

Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

ΙΕΡΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ

Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

(DE CIVITATE DEI)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΔΑΛΕΖΙΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

BIBLION VI—XII

ΑΘΗΝΑΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ ἕκτον καὶ ἑβδομον βιβλίον τοῦ παρόντος δευτέρου τόμου ἀναφέρονται εἰς τὰς ἀπόψεις τῆς πολιτικῆς θεολογίας, δηλαδή εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῶν Ρωμαίων καὶ τὰς φυσιοκρατικὰς ἐρμηνείας τῆς θρησκείας των ἐν εἴδει διαλόγου μετὰ τοῦ περιφήμου Ρωμαίου φιλοσόφου Οὐάρρωνος.

Τὸ ὄγδον, ἕνατον καὶ δέκατον βιβλίον ἐξετάζουν ἐν γένει μετὰ πάσης λεπτομερείας τὴν φυσικὴν θεολογίαν, ἥτοι τὴν δαιμονολογίαν καὶ τὴν ἀγγελολογίαν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Ἡ σχετικὴ συζήτησις διεξάγεται μετὰ τοῦ Ἀπουληίου καὶ τοῦ Πορφυρίου, καὶ τέλος τὸ ἐνδέκατον καὶ δωδέκατον βιβλίον ἀσχολοῦνται ἰδίως μὲ καθαρῶς θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ θέματα.

Διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ δευτέρου τόμου τῆς «Πολιτείας τοῦ Θεοῦ» (*De Civitate Dei*) μετεχειρίσθημεν τὰς ἐξῆς πηγάς: α') τὸ ὑπὸ τοῦ Jacques Perret βάσει θετικῶν κριτηρίων ἀποκατασταθὲν κείμενον. (*La Cité de Dieu, texte et traduction avec une introduction et notes*). β') Cav. Ignazio Cantù, *Della Città di Dio, Libri Ventidue di S. Aurelio Agostino*, Milano). γ') Τὴν στερεότυπον ἔκδοσιν B. Dombart—A. Kalb, *Sancti Aurelii Episcopi De Civitate Dei*, Vol. I, Lib. 1—XXIV. Lipsiae in Aedibus B. G. Teubneri, MCMXXVIII, καὶ δ') *The City of God (De Civitate Dei)*, Volume one Saint Augustine, London. New York 1944.

Ἀθῆναι 1955

ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΑΛΕΖΙΟΣ

Διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Φρονῶ, ὅτι εἰς τὰ προηγούμενα πέντε βιβλία συνεζήτησα ἄρκετὰ ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι πιστεύουν, ὅτι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς θνητῆς ταύτης ζωῆς καὶ διὰ τ' ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου, ὀφείλομεν νὰ τιμῶμεν συμφώνως πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ τὰ καθήκοντα, τὰ ὑποδεικνυόμενα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν λέξιν λατρεία,—ἥτις ὀφείλεται μόνον εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν,—τὸ πλῆθος ἐκείνο τῶν ψευδῶν θεῶν, ματαίων ὁμοιωμάτων, πλασμάτων ἀπλῶν, πάντως κατωτέρων τοῦ Πλάστου, ὅπως δεικνύει τοῦτο ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία.

Πράγματι εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς μωρίας καὶ τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης οὔτε τὰ πέντε βιβλία οὔτε μία ὁλόκληρος σειρὰ τοιούτων, ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι πολυάριθμα, εἶναι δυνατόν ν' ἀντιταχθοῦν. Ποῖος δύναται περὶ αὐτοῦ ν' ἀμφιβάλλῃ; Ἡ κενοδοξία δὲν ἐπιβάλλει τὴν ὑπεροψίαν τῆς κατὰ τρόπον, ὥστε οὐδέποτε νὰ ὑποχωρῇ εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀληθείας διὰ τὴν ἀπώλειαν, ἐκείνος, ὅστις ἀφίνει τὸν ἑαυτὸν του νὰ ἐξουσιάζεται ὑπὸ μιᾶς τόσον φρικαλέας κακίας; Εἶναι ἀκριβῶς ὅπως μιὰ νόσος, ἡ ὁποία, ὅσαδήποτε μέσα καὶ ἂν μεταχειρισθῇ κανεὶς ἐναντίον τῆς, δὲν ὑποχωρεῖ, ὅχι ἐξ αἰτίας τοῦ ἱατροῦ, ἀλλὰ διότι ὁ ἀσθενὴς εἶναι ἀνίατος. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἐννοοῦν ὅτι ἀναγινώσκουν καὶ τὸ ἐκτιμοῦν, δὲν λέγω, χωρὶς καμμίαν ἰσχυρογνωμοσύνην εἰς τὴν παλαιὰν πλάνην των, ἀλλ' ἐπὶ τέλους χωρὶς ὑπερβολικὴν καὶ ἄκραν πρόληψιν, θὰ διαπιστώσουν, ὅτι εἰς τὰ πέντε βιβλία, τὰ ἤδη τερματισθέντα, ἔχομεν ἱκανοποιήσει, καὶ πολὺ μάλιστα, τὰς ἀξιώσεις τοῦ θέματός μας καὶ ὅτι συνεζητήσαμεν περὶ αὐτοῦ μᾶλλον ὀλίγον, πάρα πολὺ ὀλίγον. Ὁλόκληρον τὸ μῖσος, τὸ ὅποιον οἱ ἀμαθεῖς προσπαθοῦν νὰ διεγείρουν ἐναντίον τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, λόγῳ τῶν συμφορῶν τῆς παρούσης ζωῆς καὶ τῆς ὀλεθρίας ἀνατροπῆς τῶν γηϊνῶν πραγμάτων, ἀπὸ συμφώνου καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἐνθαρρύνσεως μορφωμένων ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι διακατέχονται ὑπὸ

μιᾶς μανίας ἀσεβοῦς καὶ ὁμιλοῦν ἐναντίον τῆς συνειδήσεώς των, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, λέγομεν, δὲν θὰ δυνηθοῦν πλέον ν' ἀμφιβάλλουν, ὅτι ἡ συνείδησίς των δὲν ἐδράζεται ἐπὶ μιᾶς ὀρθῆς σκέψεως καὶ ἐνὸς ἀποχρῶντος λόγου, καὶ ὅτι δὲν ἐμπνέεται παρὰ ἀπὸ μίαν ἰταμὴν κουφότητα καὶ ἀπὸ ἓν ὀλέθριον πάθος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐναντίον ἐκείνων οἵτινες πρεσβεύουν, ὅτι πρέπει νὰ λατρεύωμεν τοὺς θεοὺς ὄχι διὰ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, ἀλλὰ διὰ τὴν αἰωνίαν ζωὴν.

Καὶ τώρα, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ σχέδιον, τὸ ὅποιον κατήρτισα, ὀφείλω ν' ἀνασκευάσω καὶ νὰ διδάξω ἐκείνους, οἵτινες ἰσχυρίζονται, ὅτι πρέπει νὰ τιμῶμεν τοὺς θεοὺς τῶν Ἑθνικῶν, τοὺς ὁποίους ἐκμηδενίζει ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία, ὅχι ἐν ὄψει τῆς παρούσης ζωῆς, ἀλλ' ἐκείνης, ἣτις ἄρχεται μετὰ θάνατον.

Ἐπιθυμῶ ν' ἀναθέσω τὴν ἀρχὴν τῆς συζητήσεώς μου εἰς τὸν ἅγιον ψαλμόν: «Μακάριος ἀνὴρ, οὗ ἐστὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐλπίς αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐπέβλεπεν εἰς ματαιότητας καὶ μανίας ψευδεῖς» (1). Μεταξὺ ὅλων αὐτῶν τῶν «ματαιότητων» καὶ τῶν «ψευδῶν μανιῶν», τὰς ὁποίας ἀνέχεται κανεὶς εὐχαρίστως ν' ἀκούῃ, εἶναι οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἀηδίασαν αἱ ἐσφαλμέναι γυνῶμαι τῶν ἐθνῶν, τῶν ἐθνῶν δηλαδὴ ἐκείνων, ποὺ ἀνήγειραν εἰδωλα εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἐπενόησαν ἢ τοῦλάχιστον ἀπεδέχθησαν πλῆθος ψευδῶν φαντασιώσεων καὶ ἀναξίων εἰς βάρος τῶν θεῶν, τοὺς ὁποίους καλοῦν «ἀθανάτους» καὶ οἱ ὅποιοι, πιστεύοντες εἰς αὐτούς, τοὺς συνέδεσαν στενῶς μὲ τὰς θρησκευτικὰς ἱεροτελεστίας των καὶ τὰς ἱερὰς τελετουργίας των. Πρόκειται περὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δὲν διετύπωσαν μὲν ἐλευθέρως τὴν σκέψιν των, ἀλλ' ἐκ τῶν συγκεκαλυμμένων ὑπαινιγμῶν εἰς τὰ σοφὰ συγγράμματά των, μαρτυροῦν, ὅτι ἀποδοκιμάζουν τὰς πλάνας αὐτάς. Δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ πραγματευθῶμεν τὸ ἀκόλουθον θέμα: Δὲν ὀφείλομεν νὰ λατρεύωμεν τὸν μόνον Θεόν, πλάστην πάσης πνευματικῆς καὶ σωματικῆς ὑπάρξεως ἐν ὄψει τῆς μελλούσης ζωῆς, ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν θεῶν, τοὺς ὁποίους πολλοὶ φιλόσοφοι—οἱ περιφημότεροι καὶ

---

(1) Ψαλμ. ΛΘ'. 5

οἱ ἐνδοξότεροι θεωροῦν ὡς δημιουργηθέντας καὶ τοποθετηθέντας ὑπ' Ἐκείνου εἰς μίαν προνομιοῦχον θέσιν; ⁽¹⁾

Ποῖος θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀνεχθῇ τοὺς ἰσχυρισμούς, ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοί, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνέφερα μερικοὺς εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον καὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἀπεδόθησαν τόσαι κατώταται λειτουργίαι, δύνανται νὰ ἐξασφαλίσουν ἐκεῖνο, πὺν εἶναι αἰωνία ζωή; Καὶ οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, οἱ τόσον ἱκανοί, οἱ τόσον ὀξυδερκεῖς, οἱ ὁποῖοι ὑπερηφανεύονται διὰ μίαν τόσον ἔξοχον ὑπηρεσίαν, δηλαδὴ διὰ τὸ ὅτι διηυκρίνισαν διὰ ποῖον λόγον πρέπει νὰ δοξάζωμεν τοιοῦτον Θεὸν καὶ τί πρέπει παρ' Αὐτοῦ νὰ ζητῶμεν, ἐκ φόβου μήπως ἀπὸ μίαν βλακώδη πλάνην, ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐκμεταλλεύονται οἱ μῖμοι διὰ νὰ προκαλοῦν τὸν γέλωτα, πηγαίνουν νὰ ζητήσουν νερὸ ἀπὸ τὸν Βάκχον καὶ κρασί ἀπὸ τὰς Νύμφας. Αὐτοί, λέγω, οἱ ἄνθρωποι συμβουλεύουν τὸν εὐλαβῆ, πὺν λατρεύει τοὺς ἀθανάτους θεοὺς, καὶ ὁ ὁποῖος ζητήσας κρασί ἀπὸ τὰς Νύμφας, ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν: «Ἐμεῖς δὲν ἔχομε παρὰ μόνο νερό. Πήγαινε νὰ ζητήσης κρασί ἀπὸ τὸν Βάκχον». Αὐτὸς ὅμως τοὺς παρετήρησε: «Καλά, ἀφοῦ δὲν ἔχετε κρασί, δώσετέ μου τὴν αἰωνία ζωή». ⁽²⁾ Ἦμπορεῖ κανεῖς νὰ φαντασθῇ μίαν περισσότερον τεραστίαν ἡλιθιότητα; Πόσα γέλοια δὲν θὰ ἔκαναν αὐτὲς οἱ θεότητες (καὶ γελοῦν μὲ τόση εὐχαρίστησι!). Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν, ὅτι δὲν θὰ θελήσουν ν' ἀποπλανήσουν τὸν εὐλαβῆ των, ἐν τῇ ιδιότητι αὐτῶν ὡς δαιμόνων, θὰ τοῦ ἀπαντήσουν: «Μὰ φαντάζεσαι, ὅτι ἔμεῖς μποροῦμε νὰ διαθέσωμε ζωή, ἀφοῦ δὲν διαθέτομεν οὐτ' ἓν' ἀμπέλι»;

Εἶναι λοιπὸν μεγάλη βλακεία νὰ ζητῇ κανεῖς τὴν αἰωνίαν ζωὴν ἀπὸ τοιοῦτους θεοὺς ἢ νὰ τὴν ἐλπίζῃ ἐκ μέρους των. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι δύνανται νὰ μᾶς προσφέρουν εἰς τὴν βραχεῖαν αὐτὴν ζωὴν τῆς ἀθλιότητός μας κάποιαν βοήθειαν, εἶναι ὅμως τόσον πολὺ περιορισμένοι εἰς τὰς λειτουργίας των, ὥστε τὸ νὰ ζητήσῃ κανεῖς ἀπὸ τὸν ἓνα ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸ ὑπουργημα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἄλλου, ἐκτίθεται εἰς μίαν τοιαύτην ἡλιθιότητα, πὺν ὑπενθυμίζει τὰς ἀστειότητας τῶν μίμων. Τοιούτου εἴδους ἀνοησίαι, λεγόμεναι ἐν γνώσει τοῦ πράγματος ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀπὸ μίμους, προκαλοῦν εὐλόγως τὸν γέλωτα, ἀλλὰ τὸ νὰ τὰς κάμνῃ κανεῖς ἀπὸ ἀμάθειαν καὶ εὐήθειαν προξενεῖ ἀκόμη εὐλογώτερον τὸν καγχασμόν. Ἴδου διατὶ σοφοὶ τινες καθώρισαν προσηκόντως καὶ μετέδωσαν εἰς τοὺς ἀπογόνους τὴν γνῶσιν τῶν κινήτρων

---

(1) Εἶναι πρὸ πάντων ἡ γνώμη τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Τίμαιον 40.

(2) Ὑπαινιγμὸς εἰς τὸν Οὐάρεωνα, χωρίον τοῦ ὁποίου ὁ Αὐγουστῖνος παραφράζει (Βλ. βιβλίον Δον, κεφάλ. κβ').

καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν δεήσεων, τῶν ἀπευθυνομένων πρὸς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν θεόν, πρὸς ταύτην ἢ ἐκεῖνην τὴν θεάν, ὥς καὶ ἐκεῖνην τοῦ τομέως τῆς ἁρμοδιότητος τῶν θεῶν, τῶν λατρευομένων εἰς τὰς διαφόρους πολιτείας, δηλαδή τὸ τί ἡμπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὸν Βάκχον, ἐπὶ παραδείγματι, ἢ ἀπὸ τὸν Ἑφαιστον ἢ ἀπὸ τὰς Νύμφας τῶν κρηνῶν καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς λοιπούς, τοὺς ὁποίους ἐν μέρει μὲν ἀνέφερα, ἐν μέρει δὲ παρεσιώπησα εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον. Τὸ νὰ ζητῇ κανεὶς κρασί ἀπὸ τὴν Δήμητραν, ψωμί ἀπὸ τὸν Βάκχον, νερὸ ἀπὸ τὸν Ἑφαιστον καὶ φωτιά ἀπὸ τὰς Νύμφας, δὲν εἶναι παρὰ μία σύγχυσις. Ἀλλὰ ποία παραφροσύνη, πολὺ μεγαλυτέρα, ὥς εἶναι εὐνόητον, τὸ νὰ ἱκετεύωμεν ταύτην ἢ ἐκεῖνην τὴν θεότητα, διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν αἰωνίαν ζωὴν.

Ὅταν ἐξητάζαμεν τὸ ζήτημα τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου, δηλαδή ποῖοι θεοὶ καὶ ποῖαι θεαὶ θὰ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τὴν χορηγήσουν, ἐδείξαμεν, ἀφοῦ πρῶτον συνεζητήσαμεν ὅλας τὰς ἀπόψεις τοῦ θέματος, ὅτι δὲν ὑπάρχει σφαλερώτερον συμπέρασμα ἀπὸ τὸ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι μία οἰαδήποτε θεότης ἐξ αὐτῶν τῶν ἀναριθμήτων ψευδῶν θεοτήτων δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ καθιδρύσῃ οὔτε κἀν ἐπίγεια βασιλεία. Τούτων οὕτως ἐχόντων, δὲν εἶναι ἐξωφρενικὴ ἀσέβεια τὸ νὰ ἐλπίζῃ κανεὶς ἀπὸ μέρους τῶν θεῶν τὴν αἰωνίαν ζωὴν, προφανῶς ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν ἀπὸ ὅλα τὰ βασιλεία τῆς γῆς ; Ἐὰν οἱ τοιοῦτοι θεοὶ μᾶς ἐφάνησαν ἀνίκανοι νὰ προσφέρουν ἀκόμη καὶ ἓνα βασιλεῖον ἐπὶ τῆς γῆς, δὲν εἶναι διὰ τὸ ὅτι τὸ μεγαλεῖόν των τοὺς ἀννυψώνει ὑπεράνω τῶν εὐτελῶν καὶ ἀθλίων βασιλείων ἐδῶ κάτω, καὶ διότι ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ μεγαλείου των ἀπαξιοῦν νὰ μεριμνοῦν περὶ αὐτῶν. Ὅσονδήποτε μικρὰν σημασίαν μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀποδίδωμεν ἢ ἀνθρωπίνῃ ἀστάθεια εἰς τὸ ἐφήμερον γόητρον ἐνὸς ἐπιγείου βασιλείου, οἱ θεοὶ οὗτοι μᾶς ἐφάνησαν ἀνίκανοι νὰ χορηγοῦν καὶ νὰ διατηροῦν ἔστω καὶ αὐτὰ τὰ πρόσκαιρα ἀγαθὰ. Κατὰ ταῦτα, ἐὰν, καθὼς ἀπέδειξεν ἡ συζήτησίς μου εἰς τὰ δύο προηγούμενα βιβλία μου, οὐδεὶς θεὸς πληβεῖος ἢ ἀνήκων εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν θεῶν ⁽¹⁾, ἐὰν τολμῶ νὰ τὸ εἶπω, εἶναι ἱκανὸς νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς θνητοὺς θνητὰ βασιλεία, ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τῶν θνητῶν ἀθανάτους.

Εἰς τὰνωτέρω δέον νὰ προσθέσωμεν καὶ τοῦτο : Ἐὰν εἶναι ἀληθές, ὅτι πρέπει ν' ἀσχοληθῶμεν ἐφεξῆς μὲ ἀνθρώπους πεπεισμένους, ὅτι πρέπει νὰ τιμοῦν τοὺς θεοὺς ὅχι χάρις εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν, ἀλλ' εἰς τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος, δὲν πρέπει νὰ

(1) Ὑπαινιγμὸς εἰς τὸν Δία λόγῳ τῆς ἀνηθίκου δράσεώς του.

λησμονήσωμεν, ὅτι δὲν ὀφείλομεν νὰ τοὺς λατρεύωμεν διόλου, οὔτε χάρις εἰς τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα μία ἐπιπόλαιος γνώμη, ἀπομεμακρυσμένη τόσον ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀποδίδει εἰς τὴν δύναμιν τούτων ἢ ἐκείνων τῶν θεοτήτων. Τοιαύτη τυγχάνει ἡ πεποίθησις ἐκείνων, οἵτινες διατείνονται, ὅτι ἡ λατρεία των εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὰ συμφέροντα τῆς θνητῆς αὐτῆς ζωῆς, ἀλλὰ φρονῶ, ὅτι ἀνεσκεύασα τὰς τοιαύτας ἀντιλήψεις των εἰς τὰ πέντε πρῶτα βιβλία μου κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων μου. Κατὰ ταῦτα, ἐὰν ἡ θεὰ Ἡβη ⁽¹⁾ προσφέρῃ εἰς τοὺς λάτραις της νεότητα θαλερωτέραν, ἐνῶ ἐκεῖνοι, ποὺ τὴν περιφρονοῦν, ἀποθνήσκουν προώρως ἢ βυθίζονται εἰς νεαρὰν ἀκόμη ἡλικίαν ἐντὸς τῶν πάγων τοῦ γήρατος· ἐὰν ἡ Γενειοφόρος Τύχη καλύπτῃ μὲ ὥραιότερον καὶ γοητευτικώτερον πτίλον (χνούδι) τὰς παρειὰς τῶν πιστῶν της, ἐνῶ θὰ ἐβλέπαμεν τοὺς περιφρονητάς της χωρὶς γενειάδα ἢ μὲ μίαν ἀπαισίαν τοιαύτην, θὰ εἶχαμεν ἀπολύτως δίκαιον, νὰ εἴπωμεν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀκόμη ταύτην, ὅτι ἡ δύναμις τῶν θεαινῶν τούτων δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῶν λειτουργιῶν, ποὺ ἀποδίδονται εἰς ἐκάστην ἐξ αὐτῶν. Εἶναι περιττὸν νὰ ζητῶμεν τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀπὸ τὴν Ἡβην, ἀναρμοδίαν νὰ κάμνῃ νὰ φυτρώνῃ μία γενειάς. Τίποτε δὲν ἡμποροῦμεν νὰ ἐλπίζωμεν ἀπὸ τὴν Γενειοφόρον Τύχην ὥστερ' ἀπ' αὐτὴν τὴν ζωὴν. Αὐτὴ δὲν δύναται νὰ μᾶς προσφέρῃ, οὔτε ἐφ' ὅσον ζῶμεν, τὴν ἡλικίαν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ γενειάς ἐξελίσσεται. Ἀλλά, εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ ἡ λατρεία τῶν θεαινῶν τούτων δὲν ἐξασφαλίζει οὔτε τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα, ἡ διάθεσις τῶν ὁποίων ἀποδίδεται εἰς αὐτάς,—πράγματι πόσοι λάτραι τῆς Ἡβης δὲν εἶναι καχεκτικοὶ κατὰ τὰ ὥραιότερα ἔτη τῆς ζωῆς των, ἐνῶ ἄλλοι, μὴ ἀσχολούμενοι μὲ αὐτὴν τὴν θεάν, ἀπολαμβάνουν μίαν θαλερὰν καὶ ἀκμαίαν νεότητα· ἐξ ἄλλου πόσοι ποὺ ἱκετεύουν τὴν Γενειοφόρον Τύχην νὰ τοὺς προσφέρῃ μίαν γενειάδα, δὲν εἰσακούονται, ἢ, ἔχοντες μίαν ἀθλίαν τοιαύτην καὶ ἱκετεύοντες τὴν θεάν νὰ τοὺς δωρήσῃ μίαν ὥραϊαν, προκαλοῦν τὸν γέλωτα εἰς τοὺς γενειοφόρους περιφρονητάς τῆς θεᾶς—ἀφοῦ συμβαίνουν ὅλα αὐτά, εἶναι ἄρα γε τόσον ἀνόητος ἡ καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ πιστεύῃ, ὅτι εἶναι λυσιτελὴς διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς αἰωνίας ζωῆς μία λατρεία, ἥτις εἶναι ματαία καὶ γελοία ἀκόμη καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν προσκαίρων καὶ εὐτελῶν ἀγαθῶν, τῶν ὁποίων ὀφείλουν οἱ θεοὶ νὰ προΐστανται ; Τὸ ὅτι οἱ θεοὶ οὗτοι δύνανται νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν αἰώνιον

---

(1) Περὶ τῆς Ἡβης (juventus) καὶ τῆς Γενειοφόρου Τύχης (Fortuna barbata) βλ. βιβλ. Δ'. ια'.

ζωήν, δὲν ἐτόλμησαν οὔτε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νὰ τὸ εἴπουν, οἱ ὅποιοι διὰ νὰ ἐλκύσουν πρὸς ἑαυτοὺς τὴν λατρείαν ἀμαθῶν λαῶν, διέμοιράσθησαν εὐτελεῖς κοσμικὰς λειτουργίας, διότι ἔβλεπον ὅτι ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν θὰ ἔπρεπε νὰ μένη ἄργός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν πλανῶν καὶ τῶν ἀμφιβολιῶν τοῦ Οὐάρρωνος.

Ποῖος προώθησεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου περιεργοτέρας ἐρεῦνας ἀπὸ τὸν Μᾶρκον Οὐάρρωνα; Ποῖος ἔκαμεν σοφωτέρας ἀνακαλύψεις; Λεπτοτέρας διακρίσεις; Ἐπιμελεστέρας καὶ τελειοτέρας περιγραφάς; Τὸ ὕψος του ὅμως εἶναι ὀλίγον εὐχάριστον ⁽¹⁾.

Ὁ Οὐάρρων ἔχει τόσον πολλὰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις, εἶναι εἰς ἰδέας καὶ σκέψεις τόσον πλούσιος, ὥστε εἰς τὴν σφαῖραν τῆς κοσμικῆς σοφίας, ⁽²⁾ τῆς ὑπὸ τῶν κοσμικῶν καλουμένης ἐλευθερίου, διδάσκει τὸν ἀναγνώστην τὸν ἀγαπῶντα τὴν θετικὴν γνῶσιν τόσον, ὅσον ὁ Κικέρων γοητεύει τὸν ἐραστὴν τῶν ὠραίων φράσεων.

Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Κικέρων παρέχει εἰς τὰ «Ἀκαδημαϊκά του» περὶ τούτου ὠραιότατον τεκμήριον ἐκεῖ, ὅπου λέγει ὅτι εἶχε κάμει μίαν συζήτησιν, ἡ ὁποία πληροῖ τὸ ἔργον τοῦτο, μὲ τὸν Μᾶρκον Οὐάρρωνα «ἀναμφιβόλως, ἄνδρα ὀξυνούστατον καὶ σοφώτατον», δὲν λέγει ὅμως καὶ «εὐφραδέστατον». Εἰς τὰ ὡς ἄνω βιβλία του, τὰ Ἀκαδημαϊκά, ὅπου ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀμφιβολία δέον νὰ ἐπεκτείνεται ἐπὶ πάντων, προθέτει: «χωρὶς ἀμφιβολίαν, ὁ σοφώτερος». Ὁ Κικέρων εἶναι περὶ αὐτοῦ τόσον βέβαιος, ὥστε ἀπαρνέεται τὴν ἀμφιβολίαν του ὡς πρὸς πάντα, λησμονῶν κατὰ τὴν

⁽¹⁾ Περὶ αὐτοῦ εἶναι σύμφωνοι καὶ οἱ σύγχρονοι σοφοί. Βλ. E. Nordan, *Antike Kunstprosa* σελ. 194—200.

⁽²⁾ Ὁ ὅρος *liberalis*, ἐλευθέριος δηλοῖ ὅ,τι καλοῦμεν καὶ σήμερον ἐλευθερίους σπουδὰς ἢ ἐλευθερίους τέχνας, ἀπαντᾶται δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κικέρωνος εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς. Τὸ ἐπίθετον *saecularis*, πού σημαίνει τὰς κοσμικὰς πραγματικότητας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς χριστιανικὰς, χρησιμοποιεῖται ἤδη ὑπὸ τοῦ Τερτουλλιανοῦ καὶ ὑπὸ πάντων τῶν χριστιανῶν συγγραφέων (Βλ. Tertul. *Exhort. cast.* XIII). Ἡ νέα σημασία τῆς λέξεως ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἐννοίας τῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βιβλικοῦ ὅρου *αἰώων*, ὅστις σημαίνει τὸν κόσμον ὡς ξένον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

συνηγορίαν του ὑπὲρ τῆς ἀμφιβολίας τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, ὅτι Ἀκαδημαϊκὸς ἦτο καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον ἐπαινεῖ τὸ φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Οὐάρρωνος ὡς ἀκολουθῶς: «Ἡμεῖθα ὡς περιπλανώμενοι ταξιδιῶται εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν πόλιν μας. Εἶναι τὰ βιβλία σου ἐκεῖνα, τὰ ὅποια μᾶς ἐπανωδήγησαν εἰς τὸν οἶκόν μας καὶ μᾶς ἐπέτρεψαν νὰ μάθωμεν αὐτὸ ποῦ εἴμεθα καὶ εἰς ποῖον τόπον ζῶμεν. Εἴσαι σὺ ὁ καθορίσας τὴν ἡλικίαν τῆς πατρίδος μας, τὴν ἡμερομηνίαν αὐτῶν τῶν γεγονότων, τοὺς κανόνες τῶν ἱερῶν τελετουργιῶν ὡς καὶ τὰ διάφορα ἱερατεῖα. Μᾶς ἐγνώρισες τὰ ἔθιμα τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου βίου μας, τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῶν περιοχῶν καὶ τῶν μερῶν μας, καὶ τέλος ὅλα τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα μὲ τὰ ὀνόματά των, τοὺς χαρακτῆράς των, τὰ καθήκοντα, ποῦ ἐπιβάλλουν καὶ τὰς προελεύσεις των» (1).

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως αὐτός, ὁ κάτοχος μιᾶς τόσοῦ περιφήμου καὶ ἐξαιρετικῆς μορφώσεως, αὐτὸς ὁ Οὐάρρων, «ὁ εἰς πάντα οἰονδήποτε κλάδος σοφός,» καθὼς λέγει ὁ Τερεντιανὸς (2) εἰς ἓνα στίχον κομψότατον εἰς τὴν λακωνικότητά του, — αὐτός, ὅστις εἶχε ἀναγνώσει τόσα πολλά, ὥστε καταπλησσομένη διὰ τὸ ὅτι εἶχε καὶ καιρὸν νὰ γράφῃ, ὅστις ἔγραψε τόσα πολλά, ὥστε ἀμφιβάλλομεν, ἂν ἔχῃ κανεὶς ἀρκετὸν καιρὸν διὰ νὰ τ' ἀναγνώσῃ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, λέγω, ὁ τόσον μεγαλοφυΐας, ὁ τόσον διαπρεπῆς ἐπιστήμων, ἂν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ προσβάλλῃ καὶ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὰ «θεῖα πράγματα,» περὶ τῶν ὁποίων ἔχει γράψῃ, ἰσχυριζόμενος ὅτι ταῦτα δὲν σχετίζονται πρὸς τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν δεισιδαιμονίαν, δὲν γνωρίζω, ἂν θὰ εἶχεν ἀναφέρει τόσα γελοῖα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ἄξια περιφρονήσεως καὶ μίσους. Ἀλλ' ὁ Οὐάρρων ἐτίμα αὐτοὺς τοὺς ἰδίους θεοὺς, ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπε νὰ τιμῶνται· ὁμολογεῖ, ὅτι αἰσθάνεται τρόπον νὰ τοὺς βλέπῃ νὰ ἐκμηδενίζονται ὅχι διὰ προσβολῆς ἐπερχομένης ἔξωθεν, ἀλλὰ συνεπείᾳ ἀκηδίας τῶν πολιτῶν. Ἡθέλησε νὰ τοὺς

(1) Ὁ Αὐγουστίνος ἔγραψε, ὅταν ἦτο ἀκόμη νέος, πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Contra Academicos, ὅπου ἀνασκευάζει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Κικέρωνος. (Βλ. Thiancourt: Les Académiques de Cicéron et le Contra Academicos de S. Augustin. Mélanges Boissier, σελ. 425—430).

(2) Τερεντιανός, Terentianus Maurus, γραμματικός, ἀκμάσας περὶ τὸ τέρμα τοῦ δευτέρου καὶ τὰς ἀρχάς τοῦ τρίτου αἰῶνος μ. Χ. Ἐγραψε τρία διδακτικὰ ποιήματα, τὰ ὅποια διεσώθησαν συγκεντρωμένα εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τίτλον, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ ἑνὸς ἐνιαίου ἔργου: De litteris, syllabis et metris.

σώση ἀπὸ τὴν συμφορὰν ταύτην, ὅπως ἐξασφαλίσῃ εἰς αὐτοὺς διὰ τοῦ ἔργου του μίαν θέσιν σταθερὰν εἰς τὴν μνήμην τῶν ἐντίμων ἀνθρώπων· εὐεργέτημα ἀκόμη λυσιτελέστερον παρὰ ἐκεῖνο τοῦ Μετέλλου, διασώσαντος τὰ ἱερὰ ἀντικείμενα τῆς Ἑστίας ἀπὸ τὴν πυρκαϊάν, ἢ τοῦ Αἰνείου ἀποσπάσαντος ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας τοῦ ἑφεστίου τοῦ θεοῦ. Ὅθεν ὁ Οὐάρρων καταλείπει εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας, διὰ νὰ φιλολογοῦν ἐπ' αὐτῶν, τὰς παραδόσεις ἐκεῖνας, πὺν ἀξίζουσιν τὴν περιφρόνησιν τῶν σοφῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνοήτων, καὶ ὅποια δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐχθρικά πρὸς τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν. Ποίαν λοιπὸν γνώμην πρέπει νὰ ἔχωμεν περὶ τοῦ Οὐάρρωνος; Ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὁ τόσον ὀξύδερκῆς καὶ ἱκανός, διὰ τὸ ὅτι δὲν ἐφωτίζετο ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὑπέστη τὴν καταθλιπτικὴν πίεσιν τῶν ἡθῶν καὶ τῶν νόμων τῆς πόλεώς του. Ὅπως δὲν παρεσιώπησεν ἐκεῖνο, πὺν τὸν ἐτάρασσε—ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀξιοποιήσεως τῆς θρησκείας.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Καταμερισμὸς τῶν συγγραμμάτων τῶν συνταχθέντων ὑπὸ τοῦ Οὐάρρωνος περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων.

Ὁ Οὐάρρων ἔγραψε σαράντα τρία βιβλία, σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Διήρесе τὸ θέμα του εἰς δύο μέρη: εἰς τὰ «Ἀνθρώπινα πράγματα» καὶ «θεῖα πράγματα». Εἴκοσι πέντε βιβλία πραγματεύονται τὰ ἀνθρώπινα πράγματα καὶ δέκα ἕξ τὰ «θεῖα». Διὰ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἀπασχολεῖ τέσσαρα μέρη ἀπὸ ἕξ βιβλία ἕκαστον. Μελετᾷ διαδοχικῶς τοὺς πρωτογενεῖς τῶν γεγονότων, τὸν τόπον, τὸν χρόνον καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν γεγονότων αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως τὰ πρῶτα ἕξ βιβλία ἀναφέρονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἢ τρίτη ὁμὰς τῶν ἕξ εἰς τὰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ τὰ ἕξ τελευταῖα εἰς τὰ πράγματα. Ἐγραψεν ὅμως εἰς τὴν ἀρχὴν ἓνα ἰδιαίτερον βιβλίον, τὸ ὅποιον εἶναι γενικὴ εἰσαγωγή εἰς τὸ σύνολον.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν «θείων πραγμάτων» διетήρησε τὸν ἴδιον τρόπον διαιρέσεως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λατρείαν, τὴν ἀπονεμομένην εἰς τοὺς θεούς, διότι ἡ λατρεία αὕτη ἀποδίδεται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς ὠρισμένους τρόπους, εἰς ὠρισμένας στιγμὰς καὶ ὑπὸ ποικίλας μορφάς. Πρόκειται πάντοτε περὶ τεσσάρων μερῶν ἕκαστον ὅμως τῶν ὁποίων περιλαμβάνει ἐδῶ τρία βιβλία. Ὡστε ὑπάρχουν ἐν ὅλῳ τρία βιβλία διὰ τὰ πρόσωπα, τρία διὰ

τὰς διαφόρους ἐποχάς, τρία διὰ τὰς ἱεροτελεστίας, συμφώνως πρὸς τὴν λεπτὴν διάκρισιν τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐν προκειμένῳ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, τῶν προσφερόντων τὴν λατρείαν, τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον προσφέρεται καὶ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὴν ἀπονέμουν. Κατὰ ταῦτα, τὰ τρία τελευταῖα βιβλία πραγματεύονται περὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων θεῶν. Τρία λοιπὸν ἐπὶ πέντε=δέκα πέντε βιβλία. Ὑπάρχουν ἐν ὅλῳ δεκαέξῃ βιβλία, διότι τὸ δέκατον ἕκτον τοποθετεῖται εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἀφορᾷ τὸ θέμα ἐν τῷ συνόλῳ του.

Ὁ Οὐάρρων, μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ πρώτου βιβλίου του, συνεπὴς εἰς τὴν μέθοδόν του, δηλαδή εἰς τὴν γενικὴν εἰς πέντε μέρη ὑποδιαίρεσιν, ὑποδιαίρει κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὰ τρία πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συνδεόμενα βιβλία του: τὸ πρῶτον πραγματεύεται περὶ τῶν Ποντιφῆκων, τὸ δεύτερον περὶ τῶν Οἰωνοσκοπῶν καὶ τὸ τρίτον περὶ τῶν Δεκαπεντανδριῶν, (*de quindecim viris sacrorum*). Εἰς τὰ τρία ἐπόμενα, τ' ἀφορῶντα τοὺς τόπους, γίνεται λόγος περὶ τῶν μικρῶν ἱερῶν, τῶν ναῶν καὶ τῶν καθιερωμένων πρὸς θεῖαν λατρείαν τόπων. Τ' ἀκολουθοῦντα τρία βιβλία, ποὺ ἔχουν ὡς ἀντικείμενον τὰς διαφόρους ἐποχάς, δηλαδή τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτασμῶν, ἐμπεριέχουν ἓνα βιβλίον διὰ τὰς ἑορτάς, ἓνα διὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἵπποδρόμου καὶ ἓνα διὰ τὰς παραστάσεις τοῦ θεάτρου, εἰς τὴν τετάρτην τριάδα, τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν προσφορὰν τῶν θυσιῶν, γίνεται ἐν πρώτοις λόγος περὶ τῶν καθιερώσεων (*consecrationes*), ἐν συνεχείᾳ δὲ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν καὶ τῶν δημοσίων θυσιῶν. Περὶ τὸ τέλος τῆς τοιαύτης τόσον ἀρτίως ὀργανωμένης πομπῆς ἐμφανίζονται, εἰς τὰ τρία τελευταῖα βιβλία, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ θεοί, οἱ δεχόμενοι ὅλων αὐτῶν τὴν λατρείαν. Τὸ πρῶτον βιβλίον ἀφιεροῦται εἰς τοὺς βεβαίους θεοὺς (*dei certi*), τὸ δεύτερον εἰς τοὺς ἀβεβαίους (*dei incerti*) καὶ τὸ τρίτον εἰς τοὺς κυρίους ἢ ἑκλεκτοὺς θεοὺς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐκ τῆς συζητήσεως τοῦ Οὐάρρωνος προκύπτει, ὅτι εἰς τοὺς λάτρας τῶν θεῶν εὐρίσκονται τὰ ἀνθρώπινα πράγματα πρὸ τῶν δειῶν, μὲ ἄλλας λέξεις, ὅτι ἡ θεολογία τῶν ἀστῶν εἶναι καθαρὰ ἀνθρωπίνῃ ἐπινόησις.

Τὸ ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην μεγαλειώδη πομπήν, τὴν μετὰ τόσης λεπτότητος συγκεκροτημένην καὶ καταμερισμένην, εἶναι περιττὸν

νὰ ζητῶμεν καὶ νὰ ἐλπίζωμεν τὴν αἰωνίαν ζωὴν, καὶ μάλιστα, ὅτι εἶναι ποιά τις ἀναισχυντία τὸ νὰ εὐχώμεθα νὰ τὴν ἀνακαλύψωμεν ἐκεῖ, εἶναι, — τὸ εἶπαμεν καὶ τὸ λέγομεν πάλιν, — καταφανὴς ἀλήθεια δι' ἐκεῖνον, πὺν δὲν εὗρίσκει τὸν ἐχθρόν του εἰς τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τῆς καρδίας του. Πράγματι τί εἶναι ὅλα αὐτὰ ἐὰν μὴ θεσμοί, ὀφειλόμενοι εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἢ εἰς τοὺς δαίμονας ὅχι εἰς τοὺς «ἀγαθοδαίμονας» ὡς διατείνονται οἱ ἀντίπαλοί μας, ἀλλὰ, διὰ νὰ ὀμιλήσωμεν καθαρά, εἰς ἀκάθαρτα πνεύματα, προφανῶς ὀλέθρια; Εἶναι αὐτά, τὰ ὅποια μετὰ καταπληκτικοῦ φθόνου ἐγκεντρίζουν κρυφὰ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀσεβῶν τὰς καταστρεπτικὰς αὐτὰς ἰδέας, αἱ ὅποια τὸ καθιστοῦν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀσταθὲς καὶ ἀνίκανον νὰ προσαρμοσθῇ καὶ νὰ ἐνωθῇ μὲ τὴν ἀμετάβλητον καὶ αἰωνίαν Ἀλήθειαν. Ἐνίοτε μάλιστα τὰς ὑποβάλλουν ἀπροκαλύπτως εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς ἐπιβεβαιοῦν, καθ' ὅσον δύνανται, δι' ἀποδείξεων ἀποπληντικῶν.

Ὁ Οὐάρρον, αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρον, δηλοῖ, ὅτι, ἐὰν ἐπραγματεύθῃ περὶ τῶν «ἀνθρωπίνων πραγμάτων» πρὸ τῶν «θεῶν τοιούτων», τὸ ἔκαμε, διότι πρῶτον ἐμφανίζονται αἱ πολιτεῖαι καὶ κατόπιν καθιερῶνουν τοὺς θεοὺς θεσμούς. Ἀλλὰ ὅχι. Δὲν εἶναι μία γηῖνη πολιτεία ἡ καθιδρύσασα τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν, εἶναι ἐκείνη, ἣτις καθίδρυσεν τὴν Πολιτείαν τοῦ οὐρανοῦ, ἐκείνη, ἣτις ἐμπνέει καὶ διδάσκει τὸν ἀληθινὸν Θεόν, δωρητὴν τῆς αἰωνίας ζωῆς διὰ τοὺς ἀληθινοὺς λάτρεις του.

Ὁ λόγος, τὸν ὅποιον ἀναφέρει ὁ Οὐάρρον, ὅταν ὁμολογῇ, ὅτι ἐπραγματεύθῃ τὰ ἀνθρώπινα ζητήματα πρὸ τῶν θεῶν, διὰ τὸ ὅτι τὰ τελευταῖα εἶναι ἀνθρωπίνης προελεύσεως, εἶναι ὁ ἑξῆς: «Ὅπως ὁ ζωγράφος ὑπάρχει πρὸ τοῦ πίνακος καὶ ὁ ἀρχιτέκτων προηγεῖται τοῦ οἰκοδομήματός του, ἔτσι καὶ αἱ πολιτεῖαι ὑφίστανται πρὸ τῶν θεσμῶν τῶν πολιτειῶν», προσθέτει δὲ ὅτι θὰ ἔγραφε πρῶτον περὶ τῶν θεῶν καὶ κατόπιν περὶ τῶν ἀνθρώπων ἐὰν ἐσκόπει νὰ ἐξετάσῃ τὴν φύσιν τῶν θεῶν ἐξ ὀλοκλήρου, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ πραγματευθῇ εἰς τὸ ἔργον του μόνον μίαν ἀποψιν τῆς φύσεως ταύτης, ἢ ὡς ἐάν, καὶ ἐν περιπτώσει ἀκόμη, καθ' ἣν ἦτο δυνατόν νὰ μελετηθῇ μονομερῶς ἡ θεία φύσις, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως! Ἐξ ἄλλου, ὅταν ὁ συγγραφεὺς διαιρῇ ἐπιμελῶς τοὺς θεοὺς, εἰς τὰ τρία τελευταῖα βιβλία του, εἰς βεβαίους, ἀβεβαίους καὶ ἐκλεκτούς, δὲν παραλείπει κανένα στοιχεῖον τῆς οὐσίας των; Ἀλλὰ τότε διατὶ νὰ λέγῃ: «ἐὰν ἐπραγματευόμεθα τὴν φύσιν τῶν θεῶν ἐν τῷ συνόλῳ της, ὡς καὶ τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων, θὰ ἐξηγνητοῦμεν τὸ θέμα, τὸ ἀφορῶν τοὺς θεοὺς, πρὸ-

τοῦ θίξωμεν τὸ ζήτημα τὸ σχετικὸν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους;» Διότι, ἐπὶ τέλους, ὁ Οὐάρρων γράφει εἴτε περὶ τοῦ συνόλου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἴτε περὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ στοιχείου τῆς φύσεώς της, εἴτε περὶ οὐδενός, τὸ ὁποῖον νὰ τὴν ἀφορᾷ. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἔπρεπε νὰ ἔλθουν δεύτερα. Εἰς τὴν δευτέραν διατί ἡ προτεραιότης δὲν ἀνῆκεν ἐξ ἴσου εἰς τὰ θεῖα πράγματα; Ἐνα τμήμα τῆς θείας φύσεως δὲν ἀξίζει νὰ προκρίνεται ἀπὸ τὴν ὁλότητα τῶν ἀνθρώπων; Ἐὰν εἶναι ὑπερβολὴ τὸ νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τμήμα τῆς θείας φύσεως εἶναι προτιμότερον ἀπὸ τὴν ὁλότητα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, πῶς θ' ἀποκρούσωμεν τὴν τοιαύτην προτίμησιν προκειμένου περὶ τῶν ῥωμαϊκῶν πραγμάτων; Διότι τὰ ἐν λόγῳ βιβλία, τὰ πραγματευόμενα τὰ «ἀνθρώπινα πράγματα» δὲν ἐπεκτείνονται εἰς ὁλόκληρον τὸ Σύμπαν, ἀλλὰ περιορίζονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Ρώμην. Ὅταν αὐτεπαινῇται διὰ τὸ ὅτι πραγματεύεται τὰ ἀνθρώπινα πράγματα πρὸ τῶν «θείων πραγμάτων», ὅπως ὁ ζωγράφος ὑπάρχει πρὸ τοῦ πίνακος καὶ ὁ ἀρχιτέκτων πρὸ τοῦ οἰκοδομήματός του, ὁμολογεῖ ὅτι, ὅπως ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, οὕτω καὶ τὰ θεῖα πράγματα εἶναι ἀνθρώπινοι θεσμοί.

Μένει ἡ τρίτη ὑπόθεσις : Ὁ Οὐάρρων δὲν θὰ ἐπραγματεύετο τίποτε σχετικὸν πρὸς τὴν φύσιν τῶν θεῶν, χωρὶς δὲ νὰ τὸ ὁμολογήσῃ ἀπροκαλύπτως, θὰ τὸ ἄφινε νὰ ἐννοηθῇ ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀνθρώπους. Ἐκεῖ, ὅπου λέγει, ὅτι δὲν πραγματεύεται περὶ ὁλοκλήρου τῆς θείας φύσεως (*ubi dicitur «non omnis»*), μεταχειρίζεται μίαν ἔκφρασιν, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν συνήθη σημασίαν της, δηλοῖ «κάποιο ὠρισμένον τμήμα» ἀλλὰ πιθανῶς ἐννοεῖται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «κανένα τμήμα». Ἡ λέξις «κανένα» ἀποκλείει τὸ «ἕνα τμήμα» ἐπίσης δὲ καὶ τὸ σύνολον. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, ὅτι ἐὰν θὰ ἔγραφε περὶ τῆς θείας φύσεως ἐν τῷ συνόλῳ της, θὰ ὤφειλεν ἀναμφιβόλως, κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου του, νὰ πραγματευθῇ περὶ τῶν θείων πραγμάτων πρὸ τῶν ἀνθρωπίνων τοιούτων. Χωρὶς ὅμως νὰ παρίσταται ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσῃ περὶ αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, ἡ ἀλήθεια φωνάζει, ὅτι τὰ «θεῖα πράγματα ἔπρεπε νὰ προηγηθοῦν τῶν ἀνθρωπίνων» δὲν ἠθέλησεν ὅμως νὰ τάξῃ τὰ ψευδῆ πράγματα πρὸ τῶν ἀληθινῶν. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα καλεῖ θεῖα, ὁ συγγραφεὺς δὲν στηρίζεται πλέον παρὰ ἐπὶ χιμαρικῶν γνωμῶν, ἀσφαλῶς δὲ τοῦτο ἠθέλησε νὰ ἐννοηθῇ κατὰ λεπτὸν τρόπον, ὅχι μόνον ἀπονέμων τὴν προτεραιότητα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐν σχέσει πρὸς τοὺς θεούς, ἀλλὰ καὶ δικαιολογῶν τὰ λεγόμενά του. Ἐὰν δὲν διετύπωνε τὴν ἐν προκειμένῳ

δικαιολογίαν του αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἴσως θὰ εὐρίσκοντο μερικοὶ ἄνθρωποι δικαιολογοῦντες τὴν μέθοδον αὐτοῦ κατ' ἄλλον τρόπον. Ὁ λόγος ὅμως, τὸν ὁποῖον ἐπικαλεῖται αὐτός, οὐδὲν στάδιον παρέχει ἑτέρας τινὸς αὐθαιρέτου ἐρμηνείας. Ὁ Οὐάρρων δὲν ἀποκρύπτει, ὅτι ὁμιλεῖ πρῶτον περὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ κατόπιν περὶ τῶν τελείως ἀνθρωπίνων θεσμῶν, καὶ ὅχι ἐν πρώτοις περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ περὶ τῆς θείας τοιαύτης. Κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν του τὰ βιβλία του περὶ τῶν θείων πραγμάτων δὲν πραγματεύονται περὶ τινος πραγματικότητος, ἐκ τῆς φύσεως (τῶν θεῶν) ἀποκαλυπτομένης, ἀλλὰ περὶ πλασματικοῦ τινος πράγματος, ὀφειλομένου εἰς τὴν πλάνην. Ἀλλαχοῦ ἐκφράζεται σαφέστερον, δηλαδὴ εἰς τὸ τέταρτον, ἐκεῖ ὅπου λέγει ὅτι θὰ ἔγραφεν ἐμπνεόμενος ἐκ τῶν διδασμάτων τῆς φύσεως, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἰδρύσῃ μίαν νέαν πολιτείαν, εὐρισκόμενος ὅμως ἐνώπιον ἐνὸς Κράτους, ἥδη παλαιοῦ, δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς παραδόσεις του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ὁ Οὐάρρων μᾶς ἀφίνει νὰ ὑπονοήσωμεν, ὅτι ἡ πολιτικὴ θεολογία εἶναι στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν μυθοπλαστικὴν.

Τί σημαίνει ἄρα γε ἀκόμη τοῦτο; Ὁ Οὐάρρων διαιρεῖ τὴν «θεολογίαν» δηλαδὴ τὴν ὀρθολογικὴν ἐπιστήμην περὶ τῶν θεῶν εἰς τρεῖς διαφόρους παραλλαγάς: εἰς τὴν μυθοπλαστικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν θεολογίαν ⁽¹⁾. Ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει τοῦτο ἡ Λατινικὴ γλῶσσα, θὰ ὀνομάσωμεν τὴν πρώτην παραλλαγὴν *fabularis* (μυθικὴν), ἀλλ' ἅς τὴν καλέσωμεν *fabulosa* (μυθοπλαστικὴν) ⁽²⁾. Ἡ λέξις «μυθικὴ» συνδέεται πράγματι πρὸς τὴν ἰδέ-

---

⁽¹⁾ Τὴν τριμερῆ ταύτην διαίρεσιν τῆς θεολογίας ἀποδίδει ὁ Οὐάρρων, αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰς τὸν ποντίφηκα Κ. Μούκιον Σκαιβόλαν ἀποθανόντα κατὰ τὸ ἔτος 82. (Πρβλ. Πολιτ. βιβλ. Δ'. κεφάλ. κζ'.

⁽²⁾ Ἐν τούτοις ὑπάρχουν μερικὰ παραδείγματα σχετικὰ πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν τῆς λέξεως *fabularis*. (Suet. Tib, 70, Cens. IV, 6 Prisi Rhet. II, 5, σελ. 552, 13). Ἡ λέξις *fabularis* δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς σημασίαν μὲ τὴν λέξιν *fabulosus*. *Fabularis* σημαίνει ὅ,τι ἀποτελεῖται ἐκ μύθων, ὅ,τι συνίσταται εἰς μύθους, ἐνῶ *fabulosus* δηλοῖ ὅ,τι δὲν ὑφίσταται παρὰ μόνον διὰ μυθικῶν παραδόσεων. Ἡ λέξις *fabulosus* ἀπαντᾷται συχνὰ εἰς τὴν λατινικὴν ποίησιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀρατίου καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον, τὸν μεταγενέστερον τοῦ αἰῶνος τοῦ Αὐγούστου.

αν τοῦ μύθου δεδομένου ὅτι *fabula* σημαίνει μῦθος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Ὡς παραδεχθῶμεν διὰ τὴν δευτέραν τὸ ἐπίθετον «φυσική», ἀφοῦ τὸ ἐπιτρέπει ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου τούτου. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν τρίτην κατηγορίαν, δηλαδὴ τὴν «πολιτικὴν θεολογίαν» (*theologia civilis*), ὁ Οὐάρεων τὴν χαρακτηρίζει διὰ μιᾶς λατινικῆς ἐκφράσεως.

Ἐν συνεχείᾳ λέγει : «Καλοῦμεν μυθικὴν θεολογίαν ἐκείνην, ποὺ μεταχειρίζονται πρὸ πάντων οἱ ποιηταί. Φυσικὴν τὴν τῶν φιλοσόφων καὶ πολιτικὴν τὴν θεολογίαν τῶν λαῶν. Ἡ πρώτη διαλαμβάνει πολλὰς φαντασιώσεις, ἀντιθέτους πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν ὀντότητα τῶν ἀθανάτων θεῶν. Ἐδῶ ὑπάρχει ἓνας θεός, γεννώμενος ἐκ τῆς κεφαλῆς ἢ ἐκ τοῦ μηροῦ ἑνὸς ἄλλου ἢ ἐκ τινων σταγόνων αἵματος. Ἐκεῖ ὑπάρχουν θεοὶ κλέπται, μοιχοί, σκλάβοι τῶν ἀνθρώπων. Τέλος εἰς τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ἀποδίδουν πᾶσαν ἀκολασίαν, ὅχι ἀπλῶς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῶν μᾶλλον ἀξίων περιφρονήσεως». Ἐφ' ὅσον ἠδυνήθη καὶ ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ, σκεπτόμενος ὅτι θὰ μείνῃ ἀτιμώρητος, ποῖα αἵσχη οἱ ἀπατηλοὶ αὐτοὶ μῦθοι ἐπιρρίπτουν εἰς τὴν φύσιν τῶν θεῶν, ἀπαλλάσσεται ἀπὸ κάθε συσκοτισμὸν καὶ ἀπὸ κάθε παρεξήγησιν, τοῦτο δὲ διότι δὲν ὁμιλεῖ περὶ τῆς «φυσικῆς» θεολογίας, οὐτε περὶ τῆς «πολιτικῆς», ἀλλὰ περὶ τῆς «μυθικῆς» θεολογίας, τὴν ὁποίαν ἐπίστευεν, ὅτι ἠδύνατο νὰ κατηγορήσῃ ἐλευθέρως.

Ὡς ἴδωμεν τώρα πῶς ἐκφράζεται περὶ τῆς δευτέρας παραλλαγῆς : «Ἡ δευτέρα παραλλαγή, ποὺ προσδιώρισα ἔνταῦθα, εἶναι ἐκείνη, περὶ τῆς ὁποίας οἱ φιλόσοφοι κατέλιπον μέγαν ἀριθμὸν συγγραμμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετάζουν ποῖοι εἶναι οἱ θεοί, ποῖα ἡ κατοικία των, ποῖα ἡ οὐσία των, πότε εἶδον τῆς ἡμέρας τὸ φῶς, ἐὰν ὑπῆρξαν πάντοτε, ἐὰν προῆλθον ἐκ τοῦ πυρός, καθὼς πιστεύει ὁ Ἡράκλειτος, ἐκ τῶν ἀριθμῶν, ὅπως πρεσβεύει ὁ Πυθαγόρας ἢ ἐκ τῶν ἀτόμων, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Ἐπίκουρος, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα ζητήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνετώτερον νὰ πραγματευθῇ κανεὶς κάτω ἀπὸ τοὺς τοίχους μιᾶς σχολῆς παρὰ ἔξω εἰς τὴν Ἀγορὰν (*Forum*).» Ὁ Οὐάρεων δὲν εὗρίσκει τίποτε νὰ ἐλέγξῃ εἰς τὴν θεολογίαν, τὴν καλουμένην «φυσικὴν», πλὴν τοῦ ὅτι κάμνει κάποιον ὑπαινιγμὸν εἰς τὰς ἔριδας τῶν φιλοσόφων, αἵτινες ἔγιναν ἀφορμὴ δημιουργίας τόσων αἱρέσεων. Πόσον εὐκολὰ γαργαλίζονται, προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν θεμάτων, τὰ ὦτα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἐπίσης ! Δὲν ἔμπορουν ν' ἀνεχθοῦν τὰς συζητήσεις τῶν φιλοσόφων περὶ τῶν ἀθανάτων θεῶν, τὰ ὅσα ὅμως τῶν ποιητῶν, τὰ παιχνίδια τῶν γελωτοποιῶν, — ἐπειδὴ αἱ περιπέτειαι, ποὺ φαντάζονται θὰ θίγουν παρὰ τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν θεῶν, ὅπως δὲν

ἦτο δυνατόν ν' ἀποδοθοῦν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα εἰς ἀνθρώπους ἐπιληψίμους πάρα πολύ, — ὅχι μόνον τὰ ἀνέχονται, ἀλλὰ καὶ τ' ἀκούουν πολὺ εὐχαρίστως. Ἀλλὰ καὶ κάτι καλύτερον: φαντάζονται, ὅτι ὅλα αὐτὰ ἀρέσουν εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ὅτι χρησιμεύουν διὰ νὰ τοὺς κατευνάζουν.

Κάποιος θὰ ἤμποροῦσε νὰ εἴπῃ: «Ἄς μάθωμεν νὰ διακρίνωμεν αὐτὰς τὰς δύο παραλλαγὰς, τὴν μυθικὴν καὶ τὴν φυσικὴν θεολογίαν, ἀπὸ τὴν πολιτικὴν, περὶ τῆς ὁποίας πρόκειται τῶρα, καθὼς ἀκριβῶς τὰς διέκρινεν ὁ Οὐάρρων, καὶ ἃς ἴδωμεν πῶς ἐρμηνεύει τὴν πολιτικὴν θεολογίαν. Βλέπω διατὶ πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν μυθικὴν θεολογίαν, διότι αὕτη εἶναι ψευδής, διότι εἶναι αἰσχροί, διότι εἶναι ἀπρεπής. Τὸ νὰ θελήσωμεν ὅμως νὰ διακρίνωμεν τὴν φυσικὴν θεολογίαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν, δὲν εἶναι ὡς ἐὰν ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ πολιτικὴ εἶναι ἐσφαλμένη; ⁽¹⁾ Ἴδου διατὶ ὁ Οὐάρρων, κατὰ τὴν γνώμην μας, ἐξετάζει τὰ ἀνθρώπινα πράγματα πρὸ τῶν θείων τοιούτων, δηλαδή διὰ τὸν λόγον, ὅτι, ὁμιλῶν περὶ τῶν θείων πραγμάτων, δὲν θίγει τὴν φύσιν τῶν θεῶν, ἀλλὰ τοὺς καθαρῶς ἀνθρωπί- νους θεσμούς.

Ὁ Οὐάρρων περὶ τῆς πολιτικῆς θεολογίας ἀποφαίνεται ὡς ἀκολουθῶς: «Ἡ τρίτη παραλλαγή, λέγει, εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ ἀσκοῦν εἰς τὰς πόλεις οἱ πολῖται καὶ ἰδίως οἱ ἱερεῖς. Αὕτη διδάσκει ποίους θεοὺς ὀφείλομεν νὰ λατρεύωμεν ἐπισήμως, καθὼς καὶ ποίας ἱεροτελεστίας καὶ θυσίας πρέπει εἰς ἕκαστον θεὸν νὰ προσφέρωμεν».

Ἄς προσέξωμεν καλὰ εἰς ὅ,τι λέγει ἐν συνεχείᾳ: «Ἡ πρώτη θεολογία εἶναι κατάλληλος πρὸ πάντων διὰ τὸ θέατρον, ἡ δευτέρα διὰ τὸ κοινὸν καὶ ἡ τρίτη διὰ τὴν πολιτείαν».

Ποῖος δὲν βλέπει εἰς ποίαν ἐκ τῶν τριῶν θεολογιῶν προσφέρει τὴν δάφνην; Προφανῶς εἰς τὴν δευτέραν, εἰς τὴν θεολογίαν τῶν φιλοσόφων. Πράγματι διατείνεται ὅτι αὕτη ἀναφέρεται

⁽¹⁾ Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι σκοτεινόν. Ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ μεταφράσωμεν ὡς ἀκολουθῶς : «Τὸ νὰ θέλωμεν ὅμως νὰ χωρίσωμεν τὴν φυσικὴν θεολογίαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν δὲν εἶναι τὸ ἴδιον, ὡς ἐὰν ὁμολογοῦμεν, ὅτι ἀκριβῶς ἡ πολιτικὴ εἶναι ἡμαρτημένη; Πράγματι ἐὰν ἡ φυσικὴ θεολογία εἶναι ὄντως φυσικὴ, ποῖον λόγον θὰ ἔχωμεν νὰ τὴν κατακρίνωμεν καὶ νὰ τὴν θέσωμεν ἐκποδὸν ἀπὸ μίαν καλῶς ὀργανωμένην πολιτείαν ; Ἐὰν τουναντίον ἡ λεγομένη πολιτικὴ θεολογία δὲν εἶναι φυσικὴ, ποῖον δικαίωμα ἔχει νὰ εἶναι εὐπρόσδεκτος ; » Ὡς πρὸς τὸ βάθος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σκέψεως ταύτης δεόν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ 7ου βιβλίου.

εἰς τὸν κόσμον, τίποτε δὲ δὲν εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην τῶν φιλοσόφων ὑπεροχώτερον ἀπὸ τὸν κόσμον ⁽¹⁾ τῶν ἀνθρώπων. Ὡς πρὸς δὲ τὰς δύο ἄλλας δύο θεολογίας, ἥτοι τὴν πρώτην καὶ τὴν τρίτην, τὴν τοῦ θεάτρου καὶ τῆς πολιτείας, τίθεται τὸ ἐρώτημα: Ἄρα γε τὰς χωρίζει ἢ τὰς συνδέει; Διότι δὲν βλέπομεν, ὅτι τὰ πράγματα τῆς πολιτείας ἐνδιαφέρουν ἀναγκαίως καὶ τὸν κόσμον, ἔστω καὶ ἂν αἱ πολιτεῖαι ὑφίστανται ἐν τῷ κόσμῳ. Δύναται νὰ συμβῇ, ὥστε, συνεπείᾳ ἀβασίμων γνωμῶν, ἡ πολιτεία ν' ἀσκῇ μίαν λατρείαν καὶ νὰ ἔχη πεποιθήσεις, τὸ ἀντικείμενον τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει, εἰς τὴν πραγματικότητα, οὔτε ἐν τῷ κόσμῳ οὔτε ἐκτὸς αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ θέατρον ποῦ εὐρίσκεται, ἐὰν μὴ εἰς τὴν πολιτείαν; Ποῖος καθίδρυσεν τὸ θέατρον, ἐὰν ὄχι ἡ πολιτεία; Διὰ ποῖον δὲ σκοπὸν τὸ καθίδρυσεν, ἐὰν μὴ διὰ τοὺς σκηνικοὺς ἀγῶνας; Καὶ εἰς τί ἀναφέρονται οἱ σκηνικοὶ ἀγῶνες αὐτοί, ἐὰν μὴ εἰς τὰ θεῖα πράγματα, περὶ τῶν ὁποίων μετὰ τόσης δεξιότητος ὁμιλοῦν τὰ βιβλία τοῦ Οὐάρρωνος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ταυτότης τῆς πολιτικῆς θεολογίας μετὰ τὴν μυθοπλαστικὴν. Ἡ κοινὴ τῶν ἀνηθικότης.

Ὁ Μάρκε Οὐάρρων, εἶσαι ἐξ ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὁ ὀξυνούστερος καὶ χωρὶς ἀμφιβολίαν ὁ σοφώτερος. Πάντως ὅμως εἶσαι ἄνθρωπος, δὲν εἶσαι θεός, ἄλλως τε σοῦ ἔλειψε καὶ ἡ δυνατότης νὰ διαπαιδαγωγηθῇς ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἰς τοσοῦτον βαθμὸν ἀληθείας καὶ ἐλευθερίας, πὺν ἐπιτρέπει νὰ βλέπῃ κανεὶς καὶ νὰ ἐξαγγέλλῃ τὰ θεῖα πράγματα. Ἀντιλαμβάνεσαι μέχρι ποίου σημείου παρίσταται ἀνάγκη νὰ τὰ διακρίνῃς ἀπὸ τὰς ἡλιθιότητας καὶ τὰ ψεύδη τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ φοβεῖσαι, μήπως προσκρούσης εἰς τὰς ὀλεθρίας ἀντιλήψεις τοῦ ὄχλου καὶ εἰς τὰς πατροπαράδοτους δεισιδαιμονίας τῶν ἀστῶν. Καὶ ὅμως αἰσθάνεσαι, ὅτι αὗται, ἐξεταζόμεναι ἐπακριβῶς, ἀντιστρατεύονται οἰκτρῶς πρὸς τὴν θεῖαν φύσιν, καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀκόμη ἐκείνους, τοὺς

---

(1) Ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Στωϊκῶν. Ὁ θεϊκὸς Λόγος δὲν ἐνοικεῖ κατ' αὐτοὺς μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ κατὰ διαφόρους διαβαθμίσεις καὶ μορφὰς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ὄντα ὡς Πνεῦμα. Μία ὅμως σοφωτάτη Πρόνοια ὠργάνωσε τὰ πάντα ὡς ἄριστα καὶ κυριαρχεῖ ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ πάντων. Ὡστε ἡ κοσμοθεωρία τῶν Στωϊκῶν τυγχάνει ἐκδήλως ἀ ν θ ρ ω π ο κ ε ν τ ρ ι κ ῆς.

ὁποίους ἡ ἀδυναμία τῶν ἀνθρώπων ὑποψιάζεται εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου (¹). Ἀπὸ τοιούτου εἶδους παραδείγματα εἶναι κατὰ μέστος ἡ φιλολογία σας (²).

Τί κάμνει λοιπὸν ἐδῶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι μεγαλοφυές; Εἰς τί δύναται ἐν μέσῳ τῶν τοιούτων δυσκολιῶν νὰ σὲ βοηθήσῃ ἡ ἀνθρωπίνη ἐπιστήμη, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι βαθεῖα καὶ πολυσχιδής; Θὰ ἐπεθύμεις νὰ λατρεύῃς τοὺς θεοὺς τῆς φύσεως καὶ ἰδοὺ τώρα ποὺ τιμᾷς τοὺς θεοὺς τῆς πολιτείας ἐξ ἀνάγκης. Ἀνακαλύπτεις καὶ ἄλλους, τοὺς θεοὺς τοῦ μύθου, ἐναντίον τῶν ὁποίων ἐκτοξεύεις περισσότερον ἐλευθέρως τὰ βέλη τῶν ἐνδομύχων συναισθημάτων σου. Πλὴν ὅμως, εἴτε τὸ θέλεις εἴτε δὲν τὸ θέλεις, τὰ κτυπήματά σου προσβάλλουν ἐπίσης καὶ τῆς πολιτείας τοὺς θεοὺς, διότι λέγεις, ὅτι οἱ θεοὶ τοῦ μύθου εἶναι κατάλληλοι διὰ τὸ θέατρον, οἱ θεοὶ τῆς φύσεως διὰ τὸν κόσμον καὶ οἱ πολιτικοὶ διὰ τὴν πολιτείαν. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ λησμονήσῃ κανεὶς, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἔργον θεῖον, τὸ δὲ θέατρον καὶ ἡ πολιτεία ἔργα ἀνθρώπινα; Ὅτι οἱ θεοί, οἱ διακωμωδούμενοι εἰς τὸ θέατρον, εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, τοὺς ὁποίους λατρεύουν εἰς τοὺς ναοὺς καὶ ὅτι ἐκεῖνοι, πρὸς τοὺς ὁποίους προσφέρονται ἁγῶνες δὲν εἶναι διάφοροι τῶν θεῶν, χάριν τῶν ὁποίων σφάζετε θύματα πρὸς θυσίαν; Πόσον εἰλικρινέστερος θὰ ᾔῃσῃ καὶ πόσον ἐπιδεξιώτερος, ἂν διαιροῦσες τοὺς θεοὺς εἰς φυσικοὺς θεοὺς ἅφ' ἑνὸς καὶ εἰς θεοὺς ἀνθρωπίνων θεσμῶν ἅφ' ἑτέρου, προσθέτων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς δευτέρους, ὅτι, καίτοι ἡ γλῶσσα τῶν ποιητῶν εἶναι διάφορος τῆς γλώσσης τῶν ἱερέων, ὑπάρχει ὅμως κάποιος κοινὸς ματαξύ των δεσμός. Τὸ ψεῦδος τοὺς συνδέει εἰς φιλίαν στενὴν καὶ τοὺς καθιστᾷ ἐξ ἴσου ὑποχειρίους εἰς τοὺς δαίμονας, τοὺς μισοῦντας τὸ δόγμα τῆς ἀληθείας.

Ἄς ἀφήσωμεν λοιπὸν κατὰ μέρος διὰ μίαν στιγμὴν τὴν λεγομένην «φυσικὴν θρησκείαν», θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ αὐτῆς ἀργότερα. Εἶναι πράγματι δυνατόν νὰ ζητοῦμεν ἢ νὰ ἐλπίζωμεν τὴν αἰωνίαν ζωὴν ἀπὸ τοὺς θεοὺς τῆς ποιήσεως, ἀπὸ τοὺς θεοὺς τοῦ θεάτρου, τῶν ἀγώνων καὶ τῆς σκηνῆς; Μακρὰν ἡμῶν ἡ τοιαύτη σκέψις! Πρὸς τί νὰ ζητήσωμεν τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀπὸ τοὺς θεοὺς τούτους; Ἄς μᾶς διαφυλάξῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ μίαν παρα-

(¹) Ὑπαινιγμὸς εἰς τὰς ἀπόψεις τῶν Στωϊκῶν, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν νὰ συνταυτίσουν τοὺς «σ τ ο ι χ ε ι ὡ δ ε ι ς» αὐτοὺς θεοὺς μὲ τοὺς θεοὺς τῆς ἐπισήμου λατρείας. Ὁ Αὐγουστίνος ἀνασκευάζει τὴν ἀλλόκοτον ταύτην γνώμην διὰ μακρῶν εἰς τὸ ἑβδομον βιβλίον.

(²) Βλ. σχετικῶς τὸ βιβλίον τοῦ Π. Decharme: *La Critique des traditions religieuses chez les Grecs.*

φροσύνην τόσον τερατώδη καὶ ἱερόσυλον. Νὰ ζητήσωμεν τὴν αἰωνίαν ζωὴν ἀπὸ τοὺς θεοὺς τούτους, ποὺ ἀρέσκονται καὶ κατευνάζονται βλέποντες ἑορταζόμενα τὰ ἐγκλήματά των ; Κανείς, πιστεύω, δὲν ὠθεῖ τὸ παραλήρημά του μέχρι τῆς ἀβύσου τοιαύτης ἑξωφρενικῆς ἀσεβείας. "Ὁχι! Δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποκτήσωμεν τὴν αἰωνίαν ζωὴν οὔτε διὰ τῆς φυσικῆς θεολογίας οὔτε δι' ἐκείνης τῆς πολιτείας. Ἡ πρώτη σπείρει διὰ τῶν ἀνηθίκων φαντασιώσεων της εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν θεῶν, ἡ δευτέρα θερίζει διὰ τῶν συγκαταβάσεων της. Ἡ πρώτη διασπείρει καὶ ἡ δευτέρα περισυλλέγει τὰ ψεύδη. Ἡ πρώτη ἀτιμάζει τὰ θεῖα πράγματα δι' ὑποτιθεμένων ἐγκλημάτων, ἡ δευτέρα κατατάσσει εἰς τὰ θεῖα πράγματα τοὺς ἀγῶνας, ὅπου τὰ ἐγκλήματα ταῦτα ἀπεικονίζονται. Ἡ πρώτη διαδίδει πανταχοῦ εἰς βάρος τῶν θεῶν τὰς φορικαλέας ἐπινοήσεις της διὰ στίχων, ἡ δευτέρα τὰς καθιερώνει διὰ τῶν ἐπισήμων ἑορτασμῶν πρὸς τοὺς θεοὺς. Ἡ πρώτη ψάλλει τὰ ἐγκλήματα καὶ τὴν καταισχύνει τῶν θεοτήτων, ἡ δευτέρα εὐρίσκει εἰς τοὺς ψαλμοὺς τούτους ἀπόλαυσιν.

Ἡ πρώτη τ' ἀποκαλύπτει ἢ τὰ ἐπινοεῖ ἢ δευτέρα τ' ἀποδεικνύει ὡς ἀληθῆ ἢ, μολονότι τὰ θεωρεῖ ὡς ψευδῆ, διασκεδάζει ὅμως διὰ ταῦτα. Καὶ ἡ μὲν καὶ ἡ δὲ εἶναι ἀνίερος καὶ κατακριτέα, ἡ μία ὅμως, ἡ θεολογία τοῦ θεάτρου, ἐπαγγέλλεται τὴν δημοσίαν καταισχύνειν, ἡ ἑτέρα στολίζεται μὲ τὴν τοιαύτην διαφθοράν. "Ἠλπίζαν λοιπὸν τὴν αἰωνίαν ζωὴν ἀπὸ ἐκεῖνο, ποὺ μολύνει τὴν ἑφήμερον καὶ πρόσκαιρον ζωὴν μας; "Ἡ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ νὰ προσεταιριζώμεθα ἐγκληματίας εἶναι μὲν μόλυνσις, ῥύπος διὰ τὴν ζωὴν μας τὸ ὅτι οἱ ἐγκληματαῖοι οὗτοι ὑπείσχεονται εἰς τὸν συναισθηματικὸν μας κόσμον καὶ μᾶς καθιστοῦν συνενόχους των, ἀλλ' ὅτι ἡ κοινωνία τῶν δαιμόνων δὲν διαφθείρει τὴν ζωὴν μας, ἐφ' ὅσον καθιδρύομεν λατρείαν τινὰ τῶν ἐγκληματικῶν των πράξεων; Ἐὰν αἱ ἐγκληματικαὶ αὗται πράξεις εἶναι ἀληθεῖς, ὅποια ἡθικὴ διαστροφή ἐμφιλοχωρεῖ εἰς τούτους, ἔαν εἶναι ψευδεῖς, ὅποια φορικαλεότης ἐνοικεῖ εἰς τὴν τοιαύτην λατρείαν !

"Ἴσως κάποιος, πολὺ ὀλίγον μεμνημένος εἰς αὐτὰ τὰ ζητήματα, θὰ φαντασθῇ, ὅτι μόνον εἰς τοὺς στίχους τῶν ποιητῶν καὶ εἰς τὰς παραστάσεις τῶν σκηνικῶν ἀγῶνων ἀναφέρονται εἰς βάρος τῶν θεῶν ἐπαισόδια ἀνάξια τοῦ μεγαλείου τῆς Θεότητος· ἐπαισόδια γελοῖα καὶ μυσαρά, ἀλλ' ὅτι αἱ τελετουργίαι, τῶν ὁποίων προΐστανται ὅχι οἱ γελωτοποιοί, ἀλλ' οἱ ἱερεῖς, εἶναι ἄγναι καὶ ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ κάθε ἀπρέπειαν. Ἐὰν ἔχη οὕτως τὸ πρᾶγμα, οὐδεὶς θὰ ἐσχημάτιζε ποτὲ τὴν ἰδέαν, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ τελοῦνται

πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν τοιαῦται ἄσεμνοι θεατρικαὶ παραστάσεις. Οὐδέποτε θὰ τὰς ἀπῆτουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ θεοί. Τὸ ὅτι ὁμως ὁ σεβασμός, ὁ ὀφειλόμενος εἰς τοὺς θεούς, δὲν ἐμπνέει κάποιαν ἐντροπὴν, ὥστε νὰ μὴ παριστάνωνται τοιαῦτα πράγματα εἰς τὸ θέατρον, καταδεικνύει τὸ ὅτι συμβαίνει τὸ ἴδιον καὶ εἰς τοὺς ναοὺς ἀκόμη.

Τέλος ὁ συγγραφεὺς μας, προσπαθῶν νὰ διακρίνη τὴν πολιτικὴν θεολογίαν ἀπὸ τὴν μυθικὴν καὶ τὴν φυσικὴν τοιαύτην, ἠθέλησε νὰ τὰς ἐμφανίσῃ ὡς σύμμεξιν τῆς μιᾶς μετὰ τῆς ἄλλης μᾶλλον, παρὰ διάφορον εἰς τὴν πραγματικότητα. Ὅντως δηλοῖ, ὅτι ὅσα γράφουν οἱ ποιηταὶ εἶναι πολὺ ταπεινά, ὥστε οἱ λαοὶ νὰ μὴ ὀφείλουν νὰ τὰ μεταχειρισθοῦν ὡς ὑπόδειγμά των, καὶ ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων γραφόμενα εἶναι πάρα πολὺ ὑψηλά, ὥστε οἱ ἀμόρφωτοι νὰ μὴ εὗρισκουν ἐκ τῆς μελέτης αὐτῶν ὠφέλειαν. «Αὐταὶ αἱ δυὸ θεολογίαι, γράφει, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν διαφωνοῦν, παρέλαβον στοιχεῖα ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην, ὥστε νὰ συναποτελέσουν τὴν πολιτικὴν θεολογίαν. Ἴδου διατί, πραγματευόμενοι περὶ τῆς θεολογίας ταύτης, θὰ ὑποδείξωμεν ποῖα κοινὰ ἔχει μὲ τὴν μίαν καὶ μὲ τὴν ἄλλην. Ἡ πολιτικὴ ὁμως θεολογία θὰ μᾶς θέσῃ εἰς ἐπαφὴν περισσότερον μὲ τοὺς φιλοσόφους παρὰ μὲ τοὺς ποιητάς.» ⁽¹⁾ Ὡστε ἡ ἐν λόγῳ θεολογία δὲν στρέφει ἀπολύτως τὰ νῶτα πρὸς τοὺς ποιητάς. Ἀλλως τε εἰς κάποιο χωρίον σχετικὸν πρὸς τὴν γενεαλογίαν τῶν θεῶν, ὁ Οὐάρεων παρατηρεῖ, ὅτι οἱ λαοὶ πιστεύουν περισσότερον τοὺς ποιητάς παρὰ τοὺς φυσιολόγους (physicos), λέγει δηλαδὴ ἄλλοτε μὲν τί θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ καὶ ἄλλοτε τί γίνεται. Οἱ φυσιολόγοι, κατὰ τὴν γνώμην του,

---

(1) Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι σκοτεινόν. Κατὰ τὸν Ἰάκωβον Perret, (La Cité de Dieu, Texte et traduction, Paris, 1946) ὁ Οὐάρεων ὑποδεικνύει κάποιαν σχέσιν θρησκευτολογικὴν τῆς πολιτικῆς θεολογίας, προοριζομένης νὰ κατευθύνῃ τὰς ψυχὰς μᾶλλον πρὸς τοὺς φιλοσόφους παρὰ πρὸς τοὺς ποιητάς. Κατὰ τὸν Perret, ὁ Οὐάρεων θέλει νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ σοφὸς ἔχει περισσοτέρας εὐκαιρίας, ἐφ' ὅσον ἀφιεροῦται εἰς τὴν μελέτην τῆς πολιτικῆς θεολογίας, νὰ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν φυσικὴν θεολογίαν καὶ ὅχι μὲ τὴν μυθικὴν τοιαύτην πρὸς διακρίβωσιν τῶν ἀναλογιῶν. Ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη φαίνεται μᾶλλον ἀνταποκρινομένη πρὸς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον κείμενον καὶ πρὸς τὴν ἐν γένει στάσιν τοῦ Οὐάρεωνος ἔναντι τῆς πολιτικῆς θεολογίας. Φαίνεται ὁμως, ὅτι ὁ Αὐγουστίνος παίζει μὲ τὴν λέξιν debet (ὀφείλει), ὅπως, ἐρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Οὐάρεωνος κατὰ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν ὁ Perret ἀποδοκιμάζει, δυνηθῇ ν' ἀντιτάξῃ τὰ πραγματικὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς θεολογίας πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὰς ψυχὰς.

ἔγραψαν διὰ νὰ ὠφελήσουν τοὺς ἀναγνώστας των, οἱ δὲ ποιηταὶ διὰ νὰ τοὺς διασκεδάσουν. Τὰ πράγματα παρουσιάζονται λοιπὸν κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: Οἱ ποιηταὶ ὅ,τι ἔγραψαν καὶ ὅ,τι δὲν πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα εἰς τὸν λαόν, εἶναι αἱ ἀφηγήσεις τῶν ἐγκληματικῶν πράξεων τῶν θεῶν, πράξεις ὅμως ἐγκληματικαὶ ποὺ τέρπουν καὶ τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς θεοὺς. Οἱ ποιηταὶ δὲν γράφουν διὰ νὰ διασκεδάζουσιν τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅχι διὰ νὰ εἶναι ὠφέλιμοι; Καὶ ὅμως γράφουν παραμύθια, τὰ ὁποῖα οἱ θεοὶ ἐπιθυμοῦν καὶ οἱ λαοὶ τοὺς τ' ἀφιερώνουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Σχέσις καὶ συγγένεια μεταξὺ τῆς μυθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς θεολογίας.

Εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς τὸ ὅτι ἡ «μυθικὴ» θεολογία, ἡ θεολογία αὐτὴ τοῦ θεάτρου καὶ τῶν σκηνικῶν ἀγώνων, ἡ πλήρης ἀσεβείας καὶ αἰσχροσύνης, ἐπανάγεται εἰς τὴν πολιτικὴν θεολογίαν. Ἐκεῖνη δὲ ἐκ τῶν δύο, τὴν ὁποίαν καταδικάζουσιν ἀπὸ συμφώνου καὶ ἀπορρίπτουν ὁλόκληρον, δὲν εἶναι πάρα μόνον ἓν μέρος ἐκείνης, ἣτις θεωρεῖται ἀξία νὰ τιμᾶται καὶ νὰ τίθεται εἰς ἐφαρμογὴν ἐν τῇ πράξει. Καὶ ὅμως δὲν εἶναι, καθὼς ἐπεχείρησα νὰ τὸ ἀποδείξω, ἑτερογενὲς στοιχεῖον, ξένον πρὸς τὸ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ σώματος, στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ συνεδέετο καὶ δὲν θὰ συνενώνετο παρὰ μόνον τυχαίως. Ὁχι! συναρμονίζεται τελείως μὲ τὸ σύνολον καὶ συνδέεται μετ' αὐτοῦ ἀρμονικώτατα, ὅπως ἓνα μέλος εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ὀργανισμόν.

Τὰ ἀγάλματα ἐκεῖνα, τ' ἀπεικονίζοντα λεπτομερῶς τὴν μορφήν, τὴν ἡλικίαν, τὸ φύλον, τὴν ἀλλόκοτον περιβολὴν τῶν θεῶν, δὲν εἶναι ὅλα σύμφωνα μὲ ὅ,τι βλέπει κανεὶς εἰς τὴν σκηνήν; Οἱ ποιηταὶ δὲν ἔχουν ἓνα γενειοφόρον Δία, ἓνα Ἑρμῆν ἀγένειον, τὸν ὁποῖον δὲν ἔχουν οἱ ποντίφηκες; Μόνον οἱ μῖμοι ἀποδίδουν εἰς τὸν Πρίαπον ἓνα τεράστιον γεννητικὸν ὄργανον καὶ ὅχι οἱ ἱερεῖς; ⁽¹⁾ Δὲν εἶναι τοιοῦτος, ὅπως προχωρεῖ εἰς τὰς θεατρικὰς σκηνάς, προκαλὼν καγχασμούς; Ὁ γέρων Κρόνος καὶ ὁ ἔφηβος

⁽¹⁾ Ὁ Perret μεταφράζει τὸ «enormia pudenda» διὰ τοῦ un gigantesque pénis, ὁ Ἱταλὸς μεταφραστὴς (Aurelio Agostino, La Città di Dio, a cura di C. Borgogno F. J. P.) «enormi membra turpi» καὶ ὁ Ἀγγλὸς μεταφραστὴς (The City of God, Volume one) with «such huge privities».

Ἀπόλλων εἶναι μόνον ῥόλοι τῶν ἡθοποιῶν καὶ ὄχι ἐπίσης ἀγάλματα εἰς τὰ τεμένη; Διὰ τὸν Φόρκουλον, ποὺ προΐσταται τῶν θυρῶν καὶ ὁ Λιμεντῖνος, ποὺ προΐσταται τῶν κατωφλίων εἶναι ἄρρενες θεοί, ἐνῶ μεταξὺ αὐτῶν ἡ Καρδέα, ἡ ἐποπτεύουσα τοὺς στρόφιγγας τῶν θυρῶν, εἶναι γυναῖκα; Δὲν εὐρίσκομεν μήπως εἰς τὰ βιβλία τὰ σχετικὰ πρὸς τὰ «θεῖα πράγματα» λεπτομερείας, τὰς ὁποίας σοβαροὶ ποιηταὶ ἔκριναν ἀναξίους τῶν στίχων των; Ἄρα γε μόνον ἐκ συμπτώσεως ἡ Ἄρτεμις ἐμφανίζεται εἰς τὸ θέατρον ὠπλισμένη, ἐνῶ εἰς τὴν πόλιν δὲν παρουσιάζεται παρὰ μόνον ὡς κόρη νεαρά; Ἄρα γε τυχαίως ὁ Ἀπόλλων ἐμφανίζεται μόνον ἐν τῷ θεάτρῳ ὡς κιθαριστής, ἐνῶ εἰς τοὺς Δελφοὺς δὲν εἶναι πλέον τοιοῦτος.

Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα εἶναι ἀκόμη ἡθικὰ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀνηθικότητα ἄλλων χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων. Ποίαν ἰδέαν ἄρα γε ἐσχημάτισαν περὶ τοῦ Διὸς ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐτοποθέτησαν τὴν τροφὸν αὐτοῦ εἰς τὸ Καπιτώλιον; ⁽¹⁾ Δὲν ἐδικαιολόγησαν προσέτι καὶ αὐτὸν τὸν Εὐήμερον, ὅστις, στηριζόμενος ἐπὶ ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ ὄχι εἰς τὰς μυθολογίας τῶν θρύλων, ἰσχυρίζεται, ὅτι αὐτοὶ οἱ θεοὶ ὑπῆρξαν ἄνθρωποι, ἅπλοϊ δηλαδὴ θνητοί ⁽²⁾. Καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἐτο-

---

(1) Ὁ Αὐγουστῖνος ὑπαινίσσεται προφανῶς κάποιον βιβλίον, τὸ ὁποῖον περιγράφει τὸν πατέρα τῶν θεῶν τρεφόμενον ἀπὸ τὴν αἰγὰ Ἀμάλθειαν. Ὡστε καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Ἑθνικοὶ ἀναγνωρίζουν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Διὸς καὶ εἰς αὐτὸν εἰσέτι τὸν ναόν, ὅπου τὸν ἐλάτρευον.

(2) Τὴν γνώμην ταύτην συμμερίζεται καὶ ὁ Ἀγγλος φιλόσοφος Θωμᾶς Καρλάϋλ εἰς τὸ ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον: Ο ἱ ἥρωες ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Καρλάϋλ παραδέχεται ὅτι ἡ μεγάλη ἀνώνυμος μᾶζα συντελεῖ πολὺ ὀλίγον, αὐτὴ κατ' ἐαυτήν, εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν πνευματικὴν καὶ ἡθικὴν κατεύθυνσιν τῆς ὁποίας καθορίζουν ἐκάστοτε καὶ ῥυθμίζουν ὀλίγα τινὰ προνομιοῦχα πνεύματα, προσδίδοντα σάρκα καὶ αἷμα εἰς τὰ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν μαζῶν ἐν ὑποσυνειδήτῳ καὶ κατὰ τινὰ τρόπον, ὑποτυπώδει καταστάσει ὑποφώσκοντα ἰδανικά. Τὰ προνομιοῦχα ταῦτα πνεύματα εἶναι οἱ ἥρωες, ἐμφανιζόμενοι ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ὡς θεοί, πορφῆται, ποιηταί, μεταρρυθμισταί, συγγράφεῖς καὶ στρατῆλαί. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη, δηλαδὴ ὅτι ὑπῆρξαν οἱ θεοὶ ἀρχικῶς πραγματικοὶ ἄνθρωποι, ἐλέγχεται τελείως ἡμαρτημένα. Οἱ θεοὶ δὲν ὑπῆρξαν πραγματικοὶ ἄνθρωποι, ἀποθεωθέντες λόγῳ τῆς ἀνωτερότητός των καὶ τῆς εὐεργετικῆς των δράσεως, ἀλλ' ἐκπρόσω-

ποθέτησαν εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Διὸς θεοὺς ποθοῦντας τὰς εὐωχίας, τοὺς παρασίτους του, ποῖον ἄλλον σκοπὸν εἶχον παρὰ νὰ μεταβάλουν τὰς ἱερὰς τελετουργίας, εἰς κωμωδίας;⁽¹⁾ Πιστεύουν ὅτι, ὅταν ἓνας μῦθος ἀφηγεῖται, ὅτι οἱ παράσιτοι τοῦ Διὸς εἶναι εὐπρόσδεκτοι εἰς τὴν τράπεζάν του, τὸ κάμνει διὰ νὰ διασκεδάσῃ τὸ κοινόν. Τὸ εἶπεν ὁμοῦς ὁ Οὐάρρων, καὶ τὸ εἶπε ὅχι διὰ νὰ εἰρωνευθῇ τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπισύρῃ πρὸς αὐτοὺς τὸν σεβασμόν. Αὐτὸ δὲ τὸ ἔγραψεν εἰς τὰ βιβλία του περὶ τῶν «θεῶν πραγμάτων» καὶ ὅχι εἰς ἐκεῖνα, ποὺ πραγματεύεται περὶ τῶν «ἀνθρωπίνων» τοιούτων· ὅχι ἐκεῖ ὅπου ὁμιλεῖ περὶ τῶν σκηνικῶν ἀγώνων, ἀλλ' ἐκεῖ, ὅπου τονίζει τὰ προνόμια τοῦ Καπιτωλίου. Αὐταὶ αἱ μικρολογίαι τὸν φέρουν τελικῶς εἰς ἀμηχανίαν, καὶ ὁμολογεῖ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἀποδίδοντες ἀνθρωπίνην μορφήν εἰς τοὺς θεοὺς, τοὺς πιστεύουν εὐαισθητοὺς καὶ εἰς τὴν φιληδονίαν των.

Ἄλλως τε τὰ πονηρὰ πνεύματα δὲν παρέλειψαν ἀπὸ νὰ ἐκτελοῦν τὴν ἀποστολήν των, ἥτις συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἔξαπατοῦν τὴν διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων, ὑποβάλλοντα καὶ ἐδραιοῦντα εἰς αὐτὴν βλαβεράς ἰδέας. Ἴδου μία ἱστορία σχετική: Ὁ φρουρὸς ἑνὸς ναοῦ τοῦ Ἡρακλέους, μὴ ἔχων καμμίαν ἀπασχόλησιν, ἔπαιζε κύβους μὲ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ὠμιλοῦσεν ἐκ περιτροπῆς πότε ὡς Ἡρακλῆς καὶ πότε ὡς φρουρὸς τοῦ ναοῦ, ἔθεσε δὲ τὸν ἑξῆς ὅρον: Ἐὰν ἐκέρδιζε θὰ παρεσκεύαζεν ἓνα ὑπέροχον γεῦμα ἀπὸ εἰσπράξεις τοῦ ναοῦ καὶ θὰ ἐπλήρωνε καὶ μίαν ἑταίραν, ἂν δὲ

ποι θρησκευτικῶν ιδεωδῶν, συμπυκνωτῆρες θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων· Διὰ τῆς ἐπινοήσεως τῶν θεῶν ἀπεσαφηνίσθη ὅπωςδὴποτε καὶ ἔλαβεν ἑλλογωτέραν καὶ ἐμφρονεστέραν μορφήν τὸ πρὸ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν νεφελῶδες καὶ ἀόριστον θρησκευτικὸν συναίσθημα.

(1) *Erulones etiam deos*. Εἰς τὸ θρησκευτικὸν λεξιλόγιον ἡ λέξις *erulo* ἐσήμαινε τὸν θεὸν ἐκείνον, εἰς ὃν παρετίθετο γεῦμα ἱερόν. Τὰ ὀλίγιστα ὁμοῦς παραδείγματα, τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως ταύτης (*Corp. Inscr. Latin*, 1², 2, 988, VI, 522) ἀναφέρονται εἰς περιπτώσεις, καθ' ἃς τὸ γεῦμα προσεφέρετο εἰς ἓνα μόνον θεόν. Τούνοντιον ὁ Αὐγουστῖνος ὑπονοεῖ ἓν μόνον εἶδος ὁμαδικῆς εὐωχίας. Κατὰ τὸν Perret πιθανῶς ὁ συγγραφεὺς μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν *λαίμαργος* ἢ «καλοφαγᾶς». Ἴσως εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ Δεκτιστέρνια, κατὰ τὰ ὁποῖα προσεφέρετο γεῦμα πράγματι εἰς πολλοὺς θεοὺς, ἢ τὸ *erulum Jovis*, ὅπου καθ' ἕκαστον ἔτος, τὴν 13 Σεπτεμβρίου καὶ τὴν 13 Νοεμβρίου ὁ Ζεὺς παρέθετε γεῦμα εἰς τὴν Ἥραν καὶ τὴν Ἀθηνᾶν.

ἐκέρδιζεν ὁ Ἡρακλῆς θὰ κατέβαλλε τὰ ἔξοδα διὰ τὰ «γλέντια» τοῦ Θεοῦ. Ἡττηθείς, ἔφ' ὅσον παρίστανε τὸν Ἡρακλέα, προσέφερεν εἰς ἑαυτὸν τὸ γεῦμα καὶ τὴν περίφημον ἑταίραν Λαρεντίνην. Ἡ Λαρεντίνη ἀπεκοιμήθη εἰς τὸν ναὸν καὶ εἶδε εἰς τὸν ὕπνον της, ὅτι εὗρέθη εἰς τὴν ἀγκάλῃν τοῦ θεοῦ, ὃ ὁποῖος τῆς εἶπε, ὅτι ὁ πρῶτος νέος, ποὺ θὰ συναντοῦσε ἀπερχομένη, θὰ τῆς ἔδιδε τὴν ἀμοιβήν της, τὴν ὁποῖαν ὥφειλε νὰ θεωρήσῃ ὡς προερχομένην ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Ἡρακλῆ. Ἡ Λαρεντίνη ἀπῆλθεν, ὁπότεν συνήντησε καθ' ὁδὸν τὸν πλουσιώτατον νέον Ταρούτιον, ὃ ὁποῖος τὴν ἐκράτησε ἐπὶ χρόνον μακρὸν ὡς πολυγαπημένην φίλην του, καὶ ὅταν ἀπέθανε, τὴν ἀφῆκε κληρονόμον ὁλοκλήρου τῆς περιουσίας του. Ἡ Λαρεντίνη λοιπὸν ἀπέκτησε κατὰ τρόπον αὐτὸν τεραστίαν περιουσίαν καὶ διὰ νὰ μὴ φανῇ ἀγνώμων ἀπέναντι τοῦ δώρου τούτου τοῦ θεοῦ, ἐπίστευσεν, ὅτι τὸ καλύτερον, ποὺ εἶχε νὰ κάμῃ διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν οὐρανόν, ἦτο νὰ ἐγκαταστήσῃ τὸν Ρωμαϊκὸν λαὸν κληρονόμον της. Ἡ Λαρεντίνη ἐξηφανίσθη, ἀλλ' ἀνευρέθη ἡ διαθήκη της, διὰ δὲ τὴν ὑπηρεσίαν της ταύτης ἀνεδείχθη, λέγουν, ἀξία θείων τιμῶν (1).

Ἐὰν οἱ ποιηταὶ ἐπενόουν τοιαύτας σκηνάς, οἱ δὲ μῖμοι τὰς παρίστανον εἰς τὸ θέατρον, θὰ ἐλέγαμεν ἀναμφιβόλως, ὅτι αὗται συνδέονται μὲ τὴν «μυθικὴν θεολογίαν» καὶ δὲν ἔχουν τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὴν πολιτικὴν τοιαύτην. Ὅταν ὅμως τὰ παραμύθια αὐτά, παρουσιαζόμενα ἀπὸ ἓνα συγγραφέα περιωπῆς, ὡς σχετιζόμενα ὅχι πρὸς τοὺς ποιητάς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς λαούς, ὅχι πρὸς τοὺς μίμους, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἱεροτελεστίας, ὅχι πρὸς τὰ θεάτρα, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ναούς, μὲ ἄλλας λέξεις, ὅχι πρὸς τὴν «μυθικὴν», ἀλλὰ πρὸς τὴν «πολιτικὴν θεολογίαν», τότε δὲν θὰ εἶναι ἀδικοκλήτῳ τὸ ὅτι οἱ γελωτοποιοὶ ἀναπτύσσουν ὅλην τὴν δεξιότητάν αὐτῶν εἰς τὸ θέατρον διὰ νὰ παριστάνουν τὰς ἀλλοκότους αὐτὰς αἰσχροτήτας, εἶναι ὅμως περιττόν, οἱ ἱερεῖς νὰ καταβάλλουν προσπάθειαν, ὅπως διὰ τελετουργιῶν, δῆθεν ἱερῶν, περιβάλλουν τοὺς θεοὺς μὲ τὴν αἴγλην μιᾶς ἡθικῆς, τῆς ὁποίας οὗτοι στεροῦνται !

Ἡ Ἥρα ἔχει τὰς ἱερουργίας της, ποὺ τελοῦνται εἰς τὴν ἀγαπημένην της νῆσον Σάμον, ὅπου ἐδόθη, ὡς σύζυγος εἰς τὸν Δία. Ἡ Δήμητρα ἔχει καὶ αὐτὴ τὰς τελετουργίας της, ὅπου ἀναζητοῦν τὴν Περσεφόνην ἀπαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος. Ἡ

---

(1) Ὡς πρὸς τὸν μῦθον τοῦτον μερικὰ στοιχεῖα τοῦ ὁποίου εἶναι ἀναμφιβόλως προγενέστερα αὐτοῦ τούτου τοῦ Οὐάγγρωνος βλ. Wissowa, *Realencyclopädie* καὶ Bassanof, *Refugium* σελ. 82—106.

Ἀφροδίτῃ ἔχει τὰς ἱερὰς τελετάς της, καθ' ἃς θρηνοῦν τὸν θάνατον τοῦ ἔραστοῦ της Ἀδώνιδος, ⁽¹⁾ ὥραιότατον νεανίου, φονευθέντος ἀπὸ τοὺς ὀδόντας ἀγριοχοίρου. Ἡ Μήτηρ τῶν θεῶν ἔχει καὶ αὐτὴ τὸ τελετουργικόν της, ὅπου ὁ ὥραιος ἔφηβος Ἄττις ⁽²⁾, πὺν ἐρωτεύεται καὶ ἐκ ζηλοτυπίας εὐνουχίζει, θρηνεῖται ὑπὸ ἀνθρώπων, πὺν εἶχον ὑποστῇ καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὸ αἰτύχημα νὰ εὐνουχισθοῦν καὶ οἱ ὅποιοι καλοῦνται galli. Ἀφοῦ οἱ μῦθοι αὐτοὶ εἶναι ἀηδέστεροι πάρα ὅλαι αἱ αἰσχροτήτες τῆς σκηνῆς, διὰ ποῖον λόγον καταβάλλουν τόσην προσπάθειαν διὰ νὰ φανοῦν, ὅτι χωρίζουν τὰ ἐφευρήματα τῶν ποιητῶν, τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ θεάτρου, ἀπὸ τὴν πολιτικὴν θεολογίαν, ἣτις ἀρμόζει, καθὼς λέγουν, εἰς τὴν πολιτείαν, ὅπως χωρίζουν κάτι ἡθικὸν καὶ ἀξιοπρεπὲς ἀπὸ τὸ ἀνῆθικον καὶ τὸ μολυσμένον; Θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ὀφείλωμεν χάριτας εἰς τοὺς ἡθοποιοὺς διὰ τὸ ὅτι φείδονται τῶν θεατῶν καὶ δὲν ἀποκαλύπτουν εἰς τὸ θέατρον ὅσα κρύπτονται ὀπισθεν τῶν τοίχων τῶν ναῶν.

Τί καλὸν ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ σκεφθῇ περὶ τῶν ἱεροτελεστιῶν ἐκεῖνων πὺν καλύπτονται ὑπὸ τοῦ σκότους, ὅταν εἶναι ἀηδέστατον καὶ ἐκείνο πὺν φαίνεται εἰς τὸ φῶς; Ὅ,τι γίνεται εἰς τὴν σκιὰν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς εὐνούχους, ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἐκτεθηλυμένους ⁽³⁾

---

(1) Ὁ Ἀδωνις, τερματίζει τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐκ δῆγματος ἀγριοχοίρου, ἡ δὲ ἐρωμένη του Ἀφροδίτῃ θρηνεῖ τὸν θάνατόν του καὶ ἐκφράζει τὸν πόνον της, εἰς τὸν ὅποιον μετέχουν ἡ ἄψυχος καὶ ἡ ἔμψυχος φύσις. Ἐκ τοῦ χυθέντος αἵματος τοῦ Ἀδώνιδος καὶ τῶν δακρύων τῆς Ἀφροδίτης φυτρώνουν ἀνεμῶνες καὶ τριαντάφυλλα. Ἐπακολουθεῖ ἡ παράδοσις τοῦ ἐκ τὸν Ἀθην, ἀπ' ὅπου, παρὰ τοὺς θρήνους τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Μουσῶν, ἡ Περσεφόνη δὲν ἀπολύει τὸν Ἀδωνιν. Τέλος ὁ ἀγριόχοιρος φέρεται δέσμιος ὑπὸ Ἑρώτων ἐνώπιον τῆς Ἀφροδίτης καὶ ἀπολογεῖται διὰ τὸν φόνον τοῦ ὥραίου ἔραστοῦ της. Ἡ θεὰ συγκινεῖται ἐκ τῆς ἀπολογίας τοῦ ἀγριοχοίρου καὶ τὸν συγχωρεῖ. Ὁ ἴδιος ὁμως ἐπιβάλλει τιμωρίαν εἰς τὸν ἑαυτὸν του καύσας τοὺς ὀδόντας του.

(2) Περὶ τῶν ἀτυχῶν ἐρώτων τοῦ Ἄττιδος βλ. Ὁβιδίου «F a s t e r.» IV, 223—242. Ὁ μῦθος, ὁμως δὲν εἶναι ἀκριβῶς, ὅπως τὸν ἀναφέρει ὁ Αὐγουστίνος. Ὁ Ἄττις, υἱὸς τοῦ Καλαοῦ τῆς Φρυγίας, ἦτο ὥραιότατος νεανίας, τὸν ὅποιον, ἐρωτευθεῖσα σφοδρῶς ἡ Κυβέλη, κατέστησεν ἱερέα τοῦ ναοῦ της εἰς τὴν Φρυγίαν. Ἀλλὰ μὴ φυλάξας τὴν πρὸς αὐτὴν πίστιν του, παραφρονήσας, εὐνουχίσθη αὐτὸς ὁ ἴδιος.

(3) Τὸ κεῖμενον λέγει «molles», κατὰ λέξιν μαλακούς, ἀπαλούς, ἀβρούς. Ὁ Perret μεταφράζει invertis, ὁ δὲ Ἀγγλος μεταφραστὴς πα-

ἄς τὸ ἴδουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι! Δὲν ἔχει ὅμως καταστῇ δυνατόν ν' ἀποσπάσουν αὐτοὺς τοὺς δυστυχημένους, αὐτοὺς τοὺς ἀπεχθῶς ἐκνευρισμένους καὶ διεφθαρμένους ἀπὸ τὴν δημοσιότητα. Οἱ ἀντίπαλοί μας ἄς μᾶς πείσουν, ἂν ἡμποροῦν, ὅτι ἐκτελοῦν ἔργα ἱερὰ δι' αὐτῶν τῶν λειτουργῶν, οἱ ὅποιοι συγκαταλέγονται εἰς τὸ προσωπικὸν τῶν ἱεροτελεστιῶν των. Τί συμβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα, τὸ ἀγνοοῦμεν, γνωρίζομεν ὅμως διὰ ποίων ὀργάνων ἐκτελοῦνται αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἄντ' αὐτῶν ὅμως γνωρίζομεν τί συμβαίνει ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἢ μήπως ὑπῆρξε ποτὲ μιὰ χορωδία ἑταιρῶν εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἔλαβε μέρος ἓνας εὐνοῦχος, ἓνας ἐκτεθληλυμένος; ⁽¹⁾ Καὶ ὅμως οἱ ἡθοποιοὶ στιγματίζονται ὡς ἀναιδεῖς καὶ ἀνήθικοι. Οὐδεὶς ἔντιμος ἄνθρωπος θὰ ὑπεδύετο τοὺς ρόλους των. Ἀλλὰ τότε ποίαν ἰδέαν ἡμπορεῖ νὰ σχηματίσῃ κανεὶς περὶ τῶν ἱεροτελεστιῶν ἐκείνων, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ εὐσέβεια ἐκλέγει ὡς λειτουργοὺς αὐτῆς ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους ἀποστέργουν καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ θυμελικοί; ⁽²⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

**Εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν εἰς τὴν πολιτικὴν θεολογίαν
σύμβολον τῆς φυσικῆς θεολογίας.**

Πλὴν ὅμως μᾶς λέγουν: ὅλα αὐτὰ συνεπάγονται «φυσιολογικὰς» ἐρμηνείας, δηλαδή ἐρμηνείας στηριζομένας εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως, ὡς ἐὰν εἰς συζήτησιν αὐτοῦ τοῦ εἴδους, δέον νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν φυσιολογίαν καὶ ὄχι τὴν θεολογίαν, τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως καὶ ὄχι τὴν ἐπιστήμην περὶ τοῦ Θεοῦ!

ραφράζει : eunucus and their Ganymedes. Ἡ λέξις mollis σημαίνει συνεχδοχικῶς τὸν γυναικοπρεπῆ, τὸν ἐκτεθληλυμένον.

⁽¹⁾ Μερικὰ κείμενα (Τερτουλλ. Spectac. XVII, Λακτανς. Instit. I, XX, Ἰουβεν. Σχόλ. VI, 210) ἀφίνουν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἰς τοὺς ἀνθεστηρίους ἐορτασμοὺς τῶν ἑταιρῶν παρουσιάζοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς μῖμοι ἀντικαθιστῶντες τοὺς ἡθοποιοὺς. (Πρβλ. Michaut, «sur les tréteaux latins», σελ. 318—317.

⁽²⁾ Tymelicus, θυμελικός, ὁ ἀνηκων εἰς τὴν θυμέλην, ὁ θεατρικός, ὁ ἡθοποιός. Θυμέλη ἦτο εἰς τὸ θέατρον τὸ κατὰ μέσον τῆς ὀρχήστρας ὑψηλὸν τετράγωνον οἰκοδόμημα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴστατο ὁ χορηγὸς καὶ ἠγωνίζοντο οἱ ἀγληταὶ καὶ κιθαρωδοί, κατ' ἑκτασιν δὲ ἡ λέξις δηλοῖ τὴν σκηνὴν καὶ τὸ θέατρον. Θυμέλη ἦτο κυριολεκτικῶς ὁ εἰς τὴν ὀρχήστραν τοῦ θεάτρου βωμὸς ἀφιερωμένος εἰς τὸν Διόνυσον.

Προφανῶς, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς δὲν εἶναι Θεὸς ἐκ τῶν περὶ Αὐτοῦ ἀντιλήψεων μας, ἀλλ' ἐκ φύσεως. Δὲν εἶναι ὅμως Θεὸς ὁλόκληρος ἡ φύσις: ἓνας ἄνθρωπος, ἓνα ζῶον, ἓνα δένδρον μιὰ πέτρα εἶναι φύσις, ἀλλ' ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τίποτε ἐξ αὐτῶν. Ἀλλωστε, ἐὰν ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ἐξηγήσεως ταύτης, προκειμένου περὶ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν, εἶναι τὸ ὅτι ἡ Μήτηρ τῶν θεῶν εἶναι ἡ γῆ, ποία ἡ ἀνάγκη νὰ προβῶμεν εἰς περαιτέρω ἔρευναν καὶ νὰ ἐξετάσωμεν ἄλλας ἐρμηνείας; Τί ὑποστηρίζει κατὰ τρόπον περισσότερον φανερόν τὴν γνώμην ἐκείνων, ποὺ λέγουν, ὅτι οἱ θεοὶ ὑπῆρξαν κάποτε ἄνθρωποι; ⁽¹⁾ Ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν γῆν, ἀφοῦ ἡ γῆ εἶναι μητέρα των. Ἀλλά, κατὰ τὴν ἀληθινὴν θεολογίαν, ἡ γῆ εἶναι πλάσμα τοῦ θεοῦ καὶ ὄχι ἡ μητέρα των.

Ἐξ ἄλλου, καθ' οἷονδῆποτε τρόπον καὶ ἂν ἐρμηνεύουν τὰ μυστήρια τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν, καθ' οἷονδῆποτε τρόπον καὶ ἂν τὰ συνδέουν πρὸς τὴν φύσιν, παραμένει κάτι, δηλαδή τὸ ὅτι διὰ τοὺς ἄνδρας τὸ νὰ ἐκλαμβάνονται ὡς γυναῖκες δὲν εἶναι διόλου σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐναντίον τῆς φύσεως. Ἡ νόσος αὕτη, αὐτὸ τὸ ἔγκλημα, αὐτὴ ἡ ἀτιμία, τὸ μαρτύριον τῆς ὁποίας ἀποσπᾷ δυσκόλως τὴν ὁμολογίαν διεφθαρμένων ἀνθρώπων εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν, κατήντησεν ἐπάγγελμα εἰς τὰ μυστήρια ταῦτα ⁽²⁾ ἐφ' ὅσον δὲ ἡ λατρεία αὕτη, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπεδείχθη, ὅτι εἶναι βρωμερωτέρα παρὰ αἱ αἰσχροότητες τῆς σκηνῆς, εὗρίσκει συγγνώμην καὶ ἐξαγνισμόν εἰς τὰς ἐρμηνείας ἐκεῖνας, καθ' ἃς αὕτη συμβολίζει τὴν φύσιν, διατί νὰ μὴ συγχωροῦνται καὶ νὰ μὴ ἀποκαθαίρωνται ἐπίσης αἱ ἐπινοήσεις τῶν ποιητῶν; Πολλαὶ ἐξ αὐτῶν δὲν ἐρμηνεύονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον; Κατὰ ταῦτα, ὁ μῦθος ἐκεῖνος ὁ βαρβαρώτερος, ὁ φοικαλεώτερος, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ Κρόνος καταβροχθίζει τὰ τέκνα του, ἐρμηνεύεται ὑπὸ τινων ὡς ἀκολουθῶς: ὁ χρόνος, κατὰ τὴν πορείαν του, συμβολιζόμενος διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κρόνου, ἀναλίσκει αὐτὸς

(1) Ὑπαινιγμοὶ εἰς τὸν Εὐήμερον.

(2) Ἡ μομφὴ τοῦ Αὐγουστίνου ἐναντίον τῶν εὐνούχων ἀπαντᾶται εἰς πολλοὺς συγγραφεῖς Ἑθνικοὺς καὶ Χριστιανούς, (βλ. Graillot: «Le Culte de Cybele», σελ. 318). Δὲν φαίνεται, ὅτι αἱ τοιαῦται ἀξιοκατάκριτοι ἐνέργειαι συνεδέοντο μὲ τὴν λατρείαν καὶ ὅτι εἶχον χαρακτηρὰ θρησκευτικόν. Τοῦτο δεικνύει καταφανῶς τὸ Π ο ι ν ι κ ὸ ν Δ ί κ α ι ο ν τ ὠ ν Ρ ω μ α ί ω ν, ἐκ τοῦ ὁποίου προκύπτει, ὅτι ἡ λατινικὴ Δύσις εἶχε πάντοτε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καὶ ἀναλόγως τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν ἐποχῶν, ἐκδηλὸν ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς εὐνούχους καὶ τοὺς ὁμοφυλοφίλους. (Πρβλ. Mommsen, Rönisches Strafrecht, τόμ. II).

ὁ ἴδιος ὅ,τι γεννᾷ, ἢ, κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ τοῦ Οὐάρρωνος, ὁ Κρόνος ἔχει σχέσιν τινὰ πρὸς τοὺς σπόρους, οἱ ὅποιοι ἐπαναπίπτουν εἰς τὴν γῆν, ὁπόθεν προέρχονται. Ἄλλοι διατυπώνουν ἐρμηνείας διαφόρους, τοῦτο δὲ γίνεται καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἄλλους μύθους.

Ἐπίσης ὁμιλοῦν μερὶ μιᾶς μυθικῆς θεολογίας, τὴν ὁποίαν ἐλέγχουν, ἀπορρίπτουν, κατακρίνουν δι' ὅλων τῶν τοιαύτης φύσεως ἐρμηνειῶν, καὶ τὴν διακρίνουν ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν «φυσικὴν» θεολογίαν, δηλαδή ἐκείνην τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν «πολιτικὴν» θεολογίαν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦμεν, δηλαδή τῆς θεολογίας τῶν πολιτειῶν καὶ τῶν λαῶν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι ἐπενόησε περὶ τῶν θεῶν ἱστορήματα ἀνάξια, τὰ ὅποια κατακρίνονται δικαίως. Ἐδῶ παρεμβαίνει κάποιος ὑστερόβουλος σκέψις: οἱ ὀξυνούστατοι, σοφώτατοι ἐκεῖνοι ἄνδρες, οἵτινες ἔγραψαν περὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν, ἐνόσον ὅτι αἱ δύο αὗται θεολογίαι, ἡ μυθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ, ἔπρεπε ν' ἀποδοκιμάζωνται· οὗτοι εἶχον τὸ θάρρος νὰ κατακρίνουν τὴν πρώτην, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν δευτέραν, ὅθεν παρούσασαν τὴν πρώτην ὡς ἀξίαν νὰ στιγματισθῇ καὶ ἐξεθεσαν χάριν ἀντιπαροβολῆς, τὴν δευτέραν, ἥτις εἶναι ὁμοιοτάτη. Τοῦτο δὲν ἔγινε μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως στραφῇ ἡ ἐκλογή πρὸς τὴν δευτέραν μᾶλλον παρὰ πρὸς τὴν πρώτην, ἀλλ' ὅπως γίνῃ νοητόν, ὅτι καὶ αἱ δύο ἦσαν ἀξίαι περιφρονήσεως. Τοιουτοτρόπως, δι' ἐκείνους, οἵτινες ἐφοβοῦντο νὰ κατακρίνουν ἀκινδύνως τὴν πολιτικὴν θεολογίαν, ἡ ἐναντίον ἀμφοτέρων κατευθυνομένη περιφρόνησις, διεχάραξε μίαν ὁδὸν εἰς τὰ σοβαρώτερα πνεύματα πρὸς τὴν φυσικὴν θεολογίαν. Τέλος καὶ αἱ δύο θεολογίαι ἢ τε πολιτικὴ καὶ ἡ μυθικὴ, εἶναι, μυθοπλαστικά καὶ πολιτικά συγχρόνως: μυθοπλαστικά, ἐὰν κανεῖς ἐξετάσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κριτικῆς, τὰς ἡλιθιότητάς των καὶ τὰς ἀκολασίας των πολιτικά, ἐὰν παρατηρήσῃ τις, ὅτι οἱ σκηνικοὶ ἀγῶνες, οἱ πρὸς τὴν μυθικὴν θεολογίαν συνδεόμενοι, ἔχουν τὴν θέσιν των εἰς τοὺς ἐορτασμοὺς τῶν θεῶν καὶ εἰς τὴν δημοσίαν λατρείαν.

Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν ν' ἀποδίδῃ κανεῖς τὴν δύναμιν τοῦ νὰ χαρίζῃ τὴν αἰωνίαν ζωὴν εἰς ἐκ τῶν θεῶν τούτων, τὰ ἀγάλματα, αἱ λατρεῖαι τῶν ὁποίων δεικνύουν ἐκ τῆς μορφῆς των, τῆς ἡλικίας, τοῦ φύλου των, τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεώς των, τῶν δεσμῶν, τῶν σχέσεών των, ἀπολύτως ὁμοίας τὰς ἱερουργίας, πού ἀφιερώνονται εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ μύθου, οἱ ὅποιοι ἀπροκαλύπτως κατακρίνονται; Ὅλα τὰ γεγονότα ταῦτα ἀποδεικνύουν, ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἦσαν παρὰ ἄνθρωποι, εἰς τοὺς ὁποίους, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς των ἢ τοῦ θανάτου των, ἀφιερώθησαν ἱερουργίαι καὶ ἐπίσημοι τελεταὶ διὰ τῆς εἰσηγήσεως καὶ

ἐνθαρρύνσεως τῶν δαιμόνων, ἢ ὅτι ἀκάθαρτα πνεύματα ἐπωφελήθησαν μιᾷ καταλλήλου εὐκαιρίας, ἵνα διεισδύσουν εἰς τὰς ψυχάς, ὅπως τὰς ἀποπλανήσουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὁ γελοῖος καὶ σκανδαλώδης χαρακτήρ τῆς πολιτικῆς θεολογίας.

Τί νὰ εἰπώμεν περὶ τῆς ἀποδόσεως εἰς τοὺς θεοὺς διαφορῶν λειτουργιῶν, τόσον εὐτελῶς καὶ λεπτομερῶς καταμερισμένων ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν παρ' ἐκάστου ἐξ αὐτῶν πέρα μόνον κάτι πὺν ἀνήκει εἰς τὸν τομέα τῆς λειτουργίας του; Ὁμιλήσαμεν διεξοδικῶς περὶ τοῦ θέματος τούτου, χωρὶς νὰ τὸ ἐξαντλήσωμεν. Ὅλα αὐτὰ δὲν ἀποκαλύπτουν μᾶλλον γελοιότη-
τας μίμων παρα θείαν μεγαλειότητα;

Ἐὰν κανεῖς ἐσοφίζετο νὰ παραλάβῃ διὰ τὸ τέκνον του δύο τροφούς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία θὰ τοῦ ἔδιδε νὰ τρώγῃ καὶ ἡ ἄλλη νὰ πίνῃ, ὅπως ἐφαντάσθησαν μίαν *Educa* ἢ μίαν *Potina* διὰ τὴν τοιαύτην διπλὴν ὑπηρεσίαν, θὰ ἐθεωρεῖτο παράφρων, ὑποδύομενος τὸν ῥόλον γελωτοποιοῦ εἰς τὸν οἶκόν του. Ἐτυμολογοῦν τὸ ὄνομα *Libet* (Ἐλεύθερος) ἐκ τῆς λέξεως *liberamentum* (ἀπολύτρωσις), διότι κατὰ τὴν συνουσίαν, οἱ ἄρρενες ἀπαλλάσσονται τοῦ σπέρματος, τὸ ὁποῖον ἐξαπολύουν. Ἡ *Libera* ⁽¹⁾ παρέχει τὴν αὐτὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὰς γυναῖκας, (τὴν ἐξομοιώνουν πρὸς τὴν Ἀφροδίτην), διότι ἰσχυρίζονται, ὅτι καὶ αὐτὴ, κάνει νὰ ἐξαπολύεται σπέρμα. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν ναόν της ἀφιερώνουν εἰς μὲν τὸν *Libet* τὰ ἀνδρικὰ γεννητικὰ ὄργανα εἰς δὲ τὴν *Libera* τὰ γυναικεῖα. Προσθέτουν δὲ ὅτι εἰς τὸν *Libet* δίδονται γυναῖκες καὶ οἶνος πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διεγέρσεως τοῦ πόθου. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐτελοῦντο τὰ Διονύσια ἐν μέσῳ ὀργιαστικοῦ ἐξωφρενισμοῦ. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρεων ὁμολογεῖ, ὅτι κατὰ τοὺς βακχικοὺς τούτους ἐορτασμοὺς δὲν θὰ ἐγίνοντο ὅσα γίνονται ἄνευ τοῦ παραληρήματος, πὺν διακατέχει τοὺς ἐορταστάς. Τὰ ὄργια ταῦτα δυσηρέστησαν ἐν συνεχείᾳ τὴν φρονιμωτέραν Σύγκλητον, ἢ ὁποῖα τὰ ἀπηγόρευσε ⁽²⁾. Ἰσως τότε ν' ἀντελήφθησαν τὴν ἰσχὺν τῶν ἀκαθάρτων πνευμάτων, θεωρουμένων ὡς θεῶν,

---

(1) *Libera*, α) Ἡ Κόρη Περσεφόνη. β) Ἀριάδνη ἡ σύζυγος τοῦ Βάκχου.

(2) Ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν ἐντυπωσιακὴν ὑπόθεσιν τῶν βακχικῶν ἐορτασμῶν κατὰ τὸ ἔτος 186. (Βλ. Τίτ. Λίβ. XXXIX, VIII—XIX.

ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἐκεῖνο, ποὺ εἶναι βέβαιον, εἶναι τὸ ὅτι τοιαῦτα πράγματα δὲν συμβαίνουν εἰς τὰ θέατρα. Παίζουν, ἀλλὰ δὲν παραληροῦν. Ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ ὑφίστανται θεοί, ἄρεσκόμενοι εἰς τοιούτους ἀγῶνας, ὁμοιάζει μὲ μίαν μανιακὴν παραφροσύνην.

Ἀλλὰ τί σημαίνουν ὅλαι αὐταὶ αἱ ἱστορίαι τοῦ Οὐάρεωνος; Διατυπώνει μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν καὶ τῶν δεισιδαιμόνων ἀνθρώπων τὴν ἐξῆς διαφορὰν: οἱ δεισιδαίμονες, λέγει, φοβοῦνται τοὺς θεοὺς, ἐνῶ οἱ θρησκευτικοὶ ἄνθρωποι τοὺς τιμοῦν, ὡς ἐὰν ἦσαν πατέρες των, δὲν τοὺς φοβοῦνται ὡς ἐχθροὺς, πεπεισμένοι, ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι τόσον πολὺ καλοκάγαθοι, ὥστε νὰ συγχωροῦν μὲ μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν τοὺς ἐνόχους παρὰ νὰ πλήττουν τοὺς ἀθώους. Ἐν τούτοις ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι τὰς γυναῖκας κατὰ τὴν λοχείαν των φρουροῦν τρεῖς θεοὶ διὰ νὰ μὴ διεισδύῃ ὁ θεὸς Σιλουανὸς (Silvanus) εἰς τοὺς θαλάμους των καὶ τὰς βασανίζῃ. Οἱ τὸν ρόλον τῶν θεῶν τούτων ὑποδυόμενοι τρεῖς ἄνδρες περιπολοῦν κατὰ τὴν νύκτα γύρω ἀπὸ τοὺς θαλάμους τῶν ἐν λόγῳ γυναικῶν καὶ κτυποῦν τὸ κατώφλιον πρῶτον διὰ πελέκεως, κατόπιν δὲ ἰγδιοκοπάνου καὶ ἔπειτα τὸ καθαρίζουν μὲ ἓνα σάρωθρον. Τὰ τρία ταῦτα ἐμβλήματα τῆς γεωργίας ἐμποδίζουν τὸν Σιλουανὸν νὰ εἰσέρχεται εἰς τοὺς θαλάμους τῶν γυναικῶν κατὰ τὸν τοκετόν, διότι τὰ δένδρα οὔτε κλαδεύονται, οὔτε ἀποκόπτονται ἄνευ σιδήρου, τὸ ἄλευρον δὲν ἀποκτᾶται ἄνευ ἰγδιοκοπάνου καὶ οἱ πυρῆνες δὲν συσσωρεύονται χωρὶς σάρωθρον. Ἐντεῦθεν τὰ ὀνόματα Intercisioṇa ἐκ τῆς τομῆς (intercisio) τοῦ πελέκεως, Pilumnus ἐκ τοῦ pilum (ἰγδιοκόπανος) καὶ Deverra ἐκ τοῦ σαρώθρου. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν λοχείαν των προφυλάσσονται ἀπὸ τὰς βιαιότητας τοῦ Σιλουανοῦ! Ὡστε ἡ προστασία τῶν ἀγαθῶν θεοτήτων δὲν ἀρκεῖ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν κακίαν ἐνὸς κακοποιοῦ θεοῦ, παρὰ μόνον, ἐὰν εἶναι τρεῖς, δυνάμενοι ν' ἀντιταχθοῦν κατὰ τοῦ θεοῦ τούτου, σκληροῦ, φοβεροῦ, ἀμορφώτου, (ἐν τῇ ιδιότητι του ὡς φιλοξενουμένου τῶν δασῶν). Τὰ σύμβολα τῆς γεωργίας ἀντιτάσσονται πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν ἀπομακρύνουν. Εἰς τὸ σημεῖον λοιπὸν τοῦτο συνίσταται ἡ ἀκίνδυνος βούλησις τῶν θεῶν; Εἶναι αὐτὴ ἡ ὁμόνοιά των; Εἶναι τοιαῦται αἱ θεότητες, ποὺ προστατεύουν τὰς πολιτείας, θεότητες γελοιωδέστεραι καὶ ἀπ' αὐτὰς ἀκόμη τὰς παιδιὰς τῶν γελωτοποιῶν;

Τὸ ὅτι ὁ θεὸς Ἰουγατῖνος ⁽¹⁾ προΐσταται εἰς τὴν ἔνωσιν ἀνδρὸς καὶ γυναικός, τὸ παρασιωπῶ. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁδηγηθῇ

(1) Jugatinus ἐκ τοῦ ῥήματος jugo=ἐνώνω, συνδέω.

ἡ νεαρὰ σύζυγος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου, καὶ τότε ἐπεμβαίνει ὁ θεὸς Δομίτιος, ⁽¹⁾ ἀλλὰ διὰ τὰ παραμείνη ἡ γυναῖκα μὲ τὸν ἄνδρα της, ἐπικαλοῦνται καὶ τὴν θεὰν Μαντούρναν. Χρειάζονται ἄρα γε καὶ ἄλλοι; Οἶκτος πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην κοσμιότητα. Ὁ πόθος τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος ὅς τερματίσῃ τὰ λοιπὰ εἰς τὸ μυστήριον τῆς αἰδημοσύνης! Διὰ τὴν νὰ εἰσβάλλουν εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον τόσαι θεότητες, ἀφοῦ ἀποσύρονται καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ παρανύμφαι; ⁽²⁾ Τὸ ὅτι δὲ πληροῦται ὁ θάλαμος ἀπὸ τοὺς θεοὺς δὲν γίνεται μὲ τὸν σκοπὸν, ὅπως αὐξάνεται ἡ μέριμνα τῆς διατηρήσεως τῆς αἰδοῦς, ἀλλὰ μὲ τὸν σκοπὸν, ὅπως μὲ τὴν συνεργίαν των ἀφαιρῇται βιαίως ἡπαρθενία μιᾶς κόρης, ἡ ὁποία εἶναι ἀνίσχυρος ὥς ἐκ τοῦ φύλου της καὶ ὥς ἐκ τῆς νέας καταστάσεως τρομοκρατημένη, χωρὶς τὴν παραμικρὰν δυσκολίαν. Πράγματι, παρίστανται ἡ θεὰ *Virginenis* ⁽³⁾ ὁ θεὸς *Sabigus* ⁽⁴⁾ ἡ θεὰ *Prema*, ⁽⁵⁾ ἡ θεὰ *Pertunda*, ἡ Ἀφροδίτη καὶ ὁ Πρίαπος. Τί σημαίνουν ὅλα αὐτά; Ἐὰν ἔπρεπεν οἱ θεοὶ νὰ βοηθοῦν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀνάγκην των, δὲν θ' ἄρκοῦσε ἓνας θεὸς ἢ μία θεά; Δὲν θὰ ἦτο ἄρα γε ἄρκετὴ ἡ Ἀφροδίτη, τὴν ὁποίαν ἐπικαλοῦνται, λέγοντες, ὅτι μιὰ γυναῖκα δὲν παύει, ἄνευ τῆς παρεμβάσεως αὐτῆς τῆς θεᾶς, νὰ εἶναι παρθένος; ⁽⁶⁾ Ἐὰν ἀπομένη εἰς τοὺς ἀνθρώπους κάποια αἰδη-

(1) Domitius ἐκ τοῦ domus=οἶκος, οἰκία, οἰκιακὴ ἐστία.

(2) Παρανύμφαι εἶναι οἱ νέοι καὶ αἱ νεάνιδες, αἱ ὁποῖαι συνοδεύουν τὴν νεόνυμφον εἰς τὴν κατοικίαν της.

(3) Ἐκ τοῦ virgo = ἡ παρθένος.

(4) Sabigus ἐκ τοῦ ῥήματος subigo = ἄγω, προάγω, ὑπάγω τοὺς ἵππους ὑπὸ τὸν ζυγόν.

(5) Prema ἐκ τοῦ Premo, πιέζω, θλίβω, συνουσιάζομαι.

(6) Venus... «ab hoc etiam dicitur nuncupata quod sine vi virgo esse non desinat». Ἀντὶ τοῦ «ἄνευ τῆς παρεμβάσεώς της θὰ ἡδυνάμεθα νὰ μεταφράσωμεν «ἄνευ βιασμοῦ». Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐδῶ πρόκειται περὶ ἑνὸς λογοπαιγνίου στηριζομένου ἐπὶ τῆς ἐτυμολογίας τῶν λέξεων. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Αὐγουστίνος (ἢ ὁ Οὐάρεων) ἐν προκειμένῳ, διετυπώθησαν ἄλλαι ὑποθέσεις ὑπὸ τῶν θεολόγων πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος Venus. Τὸ Venus παράγει ὁ Κικέρων ἐκ τοῦ ῥήματος venio (ἄφικνοῦμαι, ἔρχομαι): Quae autem ad res omnes veniret, Venerem nostri nominaverunt, Ἐπειδὴ (ἡ θεὰ αὕτη) ἔρχεται (παραμβαίνει) εἰς ὅλα τὰ πράγματα, οἱ ἡμέτεροι τὴν ἐκάλεσαν Venus. (De Natur. deor. II, 27, 15.) Ὁ Οὐάρεων, (De lingua latina, V. 61) ἐκ τοῦ vinitio vis.

μοσύνη, ἥτις εἶναι ξένη πρὸς τοὺς θεούς, ὅταν οἱ σύζυγοι ἀντιλαμβάνονται τὴν παρουσίαν τῶσων θεῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ποὺ σκύπτουν ἐπάνω των, δὲν θὰ εὐρίσκονται εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν, συνεπεία τῆς ὁποίας θὰ ἐλαττοῦται ἡ ζέσις τοῦ ἑνὸς καὶ θ' αὐξάνεται ἡ ἀντίστασις τῆς ἄλλης; Αἴ λοιπόν, ἂν ὑπάρχῃ μιὰ θεὰ *Virginensis* διὰ νὰ λύῃ τὴν ζώνην τῆς παρθένου, ἕνας θεὸς ὁ *Sabigus*, διὰ νὰ παραδίδεται εἰς τὸν σύζυγόν της, μιὰ θεὰ *Prema*, ὅπως ἡ νεόνυμφος, ἅπαξ παραδιδομένη, μὴ κινῆται πλέον καὶ ἀφίνει νὰ ἐναγκαλίζεται; Λοιπὸν τί κάμνει ἐκεῖ ἡ θεὰ *Pretunda*; Ἄς κοκκινίσῃ καὶ ἄς φύγῃ! Ἄς ἀφήσῃ νὰ κάμῃ κάτι καὶ ὁ σύζυγος! Εἶναι ἀπρεπέστατον, ἕνας ἄλλος νὰ ὑπείσχομαι εἰς τὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἐκφράζει τὸ ὄνομά της (*Pretunda*). Ἴσως τὸ ὅτι τὴν ἀνέχονται, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἶναι θεὰ καὶ ὄχι θεός. Ἐὰν ἐπίστευον, ὅτι ἦτο θεὸς ὀνομαζόμενος *Pretundus*, ὁ σύζυγος, διὰ νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τῆς συζύγου του, θὰ ἐζήτη μεγάλυτέραν ἀκόμη προστασίαν ἐναντίον του, παρὰ ἡ τίκτουσα ἐναντίον τοῦ Σιλουανοῦ. Ἀλλὰ τί λέγω; Δὲν εὐρίσκεται ἀκόμη ἐκεῖ πέρα ἕνας θεὸς ἀνδροπρεπέστατος, ὁ *Πρίαπος*; Ἡ νεόνυμφος προσκαλεῖται νὰ καθήσῃ ἐπὶ τοῦ πελωρίου καὶ βδελυρωτάτου μέλους του, συμφώνως πρὸς τὸ τόσο σεμνὸν καὶ λίαν θρησκευτικὸν ἔθιμον τῶν Ῥωμαίων δεσποινῶν, (*matrones*)!

Ἄς προσπαθήσουν λοιπὸν νὰ διακρίνουν, ἐφ' ὅσον δύνανται, τὴν πολιτικὴν ἀπὸ τὴν μυθικὴν θεολογίαν, τὰς πολιτείας ἀπὸ τὸ θέατρον, τοὺς ναοὺς ἀπὸ τὴν θεατρικὴν σκηνήν, τὰς τελετουργίας τῶν ποντιφῆκων ἀπὸ τοὺς στίχους τῶν ποιητῶν, ὅπως διακρίνουν τὴν κοσμιότητα ἀπὸ τὴν αἰσχροτότητα, τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὸ ψεῦδος, τὰ σοβαρὰ ἀπὸ τὰ εὐτελῆ πράγματα καὶ ἀπὸ τὰ γελοῖα, ἐκεῖνο ποὺ πρέπει κανεὶς νὰ ἐπιζητῇ, ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ πρέπει ν' ἀπορρίπτῃ!

Ἐννοοῦμεν ποῖον σκοπὸν ἐπιδιώκουν. Γνωρίζουν, ὅτι ἡ θεολογία αὐτὴ τοῦ θεάτρου καὶ τῶν φαντασιώσεων ἐδράζεται ἐπὶ τῆς πολιτικῆς θεολογίας· ὅτι οἱ στίχοι τῶν ποιητῶν εἶναι εἶδος κατόπτρου, ὅπου ἀντανακλᾶται ἡ θεολογία αὐτή. Μὴ τολμῶντες νὰ καταδικάσουν τὴν πολιτικὴν θεολογίαν, τῆς ὁποίας ἐκθέτουν λεπτομερῶς τὸ περιεχόμενον, ἐνασμενίζονται νὰ ἐνοχοποιοῦν, νὰ κατακρίνουν τὴν εἰκόνα της μὲ τὸν σκοπὸν, ὥπως οἱ εὐφυεῖς ἀναγνώσται περιφρονοῦν ταυτοχρόνως τὸ πρότυπον καὶ τὴν εἰκόνα. Οἱ θεοὶ κατοπτρίζονται μὲ τόσην ἀπόλαυσιν εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιον κάτοπτρον, ὥστε διὰ νὰ γνωρίσῃ κανεὶς τί εἶναι καὶ ποῖοι εἶναι πλεονεχτεῖ, συμβουλευόμενος τὴν εἰκόνα καὶ τὸ πρότυπον.

Ἴδου διατὶ οἱ θεοὶ ἠνάγκασαν τοὺς λάτρεις των, δι' ἀπειλητικῶν ἐντολῶν, ν' ἀφιερώνουν εἰς αὐτοὺς τὰς ἀτιμίας τῆς μυθικῆς

θεολογίας, νὰ τὰς δέχωνται εἰς τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς καὶ νὰ τὰς συγκαταλέγουν μεταξὺ τῶν θείων πραγμάτων. Τοιοῦτοτρόπως ἀπέδειξαν περισσότερον σαφῶς, ὅτι εἶναι ἀκάθαρτα πνεύματα. Συγχρόνως ἐξήρτησαν τὴν περιφρονητέαν καὶ κατακριτέαν θεολογίαν, δηλαδή τὴν θεατρικὴν, ἐξ ἑνὸς μέρους τῆς ἐκλεκτῆς καὶ σεβαστῆς θεολογίας, ἥτοι τῆς «πολιτικῆς θεολογίας». Κατὰ ταῦτα, ἐκ τοῦ συνόλου τούτου, τοῦ ἐξυφασμένου ἀπὸ βδελυρότητας καὶ ψεύδη, ἐν μέρος ἐμφιλοχωρεῖ εἰς τὰ βιβλία τῶν ἱερέων καὶ ἐν ἄλλο εἰς τοὺς στίχους τῶν ποιητῶν.

Εἶναι ἄρα γε δυνατόν νὰ εὔρη κανεῖς καὶ ἄλλα μέρη; Εἶναι ζήτημα. Πρὸς τὸ παρόν, περιοριζόμενος εἰς τὴν διαίρεσιν τὴν ὑπὸ τοῦ Οὐάρρωνος προταθεῖσαν, ἀπέδειξα, φρονῶ, ἄρκετά, ὅτι ἡ θεολογία τῆς πολιτείας καὶ ἡ θεολογία τοῦ θεάτρου ἀνάγονται εἰς μόνην τὴν πολιτικὴν θεολογίαν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ δύο συναμιλλῶνται εἰς ὁυπαρότητα, μωρίαν, ἀναξιοπρέπειαν καὶ ψεῦδος, κάθε θρησκευτικὸς ἄνθρωπος ὅς μὴ ἐλπίζει τὴν αἰωνίαν ζωὴν οὔτε ἐκ τῆς μιᾶς οὔτε ἐκ τῆς ἐτέρας!

Προσθέτω, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων, κατὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τοῦ τῶν θεῶν, κατὰ τὸν καταμερισμόν των, ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνεται καὶ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Ἰανόν, συνεχίζει δὲ τὴν σειρὰν ταύτην μέχρι τῆς στιγμῆς, ὅπου θνήσκει εἰς τὸ ἔσχατον γῆρας καὶ τὴν τερματίζει ἐκεῖ, ὅπου πρόκειται περὶ τῶν θεῶν ἐν σχέσει πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὴν θεὰν Ναίνιαν (θρηνηφδίαν), ἡ ὁποία ἱεουργεῖται κατὰ τὴν κηδεῖαν τῶν γερόντων. Κατόπιν ἐξετάζει τοὺς λοιποὺς θεοὺς. τοὺς μὴ συνδεομένους πλέον πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρὸς τὰντικείμενα, τῶν ὁποίων κάμνει χρῆσιν: πρὸς τὴν τροφήν, τὰ ἐνδύματα καὶ πρὸς ἄλλα στοιχεῖα ἀναγκαῖα διὰ τὴν ζωὴν. Ὁ συγγραφεὺς ὑποδεικνύει τὴν λειτουργίαν ἐκάστου θεοῦ καὶ τὸ ἀντικείμενον τῶν δεήσεων, πὺν πρέπει ν' ἀπευθύνωνται πρὸς αὐτόν. Εἰς τὴν τόσον ὑπερακριβῆ ταύτην μελέτην τοῦ δὲν ὑποδεικνύει κανένα θεόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον θὰ ἐζήτει κανεῖς τὴν αἰωνίαν ἐκείνην ζωὴν, διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ὁποίας, καὶ μόνης ταύτης, εἴμεθα χριστιανοί.

Ποῖος λοιπὸν εἶναι τόσον βραδύνους, ὥστε νὰ μὴν ἀντιληφθῇ, ὅτι ὁ Οὐάρρων ἐκθέτων, ἀποκαλύπτων τόσον ἐπακριβῶς τὴν πολιτικὴν θεολογίαν, ὑποδεικνύων τὴν συγγένειαν αὐτῆς μετὰ τὴν μυθικὴν μυθολογίαν, ἀναξιοπρεπῆ καὶ δύσφημον, καὶ διδάσκων ἀπροκαλύπτως, ὅτι αὕτη δὲν εἶναι παρὰ μέρος τῆς πρώτης, ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ παρασκευάσῃ εἰς τὰ ἐλεύθερα πνεύματα πεδῖον κατάλληλον, ὅπως ἐνστερνισθοῦν τὴν φυσικὴν θεολογίαν, δηλαδή τὴν θεολογίαν τῶν φιλοσόφων, ὅπως τὴν ἀπο-

καλεῖ; Δεδομένου ὅτι εὐφυεῖς ἄνθρωποι κατεδίκασαν, διὰ τοῦ κριτικοῦ ἐλέγχου των, καὶ τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην, δὲν ἔχουν πλέον παρὰ νὰ ἐκλέξουν τὴν φυσικὴν θεολογίαν. Περὶ αὐτῆς θὰ ὁμιλήσωμεν καὶ πάλιν, Θεοῦ θέλοντος, τὴν κατάλληλον στιγμὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὁ Σενέκας καὶ ἡ περὶ δεισιδαιμονίας πραγματεία.

Ἡ εἰλικρίνεια, τῆς ὁποίας ἔστερεῖτο ὁ Οὐάργων, καὶ ἡ ὁποία τὸν ἠμπόδισε νὰ ἐπικρίνῃ ἀπροκαλύπτως τὴν πολιτικὴν θεολογίαν, τόσον συγγενῇ πρὸς ἐκείνην τῶν θεατρικῶν σκηνῶν, εὐρίσκεται παρὰ τῷ Σενέκᾳ, ἔὰν ὅχι καθ' ὁλοκληρίαν, τοῦλάχιστον εἰς κάποιον ὠρισμένον μέτρον. Ἐνδείξεις τινὲς ⁽¹⁾ μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι ὁ Σενέκας εὐρίσκετο εἰς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς δόξης του κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀποστόλων μας. Τὴν εἰλικρίνειαν ὅμως ταύτην εἶχεν ὅταν ἐκράτει τὴν γραφίδα του, ὅχι κατὰ τὴν ζωὴν του. ⁽²⁾

Εἰς τὴν περὶ δεισιδαιμονίας πραγματείαν του ἐπιτίθεται ἔναντίον τῆς πολιτικῆς θεολογίας, τῆς πολιτικῆς αὐτῆς θεολογίας, μετὰ περισσοτέρων λεπτομερειῶν καὶ ἐντονωτέρας σφοδρότητος παρὰ ὁ Οὐάργων ἔναντίον τῆς σκηνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς. ⁽³⁾ Τοιοῦτοτρόπως, προκειμένου περὶ τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν, ὁ Σενέκας ἀποφαίνεται ὡς ἀκολούθως: «Ἀπεικονίζουσιν, γράφει, ὄντα ἱερά,

---

(1) Αἱ λέξεις nonnullis indicibus (ἐνδείξεις τινὲς) ἴσως νὰ ὑπαινίσσωνται τὴν ἀπὸ κρυφὸν ἀλληλογραφίαν μεταξὺ τοῦ Σενέκα καὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἣτις εἶχε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἁγίου Ἱερωνύμου, πολλοὺς τὸν ΧΥΥ τέταρτον αἰῶνα ἀναγνώστας.

(2) Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ Σενέκας δὲν ἐγκατέλειπε ποτὲ ἐξωτερικῶς τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν. Ὡς διανοούμενος, ὡς φιλόσοφος ἐσκέπτετο προφανῶς περὶ τῶν θρησκευτικῶν θεμάτων κατὰ τρόπον διάφορον, δὲν ἠθέλησεν ὅμως, ὡς φαίνεται, νὰ θίξῃ ἀπροκαλύπτως καὶ νὰ προσβάλλῃ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τῶν συμπατριωτῶν του διὰ τῆς μὴ παρουσίας του εἰς τὰς ἱεροτελεστίας καὶ τοὺς ἐορτασμοὺς τῶν θεῶν. Διὸ καὶ κατηγορεῖται ὡς μὴ συναρμονίας τὴν ζωὴν του μετὰ τὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν του. (Βλ. Τακτ. Annu. XII, XLII).

(3) Ἐξαιρέσει ὑπαινιγμοῦ τινος ἀσημάντου καὶ διαμφισβητουμένου τοῦ Τερτουλλιανοῦ (Apol. XII) ἢ ὡς ἄνω πραγματεία δὲν εἶναι γνωστὴ παρὰ μόνον ἐκ τῶν σχετικῶν ἀποσπασμάτων, ποὺ ἀναφέρει ἐδῶ ὁ Αὐγουστίνος.

ταπεινήν καὶ ἄδρανῃ· προσδίδουν εἰς αὐτὰ μορφὴν ἀνθρωπίνην, θηρίων, ἰχθύων. Μερικοὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτὰ τὰ ὄντα φῦλον διπλοῦν, σώματα φύσεως διαφορουμένης, καὶ καλοῦν τὰς τοιαύτας ἀπεικονίσεις θεότητας, αἱ ὁποῖαι, ἐὰν ἐλάβανον αἰφνιδίως ζωὴν, θὰ ἐθεωροῦντο ἀποφώλια τέρατα.»

Ὀλίγον περαιτέρω πλέκει ἐγκώμια εἰς τὴν φυσικὴν θεολογίαν. Παρατάσσει τὰς γνώμας μερικῶν φιλοσόφων καὶ ἐν συνεχείᾳ διατυπώνει ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του τὴν ἐπομένην ἀντίρρησην: «Κάποιος ἐν προκειμένῳ θὰ μοῦ εἴπῃ: Πρέπει λοιπὸν νὰ πιστεύσω, ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ εἶναι θεοί· ὅτι ἄλλοι κατοικοῦν ἄνωθεν τῆς σελήνης καὶ ἄλλοι κάτωθεν; Πρέπει μήπως ν' ἀκούσω μὲ ὑπομονὴν τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Περιπατητικὸν Στράτωνα, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς παραδέχεται ἓνα θεὸν χωρὶς σῶμα καὶ ὁ ἕτερος ἓνα ἄνευ ψυχῆς θεόν;» Καὶ ὁ Σενέκας ἀπαντᾷ: «Ἄρα γε μήπως αἱ φαντασιώσεις αἱ σχετικαὶ πρὸς ἓνα Τίτον Τάτιον, πρὸς ἓνα Ρωμύλον, πρὸς ἓνα Τούλλιον Ὀστίλιον, σοῦ φαίνονται ἀληθοφανέστεραι; Ὁ Τάτιος καθιέρωσε τὴν θεὰν Κλονασίαν. Ὁ Ρωμύλος ἐθεοποίησε τὸν Πίκον καὶ τὸν Τιβερίνον, ὁ Ὀστίλιος τὸν Φόβον καὶ τὴν Ὠχρίασιν (Pallorem). Τὰ ὁδυνηρὰ ταῦτα παθήματα τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἔκφρασις τοῦ φόβου, τὸ δὲ ἄλλο, δὲν λέγω μία νόσος, ἀλλὰ μία ἀπλῆ τοῦ προσώπου ἀλλοίωσις, εἶσαι διατεθειμένος νὰ τὰ πιστεύσῃς ὡς θεότητας καὶ νὰ τὰ τοποθετήσῃς εἰς τὸν οὐρανόν;»

Πόση δὲ εἰλικρίνεια ἐμφιλοχωρεῖ εἰς τὸν τρόπον τοῦ γράφειν προκειμένου περὶ ἱεροτελεστιῶν τινων σκληρῶν καὶ σκανδαλωδῶν! «Οὗτος, γράφει, ἐκτέμνει τὰ γεννητικά του μόρια, ἐκεῖνος κάμνει σχισμοὺς εἰς τοὺς βραχίονάς του»

Δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου συμφιλώνεται κανεὶς μὲ τοὺς θεούς; Αὐτὸ εἶναι ἄρα γε τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου κατευνάζονται; Τόσον μεγάλη εἶναι ἡ παραφροσύνῃ ἐνὸς τεθορυβημένου καὶ συγκεχυμένου πνεύματος, ἡ προερχομένη, οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τῶν τοιούτων δικαστηριακῶν ἐτυμηγοριῶν, ὥστε νὰ καταπραΰνωνται οἱ θεοὶ δι' ἐνεργείας, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὠδήγησε ποτὲ ἡ παραδειγματικὴ σκληρότης τῶν βαρβαρωτέρων ἀνθρώπων. Ὑπῆρξαν τύραννοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέκοπτον τὰ μέλη τῶν θυμάτων των, οὐδέποτε ὅμως τὰ ἐξηνάγκασαν νὰ τ' ἀποκόπτουν αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ θύματά των. Ἠκρωτηρίασαν δυστυχημένους ἀνθρώπους, διὰ νὰ εὐχαριστήσουν μερικοὺς βασιλεῖς, οὐδέποτε ὅμως ἐξέταμε τὰ γεννητικά του μόρια ἄνθρωπος κατ' ἐντολὴν τοῦ κυρίου του. Βλέπομεν ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι τραυματίζονται διὰ κτυπημάτων εἰς τοὺς ναοὺς καὶ προσφέρουν, δίκην δεήσεων, τὰς πληγὰς καὶ

τὸ αἷμά των. Ἐὰν εἶχε κανεὶς εὐκαιρίαν νὰ ἴδῃ αὐτὸ ποὺ κάμνουν, αὐτὰ τὰ ὁποῖα ὑφίστανται, θὰ παρίστατο εἰς τὴν θέαν ἐνεργειῶν, ἀναξίων δι' ἐντίμους καὶ ἐλευθέρους ἀνθρώπους· ἐνεργειῶν τόσον ἀντιστρατευομένων πρὸς τοὺς ἔχοντας τὴν διάνοιάν των ὑγιᾶ, ὥστε θὰ τοὺς ἐξελάμβανεν ἀσφαλῶς ὡς παράφρονas. Ἐὰν εὗρισκοντο ἐν μέσῳ ὁμηγύρεως ὀλιγώτερον πολυαριθμοῦ, δὲν θὰ ἐθεωροῦντο ὡς ἔχοντες σῶas τὰς φρένας παρὰ μόνον, διότι παραλογίζονται ὁμαδικῶς.»

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Σενέκας κάμνει λόγον περὶ τῶν ἱεροτελεστιῶν τοῦ Καπιτωλίου, τὰς ὁποίας στιγματίζει ἀπτόητος. Ποῖος δὲν θὰ ἐπίστευεν, ὅτι δὲν κυριαρχεῖ ἐκεῖ μέσα γελοιότης ἢ παραφροσύνη; Ἐν πρώτοις ὁ συγγραφεὺς κατειρωνεύεται τὰ μυστήρια τῶν Αἰγυπτίων, τὸν Ὅσιριν, ποὺ θρηνοῦν, ἐπειδὴ τὸν χάνουν καὶ τὸν ἐπανευρίσκουν μὲ ἀλαλαγμοὺς χαρᾶς, ἐνῷ ἡ ἐξαφάνισις καὶ ἡ ἐπανεμφάνισις του δὲν εἶναι παρ' ἀπλαῖ φαντασιώσεις, καὶ ἐνῷ ἀνθρώποι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχασαν τίποτε καὶ τίποτε δὲν ἐπανεῦρον, ἐκφράζουν τὴν θλίψιν των καὶ τὴν χαρὰν των, μὲ ὕφος, ὡς ἐὰν ὅλα ταῦτα ἦσαν ἀληθινά. «Ἐν τούτοις, παρατηρεῖ, ὁ ἐξωφρενισμὸς οὗτος δὲν ἔχει παρὰ περιορισμένα χρονικὰ ὅρια. Ἄς παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ παραληρῇ ἀπαξ τοῦ ἔτους. Ἀλλ' ἐπανέρχομαι εἰς τὸ Καπιτώλιον. Ἐντρέπομαι ν' ἀφηγηθῶ ὅλας τὰς ἐκκεντρικότητας, ποὺ ἡ ὁμαδικὴ παραφροσύνη ἐμφανίζει, ὡς ἐὰν ἦτο καθήκον της. Ὁ ἓνας χρησιμεύει ὡς ὀνοματολόγος τοῦ Διός, ὁ ἄλλος τοῦ λέγει τί ὥρα εἶναι· ἓνας ἄλλος τὸν καθαρίζει, ἓνας τρίτος τὸν ἀλείφει μὲ ἔλαιον, ἡ δὲ κίνησις τῆς χειρὸς του δεικνύει τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν. Γυναῖκες καλλωπίζουν τὴν κεφαλὴν τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, εὗρισκονται δὲ εἰς ἀπόστασιν ὅχι μόνον ἀπὸ τοῦ ἀγάλματος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ ναοῦ καὶ κάμνουν διὰ τῶν χειρῶν των κινήσεις, ὡς ἐὰν ἐκτένιζαν τὰς δύο θεάς. Ἀλλαι γυναῖκες παρουσιάζουν εἰς αὐτὰς ἓνα καθρέπτην. Ἄλλοι πιστοὶ ἱκετεῖουν τοὺς θεοὺς νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἐγγυηταὶ ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἢ νὰ τοὺς ἐφοδιάσουν μὲ αἰτήσεις πρὸς ἀπονομὴν δικαιοσύνης, καὶ ἐκθέτουν πρὸς τοῦτο εἰς τοὺς θεοὺς τὴν περίπτωσίν των. Ἐνας περίφημος μῦθος, γέρον καὶ κάτισχνος, ἔδιδε καθ' ἑκάστην ἡμέραν παραστάσεις εἰς τὸ Καπιτώλιον, ὡς ἐὰν οἱ θεοὶ διεσκέδαζον νὰ τὸν βλέπουν νὰ παίξῃ, ἐνῷ αἱ θνητοὶ δὲν ἐνδιεφέροντο διόλου διὰ τοὺς ῥόλους του. Ἀνθρώποι παντὸς ἐπαγγέλματος περνοῦν τὸν καιρὸν των ἐργαζόμενοι διὰ τοὺς ἀθανάτους θεοὺς.» Κατωτέρω λέγει ὁ Σενέκας: «Ὅπωςδὴποτε, αἱ εἰς τοὺς θεοὺς προσφερόμεναι ὑπηρεσίαι δὲν εἶναι περιτταί, οὔτε ἀναξιοπρεπεῖς οὔτε ἀνήθικοι. Ἀλλ' ἰδοὺ γυναῖκες ἐγκαθιστάμεναι εἰς τὸ Καπιτώ-

λιον, φανταζόμεναι, ὅτι τὰς ἐρωτεύεται ὁ Ζεὺς, ἡ δὲ ζηλοτυπία τῆς Ἥρας, τόσον ζηλοτύπου κατὰ τοὺς ποιητάς, δὲν ἐμπνέει εἰς αὐτὰς φόβον.»

Ἴδου μιὰ εἰλικρίνεια, τὴν ὁποίαν δὲν ἐγνώρισε διόλου ὁ Οὐάρρων. Οὗτος δὲν ἐτόλμησε νὰ κατακρίνη παρὰ μόνον τὴν θεολογίαν τῶν ποιητῶν, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν πολιτικὴν, τὴν ὁποίαν ὁ Σενέκας κατεπολέμησε. Διὰ νὰ εἰπώμεν τὴν ἀλήθειαν, οἱ ναοί, ὅπου τελοῦνται αἱ ἐν λόγῳ ἱερουργίαι, εἶναι χειρότεροι ἀπὸ τὰ θέατρα, τὰ ὁποῖα παριστάνουν μόνον φανταστικὰς σκηνάς. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Σενέκας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς τοιαύτας ἱεροτελεστίας, ὑποδεικνύει εἰς τοὺς σῶφρονας, ὅτι δὲν πρέπει νὰ τὰς θεωροῦν ὡς ἱεράς, ἀλλὰ νὰ παρέχουν μόνον εἰς αὐτὰς συμβατικὴν βοήθειαν. Πράγματι λέγει: «Ὁ σῶφρων θὰ τηρήσῃ τοὺς κανόνας τῶν ἐν λόγῳ ἱερουργιῶν, ὡς προδιαγεγραμμένους ὑπὸ τῶν νόμων καὶ ὅχι ὡς εὐχαρίστους εἰς τοὺς θεούς,» ὀλίγον δὲ περαιτέρω γράφει :

«Τί νὰ εἰπώμεν περὶ αὐτῶν τῶν γάμων, τοὺς ὁποίους φανταζόμεθα μεταξὺ τῶν θεῶν, γαμηλίους ἐνώσεις ἀδελφῶν μὲ ἀδελφάς. Δίδομεν τὴν Ἐννῶ (Bellona) εἰς τὸν Ἄρην, τὴν Ἀφροδίτην εἰς τὸν Ἥφαιστον, τὴν Ἀμφιτρίτην εἰς τὸν Ποσειδῶνα. Ἀφίνομεν μερικοὺς εἰς τὴν ἀγαμίαν, ἐλλείπει, ὡς φαίνεται, καταλλήλου νύμφης. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν ἀκόμη θεαί, δυνάμεναι νὰ διατεθοῦν ὡς σύζυγοι: ἡ Ποπλώνια, ἡ Ἀστραπὴ (Fulgura), ἡ Ρουμῖνα. Δὲν ἐκπλήττομαι ὅμως διὰ τὸ ὅτι αἱ θεαὶ αὗται δὲν ἐζητήθησαν εἰς γάμον. Ἄς ἀπονέμωμεν λατρείαν εἰς ὅλον αὐτὸ τὸ κακῶς γνωριζόμενον πλῆθος τῶν θεῶν, τὸ ὁποῖον ηὔξησεν ἤδη ἀπὸ τόσων αἰώνων ἡ δεισιδαιμονία, ἐνθυμούμενοι ὅμως ἐκάστοτε, ὅτι ἡ λατρεία αὕτη ἀπευθύνεται πρὸς τὴν παράδοσιν καὶ ὅχι πρὸς τὴν ἀλήθειαν.»

Κατὰ ταῦτα οὔτε οἱ νόμοι οὔτε τὰ ἔθιμα καθίδρυσαν κάποιον θεσμόν εἰς τὴν πολιτικὴν θεολογίαν, ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο εὐάρεστος εἰς τοὺς θεοὺς ἢ πὺν θὰ εἶχε ἐδραίαν βάσιν. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Σενέκας, τὸν ὁποῖον ἡ φιλοσοφία ἀπελευθέρωσε, ἀλλὰ καὶ ὅστις ἦτο περιφανὴς συγκλητικὸς τοῦ λαοῦ τῶν Ρωμαίων, ἀποδίδει σεβασμὸν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατέκρινε, ἔκαμνε ἐκεῖνο, πὺν κατηγοροῦσε, ἐλάτρευεν ἐκεῖνο, πὺν κατεδίκαζε. Ἡ φιλοσοφία τὸν ἐδίδαξεν ἀναμφιβόλως ἓνα μεγάλο πρᾶγμα: νὰ μὴν εἶναι προληπτικὸς ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψίν του περὶ τοῦ Σύμπαντος. Μόνον, ἐξ αἰτίας τῶν νόμων τῆς Πολιτείας καὶ τῆς παραδόσεως, μολονότι δὲν ἔπαιζε τὸν ῥόλον κωμικοῦ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἔπαιζεν ὅμως ῥόλον γελωτοποιοῦ εἰς τοὺς ναοὺς. Ἡ τοιαύτη ὅμως στάσις ἦτο περισσότερον κατακριτέα παρὰ ἡ συμμετοχὴ του, χωρὶς εἰλι-

κρίνειαν, εἰς τὰς ἱεροτελεστίας αὐτάς, διότι ὁ λαὸς ἐπίστευεν, ὅτι ἄφωσιούτο εἰς αὐτὰς εἰλικρινῶς. Ὁ κωμικὸς ἐξ ἐπαγγέλματος διασκεδάζει τὸ κοινὸν μὲ τοὺς ῥόλους του, ἀλλ' οὔτε τὸ ἐξαπατᾷ, οὔτε τὸ ἀπογοητεύει. ⁽¹⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὁ Σενέκας καὶ οἱ Ἑβραῖοι.

Μεταξὺ τῶν λοιπῶν δεισιδαιμονιῶν ὁ Σενέκας κατακρίνει καὶ τὰς ἱεροτελεστίας τῶν Ἑβραίων, ⁽²⁾ ἰδίως δὲ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ Σαββάτου. Εἰς τὸν ἑορτασμὸν τοῦτον βλέπει μίαν ἱερουργίαν περιιτήν, ἡ ὁποία τοὺς κάμνει νὰ χάνουν, ἀδρανοῦντες, διὰ τῆς περιοδικῆς ἐπανόδου τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν, τὸ ἑβδομον μέρος τῆς ζωῆς των καὶ τοὺς προξενεῖ αἰσθητὴν βλάβην, ἐφ' ὅσον τοὺς ἀναγκάζει συχνὰ νὰ ἀναβάλλουν τὴν τακτοποίησιν ἐπειγόντων ζητημάτων.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τοὺς Ἑβραίους, ἔκτοτε δεδηλωμένους

⁽¹⁾ Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι σκοτεινόν. Ἴσως θὰ ἦτο ὀρθὴ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι αἱ λέξεις *in mundo, in templo, in theatro* σημαίνουν τὰς τρεῖς θεολογίας τὴν φυσικὴν, τὴν μυθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν. Ἐν τούτοις ὅμως ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφράσωμεν τὸ *in mundo* «κατὰ τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν». Μιὰ ἀπροσεξία συμβατικὴ τῶν γελωτοποιῶν προξενεῖ εὐλόγως τὸν γέλωτα εἰς τὸ θέατρον (*in theatro*), ὅταν ὅμως τὴν ἀπροσεξίαν αὐτὴν τὴν κάμνῃ ἓνας ἀνόητος, θὰ προκαλέσῃ πολὺ εὐλογώτερον γέλωτα καὶ θυμηδίαν εἰς τὸν κόσμον (*in mundo*).

⁽²⁾ Ὁ Σενέκας δὲν ἠγάπησε τοὺς Ἑβραίους. Εἰς μίαν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Λουκίλλιον, (*Epist.* 95, 47), γράφει : «Ἄς ἀπαγορεύσωμεν εἰς ὅποιονδήποτε ν' ἀνάπτῃ λύχνους τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου. Οἱ θεοὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκην φωτός, ὁ δὲ καπνὸς εἶναι δυσάρεστος καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀνθρώπους. Βλ. Herman εἰς τὸ «*M u s é e B e l - g e*», σελ. 43—46.

Ἡ τοιαύτη ἐχθρικὴ στάσις τοῦ Σενέκα πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν εἶναι εἰς ἕκ τῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὁ Ρωμαῖος οὗτος φιλόσοφος ἐγνώρισε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ μάλιστα, ὅτι τὸν συνεπάθει. Διότι Ἰουδαϊσμὸς καὶ Χριστιανισμὸς συνεχέοντο συχνὰ ὑπὸ τῶν διανοουμένων τῆς Δύσεως. (Βλ. σχετικῶς : A. Fleurg : *Sénèque et Saint Paul*, Paris 1853.—Ch. Aubertin, *Sénèque et Saint Paul*, *Etude sur les rapports supposés entre le philosophe et l'appôtre*, Paris, 1869.—H. Koch, *Seneca und das Urchristentum* ἐν τῇ *Wochenschrift für Klassische Studien*, 1919, σελ. 500.

ἐχθρούς τῶν Χριστιανῶν, ὁ Σενέκας δὲν ἐτόλμησε νὰ ὁμιλήσῃ περὶ αὐτῶν, οὔτε ὑπὲρ οὔτε ἐναντίον των, διότι δὲν ἠθέλησε οὔτε νὰ τοὺς ἐπαινέσῃ ἐναντίον τῶν παλαιῶν παραδόσεων τῆς πατρίδος του, οὔτε νὰ τοὺς κατηγορήσῃ, πιθανῶς, ἐναντίον τοῦ προσωπικοῦ συναισθήματός του. Ὁμιλῶν περὶ τῶν Ἑβραίων ἀποφαίνεται ὡς ἀκολουθῶς :

«Τὰ ἔθιμα τοῦ ἐγκληματικοῦ τούτου ἔθνους ἔχουν τόσον πολὺ διαδοθῇ, ὥστε νὰ γίνουν σχεδὸν παρ' ὅλης τῆς ὑψηλίου εὐπρόσδεκτα: οἱ ἡττημένοι ἐπέβαλον τοὺς νόμους αὐτῶν εἰς τοὺς νικητάς. «Προδίδει τὴν ἐκπληξίν του κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀγνοεῖ τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ. Ὁ συγγραφεὺς προσθέτει ἐν προκειμένῳ μίαν παρατήρησιν, ἣτις ἀποκαλύπτει τὴν σκέψιν του τὴν σχετικὴν πρὸς τὰ μυστήριά των: «Διὰ νὰ εἴπωμεν, λέγει, τὴν ἀλήθειαν, οἱ Ἑβραῖοι γνωρίζουν τὴν πηγὴν τῶν μυστηρίων των, ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ λαοῦ τὰ παρακολουθεῖ, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ, διατὶ πράττει τοῦτο.»

Διὰ ποῖον τὰ ἐν λόγῳ μυστήρια ἐγκαθιδρύθησαν ὑπὸ τοῦ θείου κύρους· κατὰ ποῖον μέτρον ἐγκαθιδρύθησαν, πῶς κατὰ τὴν κατάλληλον στιγμὴν μετεδόθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κύρους εἰς τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεκαλύφθη τὸ μυστήριον τῆς αἰωνίου ζωῆς, ὅλα αὐτὰ τὰ εἶπαμεν ὁλλαχοῦ, ἰδίως εἰς τὰς συζητήσεις μας ἐναντίον τῶν Μανιχαίων καὶ θὰ τὰ ἐπαναλάβωμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅταν ἐπιστῇ καταλληλοτέρα στιγμή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Οἱ θεοὶ τῆς πολιτικῆς θεολογίας εἶναι ἀνίκανοι νὰ παράσχουν τὴν αἰωνίαν ζωὴν.

Ὅσον λοιπὸν ἀφορᾷ εἰς τὰς τρεῖς θεολογίας, τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουν μυθικήν, φυσικήν καὶ πολιτικήν, καὶ τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν εἰς τὴν Λατινικὴν *fabulosa*, *naturalis*, *civilis*, οὔτε ἐκ τῆς μυθικῆς, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ λάτρεις τοῦ πλήθους ἐκείνου τῶν ψευδοθέων ἐλευθέρως κατέκριναν, οὔτε ἐκ τῆς πολιτικῆς, τῆς ὁποίας ἡ μυθική, — τοῦτο ἔχει ἀποδειχθῇ, — ἀποτελεῖ συστατικὸν μέρος καὶ ὁμοιάζει ὀλοτελῶς πρὸς αὐτήν, ἐκτὸς ἐὰν εἶναι ἀκόμα χειροτέρα, ἢ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐλπίζῃ τὴν αἰωνίαν ζωὴν. Ἐὰν δὲ ὅσα λέγω εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ἀρκοῦν, ἅς προστεθῇ εἰς αὐτὰ ὅ,τι διετύπωσα εἰς τὰ προηγούμενα βιβλία, πρὸ παντὸς εἰς τὸ τέταρτον, περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς δημιουργοῦ τῆς εὐδαιμονίας.

Διότι εἰς ποῖον οἱ ἄνθρωποι θὰ ὤφειλον ν' ἀφιερωθοῦν

ἐν ὅψει τῆς αἰωνίας ζωῆς, ἐὰν μὴ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἐὰν αὕτη ἦτο θεά; Δὲν εἶναι ὅμως θεὰ ἢ εὐδαιμονία, ἀλλὰ δῶρον Θεοῦ. Εἰς ποῖον λοιπὸν Θεὸν ὀφείλομεν ν' ἀφιερωνῶμεν, ἐὰν ὄχι εἰς τὸν Θεόν, ὅστις δίδει τὴν εὐδαιμονίαν, ἡμεῖς ποὺ ἀγαπῶμεν μὲ ἀγάπην εὐσεβῆ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ὅπου ἐνοικεῖ ἡ ἀληθινὴ καὶ τελεία εὐδαιμονία; Κατόπιν ὅλων αὐτῶν, ποὺ ἐξεθέσαμεν, ὑποθέτω, ὅτι οὐδεὶς πλέον θὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὑφίσταται ἓνας ἐξ ἐκείνων τῶν θεῶν, ἱκανὸς νὰ δωρήσῃ τὴν εὐτυχίαν. Ἡ λατρεία των εἶναι πλήρης αἰσχυρῶν πράξεων, καὶ ἂν δὲν εἶναι τοιαύτη, ἐξοργίζονται μὲ τρόπον ἀκόμη αἰσχυρότερον, αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς προδίδει, ὅτι εἶναι ἀκάθαρτα πνεύματα, ὥστε ὁ μὴ δυνάμενος νὰ παράσχῃ τὴν εὐδαιμονίαν, πῶς θὰ δυνηθῇ νὰ δωρήσῃ τὴν αἰωνίαν ζωὴν; Αἰωνίαν ζωὴν καλοῦμεν ἐκείνην, ὅπου ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἄπειρος. Ἐὰν πράγματι ἡ ψυχὴ ζῇ ἐν μέσῳ αἰωνίων βασάνων, ὅπου θὰ βασανίζονται καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα, τοῦτο δὲν θὰ εἶναι πλέον ζωὴ, ἀλλ' αἰώνιος θάνατος. Δὲν ὑπάρχει ἀγωνιωδέστερος καὶ χειρότερος θάνατος παρὰ ἐκεῖνος, ὁ θάνατος ποὺ δὲν ἀποθνήσκει! Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπλάσθη ἀθάνατος δὲν δύναται νὰ ζῇ πάρα μόνον ὥς τοιαύτη, ὁριστικὸς θάνατός της θὰ εἶναι τὸ νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὴν ζωὴν ἐν τῷ Θεῷ ἐντὸς αἰωνίων βασάνων. Οὐδεὶς λοιπὸν δύναται νὰ προσφέρῃ τὴν αἰωνίαν ζωὴν, δηλαδὴ τὴν ἀπείρως εὐτυχισμένην, παρὰ μόνον Ἐκεῖνος, ποὺ χαρίζει τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν.

Ὅθεν οἱ θεοὶ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους τιμᾷ ἢ πολιτικὴ θεολογία, δὲν ἡμποροῦν νὰ τὴν δωρήσουν. Ἐγένετο ἤδη ἡ σχετικὴ ἀπόδειξις. Δὲν πρέπει νὰ λατρεύονται οὔτε χάρις εἰς τὰ πρόσκαιρα καὶ γῆϊνα ἀγαθὰ,—τὸ ἀπεδείξαμεν εἰς τὰ προηγούμενα πέντε βιβλία—ἀκόμη δὲ ὀλιγώτερον χάρις εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν, δηλαδὴ τὴν ζωὴν μετὰ θάνατον, πράγμα ποὺ ἀποδεικνύει τὸ βιβλίον τοῦτο μὲ τὴν βοήθειαν τῶν προηγηθέντων.

Πλὴν ὅμως, ἡ δύναμις ἐρριζωμένων ἔξεων ἐξικνεῖται μέχρι τῶν βαθυτέρων πτυχῶν τῆς ψυχῆς. Ἐὰν ἓνας ἀναγνώστης μου ποὺ κρίνει ἀνεπαρκῆ τὴν συζήτησιν περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ θέσῃ ἐκποδὼν τὴν πολιτικὴν θεολογίαν ἢ νὰ προφυλαχθῇ ἀπ' αὐτὴν, ἃς ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν του εἰς τὸ ἐπόμενο βιβλίον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ παρόντος μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μὲ ὄλον τὸν ζῆλόν μου προσπαθῶ νὰ ἐκτοπίσω, νὰ ξερριζώσω τὰς παλαιὰς καὶ ὀλεθρίας ἐκεῖνας γνώμας, τὰς ὁποίας μακροχρόνιος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πλάνη ἐπαγίωσεν εἰς τὰς σκοτεινὰς ψυχὰς μὲ βαθείας καὶ ἀκλονήτους ρίζας.

Συνεργάζομαι, ἀναλόγως τῶν ἱκανοτήτων μου, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Ὑψίστου, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν χάριν τοῦ ὁποίου δύναται νὰ συντελεσθῇ τὸ ἔργον μου τοῦτο. Τὰ ζωηρότερα καὶ ὀξυνούστερα πνεύματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὰ προηγούμενα βιβλία ἄρκοῦν πληρέστατα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀποτελέσματος τούτου, ἅς εὐαρεστηθοῦν νὰ καταβάλουν εὐμενῇ ὑπομονήν, ὅπως, πρὸς τὸ συμφέρον τῶν συνανθρώπων των, μὴ ἐκλάβουν ὡς περιττὸν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πλέον ἀναγκαῖον δι' αὐτά.

Εἶναι ζήτημα σπουδαιότατον τὸ ν' ἀποδειχθῇ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ἀληθινὴ καὶ ἀγία Θεότης δέον νὰ ἐπιζητῇται καὶ νὰ λατρεύεται, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ γίνεται χάριν τῆς θνητῆς ζωῆς, ἥτις εἶναι ἀτμὸς διασκεδαζόμενος, μολονότι λαμβάνομεν καὶ ἐξ αὐτῆς βοηθήματα κατὰ τὴν ἀσταθῆ πορείαν μας ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ χάριν τῆς εὐτυχισμένης ζωῆς, τῆς καθοριζομένης ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Πῶς εἶναι δυνατόν ν' ἀνακαλυφθῇ ἡ Θεότης μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν, ἐφ' ὅσον δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν πολιτικὴν θεολογίαν.

Ἡ Θεότης αὕτη ἥ, ἐὰν τολμῶ νὰ τὸ εἶπω, αὕτη ἡ *deitas* ⁽¹⁾

⁽¹⁾ *Deitas* εἶναι ἔκτυπον τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως Θεότης. Ἡ

(διότι μεταχειρίζονται τώρα ἀνενδοιάστως αὐτὴν τὴν λέξιν παρ' ἡμῖν, διὰ ν' ἀποδώσουν ὀρθότερον τὴν Ἑλληνικὴν λέξιν Θεότης), αὐτὴ λέγω, ἡ Θεότης ἢ αὐτὴ ἡ *Divinitas* δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν πολιτικὴν θεολογίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Μάρκος Οὐάρρων διήρесе λεπτομερῶς εἰς δέκα ἕξη βιβλία.

Μὲ ἄλλας λέξεις: μὲ τὸ νὰ δοξάζωμεν τοὺς θεοὺς, τοὺς καθιδρυθέντας ὑπὸ τῆς Πολιτείας μετὰ τῶν διαφόρων τρόπων τῆς λατρείας των, δὲν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ὁ ἀναγνώστης, τὸν ὁποῖον δὲν ἔπεισε περὶ αὐτοῦ τὸ ἤδη τερματισθὲν ἕκτον βιβλίον μου, θὰ ἴδῃ τοὺς διασταγμούς του διασκεδαζομένους, ὅταν ἀναγνώσῃ τὸ βιβλίον τοῦτο.

Δύναται νὰ συμβῇ ὥστε νὰ φαντάζεται κανεὶς πράγματι, ὅτι τοῦλάχιστον οἱ ἐκλεκτοὶ καὶ κυριώτεροι θεοί, περὶ τῶν ὁποίων ὁ Οὐάρρων πραγματεύεται εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον του, καὶ διὰ τοὺς ὁποίους ὠμιλῆσαμεν ἄρκετὰ ἤδη, εἶναι ἄξιοι νὰ δοξάζωνται ἐν ὅψει μιᾶς εὐτυχισμένης ζωῆς, πὺ εἶναι ἡ αἰωνία. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου δὲν θέλω νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν περισσότερον δηκτικὴν παρὰ ἀκριβῆ φράσιν τοῦ Τερτουλλιανοῦ: «Ἐὰν ἐκλέγουν τοὺς θεοὺς, ὅπως ἐκλέγουν τὰ κρομμύδια, σημαίνει ὅτι οἱ μὴ ἐκλεγόμενοι κρίνονται ὡς οὐδενὸς λόγου ἄξιοι.» ⁽¹⁾ Ὅχι, ἐγὼ δὲν τὸ λέγω αὐτό, διότι παρατηρῶ, ὅτι ἀκόμη καὶ εἰς μίαν ἐκλεκτὴν ὁμήγουριν γίνεται κάποια ἐπιλογή, προκειμένου περὶ ἀναθέσεως μιᾶς ἐντολῆς σπουδαιοτέρας φύσεως. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸν στρατόν, μετὰ τὸ πρῶτον διάλεγμα τῶν στρατευσίμων, προβαίνουν καὶ εἰς μίαν περαιτέρω ἐκλογήν, προκειμένου περὶ μιᾶς παρατόλμου ἐπιχειρήσεως. Ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅταν ἐκλεγοῦν ἐκεῖνοι, πὺ πρέπει νὰ τὴν διοικοῦν, τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι οἱ ἄλλοι εἶναι ἀπορριπτέοι, δεδομένου ὅτι ὅλοι οἱ πιστοὶ φέρουν τὸν τίτλον «ἐκλεκτοί». Δι' ἐν οἰκοδόμημα ἐκλέγουν ἀκρογωνιαίους λίθους, ⁽²⁾ χωρὶς ν' ἀπορρί-

---

λέξεις αὕτη, ἡ σημασία τῆς ὁποίας οὐδέποτε διακρίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὴν τῆς λέξεως *divinitas* ἀπαντᾶται ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς. Ἐν πρώτοις ἀναφέρεται εἰς τὰς λατινικὰς μεταφράσεις τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῶν τὴν μετεχειρίσθησαν συχνὰ ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Μάριος Βικτωρίνος, ὁ ἁγ. Ἰλάριος καὶ ὁ Ἀρνόβιος. (Perret, ἔργ. μνημον.)

(1) Ad Nat. II, 9.

(2) Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Ψαλμ. ΡΙΗ', 22.

πτουν τοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν οἰκοδόμησιν. Ἐκλέγουν τὰ σταφύλια, πὺν τρώγουν, χωρὶς ν' ἀπορρίπτουν τοὺς βότρυας, (τὰ τσαμπιά), τοὺς χρησιμεύοντας διὰ τὸν οἶνον. Εἶναι περιττὸν νὰ ἐπιμείνωμεν: τὸ πρᾶγμα εἶναι φανερώτατον. Ὡστε ἐὰν μεταξὺ τοῦ πλήθους ἐκλέγονται θεοὶ τινες, δὲν πρέπει νὰ ψέγωμεν τὸν συγγραφέα, οὔτε τοὺς λάτρεις του, οὔτε αὐτοὺς τοὺς ἰδίους θεοὺς.

ΚΕΦΑΛΑΟΝ Β'.

Ἡ ἐκλογὴ τῶν «ἐκλεκτῶν» θεῶν δὲν ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς σπουδαιότητος τῆς λειτουργίας των.

Ὡπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἰδοὺ οἱ «ἐκλεκτοὶ» θεοί, τοὺς ὁποίους παρουσιάζει ὁ Οὐάρρων εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ βιβλίον του: ὁ Ἰανός, ὁ Ζεὺς, ὁ Κρόνος, ὁ Δαίμων, (Genius), ὁ Ἑρμῆς, ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ἄρης, ὁ Ἡφαιστος, ὁ Ποσειδῶν, ὁ Ἥλιος, ὁ Ἄδης, ὁ Ἐλεύθερος (Liber), ἡ Γῆ, ἡ Δήμητρα, ἡ Ἥρα, ἡ Σελήνη, ἡ Ἀρτεμις, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἑστία: ἐν ὅλῳ εἴκοσι, δώδεκα ἄρρενες καὶ ὀκτὼ θήλειαι.

Ἄρα γε καλοῦν τοὺς θεοὺς τούτους «ἐκλεκτούς», λόγῳ τῶν σημαντικωτέρων εἰς τὸ Σύμπαν λειτουργιῶν των, ἢ ἐπειδὴ εἶναι γνωστότεροι εἰς τοὺς λαοὺς καὶ διότι ἀπευθύνεται πρὸς αὐτοὺς πολυτιμότερα λατρεία;

Ἐὰν ἀποδίδεται εἰς τοὺς θεοὺς τούτους καὶ τὰς θεὰς σημαντικώτερος ῥόλος ἐν τῇ διακυβερνήσει τοῦ Σύνπαντος, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς συναντῶμεν ἐν μέσῳ τοῦ πλήθους ἐκείνου—τολμῶ νὰ τὸ εἴπω—τῶν πληβείων θεῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀποδίδονται ταπεινόταται λειτουργίαι. Λοιπὸν, διὰ ν' ἀρχίσωμεν ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Ἰανόν, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς συλλήψεως—ἀφετηρίας ὅλων τῶν μικρολειτουργιῶν, τῶν καταμεριζομένων μεταξὺ τῶν μικροθεοτήτων,—εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος διανοίγει εἰς τὸ σπέρμα τὴν ὁδόν. Ὁ Κρόνος εἶναι καὶ αὐτὸς παρών, διὰ νὰ παραφυλάσῃ τὸ σπέρμα. Ὁ Ἐλεύθερος (Liber) ἀπαλλάσσει τὸν ἄρρενα ἀπὸ τὸ σπέρμα, ἅμα ὥς τοῦτο ἐξαπολυθῇ. Ἡ Libera, πὺν εἶναι αὐτὴ αὕτη ἢ Ἀφροδίτη, παρέχει τὴν ἰδίαν ἡδονὴν εἰς τὰς γυναῖκας, τὴν αὐτὴν ἀπολύτρωσιν. Ὅλαι αὐταὶ αἱ θεότητες ἀποτελοῦν μέρος τῶν «ἐκλεκτῶν» θεῶν. Ἀλλὰ τὰς εὐρίσκομεν εἰς τὴν ὁμήγουρον τῆς θεᾶς Μένας (dea Mena) πὺν προῖσταται τῆς ἐμμήνου ρύσεως, καίτοι δὲ αὕτη εἶναι κόρη τοῦ Διός, δὲν γνωρίζομεν περὶ αὐτῆς τίποτε. Τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς τῆς ἐμμήνου ρύσεως, αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων τὴν ἀποδίδει εἰς αὐτὴν ταύτην

τὴν Ἥραν, εἰς τὸ βιβλίον του περὶ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν, ὅθεν μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν θεοτήτων ἡ Ἥρα εἶναι βασίλισσα. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ἡ Ἥρα φέρεται προΐσταμένη ὁμοῦ μετὰ τῆς Μέναν, ἐγγόνης τῆς τῆς τοιαύτης ῥοῆς τοῦ αἵματος ὡς Ἥρα—Λουκίνη. ⁽¹⁾ Ἐδῶ προσφέρονται ἀκόμη δύο θεοὶ σκοτεινοί: ὁ Βιτοῦμνος καὶ ὁ Σεντῖνος: ὁ εἰς ἐμφυσᾷ ζωὴν εἰς τὸ ἔμβρυον καὶ ὁ ἕτερος τὴν αἰσθητικότητα, παρ' ὅλην δὲ τὴν ἀσημαντότητα των, οἱ δύο θεοὶ οὗτοι εἶναι διὰ τὸ ἔμβρυον πολυτιμότεροι παρὰ οἱ ἀριστοκράται καὶ οἱ ἐκλεκτοὶ θεοί, δεδομένου ὅτι τὸ βάρος, πὺν φέρουν αἱ γυναῖκες εἰς τοὺς κόλπους των, δὲν εἶναι τίποτε χωρὶς ζωὴν καὶ χωρὶς αἰσθησιν. Εἶναι κάτι τὸ ἀποκρυπτικὸν ὅμοιον μὲ τὴν σκόνην καὶ τὴν λάσπην.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀδύνατον νὰ διακρίνη κανεὶς τοὺς λόγους τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς, καθ' ὅσον οἱ μικρότεροι θεοὶ ὑπερτεροῦν τοὺς κυριωτέρους θεοὺς εἰς τὴν εὐγένειαν τῶν ὑπηρεσιῶν.

Πόθεν λοιπὸν προέρχεται τὸ ὅτι οἱ «ἐκλεκτοὶ» αὐτοὶ θεοὶ ταπεινοῦνται ἐν τῇ ἐνασχήσει τοιούτων λειτουργιῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ἕνας Βιτοῦμνος καὶ ἕνας Σεντῖνος παρὰ τὴν «ἀσημαντότητα, ἣ ὁποία τοὺς καλύπτει», φέρονται πολυτιμότεροι κατὰ τὸν καταμερισμὸν τῶν δώρων τῆς ζωῆς; Διότι ὁ Ἰονός, ἐκλεκτὸς θεός, εἶναι ἐκεῖνος, πὺν διανοίγει, τὴν ὁδόν, οὕτως εἰπεῖν τὴν θύραν εἰς τὸ σπέρμα. Εἶναι ὁ Κρόνος ὁ θεὸς ἐκεῖνος, ἐκλεκτὸς θεός, ὁ παρέχων αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ σπέρμα.

Εἶναι ὁ Ἐλεύθερος, (ὁ Liber), ἐκλεκτὸς θεός, ὁ προκαλῶν εἰς τὰς γυναῖκας τὴν ἐκσπερμάτωσιν. Εἶναι ἡ Libera (ἡ Ἀρτεμις ἢ ἡ Ἀφροδίτη), ἡ παρέχουσα τὴν αὐτὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὰς γυναῖκας. Ἡ Ἥρα, θεὰ ἐκλεκτή, ὅχι αὐτὴ καὶ μόνη, ἀλλὰ μὲ τὴν Μέναν, θυγατέρα τοῦ Διός, προκαλεῖ τὴν ἔμμηνον ῥύσιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμβρύου, ὅταν συλληφθῇ. Εἶναι ὅμως ὁ Βιτοῦμνος, θεὸς σκοτεινὸς καὶ ἄγνωστος, πὺν χαρίζει εἰς τὸ ἔμβρυον τὴν ζωὴν. Εἶναι ὁ Σεντῖνος, θεὸς σκοτεινὸς καὶ ἄγνωστος, πὺν τοῖ παρέχει τὴν αἰσθητικότητα, δύο εὐεργετήματα, ὑπερβαίνοντα, ὅλα τὰ ἄλλα, ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται ταῦτα εἶναι κατώτερα ἀπὸ τὴν νόησιν καὶ τὸν λόγον. Διότι τὰ ὄντα τὰ ἐφωδιασμένα μὲ νόησιν, εἶναι προφανῶς ἀνώτερα ἐκείνων, πὺν στεροῦνται νοήσεως, πὺν ζοῦν, ὅπως τὰ ζῶα, ζωὴν καθαρῶς αἰσθησιακὴν. Πάντως εἶναι ἀναμφισβήτητον τὸ ὅτι τὰ ὄντα, πὺν ζοῦν καὶ αἰσθάνονται

⁽¹⁾ Λουκίνη (Lucina), ἡ Ἥρα ἢ ἡ Ἀρτεμις ὡς θεὰ τῶν τοκετῶν.

δέον νὰ τεθοῦν εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα παρὰ τὰ ὄντα ἐκεῖνα, τὰ στερούμενα ζωῆς καὶ αἰσθήσεως. Ὡστε ὁ Βιτοῦμνος, δοτὴρ τῆς ζωῆς, καὶ ὁ Σεντῖνος δημιουργὸς τῆς αἰσθήσεως ἔχουν περισσότερον δικαιολογημένους τίτλους παρὰ ὁ Ἰανός, ὁ διανοίγων τὴν ὁδὸν εἰς τὰ σπέρματα, παρὰ ὁ Liber ἢ Libera, ποὺ προκαλοῦν τὴν ἐξαπόλυσιν τῶν σπερμάτων· σπερμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπρεπὲς νὰ ἀναφέρωμεν, ἐκτὸς ὅταν ταῦτα ἔχουν φθάσει εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ζωῆς καὶ τῆς αἰσθήσεως, δώρων μὴ προερχομένων ἀπὸ τοὺς «ἐκλεκτοὺς» θεοὺς, ἀλλὰ παρὰ τινων θεῶν ἀγνώστων, οἱ ὁποῖοι, ἐν συγκρίσει, πρὸς τοὺς λοιπούς, θεωροῦνται παραμελητέοι.

Ἐὰν κανεῖς ἀπαντήσῃς εἰς τὰνωτέρω, ὅτι αἱ πρῶται ἀρχαὶ ὀφείλονται εἰς τὸν Ἰανὸν καὶ ὡς ἐκ τούτου, ὅτι δὲν ἔχουν ἄδικον νὰ τοῦ ἀποδίδουν τὰ προκαταρκτικὰ τῆς συλλήψεως· ὅτι ὅλα τὰ σπέρματα προέρχονται ἀπὸ τὸν Κρόνον, εἰς τρόπον ὥστε ἡ σπορὰ (ἔξοδος τοῦ σπέρματος) τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ ἄλλο ὁποιονδήποτε εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς βοηθείας του· ὅτι ἡ ἐξαπόλυσις ὅλων τῶν σπερμάτων ὀφείλεται εἰς τὸν Liber καὶ τὴν Libera, διὸ καὶ τὸ ζεῦγος τοῦτο τῶν θεῶν προΐσταται καὶ αὐτὸ τῶν ἐνεργειῶν, ποὺ συνδέονται πρὸς τὴν διάπλασιν τῶν ἀνθρώπων· ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι καθαρσις καὶ τεκνοποιΐα προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἥραν, καὶ διὰ τοῦτο ἡ θεὰ αὕτη παρίσταται πάντοτε εἰς τὰς καθάρσεις τῶν γυναικῶν καὶ τὴν τεκνοποιΐαν τῶν ἀνδρῶν. Ἐὰν τοιαύτη τις εἶναι ἡ ἀποψὶς των, ἃς ζυγίσουν καλὰ τὴν ἀπάντησίν των πρὸς τὸν Βιτοῦμνον καὶ τὸν Σεντῖνον, καὶ ἂν πιστεύουν ἀκόμη καὶ αὐτοί, ὅτι ὅσα ἔχουν ζωὴν καὶ αἴσθησιν ὀφείλονται εἰς τοὺς δύο τούτους θεοὺς. Ἐὰν παραδέχωνται τοῦτο, ἃς σκεφθοῦν εἰς πόσον ὑψηλὴν περιωπὴν θὰ τοὺς ἀναγάγουν, διότι τὸ νὰ γεννᾶται κανεῖς ἐξ ἑνὸς σπέρματος, σημαίνει ὅτι γεννᾶται εἰς τὴν γῆν καὶ ἐκ τῆς γῆς, ἐνῶ τὸ νὰ ζῇ κανεῖς καὶ νὰ αἰσθάνεται ἀνήκει, κατὰ τὴν γνώμην των, καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀστρικοὺς θεοὺς. Ἐὰν τοῦναντίον ἰσχυρισθοῦν, ὅτι ὁ Βιτοῦμνος καὶ ὁ Σεντῖνος ἔχουν ν' ἀσχοληθοῦν μόνον μὲ τὰ ὄντα ποὺ ζοῦν ἐντὸς σαρκὸς καὶ διὰ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθήσεων, πῶς συμβαίνει, ὥστε ὁ μέγας αὐτὸς Θεός, ὅστις κάμνει τὰ πάντα νὰ ζοῦν καὶ νὰ αἰσθάνωνται ⁽¹⁾, δὲν δίδει ἐπίσης ζωὴν καὶ αἴσθησιν, καὶ διατί εἰς τὴν ὁλότητα τοῦ ἔργου του δὲν ἐξασφαλίζει ἐξ ἴσου τὸ δῶρον τοῦτο εἰς τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα γεννῶνται, ὅποτε

---

(1) Πρόκειται περὶ τῆς Κοσμικῆς Ψυχῆς, πηγῆς κάθε ζωῆς καὶ ἀποκορυφώματος τῆς θεολογίας τοῦ Οὐάρεωνος: (Πεβλ. De Civit. Dei, Ε' στ', κγ').

τί θὰ ἐχρειάζοντο ὁ Βιτοῦμνος καὶ ὁ Σεντῖνος;

Ἄραγε θὰ φαντασθοῦν, ὅτι τὸ ὄν τοῦτο μολονότι προΐσταται παγκοσμίως τῆς ζωῆς καὶ τῆς αἰσθήσεως, ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτούς, ὡς ὑπηρέτας, τὸ βασίλειον τῆς σαρκὸς τὸ τόσον ταπεινὸν καὶ ἀπομεμακρυσμένον; Ἀλλά, οἱ θεοὶ οὗτοι, οἱ «ἐκλεκτοί», στεροῦνται ὑπηρεσίας εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ μὴν εὗρισκουν κανένα νὰ τοῦ ἐμπιστευθοῦν, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι μυρίας μικρολεπτομερείας καὶ ν' ἀναγκάζονται, παρ' ὅλην τὴν αἴγλην καὶ τὸ μεγαλεῖόν των, πὺν δικαιολογοῦν τὴν ἐκλογὴν των, νὰ συμμετέχουν εἰς τὸ ἔργον τῶν σκοτεινῶν ἐκείνων θεῶν; Ἡ Ἥρα εἶναι θεὰ ἐκλεκτή, εἶναι βασίλισσα, «σύζυγος καὶ ἀδελφὴ τοῦ Διὸς» καὶ ὅμως εἶναι Iterduca διὰ τὰ παιδιά καὶ συμμετέχει εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἀβεώνης (Abeona) καὶ τῆς Ἀδεώνης (Adeona) σκοτεινοιάτων θεαινῶν. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἀλληλουχίαν τῶν ἰδεῶν, ἐφαντάσθησαν καὶ μίαν ἄλλην θεάν, τὴν Νόησιν (Mens), ἐντεταλμένην νὰ δίδῃ εἰς τὰ παιδιά ὁρθὸν πνεῦμα, ἡ θεὰ ὅμως αὕτη δὲν κατετάχθη εἰς τὴν ὁμήγουριν τῶν ἐκλεκτῶν θεοτήτων, ὡς ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦτο δυνατόν νὰ λάβῃ δῶρον πολυτιμότερον. Ἀλλὰ ἡ Ἥρα ἔχει καταταχθῇ εἰς τὴν χορείαν ταύτην διότι εἶναι Iterduca καὶ Domiduca ⁽¹⁾, ὡς ἐὰν ὑπῆρχεν ἔστω καὶ ἡ παραμικρὰ ὠφέλεια νὰ σὲ περιάγουν καὶ νὰ σὲ ὀδηγοῦν εἰς τὴν οἰκίαν σου, ὅταν τὸ πνεῦμα παραπαίῃ ἐλλείψει τοῦ δώρου ἐκείνου μιᾶς θεᾶς, τὴν ὁποίαν δὲν ἐσκέφθησαν κατὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ δὲν κατέταξαν εἰς τῶν ἐκλεκτῶν θεοτήτων τὴν χορείαν. Ἀναμφιβόλως θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν προτιμήσουν καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν Ἀθηνᾶν, ἡ ὁποία, πλὴν τῶν ἄλλων λειτουργιῶν, τὰς ὁποίας τῆς ἀποδίδουν μὲ πᾶσαν λεπτομέρειαν, εἶναι ἐντεταλμένη νὰ παρέχῃ εἰς τὰ παιδιά καὶ μνήμην. Ἡμπορεῖ ν' ἀμφιβάλλῃ κανεὶς, ὅτι ἓνα πνεῦμα

(1) Ἐδῶ πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ ἐνὸς εἶδους γελοιογραφίας. Ὁ Οὐάρεων δὲν κατέταξε τὴν Ἥραν εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν, ἐπεὶδὴ ἐτιτλοφορεῖτο Iterduca καὶ domiduca (δηλαδὴ ὀδηγὸς τῆς ὁδοῦ καὶ ὀδηγὸς τῆς οἰκιακῆς ἐστίας). Τὸ κριτήριον, πὺν ὑπόκειται ὡς βάσις τῆς συντάξεως τοῦ καταλόγου τούτου, διατυποῦται εἰς τὸ ἐν κεφαλ. ιζ' ἀναφερόμενον κείμενον τοῦ Οὐάρεωνος: «Ἐθνικοὶ θεοὶ εἶναι ἐκεῖνοι εἰς τοὺς ὁποίους ἀφιέρωθησαν ναοὶ καὶ ἀνηγέρθησαν πρὸς τιμὴν των πολυάριθμα ἀγάλματα». Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι ὁ Αὐγουστίνος δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τοῦ τὸν ὡς ἄνω ὀρισμόν, ὅστις ὅμως θὰ ἦτο ἡ ἀκριβεστέρα ἀπάντησις εἰς τὰς ἐρωτήσεις του. Προέκρινεν, ὡς φαίνεται, νὰ τὸν ἀγνοήσῃ διὰ ν' ἀφήσῃ ἐλευθέραν τὴν χορείαν τῆς εἰρωνείας του. (Perret, Ἔργ. μνημον.).

ὑγιὲς εἶναι ἀνώτερον ἀπὸ τὴν εὐρυτέραν μνήμην; Οὐδεὶς θὰ ἦτο κακός, ἐὰν εἶχεν ὑγιὲς πνεῦμα, ἐνῶ ὑπάρχουν ἄνθρωποι μὲ θαυμασίαν μνήμην, οἱ ὅποιοι εἶναι κακοί, τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσον δύνανται νὰ λησμονοῦν ὀλιγώτερον τὰ ὀλέθρια σχέδιά των. Καὶ ὅμως ἡ Ἀθηνᾶ ἀνήκει εἰς τὴν ὁμήγουριν τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν, ἐνῶ ἡ θεὰ Νόησις (Mens) εἶναι χαμένη μέσα εἰς τὸ ἔλεεινὸν πλῆθος. Καὶ τί ἡμποροῦσά νὰ εἶπω περὶ τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Εὐδαιμονίας, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησα τόσον διεξοδικῶς, εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον; Ναὶ μὲν θεωροῦν καὶ αὐτὰς ὡς θεὰς δὲν ἠθέλησαν ὅμως νὰ τὰς συγκαταλέξουν εἰς τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν τὴν χορείαν, ἐνῶ ἔδωσαν τοιαύτην θέσιν εἰς τὸν Ἄρην καὶ τὸν Ἄδην, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς εἶναι ἐντεταλμένος νὰ δημιουργῇ νεκροὺς καὶ ὁ ἕτερος νὰ τοὺς παραλαμβάνῃ.

Βλέπομεν λοιπόν, ὅτι εἰς τὰς μικρὰς αὐτὰς καὶ ἀποσπασματικὰς λειτουργίας τῶν πολλῶν θεῶν, οἱ ἐκλεκτοὶ θεοί, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, καθὼς ἀκριβῶς μία γερουσία, ποὺ θὰ ἀνεμειγνύετο μὲ τοὺς πληβείους, ἐνεργοῦν μὲ πλήρη ἰσότητα μὲ τοὺς μὴ ἐκλεκτοὺς θεοὺς. Προσέτι, παρατηροῦμεν ἐν προκειμένῳ, ὅτι μερικοὶ θεοί, οἱ ὅποιοι, μὴ κριθέντες ἄξιοι νὰ καταταχθοῦν εἰς τὴν ὁμήγουριν τῶν ἐκλεκτῶν θεοτήτων, κατέχουν θέσεις σπουδαιότερας καὶ ὑψηλοτέρας ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι καλοῦνται ἐκλεκτοί. Πρέπει λοιπόν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι κριτήριον τῆς θέσεως ποὺ κατέχουν, δὲν εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τῶν λειτουργιῶν των, ἀλλ' ἡ μεγαλυτέρα φήμη των, ἡ ὁποία ἐξησφάλισεν εἰς αὐτοὺς τὸ νὰ καλοῦνται καὶ νὰ θεωροῦνται ἐκλεκτοὶ καὶ κύριοι θεοί. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Οὐάρεων, αὐτὸς ὁ ἴδιος, λέγει, ὅτι οἱ ἅγιοι θεοὶ καὶ αἱ ἅγαι θεαί, περιέπεσαν εἰς τὴν ἀφάνειαν, καθὼς συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ λαχνοῦ. Ὡστε, ἐὰν ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ Εὐδαιμονία δὲν κατετάχθη εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν, εἶναι ἴσως τὸ ὅτι ἡ τοιαύτη τιμὴ δὲν ἀποκτᾶται μὲ τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ τυχαίως. Τοῦλάχιστον μεταξὺ αὐτῶν τῶν θεῶν ἡ καὶ πρὸ αὐτῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ κατατάξοιν τὴν Τύχην, αὐτὴν τὴν θεάν, ἡ ὁποία δὲν παρέχει τὴν εὐνοιάν της συμφώνως πρὸς τὴν λογικὴν, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν τυφλὴν σύμπτωσιν. Ἡ Τύχη ἔπρεπε νὰ κατέχη τὴν τιμητικὴν θέσιν μεταξὺ αὐτῶν τῶν θεῶν: αὕτη δεικνύει τὴν δύναμιν αὐτῆς καθ' ὅλην τὴν ἔκτασίν της, διότι, —τὸ βλέπομεν καθαρά, —οἱ θεοὶ αὐτοὶ δὲν ὀφείλουν τὴν ἰσχύν των εἰς τὴν ἀνωτερότητα τῶν ἀρετῶν των, οὔτε εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ὀρθολογικῆς εὐτυχίας των, ἀλλ' εἰς τὴν τυφλὴν τύχην, καθὼς δεικνύει καὶ τὸ συναίσθημα τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἀφοσιοῦνται εἰς τὴν λατρείαν των. Διότι καὶ ὁ εὐφραδὴς Σαλλούστιος ἴσως εἶχεν ὑπ' ὄψει τοῦ αὐτοῦ τοὺς ἰδίους θεοὺς, ὅταν ἔλεγεν: «Χωρὶς καμμίαν ἀμφιβολίαν, ἡ Τύχη εἶναι ὑπερτάτη

δέσποινα. Εἶναι αὐτή, ἡ ὁποία συμφώνως μὲ τὰς ἰδιοτροπίας της μᾶλλον παρὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δικαιοσύνης ἀναδεικνύει ἢ καταδικάζει, εἰς τὴν ἀφάνειαν.» Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ εὔρη κανεὶς τὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ Ἀφροδίτη εὐρίσκεται ἐν μέσῳ τοῦ φωτός, ἐνῶ ἡ Ἀρετὴ εἰς τὸ σκότος, ἐφ' ὅσον καὶ αἱ δύο ἀναγνωρίζονται ὡς θεαὶ καὶ εἶναι τόσον διαφορετικὰ τὰ προτερήματά των. Ἡ, ἐὰν ἡ φήμη ἐξαρθᾶται ἐκ τῆς γοητείας, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ, εἶναι ἀληθὲς τὸ ὅτι ἡ Ἀφροδίτη ἔχει περισσότερους πιστοὺς παρὰ ἡ Ἀρετὴ. Ἀλλὰ τότε διατί ἡ Ἀθηνᾶ καταυγάζεται ὑπὸ τοῦ φωτός, ἐνῶ ἡ Pecunia (ἡ θεὰ τοῦ Πλούτου) εὐρίσκεται εἰς τὸ σκότος; ⁽¹⁾ Καὶ ὅμως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων οἱ περισσότεροι ὑφίστανται τὴν γοητείαν τοῦ χρυσοῦ παρὰ τὰ θέλητρά της ἐπιστήμης. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἀσκούντων τέχνην τινά, δυσκόλως εὐρίσκονται ἄνθρωποι μὴ ἐπιζητοῦντες ἐξ αὐτῆς ὑλικά κέρδη. Πλὴν ὅμως, ἐκείνο, πὺν ἐπιδιώκει κανεὶς ὡς σκοπὸν, εἶναι προφανῶς πολυτιμότερον ἀπὸ τὸ χρησιμοποιούμενον πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ μέσον. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀφέθη ἡ ἐκλογὴ τῶν θεῶν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου, διατί δὲν προετιμήθη ἡ Pecunia ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶν, δεδομένου, ὅτι οἱ πλεῖστοι ἀσκοῦν μίαν τέχνην διὰ ν' ἀκοκτῇσουν χρήματα; Ἐὰν δὲ ἡ διακρίσις αὕτη εἶναι ἔργον ὀλίγων σωφρόνων ἀνδρῶν, διατί δὲν ἔχει προτιμηθῇ ἡ Ἀρετὴ ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτην, ἐφ' ὅσον ὁ ὀρθὸς λόγος συνηγορεῖ τόσον πολὺ ὑπὲρ τῆς τοιαύτης προτιμήσεως;

Ἀλλά, τουλάχιστον, ἐὰν ἡ θεὰ Τύχη, ἡ ὁποία κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀνθρώπων, πὺν ἀποδίδουν εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν, εἶναι «ὑπερτάτη δέσποινα, εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποία συμφώνως μὲ τὰς ἰδιοτροπίας της μᾶλλον παρὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δικαιοσύνης ἀναδεικνύει ἢ καταδικάζει εἰς τὴν ἀφάνειαν»· ἐὰν, λέγω, αὐτὴ ἡ θεὰ Τύχη ἠδυνήθη νὰ ἐξασκήσῃ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν θεῶν μίαν τοιαύτην ἐπίδρασιν ἱκανήν, κατὰ τὴν τυφλὴν κρίσιν της, νὰ περιβάλλῃ μὲ λαμπηδόνα ἐκείνους, τοὺς ὁποίους εὖ νοεῖ, καὶ νὰ καταδικάσῃ εἰς τὴν ἀφάνειαν ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἀντιπαθεῖ, ἔπρεπε ἀσφαλῶς νὰ κατέχῃ μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν τὴν ὑψίστην θέσιν, ἀφοῦ ἐξασκεῖ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν θεῶν μεγίστην ἐπίδρασιν. Ἡ, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ θεὰ Τύχη ἔχει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τύχην ἀντίθετον, ἐφ' ὅσον δὲν κατώρθωσε νὰ τὸ ἐπιτύχῃ; Ὅθεν ὑπῆρξεν ἀντίθετος πρὸς αὐτὴν τὴν ἰδίαν, ἀφοῦ δὲν ἔλαβε καὶ αὐτὴ μέρος εἰς τὴν ἀριστοκρατικότητα, τὴν ὁποίαν παρέχει.

(1) Pecunia, πρὸ βλ. βιβλ. Δ'. κεφάλ. ΚΑ'. Ὑπῆρχε καὶ ἓνας Jupiter—Pecunia.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Τοὺς ἐκλεκτοὺς θεοὺς συχνὰ κακομεταχειρίζονται οἱ λάτρες τῶν.

Οἱ ἐν λόγῳ ἐκλεκτοὶ θεοὶ θὰ ἐλάμβανον τὰ συγχαρητήρια ἐκεῖνων, πὺ ἀγαποῦν τὴν φήμην καὶ τὰς τιμὰς· θὰ ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ βραβεῖον εὐδαιμονίας, ἐὰν δὲν ἔβλεπε κανεὶς, ὅτι ἡ τοιαύτη ἐκλογή τοὺς προορίζει ὀλιγώτερον εἰς τὸ νὰ δέχωνται τιμὰς καὶ περισσότερον εἰς τὸ νὰ ὑφίστανται προσβολὰς καὶ ὕβρεις. Διότι ἡ μικρὰ ὁμήγουρις τῶν πληβείων θεῶν εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἀφανείας τῆς, εἰς τρόπον ὥστε εἶναι προφυλαγμένη ἀπὸ τὸ νὰ γίνεται στόχος προσβολῶν καὶ ὕβρεων.

Ἄν βέβαια, πολλὰς φορὰς διασκεδάζομεν βλέποντες τοὺς θεοὺς, καταμεριζομένους, σύμφωνα μὲ τὴν φαντασίαν τῶν ἀνθρώπων, ἀναλόγως τῶν ὑπουργημάτων, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται εἰς αὐτούς, ὥστε νὰ φαίνωνται ὅπως οἱ κατώτεροι ἐκεῖνοι συλλέγεται φόρων ἢ ὅπως οἱ τεχνίται εἰς τὴν ὁδὸν τῶν Ἀσημικῶν (*in vico argentario*) ⁽¹⁾, ὅπου καὶ τὸ μικρότερον ἀκόμη δοχεῖον, διὰ νὰ κατασκευασθῇ, περνᾷ ἀπὸ πολλὰ καὶ διάφορα χέρια, ἐνῶ ἓνας ἱκανὸς τεχνίτης, θὰ ἤμποροῦσε νὰ τὸ κατασκευάσῃ πληρέστατα μόνος του. Καὶ τοῦτο διότι δὲν εὐρῆκαν τίποτε καλύτερον διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐργαζομένων παρὰ τὸ ὅτι ὁ καθεὶς ἐξ αὐτῶν, ἀποκτῶν ἀρκούντως ταχέως τὴν ἱκανότητα νὰ ἐξασκῇ ἓνα μέρος τῆς τέχνης του, ἀπαλλάσσεται τῆς μακροχρονίου καὶ ἐπιπόνου προσπαθείας, ἣ ὁποία θὰ τὸν καθίστα τέλειον κάτοχον τῆς τέχνης του. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δυσκόλως θὰ εὔρη κανεὶς εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν ἓνα καὶ μόνον, ἢ ὑπόληψις τοῦ ὁποίου νὰ μὴ ἔχη κηλιδωθῇ ἀπὸ μίαν ἀτιμωτικὴν κατηγορίαν. Ἀντιθέτως μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν οὐδεὶς ὑφίσταται, ὁ ὁποῖος νὰ μὴ ἔχη στιγματισθῇ διὰ κατηγοριῶν ἐπισήμων. Οἱ μεγάλοι θεοὶ κατέρχονται μέχρι τῶν ταπεινοτέρων λειτουργιῶν τῶν μικρῶν, ἐνῶ οἱ μικροὶ δὲν ἀνέρχονται μέχρι τῶν «ὕψηλῶν» βδελυροτήτων τῶν μεγάλων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ἰανόν, δὲν μοῦ ἔρχεται τίποτε εἰς τὸν νοῦν, ἀναφερόμενον εἰς μίαν ἀτιμωτικὴν ἐνέργειάν του. Ἰσως πράγματι νὰ διῆγε τὸν βίον του ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀρετῆς

---

(1) Ὑπαινιγμὸς εἰς τὸν ψαλμὸν ΛΗ'. 12 : « Ἐν ὀλιγμοῖς ὑπὲρ ἀνομίας ἐπαίδευσας ἄνθρωπον καὶ ἐξέτηξας ὡς ἀράχνην τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πλὴν μᾶτην ταράσσεται ὁ ἄνθρωπος ». (Διάψαλμα).

μακρὰν ἀπὸ τὰ ἐγκλήματα καὶ τὰ σκάνδαλα. Ἐδέχθη μὲ καλὴ-
σύνην τὸν Κρόνον φυγάδα. Ἐμοίρασε τὸ βασίλειόν του μὲ τὸν
ξένον ἴτυ, εἰς τρόπυν ὥστε ἕκτισαν ἕκαστος μίαν πόλιν, ἐκεῖνος
μὲν τὸ Ἰανίκολον, οὗτος δὲ τὴν Κρονίαν (Saturnia). Οἱ ἄνθρω-
ποι ὅμως ἐκεῖνοι, καραδοκοῦντες πάντοτε ὅ,τι δύναται νὰ κηλι-
δώσῃ τὴν ὑπόληψιν τῶν θεῶν των, μὴ εὐρίσκοντες τὴν ἀτιμίαν
του εἰς τὴν ζωὴν, τὸν ἀτίμασαν δι' ἀγαλμάτων τερατώδους δυσ-
μορφίας, τὰ ὅποια τὸν ἀπεικονίζουν μὲ δύο ἢ μᾶλλον μὲ τέσ-
σερα μέτωπα, ὡς ἔαν ἦτο διπλοῦς. Ἴσως, ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι
τῶν θεῶν ἔχασαν τὸ πρόσωπόν των, συνεπεία τῶν βδελυρῶν πρᾶ-
ξεῶν των, ἠθέλησαν, ὅπως ὁ Ἰανὸς παρουσιάσῃ τόσα πρόσωπα,
ὅσον εἶναι ἐναρετώτερος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Αἱ φυσιοκρατικαὶ ἐρμηνεῖαι τοῦ Οὐάρρωνος περὶ τῶν Ἑθνικῶν.

Ἄλλ' ἄς ἀκούσωμεν τὰς φυσιοκρατικὰς ἐρμηνείας, διὰ τῶν
ὁποίων προσπαθοῦν νὰ συγκαλύψουν τὴν ὀυπαρὰν ἀθλιότητα
τῶν δεισιδαιμονιῶν των, ὡς ἔαν ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς βαθυτάτης
διδασκαλίας.

Ἐν πρώτοις ὁ Οὐάρρων παρέχει εἰς τὰς ἐρμηνείας ταύτας
τὴν βοήθειαν τοῦ κύρους του, ἰσχυριζόμενος, ὅτι οἱ Ἀρχαῖοι
ἐπενόησαν εἰς τὰ ἀγάλματα, τὰς ιδιότητες, ὁλόκληρον τὴν ἐξωτερι-
κὴν ἐμφάνισιν τῶν θεῶν διὰ τὸν λόγον, ὅπως ἐκεῖνοι, οἵτινες ἦσαν
ὁπωσδήποτε μεμνημένοι εἰς τὰ μυστήρια τῆς παραδόσεως, δυνη-
θοῦν νὰ ἴδουν ἐν πνεύματι τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου καὶ τῶν με-
ρῶν της, δηλαδὴ τοὺς ἀληθινοὺς θεοὺς. Ἐκεῖνοι, πὺ ἐδωσαν
ἀνθρωπίνην μορφήν εἰς τὰ ἀγάλματα ταῦτα, φαίνονται, ὡς
μᾶς λέγει, καθοδηγηθέντες ὑπὸ τῆς ιδέας, ὅτι ἡ ψυχὴ τῶν θνη-
τῶν, αὐτὴ πὺ ἐνοικεῖ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, ὁμοιάζει πολὺ
μὲ τὴν ἀθάνατον ψυχὴν. ⁽¹⁾ Ἐάν, ἐπὶ παραδείγματι, ἐλαμβάναμεν
δοχεῖα, διὰ νὰ παραστήσωμεν δι' αὐτῶν τοὺς θεοὺς καὶ ἄν εἰς

---

(1) Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου,
ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐνοικεῖ, κατὰ τὸν Οὐάρρωνα, ἡ Θεότης ἐν τῷ συνόλῳ
της. Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῆς ὡς ἀθανάτου εἶναι καταλλήλोटτος. Θὰ
ἴδωμεν κατωτέρω (κεφάλ. στ') ὅτι ὁ Οὐάρρων, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ
Αὐγουστίνου, δὲν παραδέχεται τὴν ἀθανασίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.
Ὁ Ρωμαῖος οὗτος συγγραφεὺς φρονεῖ ἀναμφιβόλως, ὅτι τὰ θεῖα στοι-
χεῖα, τὰ ὅποια εἶχον ἐξατομικευθῇ εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον, ἐπανερχονται
ἀδιακρίτως εἰς τὴν κοσμικὴν ψυχὴν.

τὸν ναὸν τοῦ Ἑλευθέρου (Liber) ἀφιερώσαμεν δοχεῖον οἴνου, τὸ περιέχον θὰ ἐσήμεναι τὸ περιεχόμενον. Κατὰ ταῦτα, διὰ τοῦ ἀγάλματος ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφὴν ἀπεικονίζεται ἡ λογικὴ ψυχὴ, διότι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς ἐμπεριέχεται συνήθως ἐντὸς τοιούτου εἴδους δοχείου, ἡ οὐσία δηλαδή ἐκείνη, ἐκ τῆς ὁποίας συνίσταται ὁ Θεὸς ἢ οἱ θεοί.

Αὐτὰ εἶναι τὰ μυστήρια τῆς παραδόσεως, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνεβάθυνεν ὁ σοφὸς οὗτος, διὰ νὰ φέρῃ εἰς πλήρες φῶς τὰ συμπεράσματα, πὺν ἀνεγνώσαμεν πρὸ ὀλίγου. Ἀλλὰ Σὺ, ὁ ὀξυνούμενος τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἔχασες, εἰς τὰ μυστήρια ταῦτα τῆς παραδόσεως, τὴν σοφίαν ἐκείνην, ἡ ὁποία σὲ ἔκαμε νὰ ἴδῃς, πολὺ ὀρθῶς, ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι πρῶτοι ἐκ τῶν λαῶν ἔστησαν ἀγάλματα εἰς τοὺς Θεούς, ἀφῆρεσαν τὸν φόβον ἀπὸ τὴν καρδίαν τῶν συμπολιτῶν του καὶ εἰσήγαγον εἰς αὐτὴν τὴν δυσειδαιμονίαν, ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἔδειξαν σεβασμὸν τιμῶντες τοὺς Θεοὺς χωρὶς ἀγάλματα; ⁽¹⁾ Εἶναι τὸ κῦρὸς των ἐκεῖνο, πὺν σοῦ ἔδωκε τὴν τόλμην νὰ ὁμιλῇς ἐναντίον τῶν ἀπογόνων των. Ἴσως, ἐὰν αὐτοὶ οἱ Ἀρχαῖοι εἶχον καὶ αὐτοὶ τιμήσει τὰ ἀγάλματα, τὸ τόσον ὀρθὸν συναίσθημά σου δὲν θὰ ἐξεφράζετο ποτὲ ἐναντίον τῆς καταστρεπτικῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀγαλμάτων. Ἴσως τότε θὰ τὸ κατέπνιγες ἐντὸς τῆς σιγῆς τοῦ φόβου καὶ σχετικῶς πρὸς τὰς ματαίας καὶ ὀλεθρίας ταύτας φαντασιώσεις θὰ ἐπαινοῦσες δι' εὐφραδεστέρας καὶ ὑψηλοτέρας γλώσσης τὰ μυστήρια τῆς παραδόσεως. Καὶ ὅμως ἡ ψυχὴ σου ἡ τόσον σοφὴ καὶ τόσον ὀξύνοος—ἀκριβῶς δι' αὐτὸ σὲ λυπούμεθα τόσον πολὺ—οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ διὰ τῶν μυστηρίων τῆς παραδόσεως μέχρι τοῦ Θεοῦ της, δὲν θέλω νὰ εἶπω μέχρι τοῦ Θεοῦ ἐκείνου διὰ τὸν ὁποῖον ἐδημιουργήθη, μέχρι τοῦ Θεοῦ ἐκείνου τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι μέρος, ἀλλὰ πλάσμα, τοῦ Θεοῦ ὅστις δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ πάντων τῶν ὄντων, ἀλλ' ὁ δημιουργὸς ὅλων τῶν ψυχῶν· ὁ Θεὸς τοῦ ὁποίου τὸ φῶς πληροῖ τὴν ψυχὴν ἀπὸ εὐδαιμονίαν, ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν εἶναι ἀγνώμων εἰς τὴν χάριν του.

Ποῖα εἶναι τὰ μυστήρια του καὶ πῶς πρέπει νὰ τὰ σεβώμεθα, θὰ τὸ δείξωμεν κατωτέρω. Ἀλλά, παρατηροῦμεν εὐθὺς ἀμέσως, ὅτι ὁ σοφὸς αὐτὸς δηλοῖ, ὅτι ψυχὴ τοῦ κόσμου καὶ τῶν μερῶν της εἶναι οἱ ἀληθινοὶ Θεοί. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ὁλόκληρος ἡ θεολογία καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ φυσιοκρατικὴ εἰς τὴν ὁποίαν

---

(1) Τὸ κεῖμενον τοῦ Οὐάργωνος τὸ ὁποῖον ὑπαινίσσεται ὁ Αὐγουστίνος (πρβλ. καὶ Πολιτ. βιβλ. Δ' κεφαλ. Θ' καὶ ΚΑ') ἀνῆκεν ἀναμφιβόλως εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον « Ρ ω μ α ῖ κ α ἰ Ἀ ρ χ α ἰ ὀ τ η τ ε ς ».

ὁ Οὐάρρων ἀποδίδει τοιαύτην σημασίαν, δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐξυψωθῇ ὑπεράνω τοῦ ἐπιπέδου τῆς λογικῆς ψυχῆς.

Ὁμιλῶ περὶ τῆς φυσιοκρατικῆς θεολογίας, διότι ὁ συγγραφεὺς λέγει λέξεις τινὰς εἰς τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, ποὺ ἀφιέρωσε, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς Θεούς. Θὰ ἴδωμεν κατὰ τὴν μεραιτέρω μελέτην τοῦ θέματος, ἐὰν εἶναι δυνατόν, ἐπὶ τῇ βάσει φυσιοκρατικῶν ἐρμηνειῶν, ν' ἀναγάγωμεν τὴν πολιτικὴν θεολογίαν εἰς τὴν φυσικὴν. Ἐὰν ὅμως εἶναι δυνατόν, θὰ εἶναι φυσικὴ ὁλόκληρος ἡ θεολογία. Ἀλλὰ τότε τίς ἡ ἀνάγκη νὰ τὴν διακρίνωμεν τόσον ἐπακριβῶς ἀπὸ τὴν πολιτικὴν θεολογίαν; Ἀντιθέτως, ἅς ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑφίσταται μετὰ τῶν δύο οὐσιώδης διαφορά. Δεδομένου ὅτι καὶ ἡ φυσικὴ θεολογία δὲν εἶναι τοιαύτη εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ὅτι ἐκ τῆς τοιαύτης προσχωρήσεως ἔλαβε τὸ ὄνομά της, — πράγματι αὕτη φθάνει μέχρι τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὅχι καὶ μέχρι τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, — πόσον περισσότερον κατακριτέα καὶ ψευδεστέρα δὲν θὰ εἶναι ἡ πολιτικὴ θεολογία, ἣτις συνδέεται σχεδὸν ἀπυκλιστικῶς πρὸς τὴν σωματικὴν φύσιν, ὅπως ἄλλως τε θὰ τὸ ἀποδείξουν αἱ ἐρμηνεῖαι, τὰς ὁποίας ἐπεζήτησε καὶ συνεζήτησεν ὁ Οὐάρρων μετὰ τόσης ἐπιμελείας, καὶ τινες τῶν ὁποίων πρέπει ἀναγκαίως ν' ἀνακληθοῦν εἰς τὴν μνήμην μας!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Συζήτησις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος.

Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων λέγει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἐκείνην, ὅπου ὁμιλεῖ περὶ τῆς φυσικῆς θεολογίας, ὅτι Θεὸς εἶναι ἡ κοσμικὴ ψυχὴ ἢ ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ὅπως λέγουν οἱ Ἕλληνες, καὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός. Ἀλλά, δεδομένου ὅτι ὅπως ὁ ἄνθρωπος, ὥς λογικὸν ὄν, συνίσταται ἐξ ἐνὸς σώματος καὶ μιᾶς ψυχῆς καὶ ὀφείλει τὸ ὄνομα λογικὸν ὄν εἰς τὴν ψυχὴν του, ἔτσι καὶ ὁ κόσμος καλεῖται Θεός, λόγῳ τῆς ψυχῆς του, καίτοι συνιστάμενος καὶ αὐτὸς ἐξ ἐνὸς σώματος καὶ μιᾶς ψυχῆς. Ὁ Οὐάρρων φαίνεται ἐν προκειμένῳ ὁμολογῶν τρόπον τινὰ τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ, (*unum confiteri Deum*). Ἀλλά, διὰ νὰ φέρῃ ἀκόμη εἰς τὸ μέσον ἓνα πλῆθος θεῶν, προσθέτει, ὅτι ὁ κόσμος διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ὁ οὐρανὸς εἰς δύο ζώνας, τὸν αἰθέρα καὶ τὸν ἄερα, ἡ δὲ γῆ πάλιν εἰς ὑγρὰν καὶ στερεὰν γῆν. Ἐκ τῶν διαφορῶν τούτων στοιχείων ὁ αἰθέρ τοποθετεῖται ὑψηλότερα, κατόπιν ἔρχεται ὁ ἄēr καὶ εἰς τρίτην μοῖραν τὸ ὕδωρ καὶ εἰς τὸ κατώτατον σημεῖον ἡ γῆ. Ὅλα τὰ

στοιχεῖα ταῦτα εἶναι πλήρη ψυχῶν, ἀθανάτων ψυχῶν εἰς τὸν αἰθέρα, θνητῶν εἰς τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν. ⁽¹⁾ Μεταξὺ τῶν ἐσχάτων ὁρίων τῆς περιφερείας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς σελήνης ἐνοικοῦν αἱ αἰθέριαι ψυχαί, οἱ ἀστέρες, οἱ ἀθάνατοι ἐκεῖνοι θεοί, τοὺς ὁποίους δὲν ἀντιλαμβανόμεθα μόνον διὰ τῆς νοήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μας. Μεταξὺ τῆς σφαίρας τῆς σελήνης καὶ τῶν ὑψίστων κορυφῶν τῆς χώρας τῶν νεφῶν καὶ τῶν ἀνέμων εὐρίσκονται αἱ ἐναέριοι ψυχαί, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ὁραταὶ παρὰ μόνον εἰς τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι εἰς τοὺς ὀφθαλμούς· τὰς ψυχὰς ταύτας καλοῦμεν ἥρωας, ἐφεστίους θεοὺς (Lares) καὶ δαίμονας (genios).

Τοιαύτη εἶναι, βραχύτατα συνοψιζομένη, εἰς τὴν ῥηθεῖσαν εἰσαγωγὴν ἡ φυσικὴ θεολογία, ἣτις κατέλαβε τὴν θέσιν της, καθὼς ἀκριβῶς ἡ θεολογία πολλῶν φιλοσόφων ⁽²⁾. Θὰ πρέπη νὰ ὁμιλήσω λεπτομερέστερον, ὅταν, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τερματίσω ὅ,τι ἔχω ἀκόμη νὰ εἶπω περὶ τῆς πολιτικῆς θεολογίας, ἐφ' ὅσον αὕτη θίγει τὸ ζήτημα τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὁ Ἰανὸς καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ μὲ τὸν Τέρμινον.

Ὁ Ἰανός, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀρχίζει ὁ Οὐάρρων, τί εἶναι αὐτός, διερωτῶμαι; Μᾶς ἀπαντοῦν: Ὁ Ἰανός, εἶναι ὁ κόσμος.

Ἴδου μία ἀπάντησις, μὴ στερουμένη οὔτε συντομίας οὔτε σαφηνείας. Διατί ὅμως λέγουν, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν πραγμάτων ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ Ἰανοῦ, ἀλλ' ὁ τερματισμός των εἰς τὴν ἀρμοδιότητα ἑνὸς ἄλλου θεοῦ, πὺν ὀνομάζεται Τέρμιнос; Ἐπειδὴ μᾶς διαβεβαίουں, ὅτι ἔνεκα τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους (τῆς Δημιουργίας) ἀφιερῶθησαν εἰς τοὺς θεοὺς τούτους περισσότεροι τῶν δέκα μηνῶν, ἀπὸ τὸν Μάρτιον εἰς τὸν Δεκέμβριον, δηλαδὴ ὁ Ἰανουάριος εἰς τὸν Ἰανὸν καὶ ὁ Φεβρουάριος εἰς τὸν Τέρμι-

---

(1) Ἀπηχήσεις τοῦ πανθεϊσμοῦ τῶν Ἰνδῶν.

(2) Ἡ ἔκφρασις εἶναι ἀόριστος, ἴσως ἀπὸ σκοποῦ, διότι,—καὶ ὁ Αὐγουστίνος θὰ τὸ εἶπη πολὺ καθαρά (βιβλ. Η', ε)—ὑπάρχουν πολλαὶ φυσικαὶ θεολογίαι. Ἡ θεολογία ἐκείνη, τὴν ὁποίαν θὰ ἐκθέσῃ διὰ μακρῶν, μετὰ τὸν τερματισμὸν τῆς μελέτης του, τῆς σχετικῆς πρὸς τὴν πολιτικὴν θεολογίαν, εἶναι ἡ νεοπλατωνικὴ, ἡ ὁποία διαφέρει ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Οὐάρρωνος, ἣτις συγγενεὺει μᾶλλον μὲ τὴν φιλοσοφίαν τῶν Στωϊκῶν.

νον, οὗτος δὲ εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον, καθὼς λέγουν τὰ Τερμινάλια ἐορτάζονται κατ' αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν μῆνα τὸν Φεβρουάριον, κατὰ τὸν καθαρόν, ὅστις καλεῖται Februm ⁽¹⁾ καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου παράγεται ἡ λέξις, (Februarius). Μήπως ἐπειδὴ ἡ ἀρχὴ ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἰανοῦ, ὅχι ὅμως καὶ τὸ τέλος, ὥφειλαν νὰ προτείνουν ἓνα ἀκόμη θεόν; Ἀρά γε δὲν ἀντιλαμβάνονται, ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἐκείνα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀποδίδουν μίαν ἀρχὴν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, τελειώνουν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν κόσμον αὐτόν; Ἀλλόκοτος ἀσυνέπεια Ἐλαττώνουν κατὰ τὸ ἥμισυ τὴν ἀσκησιν τῆς δυνάμεώς του καὶ δίδουν εἰς τὸ ἄγαλμά του δύο πρόσωπα! Αὐτὰ τὰ δύο πρόσωπα δὲν θὰ εὑρίσκον μίαν κομποτέραν ἐρμηνείαν, ἐὰν συνεταύτιζον τὸν Ἰανὸν μὲ τὸν Τέρμινον, καὶ ἂν ἀπέδιδον τὸ ἓνα πρόσωπον εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ ἕτερον εἰς τὸν τερματισμὸν τῶν πραγμάτων; Διότι ὁ ἐνεργῶν δέον νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει του καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος. Πράγματι ὅστις δῆποτε, κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ἔργου του, δὲν βλέπει ὀπισθὲν του τὴν ἀρχήν, δὲν βλέπει οὔτε τὸ τέρμα ἔμπροσθέν του. Κατὰ ταῦτα, πρέπει ἡ πρόθεσις, ποὺ βλέπει πρὸς τὰ ἔμπροσθ νὰ συνδέεται πρὸς τὴν μνήμην, ποὺ περιεργάζεται τὰ ὀπίσω. Ἐκεῖνος, ὅστις λησμονεῖ ὅ,τι ἤρχισε, δὲν θὰ γνωρίζῃ πῶς νὰ τὸ τελειώσῃ. Ἐὰν ἐσκέπτοντο ὅτι ἡ εὐτυχισμένη ζωὴ ἀρχίζει εἰς τὸν κόσμον αὐτόν καὶ τερματίζεται ἐκτὸς τοῦ κόσμου· καὶ ἂν, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, περιώριζον τὴν δύναμιν τοῦ Ἰανοῦ εἰς τὴν ἀρχήν, δηλαδή εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, θὰ ἔθεταν προφανῶς τὸν Τέρμινον ὑπεράνω τοῦ Ἰανοῦ καὶ δὲν θὰ τὸν ἀπέκλειον ἀπὸ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν τὴν χορείαν. Ἄλλως τε, ὅπως δῆποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἐὰν καταμερίζουν μεταξὺ τῶν δύο τούτων θεῶν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν προσκαίρων πραγμάτων, ὁ Τέρμιнос δὲν θὰ ἔπρεπε ν' ἀπολαμβάνῃ μεγαλυτέρας τιμᾶς; Διότι ἡ χαρὰ εἶναι μεγαλυτέρα, ὅταν τὸ ἀναληφθὲν ἔργον τερματίζεται αἰσίως. Κάθε ἐπιχείρησις εἶναι ἀγωνιώδης, προτοῦ ἀχθῇ εἰς τὸ πέρας της. Ὅταν ἀναλαμβάνωμεν τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τινός, ὁ τερματισμὸς τοῦ ἔργου τούτου εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀντικείμενον τῶν πόθων μας, τῶν σκέψεών μας, τῆς προσδοκίας μας, τῶν εὐχῶν μας καὶ δὲν θριαμβεύομεν, παρὰ μόνον ὅταν τελειώσωμεν ὅ,τι ἔχομεν ἀρχίσει.

---

(1) Februs,—orum, καθαρός, ἐξαγνισμός, καὶ ἡ ἐτησία ἐορτὴ ἐξαγνισμοῦ παρὰ Ῥωμαίοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὁ Ἴανός καὶ ἡ σημασία τοῦ ἀγάλματός του.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν ὀλίγον πῶς ἐρμηνεύουν τὸ ἄγαλμα τοῦτο μὲ τὰ δύο πρόσωπα. Λέγουν ὅτι ἔχει δύο πρόσωπα ὁ θεὸς οὗτος, ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσθεν, διότι ἡ κοιλότης τοῦ στόματος, ὅταν τὸ ἀνοίγωμεν, ἔχει κάποιαν ὁμοιότητα μὲ τὸν κόσμον. Οἱ Ἕλληνες καλοῦν τὸ *palatum* (οὐρανίσκον) οὐρανόν ⁽¹⁾, μερικοὶ δὲ λατῖνοι ποιηταί, καθὼς λέγει ὁ Οὐάργων, ὠνόμασαν τὸν οὐρανὸν *p a l a t u m*. Αὕτῃ λοιπὸν ἡ κοιλότης, ἐπάγεται ὁ Ρωμαῖος συγγραφεύς, ἔχει δυὸ ἐξόδους, πρὸς τὰ ἔξω εἰς τὴν κατεύθυνσιν τῶν ὀδόντων καὶ πρὸς τὰ μέσα εἰς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ λάρυγγος.

Ἴδου πῶς «ἐδημιούργησαν» τὸν κόσμον ἐξ αἰτίας τῆς ἑλληνικῆς ἢ ποιητικῆς ταύτης λέξεως τοῦ *palatum* (οὐρανίσκου). Ἀλλὰ τοῦτο ποίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν αἰωνίαν ζωὴν; Πρέπει μήπως νὰ λατρεύωμεν τὸν θεὸν τοῦτον ἔνεκα τῶν σιελωδῶν ἀπεκκριμάτων καὶ τῶν δύο θυρῶν, ποὺ διανοίγονται εἰς αὐτὰ ὑπὸ τὸν «οὐρανὸν» αὐτοῦ τοῦ οὐρανίσκου (*sub caelo palati*), τὰ μὲν διὰ νὰ καταπίνωνται, τὰ δὲ διὰ ν' ἀπεκκρίνωνται;

Ἀλλὰ τί μωρότερον ἀπὸ τὸ νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν δύο πύλας ἀντιθέτως τοποθετημένας, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐδέχετο, ὅπως θὰ ἠθέλε, τὰντικείμενα ἔξωθεν ἢ θὰ ἀπέρριπτε τὰ εὕρισκόμενα ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ νὰ φαντασθῶμεν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ στόματος καὶ τοῦ λάρυγγός μας, ποὺ διαφέρουν ὁλοσχερῶς ἀπὸ τὸν κόσμον, μίαν ἀπεικόνισιν τοῦ κόσμου ἐν ὀνόματι τοῦ Ἴανου, λόγῳ μόνον τοῦ οὐρανίσκου πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Ἴανὸς δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα ⁽²⁾.

(1) Quae si bis bina quot essent, didicisset Epicurus, certe non diceret; sed dum palato, quod sit optimum indicat «caeli palatum», ut ait Ennius, non suspexit. Κικέρ. De Natura deorum II, XVIII—19.

(2) Εἶναι δύσκολον νὰ διακρίνωμεν διὰ μέσου αὐτῆς τῆς γελοιογραφίας τὴν ἐρμηνείαν πρὸς τὴν ὁποίαν ἀντιτίθεται ὁ Αὐγουστίνος. Πιθανῶς ὁ Οὐάργων ἐρμηνεύει, ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον δύο ρυθμοὶ τοῦ γίνεσθαι ἢ, μεταφορικῶς δύο πύλαι ἢ πύλη τῶν γενέσεων, τῶν αὐξήσεων, τῶν «εἰσόδων», καὶ ἡ πύλη τῶν καταστροφῶν τῶν ἐλαττώσεων, τῶν «ἐξόδων». Εἰσοδος καὶ ἐξοδος δὲν ἔχουν προφανῶς ἐν προκειμένῳ παρὰ σημασίαν μεταφορικὴν. Τὰ δύο πρόσωπα τοῦ Ἴανου συμβολίζουν ἴσως τὰς δύο αὐτὰς κατευθύνσεις, τὰς δύο αὐτὰς πύλας.

Ὅταν τοῦ ἀποδίδουν τετραπλοῦν πρόσωπον καὶ τὸν ὀνομάζουν διπλοῦν Ἰανόν, τὸν ἐρμηνεύουν ἐν σχέσει πρὸς τὰ τέσσαρα μέρη τοῦ κόσμου, ὡς ἐὰν ὁ κόσμος περιειργάζεται καὶ ἐκτὸς ἑαυτοῦ, ὅπως δηλαδὴ ὁ Ἰανὸς παρατηρεῖ μὲ ὅλα τὰ πρόσωπά του. ⁽¹⁾ Ἐπειτα, ἐὰν ὁ Ἰανὸς εἶναι ὁ κόσμος καὶ ἐὰν ὁ κόσμος συνίσταται ἐκ τεσσάρων μερῶν εἶναι ἐσφαλμένη ἢ ἀπεικόνισις τοῦ Ἰανοῦ μὲ δύο πρόσωπα. Ἡ, ἐὰν τοῦτο εἶναι ὀρθὸν διὰ τὸν λόγον, ὅτι λέγοντες Ἀνατολήν καὶ Δύσιν ἐννοοῦμεν συχνὰ τὸν κόσμον ἐν τῷ συνόλῳ του, ἐν τούτοις ὅταν ὀνομάζωμεν τὰ δύο ἄλλα μέρη τὸν Βορρᾶν καὶ τὴν Μεσημβρίαν, θὰ ἦτο μήπως ὀρθὸν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ἐνὸς διπλοῦ κόσμου, ὅπως καλοῦν διπλοῦν τὸν Ἰανὸν ἐκεῖνον, ὅστις ἔχει τετραπλοῦν πρόσωπον; Ἄλλως τε δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον θὰ εὕρισκαμεν τέσσαρας ἀνοικτὰς θύρας διὰ τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἔξοδον, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦτο δινατὸν νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς μία εἰκὼν τοῦ κόσμου κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν εὕρηκαν, τοῦλάχιστον εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀνθρώπου σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς δύο μορφὰς τοῦ Ἰανοῦ. Ἐκτὸς ἐὰν ὁ Ποσειδῶν δὲν ἔρχεται εἰς βοήθειάν των, καὶ δὲν τοὺς παρουσιάζει ἓνα ἰχθυῖν, ὁ ὁποῖος ἀνεξαρτήτως τῶν δύο κοιλοτήτων τοῦ στόματος καὶ τοῦ λάρυγγος, δεικνύει δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τὰς δύο σχισμὰς τῶν ἀκουστικῶν ὀργάνων του. Καὶ ὅμως, παρ' ὅλας τὰς θύρας αὐτὰς οὐδεμία ψυχὴ δύναται ν' ἀποφύγῃ τὴν ματαιότητα, ἂν δὲν ἀκούσῃ αὐτὸν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας «Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα». ⁽²⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὁ Ζεὺς καὶ αἱ μετὰ τοῦ Ἰανοῦ σχέσεις του.

Ἄλλ' ἄς μᾶς εἰποῦν τώρα αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐννοοῦν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ J o n i s ἐκεῖνου, τὸν ὁποῖον καλοῦν καὶ J u p i t e r. ⁽³⁾ «Εἶναι, λέγουν ὁ Θεός, ὁ κυρίαρχος τῶν αἰτιῶν

⁽¹⁾ Ὁ κόσμος δὲν δύναται ἐκτὸς ἑαυτοῦ νὰ ἴδῃ τίποτε, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἔξωθεν ἑαυτοῦ. Πλὴν τῶν Ἐπικουρείων ὀλόκληρος ἡ φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων εἶναι σύμφωνος εἰς τὸ σημεῖον αὐτό.

⁽²⁾ «Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα δι' ἧς ἐμὸν ἔάν τις εἰσέλθῃ σωθήσεται, καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται καὶ νομὴν εὕρήσει. Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰμὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ». Ἰωάνν. ε', 9.

⁽³⁾ J o n i s ἀναφέρεται ἐνταῦθα ὡς τὸ πραγματικὸν ὄνομα τοῦ θεοῦ,

ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων τὰ πάντα γίνονται εἰς τὸν κόσμον τοῦτον.»

Ἐνας ὑπέροχος στίχος τοῦ Βιργιλίου μαρτυρεῖ περὶ τῆς σημασίας τῆς ἀνωτέρω λειτουργίας. «Εὐτυχὴς ὁ δυνάμενος νὰ γνωρίζῃ τὴν αἰτίαν τῶν πραγμάτων». ⁽¹⁾

Ἀλλὰ διατί ἄρα γε θέτουν πρὸ αὐτοῦ τὸν Ἴανόν; Ὁ σοφὸς καὶ ὀξύνους Οὐάρορως ἄς μᾶς ἀπαντήσῃ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου: «Τοῦτο, λέγει, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ἴανὸς κρατεῖ εἰς τὰς χεῖράς του τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων, ὁ δὲ Ζεὺς τὴν τελείωσίν των. Διὰ τοῦτο ἀπονέμεται εἰς αὐτὸν δικαίως ἢ προτεραιότης, διότι ἢ τελείωσις εἶναι πολυτιμότερα τῆς ἀρχῆς. Προφανῶς ἢ ἀρχὴ προηγεῖται ὡς πρὸς τὸν χρόνον, ἀλλ' ἢ τελείωσις εἶναι κατ' ἀξίαν ὑπερότερα». Τίποτε δὲν θὰ ἦτο ὀρθότερον, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ διακρίνωμεν μίαν ἐξέλιξιν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν τελείωσίν της. Τὸ νὰ ἐκκινήσωμεν εἶναι μία ἀρχή, τὸ νὰ φθάσωμεν, μία τελείωσις. Τὸ νὰ ἐπιληφθῶμεν μιᾶς μελέτης εἶναι μία ἀρχή, τὸ νὰ κατανοήσωμεν μίαν διδασκαλίαν, τελείωσις. Τοιουτοτρόπως ἐπὶ πάντων τῶν πεδίων προηγοῦνται αἱ ἀρχαὶ καὶ ἔπονται αἱ τελειώσεις. Αὐτό, τὸ γνωρίζομεν: εἶναι μιὰ ἐνέργεια ἐκτελουμένη μεταξὺ τοῦ Ἴανοῦ καὶ τοῦ Τερμίνου. Ἀλλ' ὡς πρὸς ἐκεῖνο, πὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, παρατηρητέον, ὅτι αἱ αἰτίαι, τὴν καθοδήγησιν τῶν ὁποίων ἀναθέτουν, εἰς τὸν Δία εἶναι ἀρχαὶ δημιουργικαὶ καὶ ὄχι ἀποτελέσματα, ἐπομένως εἶναι ἀδύνατον, ἀκόμη καὶ εἰς χρονικὴν διάταξιν τὰ γεγονότα ἢ ἢ ἀρχὴ των νὰ προηγούνται τῶν αἰτιῶν, διότι ὅ,τι δημιουργεῖ ἐν ἀντικείμενον εἶναι πάντοτε προγενέστερον τοῦ δημιουργηθέντος ἀντικειμένου. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἂν αἱ πρῶται ἀρχαὶ εἶναι ἔργον τοῦ Ἴανοῦ, δὲν θὰ εἶναι, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητά των ὡς ἀρχῶν, προγενέστεραι τῶν δημιουργικῶν αἰτιῶν, τὰς ὁποίας ἀποδίδουν εἰς τὸν Δία. Πράγματι οὐδὲν δημιουργεῖται καὶ οὐδὲν ἄρχεται δημιουργούμενον, χωρὶς νὰ ἔχῃ προηγηθῇ ἢ δημιουργὸς αἰτία.

τὸν ὁποῖον καλοῦν συνήθως Jupiter (Δία). Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαντᾷται ἀκόμη τετράκις εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια, ὅπου ἐναλλάσσεται μὲ τὴν ὀνομασίαν Jupiter, (Ζεὺς). Πρέπει ἐν προκειμένῳ νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ Jovis ἀναφέρεται τρεῖς φορές (Ζ', ιε', δύο παραδείγματα, καὶ Ζ', ιστ') μία φράσις προοριζομένη νὰ συνταυτίσῃ τὸν θεὸν αὐτὸν μετὰ τοῦ κόσμου, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι πρόκειται περὶ πατροπαραδότου ὀνόματος τοῦ ἐν λόγῳ θεοῦ.

⁽¹⁾ «Felix qui potuit rerum cognoscere causas». Βιργιλ. Γεωργ. II, 490.

Ἐὰν ὁ θεὸς ἐκεῖνος, ὁ ὑπέρτατος θεός, ὁ κυρίαρχος πασῶν τῶν αἰτιῶν ὅλων τῶν οὐσιῶν, ποὺ ὑπάρχουν, καὶ ὅλων τῶν πραγμάτων τῆς φύσεως, εἶναι ὁ ὑπὸ τῶν λαῶν καλούμενος Ζεὺς· ἐὰν εἶναι αὐτός, ποὺ λατρεύουν κατὰ τρόπον τόσον προσβλητικόν, ἐπιρρίπτοντες ἐναντίον του τόσον φρικώδεις κατηγορίας, καθίστανται ἔνοχοι ἱεροσυλίας ἀκόμη στυγερωτέρας, παρὰ ἐὰν δὲν ἐπίστευον εἰς κανένα ἀπολύτως θεόν. Θὰ ἦτο πολὺ καλύτερον δι' αὐτούς, ἐὰν ὑπῆρχε κάποια ἄλλη προσωπικότης, ποὺ νὰ ἔφερε τὸ ὄνομα Ζεὺς, ἓνα ὃν ἄξιον αἰσχυρῶν καὶ σκανδαλωδῶν τιμῶν, κάποιαν ματαίαν πλάνην, ποὺ θὰ ἐπενόουν—ὅπως ἐπενόησαν, καθὼς λέγουν, ἓνα λίθον, διὰ νὰ τὸν προσφέρουν εἰς τὸν Κρόνον νὰ τὸν καταπιῇ ἀντὶ τοῦ υἱοῦ του—καὶ εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐπεφύλασσον τὰς βλασφημίας των μᾶλλον, παρὰ νὰ φαντασθοῦν ἓνα θεόν, συγχρόνως κεραυνοβόλον καὶ μοιχόν· ἓνα θεόν, ποὺ διαθέτει ἀπασῶν τῶν οὐσιῶν τὰς ὑπερτάτας αἰτίας καὶ ὅλα τὰντικείμενα τῆς φύσεως, καὶ ὅμως ἀνίκανον νὰ ἐνεργῇ ἐπὶ τῇ βάσει νομιμοφρόνων αἰτιῶν· ἓνα θεόν, διαπράττοντα κάθε εἶδος ἀσελγείας!

Ἐπειτα, ἐρωτῶ: ποῖαν θέσιν μεταξὺ τῶν θεῶν δικαιоῦται νὰ κατέχη ὁ Ζεὺς, ἀφοῦ ὁ Ἰανὸς εἶναι ὁ κόσμος; Ὁ Οὐάρρων μᾶς εἶπεν, ὅτι οἱ ἀληθινοὶ θεοὶ ἦσαν ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου καὶ τῶν μερῶν του καὶ ὅτι, κατὰ λογικὴν συνάρτησιν, εἰς τὰ ὅμματα τῶν Ἑθνικῶν ὅ,τι δὲν εἶναι τοῦτο, δὲν εἶναι θεός. Μήπως θὰ εἶπουν τώρα, ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, εἰς τρόπον ὥστε ὁ Ἰανὸς νὰ εἶναι τὸ σῶμά του, δηλαδή ὁ ὁρατὸς κόσμος; Τότε ὅμως δὲν θὰ ἠμποροῦν νὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι ὁ Ἰανὸς εἶναι πράγματι θεός, δεδομένου ὅτι, συμφώνως πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν διδασκαλίαν των, θεὸς δὲν εἶναι τὸ σῶμα τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτοῦ καὶ τὰ μέρη της. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων μᾶς λέγει κατηγορηματικῶς, ὅτι δι' αὐτὸν θεὸς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου καὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι, αὐτὸς ὁ ἴδιος θεός, καθὼς δὲ ἀκριβῶς ὁ σοφὸς ἄνθρωπος, ὁ συνιστάμενος ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, ὀφείλει τὸ ὄνομα σοφὸς εἰς τὴν ψυχὴν του, οὕτω καὶ ὁ κόσμος καλεῖται θεός, λόγῳ τῆς ψυχῆς του, καίτοι ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς συναποτελούμενος. Τοιουτοτρόπως τὸ σῶμα τοῦ κόσμου, μεμονωμένως λαμβανόμενον, δὲν εἶναι θεός ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, λαμβανομένη μεμονωμένως, ἢ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμά του ἐν τῷ συνόλῳ των, δὲν εἶναι θεός λόγῳ τοῦ σώματός του, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ψυχῆς του. Ὅθεν ὁ Ἰανός, ἐὰν εἶναι ὁ κόσμος καὶ ἐὰν οὗτος εἶναι θεός, πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Ζεὺς, διὰ νὰ δύναται νὰ εἶναι θεός, δεόν νὰ εἶναι μέρος τοῦ Ἰανοῦ; Ἀντιθέτως ἀποδίδουν συνήθως εἰς αὐτὸν πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, ἐντεῦθεν οἱ λόγοι ἐκεῖνοι

τοῦ ποιητοῦ: «τὰ πάντα εἶναι πλήρη Διός». ⁽¹⁾ Κατὰ ταῦτα ὁ Ζεὺς, διὰ τὸ εἶναι θεός, καὶ μάλιστα βασιλεὺς τῶν θεῶν, πρέπει ἀναγκαιῶς τὸν συνταυτίσωμεν πρὸς τὸν κόσμον, διὰ τὸ βασιλεύει ἐπὶ τῶν ἄλλων θεῶν, ποὺ εἶναι μέρος του. ⁽²⁾

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Οὐάργων εἰς τὸ ἄλλο βιβλίον του, ποὺ συνέταξε περὶ τῆς λατρείας τῶν θεῶν, σχολιάζει στίχους τινὰς τοῦ Βαλερίου Σωράνου: «Ὁ Ζεὺς, ὁ παντοδύναμος, πατὴρ καὶ μήτηρ τῶν βασιλέων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν θεῶν, πατὴρ καὶ μήτηρ τῶν θεῶν, μόνος θεὸς καὶ ὅλοι οἱ θεοὶ εἰς αὐτὸν καὶ μόνον.» ⁽³⁾ Τὸ σχόλιον ὑπενθυμίζει, ὅτι ἄρρενα καλοῦν ἐκεῖνον, ὅστις ἐξαπολύει τὸ σπέρμα, καὶ θηλείαν ἐκείνην, ἣτις τὸ δέχεται· ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι, ἄλλως τε, ὁ κόσμος, καὶ ὅτι ὅλα τὰ σπέρματα προέρχονται ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐπανέρχονται. «Δι' αὐτό, λέγει ὁ Οὐάργων, ὁ Σωράνος ἔγραψεν, ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι πατὴρ καὶ μήτηρ, ὅτι εἶναι αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἐνιαῖος καὶ ὅτι τὰ πάντα ἐμφιλοχωροῦν ἐν αὐτῷ».

(1) Jovis omnia plena. Βιργ. Ἑκλ. III, 60.

(2) «Ἡ πολυθεΐα, ἡ λατρεία εἰδώλων νεκρῶν δὲν εἶναι ὑπόθεσις, ἀφίνουσα ψυχροὺς τοὺς προφήτας, τοῦναντίον εἶναι στόχος τῶν παρθίων βελῶν των. Ἡ εἰδωλολατρεία εἶναι ἁμάρτημα, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὀφείλουν νὰ ἐπιβάλουν αἰωνίας ποινάς. Εἶναι τὸ χεῖριστον τῶν ἁμαρτημάτων, τὰ ὁποῖα δύναται τις γὰ ἴδῃ διαπραττόμενα ὑπὸ τοῦ ἡλίου τὸ φῶς! Ἡ πολυθεΐα ἐγκλείει εἰς ἑαυτὴν ἓνα ὀλέθριον κακόν, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐκίνει τὴν ἀγανάκτησιν σοβαρῶν προφητῶν. Ὁ ἔνδον ἠθικὸς κόσμος καθίσταται ἀνάπηρος δι' αὐτῆς καὶ βυθίζεται εἰς ὀλέθριον μαγνητικὸν ὕπνον. Οἱ ἄνθρωποι παύουν νὰ εἶναι εἰλικρινεῖς. Ἡ ἀμφιβολία κατατρώγει τὴν ψυχὴν των, διότι αὕτη προσκολλᾶται σπασμωδικῶς εἰς κιβωτόν, ἀνήκουσαν κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὸν κόσμον τῆς φαντασίας!» Θωμᾶς Καρλάϋλ: «Οἱ Ἡρώες ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ».

(3) Ὁ Βαλέριος Σωράνος, δῆμαρχος, (tribunus plebis) τὸ 83 π. χ. φίλος τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Οὐάργωνος, ἔγραψε πολλὰ ἔργα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς γραμματικῆς. Ἐξ αὐτῶν ὀλίγα μόνον πενιχρὰ ἀποσπάσματα διεσώθησαν. Οἱ ἀναφερόμενοι στίχοι εἰς τὸ κείμενον :

Jupiter omnipotens regum rerumque deumque

Progenitor genitrixque deum, deus unus et omnis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ τοῦ ἄν ὁ Ἰανὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν Δία.

Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Ἰανὸς εἶναι ὁ κόσμος καὶ ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ κόσμος, καὶ ἀφοῦ εἷς καὶ μόνος κόσμος ὑφίσταται, διατί ὁ Ἰανὸς καὶ ὁ Ζεὺς εἶναι δύο διακεκριμένοι θεοί; Διατί ἔχουν ἰδιαιτέρους ναοὺς, ἰδιαιτέρους βωμοὺς, ἱεροτελεστίας διαφόρους ἀνόμοια ἀγάλματα;

Μήπως θὰ εἴπουν, ὅτι ἡ οὐσία τῶν ἀρχῶν εἶναι διάφορος τῆς οὐσίας τῶν αἰτιῶν, καὶ ὅτι συνεπῶς διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ εἷς ἔλαβε τὸ ὄνομα Ἰανὸς καὶ ὁ ἕτερος Ζεὺς; Ἐὰν ὅμως ἓνας ἄνθρωπος εἷς δύο διακεκριμένα πεδία ἔχῃ διαφορετικὰς δυνάμεις ἢ διαφορετικὰ τάλαντα, θὰ ὁμιλοῦν ἄρα γε εἷς τὴν περίπτωσιν ταύτην, διὰ τὸ ὅτι ἡ οὐσία ἑκατέρου εἶναι διάφορος, περὶ δύο δικαστῶν ἢ περὶ δύο τεχνητῶν; Λοιπὸν διὰ τὸ ὅτι εἷς καὶ μόνος θεὸς ἔχει δύναμιν ἐπὶ τῶν ἀρχῶν καὶ ἐξ ἴσου ἐπὶ τῶν αἰτιῶν, παρίσταται ἀνάγκη νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι ὑφίστανται δύο θεοὶ διὰ τὸ ὅτι ἀρχαὶ καὶ αἰτίαι εἶναι δύο διάφορα πράγματα; Ἐὰν κανεὶς ἐπιδοκιμάζῃ αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς σκέψεως, ὀφείλει νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι τόσοι θεοί, ὅσα ὀνόματα τοῦ δίδουν, λόγῳ τῶν πολλαπλῶν δυνάμεων του, διότι ὅλαι αἱ λειτουργίαι ἔκειναι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐδόθησαν εἷς τὸν Δία τόσα ὀνόματα εἶναι πολλαπλαῖ καὶ διακεκριμένα. Ἄς ἀναφέρωμεν μερικὰς ἐξ αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὁ Ζεὺς καὶ αἱ πολλαπλαῖ λειτουργίαι του.

Ἔδωσαν πολλὰ καὶ διάφορα ὀνόματα εἷς τὸν Δία. Τὸν ὠνόμασαν Νικητὴν (Victor), Ἀήττητον (Invictus), Ἀρωγὸν (Opitulus), ⁽¹⁾ Παρακινήτην (Impulsus), Ἐπιστάσιον (Stator), Ἐκατοντάπουν (Centumpeda), Ἀνατροπέα (Supinalis), Τιγγίλιον, Ἀγαθοποιὸν (Almus), Ρουμῖνον (Ruminus), καὶ μὲ ἄλλα ἄκόμη ὀνόματα, ἢ ἀπαρίθμησις τῶν ὁποίων θ' ἀπαιτοῦσε χρόνον μακρόν. Ἀπέδωσαν τὰ ὀνόματα ταῦτα εἷς ἓνα καὶ μόνον θεόν, λόγῳ τῶν διαφόρων λειτουργιῶν καὶ δυνάμεων του. Ὡστόσο, ἔνεκα τοῦ τόσον μεγάλου πλήθους τῶν ἀντικειμένων, δὲν τὸν ἠνάγκασαν νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος, — ὁ ἓνας καὶ μόνος θεός, — τόσοι θεοί, ὅσα καὶ ἄν-

---

(1) Ἐπικούριον Δία.

τικείμενα, διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἤμπορεῖ νὰ νικᾷ τὰ πάντα, χωρὶς νὰ νικᾶται ἀπὸ κανένα, νὰ προσφέρῃ βοήθεια εἰς τοὺς ἀδυνάτους. Ὁ Ζεὺς ἔχει τὴν δύναμιν νὰνατρέπῃ, νὰ συγκρατῇ, νὰ ἐδραιώῃ. Κρατεῖ, βαστάζει τὸν κόσμον, ὥς ἂν ἦτο μία δοκός, τρέφει ὅλα τὰ ὄντα, ἐκ δὲ τῆς *rumina*, δηλαδὴ ἐκ τῆς θηλῆς τοῦ μαστοῦ τῆς μητρός των, παρέχει εἰς ὅλα τὰ πλάσματα ζωὴν. Θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι πρόκειται περὶ ἀνίσων λειτουργειῶν, μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ ὅμως ἓνα καὶ μόνον ὄν θεωρεῖται ἱκανὸν νὰ ἐκτελῇ καὶ τὰς μὲν καὶ τὰς δέ. Φαντάζομαι, ὅτι ὑπάρχει μεγαλυτέρα συγγένεια μεταξὺ τῶν αἰτιῶν καὶ τῆς προελεύσεως τῶν πραγμάτων, ὥς πρὸς τὰς ὁποίας ὅμως ἐφαντάσθησαν. ὅτι ἓνας μοναδικὸς κόσμος ἐδημιούργησε δύο θεοὺς τὸν Δία καὶ τὸν Ἰανόν, διὰ νὰ συγκρατοῦν τὸν κόσμον καὶ νὰ παρέχουν εἰς τὰ ζῶα τὴν θηλὴν τοῦ μαστοῦ. Πλὴν ὅμως, διὰ τὰ δύο ταῦτα ἔργα, ἡ οὐσία καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν ὁποίων ἀπέχουν πολὺ τοῦ νὰ εἶναι ὅμοιαι, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ δημιουργήσουν δύο θεοὺς, ἓνας ὅμως καὶ ὁ ἴδιος θεός, δηλαδὴ ὁ Ζεὺς διὰ τὴν πρώτην λειτουργίαν *Tigillus* ⁽¹⁾, καὶ διὰ τὴν δευτέραν *Ruminus* ⁽²⁾.

Δὲν θέλω νὰ παρατηρήσω ἐν προκειμένῳ, ὅτι ὁ θηλασμὸς τῶν ζῴων θὰ ἦτο ἔργον μᾶλλον τῆς Ἥρας παρὰ τοῦ Διός, ἰδίως διότι ὑπῆρχεν ἀκόμη καὶ μιὰ θεά, ἡ Ρουμίνη, διὰ νὰ τὴν βοηθῇ καὶ νὰ τὴν ἐξυπηρετῇ εἰς αὐτὴν τὴν ἐνέργειάν της. Διότι, θὰ ἤμποροῦσαν, φαντάζομαι, νὰ μοῦ ἀπαντήσουν, ὅτι ἡ Ἥρα, αὐτὴ ἡ ἴδια, δὲν εἶναι παρὰ ὁ Ζεὺς, ὅπως μαρτυροῦν αὐτοὶ οἱ στίχοι τοῦ Βαλερίου Σωράνου : «Ζεὺς, ὁ παντοδύναμος, πατὴρ καὶ μήτηρ τῶν βασιλέων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν θεῶν, πατὴρ καὶ μήτηρ τῶν θεῶν, ὁ μόνος θεὸς καὶ εἰς αὐτὸν ὅλοι οἱ ἄλλοι θεοί». Ἀλλά, διατί νὰ τὸν ὀνομάσουν Ρούμινον, ἐνῶ μιὰ ἀκριβεστέρα ἔρευνα θ' ἀπεκάλυπτεν, ὅτι συνταυτίζεται μὲ τὴν θεὰν Ρουμίνην; Πράγματι, ἂν ἐφαίνετο, καὶ εὐλόγως, ἀνάξιον διὰ τὸ μεγαλεῖον τῶν θεῶν, ὅπως εἰς ἓνα καὶ μόνον στάχυν, ὁ εἷς κατε-

---

(¹) *Tigillus*, ἡ λέξις ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ὑποκοριστικὸν *tigillum* = μικρὰ δοκός, δοκίς, καὶ σημαίνει ἐδῶ προφανῶς, τὸν συγκρατοῦντα τὰς δοκοὺς, τὸν ὑποβαστάζοντα τὸν κόσμον.

(²) *Ruminus*, εἰς τὴν ρωμαϊκὴν μυθολογίαν ἀπαντᾶται ἡ θεὰ Ρουμίνα, θεὰ τοῦ θηλασμοῦ. *Ruminalis* ὁ ἀνήκων εἰς τὴν θεὰν Ρουμίνην. Εἰς τὴν Ρώμην ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς πρὸ τοῦ βουλευτηρίου ὑπῆρχεν ἡ λεγομένη *ruminalis ficus*, ἡ Ρουμινάλις συκὴ ἢ ὁ Ρουμινάλιος ἐρινεός. Τὸ ἐπίθετον *Ruminus* ἀπεδίδετο εἰς τὸν Δία ὡς τροφέα.

γίνετο μὲ τὸν ρόζον τοῦ στελέχους καὶ ὁ ἄλλος μὲ τὸ περικάλυμμα του ⁽¹⁾ πόσον ἀνάξιον, θὰ ἦτο ἔργον πόσο ταπεινόν, ὅπως εἶναι ὁ θηλασμός τῶν ζώων, ν' ἀπαιτῇ τὴν συμπαράστασιν δύο θεῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἓνας θὰ ἦτο ὁ Ζεὺς, ὁ βασιλεὺς ὅλων τῶν ὄντων, καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸ ἐκτελῇ ὅχι μὲ τὴν συνεργασίαν τῆς συζύγου του, ἀλλὰ μὲ κάποιαν ἄγνωστη Ρουμίνη. Ἀσφαλῶς, θὰ πρέπη εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην νὰ εἶναι Ρουμίνη αὐτὸς ὁ ἴδιος! Ἴσως θὰ εἶναι Ρουμῖνος, ὅταν θηλάζουν ἄρσενικὰ παιδιὰ καὶ Ρουμῖνα, ὅταν θηλάζουν κορίτσια. Θὰ ἔλεγα, ὅτι δὲν θὰ ἔδιδαν εἰς τὸν Δία ἓνα γυναικεῖον ὄνομα, ἂν δὲν ἐκαλεῖτο εἰς τοὺς στίχους ἐκείνους «πατὴρ καὶ μήτηρ» καὶ ἂν δὲν τοῦ ἔδιδον ἐπίσης τὴν ὀνομασίαν *Pecunia* ⁽²⁾, εἶναι δὲ ἡ *Pecunia*, ἡ θεὰ ἐκείνη, πὺν συνηντήσαμεν μεταξὺ τῶν θεῶν τῆς ταπεινοτάτης τάξεως, καὶ περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον μας. Ἐπειδὴ ὅμως ἔχουν χρήματα καὶ οἱ ἄνδρες καὶ αἱ γυναῖκες, διατί ὁ Ζεὺς δὲν ὀνομάζεται *Pecunia* καὶ *Pecunius*, ὅπως λέγεται Ρουμίνη καὶ Ρουμῖνος; Περιμένομεν ἀπ' αὐτοὺς νὰ μᾶς τὸ εἶπουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Διὰ ποῖον λόγον ὁ Ζεὺς καλεῖται *Pecunia*

Ποῖαν πράγματι πνευματώδη δικαιολογίαν δίδουν εἰς αὐτὸ τὸ ὄνομα! «Καὶ τὸν καλοῦν *Pecunia*, λέγει ὁ Οὐάρρων, διότι εἶναι ὅλων τῶν πραγμάτων κάτοχος.» Θαυμάσιος πράγματι λόγος δι' ἓνα θεῖον ὄνομα! Τὸ νὰ καλοῦμεν ὅμως *Pecunia* τὸν κατέχοντα τὰ πάντα, εἶναι προσβολὴ καὶ βεβήλωσις. Ἀπέναντι ὅλων ἐκείνων, πὺν κατέχουν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, τί εἶναι τὸ χρῆμα ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ἀντικειμένων, πὺν κατέχουν χάρις εἰς τὸ χρῆμα οἱ ἄνθρωποι; Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἔδωσεν εἰς τὸν Δία ἡ φιλαργυρία, ὅπως ὅλοι ἐκεῖνοι, πὺν λατρεύουν τὰ χρήματα, ἔχουν τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι δὲν λατρεύουν μίαν ὁποιανδήποτε θεότητα, ἀλλὰ τὸν βασιλέα τοῦ Σύμπαντος αὐτοπροσώπως.

Ἀναμφιβόλως, τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο διαφορετικόν, ἂν τὸν

(1) Βλ. Πολιτ. τ. Θεοῦ βιβλ. Δον, κεφ. η'.

(2) Τρόπον τινὰ χρηματοδότιδα. *Pecunia*—ae θηλ.=χρήματα, κτήματα, περιουσία, *dies pecuniae*, ἡ ἡμέρα τῶν πληρωμῶν, *pecunia praeses* ἢ *numerata*=πρόχειρα ἢ ἔτοιμα χρήματα.

ὠνόμαζαν Πλοῦτον, διότι ἄλλο εἶναι ὁ πλοῦτος καὶ ἄλλο τὸ χρήμα. Μήπως δὲν ὀνομάζομεν πλούσιον τὸν σοφόν, τὸν δίκαιον, τὸν ἐνάρετον, πὺν ἔχει ὀλίγα χρήματα ἢ πὺν δὲν ἔχει διόλου; Τὸν πλουτίζουν αἱ ἀρεταὶ του. Χάρις εἰς τὰς ἀρετάς του, ἀκόμη καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ὑλικὰς ἀνάγκας του, τοῦ ἀρκεῖ ὅ,τι κατέχει. Ἄλλ' ὁ φιλάργυρος, πάντοτε πλεονέκτης καὶ στερούμενος τῶν πάντων, εἶναι πτωχός. Καὶ ἂν ἀκόμη κατέχη ὅσα χρήματα ποθεῖ, δὲν ἤμπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι πτωχός μέσα εἰς αὐτὴν τὴν ἀφθονίαν. Καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν Θεὸν τὸν ἀποκαλοῦμεν Πλούσιον, καὶ εὐλόγως, ὅχι εἰς χρήματα, ἀλλ' εἰς παντοδυναμίαν.

Γνωρίζω, ὅτι πλούσιοι καλοῦνται καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἔχουν μὲν χρήματα, ἀλλ' εἶναι πτωχοὶ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον των, ἔὰν εἶναι πλεονέκται. Ἐπίσης καλοῦν πτωχοὺς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν χρήματα, αὐτοὶ ὅμως εἶναι πλούσιοι εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον των, ἔὰν εἶναι σοφοί.

Ποίαν ἰδέαν λοιπὸν πρέπει νὰ ἔχη ὁ σοφὸς περὶ τῆς θεολογίας ἐκείνης, ὅπου ὁ βασιλεὺς τῶν θεῶν φέρει τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀντικειμένου, «τὸ ὅποιον οὐδέποτε ἐπεζήτησεν ὁ σοφός»; ⁽¹⁾ Ἐὰν ἡ τοιαύτη διδασκαλία θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ διευκρινίσῃ ὅπως-δήποτε τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως πρὸς τὴν αἰωνίαν ζωὴν δὲν θὰ ἔπρεπε μᾶλλον—καὶ τοῦτο θὰ ἦτο ἀναμφισβήτητον—νὰ ὀνομάσωμεν τὸν Θεόν, κυρίαρχον τοῦ κόσμου, Σοφίαν καὶ ὅχι χρήμα· Σοφίαν ἀποκαθαίρουσαν τὰς χυδαιότητας τῆς φιλαργυρίας, δηλαδὴ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὰ χρήματα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὁ Ζεὺς δὲν πρέπει ν' ἀναγάγῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὅλους τοὺς θεούς, ἰδίως δὲ τὸν Κρόνον καὶ τὸν Δαίμονα (Genius) ; ⁽²⁾

Ἀλλὰ διατὶ νὰ ὀμιλήσωμεν διεξοδικώτερον περὶ τοῦ Διὸς τούτου, εἰς τὸν ὅποιον πρέπει ἴσως ν' ἀναγάγωμεν ὅλους τοὺς ἄλλους θεούς; Τότε θ' ἀποκαλυφθῇ ἡ παραίσθησις ἐκείνων πὺν πιστεύουν εἰς τὴν ὑπαρξιν πολλῶν θεῶν, ἀφοῦ ὁ Ζεὺς εἶναι ἡ

⁽¹⁾ Quam nemo sapiens concupivit, Σαλούστ. Catil. XI, 3.

⁽²⁾ Genius α'. ὁ δαίμων, τὸ δαιμόνιον. Genius loci, ὁ δαίμων τοῦ τόπου, ὁ προστάτης θεὸς τοῦ τόπου. Genius hominis, τὸ δαιμόνιον, ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ἀνθρώπου, β) Μεταφορ. ἡ ἡδονή, ἡ τέρψις : genium indulgere ἢ genium curare, εὐωχοῦμαι. γ) Ὁ ἀμφιτρύων, ὁ προκαλὼν τὴν τέρψιν. δ) Τὸ πνεῦμα, ἡ ιδιοφυΐα, τὸ τάλαντον.

συνισταμένη ὅλων τῶν θεοτήτων, εἴτε διότι τὰς ἐκλαμβάνουν ὥς μέρη τοῦ Διὸς εἴτε διότι ἡ πνευματικὴ δύναμις, τὴν ὁποίαν πιστεύουν παντοῦ διαδεδομένην, ἔλαβε τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, συμφώνως πρὸς τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ὁρατοῦ τούτου κόσμου καὶ πρὸς τὰς πολυπληθεῖς λειτουργίας τῆς φύσεως.

Τί εἶναι ἄρα γε μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ Κρόνος; «Αὐτὸς εἶναι, λέγει ὁ Οὐάρρων, εἷς τῶν κυριωτέρων θεῶν, ὁ κατέχων τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ ὅλων τῶν σπερμάτων». Ἀλλὰ τὸ σχόλιον εἰς τοὺς στίχους τοῦ Βαλερίου Σωράνου, πὺν ἀνεφέραμεν ἄνωτέρω, δὲν ἀναφέρει, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ὁ Ζεὺς, ὁ ὁποῖος διασπείρει ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ συλλέγει εἰς ἑαυτὸν ὅλα τὰ σπέρματα; Ὡστε εἶναι αὐτὸς πὺν κατέχει τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ ὅλων τῶν σπερμάτων.

Τί εἶναι ὁ Δαίμων, (Genius); «Εἶναι ὁ θεός, λέγει ὁ Οὐάρρων, πὺν προΐσταται ὅλων τῶν γενεῶν καὶ κατέχει τὴν δύναμιν εἰς τὴν σφαῖραν ταύτην». Ἀλλὰ πιστεύουν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη ἀνήκει εἰς ἄλλον κόσμον καὶ ὄχι εἰς ἐκεῖνον πὺν ὀνομάζουν «Δία, πατέρα καὶ μητέρα;» Ὅταν δὲ ὁ Οὐάρρων λέγῃ κάπου ἄλλοῦ, ὅτι genius εἶναι ἡ λογικὴ ψυχὴ ἐκάστου ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἰδιαίτερον genius εἰς κάθε ἄνθρωπον, ἐνῶ ἐκεῖνο, πὺν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν κόσμον, εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, δηλαδὴ ὁ Θεός, μᾶς ἐπαναφέρει προφανῶς εἰς τὸ σημεῖον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἓνα genius παγκόσμιον. Ἐπομένως εἶναι τὸ ἴδιον μὲ ἐκεῖνο, πὺν ὀνομάζεται Ζεὺς. Διότι, ἐὰν τὸ genius εἶναι θεὸς καὶ ἡ ψυχὴ ἐκάστου ἀνθρώπου genius, ἔπεται ὅτι εἶναι θεὸς ἡ ψυχὴ ἐκάστου ἀνθρώπου, ἐὰν δὲ ἀντιτίθενται νὰ παραδεχθοῦν αὐτὴν τὴν μωρίαν, δὲν ὑπολείπεται παρὰ νὰ καλοῦν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον θεὸν Δαίμονα (deum Genium), ὅ,τι ὀνομάζουν ψυχὴν τοῦ κόσμου, ἐπομένως τὸν Δία ⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἄρης.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ἑρμῆν καὶ τὸν Ἄρην, δὲν εὗρηκαν

(1) Ὁ θεὸς Genius, πὺν ἀναφέρει μεταξὺ τῶν «ἐκλεκτῶν θεῶν» ὁ Οὐάρρων, εἶναι προφανῶς ὁ Genius populi romani, θεότης συγκεκριμένη καὶ διακεκριμένη, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον πράγματι ἀφιερῶσαι ἓνα ναόν. Ὁ Οὐάρρων ὁμως ἐκγενικεύει καὶ ἐρμηνεύει τὴν λέξιν genius μὲ τόσῃν παράτολμον ὑποκειμενικότητα, ὥστε νὰ χρησιμεύῃ πρὸς δῆλωσιν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ θεωριῶν σχετικῶν πρὸς τοὺς δαίμονας τῶν Ἑλλήνων. (Πρβλ. Perret ἔργ. μνημον. Notes, σελ. 520).

τὸν τρόπον νὰ τοὺς συνταυτίσουν μὲ κάποιο μέρος τοῦ κόσμου ἢ μὲ κάποια λειτουργίαν, πὺν ἔκτελεῖ εἰς τὴν φύσιν ὁ Θεός. Τοιοῦτοτρόπως τοὺς ἔκαμαν τοῦλάχιστον νὰ προΐστανται εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων ὡς λειτουργοὺς τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πολέμου. ⁽¹⁾ Ἐὰν ὅμως ὁ Ἑρμῆς ἐπεκτείνῃ τὴν δύναμιν του καὶ ἐπὶ τῆς γλώσσης τῶν θεῶν, θὰ εἶναι κύριος καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ βασιλέως των, διότι ὁ Ζεὺς λαμβάνει τὸν λόγον μὲ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Ἑρμοῦ, ἢ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Ἑρμῆν τὸ χάρισμα τοῦ προφορικοῦ λόγου. Αὐτὸ ὅμως εἶναι μωρία κατάδηλος ⁽²⁾. Ἐὰν πάλιν παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Ἑρμῆς δὲν ἀσκεῖ τὴν δύναμιν αὐτοῦ παρὰ μόνον ἐπὶ τῆς γλώσσης τῶν ἀνθρώπων, πῶς νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὁ Ζεὺς, προκειμένου νὰ προσφέρῃ εἰς τὰ παιδιά, — ἀλλὰ τί λέγω; — καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ ζῶα τοὺς μαστούς του, ἠθέλησε νὰ ταπεινωθῇ εἰς τὸ ἔργον αὐτό, (ὁπόθεν ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα Ρουμῖνος), καὶ ὅτι δὲν ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν γλῶσσαν μας, χάριν τῆς ὁποίας εἴμεθα ἀνώτεροι τῶν ζώων; Κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι Ζεὺς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἑρμῆς. Ἐὰν μᾶς εἴπουν, ὅτι καλεῖται Mercurius ⁽³⁾ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ γλῶσσα ὅπως δεικνύουν αἱ ἐρμηνεῖαι, πὺν μᾶς δίδουν σχετικῶς πρὸς τὸν ἐν λόγῳ θεόν, δηλαδὴ *medius currens*, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα «τρέχει» μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὀνομάζεται Ἑρμῆς, διότι ἡ γλῶσσα ἢ ἡ «interpretatio», ἐν σχέσει στενῇ πρὸς τὴν γλῶσσαν καλεῖται ἐρμηνεία. Ὁ ἐν λόγῳ θεὸς προΐσται καὶ τοῦ ἐμπορίου, διότι μεταξὺ τῶν πωλητῶν καὶ τῶν ἀγοραστῶν ἡ συνεννόησις γίνεται διὰ τῆς γλώσσης. Αἱ πτέρυγες, πὺν ἔχει εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς τοὺς πόδας του, σημαίνουν, ὅτι ἡ γλῶσσα πετᾷ σὰν πουλὶ διὰ μέσου τῶν ἀνέμων. Τὸν καλοῦν ἀγγελιοφόρον, διότι ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ ὄργανον τῆς μεταδόσεως ὅλων τῶν σκέψεων ⁽⁴⁾. Ἐὰν λοιπὸν Ἑρμῆς εἶναι ἡ γλῶσσα, ἀνα-

(1) Ἑρμῆς, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Μαίας, θυγατρὸς τοῦ Ἀτλαντος. Ἀγγελιοφόρος τῶν θεῶν καὶ ψυχοπομπός, ἔφορος τῶν δικανικῶν λόγων, τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἐμπορίου, τῶν δημοσίων ὁδῶν κτλ. κτλ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐτιμᾶτο ὑπὸ διάφορα ἐπίθετα. Ἀρης, γεν. τοῦ Ἀρεος καὶ μεταγεν. τοῦ Ἀρεως. Υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, θεὸς τοῦ πολέμου.

(2) Δηλαδὴ εἶναι μεγάλη βλακεία νὰ φαντασθῇ κανεὶς, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν θεῶν δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ὁμιλῇ προτοῦ τὸν διδάξῃ ὁ Ἑρμῆς νὰ ἐκφράξῃ διὰ τῆς γλώσσης τὰς ἰδέας του ! !

(3) Mercurius τὸ λατινικὸν ὄνομα τοῦ Ἑρμοῦ.

(4) Προφανῶς ὁ Αὐγουστῖνος ὀφείλει τὰς ἐρμηνείας αὐτὰς ἢ τοῦλάχιστον μέγα μέρος εἰς τὸν Οὐάργωνα. Τὰς μὲν καὶ τὰς δὲ τὰς εὐρίσκομεν

γνωρίζουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὅτι δὲν εἶναι θεός⁽¹⁾. Τότε ὅμως δημιουργοῦν ὡς θεοὺς ὄντα, τὰ ὅποια δὲν εἶναι καὶ οὔτε δαίμονες, αἱ ἱκεσίαι ποὺ ἀπευθύνουν πρὸς τὰ βδελυρὰ πνεύματα, τοὺς παραδίδουν ὅχι εἰς τοὺς θεούς, ἀλλ' εἰς τοὺς δαίμονας.

Ἐπίσης ἐπειδὴ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ εὔρουν διὰ τὸν Ἄρην ἓνα στοιχεῖον περισσότερον, ἓνα μέρος τοῦ κόσμου, ὅπου ὁ θεὸς οὗτος θὰ ἐκτελοῦσε κάποιο φυσικὸν ἔργον, τὸν «ἔφρειαξαν» θεὸν τοῦ πολέμου, ποὺ εἶναι ἔργον ἀνθρώπινον καὶ ἀπαίσιον. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ θεὰ Εὐδαιμονία μᾶς ἐχάριζε μίαν εἰρήνην αἰώνιον, ὅποτε ὁ Ἄρης δὲν θὰ εἶχε νὰ κάμῃ τίποτε. Ἐὰν ἔξ ἄλλου ὁ Ἄρης εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος, ὅπως ὁ Ἑρμῆς αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ προφορικὸς λόγος, ἅς βοηθήσῃ ὁ Οὐρανός, ὅπως, καθὼς ἀκριβῶς φαίνεται, ὅτι ὁ πόλεμος δὲν εἶναι θεότης, ἀποδειχθῇ, ὅτι θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ διεξάγωνται πόλεμοι, τοὺς ὁποίους λίγο ἔλειψε νὰ θεοποιοῦν!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἄρης. Μωρία ἐκείνων, ποὺ συνταυτίζουν τοὺς θεοὺς μὲ τοὺς ἀστέρας, ποὺ φέρουν τὰ ὀνόματά των.

Ἴσως αὐτοὶ οἱ θεοὶ πρέπει νὰ συναντίζωνται μὲ τοὺς ἀστέρας ἐκείνους, τοὺς ὁποίους καλοῦν μὲ τὸ ὄνομά των, διὰ τὸν λόγον, ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἄστρο, ποὺ ὀνομάζεται Ἑρμῆς καὶ ἐν ἄλλο ποὺ καλεῖται Ἄρης⁽²⁾.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἓνα ἄλλο εἰς τὸν οὐρανόν, ποὺ ὀνομάζεται Ζεὺς, καὶ ὅμως, ἂν τοὺς πιστεύῃ κανεῖς, Ζεὺς εἶναι ὁ κόσμος. Ὑπάρχει καὶ ἓνας ἄλλος ἀστήρ, ποὺ καλεῖται Κρόνος, καὶ ὅμως ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν τὸν θεὸν μίαν σημαντικὴν λειτουργίαν, τὸν θεωροῦν δηλαδὴ ὡς τὴν ἀρχὴν ὅλων τῶν σπερμάτων. Ὑπάρχει ἀκόμη ἐν ἄλλο ἄστρο, τὸ λαμπρότερον ἀπὸ ὅλα τὰ λοιπά, ἡ Ἀφροδίτη, καὶ ὅμως φαντάζονται, ὅτι ἡ Ἀφροδίτη, αὕτὴ ἡ ἴδια ἡ Ἀφροδίτη, εἶναι καὶ ἡ Σελήνη. Αὐτὸς ὁ ἀπαστράπτων ἀστήρ δημιουργεῖ, καθὼς ἀκριβῶς καὶ χρυσὸ μῆλο, ζηλοτύπους

εἰς ἔργα συγγραφέων, οἱ ὅποιοι δίδουν τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἠντλήσαν τὰς γνώσεις αὐτῶν ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Οὐάρεωνος.

(1) Θεότητας ἐκπροσωπούσας τὸν ἑναρθρον λόγον εὐρίσκομεν εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν καὶ τὴν Ἰνδικὴν μυθολογίαν.

(2) Ἡ ἀστρολατρεία ἦτο συστατικὸν στοιχεῖον ἰδίως τῆς θρησκείας τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Ἰνκας τῆς προκολομβιακῆς Ἀμερικῆς.

ἀξιώσεις μεταξὺ τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀφροδίτης: μερικοὶ ἀποδίδουν τὸ ἄστρον τῆς ἡμέρας, (τὸν Ἑωσφόρον) εἰς τὴν Ἀφροδίτην, ἄλλοι εἰς τὴν Ἥραν. Ἀλλ' ὅπως συνήθως συμβαίνει, ἐξέρχεται νικήτρια ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμόν ἡ Ἀφροδίτη, διότι ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς μίαν τόσον μεγάλην πλειοψηφίαν, ὥστε μετὰ κόπου θὰ εὑρίσκει κανεὶς ἐκπροσώπους τῆς ἀντιθέτου γνώμης, δηλαδὴ πρόσωπα ἀποδίδοντα τὸ ἄστρον τῆς ἡμέρας εἰς τὴν Ἥραν. Ἐπειτα, πῶς νὰ μὴ γελάσῃ κανεὶς, ὅταν λέγουν, ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ βασιλεὺς τοῦ Σύμπαντος, ἐφ' ὅσον βλέπουν τὴν λάμψιν τοῦ ἄστρου του ἐξαφανιζομένην ἀπὸ τὸ τηλαυγὲς φῶς τῆς Ἀφροδίτης; Θὰ ἔπρεπεν ἡ λάμψις του ν' ἀμαυρώνῃ τὸ φῶς τῶν λοιπῶν ἀστέρων, ὅπως καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ θεὸς ὑπερτερεῖ ἀπέναντι τῶν λοιπῶν θεῶν ἀσυγκρίτως εἰς δύναμιν καὶ ἰσχύν. Ἀπαντοῦν εἰς αὐτά, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ φαινόμενα ἐρμηνεύονται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ ἄστρον τοῦτο, ποὺ φαίνεται ὀλιγώτερον φωτεινόν, εὑρίσκεται εἰς μεγαλύτερον ὕψος καὶ εἰς μεγαλυτέραν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν γῆν. ⁽¹⁾ Ἐὰν ὅμως ἓνας θεός, ἰστάμενος ὑψηλότερα, ἀνταποκρίνεται πρὸς μίαν ἀξιοπρέπειαν ὑψηλοτέραν, διατί ὁ Κρόνος εὑρίσκεται εἰς ὕψος μεγαλύτερον παρὰ ὁ Ζεὺς εἰς τὸν οὐρανόν; Ἴσως ὁ ψευδὴς μῦθος, ὁ δωρούμενος τὴν βασιλείαν εἰς τὸν Δία, δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ μέχρ' ἑξ ὅτων ἀστέρων, ὅ,τι δὲ ὁ Κρόνος δὲν κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ εἰς τὸ βασίλειόν του ἢ τὸ Καπιτώλιον, εἶχε μήπως τὴν δυνατότητα νὰ τὸ διατηρήσῃ εἰς τὸν οὐρανόν; ⁽²⁾ Ἄλλως τε, διατί ὁ Ἴανός δὲν ἔλαβε καὶ αὐτὸς ἄστρα; Μήπως διότι αὐτὸς εἶναι ὁ κόσμος, ὁ δὲ κόσμος ἐμπεριέχει τὰ ἄστρα

(¹) Πράγματι ὁ πλανήτης οὗτος λαμβάνει εἴκοσι πέντε φορές ὀλιγώτερον φῶς καὶ θερμότητα ἀπὸ τὸν ἥλιον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπέχει ἑπτακόσια ἑβδομήντα πέντε ἑκατομμύρια χιλιόμετρα, περίπου ἑκατὸν τέσσαρα ἑκατομμύρια μίλια. Μία σφαῖρα τηλεβόλου, προχωροῦσα μετὰ ταχύτητα 500 μέτρων τὸ δευτερόλεπτον, θὰ ἐχρειάζετο νὰ προχωρῇ πρὸς τὰ ἐμπρὸς πενήντα ὅλα ἔτη, ἕως ὅτου φθάσῃ εἰς τὸν Δία. Μία δὲ ταχεῖα ἀμαξοστοιχία, ἐκκινουσα ἀπὸ τὸν ἥλιον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Διός, θὰ ἔφθανεν εἰς τὸν Δία, ὅστις εἶναι καὶ ὁ μεγαλύτερος πλανήτης εἰς τὸ ἡλιακὸν μας σύστημα, μετὰ παρέλευσιν 950 ἐτῶν!

(²) Ὑπαινιγμὸς εἰς τὸν θρῶλον, ὅπου ὁ Κρόνος ἐκδιωχθεὶς ἀπὸ τὴν Κρήτην ὑπὸ τοῦ Διός, κατέφυγεν εἰς τὸ Λάτιον καὶ ἔκτισεν ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου μίαν πόλιν τὴν Saturnia. (Saturnus=ὁ Κρόνος). Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖθεν τὸν κατεδίωξεν ὁ Ζεὺς, ὅταν κατέλαβε τὸν λόφον διὰ ν' ἀνεγείρῃ ἐκεῖ τὸν ναόν του.

ἐν τῷ συνόλῳ; Ἡ ἴσως, αὐτὸς ὁ πτωχὸς Ἰανὸς ἐκανόνισε τὶς δουλειές του, ὅπως μπόρεσε, καὶ διὰ τὸν ἀποζημιώσουν διὰ τὸ ὅτι δὲν εὑρίσκεται μεταξύ τῶν ἀστέρων, τοῦ ἔδωσαν τόσα πρόσωπα ἔδω κάτω εἰς τὴν γῆν.

Ἐπειτα αὐτοὶ λαμβάνουν μόνον ὑπ' ὄψιν των τὰ ἄστρον, διὰ τὰ δημιουργήσουν ἀπὸ τὸν Ἑρμῆν καὶ τὸν Ἄρην μέρη τοῦ κόσμου, καὶ διὰ τὰ δυνηθοῦν τὰ τοὺς θεωρήσουν ὡς θεοὺς, δεδομένου ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ ὁ πόλεμος δὲν εἶναι μέρη τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐνέργειαι τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τότε, διατί ὁ Κριός, ὁ Ταῦρος, ὁ Καρκίνος, ὁ Σκορπιὸς καὶ ἄλλαι ὅμοιαι μορφαὶ τὰς ὁποίας ὀνομάζουν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ἀποτελοῦνται ἐξ ἑνὸς μοναδικοῦ ἀστέρος, ἀλλ' ἐκάστη ἐκ πολλῶν, εὑρισκομένων ὑπεράνω τῶν πλανητῶν, εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὴν κορυφὴν του, ὅπου μία κανονικωτέρα κίνησις ἐξασφαλίζει εἰς τοὺς ἀστέρας μίαν ἀμετακίνητον τροχίαν; διατί, λέγω, αἱ μορφαὶ αὗται δὲν ἔχουν βωμούς, οὔτε λατρείαν, οὔτε ναοὺς, καὶ διατί δὲν συγκατελέχθησαν εἰς τὴν ὁμήγουριν τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν, τοῦλάχιστον ὅπως ἐκεῖνοι πρὸς θεωροῦνται ὡς θεοὶ δευτερεύοντες; ⁽¹⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

Ἄλλοι ἐκλεκτοὶ θεοί.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, μολονότι τὸν θεωροῦν ὡς μάντιν καὶ ἱατρόν, ἔδεδῃσε τὰ τὸν τοποθετήσουν καὶ αὐτὸν εἰς κάποιον μέρος τοῦ κόσμου. Ἐτσι λοιπὸν εἶπαν, ὅτι ἦτο ἀκόμη, καὶ ὁ ἥλιος ⁽²⁾ ὅτι ἡ Ἀρτεμις ⁽³⁾ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ἦτο ἡ Σελήνη

---

(1) Ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Στωϊκῶν, ἡ ὁποία ἀνασκευάζεται καὶ καταπολεμεῖται. (Πολιτ. Ζ', ε', στ', κγ', κδ'). Οἱ Στωϊκοὶ προσεπάθησαν τὰ συνταυτίσουν τὰς στοιχειώδεις θεότητες ταύτας μετὰ τοὺς θεοὺς τῆς ἐπισήμου λατρείας. Ὁ Αὐγουστίνος στιγματίζει ὡς ματαίαν καὶ ἐξωφρενικὴν τὴν τοιαύτην προσπάθειαν.

(2) Πράγματι ὁ Ἀπόλλων ἀλληγορεῖται ὡς ὁ ἥλιος καὶ ἐλατρεῖτο ὑπὸ νεανικὴν καὶ ὥραϊαν μορφήν, κρατῶν ἄλλοτε μὲν τόξον καὶ βέλη, ἄλλοτε δὲ λύραν (φόρμιγγα), διότι ἦτο καὶ ἔφορος τῆς μουσικῆς καὶ Μουσηγέτης. Φονεύσας, ἀκόμη ὡς παιδίον, τὸν περὶ τοὺς Δελφούς φοβερόν ὄφιν Πύθωνα, ἀνήγειρεν ἐκεῖ τὸ περίφημον μνημεῖον ὅπου ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν αὐτοῦ, κατὰ τετραετίαν καὶ οἱ Πυθικοὶ ἀγῶνες.

(3) Ἀρτεμις, ἀδελφὴ τοῦ Ἀπόλλωνος, θεὰ τοῦ σεληνιακοῦ

καὶ ἡ θεὰ τῶν ὁδῶν— διὰ τοῦτο ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἀκόμη παρθένος, διότι μία ὁδὸς εἶναι στεῖρα, ἄγονος —, ὅτι καὶ οἱ δύο εἶχον τόξα καὶ βέλη, διότι τὰ δύο αὐτὰ ἄστρα ἐκτοξεύουν τὰς ἀκτῖνάς των ἀπὸ τὸν οὐρανὸν μέχρι τῆς γῆς. Θέλουν ὁ Ἡφαιστος νὰ εἶναι τὸ πῦρ τοῦ Σύμπαντος, ὁ Ποσειδῶν τὰ ὕδατα τῆς ὑψηλίου, ὁ Πλούτων (Dis Pater) ἢ ὁ Ἄδης τὸ γεῶδες καὶ κατώτερον μέρος τοῦ κόσμου. Ὁ Ἐλεύθερος (Liber) καὶ ἡ Δήμητρα προΐστανται τῶν σπερμάτων, ἢ ὁ εἷς τῶν ἀρσενικῶν καὶ ἡ ἄλλη τῶν θηλυκῶν τοιούτων, ἢ ὁ εἷς τῶν ὑγρῶν σπερμάτων καὶ ἡ ἄλλη τῶν ξηρῶν, καὶ ὅλα αὐτὰ ἀνάγονται εἰς τὸν Δία, πρὸς ὃνομάζεται «πατὴρ καὶ μήτηρ», διότι διασπείρει ἐξ ἑαυτοῦ καὶ συλλέγει εἰς ἑαυτὸν ὅλα τὰ σπέρματα. Κάποτε θέλουν, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ Δήμητρα νὰ εἶναι ἡ Μεγάλῃ Μητέρα, περὶ τῆς ὁποίας λέγουν, ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ γῆ.

Λέγουν ἐπίσης, ὅτι ἡ Ἥρα εἶναι καὶ αὐτὴ ἡ γῆ, διὸ καὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτὴν τὰς δευτερευούσας αἰτίας ⁽¹⁾ καὶ ὁμῶς εἶπαν ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα τῶν θεῶν, διότι σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλίαν των, ὁ Ζεὺς, αὐτὸς καὶ μόνος, εἶναι τὸ σύνολον τοῦ Σύμπαντος. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν ἐδημιούργησαν θεὰν τῶν τεχνῶν καὶ δὲν εὗρηκαν ἓνα ἄστρον, ὅπου θὰ τὴν ἐτοποθετοῦσαν. Ἔτσι λοιπὸν τὴν συνταύτισαν μὲ τὴν ὑψηλοτέραν περιοχὴν τοῦ αἰθέρος ἢ καὶ μὲ τὴν σελήνην. ⁽²⁾ Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἑστίαν (Vesta) ⁽³⁾ ἐφρόνουν, ὅτι καὶ αὐτὴ

φωτός, διὰ τοῦτο καὶ ἐκλαμβάνεται συχνὰ ἀντὶ τῆς σελήνης καὶ συγχέεται μὲ τὴν Ἑκάτην. Ὡς θεὰ τοῦ κυνηγίου ἀπεικονίζετο ἐνδεδυμένη ὡς κυνηγὸς μὲ τόξα καὶ βέλη καὶ εἶχεν ἱερὸν αὐτῆς τὴν ἔλαφον. Περίφημος ἦτο ὁ ναὸς της εἰς τὴν Ἐφεσον.

⁽¹⁾ Περισπούδαστον σχετικὴν μελέτην ἐδημοσίευσεν ὁ P. Decharme: «La Critique des traditions religieuses chez les Grecs».

⁽²⁾ Τὸ ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ, ὡς θυγάτηρ τοῦ Διός, συνταυτίζεται μὲ τὴν ὑψηλοτέραν περιοχὴν τοῦ αἰθέρος, δὲν εἶναι διόλου ἐκπληκτικόν. Τοῦναντίον ἐκπληξὶν προξενεῖ ἡ συνταύτισις τῆς ἐν λόγῳ θεᾶς μὲ τὴν σελήνην. Ὁ Αὐγουστῖνος, ὅστις ζητεῖ νὰ καταδικάσῃ τὴν ἀρχὴν τῶν φυσικοκρατικῶν ἐρμηνειῶν τῆς θρησκείας, ὑποδεικνύων τοὺς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀντιφατικοὺς ἰσχυρισμούς, ἴσως ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ἐν δεδομένον, μὴ ἀναφερόμενον εἰς τὰ βιβλία τοῦ Οὐάρρωνος. (Perret, ἔργ. μνημον.)

⁽³⁾ Ἑστία (Vesta), θεὰ τῆς οἰκιακῆς ἐστίας, τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τῆς ἰδρύσεως πόλεων κ.τ.λ. Εἰς τὴν Ρώμην ἐλατρεύετο ὑπὸ τὸ ἔμβλημα τοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον διετερεῖτο ἄσβεστον ὑπὸ τῶν Ἑστιάδων παρθέ-

εἶναι ἢ μεγαλυτέρα τῶν θεαινῶν, διότι θὰ ἦτο καὶ αὐτὴ ἡ γῆ, μολονότι ἐπίστευον, ὅτι ὤφειλαν νὰ τὴν θεωροῦν ὡς θεὰν τῶν ἑλαφρῶν στοιχείων τοῦ παγκοσμίου πυρός, τῶν στοιχείων δηλονότι ἐκείνων, τῶν καταλλήλων πρὸς χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὄχι ἐκείνων, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἡφαιστον.

Συμφώνως πρὸς τὰνωτέρω, ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἐκλεκτοὶ θεοὶ δὲν ἦσαν διὰ τοὺς Ἑθνικοὺς παρὰ ὃ κόσμος, ἄλλοι μὲν ὀλόκληρον τὸ Σύμπαν, ἄλλοι δὲ τὰ μέρη του: Ὀλόκληρον τὸ Σύμπαν εἶναι ὁ Ζεὺς, μέρη του δὲ ὁ Δαίμων (Genius), ἡ Μεγάλη Μήτηρ, ὁ ἥλιος καὶ ἡ Σελήνη, ἢ μᾶλλον ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἀρτεμις. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἐκ πολλῶν πραγμάτων δημιουργοῦν ἓνα καὶ μόνον θεόν, ἄλλοτε δὲ ἐκ πολλῶν θεῶν ἓνα καὶ μόνον πρᾶγμα. Πολλὰ πράγματα εἶναι ἓνας καὶ μόνος θεός, ὅπως ὁ Ζεὺς: φρονοῦν καὶ λέγουν, ὅτι ὁ κόσμος ἐν τῷ συνόλῳ του εἶναι ὁ Ζεὺς, καὶ ὅτι Ζεὺς εἶναι ὁ οὐρανός, ὡς καὶ ὅτι ἓνας ἀστήρ, αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, εἶναι Ζεὺς ἐπίσης. Προσέτι ἰσχυρίζονται, ὅτι ἡ Ἥρα εἶναι ἡ κυρίαρχος τῶν δευτερευουσῶν αἰτιῶν, ⁽¹⁾ ἡ Ἥρα εἶναι ὁ αἰθέρας, ἡ Ἥρα εἶναι ἡ γῆ, καὶ ἂν ἐθριάμβευεν ἀπέναντι τῆς Ἀφροδίτης, θὰ ἦτο ἀστήρ καὶ αὐτὴ. Ὁμοίως, ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι ἡ ὑψηλότερα περιοχὴ τοῦ αἰθέρος, ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι καὶ ἡ Σελήνη, τὴν ὁποίαν ἐντοπίζουν εἰς τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ αἰθέρος. Ἐξ ἐνὸς ἀντικειμένου δημιουργοῦν πολλοὺς θεοὺς: ὁ Ἰανὸς εἶναι ὁ κόσμος, ἄλλ' εἶναι καὶ ὁ Ζεὺς. Ἡ Ἥρα εἶναι ἡ γῆ, ἀλλὰ καὶ ἡ Μεγάλη Μήτηρ καὶ ἡ Δήμητρα εἶναι ἐπίσης γῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων διστάζει νὰ ἐκφέρῃ ὀριστικὴν καὶ ἀσφαλῆ κρίσιν περὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν.

Ὡς πρὸς ὅλα τὰ λοιπὰ, συμβαίνει κάτι ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο,

νων, ἐνῷ ὁ Ἡφαιστος, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, ὁ παρ' Αἰγυπτίοις Φθὲ, ἦτο θεὸς τοῦ πυρός καὶ τῶν δι' αὐτοῦ τεχνῶν, ἰδίως δὲ τῆς μεταλλουργίας.

(¹) *Secundas causas* καὶ ἀλλαχοῦ (πολιτ. Ζ', λ') *causas subseqentes*, δηλαδή ἐφ' ὅσον ἡ Ἥρα εἶναι γῆ, ἐν σχέσει πρὸς τὸν οὐρανόν, στοιχεῖον κινήσεως καὶ δράσεως. Ἡ Ἥρα προΐσταται τῶν δευτερευουσῶν αἰτιῶν, ἐνῷ τῶν πρώτων ἀρχῶν κυρίαρχος εἶναι ὁ Ζεὺς. Ἡ τοιαύτη δὲ ὑπεροχὴ εἶναι ἐν τῶν κατηγορημάτων τοῦ Διὸς, χάρις εἰς τὰ ὅποια ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ οὐρανός. (Πρβλ. τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Οὐάρρωνος, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ εἰκοστὸν ὄγδοον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τούτου. Τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα συνδέεται μὲ τὰ μυστήρια τῆς Σαμοθράκης),

ποῦ ἀνέφερα ὡς παράδειγμα, δηλαδή ἐκεῖνο, ποῦ δὲν ἐρμηνεύει τίποτε καὶ ποῦ περιπλέκει τὰ πάντα. Θύματα τῆς μοιρολατρίας των, ἀποτόκου τῆς μεγάλης των πλάνης, προχωροῦν καὶ ὑποχωροῦν μὲ μεγάλα πηδήματα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἀπὸ ᾧ καὶ ἀπὸ ᾧ, εἰς τρόπον ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων προέκρινε ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ πάντων μᾶλλον, παρὰ νὰ καθορίσῃ κάτι μὲ ἀκρίβειαν. Διότι, ἀφοῦ ἐτελείωσε τὸ πρῶτον, ἐκ τῶν τριῶν βιβλίων του, τὸ ἀφιερωμένον εἰς τοὺς βεβαίους θεούς, ἰδοὺ μὲ ποίας λέξεις ἀρχίζει τὸ δεύτερον, τὸ ἀφιερωμένον εἰς τοὺς ἀβεβαίους. «Ἐὰν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο διατυπώνω περὶ τῶν θεῶν ἀμφιβόλου κύρους γνώμας, δὲν πρέπει νὰ κατηγορηθῶ. Ὅποιος φαντάζεται, ὅτι πρέπει καὶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφέρῃ σχετικὴν κρίσιν, θὰ τὴν ἐκφέρῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀφοῦ προηγουμένως μὲ ἀκούσῃ. Ὅσον τὸ κατ' ἐμέ, θὰ μὲ ἔφερον μᾶλλον εἰς τὸ σημεῖον νὰ θέσω ἐν ἀμφιβόλῳ ὅσα ἔγραψα εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον μου, παρὰ νὰ προσανατολίσω τὸν ἀναγνώστην, ὥπως ἐξαγάγῃ μερικὰ συμπεράσματα ἐξ ἐκείνων, ποῦ θὰ γράψω εἰς τὸ δεύτερον» Ὡστε ὁ Οὐάρρων θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ ὄχι μόνον ὅσα λέγει περὶ τῶν ἀβεβαίων θεῶν, ἀλλὰ καὶ ὅσα γράφει περὶ τῶν βεβαίων. (1)

Ἀλλ' ἄς συνεχίσωμεν: εἰς τὸ τρίτον βιβλίον, τὸ πραγματευόμενον περὶ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν, ἀφοῦ λέγει, δίκην προλόγου, ὅ,τι ἐπίστευεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ εἴπῃ περὶ τῆς φυσικῆς θεολογίας, ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐξέθετε τὰς ἡλιθιότητας καὶ τοὺς ἐξωφρενισμοὺς τῆς πολιτικῆς θεολογίας, ὅπου μακρὰν ἀπὸ τὸ νὰ καθοδηγῇται ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, ἤσθάνετο ἐπάνω του τὸν φόρτον τῆς παραδόσεως, γράφει: «Θέλω εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο νὰ ὁμιλήσω περὶ τῶν ἐθνικῶν θεῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ εἰς τοὺς ὁποίους ἀφιέρωσε τόσα ἀγάλματα. Πλὴν ὅμως, σύμφωνα μὲ τὴν φράσιν ἐκείνην τοῦ Ξενοφάνους τοῦ Κολαφωνίου, θὰ ἐκθέσω ὅ,τι σκέπτομαι καὶ ὄχι ὅ,τι διαπιστώνω, διότι ἐπὶ τοιαύτης φύσεως θεμάτων ὁ ἄνθρωπος ἔχει μόνον γνώμην, τὴν γνῶσιν κατέχει μόνον ὁ Θεός.» Ὁ Οὐάρρων θέλει λοιπὸν

(1) Οἱ βέβαιοι θεοὶ (dei certi), εἶναι ἐκεῖνοι, αἱ λειτουργίαι τῶν ὁποίων δύνανται νὰ καθορισθοῦν μετὰ βεβαιότητος, ἀβέβαιοι δὲ θεοὶ (dei incerti) ἐκεῖνοι, ἡ ἀκτὶς τῆς δράσεως τῶν ὁποίων εἶναι μᾶλλον ἀόριστος. Εἶναι δύσκολον νὰ γνωρίζωμεν, ἂν ἡ διάκρισις αὕτη ᾗτο πατροπαράδοτος καὶ σχετικὴ πρὸς τὴν φύσιν τῶν διαφόρων θεῶν, ἢ ἂν εἶναι ἐπινόησις τοῦ Οὐάρρωνος. (Βλ. Domaszewski, «*Dei certi et incerti*», Archiv für Religionswissenschaft, X, 1907, σελ. 1—17) καὶ Wissowa, «*Die warronischen Dei certi und incerti*», Hermes, LVII, 1921 σελ. 113—130.

μέ φόβον καὶ δισταγμὸν νὰ μᾶς κάμῃ μίαν ὁμιλίαν περὶ τῆς
θρησκείας ὡς ἀνθρωπίνου θεσμοῦ, ἣτις ὁμιλία δὲν προϋποθέτει
οὔτε φωτισμένον νοῦν οὔτε ἀκράδαντον πίστιν, ἀλλὰ μόνον τὴν
διατύπωσιν γνωμῶν καὶ ἀμφιβολιῶν ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος.
Ἀσφαλῶς, ἐγνώριζεν, ὅτι ὑφίσταται ἓνας κόσμος, εἰς οὐρανὸς
καὶ μία γῆ, ἓνας οὐρανὸς λαμπροτάτων ἀστέρων, μία εὐφορος
εἰς σπέρματα γῆς, καὶ ἄλλα πράγματα ἀκόμῃ. Ἐπίστευε βεβαίως
μέ πίστιν ἀκράδαντον, ὅτι τὸ ὕλικόν τοῦτο σύμπλεγμα καὶ ὁλό-
κληρος αὐτὴ ἡ φύσις διοικοῦνται ἀπὸ μίαν ἀόρατον δύναμιν
κυρίαρχον. Δὲν ἦτο ὅμως δυνατόν ν' ἀποδείξῃ κατὰ τὸν ἴδιον
τρόπον, ὅτι ὁ Ἰανὸς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ κόσμος, ὅτι ὁ Κρόνος
ἦτο πράγματι ὁ πατέρας τοῦ Διὸς καὶ ἄλλας ὁμοίας ἡλιθιότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Αὐτοὶ οἱ θεοὶ δὲν εἶναι παρὰ θεοποιηθέντες ἄνθρωποι.

Ἡ ἀληθοφανεστέρα ἐρμηνεία εἶναι, ὅτι οἱ θεοὶ ὑπῆρξαν
ἄνθρωποι, καὶ ὅτι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἐδέχθη παρ' ἐκείνων, ἡ
κολακεία τῶν ὁποίων τοὺς ἐθεοποίησε, λατρείαν καὶ ἱεροτελε-
στίας, ἀνταποκρινομένας πρὸς τὸν χαρακτῆρα, τὸν τρόπον τῆς
ζωῆς, τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ πεπρωμένα ἐκάστου. Ἐπειτα ὅλα
αὐτά, διεισδύσαντα εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ψυχάς, ποὺ ὁμοιάζουν
μέ τοὺς δαίμονας καὶ κατατείνουν μέ πόθον ἀσυγκράτητον πρὸς
τὰς φαντασιοπληξίας, διεδόθησαν καὶ ἐδραιώθησαν. Οἱ ποιηταὶ
τὰ διεκόσμησαν μὲ τὰ ψεύδη των, τὰ δὲ ἀκάθαρτα ⁽¹⁾ πνεύματα
κατέκτησαν τοὺς ἀνθρώπους. Πράγματι τὸ ὅτι ἓνας ἄνθρωπος,
χωρὶς συνείδησιν καὶ ποὺ φοβεῖται νὰ φονευθῇ ἀπὸ τὸν πα-
τέρα του, τὸν κρημνίζει ἀπὸ τὸν θρόνον, τὸν ὁποῖον θέλει νὰ
κρατήσῃ διὰ τὸν ἑαυτόν του, ἰδοὺ κάτι πολὺ ἀληθοφανέστερον
παρὰ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Οὐάρωνος, ὅταν οὗτος ἀφηγῆται τὸν
θρίαμβον τοῦ Διὸς, υἱοῦ τοῦ Κρόνου, ἐναντίον τοῦ πατρός του,
ἰσχυριζόμενος, ὅτι τοῦτο σημαίνει τὴν προτεραιότητα τῆς αἰτίας
ἐν σχέσει πρὸς τὸν Δία καὶ τοῦ σπέρματος ἐν σχέσει πρὸς τὸν
Κρόνον. Διότι, ἐὰν εἶχε οὕτως τὸ πρᾶγμα, ὁ Κρόνος δὲν θὰ ἦτο
ποτὲ ὁ προκάτοχος οὔτε ὁ πατέρας τοῦ Διός. Διότι ἡ αἰτία
προηγεῖται τοῦ σπέρματος καὶ δὲν δημιουργεῖται ποτὲ ἀπὸ τὸ
σπέρμα. Ἀλλά, μέ τὴν προσπάθειάν των νὰ ἐξάρουν αὐτοὺς τοὺς
μύθους, τελείως φανταστικούς, ἢ ἐπεισόδια τῆς ἀνθρωπίνης

---

(1) Πρόκειται περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Εὐημέρου τῆς σχετικῆς πρὸς
τὴν γένεσιν τῶν θεῶν.

ἱστορίας, προσπαθοῦντες νὰ ποδώσουν εἰς αὐτοὺς αἰτίας ἀνταποκρινομένας πρὸς τὴν οἰκονομίαν ⁽¹⁾ τῆς φύσεως, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ περιεπλάκησαν μέσα εἰς τόσον ἀγωνιώδεις δυσκολίας, ὥστε δὲν ἤμποροῦμεν παρὰ νὰ τοὺς λυπηθοῦμεν διὰ τὴν πλάνην των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ὁ Κρόνος ⁽²⁾.

Διηγοῦνται, λέγει ὁ Οὐάρρων, ὅτι ὁ Κρόνος κατεβρόχθιζεν ὅσα εἶχαν γεννηθῆ ἔξ αὐτοῦ, διότι τὰ σπέρματα ἐπανερχονται εἰς τὴν γῆν, ἐκ τῆς ὁποίας γεννῶνται, καὶ ὅτι ἀντὶ τοῦ Διός, τοῦ ἐδόθη ἓνας βῶλος γῆς διὰ νὰ τὸν καταπιῇ. «Τοῦτο, λέγουν, σημαίνει, ὅτι οἱ σπόροι ἐχώνοντο κατ' ἀρχὰς μὲ τὸ χέρι στὸ χῶμα, προτοῦ ἀνακαλυφθοῦν τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἀροτριάσεως». Ἀλλὰ τότε ὁ Κρόνος θὰ ἔπρεπε νὰ σημαίνει αὐτὴν τὴν ἰδίαν τὴν γῆν καὶ ὄχι τὰ σπέρματα, διότι ἡ γῆ καταπίνει, κατὰ τινὰ τρόπον, ὅσα γεννᾷ, δηλαδὴ ὅταν τὰ σπέρματα, ποὺ γεννῶνται ἔξ αὐτῆς, ἐπιστρέφουν πάλιν εἰς ταύτην. Τὸ ὅτι ὁ Κρόνος ἔλαβεν ἓνα βῶλον γῆς, ἀντὶ τοῦ Διός, ποίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ σπόροι ἐχώνοντο μὲ τὸ χέρι μέσα σὲ βῶλους γῆς; Τὸ ὅτι δὲ ἀνემειγνύοντο μὲ τοὺς βῶλους, δὲν σημαίνει, ὅτι κατεβροχθίζοντο καὶ αὐτοί, ὅπως ὅλοι ἐν γένει οἱ σπόροι; Ἡ ἐν λόγῳ ἐρμηνεία θὰ ἐγεννοῦσε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἐκεῖνοι, ποὺ ἐπρόσφεραν εἰς τὸν Κρόνον τὸν βῶλον, εἶχον ἀφαιρέσει τὰ σπέρματα, (ὅπως λέγουν,

---

(1) Δηλαδὴ προσπαθοῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τοὺς μύθους ὡς ἐκπροσωποῦντας φαινόμενα τῆς φύσεως. (Φυσιοκρατικὴ ἐρμηνεία τῶν μύθων)

(2) Κρόνος, υἱὸς τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, γεννήσας ἐκ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ρέας τὸν Ποσειδῶνα, τὸν Πλούτωνα, τὴν Δήμητραν, τὴν Ἑστίαν καὶ τὸν Δία, ὅστις, ἐκβαλὼν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς, τὸν ἔρριπεν εἰς τὸν Τάρταρον μὲ τοὺς λοιποὺς Τιτάνας. Κατὰ τὴν μυθολογίαν τῶν Ρωμαίων, ὁ Κρόνος, ἀπολέσας τὸ βασίλειόν του εἰς τὸν οὐρανόν, ἦλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐξημέρωσε τὰ ἦθη τῶν κατοίκων, καὶ διδάξας αὐτοὺς τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας ἐτιμήθη μεγάλως καὶ ἡ ἐποχὴ του καλεῖται Χρυσοῦς Αἰὼν, εἰς μνήμην τοῦ ὁποίου ἐωρτάζοντο κατ' ἔτος τὰ Κρόνια ἢ Saturnalia (Saturnus=ὁ Κρόνος). Ὁ ναὸς αὐτοῦ εἰς τὴν Ρώμην ἐχρησίμευεν ὡς θησαυροφυλάκιον. Οἱ Ἕλληνες τὸν παρίστανον ὡς γέροντα φαλακρόν, δρεπανηφόρον, καταπίνοντα τὰ τέκνα του. Τὸ δὲ ὄνομά του εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλίαν ἐσήμαινε γέροντα ξεχωρισμένον, ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία : « Κ ρ ο ν ί ω ν ὅ ζ ε ι ν ».

ὅτι ὁ Ζεὺς ἀπεσπασθη ἀπὸ τὸν Κρόνον, ὅταν τοῦ προσεφέρθη ἓνας βῶλος γῆς), ἐνῶ, ἂν ἐσκέπαζαν τὸν βῶλον μὲ τὰ σπέρματα, θὰ τὸν ἐκατάπινε μὲ μεγαλυτέραν εὐκολίαν. ⁽¹⁾ Ἀλλὰ τί νὰ γίνη; Ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ εὔρη αἰτίας λογικάς, διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τοιοῦτου εἴδους ἀνοησίας;

«Ὁ Κρόνος «κρατεῖ ἓνα δρέπανον,» λέγει ὁ Οὐάρρων, «λόγῳ τῆς γεωργίας.» Ἀσφαλῶς ἡ γεωργία δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη κατὰ τὸν χρόνον τῆς βασιλείας του, ἐὰν δὲ ἀναγάγωμεν τὸν Κρόνον εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, τότε πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τὰς ἐρμηνείας τοῦ Οὐάρρωνος, δεδομένου ὅτι οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι ἐτρέφοντο ἀπὸ τὰ σπέρματα, πὺν παρῆγε, χωρὶς νὰ καλλιεργῇται, ἡ γῆ. Ἡ μήπως ὁ Κρόνος ἔλαβε τὸ δρέπανον, ὅταν ἔχασε τὸ σκῆπτρον; Ἀδρανὴς ἡγεμὼν, κατὰ τὴν προσηγηθεῖσαν περίοδον ἦτο δυνατὸν νὰ γίνη φιλόπονος ἐργάτης ὑπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ του.

Ἐπειτα ἐξ ἐκείνων, πὺν μᾶς λέγει ὁ Οὐάρρων, ὅτι μερικοὶ λαοὶ προσέφεραν ὡς θυσίαν παιδιὰ, ὅπως οἱ Καρχηδόνιοι, ἀλλὰ καὶ γέροντας, ὅπως οἱ Γαλάται, ἐξάγομεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀπ' ὅλα τὰ σπέρματα πολυτιμότερον εἶναι τὸ τοῦ ἀνθρώπου. ⁽²⁾

(1) Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι δυσνόητον. Ἴσως ὁ Οὐάρρων ἐπεκαλέσθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν, ἀντὶ τοῦ Διὸς, ὁ Κρόνος κατεβρόχθισεν ἓνα βῶλον γῆς πλήρη σπερμάτων. Ἴσως ἡ παράδοσις αὕτη νὰ συμβολίζῃ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀρότρου, ἀνεμείγνυν εἰς τὰ χέρια των πιθανῶς τοὺς σπόρους μὲ χῶμα καὶ ἔπειτα τοὺς ἐφύτευαν εἰς τοὺς ἀγρούς.

(2) Ἡ ἀνθρωποθυσία ἐγεννήθη ἐκ τῆς ιδέας, ὅτι ἡ θυσία ἀνθρώπων ἠδύνατο περισσότερον πάσης ἄλλης νὰ κατευνάσῃ τὴν ὀργὴν τῶν Θεῶν ἢ ν' ἀποσοβῇ τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον ἀπειλοῦντα τὴν πατρίδα. Οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Φοίνικες, οἱ Ἴνδοι καὶ ὅλοι ἐν γένει οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας ἐτέλουν ἀνθρωποθυσίας. Ἡ ἐν λόγῳ ἱεροτελεστία ἀπαντᾶται καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἔσφαξεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου « δ ὦ δ ε κ α Τ ρ ὠ ω ν μ ε γ α θ ὕ μ ω ν υ ἱ ἱ α ς ἔ σ θ λ ο ὕ ς ». Ἱστορικὴ ἔμεινεν ἐξυμνηθεῖσα ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ποιητῶν ἢ ἀποφασισθεῖσα, ἀλλὰ μὴ συντελεσθεῖσα ἀνθρωποθυσία τῆς Ἰφιγενείας. Ἀνθρωποθυσίαι ἐτελοῦντο καὶ ὑπὸ τῶν Γαλατῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἱερεῖς «δρυῖδαι» ἦσαν οἱ θῦται, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Ὁ Ὀκταβιανὸς διέταξε νὰ θυσιάσθω ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Καίσαρος τριακόσιοι ἄνθρωποι, ὁ δὲ Πομπήϊος νὰ ρίψουν εἰς τὴν θάλασσαν ἀνθρώπους ὡς θυσία εἰς τὸν Ποσειδῶνα. Ὁ Πορφύριος ἀναφέρει, ὅτι αἱ ἀνθρωποθυσίαι ἔπαυσαν μόνον ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀδρια-

Τίς ἡ ἀνάγκη νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὴν βάρβαρον αὐτὴν μορ-
ρίαν; Μᾶλλον ὥς παρατηρήσωμεν καὶ ὥς μὴ λησμονήσωμεν ποτέ,
ὅτι αἱ ἐρμηνεῖαι αὐταὶ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μὲ τὸν ἀληθι-
νὸν Θεόν,—ζῶσαν οὐσίαν, ἀσώματον καὶ ἀμετάβλητον,—ἀπὸ
τὸν Ὅποιον ὀφείλομεν νὰ ζητῶμεν τὴν αἰωνίως εὐτυχισμένην
ζωήν. Τὸ ὄν, τὸ ὅποιον αὐτοὶ ὑποδεικνύουν, ἀνήκει πάντοτε εἰς
τὴν τάξιν τῶν σωματικῶν, προσκαίρων, μεταβλητῶν καὶ θνητῶν
πραγματικότητων.

«Ἐὰν αἱ παραδόσεις,» μᾶς λέγει ὁ Οὐάρρων, «ἀναφέρουν,
ὅτι ὁ Κρόνος ἠκρωτηρίασε τὸν πατέρα του, τὸν Οὐρανόν, τοῦτο
σημαίνει, ὅτι τὸ θεῖον σπέρμα δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Οὐρανόν, ἀλλ’
εἰς τὸν Κρόνον.» Καὶ τοῦτο, ἐφ’ ὅσον ἡμπορεῖ νὰ τὸ ἐννοήσῃ
κανεὶς, διότι εἰς τὸν οὐρανὸν δὲν γεννᾶται τίποτε ἀπὸ σπέρμα.
Ἐὰν ὅμως ὁ Κρόνος εἶναι υἱὸς τοῦ Οὐρανοῦ, εἶναι υἱὸς τοῦ
Διός. Πράγματι, πολυάριθμα καὶ ἀσφαλῆ τεκμήρια ἀποδει-
κνύουν, ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ Οὐρανός. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον
τὰ δόγματα ἐκεῖνα, ποὺ δὲν στηρίζονται εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀνα-
τρέπονται μόνον, χωρὶς κανεὶς νὰ τὰ θίξῃ.

Ὁ Οὐάρρων λέγει, ὅτι ὁ Κρόνος ἔκαλεῖτο Χρόνος, διότι,
χωρὶς τὸν χρόνον, παρατηρεῖ, κανένα σπέρμα δὲν εἶναι δυνατόν
νὰ γονιμοποιηθῇ. Λέγουν ἀκόμη διὰ τὸν Κρόνον πολλὰ πρά-
γματα, ὅλα δὲ αὐτὰ σχετίζονται μὲ τὸ σπέρμα. Πλὴν ὅμως, τοῦ-
λάχιστον ὁ Κρόνος, ἐφ’ ὅσον ἔχει μίαν τόσο μεγάλην δύναμιν,
θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρκῇ διὰ τὰ σπέρματα. Ἀλλά, τότε διατί παρεμ-
βαίνουν ἄλλοι θεοί, ἰδίως δὲ ὁ Ἑλευθέρος (Liber) καὶ ἡ
Ἑλευτέρα (Libera), δηλαδή ἡ Δήμητρα; Ὅταν δὲ ὁμιλῇ περὶ
τῶν θεῶν αὐτῶν ὁ Οὐάρρων, λέγει τόσα πράγματα σχετικὰ μὲ
τὰ σπέρματα, ὥστε φαίνεται, ὅτι δὲν εἶπε τίποτε, ὅταν ὁμιλοῦσε
περὶ τοῦ Κρόνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ’.

Ἡ Δήμητρα ⁽¹⁾

Μεταξὺ τῶν ἱεροτελεστιῶν κατὰ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρας

νοῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα, δεδο-
μένου ὅτι ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Πορφυρίου (280 μ. Χ.) ἐτε-
λέσθησαν τοιαῦται θυσίαι. Κατὰ τὸν Λακτάντιον καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτο-
κράτορος Ἀδριανοῦ ἐθυσιάζοντο κατ’ ἔτος ἄνθρωποι εἰς τὸν Λάτιον
Δία. Εἰς δὲ τὴν Ἀμερικὴν ἐτελοῦντο ὑπὸ τῶν Ἑρυθροδέρμων ἄνθρω-
ποθύσiai ἰδίως εἰς τὸ Μεξικὸν μέχρι τῆς Ἰσπανικῆς κατακτήσεως.

(1) Δημήτηρ, Δήμητρα, ἐτυμολογικῶς Γ ἢ — Μ ἢ τ ἢ ρ θυγάτηρ

γνωρίζομεν πρὸ παντὸς τὰς τελετουργίας τῆς Ἑλευσίνος, πού ἦσαν τόσον περίφημοι διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Ὁ Οὐάρρων δὲν δίδει καμμίαν ἐρμηνείαν περὶ αὐτῶν, ἐκτὸς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν σῖτον, τὸν ὅποιον ἀνεκάλυψε, καὶ εἰς τὴν Περσεφόνην ὅταν τὴν ἀπήγαγεν ὁ Ἄδης. Σχετικῶς ὁ Οὐάρρων ἀναφέρει, ὅτι ἡ Περσεφὸνῃ παριστᾷ τὴν γονιμότητα τῶν σπερμάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γονιμότης αὕτη εἶχεν ἐξαφανισθῇ ἐπὶ τινά χρόνον καὶ ἡ γῆ εἶχε γίνεαι στεῖρα καὶ ἔρημος, ἐπίστευσαν, ὅτι ἡ Περσεφὸνῃ ⁽¹⁾ δηλαδὴ ἡ γονιμότης, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζαν Proserpina (Περσεφόνην) ἐκ τοῦ proserpere, (a proserpendo Proserpina), εἶχεν ἀπαχθῇ ἀπὸ τὸν Ἄδην καὶ ἐκρατεῖτο ἐντὸς αὐτοῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶχεν ἐπισημοποιηθῇ δι' ἑνὸς δημοσίου πένθους. Ὅταν ὁμῶς ἐπανῆλθεν ἡ γονιμότης, ἐπανέλαμψεν ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν γῆν τῆς Περσεφόνης καὶ ἐθεσπίσθησαν σχετικαὶ ἱεροτελεστίαι. Ὁ Οὐάρρων προσθέτει, ὅτι τὰ μυστήρια, τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν θεότητα ταύτην, ἐμπεριέχουν πολλὰς παραδόσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν σιτηρῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὁ Ἑλεύθερος (Liber)

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἑλευθέρου (Liber), δηλαδὴ τοῦ θεοῦ, ὅστις φέρεται προϊστάμενος τῶν ὑγρῶν σπερμάτων, ἦτοι τῶν ὑγρῶν, πού ἐξάγουν ἀπὸ τοὺς καρπούς, καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ οἶνος κατέχει, κατὰ τινά τρόπον, τὴν πρώτην θέσιν, φέρεται οὗτος προϊστάμενος καὶ τῶν σπερμάτων τῶν

τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, γεννήσασα ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τὴν Περσεφόνην, μετὰ τῆς ὁποίας ἐτιμᾶτο εἰς τὰ Ἑλευσίνια καὶ τὰ θεσμοφόρια. Ἐλατρεύετο ὡς θεὰ τῶν καρπῶν τῆς γῆς, ιδίως δὲ τοῦ σίτου καὶ τῶν γεννημάτων καὶ ἀπεικονίζετο σταχυοφοροῦσα.

(1) Περσεφὸνῃ, θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Δήμητρας, τὴν ὁποίαν ἀρπάσας ὁ Πλούτων, ἔτρεφε κρυφίως εἰς τὸν Ἄδην ὅπου, κατὰ παράκλησιν τῆς μητρὸς τῆς, ἐπέτρεψεν ὁ Ζεὺς νὰ μένη μόνον τρεῖς μῆνας τοῦ ἔτους, τοὺς δὲ λοιποὺς νὰ διατρίβῃ εἰς τὴν γῆν μὲ τὴν μητέρα τῆς, μετὰ τῆς ὁποίας ἐλατρεύετο ὑπὸ τὸ ὄνομα Κόρη καὶ ὡς βασίλισσα τοῦ Ἄδου καὶ τῶν καταχθονίων θεῶν εἰς τὰ Ἑλευσίνια μυστήρια. Εἰς τὴν λατινικὴν μυθολογίαν φέρει τὸ ὄνομα Proserpina τὸ ὅποιον ὁ Αὐγουστῖνος παράγει ἐκ τοῦ ῥήματος proserpo=ἐξέρπω, ἀναφαίνομαι, προφαίνομαι, ἐπανεμφανίζομαι.

ζώων. Διστάζει κανείς, ἐνώπιον τοῦ πλήθους τῶν μυθολογημάτων, νὰ εἴπῃ μέχρι ποίου βαθμοῦ ἔφθασεν ἡ ἀναισχυντία των, καὶ ὅμως ἀπέναντι τῆς ὑπεροπτικῆς ἡλιθιότητος τῶν Ἑθνικῶν δὲν ὑπάρχει δισταγμός.

Μεταξὺ ἄλλων λεπτομερειῶν, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων μὲ ἀναγκάζει νὰ τὰς παραλείψω, ὁ Οὐάρρων μᾶς διηγεῖται, ὅτι εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐπὶ τῶν δημοσίων πλατειῶν, μερικαὶ ἱεροτελεστίαι σχετικαὶ μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ἑλευθέρου (τοῦ Liber) συνωδεύοντο ἀπὸ μίαν τόσο σκανδαλώδη ἀκολασίαν, ὥστε νὰ λατρεύωνται, πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ τούτου, τὰ γεννητικὰ μόρια τοῦ ἀνδρός, καὶ μάλιστα ὅχι εἰς ἓνα μυστήριον, ὅπου ὑπάρχει κάποια αἰδημοσύνη, ἀλλ' εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν δημοσίας ἀχαλινώτου κραιπάλης.

Τὸ αἰσχρὸν τοῦτο μέλος ⁽¹⁾ ἦτο, κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ Ἑλευθέρου (Liber) τοποθετημένον μετὰ σεβασμοῦ ἐπὶ ἀμαξῶν καὶ μετεφέρετο ἐν πρώτοις εἰς τὴν ὑπαιθρον, ἔπειτα δὲ μέχρι τῆς πόλεως. Εἰς τὴν πόλιν Λαβίνιον εἰς τὸν Ἑλεύθερον ἦτο ἀφιερωμένος ἓνας ὁλόκληρος μῆν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου ὁ καθεὶς μετεχειρίζετο τὰς βρωμερωτέρας λέξεις μέχρι τῆς ἡμέρας, ὅπου τὸ μέλος τοῦτο ἐφέρετο διὰ μέσου τῆς Ἀγορᾶς (Forum) καὶ ἐτοποθετεῖτο εἰς τὸν τόπον, τὸν προοριζόμενον διὰ τὴν ἀνάπausίν του. Ἐπὶ τοῦ αἰσχροῦ τούτου μέλους, ὥφειλεν ἡ ἐντιμοτέρα οἰκοδέσποινα ν' ἀποθέσῃ ἓνα στέφανον δημοσία. Ἴδου πῶς ἔπρεπε νὰ κατευνάζουν τὸν θεὸν Liber διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἀφθονον καρποφορίαν. Ἴδου πῶς ἔπρεπε ν' ἀπομακρύνουν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς τὰ μάγια. Μιὰ οἰκοδέσποινα (matrona) ἐξηναγκάζετο νὰ κάμνῃ εἰς δημόσιον χῶρον ὅ,τι μιὰ ἑταίρα δὲν ὥφειλε νὰ κάμνῃ οὔτε εἰς αὐτὸ ἀκόμη τὸ θέατρον, προϋποτιθεμένου ὅτι ἄλλαι οἰκοδέσποιναι θὰ διεκινδύνευον νὰ ἴδουν τὴν σκηνήν.

Εὐρίσκομεν ἐδῶ τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐπίστευον, ὅτι μόνος ὁ Κρόνος δὲν ἦτο ἀρκετὸς διὰ τὰ σπέρματα. Τοῦτο δὲ ἐγίνετο, ὅπως ἡ ἀκάθαρτος ψυχὴ εὖρη εὐκαιρίας νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς θεότητας. Ἐγκαταλελειμμένη ἀπὸ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν

---

(1) Ἐδῶ πρόκειται περὶ τῆς λατρείας τοῦ Πριάπου, υἱοῦ τοῦ Διονύσου ἢ τοῦ Ἀδώνιδος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἢ κατ' ἄλλους τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Χιόνης. Ἐλατρεύετο, ιδίως εἰς τὴν Λάμψακον, ὡς θεὸς τῶν κήπων, τῶν ἀμπέλων καὶ ἐν γένει πάσης φυσικῆς γονιμότητος, ὑπὸ τὸ σύμβολον ἀνδρός, ἔχοντος μεγάλο καὶ ἐντεταμένον τὸ αἰδοῖον. Κτίσμα καὶ ἱερὰ πόλις, αὐτοῦ ἦτο ἡ Πριάπος, πόλις τῆς Μυσίας ἐπὶ τῆς Προποντίδος, ἡ σημερινὴ Καρα—Μποά.

πρὸς τιμωρίαν διὰ τὴν ἀκολασίαν της, πορνικῶς παραδεδομένη εἰς τοὺς πολυαρίθμους ψευδοθέους, ποθοῦσα μίαν χειροτέραν ἀκολασίαν ἐκάστοτε, συνεκάλυπτε τὰς ἱεροσύλους πράξεις της ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἱεροτελεστίαι» καὶ προσέφερε τὸν ἑαυτὸν της εἰς τὰς στρατιάς τῶν βδελυρῶν δαιμόνων διὰ νὰ βιασθῇ ὁμαδικῶς καὶ νὰ κηλιδωθῇ παρ' αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὁ Ποσειδῶν.

Γνωρίζομεν, ὅτι ὁ Ποσειδῶν εἶχε σύζυγον τὴν Τηθὺν (Salacia), ἀπεικονίζουσιν, καθὼς λέγουσιν, τὰ βαθειὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης. Διατὶ ὅμως τοῦ ἐπρόσθεσαν ἀκόμη καὶ τὴν «Βενίλια»; Φυσικὰ διότι τὸ ἔνστικτον τῆς ἐκπορνευμένης ψυχῆς ἐφευρίσκει, χωρὶς καμμίαν ἀνάγκην, νέας λατρείας, διὰ νὰ πολλαπλασιάσῃ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν τὰς δεήσεις. πού ἀπευθύνει πρὸς τοὺς δαίμονας.

Ἄλλ' ἄς ἀκούσωμεν τὰς ἐρμηνείας τῆς ὥραίας αὐτῆς θεολογίας, ἥ ὁποία θὰ μᾶς ἐξηγήσῃ τὰ πράγματα καὶ θὰ κάμῃ νὰ σιωπήσῃ ἡ κριτικὴ μας. «Ἡ Venilia, λέγει ὁ Οὐάροων, εἶναι τὸ νερό, πού ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἀκρογιαλιά, Τηθὺς δὲ (Salacia) ἐκεῖνο, πού ἐπιστρέφει σιτὸ πέλαγος.» Διατί λοιπὸν νὰ ὑπάρχουν δύο θεαί, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἓνα καὶ μόνο νερό, πού πηγαίνει καὶ ἔρχεται; Εἶναι καὶ ἐδῶ ἡ ἀνισόρροπος φαντασία ἐκείνη, πού ἀναβρῦει καὶ κοχλάζει ἀνάμεσα εἰς πολλὰς θεότητας. Μολονότι τὸ νερὸ πού πηγαίνει καὶ ἔρχεται εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό, ἐν τούτοις ὑπὸ τὸ μάταιον αὐτὸ πρόσχημα, ἡ ψυχὴ ἐπικαλεῖται δύο δαίμονας καὶ κηλιδώνεται περισσότερον ἀκόμη αὐτὴ τῇ ψυχῇ, πού ἀπέρχεται, χωρὶς ἐπιστροφὴν. Ἀπευθύνομαι πρὸς ἐσέ, Οὐάροων, ἢ πρὸς ὑμᾶς, οἱ ὅποιοι ἐδιαβάσατε τὰ βιβλία ἀνθρώπων σοφῶν καὶ εἴσθε ὑπερήφανοι διὰ τὸ ὅτι ἀποκτᾶτε ἐξ αὐτῶν μεγάλα πράγματα. Ἑρμηνεύσατέ μας τὴν δυαρχίαν αὐτὴν τῶν

---

(1) Ὁ Ποσειδῶν θεὸς τῆς θαλάσσης, εἶχε σύζυγον τὴν Τηθὺν ἢ Ἀμφιτρίτην, ἐκ τῆς ὁποίας ἐγέννησε τὸν Τρίτωνα καὶ τὴν Ρόδην ἐκ δὲ διαφόρων ἄλλων Νυμφῶν καὶ θνητῶν γυναικῶν πολλὰ ἄλλα τέκνα. Πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐωρτάζοντο ἐν Κορίνθῳ τὰ Ἰσθμια, εἰς δὲ τὴν Ρώμην τὰ Neptualia ἢ Consualia. Ἱερὸν ζῶον αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ὁ ἵππος. Παριστάνεται μὲ τρεῖς ἀνδράς διὰ τῆς ὁποίας συνταράσσει τὴν θάλασσαν καὶ προκαλεῖ τὰς τρικυμίας.

θεαινῶν ὅχι ἐν σχέσει πρὸς τὴν αἰωνίαν καὶ ἀμετάβλητον ἐκείνην οὐσίαν, πὺν εἶναι ὁ μόνος Θεός, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ψυχὴν ἐκείνην τοῦ κόσμου καὶ τῶν μερῶν του, πὺν εἶναι δι' ὑμᾶς οἱ ἀληθινοὶ θεοί. Τὸ ὅτι ἀπὸ τὴν ψυχὴν αὐτὴν τοῦ κόσμου, πὺν διεισδύει εἰς τὴν θάλασσαν, ἔχετε δημιουργήσει ἓνα θεόν, τὸν Ποσειδῶνα, εἶναι μιὰ πλάνη σχεδὸν ὑποφερτή. Ἀλλὰ τὸ νερό, πὺν ἔρχεται εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος, ἀποτελεῖ ὅρα γε δύο μέρη τοῦ κόσμου ἢ δύο μέρη τῆς κοσμικῆς ψυχῆς; Ποῖος ἀπὸ σᾶς θὰ ἦτο τόσον παράφρων, ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ μίαν πραγματικὴν παραφροσύνην; Διὰ ποῖον λοιπὸν λόγον ἐδημιούργησαν δύο θεάς, ἐὰν μὴ διὰ τὸ ὅτι οἱ σοφοὶ πρόγονοι σας ἐφρόντισαν ὅχι νὰ σᾶς ἐμπιστευθοῦν εἰς τὴν φροῦρησιν πολλῶν θεοτήτων, ἀλλὰ νὰ σᾶς παραδώσουν ὡς λείαν εἰς πολλοὺς δαίμονας, φίλους τοιούτων ἡλιθιοτήτων καὶ τοιούτων ψευδῶν; Διατί ἄλλως τε ἡ Τηθύς (Salacia) ἔχασε, κατὰ τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν, τὸ κατώτερον ἐκεῖνο μέρος τῆς θαλάσσης, τὸ ὁποῖον τὴν ἔκαμε νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν σύζυγόν της; Διότι πρὸ ὀλίγου, συνταυτίζοντες τὴν θεὰν ταύτην πρὸς τὴν ἀμπώτιδα τῆς παλιρροίας, τὴν ἐτοποθετήσατε εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὑδάτων; Ἴσως, ἐπειδὴ ἐξωργισμένη διὰ τὸ ὅτι ὁ σύζυγός της παρέλαβεν ὡς ἐρωμένην του τὴν Βενίλιαν, τὸν ἐξεδίωξεν ἀπὸ τὰ ἄνω ὕδατα τῆς θαλάσσης;

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Διατί ἐδημιούργησαν μίαν θεὰν ἐκ τῆς Γῆς ; Ἡ σχέσις της μετὸν Δία—Πατέρα (Dis Pater), μετὸν Περσεφόνην, τὸν Τελλοῦμον κ.τ.λ.

Προφανῶς ὑφίσταται μία μόνον γῆ, πλήρης ἐμβίων ὄντων, τὰ ὁποῖα ἔφερεν εἰς φῶς, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ εἶναι ἓνα μεγάλο σῶμα μεταξὺ φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ τὸ κατώτερον μέρος τοῦ Σύμπαντος. Διατί θέλουν νὰ εἶναι θεά; Ἴσως διότι εἶναι γόνιμος; Διατί λοιπὸν δὲν εἶναι θεοὶ μᾶλλον οἱ ἄνθρωποι, αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι αὐξάνουν τὴν γονιμότητά της μετὰ τὰς φροντίδας των, ἀλλὰ μετὸν καλλιέργειαν καὶ ὅχι μετὸν λατρείαν;

Ἀλλὰ λέγουν: αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία διεισδύει εἰς τὴν γῆν, δημιουργεῖ μίαν θεὰν, ὡς ἐὰν ἡ παρουσία μιᾶς ψυχῆς δὲν εἶναι καταφανεστέρα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε οὔτε κὰν νὰ διερωτῶνται, ἐὰν ἔχουν μίαν τοιαύτην. Καὶ ὅμως δὲν θεωροῦν τοὺς ἀνθρώπους ὡς θεούς. Ἐν τούτοις—πῶς νὰ μὴ στενάξῃ κανεὶς ;— τοὺς βλέπουν,

θύματα μιᾶς καταπληκτικῆς καὶ ἀθλίας πλάνης, νὰ ταπεινοῦνται ἐνώπιον ὄντων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι θεοί· ἐνώπιον ὄντων, ποὺ δὲν εἶναι ἄξια ἱεροτελεστιῶν καὶ λατρείας. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων διατείνεται εἰς τὸ βιβλίον του περὶ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν, ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς διαβαθμίσεις ψυχῶν εἰς ὁλόκληρον τὴν φύσιν. Εἰς τὴν πρώτην διαβάθμισιν εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ διεισδύει ἐντὸς ὅλων τῶν μερῶν ἐνὸς ζῶντος σώματος, τοῦτο ὅμως δὲν συνεπάγεται, τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ συγκρατεῖ ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν γενικὴν κατάστασιν, ἣ ὅποια ἐπιτρέπει τὴν ζωὴν. Εἰς τὸ σῶμά μας, λέγει, ἡ δύναμις αὕτη ἐνοικεῖ εἰς τὰ ὀστέα μας, εἰς τοὺς ὀνυχάς μας, εἰς τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς μας, ὅπως εἰς τὸν φυτικὸν κόσμον τὰ δένδρα τρέφονται, αὐξάνονται, καί, κατὰ τινα τρόπον, ποὺ εἶναι ἰδικὸς των, ζοῦν, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν αἴσθησιν. ⁽¹⁾ Ἡ δευτέρα διαβάθμις τῆς ψυχῆς ἐμπερικλείει τὴν αἴσθησιν. Αὕτη εἶναι ἡ δύναμις ἐκείνη τῆς ψυχῆς, ποὺ ἐξαπλοῦται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, τὰ ὦτα, τοὺς ῥῶθωνας, τὸ στόμα καὶ ἐν γένει εἰς τὰ ὄργανα τῆς ἀφῆς. Ἡ τρίτη διαβάθμις εἶναι ἡ ἀνωτέρα πασῶν καὶ καλεῖται πνεῦμα, εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο ἡ νόησις ἀσκει τὴν ὑπεροχωτέραν δυνάμιν της. Ὅλα τὰ ὄντα, πλὴν τοῦ ἀνθρώπου στεροῦνται νοήσεως. Ἡ τρίτη διαβάθμις, λέγει ὁ Οὐάρρων, ὀνομάζεται εἰς μὲν τὴν κοσμικὴν ψυχὴν Θεός, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον δαιμόνιον ⁽²⁾ (Genius). Ἐξ ἄλλου, οἱ λίθοι, τὸ χῶμα, ποὺ βλέπομεν ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ ὅπου δὲν ἐμφιλοχωρεῖ ἡ νόησις, εἶναι ὅπως τὰ ὀστέα, οἱ ὀνυχες τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ ἥλιος, ἡ σελήνη οἱ ἀστέρες, ποὺ προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἔχει αἰσθησιακὴν ζωὴν καὶ αὐτὸς ὁ Θεός, εἶναι αἱ αἰσθήσεις του, ὁ αἰθῆρ, τὸ πνεῦμά του. Ἡ δύναμις τοῦ πνεύματος τούτου, ποὺ ἐξαπλοῦται εἰς τοὺς ἀστέρας, δημιουργεῖ ἐπίσης θεούς. Διὰ τῆς παρεμβάσεώς των, ὅ,τι διαρρέει κάτω ἐπὶ τῆς γῆς δημιουργεῖ τὴν θεὰν Χθόνα (Tellus) ⁽³⁾, ὅ,τι δὲ διαρρέει κάτω εἰς τὴν θάλασσαν καὶ τὸν ὠκεανόν, ⁽⁴⁾ τὸν θεὸν Ποσειδῶνα.

(¹) Προφανῶς πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς παρ' Ἀριστοτέλει φυτικῆς ψυχῆς. Τὸ ὅτι τὰ φυτὰ στεροῦνται αἰσθήσεως καὶ ὅτι διέπονται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὑπὸ καθαρῶς φυσικοχημικῶν παραγόντων δὲν φαίνεται ν' ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Βλ. R. H. Francé, «Pflanzenpsychologie» Stuttgart, 1909, ἰδίως δὲ Sir Jagadis Chunder Bose, «Plant Autographs and their Revelations», 1927.

(²) Genius=δαιμόνιον, μεγαλοφυΐα, ἰδιοφυΐα.

(³) Tellus, ἡ γῆ, ἡ γῆ, τὸ ἔδαφος, ἡ χώρα, ἡ Γῆ ὡς θεά.

(⁴) Ὁκεανὸς καλεῖται ὑπὸ τῶν Ἀρχαίων ὁ μέγιστος ποταμός, ποὺ

Ἄλλά, ὁ Οὐάρεων ἄς ἀφήσῃ κατὰ μέρος τὴν λεγομένην φυσικὴν θεολογίαν, ὅπου, διὰ ν' ἀνακουφισθῇ ἀπὸ τοὺς ἐλιγμοὺς καὶ τὰς πλάνας του, ἡ καταπόντισίς του τὸν ὥθησε νὰ ζητήσῃ ἓνα ἄσυλον. Ἄς ἀφήσῃ, λέγω, κατὰ μέρος, τὴν φυσικὴν θεολογίαν καὶ ἄς ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πολιτικὴν τοιαύτην. Θὰ ἡμποροῦσα νὰ τοῦ εἶπω καὶ ἄλλας τινὰς λέξεις, δηλαδὴ ἐὰν ἡ γῆ καὶ οἱ λίθοι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ νύχια μας, τὰ πρῶτα δὲν ἔχουν νόησιν μεγαλυτέραν ἀπὸ τὰ δεύτερα, καθὼς ἀκριβῶς δὲν ἔχουν καὶ αἰσθῆσιν. Ἡ ἀκόμη ὅτι, καὶ ἂν ἀποδώσωμεν νόησιν εἰς τὰ ὀστᾶ καὶ τοὺς ὄνυχάς μας, ἐπειδὴ ἀποτελοῦν μέρη τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἔχει νόησιν, θὰ εἶναι ἐπίσης παράλογον νὰ καλέσωμεν θεοὺς τὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ Σύμπαντος, ὅπως θὰ ἦτο ἀνόητον νὰ καλέσωμεν ἀνθρώπους τὰ ὀστᾶ καὶ τοὺς ὄνυχάς μας, τὰ μέρη αὐτὰ τοῦ ἀτόμου μας. Ἰσως τὰ θέματα ταῦτα θὰ πρέπει νὰ τὰ πραγματευθῶμεν μαζὶ μὲ τοὺς φιλοσόφους, ἀλλὰ δὲν ἀπευθύνομαι ἀκόμη παρὰ πρὸς τὸν πολιτικόν. Διότι ἀναμφιβόλως μᾶς παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ἀνθρώπου, ποὺ ἠθέλησε διὰ μίαν στιγμὴν νὰ ὑψώσῃ τὴν κεφαλὴν εἰς περισσότερον ἔλευθέραν ἀτμόσφαιραν, δηλαδὴ εἰς ἐκείνην τῆς φυσικῆς θεολογίας. Πλὴν ὅμως, ἴσως θὰ εἶναι δυνατόν, ἂν ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ βιβλίον του καὶ ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς σκέψεις, ποὺ θὰ ἡδύνατο νὰ κάμῃ κανεὶς περὶ αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, νὰ τὸν ἐξετάσωμεν ἀκόμη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πολιτικῆς θεολογίας καὶ νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι προέβη εἰς τὴν γνωστὴν μας δήλωσιν, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι κατηγορεῖ τοὺς ἀρχαίους Ρωμαίους ἢ ἄλλους λαοὺς διὰ τὴν λατρείαν των πρὸς τὴν Χθόνα καὶ τὸν Ποσειδῶνα.

περιβάλλει γύρω τὴν ὑφήλιον. Ὑπὸ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἀπεικονίζετο πλαστικῶς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Ἡρακλέους ἔχων ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν. Πρῶτος ὁ Ἡρόδοτος ἐθεώρησε τὸν ὠκεανὸν ὡς θάλασσαν. Ἐκτοτε δὲ παρέμεινεν ἡ λέξις σημαίνουσα τὰ ἀλμυρὰ ὕδατα τῶν μεγίστων ὑδατίνων ἐκτάσεων τῆς γῆς. Ἀλληγορικῶς ἐξελαμβάνετο ὁ ὠκεανὸς ὡς κύκλος διχάζων τὴν οὐρανίαν σφαῖραν εἰς τὸ ὑπεράνω τῆς γῆς καὶ τὸ ὑπὸ τὴν γῆν ἡμισφαίριον, καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται ἐπίσης ὁ ρίζων, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀνέτελλον οἱ ἀστέρες λαμπροί, ὅπως τὰ σώματα τὰ λαμπρινόμενα διὰ τοῦ λουτροῦ. Ὁ ὠκεανὸς ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀρχαίων καὶ ὡς θεός, κατέχων μεταξὺ τῶν θεῶν ἐξέχουσιν θέσιν, ἀνάλογον πάντοτε πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ ὕδατος, ὡς τροφοδοτικοῦ στοιχείου τῆς φύσεως, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐγεννήθησαν τὰ πάντα. Ὁ ὠκεανὸς ἔχει σύζυγον τὴν Τηθύν, τρεῖς χιλιάδας υἱούς, τοὺς ἀντηχοῦντας τοὺς ποταμούς, καὶ ἰσαριθμούς θυγατέρας τὰς ὠραίας ὠκεανίδας.

Τώρα λοιπὸν λέγω τὰ ἐξῆς: Διατί τὸ μέρος αὐτὸ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, ποὺ διεισδύει ἐντὸς τῆς γῆς, δὲν ἐδημιούργησε μίαν καὶ μόνην θεάν, αὐτὴν ποὺ ὀνομάζουν Χθόνα (Tellus), ἐφ' ὅσον ὑπάρχει μία καὶ μόνη γῆ; Καὶ ἂν ἔχει οὕτως τὸ πρᾶγμα, ποῦ θὰ εὐρίσκεται ὁ Ἄδης, ἀδελφὸς τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, αὐτὸν ποὺ καλοῦν Πατέρα—Δία (Dis Pater); Ποῦ θὰ διατρίβῃ ἡ σύζυγός του Περσεφόνη, ἡ ὁποία, συμφώνως πρὸς μίαν ἄλλην γνώμην, ἀναφερομένην εἰς αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ βιβλία τοῦ Οὐάρρωνος, δὲν εἶναι ἡ γονιμότης τῆς γῆς, ἀλλὰ τὸ κατώτερον μέρος της; Ἡμπορεῖ ἄρα γε νὰ εἴπῃ κανεὶς, ὅτι ἐν μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, διεισδύον εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς γῆς, ἀποτελεῖ τὴν θεότητα τοῦ Διὸς—Πατρὸς— (Dis Pater), διεισδύον δὲ εἰς τὸ κατώτερον μέρος της, δημιουργεῖ τὴν θεὰν Περσεφόνην; Ἀλλὰ τότε τί θὰ εἶναι ἡ Χθὼν (Tellus); Διότι τὸ σύνολον της διηρέθη τόσον καλὰ εἰς δύο μέρη, εἰς δυὸ θεότητες, ὥστε αὐτὴ ἡ ἴδια ἀποτελεῖ ἓνα τρίτον περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἴπῃ κανεὶς οὔτε τί εἶναι οὔτε ποῦ εἶναι.

Ἡμπορεῖ νὰ εἴπῃ κανεὶς, ὅτι αὐτοὶ οἱ δύο, ὁ Ἄδης καὶ ἡ Περσεφόνη ἀποτελοῦν μίαν καὶ μόνην θεάν, τὴν Χθόνα (Tellus), καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχουν τρεῖς θεοὶ παρὰ μόνον ἡ Χθὼν ἢ οἱ δύο ἄλλοι; Ἀλλὰ σημειώνουν τρεῖς θεοὺς, τρεῖς θεοὺς ἀναγνωρίζουν καὶ λατρεύουν μὲ ἱσαριθμούς βωμούς, ναοὺς, τελετουργίας, ἀγάλματα, ἱερεῖς, ἐξ αἰτίας δὲ ὅλων αὐτῶν οἱ δαίμονες κηλιδώνουν τὴν ἐκπορνευομένην ψυχὴν!

Ἄς μᾶς εἴπουν ἀκόμη εἰς ποῖον μέρος τῆς Γῆς διεισδύει ἓνα μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου διὰ νὰ συγκροτήσῃ τὸν θεὸν Τελλοῦμον;—Δὲν πρόκειται περὶ αὐτοῦ, λέγει ὁ Οὐάρρων, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὅτι μία καὶ ἡ ἴδια γῆ ἔχει δύο ιδιότητες, ἥτοι μίαν ἄρρενα, ἐφ' ὅσον δημιουργεῖ τὰ σπέρματα, καὶ μίαν θήλειαν, ἐφ' ὅσον τὰ δέχεται εἰς ἑαυτὴν καὶ τὰ τρέφει. Κατὰ ταῦτα, ἡ θηλυκὴ ιδιότης τῆς γῆς φέρει τὸ ὄνομα Χθὼν (Tellus) καὶ ἡ ἀρσενικὴ τὴν ὀνομασίαν Τελλοῦμος. Διατί λοιπὸν οἱ ποντίφηκες, κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Οὐάρρωνος, προσθέτουν ἀκόμη ἐδῶ τὰ δύο ἄλλα ὀνόματα καὶ προσφέρουν θυσίας εἰς τέσσαρας θεοὺς : εἰς τὴν Χθόνα ⁽¹⁾ (Tellus), τὸν Τελλοῦμον, τὸν Τροφέα (Altor) καὶ εἰς τὸν Ruror ⁽²⁾; Περὶ τῆς Χθονὸς

(1) Altor,—oris=ὁ τροφεύς. Ἡ λέξις παράγεται ἐκ τοῦ ῥήματος alo, alui, altum καὶ alitum, alere=τρέφω, ἀνατρέφω, ἐνθαρρύνω, ἰσχυροποιῶ.

(2) Ἴσως ἡ λέξις Ruror νὰ παράγεται ἐκ τοῦ rus, ruris=ἀγρός, ἐξοχή καὶ νὰ σημαίνει τὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς διαιτώμενον, τὸν ἀγροδίαιτον.

(Tellus) καὶ τοῦ Τελλούμου ἔχομεν ἤδη ὁμιλήσει. Ἀλλὰ διατί προσφέρουν θυσίαν εἰς τὸν Τροφέα (Altor); Διότι, λέγει, ὅτι γεννᾶται, λαμβάνει τὴν τροφήν του ἀπὸ τὴν γῆν. Καὶ εἰς τὸν Ruser; Διότι, παρατηρεῖ, τὰ πάντα ἐπανέρχονται εἰς τὴν γῆν ὁμοίως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἡ Χθών (Tellus). Προσπάθεια τοῦ Οὐάρρωνος ν' ἀναγάγῃ εἰς αὐτὴν καὶ ἄλλας θεότητας, ιδίως δὲ τὴν Μεγάλην Μητέρα.

Ἡ φρίκη τῆς τοιαύτης λατρείας.

Λοιπὸν, ἡ γῆ, ἡ μία καὶ ἰδία γῆ, ἔπρεπε, λόγῳ τῆς τοιαύτης τετραπλῆς ιδιότητός της, νὰ λάβῃ τέσσαρα ποιητικὰ ἐπίθετα καὶ ὅχι νὰ δημιουργήσῃ τέσσαρας θεούς. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, παρὰ τὰ τόσα ἐπίθετα, δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνον ἓνας Ζεὺς καὶ μία Ἥρα⁽¹⁾. Θεωροῦν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπίθετα, ὡς ἐκφράζοντα τὰς διαφόρους ὕψεις μιᾶς πολυμόρφου ιδιότητος ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ, μιᾶς καὶ μόνης θεᾶς, ἀλλ' ὅχι ὡς δημιουργοῦντα, ὡς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ των, ἀριθμὸν πρὸς τοὺς θεούς ἀνταποκρινόμενον. Πλὴν ὅμως, χωρὶς ἀμφιβολίαν, ὅπως αἱ αἰσχροτέραι γυναικες αἰσθάνονται ἐνίοτε ἀηδίαν καὶ τύψεις, ἐνθυμούμεναι ὅλους τοὺς ἐραστάς, τοὺς ὁποίους ἐπεζήτησαν, συνεπεία τῆς φιληδονίας των, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ψυχὴ, ἡ κηλιδωμένη καὶ ἐκπορνευομένη μὲ τ' ἀκάθαρτα πνεύματα, εὐρίσκει συνήθως ἀπόλαυσιν νὰ πολλαπλασιάζῃ πρὸς χρῆσίν της τοὺς θεούς, ἐνώπιον τῶν ὁποίων γονυπετεῖ, ὅταν αἰσθανθῇ καὶ αὐτὴ κάματον. Ἴδου διατί καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων, ὡς εἰάν ἐκοκκίνιζε ἀπὸ τὴν ἐντροπὴν του δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς θεούς, λέγει ὅτι ὑπάρχει μία καὶ μόνη θεά, ἡ Χθών (Tellus). «Εἶναι αὕτη, παρατηρεῖ, ποὺ ὀνομάζουν ἐπίσης Μεγάλην Μητέρα, κρατεῖ ἓνα τύμπανον, ποὺ σημαίνει, ὅτι εἶναι ὁ δίσκος τῆς γῆς. Φέρει πύργους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της, οἱ ὁποῖοι ἀπεικονίζουν τὰς

---

(1) Φαίνεται, ὅτι ὁ Αὐγουστίνος ἀνέγνωσεν εἰς τὰ βιβλία τοῦ Οὐάρρωνος ἓνα εἶδος συστηματικοῦ καταλόγου τῶν ιδιοτήτων τῆς Ἥρας, ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνον ποὺ ἀναφέρει (Κ', ια') σχετικῶς πρὸς τὰς ιδιότητας τοῦ Διός. Δὲν ἔκρινε λοιπὸν, ὡς φαίνεται, ἀναγκαῖον νὰ ἐκθέσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Οὐάρρωνος, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν Ἥραν.

πόλεις. Παριστάνεται καθημένη, ἐνῶ τὰ πάντα κινοῦνται γύρω της. Αὕτῃ ὅμως δὲν κινεῖται. Ὄρισαν διὰ τὴν ἐξυπηρέτησίν της εὐνούχους (Gallos), τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι οἱ στερούμενοι σπέρματος ὀφείλουν ν' ἀφοσιοῦνται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, διότι εἰς αὐτὴν εὐρίσκει τις ὅλα τὰ σπέρματα. Κινοῦνται γύρω της, πράγμα τὸ ὁποῖον δηλοῖ, ὅτι οἱ γεωργοὶ δὲν πρέπει ποτὲ ν' ἀναπαύωνται, διότι ἔχουν πάντοτε ἐργασίαν. Ὁ κρότος τῶν κυμβάλων συμβολίζει τὴν κροῦσιν τῶν ἐργαλείων, ὡς καὶ ὅλους τοὺς κρότους, πού ἀκούει κανεὶς κατὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν. Τὰ κύμβαλα εἶναι ὀρειχάλκινα, διότι ἄλλοτε ἐκαλλιέργουν τὴν γῆν μὲ ὀρειχάλκινα ἐργαλεῖα, προτοῦ δηλαδὴ ἀνακαλυφθῇ ὁ σίδηρος. Τοποθετοῦν πλησίον τῆς θεᾶς ταύτης ἓνα λέοντα ἀδέσμευτον, ἀλλ' ἐξημερωμένον, διὰ νὰ δείξουν, ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένα ἔδαφος, ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἀπρόσιτον καὶ ἄγριον, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ δαμασθῇ καὶ νὰ καλλιεργηθῇ.» Ὁ Οὐάρρων προσθέτει, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιθέτων καὶ τῶν ὀνομάτων, πού ἐδόθησαν εἰς τὴν Μητέρα Χθόνα (Tellurem matrem) ἔκαμεν, ὥστε νὰ πιστεύουν, ὅτι ἀποτελοῦσε πολλοὺς θεοὺς. «Εἶναι, γράφει ἐκείνη ἡ θεά, ἣτις καλεῖται Ἴσχυς (Ops), διότι ἡ ἐργασία βελτιώνει τοὺς ἀνθρώπους, Μητέρα διὰ τὴν πλουσίαν γονιμότητά της, Μεγάλη, διότι παρέχει τροφάς, Περσεφόνη, διότι ἐξ αὐτῆς βλαστάνουν τὰ σιτηρὰ μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον, Ἑστίαν ⁽¹⁾ διότι ἔνδυμά της εἶναι τὰ χόρτα. Ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ ἄλλαι θεαί, γράφει, τὰς ὁποίας ἀνάγουν ὀρθῶς εἰς τὴν Χθόνα (Tellurem).» Ἐφ' ὅσον λοιπὸν εἶναι μία καὶ μόνη θεά,—πράγματι καὶ αὕτῃ ἀκόμη ἡ Χθὼν δὲν ἔχει δικαίωμα δι' αὐτὸν τὸν τίτλον—διὰ ποῖον λόγον ὑποθέτουν, ὅτι αὕτη ἐκπροσωπεῖ τόσας θεαίνας;

Διὰ τὸ ὅτι μία καὶ μόνη θεὰ κατέχει πλῆθος ἰδιοτήτων, δὲν πρέπει νὰ δημιουργοῦνται τόσαι θεαί, ὅσα εἶναι τὰ ὀνόματά της! Πλὴν ὅμως τὸ κῦρος μιᾶς ὁλοκλήρου παραδόσεως σφαλμάτων βαρύνει ἐπὶ τοῦ Οὐάρρωνος καὶ τὸν τρομάζει, διότι ἔγραψε αὐτὴν τὴν φράσιν. Πράγματι προσθέτει:

«Τὸ δόγμα τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλως τε ἀσυμβίβαστον μὲ τὰς παραδόσεις τῶν προγόνων μας, καθόσον ἀφορᾷ τὴν πολλαπλότητα τῶν ἐν λόγῳ θεαινῶν.» Ἀλλὰ πῶς δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστον; Δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ μιᾶς θεᾶς, πού ἔχει πολλὰ ὀνόματα,

---

(¹) Ἐδῶ ἡ λέξις Vesta (Ἑστία) συγχέεται προφανῶς μὲ τὸ vestis=ἐσθῆς, ἔνδυμα, κάλυμμα, τάπης, ὀθόνη ἐκ τοῦ vestio=ἐνδύω, vestiri=ἐνδύομαι. Terra se vestit gramine=ἡ γῆ καλύπτεται ὑπὸ χλόης.

καὶ πολλῶν θεαινῶν: «Ἀλλὰ δύναται νὰ συμβῇ, λέγει, ὥστε ἐν ἀνικείμενον νὰ ἔχη μὲν τὴν ἐνότητά του, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ ἐμπερικλείῃ ἐν ἑαυτῷ μίαν πολλότητα.» Συμφωνῶ, ὅτι εἰς ἓνα ἄνθρωπον ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνῃ μίαν πολλότητα, ἀλλ' ὑπάρχουν εἰς αὐτὸν πολλοὶ ἄνθρωποι; Ἡ περίπτωσις εἶναι ἡ αὐτή, προκειμένου περὶ μιᾶς καὶ μόνης θεᾶς, θὰ ὑπῆρχον συγχρόνως μαζί πολλαὶ θεαί; Ἀλλ' ἅς προβαίνουν, ὅπως τὸ ἀντιλαμβάνονται, εἰς πολλὰς διαιρέσεις, ἀφαιρέσεις, πολλαπλασιασμούς, συνταυτισμούς καὶ περιπλοκάς.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ ὥραϊα μυστήρια τῆς Χθονὸς καὶ τῆς Μεγάλης Μητρὸς, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ὅλα ἀνάγονται εἰς τὰ πρόσκαιρα σπέρματα καὶ τὴν ἄσκησιν τῆς γεωργίας. Τοιαύτη εἶναι ἡ σημασία τοῦ τυμπάνου, τῶν πύργων, τῶν εὐνούχων, τῶν ἐξωφρενικῶν κινήσεων, τοῦ κρότου τῶν κυμβάλων, τῶν φανταστικῶν λεόντων καὶ ὑπάρχει εἰς ὅλα αὐτὰ δι' ὁποιονδήποτε ἐπαγγελία διὰ μίαν αἰωνίαν ζωὴν; Αὐτοὶ οἱ ἀκρωτηριασμένοι εὐνούχοι (Galli) ἐξυπηρετοῦν, πράγματι αὐτὴν τὴν Μεγάλην Θεάν, διὰ νὰ σημαίνουν, ὅτι οἱ στερούμενοι σπέρματος ὀφείλουν ν' ἀφοσιωθοῦν εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἐδάφους, ἐνῶ, ὅσον ἀφορᾷ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ὑπηρεσία των τοὺς ἔκαμε νὰ στεροῦν τοῦ σπέρματος, ποὺ εἶχαν. Τὸ νὰ σχολιάζῃ κανεὶς αὐτὰ τὰ πράγματα, σημαίνει, ὅτι τὰ ἐρμηνεύει ἢ ὅτι συγκαλύπτει φρικαλεότητας; ⁽¹⁾ Καὶ δὲν βλέπουν, ποίαν ἐπιρροὴν ἀπέκτησεν ἡ πανουργία τῶν δαιμόνων, οἱ ὁποῖοι δὲν τολμοῦν μὲν νὰ δίδουν μεγάλας ὑποσχέσεις εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν τοιούτων ἱεροτελεστιῶν, ἡμπόρεσαν ὅμως ν' ἀπαιτήσουν παρ' αὐτῶν σκληρὰς θυσίας. Ἐὰν δὲν ἦτο θεὰ ἡ γῆ, οἱ ἄνθρωποι θὰ ἔθετον χεῖρα ἐπ' αὐτῆς ὡς ἐργάται, ὅπως ἀποκτήσουν, χάρις εἰς αὐτήν, σπέρματα. Δὲν θὰ ἔθετον χεῖρα εἰς τὸν ἑαυτὸν των, ἀλλόφρονες, διὰ νὰ χάσουν τὸ σπέρμα των χάριν αὐτῆς. Ἐὰν ἡ γῆ δὲν ἦτο θεὰ, θὰ ἐγίνετο γόνιμος διὰ τῆς χειρὸς τῶν ἀνθρώπων, μακρὰν τοῦ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσῃ νὰ γίνωνται στεῖροι μὲ τὰ ἴδια τὰ χέρια των. Τὸ ὅτι κατὰ τὰς τελετουργίας τοῦ θεοῦ Ἐλευθέρου (Liber) μία ἔντιμος δέσποινα ἐστεφάνωνε τὰ ἀνδρικὰ γεννητικὰ

(1) Hoc interpretari est an detestari? Ἡ σημασία τῆς λέξεως detestari δὲν εἶναι σαφής. Ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῇ: ἡ ν' ἀποκαλύψῃ τῶν μυστηρίων αὐτῶν τὴν φρικαλεότητα; Καὶ τὸ συγκαλύπτειν καὶ τὸ ἀποκαλύπτειν ἀποδίδεται εἰς τὸν Οὐάρωνα. Πρβλ Πολίτ. Ζ', λβ', ὅπου τὸ detestari σημαίνει μᾶλλον συγκαλύπτει, ἐνῶ ἐν κεφαλ. ΣΤ', β' θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ μεταφρασθῇ ἀποκαλύπτει.

μόρια, ὑπὸ τὰ ὄμματα ἑνὸς πλήθους, ὅπου ὁ σύζυγός της, κατακόκκινος καὶ περιρρεόμενος ὑπὸ τοῦ ἰδρωτός, —ἐὰν τὸ γένος μας ἔχη ἀκόμη ἵχνος ἐντροπῆς— ἦτο παρών. Τὸ ὅτι κατὰ τὴν ἱεροτελεστείαν τοῦ γάμου, ἡ νεαρὰ σύζυγος ἐκαλεῖτο νὰ καθήσῃ εἰς τὰ γόνατα τοῦ Πριάπου, ὅλες οἱ ἀτιμίες αὐτὲς δὲν εἶναι παρὰ ἐλεεινὰ μικροπράγματα ἀπέναντι αὐτῆς τῆς σκληρᾶς φρικαλεότητος, αὐτῆς τῆς φρικαλέας σκληρότητος. Ἐκεῖ τοῦλάχιστον, ἐὰν αἱ δαιμονιώδεις ἱεροτελεσταὶ στιγματίζουν τὰ δύο φῦλα, δὲν καταφέρουν ὅμως ἐπ' αὐτῶν πλήγμα θανάσιμον. Ἐκεῖ φοβοῦνται τὴν βασκανίαν ἀσκουμένην ἐπὶ τῶν ἀγρῶν, ἐδῶ δὲν φοβοῦνται τὸν ἀκρωτηριασμόν ἀσκούμενον ἐπὶ τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Ἐκεῖ βεβηλώνουν τὴν αἰδημοσύνην μιᾶς νεονύμφου, πάντως χωρὶς νὰ τῆς ἀφαιρέσουν τὴν γονιμότητα, ἐδῶ ὅμως ἀκρωτηριάζουν μίαν ἀνδρικότητα (*virilitatem*), χωρὶς τὸ θυμὰ νὰ ἡμπορῇ νὰ γίνῃ γυναικὰ ἢ ν' ἀπομείνῃ ἄνδρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἡ ἐρμηνεία, ποὺ δίδουν οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς ἐκτομῆς τοῦ Ἄττεως.

Δὲν γίνεται λόγος περὶ τοῦ Ἄττιρος, ὁ δὲ Οὐάροων δὲν ἐπεζήτησε καμμίαν ἐρμηνείαν δι' αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον, τοὺς ἔρωτας τοῦ ὁποίου ὑπενθυμίζει ὁ ἐκτομίας εὐνουχιζόμενος. Ἄλλ' οἱ διανοούμενοι καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἑλλάδος ὠμίλησαν διὰ τὴν θαυμασίαν καὶ ἱερὰν αὐτὴν ἱστορίαν διὰ μακρῶν. Λόγῳ τῆς ἑαρινῆς ὥψεως τῆς φύσεως, ἀπολαυστικωτέρας παρὰ εἰς τὰς λοιπὰς ὥρας τοῦ ἔτους, ὁ Πορφύριος, ⁽¹⁾ περίφημος φιλόσοφος, ἐφαντάσθη, ὅτι Ἄττις ἐσήμαινε τὰ ἄνθη καὶ ὅτι εἶχε ἀκρωτηριασθῇ, διότι τὰ ἄνθη καταπίπτουν πρὸ τοῦ καρποῦ. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄνθρωπος, οὔτε ἀνθρώπου ὁμοίωμα ὁ καλούμενος Ἄττις, ἀλλὰ τὰ ἀνδρικὰ μέλη του, τὰ ὁποῖα παρέβαλλον πρὸς ἓνα ἄνθος. Διότι ὁ Ἄττις εὗρίσκετο εἰς τὴν ζωὴν, ὅταν τὰ μέλη αὐτοῦ κατέπεσαν. Ἀλλὰ τί λέγω; Δὲν κατέπεσαν, οὔτε περισυνελέγησαν, ἀλλ' ἀπесπάσθησαν βιαίως, εἰς τὴν ἀπώλειαν δὲ ταύτην δὲν ἐπηκολούθησε κανένας καρπός, ἀλλὰ τοῦναντίον στείρωσις. Τί ἀπέμεινε λοιπὸν ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀπὸ ἐκεῖνο, ποὺ τοῦ παρέμεινε μετὰ τὸν ἀκρωτηριασμόν; Ποίαν σημασίαν τοῦ ἀποδίδετε; Εἰς τί ἀναφέρεται; Ποίαν ἐρμη-

(1) Νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, περίφημος διὰ τὴν παρ' αὐτοῦ συγγραφείσαν βιογραφίαν τοῦ Πλωτίνου.

νείαν τοῦ δίδετε; Μὲ τὸ νὰ ἐρευνᾶτε αὐτὰ τὰ πράγματα ματαίως καὶ νὰ μὴν εὐρίσκετε τίποτε, μᾶς βεβαιώνετε, ὅτι πρέπει νὰ πιστεύωμεν εἰς μίαν ἱστορικὴν ἀφήγησιν, περισυλλεγεῖσαν ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι μᾶς διηγοῦνται τὴν ἱστορίαν ἑνὸς ἀκρωτηριασμένου ἀνθρώπου. Ὁ Οὐάρρων μας δὲν εἶχε ἄδικον νὰ περιφρονῇ αὐτὴν τὴν ἱστορίαν καὶ νὰ μὴ θέλῃ ν' ἀναφέρῃ δι' αὐτὴν τίποτε. Ἀναμφιβόλως τὴν ἐγνώριζε, διότι ἦτο σοφώτατος. ⁽¹⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΤ'.

Ἡ βδελυγμία τῶν μυστηρίων τῆς Μεγάλης Μητρός.

Οἱ εὐνοῦχοι.

Τὸ αὐτὸ ἤμπορεῖ νὰ εἴπῃ κανεὶς καὶ περὶ τῶν διεστραμμένων ἐκείνων ἀνθρώπων, τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν Μεγάλην Μητέρα διὰ παραβιάσεως παντὸς ὅ,τι ἓνας ἄνδρας ἢ μία γυναῖκα δύναται νὰ καλῇ αἰδημοσύνην. Αὐτὰ τὰ πλάσματα ἔβλεπε κανεὶς ἀκόμη καὶ χθῆς μὲ ἀρωματισμένα μαλλιά, μὲ βαμμένο πρόσωπο, μὲ πλαδαρὰ μέλη, μὲ γυναικεῖον βηματισμόν, νὰ περιφέρονται εἰς τὰς πλατείας καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Καρχηδόνος καὶ νὰ πηγαίνουν εἰς τοὺς μικρεμπόρους, ζητοῦντες κάτι διὰ νὰ διάγουν τὴν βδελυράν των ὑπαρξιν. ⁽²⁾ Ὁ Οὐάρρων δὲν ἠθέλησε νὰ εἴπῃ περὶ αὐτῶν τίποτε καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι, ἂν ἀνέγνωσα κάτι σχετικὸν περὶ τῶν ἀνθρώπων τούτων. Ἡ ἐρμηνεία ἦτο ἀδύνατος. ἡ διάνοια ἐρουθρίασεν, ἡ γλῶσσα ἐσιώπησε. ⁽³⁾

⁽¹⁾ Φαίνεται, ὅτι ὁ Οὐάρρων παρεσιώπησε τὸν μῦθον αὐτὸν δι' ἄλλον λόγον. Προφανῶς ἐθεώρησε τὸν Ἄττιν ὡς ξένον θεόν, ὁ ὅποιος οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε μὲ τὴν θρησκείαν τῶν Ρωμαίων. Ὁ Ἄττις εἰσήχθη εἰς τὴν Ρώμην διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου. (Πρβλ. Carcopino, «Aspects mystiques de la Rome païenne», σελ. 51—75. (Perret Ἔργ. μνημον).)

⁽²⁾ Οἱ εὐνοῦχοι, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐθεωροῦντο ὡς πρόσωπα συνδεόμενα πρὸς τὴν θρησκευτικὴν λατρείαν, ἐδικαιοῦντο νὰ ζητοῦν ἐλεημοσύνην καὶ νὰ ἐπαιτοῦν μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐδίκτου τοῦ Θεοδοσίου, τὸ ὁποῖον ἀπηγόρευεν τὰς ἱερουργίας τῶν Ἑθνικῶν.

⁽³⁾ Εἶδομεν προηγουμένως (Πολιτ. Ζ', κδ'.) ὅτι ὁ Οὐάρρων ὁμιλεῖ περὶ τῶν εὐνούχων (Galli) καὶ ὅτι ἐρμηνεύει τὸν ἀκρωτηριασμόν των συμβολικῶς, ἐννοεῖται, προκειμένου περὶ τῆς θεᾶς Χθονὸς (Tellus). Ἀλλὰ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Perret, δὲν ἀντιλαμβάνομεθα καλῶς, διὰ ποῖον

Ἡ Μεγάλη Μήτηρ κατίσχυσε τῶν ὑπολοίπων θεῶν, τέκνων της, ὄχι λόγῳ τοῦ μεγαλείου τῆς δυνάμεώς της, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ μεγέθους τῆς ἐγκληματικῆς της δράσεως. Αὐτὸ τὸ τέρας ἐπεσκίαζε καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν τερατώδη δυσμορφίαν τοῦ Ἰανοῦ. Αὐτὸς δὲν ἐπεδείκνυνεν εἰς τὰ ἀγάλματά του παρὰ μόνον τὴν φοβερὰν ἀσχημίαν του, αὐτὴ δεικνύει κατὰ τὴν λατρείαν της μίαν σκληρότητα τρομακτικὴν. Ὁ Ἰανὸς πολλαπλασιάζει τὰ μέλη τῶν εἰκότων του, ἡ Μεγάλη Μήτηρ ἐκτέμνει τὰ μέλη τῶν ἀνθρώπων. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἀτιμίας, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς τόσον πολυαρίθμους καὶ βαρυτάτας βδελυγμίας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Διός. Διαφθορεὺς τόσον γυναικῶν, δὲν ἐκηλίδωσε τὸν οὐρανὸν παρὰ μόνον μὲ τὸν Γανυμήδην. Ἀλλά, ἡ Μεγάλη Μήτηρ μὲ τοὺς διεστραμμένους ἰδιωτικούς καὶ δημοσίους λειτουργούς της, ἀτίμασε τὴν γῆν καὶ προσέβαλε τὸν οὐρανόν. Ὁ Κρόνος εἶναι ἴσως ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος, ὥς πρὸς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς σκληρότητος, εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῇ μὲ τὴν Μεγάλην Θεάν. Λέγονται ὅτι ἀκρωτηρίασε τὸν πατέρα του, ἀλλ' εἰς τὰς ἱεροτελεστίας τοῦ θεοῦ τούτου οἱ ἄνθρωποι θὰ προτιμοῦσαν νὰ φονευθοῦν ὑπὸ ξένης χειρὸς παρὰ νὰ εὐνουχισθοῦν μὲ τὰ ἴδια των τὰ χέρια. Κατεβρόχθισε τὰ τέκνα του, ὅπως γράφουν οἱ ποιηταί, — καὶ οἱ φυσικοὶ ἐρμηνεύουν τὸ ἐπεισόδιον κατὰ τὴν φαντασίαν των, — ἀλλὰ, καθὼς ἀναφέρει ἡ ἱστορία, τὰ ἐφόνευσε. Πλὴν ὅμως, ἐὰν οἱ Καρχηδόνιοι ἐθυσίαζον τὰ τέκνα των εἰς τὸν θεὸν τοῦτον, οἱ Ρωμαῖοι οὐδέποτε ἀπεδέχθησαν τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο ἔθιμον. Ἀπ' ἐναντίας ἡ Μεγάλη αὐτὴ Μήτηρ τῶν θεῶν εἰσήγαγε τοὺς εὐνούχους της μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ναῶν τῆς Ρώμης, διετήρησε

λόγον θὰ ὁμίλει λεπτομερέστερον καὶ εἰς ποίαν ἀλληλουχίαν ὁ Οὐάρον, δεδομένου, ὅτι ἔκρινε καλὸν νὰ παρασιωπήσῃ καὶ ὅσα συνδέονται μὲ τὸν θρόνον τοῦ Ἀττεως. Ὡστε ἡ σιγὴ διὰ τὴν ὁποίαν ἀπορεῖ ὁ Αὐγουστίνος καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ζητεῖ ν' ἀνακαλύψῃ κάποιαν ἀποδοκιμασίαν διατυπωμένην μετὰ θλίψεως εἶναι πολὺ φυσικὴ. Ἡ παράδοξος ἐμφάνισις τῶν εὐνούχων ἐκίνησε πολλάκις τὸν οἶστον τῶν Λατίνων συγγραφέων. Ἀλλως τε ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς λατρεϊακῆς ἀμφιέσεως, μιᾶς τελετουργικῆς περιβολῆς. (Βλ. Gaillot, *Le Culte de Cybèle*, σελ. 300). Ἐπίσης εἰς τὴν ἐπαιτείαν τοὺς ὠθοῦσε τὸ θρησκευτικὸν ἐπάγγελμα. (Gaillot, αὐτόθι, σελ. 312). Ὁ Αὐγουστίνος λέγει, ὥς φαίνεται, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔγραφε, δὲν ἔβλεπε πλέον κανεὶς τοὺς εὐνούχους αὐτοὺς νὰ ἐπαιτοῦν, προφανῶς δὲ ἡ ἀποχώρησις των θὰ ἦτο συνέπεια τοῦ ἐδίκτου τοῦ Θεοδοσίου (8 Νοεμβρ. 392), τὸ ὁποῖον ἀπηγόρευεν εἰς ὅλην τὴν Αὐτοκρατορίαν τὰς εἰδωλολατρικὰς ἱεροτελεστίας καὶ κατήργησεν ὅλα ἐν γένει τὰ προνόμια τῶν ἱερέων τῶν Ἑθνικῶν.

δὲ τὴν τοιαύτην σκληρὰν ἐνέργειάν της, ὥς ἂν συνεκράτη τὰς δυνάμεις τῶν Ρωμαίων, ἀφαιροῦσα ἀπὸ τοὺς ἄνδρας τὰ ἀνδρικὰ μέλη των!

Ἀπέναντι τῆς φρικαλεότητος ταύτης τί εἶναι αἱ ληστεῖαι τοῦ Ἑρμοῦ, ἡ ἀναισχυντία τῆς Ἀφροδίτης, αἱ μοιχεῖαι καὶ τὰ σκάνδαλα ὅλων τῶν ἄλλων, ὅλαι αἱ βδελυγμίαι, ὥς πρὸς τὰς ὁποίας θὰ ἐπεκαλούμεθα τὴν μαρτυρίαν τῶν βιβλίων, ἂν δὲν τὰς ἐβλέπαμεν νὰ ἄδωνται καὶ νὰ χορεύουν καθημερινῶς εἰς τὸ θέατρον; Ἀλλὰ τί εἶναι ὅλα αὐτὰ ἀπέναντι μιᾶς φρικαλεότητος, ἡ ὁποία μόνον μὲ τὴν καθόλου δρᾶσιν τῆς Μελάγης Μητρὸς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συναρμονισθῇ; Τοσοῦτω μᾶλλον, καθόσον ἀποδίδουν αὐτὰ τὰ σκάνδαλα εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ποιητῶν, ὥς ἂν οἱ ποιηταὶ εἶχον φαντασθῇ, ὅτι αἱ τοιαῦται ἐπινοήσεις ἦσαν εὐχάριστοι καὶ εὐπρόσδεκτοι παρὰ τῶν θεῶν. Τὸ ὅτι λοιπὸν ἔψαλλον, τὸ ὅτι ἀφηγοῦντο τὰς περιπετείας ταύτας, δέχομαι ὅτι ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἰταμότητος καὶ τῆς ἀναισχυντίας τῶν ποιητῶν.

Τὸ ὅτι ὅμως αἱ ἐν λόγῳ ἐπινοήσεις ὠλοκληρώθησαν εἰς τὴν λατρείαν καὶ τὰς ἱεροτελεστίας, διὰ τῆς διαταγῆς αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν θεοτήτων, σημαίνει ὅτι ὑπεύθυνοι εἶναι οἱ θεοὶ ἢ μᾶλλον, ὅτι οἱ δαίμονες ἀποκαλύπτουν δι' αὐτῶν τὴν φύσιν των, καὶ ὅτι μία παγὶς στήνεται εἰς τοὺς δυστυχισμένους ἀνθρώπους.

Πάντως δὲν εἶναι οἱ ποιηταὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπενόησαν, ὅτι ἡ Μήτηρ τῶν Θεῶν ἀπήτησε αὐτὰς τὰς καθιερώσεις τῶν εὐνούχων. Οἱ ποιηταὶ προέκριναν ν' ἀποχωρήσουν ἀπὸ τὴν φρίκην των παρὰ νὰ τὰς ψάλουν.

Ποῖος ἄρα γε, ποθὼν νὰ ζήσῃ εὐτυχισμένος μετὰ θάνατον, θ' ἀφιεροῦτο εἰς τὴν λατρείαν τῶν ἐκλεκτῶν τούτων θεῶν, ἐφ' ὅσον, ἀφοσιούμενος εἰς αὐτούς, δὲν ἤμπορεῖ νὰ ζήσῃ ἐντίμως πρὸ τοῦ θανάτου, λόγῳ τοῦ ὅτι ὑποκύπτει εἰς τὸ βάρος τόσων δεισιδαιμονιῶν καὶ δεσμεύεται ὑπὸ ἀπαισίων δαιμόνων; Ἀλλωστε, δὲν ὑφίσταται τίποτε εἰς τὸν κόσμον δυνάμενον εὐκόλως ν' ἀναχθῇ εἰς τὸν κόσμον; Ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ζητοῦμεν, εἶναι μίαν ψυχὴν, ἡ ὁποία, ἐμπιστευομένη εἰς τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν, δὲν λατρεύει τὸν κόσμον ὡς Θεόν, ἀλλὰ θαυμάζει τὸν κόσμον ὡς δημιούργημα τοῦ Θεοῦ καὶ χάρις εἰς τὸν Θεόν· μίαν ψυχὴν, ἡ ὁποία, καθαρὰ ἀπὸ τὰς κηλίδας τοῦ κόσμου, φθάνει, ἀπηλλαγμένη πλέον ἀπὸ κάθε ὑπαρόκτητα εἰς τὸν Θεόν, ὅστις ἐδημιούργησε τὸν κόσμον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Οἱ ἐκλεκτοὶ θεοὶ εἶναι προφανῶς ἀποθεωθέντες ἄνθρωποι. Ἡ λατρεία των εἶναι σκανδαλώδης ἐν τῇ ἀσκήσει της καὶ ἱερόσυλος ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενόν της.— Ὁ ῥόλος τῶν δαιμόνων.

Ἡ διασημότης λοιπὸν αὐτῶν τῶν θεῶν ἐχρησίμευσεν,—αὐτὸ τὸ βλέπομεν,— ὅχι διὰ νὰ διαπιστώσῃ τὰς ἀρετάς των, ἀλλὰ διὰ νὰ τοὺς σώσῃ ἀπὸ τὴν ἐντροπὴν τῆς λησμοσύνης. Ὡστε εἶναι πιθανώτερον, ὅτι ὑπῆρξαν ἄνθρωποι, ὅπως ἀναφέρει τοῦτο ἡ ποιητικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορικὴ παράδοσις. Διότι, ὅταν γράφῃ ὁ Βιργίλιος : «Πρῶτος ἐκ τοῦ αἰθερίου Ὀλύμπου ἦλθεν ὁ Κρόνος, ἀποφεύγων τὰ ὄπλα τοῦ Διὸς καὶ ἐξόριστος ἀπὸ τὸ βασιλεῖον, πρὸ τοῦ ἀφηρπάγῃ», ⁽¹⁾ ὁ στίχος οὗτος καὶ οἱ ἐπόμενοι οἱ σχετιζόμενοι μὲ τὴν ἱστορίαν ταύτην, ἀναφέρονται εἰς γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὁ Εὐῆμερος ⁽²⁾ ἐξιστορεῖ διὰ μακρῶν, καὶ τὰ ὁποῖα μετέφρασεν εἰς τὴν Λατινικὴν ὁ Ἑννιος, ⁽³⁾ Δεδομένου ὅμως, ὅτι τὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ ζητήματος ἐξηκριβώθη ἀρκετὰ παρ' ἐκείνων, πρὸ ἔγγραφαν πρὸ ἡμῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἢ εἰς τὴν Λατινικὴν ἐναντίον τῶν πλανῶν τούτων, θεωροῦμεν περιττὸν νὰ μακρηγορήσωμεν ἐπ' αὐτῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς φυσικὰς ἐρμηνείας, διὰ τῶν ὁποίων σοφοὶ μὲ ὀξύδερκές πνεῦμα προσπαθοῦν νὰ μετατρέψουν τὰ ἀνθρώπινα πράγματα εἰς θεῖα τοιαῦτα, ὅσον περισσότερον τοὺς ἐ-

---

⁽¹⁾ Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo

Arma Jovis fugiens et regnis exul ademptis. Βιργιλ. Αἰν. VIII, 319 κ. ἐφ.

⁽²⁾ Οἱ χριστιανοὶ ἀπολογηταί, ὁ Μηλίτων τῶν Σάρδεων, ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας Κλήμης καὶ ἄλλοι ἐθεώρησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν Εὐῆμερον ὡς τὸν πολυτιμότερον σύμμαχόν των. Ὁ Λακτάντιος τὸν κρίνει ὡς πρώτης γραμμῆς ἱστορικόν. (Βλ. Decharme, La Critique des traditions religieuses chez les Grecs, σελ. 392).

⁽³⁾ Κόϊντος Ἑννιος. Εἷς τῶν ἀρχαιοτέρων λατίνων ποιητῶν ὁ πατὴρ τῆς λατινικῆς ποιήσεως. Ἐγεννήθη τὸ 239 π. Χ. εἰς τὴν πολίχνην Ρουδίαν τῆς Κυλαβρίας, ὅπου ὠμιλεῖτο ἡ Ἑλληνικὴ. Ἀπέθανε τὸ 169 καὶ ἐτάφη εἰς τὸν οἰκογενειακὸν τάφον τῶν Σκηπιῶνων, κατ' ἄλλους ἡ σορός του ἐκάη ἐπὶ τοῦ Ἰανικόλου λόφου καὶ ἡ τέφρα της μετεκομίσθη εἰς τὴν γενέτειράν του Ρουδίαν. Ἐλεγεν, ὅτι εἶχε τρεῖς ψυχάς, ἐπειδὴ ἐγνώριζε τρεῖς γλώσσας, τὴν Λατινικὴν, τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ὀσκικὴν. Ὑπῆρξε μέγας ποιητής, ἀναγνωρισθεὶς καὶ τιμηθεὶς ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν καὶ ῥητόρων, τοῦ Λουκρητίου, τοῦ Κικέρωνος κλπ.

ξετάζω, τόσον περισσότερον βλέπω, ὅτι δὲν ἀναφέρονται παρὰ μόνον εἰς ἔργα ἀνθρώπινα καὶ ἐφήμερα· εἰς μίαν οὐσίαν σωματικήν, ἴσως ἀόρατον, ἀλλὰ πάντοτε μεταβλητήν ⁽¹⁾, ἐνῷ ὁ Θεὸς εἶναι ἀμετάβλητος. Ἀλλά, καὶ ἂν ἀκόμη τὰ δῆθεν συμβολικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια μᾶς παρουσιάζουν ἑκάστοτε, δὲν ἀντετίθεντο πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς θρησκείας, θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως λυπηρὸν τὸ ὅτι αἱ τοιαῦται ἱερουργίαι καὶ ἱεροτελεστίαι δὲν χρησιμεύουν εἰς τὸ νὰ ἐξαγγείλουν καὶ ν' ἀποκαλύψουν τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Πάντως θὰ ἦτο παρήγορον ἂν δὲν ὑπῆρχον τόσαι τελετουργίαι βδελυραὶ καὶ τόσαι ἐντολαὶ ἐπαίσχυντοι. Πράγματι ὅμως, ἀφοῦ εἶναι ἐγκληματικὸν τὸ νὰ λατρεύωμεν, ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, εἴτε, ἓνα ὑλικὸν σῶμα, εἴτε μίαν ψυχὴν, πόσον εἶναι ἀκόμη ἐγκληματικώτερον τὸ νὰ λατρεύονται τάντικείμενα ταῦτα, κατὰ τρόπον ὥστε οὔτε τὸ σῶμα οὔτε ἡ ψυχὴ νὰ εὐρίσκη εἰς αὐτὰ λύτρωσιν ἢ πρόσκαιρον ἀναγέννησιν. Πόσοι ναοί, πόσοι ἱερεῖς, πόσαι θυσίαι μετὰ παντὸς ὅ,τι ὀφείλεται εἰς τὸν Θεόν, ἀφιερωμένοι εἰς κάποιον στοιχεῖον τοῦ κόσμου, εἰς ἓνα πνεῦμα δημιουργηθέν! Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἦτο βδελυρὸν καὶ κακὴ θες τοῦτο, ἀναμφιβόλως εἶναι ἓνα κακόν, ὅχι διότι εἶναι βδελυρὰ τὰ λατρευτικὰ ὄργανα, ἀλλὰ διότι εἶναι κατασκευασμένα εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ χρησιμεύουν παρὰ μόνον, ὅπως δι' αὐτῶν προσφέρεται σεβασμὸς καὶ λατρεία εἰς ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκουν. Ἐὰν ἀφ' ἐτέρου κάποιος ἰσχυρίζεται ὅτι λατρεύει τὸν Θεόν, δηλαδὴ τὸν πλάστην ὅλων τῶν ψυχῶν καὶ ὅλων τῶν σωμάτων, μὲ γελοῖα ἢ τερατώδη ἀγάλματα, μὲ ἀνθρωποθυσίας, μὲ στέφανα ἀποτιθέμενα ἐπὶ ἀνδρικῶν γεννητικῶν ὀργάνων, μὲ τὸ ἐμπόριον τῆς πορνείας, μὲ ἀκρωτηριασμούς, μὲ ἐκτομὴν τῶν γεννητικῶν μορίων, μὲ καθιερώσεις εὐνούχων, μὲ τὸν ἐπίσημον θεσμὸν ἀγώνων βδελυρῶν καὶ αἰσχρῶν δὲν ἁμαρτάνει διὰ τὸ ὅ,τι ἐκεῖνον, ποὺ λατρεύει, δὲν πρέπει νὰ λατρεύεται, ἀλλὰ διότι δὲν λατρεύουν ἐκεῖνον ποὺ πρέπει νὰ λατρεύεται καθ' ὃν τρόπον πρέπει. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ ἐκεῖνον, ποὺ προσφεύγει εἰς τοιαύτας ἐνεργείας ἐπαισχύντους καὶ ἐγκληματικάς, ὅχι διὰ νὰ λατρεύῃ τὸν ἀληθινὸν Θεόν, δηλαδὴ τὸν πλάστην τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ἀλλὰ ν' ἀπευθύνῃ τὴν

---

(1) Πρόκειται περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Οὐάρρωνος, ἐμπνεομένην ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τῶν Στωϊκῶν, ἡ ψυχὴ εἶναι ἀναμφισβητήτως σωματικὴ, διότι εἰς τὰ ὅμματα τῶν Στωϊκῶν εἶναι σωματικὴ πᾶσα πραγματικότητα, ὡς τοιούτη δὲ ὑπόκειται εἰς μεταβολήν, δεδομένου, ὅτι ἡ ζωὴ τῆς ῥυθμίζεται διὰ περιοδικῶν ἀγώνων, διὰ τῶν ὁποίων ἀνακτᾷ τρόπον τινὰ τὰ θεῖα στοιχεῖα, τὰ διάχυτα εἰς τὴν φύσιν, καὶ ἀνακαινίζει κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὸ σῶμά της.

λατρείαν του πρὸς κάποιον πλάσμα, ἔστω καὶ ὄχι κακόν, πρὸς μίαν ψυχὴν, ἓνα σῶμα ἢ μίαν ψυχὴν καὶ ἓνα σῶμα μαζί, αὐτὸς ἁμαρτάνει δύο φορές ἀπέναντι τοῦ Ὑψίστου, πρῶτον διότι λατρεύει ἓνα πλάσμα, πὺν δὲν εἶναι Θεός, καὶ δεύτερον διότι τὸ λατρεύει κατὰ τρόπον πὺν δὲν ἐμπρέπει οὔτε εἰς τὸν Θεὸν οὔτε εἰς οὐδένα ἄλλον, παρὰ μόνον εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀντιπάλους μας, βλέπει κανεὶς πῶς λατρεύουν, δηλαδὴ μὲ τρόπον ἐπαίσχυντον καὶ ἐγκληματικόν. Ἀντιθέτως, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διακρίνη κανεὶς, ἂν ἡ ἱστορία ἐκείνου ἢ ἐκείνων, τοὺς ὁποίους λατρεύουν, μαρτυρῇ, ὅτι αὐταὶ αἱ ἴδιαι αἱ ἱεροτελεστίαι καὶ τελετουργίαι, τῶν ὁποίων τὴν ἀσχημίαν καὶ τὴν ἀτιμίαν ἀναγνωρίζουν καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Ἑθνικοί, ἀπευθύνονται πρὸς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀξιοῦν μὲ φοβρὰς ἀπειλὰς τὸν σεβασμόν. Κατὰ ταῦτα, ἀποσοβουμένης κάθε παρεξηγήσεως, καθίσταται φανερόν, ὅτι ἀπαίσιτοι δαίμονες καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα προσεκλήθησαν ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴν πολιτικὴν θεολογίαν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰς βλακώδεις αὐτὰς εἰκόνας καὶ ἐπὶ πλέον, χάρις εἰς αὐτάς, νὰ κατακτήσουν τὴν καρδίαν τῶν ἀφρόνων. ⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Πλήρης ἀποτυχία τῶν προσπαθειῶν τοῦ Οὐάρρωνος, ὅπως σώσῃ τὴν λατρείαν τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν.

Εἰς τί λοιπὸν κατέληξεν ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ Οὐάρρωνος, αὐτοῦ τοῦ σοφοῦ, τοῦ τόσον ὀξύνου, ὅπως ἀναγάγῃ μὲ ἀκριβεῖς συλλογισμοὺς ὅλους τοὺς θεοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν; ⁽²⁾ Ματαία προσπάθεια! Οἱ θεοὶ γλυστροῦν ἀπὸ τὰ χέρια του, δραπετεύουν καὶ καταπίπτουν. Προτοῦ κάμῃ λόγον περὶ τῶν θιναιῶν, ὁμιλεῖ ὡς ἀκολούθως: «Ὅπως εἶπα εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον, πὺν ἀφιέρωσα εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν τόπων ⁽³⁾ ἀναγνωρίζουν διπλὴν καταγωγὴν εἰς τοὺς θεοὺς, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι οἱ θεοὶ θεωροῦνται ἄλλοι μὲν

⁽¹⁾ Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Αὐγουστίνου, τὰς σχετικὰς μὲ τὸν ῥόλον τῶν δαιμόνων, βλ. Πολιτ. Η', κγ'—κδ'. καὶ τὴν σχετικὴν παρατήρησιν. Αἱ βλακώδεις εἰκόνες εἶναι προφανῶς τὰ εἰδῶλα.

⁽²⁾ Δηλαδὴ προσεπάθησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τοὺς θεοὺς ὡς συμβολίζοντας φυσικὰ φαινόμενα. (Φυσιοκρατικὴ ἐρμηνεία).

⁽³⁾ Ἄρα τὸ Ε'. βιβλίον τῶν «Θείων Ἀρχαιοτήτων».

ὥς οὐράνιοι, ἄλλοι δὲ ὥς χθόνιοι (γῆϊνοι). Ἐχομεν ἤδη ἀρχίσει ἀπὸ τὸν Οὐρανόν, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Ἰανοῦ, τὸν ὁποῖον ἄλλοι μὲν συνταυτίζουν μὲ τὸν οὐρανὸν καὶ ἄλλοι μὲ τὸν κόσμον. Καὶ ἔτσι θ' ἀρχίσωμεν νὰ πραγματευώμεθα τὸ θέμα περὶ τῶν θηλυκῶν θεοτήτων, ὁμιλοῦντες περὶ τῆς Χθονὸς (Tellus).»

Ἐννοῶ τὴν στενοχωρίαν μιᾶς τόσοσιν μεγάλης καὶ ὑψηλόφρονος διανοίας. Μερικαὶ ὁμοιότητες τὸν προάγουσιν νὰ βλέπῃ εἰς τὸν οὐρανὸν ὅ,τι ἐνεργεῖ καὶ εἰς τὴν γῆν ὅ,τι ὑφίσταται τὴν ἐνέργειαν. ⁽¹⁾ Διὰ τοῦτο ὁ Οὐάρεων ἀποδίδει εἰς μὲν τὸν οὐρανὸν τὰς ἀρσενικὰς εἰς δὲ τὴν γῆν τὰς θηλυκὰς ἐνεργείας, καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ὁ ἐνεργῶν καὶ ἐπὶ τοῦ ἑνὸς καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας εἶναι ὁ πλάστης ἀμφοτέρων. Εἶναι ὡσαύτως αὕτῃ ἡ ἴδια ἡ ἰδέα, ἡ ἐμπνεύσασα, εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον μίαν ἐρμηνείαν ἀνάλογον πρὸς τὰ περίφημα μυστήρια τῆς Σαμοθράκης. ⁽²⁾

⁽¹⁾ Ἡ ἐν λόγῳ δυαρχία, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ μὲν οὐρανὸς εἶναι τὸ ἀρσενικόν, ἐνεργητικόν, γονιμοποιητικόν στοιχεῖον, ἡ δὲ γῆ τὸ θηλυκόν, παθητικόν καὶ πλαστικόν, εἶναι ἀρχαιοτάτῃ θεωρία, ἀνακαινισθεῖσα ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν καὶ διαδραματίζουσα μέγιστον πρόσωπον εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Οὐάρεωνος. Ὁ Αὐγουστίνος τὴν εὕρισκει «ἀληθοφανῆ» διότι αὕτῃ ἀνταποκρίνεται ὅπωςδὴποτε πρὸς τὰς κοσμογονικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Τιμαίου, ὅπου ἡ κοσμικὴ ψυχὴ, συνταυτιζομένη πρὸς τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ δημιουργεῖ τὸν κόσμον. Ἡ ὥς ἄνω δυαρχικὴ θεωρία ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἰνδῶν, τῶν Κινέζων καὶ ἄλλων ἀσιατικῶν λαῶν.

⁽²⁾ Μυστήρια ἐκαλοῦντο εἰς τὴν Ἀρχαιότητα μυστικά καὶ ἀπόκρυφοι διδασκαλῖαι καὶ ἱεροτελεστίαι, πού ἦσαν μόνον εἰς τοὺς μεμνημένους γνωσταί. Μυστήρια ἐτελοῦντο εἰς πλεῖστα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου : εἰς τὴν Σαμοθράκην τὰ τῶν Καβείρων. Κάβειροι δὲ ἦσαν τρεῖς ἢ δύο μόνον μυστηριώδεις δαίμονες, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία εἰσῆχθη ὑπὸ τῶν Πελασγῶν εἰς τὴν Σαμοθράκην ἢ ὑπὸ τοῦ Αἰνείου εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ Κάβειροι ἦσαν υἱοὶ τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Καβείρας, θυγατρὸς τοῦ Πρωτέως, ἀπεικονίζοντο δὲ μὲ μικρὸν ἀνάστημα καὶ τεράστια γεννητικὰ μόρια. Ἀλλὰ μυστήρια ἦσαν τὰ Ὀρφικά, τὰ τοῦ Σαβαζίου, τὰ τοῦ Ἀδώνιδος, τὰ τοῦ Μίθρα, τὰ τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Ὀσίριδος, τὰ τοῦ Ἄττεος καὶ τῆς Κυβέλης, τὰ τῆς Δαμίας καὶ Αὐγηςίας, τὰ θρακικὰ τῆς Βενδίδος καὶ τὰ ἐν Ρώμῃ καὶ Ἰταλίᾳ ποικιλώτατα, ἅτινα ἔσχον τεραστίαν διάδοσιν ἀνὰ τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Οἱ μετέχοντες ὁλοκλήρου τοῦ κύκλου τῶν μυστηρίων ἐδιδάσκοντο πολλὰ περὶ τῆς παρούσης καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, περὶ ἀθανασίας καὶ εὐθανασίας, ιδίως περὶ ἀναστάσεως καὶ κρίσεως τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν πράξεων ἐν τῷ βίῳ. Ταῦτα δὲ πάντα ἔβλεπον διὰ τινος εἵδους

Ὁ Οὐάροων ἀναγγέλλει μὲ τρόπον θρησκευτικῆς ἐξάρσεως, ὅτι θὰ ἀναφέρῃ σχετικὰς δογματικὰς ἀπόψεις, ἀγνώστους καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς κατοίκους τῆς Σαμοθράκης καὶ ὅτι θὰ κάμῃ εἰς αὐτοὺς γνωστὴν τὴν σημασίαν των. Πράγματι λέγει, ὅτι ἀνεκάλυψεν ἐκεῖ κάτω ἐπὶ τῇ βάσει πολλῶν ἐνδείξεων, ὅτι ἐκ τῶν ἀγαλμάτων τὸ ἐν ἀπεικονίζει τὸν οὐρανόν, τὸ ἕτερον τὴν γῆν καὶ τὸ τρίτον τ' ἀρχέτυπα ὑποδείγματα, ποὺ ὁ Πλάτων καλεῖ ἰδέας. Ὁ Οὐάροων παρατηρεῖ, ὅτι εἰς τὸν Δία διακρίνουν τὸν οὐρανόν, ⁽¹⁾ εἰς τὴν Ἥραν τὴν γῆν καὶ εἰς τὴν Ἀθηνᾶν τὰς ἰδέας: τὸν οὐρανὸν ὡς πλάστην τῶν ὄντων, τὴν γῆν, ἐκ τῆς ὁποίας δημιουργοῦνται, τὸ πρότυπον συμφώνως πρὸς τὸ ὅποιον διαπλάσσονται. Ἄς ἀφήσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ ὅτι ὁ Πλάτων ἀποδίδει εἰς τὰς ἰδέας μίαν τοιαύτην δύναμιν, ὥστε, κατ' αὐτόν, ὁ οὐρανὸς δὲν ἐδημιούργησε τὰ ὄντα συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας αὐτάς, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ οὐρανὸς ἐπλάσθη συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας. ⁽²⁾ Παρατηρῶ ὅμως, ὅτι ὁ Οὐάροων εἰς τὸ περὶ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν βιβλίον του, δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τοῦ σύστημα τῶν τριῶν αὐτῶν θεῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀποδίδει τὴν δημιουργίαν πάντων ἐν γένει τῶν ὄντων. Πράγματι ἀποδίδει εἰς τὸν οὐρανὸν τὰς ἀρσενικὰς θεότητας, τὰς δὲ θηλυκὰς εἰς

ἐκστάσεως ἐκτυλισσόμενα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μεμνημένων, ὥστε ἐνεῖχον τὰ μυστήρια τῶν Ἐλευσινίων ἰδίως, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ὅχι μόνον θρησκευτικὰς τελετὰς ἀλλὰ καὶ ὑφίστας ἀληθείας καὶ διδασκαλίας βαθυτέρας καὶ μόνον ἠθικὰς. Περὶ τῶν μυστηρίων ὑφίσταται διεξοδικὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη βιβλιογραφία.

(1) Ἡ λέξις Ζεὺς (Δεὺς) ἀρχικῶς σημαίνει τὸ φῶς: Σανσκριτ. Dīna, λατιν. dies=ἡ ἡμέρα. Σανσκριτ. ῥίζα div, ὁπόθεν divyati=φωτίζω, diva=ὁ οὐρανός.

(2) Ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ πλατωνικὴ ἰδέα δὲν εἶναι ἀφαίρεσις ἐκ τινων ἀντικειμένων ἢ ἐνεργειῶν τοῦ ἔξω κόσμου, ἀλλὰ μία εἰς τὴν νόησιν δι' ἐνοράσεως προσιτὴ μεταφυσικὴ πραγματικότης κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως. Δὲν εἶναι μία εἰς τὴν ψυχὴν γεννηθεῖσα εἰκὼν μορφῆς κενωθείσης ἀπὸ τὸ περιεχόμενόν της καθ' ὃν τρόπον εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἐξ ἀριθμοῦ τινος ἀντικειμένων σχηματίζεται ἔνοιά τις εἶδους ἢ γένους, ἀλλὰ πραγματικότης αὐτὴ καθ' ἑαυτήν. Κατὰ ταῦτα αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι εἶναι σύμβολα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, τὸ δὲ ἐμπειρικὸν περιεχόμενον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δὲν εἶναι παρὰ κόσμος συμβολικὸς ἐξ εἰκόνων τῶν ἀμέσως ὥτικῶς ἐνεργουσῶν ἰδεῶν.

τὴν γῆν. Πλὴν ὁμως μεταξὺ τῶν θηλυκῶν θεοτήτων ἔταξε τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν ὁποίαν προηγουμένως ἐτοποθέτησεν ὑπεράνω καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ οὐρανοῦ. ⁽¹⁾ Ἐξ ἄλλου ὁ Ποσειδῶν ἄρσενικὴ θεότης, εἶναι ὡς θαλάσσιος θεός, πλησιέστερος πρὸς τὴν γῆν παρὰ πρὸς τὸν οὐρανόν, τέλος δὲ ὁ Ζεὺς—πατὴρ (Dies—pater), ποὺ ὀνομάζουιν εἰς Ἑλληνικὴν Πλούτωνα, ἄρσενικὴ θεότης καὶ αὐτὸς καὶ ἀδελφὸς τῶν δύο ἄλλων, θεωρεῖται ὡς θεὸς τῆς γῆς ἐνοικῶν εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματά της, ἐνῶ ἡ σύζυγός του, ἡ Περσεφόνη, ἐδρεύει εἰς τὰς κατωτέρας περιοχάς της. Πῶς εἶναι

---

(1) Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος προσπαθεῖ ἐδῶ ν' ἀντιτάξῃ τὸ ἐν πρὸς τὸ ἄλλο, δύο χωρία εἰς τὰς «Θεΐας Ἀρχαιοτάτας» τοῦ Οὐάρρωνος: δηλαδὴ ἓνα χωρίον τοῦ δεκάτου πέμπτου βιβλίου, σχετικὸν μὲ τὸ σύστημα τῶν μυστηρίων τῆς Σαμοθράκης, ὅπου ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει τρεῖς θεοὺς ἐμπερικλείοντας ὁλόκληρον τὸν κόσμον, καὶ ὅπου ἡ Ἀθηνᾶ ἐξυψοῦται ὑπεράνω καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἓνα δεύτερον χωρίον, τοῦ δεκάτου ἑκτοῦ βιβλίου, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Οὐάρρων ἀποδίδει τὰς ἄρσενικὰς θεότητας εἰς τὸν οὐρανόν, τὰς δὲ θηλυκάς, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς τὴν γῆν. Πράγματι ἡ ἀντίφασις, λέγει ὁ Perret, δὲν εἶναι τόσον βαρεῖα. Δὲν φαίνεται, ὅτι ὁ Οὐάρρων εἰς τὸ δέκατον ἑκτον βιβλίον του ἀποδίδει ὅλας τὰς θηλυκάς θεότητας εἰς τὴν γῆν. Εἰς ἓνα προηγούμενον κεφάλαιον (Πολιτ. Ζ', ιστ') εἶδομεν ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ συνταυτίζεται πρὸς τὴν σελήνην ἢ πρὸς τὰ ἀνώτερα στρώματα τοῦ αἰθέρος. Εἰς τὸ χωρίον τοῦ βιβλίου XVI, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει τώρα ὁ Αὐγουστῖνος, ὁ Οὐάρρων θέλει νὰ εἴπῃ μόνον, ὅτι, ὅπως εἶχεν ἀρχίσει νὰ ὁμιλῇ περὶ τῶν ἄρσενικῶν θεοτήτων, ἐκθέτων τ' ἀφορῶντα τὸν Ἰανόν, ποὺ εἶναι ὁ οὐρανός, ἔτσι θ' ἀρχίσῃ τώρα νὰ ὁμιλῇ περὶ τῶν θηλυκῶν θεοτήτων, πραγματευόμενος τὰ τῆς Χθονός, (Tellus). Πλὴν ὁμως ὁ Οὐάρρων διέπραξε μίαν ἀπροσεξίαν, δηλαδὴ ἐδίκαιολόγησε τὴν κατάταξιν αὐτὴν τῶν θεοτήτων, ἐπικαλούμενος ἓνα χωρίον τοῦ πέμπτου βιβλίου του, εἰς τὸ ὁποῖον διακρίνει δύο τάξεις θεῶν: τοὺς οὐρανίους καὶ τοὺς γηϊνούς. Ἡ διάκρισις αὕτη φαίνεται ἀντιφάσκουσα πρὸς τὴν διάκρισιν ἐκείνην μεταξὺ τῶν ἄρσενικῶν καὶ τῶν θηλυκῶν θεῶν, ἀναμφιβόλως παρὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ Οὐάρρωνος. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν φράσιν: *Minervam quam supra ipsum caelum ante posuerat*, αὕτη ἐρμηνεύεται ἤδη ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ, συνταυτιζομένη πρὸς τὰς πλατωνικάς ἰδέας, διὰ τῶν ὁποίων δημιουργεῖται ὁ οὐρανός, εἶναι ἀνώτερα του. Ὁ Μακρόβιος (Sat. III, 4, 8) συνταυτίζει τὴν Ἀθηνᾶν πρὸς τὰ ὑψηλότερα στρώματα τοῦ αἰθέρος (*summum aetheris cacumen*) εἰς κάποιον χωρίον, τὸ ὁποῖον φαίνεται, ὅτι διατυπώνει ἐπακριβῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Οὐάρρωνος περὶ τῶν θεῶν τῆς Σαμοθράκης.

λοιπὸν δυνατόν νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ μὲν θεοὶ εἶναι θεότητες τοῦ οὐρανοῦ, αἱ δὲ θεαὶ τῆς γῆς θεότητες; Τί ἐδραῖον, τί σταθερόν, τί λογικόν, τί ἀκριβὲς εὐρίσκεται εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς θεωρίας;

Αἱ θεαὶ ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν Χθόνα ἐκείνην, τὴν Μεγάλην Μητέρα, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποίαν οἱ διεστραμμένοι, οἱ ἀκρωτηριαζόμενοι, οἱ εὐνουχιζόμενοι, οἱ θορυβοῦντες κάμνουν, ὥστε νὰ διατηρῇται ὁ σάλος τῶν βδελυρῶν της ἐξωφρενισμῶν. Διατί ὀνομάζουν τὸν Ἰανὸν «κεφαλὴν» τῶν θεῶν τὴν δὲ Χθόνα «κεφαλὴν» τῶν θεαινῶν; Ἐδῶ ἡ δεισιδαιμονία πολλαπλασιάζει τὴν κεφαλὴν τοῦ θεοῦ καὶ διαταράσσει τὴν κεφαλὴν τῆς θεᾶς. Ἀλλὰ διατί προσπαθοῦν ν' ἀναγάγουν ὅλα αὐτὰ εἰς τὸν κόσμον; Εἶναι ποτὲ δυνατόν μία θρησκευομένη ψυχὴ νὰ λατρεύῃ τὸν κόσμον ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ; Βεβαίως ὄχι! Διότι τὰ πάντα δεικνύουν μ' ἐκθαμβωτικὴν ἐνάργειαν, ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀπόπειρα αὕτη. Ἀς ἀποδώσουν μᾶλλον τὴν θρησκείαν των εἰς ἀνθρώπους νεκροὺς καὶ εἰς τοὺς βδελυροὺς δαίμονας, ὅποτε θὰ ἐξηφανίζετο κάθε δυσκολία. ⁽¹⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Αἱ ιδιότητες, τὰς ὁποίας ὁ Οὐάρρων προσπαθεῖ ν' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς θεοὺς, ἀνήκουν εἰς τὴν πραγματικότητα μόνον εἰς τὸν ἕνα καὶ ἀληθινὸν Θεόν.

Πράγματι, πᾶν ὅτι ἡ εἰς τοὺς ἐν λόγῳ θεοὺς ἀναφερομένη θεολογία ἀνάγει εἰς τὸν κόσμον, διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα τῶν Ἑθνικῶν φυσιοκρατικῶς, πόσον εὐκολώτερον καὶ χωρὶς ὑπόνοιαν ἱεροσυλίας θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν, ποὺ ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, εἰς τὸν πλάστην ὅλων τῶν σωμάτων καὶ ὅλων τῶν ψυχῶν! Ἀρκεῖ κανεὶς νὰ τὸ ἐννοήσῃ. Λατρεύομεν τὸν Θεὸν καὶ ὄχι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ποὺ εἶναι τὰ δύο συστατικὰ μέρη τοῦ κόσμου, οὔτε τὴν ψυχὴν ἢ τὰς ψυχὰς τὰς ὑφισταμένας εἰς ὅλους τοὺς ζῶντας. Λατρεύομεν τὸν Θεόν, ποὺ ἔπλασε τὸν Οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πᾶν ὅ,τι ἐμπεριέχουν τὸν Θεόν, ποὺ ἔπλασεν ὅλας τὰς ψυχάς, τὰς ψυχάς, ποὺ μόνον ζοῦν χωρὶς νόησιν καὶ χωρὶς αἴσθησιν, ⁽²⁾ ὥς καὶ ἐκεῖνας ποὺ ἔχουν καὶ αἴσθησιν καὶ νόησιν.

⁽¹⁾ Δηλαδή νὰ ἐρμηνεύωμεν ὅσα ἀφοροῦν τὴν εἰδωλολατρικὴν θρησκείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Συνέχεια ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος.

Καὶ διὰ ν' ἀρχίσωμεν τώρα νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ἔργα τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ, αὐτὰ τὰ ἔργα, ποὺ παρέσχον στάδιον νὰ δημιουργηθῇ ἓνα πλῆθος ψευδῶν θεοτήτων, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἑθνικοὶ προσελάθουν νὰ ἐρμηνεύσουν σχεδὸν ἐναρέτως τὰς σκανδαλωδεστέρας καὶ φρικωδεστέρας τῶν ἱεροτελεστιῶν, θὰ εἴπωμεν, ὅτι λατρεύομεν τὸν Θεὸν ἐκεῖνον, ὃ ὁποῖος ἔπλασε τὰ ὄντα, ἐδημιούργησε τὴν ἀρχήν, τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὸ τέλος τῶν τὸν Θεὸν ἐκεῖνον, ποὺ κρατεῖ εἰς τὰς χεῖράς του, γνωρίζει καὶ ῥυθμίζει τὰς αἰτίας, ποὺ διέπει καὶ κατευθύνει τὴν γονιμότητα τῶν σπερμάτων, ποὺ ἐδώρησε μίαν λογικὴν ψυχὴν, μίαν διάνοιαν εἰς ὠρισμένα πλάσματά του· ποὺ ἔδωκεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν δύναμιν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς σκέψεως κατὰ τὴν θέλησίν του· ἐχορήγησεν εἰς τινὰ πνεύματα τῆς ἐκλογῆς του νὰ προλέγουν τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον προαναγγέλλει αὐτὸς ὁ ἴδιος διὰ τῶν προσώπων, ποὺ ἐκλέγει, ποὺ θεραπεύει τὰς νόσους δι' ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐκλέγονται παρ' Αὐτοῦ. Ἐκεῖνος, ποὺ εἶναι καὶ τῶν πολέμων ἀκόμη κύριος, ὅταν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πρέπει νὰ διορθώνεται καὶ νὰ τιμωρῆται. Ἐκεῖνος, ὃ ὁποῖος καθορίζει τὴν ἀρχήν, τὴν πρόοδον καὶ τὸ τέλος τῶν. Ἐκεῖνος, ποὺ δημιουργεῖ καὶ κυβερνᾷ τὸ παγκόσμιον πῦρ, τὸ τόσον βίαιον καὶ ὀρμητικόν, διὰ νὰ διασφαλίσῃ τὴν ἰσορροπίαν τῆς τεραστίας φύσεως. Ἐκεῖνος, ποὺ εἶναι ὁ πλάστης καὶ ὁ ῥυθμιστὴς ὅλων τῶν ὑδάτων, ποὺ ἐδημιούργησε τὸν ἥλιον, τὸ λαμπρότερον φῶς ἀπὸ ὅλα τὰ ὑλικά φῶτα, καὶ τοῦ ἔδωκε δύναμιν καὶ κίνησιν καταλλήλους. Ἐκεῖνος, ὅστις ἀκόμη καὶ εἰς τὸν Ἄδην δὲν ἀρνεῖται τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλείου Του καὶ τῆς δυνάμεώς Του. Ἐκεῖνος, ποὺ παρέχει εἰς τοὺς ζῶντας τὰ σπέρματα καὶ τὰς τροφάς των, ξηρὰς ἢ ὑγρὰς ἀναλόγως τῆς φύσεώς των. Ἐκεῖνος, ποὺ δίδει εἰς τὴν γῆν τὴν ἐδραίαν θέσιν της καὶ τὴν γονιμότητά της· ποὺ διανέμει μὲ γενναιοδωρίαν τοὺς καρπούς τῆς γῆς εἰς τὰ ζῶα καὶ τοὺς ἀνθρώπους· ποὺ γνωρίζει καὶ ῥυθμίζει τὰς αἰτίας, τὰς δευτερευούσας καὶ τὰς πρωταρχικάς. Ἐκεῖνος, ποὺ καθορίζει τὴν τροχίαν τῆς σελήνης καὶ ὃ ὁποῖος εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς διανοίγει τὴν ὁδὸν εἰς τὴν μετατόπισιν τῶν σωμάτων. Ἐκεῖνος, ὅστις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, τὴν ὁποίαν ἐδηρογούργησεν, ἐδώρησε καὶ τὴν γνῶσιν διαφόρων τεχνῶν, προοριζομένων νὰ διευκολύνουν τὴν ζωὴν καὶ νὰ τελειοποιοῦν τὴν φύσιν· ποὺ ἐθέσπισε τὴν ἔνωσιν τῶν δύο φύλων, ὥς ὀργάνων τῆς διαιωνίσεως τῶν εἰδῶν. Ἐκεῖνος, ποὺ παρεχώρησεν εἰς τὰς ἀνθρωπίνους κοι-

νωνίας, ὡς δῶρον, τὸ γήϊνον πῦρ, διὰ τὰ θερμαίνονται καὶ τὰ φωτίζονται.

Ἀναμφιβόλως ὅλα αὐτὰ ἠθέλησε ν' ἀποδώσῃ ὁ Οὐάρρων, αὐτὸς ὁ σοφός, ἡ ὀξύνους αὐτὴ διάνοια, εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς θεοὺς, ἀγνοῶν διὰ ποίου εἴδους φυσιοκρατικῶν ἐρμηνειῶν, εἴτε βασιζόμενος ἐπὶ ξένων παραδόσεων, εἴτε ἐξ ἰδίων συμπερασμάτων⁽¹⁾. Πράγματι, εἶναι ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεός, ποὺ ἐνεργεῖ καὶ διέπει ὅλα αὐτά, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τοὺς τρόπους, ποὺ ἀνήκουν εἰς αὐτὸν καὶ μόνον· ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεός, ὁλόκληρος πανταχοῦ, ὑπερφαλαγγίζων κάθε τυπικὸν περιορισμόν, ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε δεσμόν, ἀπολύτως ἀδιαίρετος, τελείως ἀμετάβλητος, πληρῶν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν διὰ τῆς πανταχοῦ παρουσίας μιᾶς δυνάμεως, ἥτις, δὲν ἔχει ἀνάγκην κανενὸς φυσικοῦ ἀντικειμένου⁽²⁾. Κατὰ ταῦτα ὁ Θεὸς διευθύνει πᾶν ὅ,τι ἔπλασε, ἀφίνων τὰ πλάσματά του ν' ἀναπτύσσουν καὶ τὰ ἐκτελοῦν, αὐτὰ τὰ ἴδια, τὰς κινήσεις τὰς ἀνταποκρινομένας πρὸς τὴν φύσιν των. Δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχουν ἄνευ Αὐτοῦ, καὶ ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἐκτελεῖ ἀκόμη ἔργα πολλὰ διὰ τῆς παρεμβάσεως τῶν Ἀγγέλων, ἀλλ' εἶναι μόνον αὐτὸς ἡ ἀρχὴ τῆς μακαριότητός των. Ἐξ ἄλλου, μολονότι ἀποστέλλει ἀγγέλους πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τούτους ἢ ἐκείνους τοὺς λόγους, δὲν καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους μακαρίους διὰ τῶν ἀγγέλων, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὅπως καθιστᾷ μακαρίους καὶ τοὺς ἀγγέλους. Ἀπὸ τὸν Θεὸν ἐλπίζομεν τὴν αἰωνίαν ζωὴν.

(1) Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον κατὰ τοῦτο, ὅτι μᾶς ἀφίνει νὰ διακρίνωμεν τοὺς λόγους τῆς μεγάλης ἐκτιμήσεώς του πρὸς τὸν Οὐάρωνα. Ὁ Ρωμαῖος οὗτος σοφός, εἴτε ἐξ αὐθεντικῆς παραδόσεως, εἴτε ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὴν ἰδικήν του μεγαλοφυΐαν,—καὶ ὁ Αὐγουστίνος φαντάζεται ὡς πρὸς τὸν Οὐάρωνα, ὅπως καὶ ὡς πρὸς τὸν Πλάτωνα ποιάν τινα ἔμμεσον γνῶσιν τῶν Γραφῶν—διέγνωσε τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Ἴδου διατὶ καταβάλλει ἀτυχῇ καὶ κατὰ τὸ ἡμῖς εἰλικρινῇ προσπάθειαν, ὅπως σώσῃ τοὺς θεοὺς τῆς ἐπισήμου, κρατικῆς λατρείας, ὡς συμβολίζοντας τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεόν.

(2) Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι δυσνόητον. Τὰ «implens caelum et terram praesente potentia, non indigente natura» θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἐρμηνεύσῃ: «Πληρῶν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν διὰ μιᾶς παρούσης δυνάμεως καὶ ὄχι διὰ μιᾶς ἐνδεοῦς φύσεως». Ποία ὅμως εἶναι αὐτὴ ἡ ἐνδεὴς φύσις ἢ ἡ δύναμις, ἥτις θὰ εἶχεν ἀνάγκην ἐνὸς ἀντικειμένου; Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ θεοῦ τοῦ Οὐάρρωνος, τῆς κοσμικῆς ψυχῆς ποὺ ἔχει ἀνάγκην τοῦ σώματος τοῦ κόσμου διὰ τὰ συμπληρωθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ΄.

Ὁ ἀληθινὸς Θεὸς εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ σωτὴρ μας καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς εὐδαιμονίας μας.

Διότι πλὴν τῶν ἀγαθῶν, ποὺ διανέμει εἰς τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακοὺς, συμφώνως πρὸς τὴν τάξιν τῆς φυσικῆς οἰκονομίας, περὶ τῆς ὁποίας εἶπαμεν μερικὰς λέξεις, μᾶς παρέχει καὶ μεγάλα δείγματα τῆς ἀγάπης Του, ἥ ὁποία εἶναι ἀρετὴ τῶν ἀγαθῶν. Ἀναμφιβόλως τὸ θαυμάσιον τοῦτο δῶρον, νὰ ὑπάρχη κανεῖς, νὰ ζῇ, νὰ βλέπῃ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, νὰ εἶναι προικισμένος μὲ ἓνα πνεῦμα καὶ μίαν διάνοιαν ἱκανὴν νὰ ζητῇ νὰ γνωρίσῃ ἀκόμη καὶ Ἐκεῖνον, ποὺ καθώρισεν ὅλα αὐτά, μᾶς καθιστᾷ ἀνικάνους νὰ τοῦ διατρανώσωμεν ἀρκούντως τὴν εὐγνωμοσύνην μας. Ἀλλὰ εἶχαμεν ἐπάνω μας τὸ βάρος καὶ τὴν κατάθλιψιν τῶν ἁμαρτιῶν μας, εἶχαμεν ἀποστρέψει τὸ πρόσωπον ἀπὸ τὴν θεάν τοῦ φωτός, εἶχαμεν ἀποτυφλωθῇ ἀπὸ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ σκότος, δηλαδὴ πρὸς τὴν ἀδικίαν. Ἐκεῖνος δὲ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς ἐγκαταλείψῃ ὅπωςδὴποτε, μᾶς ἔπεμψε τὸν Λόγον, ποὺ εἶναι ὁ μοναδικὸς Του υἱός, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν σάρκα, τὴν ὁποίαν περιεβλήθη, ἐγεννήθη καὶ ἔπαθε ὑπὲρ ἡμῶν, διὰ νὰ μάθωμεν πόσον ὁ Θεὸς ἠγάπησε τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε διὰ τῆς θυσίας ταύτης, μοναδικῆς εἰς τὸ εἶδος τῆς, ν' ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ ὅλας τὰς ἁμαρτίας μας καὶ νὰ δεχθῶμεν εἰς τὰς ψυχὰς μας τὴν ἀγάπην, ποὺ διαχέει τὸ πνεῦμά Του. Ὑπερνικῶντες δὲ κάθε ἐμπόδιον καὶ δυσκολίαν, νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν αἰωνίαν ἀνάπαυσιν καὶ εἰς τὴν ἀνέκφραστον γλυκύτητα τῆς θεᾶς Του. Ποία καρδιά, ποῖον στόμα ἰσχυρίζεται, ὅτι εἶναι ἱκανὸν νὰ διαδηλώσῃ δεόντως τὴν εὐγνωμοσύνην του διὰ τὸ εὐεργέτημα τοῦτο ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ΄.

Τὸ μυστήριον τῆς λυτρώσεώς μας δὲν ἦτο σκοτεινὸν κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, ἀλλ' ὑπεδηλοῦτο ὑπὸ διαφόρους ἐκδοχάς.

Εὐθύς, ὅταν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐνεφανίσθῃ ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ μυστήριον τῆς αἰωνίας ζωῆς ἐξηγγέλθῃ διὰ σημείων καὶ συμβόλων, προσαρμοζομένων εἰς τὰς περιστάσεις, τῇ παρεμβάσει

τῶν Ἀγγέλων, εἰς ἐκείνους, οἵτινες ὄφειλον νὰ τὸ γνωρίζουν. Ἔπειτα ὁ λαὸς τῶν Ἑβραίων συνῆλθεν εἰς μίαν, τρόπον τινά, ἐνιαίαν κοινότητα, ἣ ὁποία θὰ ἐξεπροσώπει τὸ μυστήριον τοῦτο· εἰς μίαν κοινότητα, ὅπου διὰ τοῦ ὀργάνου ἀνθρώπων τινῶν, οἱ ὁποῖοι ἄλλως τε, ἐν τῷ συνόλῳ των, δὲν εἶχον συνείδησιν τοῦ ὁλοῦ των, θὰ ἐξηγγέλλετο πᾶν ὅ,τι θὰ συνέβαινεν ἀπὸ τῆς ἐλευσεως τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ βραδύτερον ὅσα ἐπρόκειτο νὰ συμβοῦν. Κατόπιν ὁ λαὸς οὗτος διεσκορπίσθη ἀνὰ τὰ ἔθνη, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μάρτυς εἰς τὰς Γραφάς, ὅπου προλέγεται ἡ αἰωνία λύτρωσις τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ Χριστοῦ. Διότι εἰς τὰς Ἱερὰς ταύτας Γραφάς δὲν ἀναφέρονται μόνον αἱ προφητεῖαι κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐντολαί, αἱ ρυθμίζουσαι τὰ ἔθνη, καὶ ἡ εὐσέβεια, ὡσαύτως δὲ καὶ αἱ ἱεροτελεστίαι, τὰ ἱερατεῖα, τὸ σκῆνος (tabernaculum) ἢ τὸ ἱερόν ⁽¹⁾, οἱ βωμοί, αἱ θυσίαι, αἱ ἡμέραι τῶν ἐορτασμῶν, καὶ πᾶν ὅ,τι ὀφείλεται εἰς τὸν Θεόν, τὸ καλούμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λατρεῖα. Τὰ πάντα ἦσαν ἀπεικονίσεις καὶ προορρήσεις ὅλων αὐτῶν τῶν ἐκπληρώσεων, αἱ ὁποῖαι, διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς αἰωνίας ζωῆς τῶν πιστῶν ἐν Χριστῷ, ἐπραγματοποιήθησαν ἐν μέρει, ὅπως πιστεύομεν, καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ πραγματοποιοῦνται, ὅπως ἔχομεν ἀκράδαντον πεποίθησιν περὶ τούτου.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Μόνον διὰ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι δυνατόν ν' ἀποφεύγωμεν τὴν πανουργίαν καὶ τὴν γοητείαν τῶν πονηρῶν πνευμάτων, ποὺ ἐξαπατοῦν τοὺς ἀμαθεῖς.

Ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία, ἡ μόνη ἀληθινή, ἠδυνήθη νὰ δείξῃ σαφῶς εἰς ὅλους, ὅτι οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἶναι βδελυροὶ δαίμονες, οἱ ὁποῖοι, ἐπωφελοῦμενοι τῆς εὐκαιρίας, ποὺ παρέχουν αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν ⁽²⁾ ἢ προσλαμβάνοντες μορφὴν πλασμάτων

(1) Σκῆνος (tabernaculum), (1) μέρος παρ' Ἑβραίοις, ὅπου ἔκειτο ἡ κιβωτὸς τῆς Διαθήκης, (2) Ναὸς τῶν Ἰσραηλιτῶν φορητὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

(2) Περὶ τῆς εὐκαιρίας, ποὺ παρέχουν αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν εἰς τοὺς δαίμονας, βλ. Πολιτ. Ζ, λε', ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰς μορφάς, ποὺ προσλαμβάνουν οἱ δαίμονες, πρόκειται, καθὼς φαίνεται, περὶ ὑπαινιγμοῦ τινος εἰς τὰς τερατουργίας τῆς μαγείας. Πρβλ. Πολιτ. Η', κβ'—κδ'.

τοῦ κόσμου τούτου, προσπαθοῦν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς θεοί, ἀρεσκόμενοι μὲ ὑπεροψίαν ἐπαίσχυντον εἰς τιμὰς δῆθεν θείας, ἀπαίσιον σύμπλεγμα ἐγκλημάτων καὶ αἰσχροτήτος, καὶ φθονοῦντες, πλὴν ἄλλων, τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦτο δυνατόν, νὰ μεταστραφοῦν εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Ἀπὸ τὴν τοιαύτην κυριαρχίαν, τὴν σκληρὰν καὶ τὴν ἀσεβῆ, ἀπαλάσσεται ὁ ἄνθρωπος, ὅταν πιστεύῃ εἰς Ἐκεῖνον, ποὺ τοῦ ἔδωκε, χάριν τῆς ἐξυψώσεώς του, τὸ παράδειγμα μιᾶς ταπεινοφροσύνης ἴσης πρὸς τὴν ὑπεροψίαν, ἣτις ἔκαμε νὰ πέσουν οἱ δαίμονες.

Εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεῶν, περὶ τῶν ὁποίων τόσον διεξοδικῶς ὠμιλήσαμεν ἤδη, καὶ τῶν ὁμοίων των, ποὺ ἀνῆκουν εἰς ἄλλα ἔθνη καὶ ἄλλας χώρας, πρέπει νὰ συγκαταλέξωμεν καὶ ἐκείνους, περὶ τῶν ὁποίων τώρα ἀσχολούμεθα, δηλαδὴ τοὺς ἐκλεκτοὺς θεοὺς, διὰ νὰ καταρτίσωμεν, κατὰ τινὰ τρόπον, τὴν σύγκλητον τῶν θεῶν· τοὺς θεοὺς ἐκείνους, τοὺς ἐκλεγέντας διὰ τὴν «φήμην» τῶν ἐγκληματικῶν πράξεων των καὶ ὄχι διὰ τὰς ὑψηλὰς των ἀρετάς. Εἶναι ἡ ἱστορία των, αἱ ἱερουργίαι αἱ συνδεόμεναι πρὸς τὴν λατρείαν των, ἐκεῖνο, ποὺ ὁ Οὐάρρων προσπαθεῖ ν' ἀναγάγῃ, τρόπον τινά, εἰς ἓν φυσιοκρατικὸν δόγμα, ζητῶν νὰ καταστήσῃ ἠθικὰ τ' ἀνῆθικα πράγματα. Τὸ μέσον ὅμως, τὸ ὁποῖον τὰ πλαισιώνει καὶ συμφωνεῖ μὲ τὰ γεγονότα, δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸ ἀνακαλύψῃ ὁ συγγραφεύς, διότι αἱ πραγματικαὶ αἰτίαι δὲν εἶναι ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας πιστεύει ἡ μᾶλλον θέλει νὰ τὰς κάμῃ νὰ πιστευθοῦν. Ἐὰν ἦσαν τοιαῦται ἡ παρεμφερεῖς, μολονότι εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ξέναι πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν, κύριον σκοπὸν τῆς θρησκείας, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐλαττώσουν ὅπωςδῆποτε διὰ τῆς φυσιοκρατικῆς ταύτης ἐρμηνείας, ὁποιαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀξία της, τὴν φρίκην, ποὺ προκαλοῦν μερικαὶ λεπτομέρειαι αἰσχροαὶ ἢ βλακώδεις, ἡ σημασία τῶν ὁποίων θὰ εἶχεν ἀγνοηθῇ. Ἴδου τί προσεπάθησε νὰ κάμῃ ὁ Οὐάρρων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς μερικοὺς μύθους τοῦ θεάτρου ἢ εἰς τὰ μυστήρια τῶν ναῶν, δικαιολογῶν, εἶναι ἀλήθεια, ὀλιγώτερον, τὸ θέατρον, ἐξομοιώνων τοῦτο πρὸς τὸν ναόν, παρὰ καταδικάζων τὸν ναὸν ἐξομοιώνων αὐτὸν πρὸς τὸ θέατρον. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα ἀπεπειράθη, ὅπως ἠμπόρεσε νὰ καταπραΰνῃ τὴν νόησιν, σκανδαλιζομένην ἀπὸ αὐτὰς τὰς φρικαλεότητας, ἐρμηνεύων ταύτας φυσιοκρατικῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Ἡ ἱστορία τῆς ἀνακαλύψεως τῶν βιβλίων τοῦ Νουμᾶ διαπιστῶναι τὰ συμπεράσματα, ποὺ ἐπετεύχθησαν προηγουμένως.

Ἄλλ' ἰδού, ὅτι μανθάνομεν, καθ' ὁλοκληρίαν ἀντιθέτως

ἀπὸ τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου σοφοῦ ⁽¹⁾ ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς θρησκείας, ὅπως τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὰ βιβλία τοῦ Νουμᾶ Πομπηλίου ἀπερρίφθη ἀνεπιφυλάκτως, διότι εἶχεν ἀποδειχθῇ, ὅτι ὄχι μόνον ἦτο ἀδύνατον νὰ δοθῇ εἰς τοὺς πιστοὺς πρὸς ἀνάγνωσιν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ νὰ διατηρηθῇ, ἔστω ὑπὸ σκιάν, τὸ σχετικὸν κείμενον. Θέλω τώρα νὰ εἶπω ὅ,τι εἶχον ὑποσχεθῇ εἰς τὸ τρίτον Βιβλίον νὰ ἐκθέσω βραδύτερον κατὰ τὴν κατάλληλον στιγμήν. Ἴδου λοιπὸν τὶ ἀναγινώσκουμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Οὐάρεωνος, τὸ πραγματευόμενον περὶ τῆς λατρείας τῶν θεῶν : «Κάποιος Τερέντιος εἶχεν εἰς τὸ Ἰανικόλον ἓνα ἀγρόν. Λοιπὸν ὁ βουκόλος τοῦ ἀροτριῶν κάποτε πλησίον τοῦ τάφου τοῦ βασιλέως Νουμᾶ Πομπηλίου, ἔφερεν εἰς φῶς τὰ βιβλία του, εἰς τὰ ὅποια ὁ ἡγεμὼν οὗτος ἀνέφερε τοὺς λόγους τῶν θρησκευτικῶν του θεσμῶν. Ὁ βουκόλος τὰ μετέφερεν εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὰ παρέδωκεν εἰς τὸν πραιτώρα. Οὗτος, ἀφοῦ ἔρριπεν ἓνα βλέμμα εἰς τὴν ἀρχὴν ἑνὸς βιβλίου, ἀνήγγειλε τὴν σπουδαίαν αὐτὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν Σύγκλητον. Ἐκεῖ, ὅταν τὰ κυριώτερα μέλη τῆς Συγκλήτου ἔλαβον γνῶσιν τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἀνέφερε περὶ τῶν θρησκευτικῶν θεσμῶν τοῦ ὁ Νουμᾶς, ἡ Σύγκλητος ἐπεδοκίμασε τὸν νεκρὸν βασιλέα, ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὰ βιβλία, οἱ συγκλητικοί, καταληφθέντες ἀπὸ ἓνα συναίσθημα θρησκευτικοῦ τρόμου, διέταξαν τὸν πραιτώρα νὰ τὰ καύσῃ».

Εἶναι ἐλεύθερος ὁ καθένας νὰ πιστεύσῃ αὐτὰ τὰ ἱστορήματα. Εἶναι ἐλεύθερος ὁ συνήγορος μιᾶς τοιαύτης ἀσεβείας νὰ εἴπῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ ἡδύνατο νὰ τοῦ ὑποβάλλῃ μία ἐξωφρενικὴ ἰσχυρογνωμοσύνη. Ὡς πρὸς ἐμέ, ἐγὼ ἀρκοῦμαι νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς θρησκείας, ἔστω καὶ διατυπωμένη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νουμᾶ, ἰδρυτοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς θρησκείας, ἐδέησε ν' ἀποκρυβῇ εἰς τὸν λαόν, εἰς τὴν Σύγκλητον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἱερεῖς ἀκόμη. Φαίνεται ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ρωμαῖος μονάρχης, ὠθούμενος ἀπὸ μίαν περιέργειαν ἱερόσυλον, εἶχε μάθει ἀπὸ τοὺς δαίμονας μερικὰ μυστικά, τὰ ὅποια κατέγραψεν αὐτὸς ὁ ἴδιος, διὰ νὰ τὰ ἐνθυμῇται. Ἐν τούτοις, μολονότι ἦτο βασιλεὺς καὶ δὲν εἶχε κανένα νὰ φοβῇται, δὲν ἐτόλμησεν ὅμως οὔτε νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸ περιεχόμενον τῶν σημειώσεών του εἰς οἷονδῆποτε, οὔτε νὰ ἐκμηδενίσῃ τὰς ἀποκαλύψεις τῶν δαιμόνων, ἐξαφανίζων κατὰ τινὰ τρόπον τὸ χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον τὰς περιελάμβανε. Τοιοντοτρόπως, ὁ Νουμᾶς Πομπήλιος, ἐπειδὴ δὲν ἤθελε νὰ μάθῃ κανεὶς τὰ βιβλία ταῦτα, διότι θ' ἀπεκάλυπτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους φρικαλεότητας, ἀφ' ἑτέρου ὅμως

---

(1) Τοῦ Οὐάρεωνος.

φοβούμενος νὰ τὰ καταστρέψῃ, ὅπως μὴ ἐπισύρῃ τὴν ὀργὴν τῶν δαιμόνων ἐναντίον του, τὰ ἔθαιπεν εἰς ἓνα τόπον, ποὺ ἐφαντάζετο ἀσφαλῆ, πεπεισμένος ὅτι τὰ ἄροτρα δὲν ἐπλησίαζον ποτὲ τὸν τάφον του. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν Σύγκλητον, ἣ ὁποία ὑπεχώρησεν ἐνώπιον τῆς προοπτικῆς νὰ καταδικάσῃ τὴν θρησκείαν τῶν προγόνων, ἐφ' ὅσον θὰ ὑπεχρεοῦτο νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὸν Νουμᾶν, αὕτη ἔκρινε τὰ ἐν λόγῳ βιβλία τόσον ὀλέθρια, ὥστε δὲν ἠθέλησε νὰ τὰ χώσῃ καὶ πάλιν εἰς τὸ χῶμα, δεδομένου, ὅτι ἡ περιέργεια τῶν ἀνθρώπων θὰ παρωξύνετο ἀκόμη περισσότερον, ὥστε ν' ἀναζητήσουν ἐν ἀντικείμενον, τὸν ὁποῖον εἶχον ἤδη κατὰ τὸ ἥμισυ ἀντιληφθῇ. Διὰ τοῦτο οἱ συγκλητικοὶ πατέρες διέταξαν νὰ καταστραφοῦν τὰ σκανδαλώδη ντοκουμέντα αὐτὰ μέσα εἰς τὰς φλόγας. Ἐπειδὴ ἐπίστευαν, ὅτι ἡ διατήρησις τῶν ἐν λόγῳ θεσμῶν εἶχε καταστῇ ἀναγκαία, ἐφρόνουν, ὅτι ἡ ψευδαίσθησις, εἰς τὴν ὁποίαν εὗρίσκετο ἡ Πολιτεία, ἐφ' ὅσον ἀγνοοῦσε τὴν προέλευσίν των, θὰ ἦτο μικρότερον κακὸν ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴν, ποὺ θὰ προκαλοῦσεν ἡ γνῶσίς των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ἡ ὑδρομαντεία ὑπὸ τῆς ὁποίας ἀπεπλανήθη ὁ Νουμᾶς δι' ὀπτασιῶν τῶν δαιμόνων.

Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Νουμᾶς, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἐστάλησαν οὔτε προφῆται τοῦ Θεοῦ οὔτε ἅγιοι Ἀγγελοι, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ὑδρομαντείαν ⁽¹⁾, διὰ νὰ ἴδῃ ἐντὸς τοῦ ὕδατος τὰς εἰκόνας τῶν θεῶν ἢ μᾶλλον τὰς τερατουργίας τῶν δαιμόνων καὶ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν νὰ μάθῃ ὅ,τι ὤφειλε νὰ θεσπίσῃ καὶ νὰ παρατηρήσῃ σχετικῶς μὲ τὰς ἱεροτελεστίας. Ὁ Οὐάρορον λέγει, ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαντείας προέρχεται ἀπὸ τοὺς Πέρσας καὶ ὅτι ὁ Νουμᾶς, αὐτὸς ὁ ἴδιος, κατόπιν δὲ ὁ φιλόσοφος Πυθαγόρας ἠρύσθησαν τὰς μαντικὰς μεθόδους των ἐξ αὐτῶν. Ὁ Οὐάρορον προσθέτει, ὅτι, ἐὰν κανεῖς μεταχειρισθῇ αἷμα ⁽²⁾, ἡμπορεῖ νὰ συμβουλευέται τὸν Ἀδην, τοῦτο δὲ ὀνομάζε-

(1) Εἶναι δύσκολον νὰ ἐξακριβώσωμεν τί ἐννοεῖ ὁ Αὐγουστίνος μὲ τὰς λέξεις « ὑδρομαντεία » καὶ « νεκρομαντεία », αἱ ὁποῖαι συχνὰ ἔχουν σημασίαν διάφορον. Περὶ τῶν τρόπων αὐτῶν τῆς μαντείας βλ. Bouchet—Leclercq, « Histoire de la divination dans l'antiquité » I, σελ. 185—187 καὶ 339—341.

(2) Ἡ ζωογόνος δύναμις τοῦ αἵματος καὶ αἱ πολλαπλαῖ ιδιότητές

ται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν νεκρομαντεία. Ἄλλ' ὅπωςδήποτε καὶ ἂν καλῆται ὕδρομαντεία ἢ νεκρομαντεία, ἓνα εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι αὕτη ἐκλαμβάνεται ὡς τέχνη, διὰ τῆς ὁποίας πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τούτων νεκρῶν τὸ μέλλον. Διὰ ποίων μέσων ἐπιτυχάνουν αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦτο δὲν εἶναι δική μας ὑπόθεσις. Δὲν θέλω νὰ εἶπω, ὅτι, καὶ πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος εἰς τὸν κόσμον, αἱ τοιαῦται ἐνέργειαι δὲν ἀπηγορεύοντο ὑπὸ τοῦ Νόμου καὶ ὅτι δὲν ἐπεβάλλοντο ἐναντίον των αὐστηρόταται ποιναί. Δὲν θέλω νὰ τὸ εἶπω, διότι ἴσως τότε ὅλα αὐτὰ δὲν ἐθεωροῦντο παράνομα ⁽¹⁾. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ Νουμᾶς

του ὠδήγησαν εἰς ποικίλην χρῆσιν αὐτοῦ. Ἀναφέρονται περιπτώσεις, καθ' ἃς οἱ Ῥωμαῖοι εἰσῆρχοντο εἰς τὴν παλαίστραν καὶ ἐρρόφων τὸ αἷμα τῶν φονευομένων μονομάχων. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστευον ἐπίσης εἰς τὴν ζυγογόνον δύναμιν τοῦ αἵματος, αἱ δὲ προσφοραὶ αἵματος, (αἱ αἱμακουρίαι), εἰς τοὺς νεκρούς, ὠφείλοντο εἰς τὴν κρατοῦσαν πεποίθησιν, ὅτι διὰ τῆς πόσεως αἵματος ἐδίδετο νέα δύναμις εἰς τὰς σκιὰς εἰς τὸν Ἄδην.

Ἡ χρῆσις αἵματος, ἐκτὸς τῶν θεραπευτικῶν σκοπῶν,—εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔκαμνον χρῆσιν αἵματος οἱ ἐξ ἐλεφαντιάσεως πάσχοντες βασιλεῖς—παρουσιάζεται καὶ εἰς τὴν λατρείαν. Παρ' Ἑβραίοις χρῆσις τοιούτου ἐγίνετο κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἐξιλασμοῦ μετὰ ῥάντισμα δι' αἵματος πρὸς ἐξιλέωσιν «διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν υἱῶν τοῦ Ἰσραὴλ» (Λευίτ. ιστ', 16). Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ προσφορὰ αἵματος εἰς τοὺς νεκρούς καὶ οἱ σχετικοὶ πρὸς τὰς προφητικὰς ιδιότητας τούτου μῦθοι, εἶναι λείψανα παλαιότερας ἐποχῆς, καθ' ἣν προσεπάθουν νὰ ἐξευμενίσουν δι' ἀνθρωπίνου αἵματος τοὺς ἥρωας καὶ τοὺς θεούς.

(1) Πρὸ τῆς νομοθεσίας τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐναντίον τῶν μάγων, τῶν Μανιχαίων καὶ τῶν ἀστρολόγων, ἡ ὁποία κατέστη πολὺ αὐστηροτέρα διὰ τῶν ἐδίκτων τοῦ Κωνσταντίνου, κατὰ τὰ ἔτη 319 καὶ 320, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπέτρεπον τὰς νυκτερινὰς ἱερουργίας καὶ τὴν ἀσκησιν τῆς μαντείας παρ' ἰδιωτῶν, δὲν φαίνεται, ὅτι ἡ μαγεία ἀπηγορεύετο εἰς τὴν Ῥώμην. Οἱ μάγοι ὅμως εἶχαν κακίστην φήμην. Ἐπειδὴ δὲ ἐθεωροῦντο ἱκανοὶ νὰ προκαλοῦν τὸν θάνατον διὰ τῶν φίλτρων καὶ τῶν ἐπωδῶν των, διέτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ κατηγορηθοῦν ὡς δηλητηριασταὶ καὶ δολοφόνοι. Ἐπίσης εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ αὐτοκράτορες διὰ ν' ἀποφύγουν τὰ δυσάρεστα προγνωστικά, τὰ σχετικά πρὸς τὸ μέλλον των, συχνὰ ἐξώριζαν τοὺς ἀστρολόγους. Βλ. Valette, *l'Apologie d'Apulée*, σελ. 34—40, ἰδίως δὲ Martroye, *La Repression de la magie et le Culte des Gentiles au IVe siècle*: *Revue histor. du droit français et étranger*, IX, 1930 σελ. 669—701.

ἔμαθεν ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἀποκρύφων ἐνεργειῶν τὰς τελετουργίας ταύτας τῶν ὁποίων τὸ τυπικὸν ἐδημοσίευσεν, καὶ «ἔθαψε» τὴν ἐρμηνείαν, —τόσον πολὺ ἐφοβήθη ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὅσα εἶχε μάθει— μὲ τὰ βιβλία του, τὰ ὁποῖα ἔκαυσεν ἡ Σύγκλητος, ὅταν ὀλίγον ἔλειψε νὰ γίνουν γνωστά. Διὰ ποῖον λοιπὸν λόγον ὁ Οὐάρρων θέλει νὰ δώσῃ διάφορον ἐρμηνείαν εἰς τὰς ἱερουργίας αὐτάς, τὴν ὁποίαν, καθὼς λέγει, ἐδανείσθη ἀπὸ τὴν φύσιν; Ἐὰν τὰ βιβλία τοῦ Νουμᾶ περιελάμβανον ἐρμηνείας τοῦ εἵδους τούτου, δὲν θὰ κατετρώγοντο ἀπὸ τὰς φλόγας, ἢ τὰ ἔργα τοῦ Οὐάρρωνος, ἐπισήμως ἀφιερωμένα εἰς τὸν μέγαν ποντίφηκα Καίσαρα, θὰ ἐκαίοντο καὶ αὐτὰ κατ' ἐντολὴν τῶν συγκλητικῶν πατέρων. —Τὸ ὅτι ὁ Νουμᾶς συνεζεύχθη τὴν νύμφην Ἑγερίαν, ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μετέφερεν ὕδωρ διὰ τὴν ὑδρομαντείαν του, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὸ ἄνωτέρω μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Οὐάρρωνος· τόσον εἶναι ἀληθὲς τὸ ὅτι πραγματικὰ γεγονότα, ὅταν πασπαλισθοῦν μὲ ψέματα, γίνονται παραμύθια. Ἐκ τῆς ὑδρομαντείας λοιπὸν ἱκανοποιήθη ἡ ἀκόρεστος περιέργεια τοῦ Ρωμαίου μονάρχου. Ἐξ αὐτῆς ἐδιδάχθη τὰς ἱερουργίας, τὸ τυπικὸν τῶν ὁποίων ἐδέησε νὰ διαφυλάξουν εἰς τὰ βιβλία των οἱ ποντίφηκες, ὡς καὶ τὰς ἐρμηνείας τῶν ἱεροουργιῶν, τὰς ὁποίας μόνος αὐτὸς ἤθελε νὰ γνωρίζῃ. Τὰς κατέγραψε λοιπὸν ἱεροκρυφίως καὶ τὰς ἔκαμε, τρόπον τινά, ν' ἀποθάνουν μαζὶ μὲ αὐτόν, δεδομένου ὅτι ἐφρόντισεν, καθὼς εἶδαμεν, νὰ μὴ περιέλθουν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ λαοῦ καὶ νὰ τὰς θάψῃ.

Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς εἴτε ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Οὐάρρωνος ἀπεκάλυψε τὰ ἐπαίσχυντα καὶ ἐγκληματικὰ πάθη τῶν δαιμόνων, εἰς τρόπον ὥστε ὁλόκληρος ἡ πολιτικὴ ἐκείνη θεολογία νὰ φανῇ ἀπαισία καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀκόμη ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀπεδέχθησαν καὶ ἐξετέλουν τὰς σκανδαλώδεις αὐτὰς ἱεροτελεστίας, εἴτε ὅτι ἀνεκάλυψαν εἰς αὐτό, ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ ἦσαν ἀνθρώποι ἀποθανόντες, τοὺς ὁποίους κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου ἐθεώρησαν ὡς θεοὺς καὶ ὡς ἀθανάτους ὅλοι σχεδὸν οἱ λαοί. Ἰδίως αἱ ἱερουργίαι αὐταὶ ἀπετέλουν τὴν χαρὰν τῶν δαιμόνων, οἱ ὁποῖοι ἐκτελοῦντες ψευδῇ θαύματα, κατώρθωναν νὰ ὑποκαθιστοῦν καὶ αὐτοὺς τοὺς νεκρούς, τοὺς ὁποίους παρουσιάζουν ὡς θεοὺς, διὰ νὰ ἐπισύρουν τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ μυστικὴ ὁμῶς Πρόνοια τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς δαίμονας, γοητευθέντας ἀπὸ τὴν ἄσκησιν τῆς ὑδρομαντείας, ν' ἀποκαλύψουν ὅλα αὐτὰ εἰς τὸν φίλον των Νουμᾶν Πομπήλιον, δὲν τοῦ παρήγγειλαν δὲ νὰ καταστρέψῃ τὰ βιβλία ταῦτα διὰ τοῦ πυρός, ὅταν θ' ἀπέθνησκεν, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ τὰ θάψῃ. Διὰ νὰ διασφαλίσουν τὴν δημοσιότητα, δὲν ἠμπόδισαν τὸ ἄροτρον νὰ τὰ ἐκθάψῃ, οὔτε τὸν κόλαμον τοῦ Οὐάρρωνος,

χάρις εἰς τὸν ὅποιον περιῆλθον μέχρις ἡμῶν. Οἱ δαίμονες δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐνεργοῦν παρὰ μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων, τὰ ὅποια τοὺς παρεχωρήθησαν, τοῦτο δὲν ἐγένετο παρὰ μόνον ἀπὸ μίαν δικαίαν καὶ βαθεῖαν ἀπόφασιν τοῦ Θεοῦ, — ὑψίστην ἀπόφασιν — ἥ ὅποια ζυγίζει τὰς ἀρετὰς ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι δίκαιον νὰ δίδωνται βιβλία τοιαύτης φύσεως, εἴτε διὰ νὰ τὰ ἐπιδοκιμάζουν, εἴτε διὰ νὰ τὰ κατακρίνουν καὶ διὰ νὰ τὰ ἐξαφανίζουν. Ὅτι δὲ δεικνύει ἐπίσης πόσον ὀλέθρια καὶ ξένα πρὸς τὴν ἀληθινὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἦσαν τὰ γραπτὰ ταῦτα, εἶναι τὸ ὅτι ἡ Σύγκλητος προέκρινε νὰ ῥίψη εἰς τὰς φλόγας ὅ,τι εἶχεν ἀποκρύψει ὁ Πομπήλιος, παρὰ νὰ φοβηθῇ ἐκεῖνο, πὺν εἶχε προκαλέσει τὸν φόβον τοῦ Ρωμαίου μονάρχου, ὁ ὅποιος δὲν εἶχε τὸ θάρρος αὐτό. Ὅποιος λοιπὸν δὲν θέλει νὰ διάγῃ ζωὴν εὐσεβῇ ἐδῶ κάτω, ἅς προσφεύγῃ εἰς αὐτὰς τὰς ἱερουργίας, διὰ ν' ἀποκτήσῃ τὴν αἰωνίαν ζωὴν, ἐκεῖνος ὅμως, πὺν ἀποκρούει κάθε σχέσιν καὶ ἐπαφὴν μὲ τοὺς βδελυροὺς δαίμονας, ἅς μὴν ἀφίνη τὸν ἑαυτὸν του νὰ τρομοκρατῇται ἀπὸ τὴν κατηραμένην δεισιδαιμονίαν, ἥ ὅποια τοὺς τιμᾷ, ἀλλ' ἅς ἀναγνωρίσῃ μᾶλλον τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν, διὰ τῆς ὁποίας οἱ δαίμονες ἀποβάλλουν τὸ προσωπεῖόν των καὶ νικῶνται.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

**Τὰ θέματα τῆς φυσιοκρατικῆς θεολογίας. — Σχετικὴ συζήτησις
μετὰ τῶν περιφημοτέρων φιλοσόφων.**

Χρειάζεται τώρα μία πολὺ συντονωτέρα προσπάθεια τοῦ πνεύματος, παρ' ὅσην ἀπῆται ἡ λύσις τῶν προηγουμένων ζητημάτων καὶ τῶν ἐκτεθεισῶν ἀπόψεων.

Δὲν πρόκειται τώρα περὶ τῆς μυθοπλαστικῆς θεολογίας ἢ τῆς πολιτικῆς τοιαύτης, δηλαδὴ περὶ τῆς θεολογίας τοῦ θεάτρου καὶ τῆς πολιτείας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία παρουσιάζει ἐμφαντικῶς τὰ ἐγκλήματα τῶν θεῶν, ἡ δὲ ἄλλη ἀποκαλύπτει τοὺς ἔτι ἐγκληματικωτέρους πόθους των, πόθους μᾶλλον ὀλεθρίων δαιμόνων παρὰ πόθους θεῶν. Τώρα πρόκειται περὶ τῆς «φυσιοκρατικῆς» θεολογίας, ὁφείλω δὲ νὰ συζητήσω σχετικῶς, ὅχι μὲ τὸν πρῶτον τυχόντα, ἀλλὰ μὲ φιλοσόφους. Καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ὄνομά των, μεταφραζόμενον εἰς τὴν Λατινικὴν σημαίνει *amorem sapientiae*, (φίλον τῆς σοφίας).

Ἐξ ἄλλου, ἐὰν ἡ σοφία εἶναι ὁ Θεὸς πλάστης ὅλων τῶν πραγμάτων,—ὅπως τὸ ἀπέδειξε τὸ κῦρος τῆς θεϊκῆς ἀληθείας—ἀληθινὸς φιλόσοφος εἶναι ἐκεῖνος, πὺν ἀγαπᾷ τὸν Θεόν. Ἄλλ' αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ πρᾶγμα, πὺν δηλοῖ ἡ λέξις «φιλόσοφος», δὲν ἐνοικεῖ εἰς ὅλους ἐκείνους, πὺν ὑπερηφανεύονται δι' αὐτὸ τὸ ὄνομα ⁽¹⁾. Ἦμπορεῖ κανεὶς νὰ τιτλοφορῇται φιλόσοφος, χωρὶς ν' ἀγαπᾷ δι' αὐτὸ τὴν πραγματικὴν σοφίαν. Ὅθεν, μεταξὺ ἐκείνων, τῶν ὁποίων γνωρίζομεν τὴν σκέψιν ἀπὸ γραπτὰς πηγάς, πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν ἐκείνους, μετὰ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι παράλογον νὰ συζητήσωμεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Ὁ σκοπός μου δὲν ἔγκειται εἰς τὸ ν' ἀνασκευάσω διὰ τοῦ βιβλίου τούτου τὰς φαντασιοπληξίας ὅλων τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ μόνον τὰς γνώμας

---

(1) Δηλαδὴ εἶναι φιλόσοφοι, χωρὶς ν' ἀγαποῦν τὴν πραγματικὴν σοφίαν.

ἐκείνας, πὺν συνδέονται μὲ τὴν θεολογίαν,—δηλαδή, συμφώνως πρὸς τὴν σημασίαν τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως, μὲ τὴν ἐπιστήμην περὶ τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ συζήτησιν,—καὶ μάλιστα ὄχι ὅλας τὰς γνώμας! Θὰ περιορισθῶ εἰς τοὺς φιλοσόφους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι παραδέχονται μὲν, ὅπως καὶ ἡμεῖς, τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, τὴν μέριμνάν του διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, δὲν φρονοῦν ὅμως, ὅτι ἡ λατρεία ἑνὸς μόνου Θεοῦ ἀμεταβλήτου ἀρκεῖ διὰ νὰ διάγη κανεὶς μίαν εὐτυχισμένην ζωὴν, δυναμένην νὰ διαρκέσῃ καὶ μετὰ θάνατον, καὶ ὅτι πρέπει, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, νὰ λατρεύωμεν πολλοὺς θεοὺς, παρ' Αὐτοῦ ἄλλως τε δημιουργηθέντας.

Οἱ φιλόσοφοι οὗτοι προχωροῦν περισσότερον ἀπὸ τὸν Οὐάρωνα· πλησιάζουν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Οὐάρων δὲν ἠμπόρεσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν φυσιοκρατικὴν θεολογίαν πέραν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου· ἡ πέραν τῆς κοσμικῆς ψυχῆς, ἐνῶ οἱ ἐν λόγῳ φιλόσοφοι ὁμολογοῦν ἓνα ὑπερβατικὸν Θεόν, ὅποιανδήποτε ψυχὴν καὶ ἂν ἔχῃ· ἓνα Θεόν, ὃ ὅποῖος δὲν ἔπλασε μόνον τὸν ὁρατὸν κόσμον,—τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν — ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς ψυχάς· ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιφυλάξεως· ἓνα Θεόν, πὺν παρέχει τὴν εὐδαίμονίαν εἰς τὴν νοητικὴν ψυχὴν, ὅπως εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, καθιστῶν αὐτὴν ἱκανὴν νὰ συμμετέχῃ εἰς τὸ ἄσβεστον καὶ ἄσώματον φῶς.

Καλοῦν πλατωνικοὺς τοὺς φιλοσόφους τούτους, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ διδασκάλου των Πλάτωνος, ὅπως γνωρίζουν ὅλοι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἤκουσαν νὰ ὁμιλοῦν, ἔστω καὶ ἐπιπολαίως, δι' αὐτὰ τὰ ζητήματα ⁽¹⁾. Ἐπιθυμῶ νὰ εἶπω ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ Πλάτωνος, ἐφ' ὅσον τοῦτο φαίνεται, κατὰ τὴν παροῦσαν συζήτησιν, ἀναγκαῖον. Θέλω ὅμως ἐν πρώτοις, ν' ἀναφέρω τοὺς φιλοσόφους, πὺν προηγήθησαν εἰς τὰς ἐρεῦνας αὐτάς.

ΚΕΦΑΛΑΟΝ Β'.

Αἱ δύο σχολαὶ τῶν φιλοσόφων : ἡ Ἱταλικὴ καὶ ἡ Ἰωνικὴ. — Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν,—ἡ γλῶσσα τῆς ὁποίας ἀσκεῖ τόσο μεγάλην γοητείαν μεταξὺ ὅλων τῶν ἐθνῶν,—ἡ παράδοσις μᾶς κάμνει γνωστὰς δύο φιλοσοφικὰς σχολὰς :

(1) Βλ. σχετικῶς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν μετάφρασίν μας τῶν «Ἑξομολογήσεων τοῦ Ἀὐγουστίνου».

τὴν Ἰταλικήν, ἰδρυθεῖσαν εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῆς Ἰταλίας, τὴν ὁποίαν ἐκάλουν Μεγάλην Ἑλλάδα ἄλλοτε, καὶ τὴν Ἰωνικήν, συγκροτηθεῖσαν εἰς τὴν χώραν ἐκείνην, ἣ ὁποία ὀνομάζεται Ἑλλὰς ἀκόμη καὶ σήμερον.

Ἡ Ἰταλικὴ Σχολὴ ἰδρύθη ἀπὸ τὸν Πυθαγόραν τὸν Σάμιον, ὃ ὁποῖος ἐδημιούργησε, καθὼς λέγουν, τὸν ὄρον «φιλοσοφία.» Πρὸ αὐτοῦ ἐκάλουν «Σοφοὺς» ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐφαίνοντο ἐξυψούμενοι ὑπεράνω τῶν συνανθρώπων των, λόγῳ μιᾶς ἀξίας ἐπαίνων γνώσεως. Ὁ Πυθαγόρας ἐρωτηθεὶς ποῖον ἐπάγγελμα ἐξασκοῦσε, ἀπήντησεν ὅτι ἦτο «φιλόσοφος», δηλαδὴ θαυμαστής, ἐραστὴς τῆς σοφίας, διότι τὸ νὰ θέλῃ κανεὶς νὰ ὀνομάζεται «σοφός», θὰ ἦτο κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὑπεροψία.

Ἡ Ἰωνικὴ Σχολὴ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Θαλῆν τὸν Μιλήσιον ⁽¹⁾, ἓνα ἐξ ἐκείνων, ποὺ ὀνομάζοντο «οἱ ἑπτὰ σοφοί.» Ἀλλὰ οἱ ἄλλοι ἔξ δὲν διακρίνονται παρὰ μόνον διὰ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των καὶ διὰ μερικὰ παραγγέλματα, προσριζόμενα δι' ἓνα βίον εὐδαιμόνα. Ὁ Θαλῆς, διακαιόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ ποκτῇ διαδόχους, ἠρεύνησε τὴν φύσιν καὶ διετύπωσε τὰς ἰδέας του εἰς ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐξησφάλισαν τὴν δόξαν του. Ἐκεῖ ποὺ ὑπῆρξεν ἄξιος μεγαλυτέρου θαυμασμοῦ, εἶναι ὅπου, χάρις εἰς τοὺς ἀστρονομικοὺς ὑπολογισμούς του, ἠδύνατο νὰ προβλέπῃ τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Ἐθεώρει τὸ ὕδωρ ὡς ἀρχὴν τῶν ὄντων: ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ κόσμος μὲ ὀλοκλήρους τὰς δημιουργίας του, προήρχοντο ἀπὸ τὸ ὕδωρ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Θαλῆ. Πλὴν ὅμως, ὑπεράνω τοῦ Σύμπαντος, τοῦ τόσον δι' ἐκείνους, ποὺ τὸ παρατηροῦν, θαυμασίον, δὲν εὐρίσκει τίποτε ἐκπορευόμενον ἀπὸ τὸν θεῖον Νοῦν.

Ὁ Ἀναξίμανδρος, εἰς τῶν μαθητῶν του, τὸν διεδέχθη καὶ μετέτρεψε τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ διδασκάλου του. Ὁ φιλόσοφος οὗτος δὲν παραδέχεται, ὅτι τὰ πάντα γεννῶνται ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου στοιχείου, — ὅπως εἶναι τὸ ὕδωρ τοῦ Θαλῆ, — ἀλλ' ὅτι ἕκαστον ὃν προέρχεται ἐκ τῶν ⁽²⁾ ἰδίων ἀρχῶν του, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπειροί

---

(1) Ὁ Θαλῆς θεωρεῖ ὡς ἀρχὴν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι τὸ ὕδωρ. Τὴν γνώμην ταύτην ἐσχημάτισεν ὁ Ἕλλην φιλόσοφος περιεργαζόμενος τὴν θάλασσαν καὶ τὰ νέφη, τὰ ὑψούμενα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εὐφραδῶς περὶ τῆς κυκλικῆς πορείας τῶν σταγόνων τῆς βροχῆς λαλοῦντα.

(2) Γνωρίζομεν, ὅτι διὰ τὸν Ἀναξίμανδρον πρωταρχικὸν στοιχεῖον ἦτο τὸ Ἄ π ε ι ρ ο ν. Ἡ ἀντίληψις τοῦ Αὐγουστίνου φαίνεται ὀφειλομένη εἰς μίαν κακὴν μετάφρασιν τοῦ ὄρου τούτου, ὅπου ἡ λέξις Ἄ π ε ι ρ ο ν ἐξελήφθη ὡς ἐπίθετον, ποὺ σημαίνει τὴν ἀριθμητικῶς ἀπε-

καὶ συγκροτοῦν πολυαρίθμους κόσμους, μὲ πᾶν ὅ,τι παράγεται εἰς αὐτούς. Κατὰ τὸν φιλόσοφον τοῦτον οἱ κόσμοι ἄλλοτε μὲν διαλύονται, ἄλλοτε δὲ ἀναγεννῶνται μετὰ τὴν πάροδον τοῦ μακροτέρου χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ὑπῆρξαν εἰς τὴν ζωὴν. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ φιλόσοφος δὲν ἀποδίδει τίποτε εἰς τὸν θεῖον Νοῦν κατὰ τὰς ἐρεῦνας του, τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν φύσιν.

Ὁ διάδοχός του Ἀναξιμένης ⁽¹⁾ ὅστις ὑπῆρξε καὶ μαθητὴς αὐτοῦ, ἀποδίδει τὰ πάντα εἰς τὸν ἄπειρον ἀέρα. Δὲν ἀρνεῖται μὲν τὴν ὑπαρξιν τῶν θεῶν καὶ δὲν ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ὁμιλῇ περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἰσχυρίζεται, ὅτι αὐτοὶ ἐδημιούργησαν τὸν ἀέρα, τοῦναντίον, ὡς γεννηθέντας ἐκ τοῦ ἀέρος ἐξελάμβανε τοὺς θεοὺς.

Ἀκροατὴς τοῦ Ἀναξιμένου, ὁ Ἀναξαγόρας ⁽²⁾ παραδέχε-

ριόριστον πολλότητᾱ ὅλων τῶν οὐσιῶν. Βλ. σχετικῶς Diels, *Doxographi Graeci*, σελ. 174.

(1) Ἀναξιμένης ὁ Μιλήσιος, φιλόσοφος γεννηθεὶς περὶ τὸ 585 π. Χ. καὶ ἀποθανὼν περὶ τὸ 528. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπῆρξεν ἀκροατὴς ἢ ἐταῖρος τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ἀρχὴν τῶν ὅλων ἐθεώρει ὁ Ἀναξιμένης ὄχι ὅπως ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν ἄπειρον ὑπόστασιν τῆς ὕλης, ἀνευ οὐδενὸς προσδιορισμοῦ, ἀλλὰ τὴν διὰ ποιότητων καθοριζομένην. Κατ' αὐτὸν τὸ στοιχεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀρμόζουσιν αἱ οὐσιώδεις ιδιότητες τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀναξιμάνδρου, δηλαδή τὸ ἀπεριόριστον καὶ ἡ αἰωνία κίνησις, εἶναι ὁ ἀήρ, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἐπεκτείνεται ἀπεριορίστως, ἀλλὰ καὶ διατελεῖ εἰς διηνεκὴ κίνησιν καὶ καθορίζει πᾶσαν κίνησιν τῶν ἐμψύχων ὄντων (ὕλοζωϊσμός). Αἰωνίως κινούμενος ὁ ἀήρ, ὑφίσταται διπλὴν ἀλλοίωσιν: πύκνωσιν ἢ συστολὴν καὶ ἀραιώσιν ἢ μόνωσιν. Καὶ ἀραιούμενος μὲν ὁ ἀήρ, γίνεται πῦρ, πυκνούμενος δὲ ἄνεμος. Ἀκόμη περισσότερον δὲ συστελλόμενος γίνεται νέφος, ὕδωρ, γῆ καὶ λίθοι. Σπουδαιότητα εἶναι ἢ ἀπόπειρα τοῦ Ἀναξιμένου πρὸς ἐξήγησιν τῶν διαφορῶν μορφῶν τῆς ὕλης· εἶναι δὲ ὁ πρῶτος φυσιοδίφης, ὁ ὁποῖος ὡς ἐσχάτην αἰτίαν πάσης ὕλικῆς μεταβολῆς, ἐθεώρησε μίαν πραγματικὴν αἰτίαν. Ἀπὸ ἓνα σύγγραμμά του, συντεταγμένον, κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον, εἰς ἰωνικὴν διάλεκτον, ἀπλὴν καὶ ἀπέριτον, μόνον ἓνα μικρὸν ἀόσπασμα διεσώθη. (Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*.)

(2) Ἀναξαγόρας. Περίφημος φιλόσοφος, γεννηθεὶς εἰς τὰς Κλαζομενάς. Τὸ ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ὑπῆρξε ἀκροατὴς τοῦ Ἀναξιμένου, ὡς ἀναφέρει ὁ Αὐγουστίνος, δὲν εἶναι ἀληθές, διότι ὁ Ἀναξιμένης ἀπέθανε πιθανῶς πρὶν γεννηθῆ ὁ Ἀναξαγόρας, περὶ τὸ 500 π. Χ. εἶναι ὁμῶς βέβαιον, ὅτι ἐμυήθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐκείνου. Ἀπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου ἡ φιλοσοφία μετὰγεται ἀπὸ τὴν Ἰωνίαν εἰς τὰς Ἀθήνας. Οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐγκαθιδρυθεὶς

ται καὶ διατείνεται, ὅτι δημιουργὸς παντὸς ὅ,τι βλέπομεν εἶναι ἓνα θεῖον πνεῦμα (*divinum animum*), ποὺ ἐνεργεῖ ἐπὶ μιᾷ ἀπείρου ὕλης, ἀποτελουμένης ἐξ ἀτόμων (*particulis*), ὁμοίων τὰ μὲν πρὸς τὰ δέ. Ἐκαστον ὃν συγκροτεῖται, κατ' αὐτόν, ἐκ τῶν ἰδίων ἰδιοτύπων ἀτόμων, πάντως ὅμως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θείου Πνεύματος. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν Διογένη, ⁽¹⁾ ἄλλον ἀκροητὴν τοῦ Ἀναξιμένους, πρεσβεύει καὶ αὐτός, ὅτι ὁ ἄῃρ εἶναι ἡ ὕλη ὅλων τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τὸν ἐπίστευεν ἐφωδιασμένον μὲ θεϊαν νόησιν, ἐλλείψει τῆς ὁποίας τίποτε δὲν ἡμπορεῖ νὰ δημιουργηθῇ.

Τὸν Ἀναξαγόραν διεδέχθη ὁ Ἀρχέλαος ⁽²⁾. Ἐπίστευε καὶ αὐτός, ὅτι τὸ Σύμπαν σύγκειται ἐξ ἀτόμων ὁμοίων τὰ μὲν πρὸς τὰ δὲ καὶ ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται ὅλα τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα. Ἰσχυρίζετο ὅμως, ὅτι ἀνεκάλυπεν εἰς τὰ ὄντα μίαν διάνοιαν, ἡ ὁποία, συνθέτουσα καὶ ἀποσυνθέτουσα τὰ αἰώνια σώματα, δηλαδὴ τὰ ἄτομα, καθίσταται ὁ ὁριστικὸς τῆς Δημιουργίας παράγων.

Ὁ Ἀρχέλαος, λέγουν ὅτι εἶχε μαθητὴν τὸν Σωκράτην, διδάσκαλον τοῦ Πλάτωνος, διὰ νὰ φθάσω δὲ εἰς αὐτόν, ἔγραψα αὐτὸ τὸ μικρὸν ὑπόμνημα ⁽³⁾.

φιλόσοφος. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κόσμου, πλὴν τῶν ἀδρανῶν καὶ ἡρεμούντων στοιχείων, παρίσταται ἀνάγκη καὶ μιᾷ κινούσης αἰτίας, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν εἶναι ὁ Νοῦς. Ὁ Νοῦς εἶναι ἄπειρος, ἀπλοῦς καὶ ὁμοιογενής, ἐνῷ δὲ εἶναι παθητικὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα, ὁ Νοῦς ἔχει αὐθόρμητον δρᾶσιν, εἶναι ἐλεύθερος καὶ αὐτεξούσιος, ἡ πηγὴ πάσης ζωῆς καὶ κινήσεως. Τὰ στοιχεῖα οὐδεμίαν συνείδησιν ἔχουν ἑαυτῶν, ἐνῷ ὁ Νοῦς γνωρίζει τὰ πάντα.

(1) Γνωρίζομεν μόνον α'.) τὸν περίφημον Κυνικὸν φιλόσοφον ἐκ Σινώπης, σύγχρονον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἐζησε πεντήκοντα ἔτη καταγελῶν τὴν ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων. β) Τὸν Βαβυλώνιον φιλόσοφον Διογένην, στωϊκὸν ἐκ Σελευκείας, μαθητὴν τοῦ Χρυσίππου. γ) Διογένην τὸν Λαέρτιον ἐκλεκτὸν φιλόσοφον, ζήσαντα κατὰ τὰ μέσα τῆς τρίτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος καὶ συντάξαντα τοὺς σωζομένους βίους τῶν Φιλοσόφων εἰς βιβλία δέκα.

(2) Μιλήσιος ἢ κατ' ἄλλους Ἀθηναῖος φιλόσοφος συμμαθητὴς τοῦ Περικλέους παρὰ τῷ Ἀναξαγόρᾳ, καὶ κατόπιν διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους. Ὁ Ἀρχέλαος διεκρίθη πρὸ πάντων ὡς φυσικός, καίτοι φαίνεται ἀσχοληθεὶς μετ' ἴσης ἐπιτυχίας καὶ μὲ προβλήματα τῆς ἠθικῆς. Ὁ Λαέρτιος μάλιστα ἀναφέρει, ὅτι πρῶτος ὁ Ἀρχέλαος ἐδίδαξεν ὅσα περὶ νόμων, περὶ καλοῦ καὶ δικαίου παρέλαβε παρ' αὐτοῦ ὁ Σωκράτης.

(3) Προκειμένου περὶ τοῦ ἀτόμου, εἶναι πράγματι θαυμασία ἡ ἐνό-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους.

Εἶναι λοιπὸν ὁ Σωκράτης ἐκεῖνος, ὅστις, πρῶτος αὐτός, κατὰ τὴν παράδοσιν, κατηύθυνε τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν ῥύθμισιν τῆς ἠθικῆς. Ὅλοι οἱ προηγηθέντες φιλόσοφοι κατηνάλωσαν τὰς πνευματικὰς δυνάμεις των, μελετῶντες τὰ φυσικὰ προβλήματα, δηλαδή τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν φύσιν. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν γνώμην μου, δὲν ἤμπορεῖ νὰ διευκρινίσῃ κανεὶς, εἶναι, ἂν ὁ Σωκράτης προήχθῃ εἰς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην λόγῳ τῆς ἀηδίας, πὺν ἐπροξένουν εἰς αὐτὸν σκοτεινὰ καὶ ἀμφισβητούμενα θέματα, καὶ ἂν διὰ τὸν λόγον τοῦτον καθωδήγησεν τὸ πνεῦμά του πρὸς μίαν ἔρευναν φωτεινὴν καὶ θετικὴν πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ἀπαραιτήτων διὰ μίαν εὐτυχισμένην ζωὴν, σκοπός, τὸν ὁποῖον ὅλοι οἱ φιλόσοφοι ἐπεδίωξαν μὲ κόπον καὶ μόχθον, ἢ, ἂν, κατὰ τὴν εὐμενῇ ἐρμηνείαν προσώπων τινῶν δὲν ἤθελεν, ὅπως πνεύματα, κηλιδωμένα ἀπὸ τὰ γήϊνα πάθη, ἐπιχειροῦν νὰ πλησιάζουν τὰ θεῖα πράγματα. Τοὺς ἔβλεπε νὰ κατευθύνουν τὰς ἐρεῦνας των πρὸς τὰς αἰτίας τοῦ Σύμπαντος, αἱ πρωταρχικαὶ ὅμως αἰτίαι, αἱ ὑπερτεραι πασῶν, δὲν ἠδύναντο, κατὰ τὸν Σωκράτην, παρὰ νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν θέλησιν ἑνὸς Θεοῦ μόνου καὶ Ὑψίστου. Διὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατανοῇ τις τὰς αἰτίας ταύτας, παρὰ μόνον ἂν ἦτο προικισμένος μὲ μίαν κεκαθαρμένην διάνοιαν. Ἴδου διὰ ποῖον λόγον ἔκρινε καλὸν νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ὅτι πρῶτιστον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου ἦτο νὰ ἐξαγνίσῃ τὴν ζωὴν του δι' ἐναρέτων ἠθῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ψυχὴ, ἀπαλλασσομένη ἀπὸ τὰ βδελυρὰ πάθη, θὰ εὗρισκε καὶ πάλιν τὴν φυσικὴν ὀωμαλεότητα, ὅπως ἐξυψωθῇ πρὸς τὰ αἰώνια πράγματα, καὶ θ' ἀντελαμβάνετο, χάρις εἰς τὴν τοιαύτην ἀποκάθαρσίν της, τὴν οὐσίαν τοῦ ἀσωμάτου καὶ ἀμεταβλήτου ἐκείνου φωτός, ὅπου ἐνοικοῦν σταθερῶς ὅλαι αἱ αἰτίαι τῶν δημιουργημένων ὄντων.

Αὐτὸ πὺν εἶναι βέβαιον, εἶναι τὸ ὅτι ὁ Σωκράτης, εἴτε ὁμο-

ρασις τῶν Βουδδιστῶν—Χιναγιάννα οἱ ὁποῖοι πρὸ ἑκατοντάδων ἐτῶν προεῖδον καὶ προεμάντευσαν τὴν διὰ σπασιν τοῦ ἀτόμου! Τὸ ἄτομον λέγουν οἱ Βουδδισταὶ τῆς σχολῆς ταύτης, φθείρεται, μεταβάλλεται, διασπᾶται καὶ ἀπόλλυται. (Βλ. René Grousset, *Les philosophies Indiennes. Les systèmes*, Paris 1931 (Vol. I, p. 168.

λογῶν τὴν ἄγνοιαν του, ⁽¹⁾ εἴτε ἀποκρούπων τὴν σοφίαν του, κατεπολέμησε μὲ θαυμασίαν χάριν, κατὰ τὴν συζήτησιν, μὲ λεπτεπίλεπτον σαρκασμὸν τὴν μωρίαν τῶν ἀμαθῶν, ποὺ ἐφαντάζοντο ὅτι ἐγνώριζαν κάτι ἀκόμη καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν θεμάτων τῆς ἠθικῆς, τὰ ὅποια εἶχον τόσον πολὺ ἀπασχολήσει τὸν Σωκράτην. Ἔνεκα τῆς τοιαύτης δράσεώς του ἐπροκάλεσεν ἐχθρότητας καί, καταδικασθεὶς ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς συκοφαντικῆς καταγγελίας, ἐθανατώθη. Ἀλλά, αὐταὶ αἱ ἴδιαι αἱ Ἀθῆναι, ποὺ ἐπισήμως τὸν κατεδίκασαν, τὸν ἐτίμησαν κατόπιν δι' ἐνὸς ἐπισήμου μένθους. Ἡ ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ ἐστράφη ἐναντίον τῶν δύο κατηγορῶν του, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν εἰς ἔπεσε θῦμα τῆς ὀργῆς τῶν πολιτῶν, ὁ δὲ ἕτερος ἀπέφυγε μίαν ὁμοίαν τύχην διὰ θεληματικῆς καὶ διαρκοῦς ἐξορίας ⁽²⁾.

Ἡ δόξα αὐτῆς τῆς ζωῆς καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου ἐξηγεῖ τὸ ὅτι μετὰ τὸν Σωκράτην ὑπῆρξαν πολλοὶ ὁπαδοὶ τῆς φιλοσοφίας του, οἱ ὅποιοι ἠσχολήθησαν μετὰ ζήλου εἰς τὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς, ὅπου τίθεται τὸ ζήτημα τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ, ὅρος ἀπαραίτητος διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου. Πλὴν ὅμως, ἡ φύσις τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ δὲν διεκρίθη σαφῶς εἰς τὰς συνδιαλέξεις τοῦ Σωκράτους, λόγῳ τοῦ τρόπου του νὰ μετακινῇ τὰς ιδέας, νὰ καταφάσκη καὶ ν' ἀποφάσκη ἐξ ὑπαμοιβῆς. Ὁ καθείς λοιπὸν παρελάμβανεν ὅ,τι τοῦ ἤρεσε ἐκ τῶν συνδιαλέ-

---

(1) Βλ. τὴν περίφημον καὶ κλασσικὴν ἐκείνην ἀπολογίαν τοῦ Σωκράτους, διὰ τῆς ὁποίας μὲ τόσην εἰλικρινῇ μετριοφροσύνην καὶ ὑφίστην σοφίαν ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ τελευταία λέξις τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι τὸ *ἐ ν ο ἰ δ α ὅ τ ι ο ὔ δ ἐ ν ο ἰ δ α*, τὸ *ignoramus et ignorabimus*.

(2) Ὡς γνωστὸν κατήγοροι τοῦ Σωκράτους ἦσαν ὁ Ἄνυτος καὶ ὁ Μέλητος. Ὁ Ἄνυτος ἦτο σημαίνων πολιτικὸς Ἀθηναῖος καὶ πλούσιος ιδιοκτῆτης ἐργοστασίου βυρσοδεψικῆς. Τὸ 409 π. Χ. ὑπῆρξε στρατηγὸς καὶ σιτοφύλαξ ἐν Πειραιεῖ. Ἐκ προσωπικῶν λόγων ἤγειρε μετὰ τοῦ Μελήτου καὶ τοῦ Λάκωνος « γ ρ α φ ῆ ν ἄ σ ε β ε ί α ς » κατὰ τοῦ Σωκράτους (399), μετὰ τὴν καταδίκην καὶ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἐξορισθεὶς μετέβη εἰς Ἡράκλειαν (εἰς τὴν Τραλῖνα ἢ τὴν Ποντικὴν), ὅπου ὅμως ὄχι μόνον δὲν ἐγίνε δεκτός, ἀλλὰ καὶ ἐλιθοβολήθη ὑπὸ τῶν κατοίκων. Ὁ Μέλητος ἴσως ὑπῆρξε ῥήτωρ καὶ ποιητής, ὡς ἀντιπρόσωπος δὲ τῶν ποιητῶν μετέσχε τῆς ἐναντίον τοῦ Σωκράτους κατηγορίας. Λέγεται, ὅτι μετὰ τὴν καταδίκην καὶ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους οἱ Ἀθηναῖοι τὸν κατεδίκασαν εἰς θάνατον, κατὰ δὲ τὸν Σουῖδαν τὸν ἐφόνευσαν διὰ λιθοβολισμοῦ.

λέξεων τούτων καὶ καθώριζε, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψίν του, τὸν ἰδανικὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον θὰ ἐπεδίωκε, ἰδανικὸν δὲ σκοπὸν ὀνομάζουν τὴν κατάστασιν ἐκείνην, τὴν διασφαλίζουσιν τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον τὴν ἀποκτᾷ. Οἱ Σωκρατικοὶ ἐσχημάτισαν περὶ τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ ἀντιλήψεις διαφόρους, μέχρι τοῦ σημείου — εἶναι δυνατόν νὰ τὸ πιστεύσῃ κανεὶς προκειμένου περὶ ἑνὸς κοινοῦ διδασκάλου ; — ὥστε μερικοί, ὅπως ὁ Ἀρίστιππος, ⁽¹⁾ θέτουν τὸ ὑψιστον ἀγαθὸν εἰς τὴν ἡδονήν, ἄλλοι ὅπως ὁ Ἀντισθένης ⁽²⁾ εἰς τὴν ἀρετήν. Ἄλλοι πάλιν συνήγαγον διαφορετικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα καὶ ὑπεστήριξαν, ἀλλὰ θὰ ἦτο μακρογορία σχοινοτενῆς ἢ ἀπαρίθμησίς των.

---

(1) Ἕλλην φιλόσοφος, ἰδρυτὴς τῆς Κυρηναϊκῆς Σχολῆς, Ὁ Ἀρίστιππος ἀποδίδει τὴν ἀξίαν τῆς γνώσεως εἰς τὴν πρακτικὴν χρησιμότητά της. Κατ' αὐτὸν ἡ φύσις διδάσκει, ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ μόνῃ αὕτη, πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται καὶ ὅτι τὸ ἀγαθὸν συμπίπτει μὲ τὸ εὐάρεστον καὶ τὸ κακὸν μὲ τὸ δυσάρεστον. Ἐντεῦθεν ὡς ὑπερτάτη τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀρχὴ προκύπτει ἡ πεποίθησις, ὅτι ὅλαι αἱ πράξεις μας καὶ αἱ ἐνέργειαι μας πρέπει νὰ κατατείνουν εἰς τὸ νὰ μᾶς παρέχουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέραν ἡδονήν. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του οὐδὲν διεσώθη, αἱ δὲ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμεναι ἐπιστολαὶ εἶναι ὑποβολιμαῖαι. Ὁ Ἀρίστιππος ἦτο υἱὸς πλουσίου ἐμπόρου τῆς Κυρήνης. Ἐν πρώτοις ἐγνώρισε τὴν διδασκαλίαν τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρου καὶ κατόπιν ἔγινε μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, χωρὶς ὅμως ν' ἀποβάλλῃ τὰς προτέρας δοξασίας καὶ ἀντιλήψεις του.

(2) Ἐπιφανὴς φιλόσοφος. Ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις, ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε. Ἦτο σύγχρονος καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν πρεσβύτερος τοῦ Πλάτωνος. Κατ' αὐτὸν αἱ γενικαὶ ἔννοιαι εἶναι ἀνύπαρκτοι. « Ἰ π π ο ν, ἔλεγεν, ὁ ρ ῶ, ἀ λ λ' ἰ π π ὅ τ η τ α ο ὕ χ ὁ ρ ῶ », ὥστε μόναι ἀληθεῖς κρίσεις εἶναι αἱ ταυτολογικαί: Α=Α. Ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀντισθένης εἶναι ἀπλῆ καὶ ἐστερημένη πάσης ἀκριβεστεράς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως. Ἡ ἀ ρ ε τ ή, ε ἰ ν α ι α ὕ τ ά ρ κ η ς π ρ ὸ ς ε ὕ δ α ι μ ο ν ί α ν καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη πολλῶν λόγων καὶ γνώσεων, ἀλλὰ μόνον Σωκρατικῆς αὐτοκυριαρχίας καὶ ἰσχύος. Ἀλλὰ ποῦ ἔγκειται ἡ ἀρετή; Ὁ Σωκράτης ἐδίδαξε : « Τ ὸ μ ἔ ν μ η δ ε ν ὸ ς δ ε ἰ σ θ α ι θ ε ἰ ο ν ε ἰ ν α ι, τ ὸ δ ἔ ὡ ς ἑ λ α χ ί σ τ ω ν ἑ γ γ ύ τ α τ α τ ο ὗ θ ε ἰ ο υ ». Τὸ δίδαγμα τοῦτο ἐκθύμως ἠσπάσθησαν καὶ οἱ Κυνηκοί, εἰς τὴν χορείαν τῶν ὁποίων ἀνῆκε καὶ ὁ Ἀντισθένης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὁ Πλάτων. Οὗτος θέτει τὸν Θεὸν εἰς τὴν κορυφὴν τῶν τριῶν μερῶν τῆς φιλοσοφίας του.

Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους εἶναι ὁ Πλάτων ἐκεῖνος, ὃς ὁποῖος δικαίως ἀπέκτησε μίαν ὅλως ἐξαιρετικὴν δόξαν καὶ ἐπεσκίασεν ὅλους τοὺς λοιπούς.

Ἀθηναῖος, μέλος οἰκογενείας λίαν ἐκτιμωμένης ἀπὸ τοῦς συμπολίτας του, ἀνυψώθη μεγάλως ὑπεράνω τῶν συμμαθητῶν του, λόγῳ τῶν θαυμασίων πνευματικῶν δώρων του. Κρίνων, ὅτι διὰ τὴν πρόοδον τῆς φιλοσοφίας δὲν ἤρκει οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος οὔτε ὅσα ἔμαθε παρὰ τοῦ Σωκράτους, ἐπεχείρησε μακρινὰ ταξίδια ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, πανταχοῦ ὅπου τὸν ἐφείλκυεν ἡ φήμη μιᾶς ὑπερόχου διδασκαλίας. Ἐν πρώτοις ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἐμυήθη εἰς ὅλα τὰ φημισμένα δόγματα, πού ἐδιδάσκοντο εἰς τὴν χώραν ἐκείνην. Κατόπιν μετέβη εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῆς Ἰταλίας, ὅπου ἠνθίζεν ἡ φήμη τῶν Πυθαγορείων. Ἐκεῖ διήκουσε τοὺς περιφημοτέρους διδασκάλους καὶ εὐκόλως ἐνεστερνίσθη τὴν ἰταλικὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία τότε διέτρεχε τὸ στάδιον τῆς μεγαλυτέρας ἐξελίξεώς της. Ὁ Πλάτων ἠγάπα τὸν διδασκαλόν του Σωκράτην, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος, διὸ καὶ τὸν εἰσάγει, ὥς συνομιλητὴν, εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς διαλόγους του καὶ προσθέτει εἰς τὰς ἰδέας τοῦ διδασκάλου του καὶ ἄλλας διαφοροὺς ἀπὸ ἐκείνας τοῦ Σωκράτους, τὰς ἰδέας δέ, τὰς ὁποίας κατώρθωσε ν' ἀφομοιώσῃ διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ πνεύματός του διεκόσμησε μὲ τὴν φραστικὴν χάριν τοῦ διδασκάλου του, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ἐκάστοτε τὴν μέριμναν τοῦ Σωκράτους διὰ τὰ θέματα τῆς ἠθικῆς.

Ἡ σπουδὴ τῆς σοφίας συνδέεται εἴτε πρὸς τὴν δρᾶσιν εἴτε πρὸς τὴν θεωρίαν (contemplatio), εἶναι δηλαδὴ πρακτικὴ ἢ θεωρητικὴ. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς τὴν συμπεριφορὰν κατὰ τὸν βίον, ἡ δὲ δευτέρα κατατείνει εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν αἰτιῶν εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν κατανόησιν τῆς καθαρᾶς ἀληθείας. Ὁ Σωκράτης θεωρεῖται ὡς διακριθεὶς κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς δράσεως, ὃ δὲ Πυθαγόρας φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματός του περισσότερον μὲ θεωρητικὰς μελέτας. Ὁ Πλάτων συνδέει τὰς δύο αὐτὰς σφαῖρας, καὶ ἐπαινεῖται διὰ τὸ ὅτι ἐτελειοποίησε τὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὸν

τρόπον αὐτόν. Τὴν διήρεσεν εἰς τρία μέρη : εἰς τὴν ἠθικὴν, ἣτις σχετίζεται πρὸ παντὸς μὲ τὴν δρᾶσιν, τὴν φυσικὴν, ἀναφερομένην εἰς τὴν θεωρητικὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τὴν ὀρθολογικὴν, ἣ ὁποία διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τὸ ψευδές. Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦτο εἶναι ἄλλως τε διὰ τὰ δύο πρῶτα ἀπαραίτητον, δηλαδὴ διὰ τὴν δρᾶσιν καὶ τὴν θεωρήσιν. Πάντως ὅμως ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀρμοδιωτέρα διὰ τὴν μελέτην τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, ὥστε ὁ τοιοῦτος τριμερὲς καταμερισμὸς δὲν εἶναι διόλου ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν διαίρεσιν τῆς μελέτης τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν «δρᾶσιν» καὶ τὴν «θεωρίαν».

Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἡ προσωπικὴ σκέψις τοῦ Πλάτωνος περὶ ἐκάστου τῶν μερῶν τούτων, ὅπου ἀνάγει διὰ τῆς νοήσεως ἢ τῆς πίστεως τὸν σκοπὸν ὅλων τῶν πράξεών μας, τὴν αἰτίαν ἀπάντων τῶν ὄντων, τὸ φῶς ὅλων τῶν διαλογισμῶν, ὅλα αὐτὰ θὰ ἦτο κατ' ἐμὲ μακρογορία σχοινοτενῆς νὰ τὰ ἐρμηνεύσω λεπτομερῶς, πιστεύω δὲ ὅτι δὲν πρέπει κανεὶς νὰ προβαίνει εἰς ἰσχυρισμοὺς αὐθαιρέτους. Ὁ Πλάτων εἰς τὰ ἔργα του, ὅπου ἐμφανίζει τὸν Σωκράτην συνδιαλεγόμενον, προσπαθεῖ νὰ μιμῆται τὴν πολὺ γνωστὴν μέθοδον τοῦ διδασκάλου του, τὸν τρόπον ν' ἀποκρύπτῃ τοὺς διαλογισμοὺς του ἢ τὰς γνώμας του. Ἠγάπα αὐτὸς ὁ ἴδιος τὴν μέθοδον ταύτην, πλὴν ὅμως ἐκείνο, ποὺ ἔχει συμβῆ, εἶναι τὸ ὅτι αἱ ἰδέαι αὐτοῦ τούτου τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῶν μεγάλων προβλημάτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διευκρινισθοῦν σαφῶς.

Ὅπως δὲποτε ἐκ τῶν σκέψεών του, τὰς ὁποίας ἀναγινώσκουμεν εἰς τὰ βιβλία του, καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι ἰδικαί του, ἢ ἐξ ἐκείνων, ποὺ ἀποδίδει εἰς ἄλλους ἐπιδοκιμάζων, καὶ μεταδίδων ταύτας γραπτῶς, κρίνω καλὸν ν' ἀναφέρω καὶ νὰ καταχωρίσω εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, — ἔστω καὶ ἂν συμφωνῇ μὲ τὴν ἀληθινὴν ἰστορίαν ἢ ἀντιστρατεύεται πρὸς αὐτήν, — τὴν σκέψιν ἐκείνην, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν πολλότητα τῶν θεῶν ἢ εἰς τὴν θείαν ἐνότητα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ζωὴν ἐκεῖθεν τοῦ τάφου, ἢ ὁποία μᾶς χαρίζει τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν. Πράγματι ἐκεῖνοι ποὺ ἔταξαν τὸν Πλάτωνα ὑπεράνω ὅλων τῶν φιλοσόφων τῶν Ἑθνικῶν, οὐχὶ ἄνευ λόγου, καὶ τὴν ὀξύνοϊαν τοῦ ὁποίου ἐπαινοῦν — ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἡ φήμη ἐκθειάζει ὡς μαθητάς του — ἴσως νὰ εἶχον περὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ἀντίληψιν, ὅτι εὐρίσκεται ἐν Αὐτῷ ἡ αἰτία τοῦ εἶναι, ἡ βάσις τῆς νοήσεως καὶ ὁ κανὼν τῆς ζωῆς. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων στοιχείων, τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, τὸ δεύτερον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς νοήσεως καὶ τὸ τρίτον εἰς ἐκείνην τῆς ἠθικῆς. Διότι, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθῃ διὰ ν' ἀποκτήσῃ δι' ἐκείνου, ποὺ κατέχει

ὡς ἔξοχον δῶρον ἐν ἑαυτῷ ⁽¹⁾ τὸ ἔξοχον ἐκεῖνο Ὄν, τὸ ὑπέρτερον πάντων, δηλαδή τὸν μόνον Θεόν, ἀληθινὸν καὶ ἀγαθόν, ἄνευ τοῦ ὁποίου τίποτε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη, οὐδεμία διδασκαλία ἄρκει, οὐδεμία πείρα χρησιμεύει. Ὅφείλομεν λοιπὸν νὰ Τὸν ζητῶμεν ἐκεῖ, ὅπου τὰ πάντα μᾶς φαίνονται συνδεόμενα μεταξύ των ἁρμονικῶς· ἐκεῖ ὅπου μᾶς φαίνονται βέβαια τὰ πάντα· ἐκεῖ ὅπου τὰ πάντα μᾶς φαίνονται ἀγαθὰ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ὑπεροχὴ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος ἀπέναντι ὅλων τῶν θεολογιῶν καὶ ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων.

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ Πλάτων δηλοῖ, ὅτι σοφὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις μιμεῖται, γνωρίζει, ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ εὕρισκει εἰς τὴν τοιαύτην συμμετοχὴν τὴν μακαριότητά του, τίς ἢ ἀνάγκη ν' ἀναδιφῶμεν τὰ λοιπὰ του δόγματα; Δὲν ὑπάρχει κανένα πλησιέστερον εἰς τὴν ἰδικήν μας διδασκαλίαν.

Ἄς κύψῃ λοιπὸν τὸν αὐχένα πρὸ τῶν Πλατωνικῶν ἢ «μυθοπλαστικῇ» θεολογίᾳ ἐκείνῃ, ποὺ διασκεδάζει τὴν φαντασίαν τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων μὲ τὰ ἐγκλήματα τῶν θεῶν. Ἄς κύψῃ ἐπίσης πρὸ τῶν Πλατωνικῶν τὸν αὐχένα καὶ ἢ «πολιτικῇ» θεολογίᾳ ἐκείνῃ, ὅπου ἀπαίσιοι δαίμονες ἐμφανιζόμενοι ὑπὸ μορφὴν θεῶν, ὅπως προσελκύσουν μὲ τὴν γοητείαν των περισσότερον τὴν εἰς τὰς γηΐνας τέρψεις καὶ ἡδονὰς ὑποδουλωμένην μᾶζαν, ἠθέλησαν, ἐκμεταλλεζόμενοι τὰς πλάνας τῶν ἀνθρώπων ν' ἀποκτήσουν θείας τιμάς, παροξύνοντες τὰ βδελυρὰ πάθη ἐκείνων, ποὺ τοὺς λατρεύουν. Καὶ τοῦτο, διὰ νὰ τοὺς προκαλέσουν, ὅπως παρευρίσκωνται εἰς τὴν ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου ἀναπαράστασιν τῶν ἐγκληματικῶν πράξεων των, ὡς ἐὰν τοῦτο ἦτο λατρεία ἀπονεμομένη εἰς αὐτούς· ὅπως παρευρίσκωνται εἰς ἓνα θέαμα, ὅπου ἀντικείμενον τῆς ἐντονωτέρας ἀπολαύσεως τῶν δαιμόνων εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ θεαταί. Ἡ πολιτικὴ θεολογία εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἂν γίνεται κάτι ἀξιοπρεπὲς καὶ τίμιον εἰς τοὺς ναοὺς, κηλιδώνεται καὶ αὐτὸ ἀκόμη εἰς τὰ θέατρα λόγῳ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐπαισχύντους θεατρικὰς παραστάσεις. Ἡ πολιτικὴ θεολογία εἶναι ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἀτιμίαι αἱ παριστανόμεναι εἰς τὸ θέατρον, φαίνονται ἀξιέπαινοι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς βδελυρότητας τῶν ναῶν. Καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι

---

(1) Ἐννοεῖ τὴν διάνοιαν, τὸ πνεῦμα.

ἐκείναι, χάρις εἰς τὰς ὁποίας ὁ Οὐάρρων ἐπίστευεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ διαπιστώσῃ κάποιαν σχέσιν μεταξὺ τῶν ἱεροτελεστιῶν ἀφ' ἑνὸς τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς καὶ τῶν θνητῶν ἐνεργειῶν ⁽¹⁾ ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ἀνεπιτυχεῖς ἐν προκειμένῳ. Ἡ τοιαύτη συμβολικὴ σχέσις, καθ' ὃν τρόπον ὁ Οὐάρρων ἐπεχείρησε νὰ τὴν καθορίσῃ, δὲν ὑφίσταται, παρ' ὅλας δὲ τὰς προσπαθείας αὐτοῦ, δὲν εἶναι μὲ τὸ μέρος του ἡ ἀλήθεια. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἂν ἀκόμη αἱ ἐρμηνεῖαι του εὐσταθοῦν, ἡ λογικὴ ψυχὴ δὲν πρέπει, νὰ τιμᾷ, ὡς Θεὸν τῆς, ὅ,τι ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς φύσεως εὐρίσκεται κάτωθεν τῆς, οὔτε νὰ θέτῃ ὑπεράνω ἑαυτῆς τῆς ἰδίας, ὡς θεοῦς, ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὴν προέκρινεν ὁ Θεός. Λέγω τὰ αὐτὰ καὶ διὰ τὰς ἀποκαλύψεις ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεπον πραγματικῶς εἰς τὰς ὡς ἀνω λειτουργίας καὶ τὰς ὁποίας παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Νουμᾶς Πομπήλιος εἰς τὸν τάφον του. Ὅταν τὰς ἐξέθαψε τὸ ἄροτρον, ἡ Σύγκλητος τὰς παρέδωκεν εἰς τὰς φλόγας. Τοιούτου εἶδους εἶναι, — ἃς λεχθῇ τοῦτο διὰ νὰ μὴ σχηματίσωμεν, ὡς πρὸς τὸν Νουμᾶν Πομπήλιον, τόσον σοβαρὰς ὑπονοίας, — αἱ ὑποδείξεις, τὰς ὁποίας Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν εἰς μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν μητέρα του λέγει, ὅτι ἔλαβε παρὰ κάποιου Λέοντος πρωθιερέως τῆς αἰγυπτιακῆς λατρείας. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν ἀποκαλύπτεται, ὅτι ὅχι μόνον ὁ Πίκος, ὁ Φαῦνος, (Πρίαπος) ὁ Αἰνείας, ὁ Ρωμύλος, ὅχι μόνον ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Ἀσκληπιός, ὁ Ἐλεύθερος (Liber), υἱὸς τῆς Σεμέλης, αἱ Τυνδαρίδες καὶ ἄλλοι ἀποθεωθέντες θνητοί, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ θεοὶ τῶν μεγάλων ἐθνῶν, οἱ θεοὶ δηλαδὴ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ὁ Κικέρων ὑπαινίσσεται εἰς τὸ ἔργον του «Tusculanes» ⁽²⁾, χωρὶς νὰ τοὺς κατονομάζῃ, ὁ Ζεὺς, ἡ Ἥρα, ὁ Κρόνος, ὁ Ἡφαιστος, ἡ Ἑστία καὶ τόσοι ἄλλοι, τοὺς ὁποίους ὁ Οὐάρρων προσπαθεῖ νὰ συνταυτίσῃ μὲ τὰ μέρη, μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Σύμπαντος, ὑπῆρξαν ἄνθρωποι ⁽³⁾. Καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Αἰγύπτιος πρωθιερεὺς, φοβούμενος τὴν τοιαύτην ἀποκάλυψιν τῶν μυστηρίων παρεκάλεσε θερμῶς τὸν Ἀλέξανδρον νὰ φροντίσῃ, ὅπως ἡ ἐπιστολή, τὴν ὁποίαν ἔγραφε περὶ αὐτῶν εἰς τὴν μητέρα του παραδοθῇ εἰς τὰς φλόγας.

Ἄς κύψουν λοιπὸν τὸν αὐχένα εἰς τοὺς Πλατωνικοὺς αἱ δύο αὐταὶ θεολογίαι, ἡ μυθοπλαστικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ, διότι οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἀναγνωρίζουν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ὡς πλά-

(1) Ἐννοεῖ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν καὶ πράξεων.

(2) Tuscul. I, XIII, 29.

(3) Ἐπανάληψις τῆς θεωρίας τοῦ Εὐημέρου, ἀποδιδομένη τώρα εἰς κάποιον ἄγνωστον πρωθιερέα Αἰγύπτιον.

στην τοῦ Σύμπαντος, πηγὴν φωτὸς καὶ ἀληθείας, δωρητὴν μακαριότητος. Ἄς κύψουν ἐπίσης τὸν αὐχένα ἐνώπιον τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν, ποὺ ἠδυνήθησαν νὰ γνωρίσουν ἕνα Θεὸν τόσο μέγαν. Οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι ἢ σκέψις τῶν ὁποίων εἶχεν ὑποδουλωθῇ εἰς τὸν σωματικόν, κόσμον, ἀπέδωσαν τὰ πάντα εἰς αἰτίας ὑλικάς: Ὁ Θαλῆς εἰς τὸ ὕδωρ, ὁ Ἀναξიმένης εἰς τὸν ἀέρα, οἱ Στωϊκοὶ εἰς τὸ πῦρ, ὁ Ἐπικουρὸς εἰς τὰ ἄτομα, δηλαδὴ εἰς μικρότατα σωματίδια, θεωρούμενα ὡς ἀόρατα καὶ ἀδιαίρετα ⁽¹⁾. Εἰς τὴν χορείαν τῶν φιλοσόφων τούτων ἀνήκουν καὶ ἐκεῖνοι, ἡ ἀπαρίθμησις τῶν ὁποίων θὰ ἦτο περιττή, καὶ οἱ ὅποιοι ἠθέλησαν ν' ἀνακαλύψουν εἰς τὰ ἀπλᾶ καὶ τὰ σύνθετα, τὰ ἔμψυχα ἢ ἄψυχα σώματα, πάντως ὅμως εἰς τὰ σώματα, τὴν αἰτίαν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων!

Ὑπῆρξαν μερικοὶ, ποὺ ἐπίστευον, ὅτι σώματα χωρὶς ζωὴν δύνανται νὰ παράγουν ζῶντα σώματα, ἐπὶ παραδείγματι, οἱ Ἐπικούρειοι. Ἄλλοι διατείνονται, ὅτι ἐξ ἐνὸς ζῶντος πλάσματος δυνατὸν νὰ γεννῶνται ἐξ ἴσου ἔμψυχα καὶ ἄψυχα ὄντα, πάντως ὅμως ἐξ ἐνὸς σώματος. Πράγματι οἱ Στωϊκοὶ πρεσβεύουν, ὅτι τὸ πῦρ, ἕνα ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπηλεῖται τὸ ὁρατὸν Σύμπαν, ἔχει ζωὴν καὶ νόησιν, ὅτι τὸ πῦρ ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ πᾶν ὅ,τι ἐμπεριέχεται εἰς αὐτόν, καὶ ὅτι εἶναι θεὸς ἐν τῷ συνόλῳ του ⁽²⁾.

Οἱ ἐν λόγῳ φιλόσοφοι καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι, ποὺ τοὺς ὁμοιάζουν, δὲν ἠμπόρεσαν νὰ ὑψώσουν τὴν σκέψιν των ὑπεράνω τῶν φαντασιωδῶν ὑποβολῶν των, τὰς ὁποίας ὑπηγόρευεν εἰς αὐτοὺς ἡ καρδιά των δεσμευμένη μὲ ἀντικείμενα τῆς σαρκός. Καὶ ὅμως ἔφεραν εἰς τὸν ἑαυτὸν των ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δὲν ἔβλεπον, ἐφαντάζοντο, ὅτι ἐκεῖνο, ποὺ ἔβλεπον εἰς τὸν ἔξω κόσμον, εὗρίσκετο ἐντὸς αὐτῶν, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν τὸ ἔβλεπον, ἀλλὰ τὸ ἐσκέπτοντο

(1) Τὰ ἄτομα, λέγουν οἱ Ἐπικούρειοι, εἶναι τόσον μικρὰ, ὥστε δὲν προσπίπτουν εἰς τὴν ὄρασιν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ θέσωμεν τὴν ὑπαρξίν των ἐν ἀμφιβόλῳ. Ἄλλως τε, ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον πολλὰ πράγματα, καίτοι οὐδεὶς ὀφθαλμὸς ἠμπορεῖ νὰ τὰ ἴδῃ. Οἱ τὴν θάλασσαν καταμαστιγοῦντες, τὰ νέφη συμπαρασύροντες, τὰ δένδρα κατασυντρίβοντες ἄνεμοι εἶναι ἀόρατοι. Τὰ ἄτομα εἶναι ἀδιαίρετα, διότι ἂν ἡ διαίρεσις αὐτῶν συνεχίζετο, ἐπ' ἄπειρον, τὰ πάντα θὰ διελύοντο πάλιν εἰς τὸ μηδὲν καὶ ἀντιστρόφως ἐκ τοῦ μηδενὸς θὰ παρήγοντο τὰ πάντα.

(2) Πανθεϊστικὴ ἀντίληψις. Οἱ Στωϊκοὶ ὅμως παρεδέχοντο τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς ὑπερτάτου Θεοῦ, ὁ ὅποιος εἶναι καὶ ἡ κοσμικὴ νόησις, ἡ ψυχὴ δὲ εἶναι κατ' αὐτοὺς σπινθήρ ἀπεσπασμένος ἀπὸ τὴν Θεότητα. (Βλ. Ἐπικτήτου Διατριβὰς I, 14, 6 — II, 8, 14.)

μόνον. Πλὴν ὅμως, καθ' ἣν στιγμὴν συλλαμβάνει τοῦτο ἡ σκέψις, δὲν εἶναι πλέον σῶμα, ἀλλ' εἰκὼν τοῦ σώματος, φυσικὰ δὲ ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου ἀντιλαμβανόμεθα τὴν εἰκόνα, ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου κρίνομεν περὶ τῆς ὠραιότητός της ἢ τῆς ἀσχημίας της, εἶναι ἀνώτερον τῆς εἰκόνας, περὶ τῆς ὁποίας ἀποφαινόμεθα. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ οὐσία τῆς λογικῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία, ἐννοεῖται, δὲν εἶναι σῶμα ἐὰν ἀληθεύῃ. ὅτι ἤδη ἡ εἰκὼν ἐνὸς σώματος ὅταν γίνῃ ὁρατὴ καὶ ἐκτιμηθῇ εἰς τὸ πνεῦμα ἐνὸς διανοουμένου ἀνθρώπου, δὲν εἶναι πλέον σῶμα. Ὡστε δὲν εἶναι οὔτε πῦρ, οὔτε ὕδωρ, οὔτε ἀήρ, οὔτε γῆ, τὰ τέσσαρα ταῦτα μέρη, τὰ τέσσαρα ταῦτα στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων συνίσταται ὁ κόσμος, ὡς βλέπομεν. Ἀλλ' ἐὰν τὸ πνεῦμά μας δὲν εἶναι σῶμα, πῶς θὰ ἦτο σῶμα ὁ Θεός, δημιουργὸς τοῦ πνεύματος;

Ἄς κύψουν λοιπὸν τὸν αὐχένα αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι. Ἄς τὸν κύψουν πρὸ τῶν Πλατωνικῶν! Ἄς τὸν κύψουν ὡσαύτως καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι, διὰ νὰ εἴπωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἐντρέπονται μὲν νὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σῶμα, διατείνονται ὅμως, ὅτι αἱ ψυχαί μας εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας Του ⁽¹⁾. Δὲν ἀποροῦν λοιπὸν καὶ δὲν ἐξίστανται διὰ τὴν παράδοξον ἐκείνην εὐκνησίαν τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο ἀσέβεια ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν θεϊαν οὐσίαν. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι λέγουν: τὸ σῶμα εἶναι ἐκεῖνο, πού μεταβάλλει τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς. Αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀμετάβλητος. Θὰ ἤμποροῦσαν νὰ εἴπουν ἐπίσης πολὺ καλὰ: Τὴν σάρκα πληγώνουν τὰ ἐξωτερικὰ σώματα, αὕτη ὅμως καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἄτρωτος. Τὸ ἀμετάβλητον τίποτε δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ τὸ μεταβάλλῃ, ὥστε ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ μεταβάλλεται δι' ἐνὸς σώματος, μεταβάλλεται ἀπὸ κάποιον πρᾶγμα, ἐπομένως δὲν ἔμπορεῖ νὰ καλῆται ἀμετάβλητον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ὁ Θεὸς τοῦ Πλάτωνος μορφή πρωταρχικῇ, ἀμετάβλητος καὶ ἀπλῇ.

Εἶδον λοιπὸν αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι, τοὺς ὁποίους ἐνδοξος

---

(1) Ἴσως πρόκειται περὶ τῶν Πυθαγορείων. Πάντως ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μέρος αὐτῆς ταύτης τῆς Θεότητος, δεσπόζει εἰς τὴν Ἰνδικὴν φιλοσοφίαν, κυμαινομένη μεταξὺ τῶν δύο εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν τῶν Βραχμάνων κυριαρχουσῶν ἐννοιῶν **Β ρ ᾱ χ μ α** καὶ **Ἄ τ μ α ν**.

φήμη ἐξυψώνει ὑπεράνω τῶν λοιπῶν, ὅτι δὲν εἶναι Θεὸς κανένα σῶμα, διὸ καὶ ζητοῦντες τὸν Θεόν, ἀνῆλθον ὑπεράνω πάντων τῶν σωμάτων. Εἶδον ὅτι πᾶν ὅ,τι μεταβάλλεται δὲν εἶναι ὁ ὑπέρτατος Θεός, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιζητοῦντες τὸν ὑπέρτατον Θεὸν ἀνῆλθον ὑπεράνω τῆς ψυχῆς καὶ παντὸς μεταβλητοῦ πνεύματος. Πρὸς τούτοις εἶδον, ὅτι εἰς κάθε μεταβαλλόμενον ὄν, πᾶσα μορφή, ἡ ὁποία τὸ δημιουργεῖ ὁποῖον εἶναι, ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεώς του καὶ ἡ οὐσία του, δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὑφίσταται παρὰ μόνον δι' Ἐκείνου, ὅστις ὑπάρχει πραγματικῶς διότι ὑπάρχει, χωρὶς οὐδεμίαν μεταβολὴν νὰ πάσχη. Ἐντεῦθεν ἔπεται, ὅτι ὁλόκληρον τὸ σῶμα τοῦ Σύμπαντος, αἱ μορφαί, αἱ ἰδιότητές του, αἱ ῥυθμικαὶ κινήσεις του, τὰ στοιχεῖα, τὰ διευθετούμενα ἀπὸ τὸν οὐρανὸν μέχρι τῆς γῆς μὲ ὅλα τὰ σώματα, ποὺ ἐμπερικλείουν ὁλόκληρος ἡ ζωὴ, εἴτε ἐκείνη, ἡ ὁποία τρέφει καὶ διατηρεῖ τὰ ὄντα εἰς τὴν ὑπαρξιν, ὅπως εἰς τὰ δένδρα, εἴτε ἐκείνη ποὺ εἶναι πλὴν τῶν ἄλλων, ἐφωδιασμένη καὶ μὲ αἴσθησιν, ὅπως εἰς τὰ ζῶα, εἴτε ἐκείνη, ποὺ ἔχει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ νόησιν, ὅπως εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἴτε ἐκείνη, ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκην οὐδεμιᾶς ἀλλὰ διασφαλίζει τὴν ὑπαρξιν τῶν ὄντων ἔχει αἴσθησιν καὶ νόησιν, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Ἀγγέλων. Τέλος κάθε ζωὴ δὲν δύναται νὰ ἐκκηγάζη εἰμὴ ἐξ ἐκείνου, ἡ οὐσία τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπλῆ. Ὅντως δι' Αὐτὸν τὸ νὰ ὑπάρχῃ δὲν εἶναι ἓνα πρᾶγμα καὶ τὸ νὰ ζῇ ἄλλο πρᾶγμα, ὡς ἐὰν ἡδύνατο νὰ ὑπάρχῃ, χωρὶς νὰ ζῇ. Δι' Αὐτὸν τὸ νὰ ζῇ δὲν εἶναι ἓνα πρᾶγμα καὶ ἄλλο πρᾶγμα τὸ νὰ νοῇ, ὡς ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ ζῇ, χωρὶς νὰ νοῇ. Δι' Αὐτὸν τὸ νὰ νοῇ δὲν εἶναι ἓνα πρᾶγμα καὶ ἄλλο πρᾶγμα τὸ νὰ εὐδαιμονῇ, ὡς ἐὰν ἡδύνατο νὰ νοῇ καὶ νὰ μὴ εἶναι εὐδαίμων: δι' Αὐτὸν «ὑπάρχειν» σημαίνει ζῶ, νοῶ, εὐδαιμονῶ.

Λόγῳ τῆς τοιαύτης ἀμεταβλητότητος (*immutabilitas*) καὶ τῆς ἀπλότητος οἱ Πλατωνικοὶ ἐνόησαν ὅτι τὸ πάντα ὀφείλουν τὴν ὑπαρξίν των εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὅτι εἰς οὐδένα ὀφείλει ὁ Θεὸς τὴν ὑπαρξίν Του. Πράγματι παρετήρησαν, ὅτι πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, εἶναι σῶμα ἢ ζωὴ, ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι κάτι ἀνώτερον τοῦ σώματος, ὅτι ἡ μορφή τοῦ σώματος εἶναι αἰσθησιακὴ, ἐνῶ ἡ μορφή τῆς ζωῆς νοητικὴ. Αἰσθησιακὰ ἀντικείμενα λέγοντες, ἐννοοῦμεν ὅσα ἡμποροῦν νὰ γίνωνται προσιτὰ διὰ τῆς ὁράσεως, διὰ τῆς ἀφῆς, νοητικὰ δὲ ὅσα διαγινώσκονται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος. Διότι δὲν ὑφίσταται σωματικὸν κάλλος, εἴτε ὡς πρὸς τὰς ἑξωτερικὰς γραμμάς ἀμεταβλήτου τινὸς σώματος, εἴτε ὡς πρὸς τὴν κίνησίν του, — ὡς πρὸς τὰς κινήσεις ἑνὸς ἄσματος ἐπὶ παραδείγματι, — περὶ τοῦ ὁποίου νὰ μὴ ἀποφαίνεται τὸ πνεῦμα. Τοῦτο

θὰ ἦτο ἀνίκανον νὰ τὸ πράττη, ἐὰν ἡ μορφὴ αὕτη δὲν εὗρίσκετο ἐντὸς αὐτοῦ κατὰ τρόπον τελειότερον, ἀνεξαρτήτως παντὸς ὄγκου καὶ πάσης μάξης, παντὸς θορύβου φωνητικοῦ, παντὸς χώρου καὶ χρόνου ⁽¹⁾. Ἐὰν ὅμως ἡ εἰρημένη μορφὴ δὲν ὑπέκειτο εἰς μεταβολήν, ὃ εἷς δὲν θὰ ἔκρινεν ὀρθότερον τοῦ ἄλλου τὰς αἰσθησιακὰς μορφάς, τὸ ὀξυνούστερον πνεῦμα ὀρθότερον ἀπὸ τὸ βραδυνούστερον, ὃ ἱκανὸς ὀρθότερον ἀπὸ τὸν ἀνίκανον, ὃ πεπειραμένος ὀρθότερον ἀπὸ τὸν τελείως στερούμενον πείρας, εἰς ἓνα δὲ καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἡ πρόοδος δὲν ἐξησφάλιζε κρίσιν ὀρθοτέραν τῆς προηγηθείσης. Ὅθεν πᾶν ὅ,τι δέχεται τὸ μείζον καὶ τὸ ἔλαττον εἶναι ἀναμφιβόλως μεταβλητόν.

Ἴδου διατὶ οἱ μεγαλοφυεῖς καὶ σοφοὶ αὐτοὶ ἄνδρες, (οἱ Πλατωνικοί), ἐμπειρότατοι εἰς τοιαύτας ἀναλύσεις, συνεπέραναν, ὅτι ἡ πρωταρχικὴ μορφὴ δὲν πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τ' ἀντικείμενα ἐκεῖνα, ὅπου ἀποκαλύπτεται ἀναμφισβητήτως μεταβλητή. Ἐφάνη εἰς τὰ ὄμματά του, ὅτι τὸ σωματικὸν στοιχεῖον τόσον, ὅσον καὶ τὸ πνεῦμα, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐφωδιασμένα μὲ μορφήν, καὶ ὅτι ἐὰν τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο ἀπεγυμνοῦντο ἀπὸ πάσης μορφῆς, θὰ ἔπαυον ἀπολύτως νὰ ὑφίστανται, ὥστε ἀντελήφθησαν ὅτι ὑπάρχει ἓνα Ὄν, ὅπου εὗρίσκεται ἡ πρωταρχικὴ μορφὴ, μορφὴ ἀμετάβλητος καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀσύγκριτος πρὸς ὅλας τὰς λοιπὰς μορφάς. Ἐπίστευσαν λογικώτατα, ὅτι ἐκεῖ ἐμφιλοχωρεῖ ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἡ μὴ δημιουργηθεῖσα παρ' οὐδενὸς καὶ ἡ δημιουργήσασα τὰ πάντα.

Κατὰ ταῦτα, ὅ,τι εἶναι γνωστὸν περὶ τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀπεκά-

---

(1) Νεοπλατωνικὴ ἀντίληψις. Κατὰ τὸν Πλωτῖνον τὸ σωματικὸν κάλλος εἶναι ἀντανάκλασις ἄλλου ἰσχυροτέρου φωτός· ἀνταύγεια ὑπερτέρου κάλλους, ὀφειλομένου εἰς τὸν Δημιουργὸν Νοῦν, ὅστις δὲν εἶναι μόνον ἀφηρημένη ἔννοια, ἀλλὰ πραγματικὸν φῶς, διότι ἡ δημιουργοῦσα φύσις εἶναι ὡραιότερα τῆς δημιουργουμένης. Ἡ δημιουργὸς φύσις κατευθύνει τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ ὡραῖον, ἀλλ' ἐπανέρχεται πάλιν ἐκάστοτε εἰς τὸν Θεόν. Ἡ φύσις εἶναι ὡραία, λόγῳ τῆς συμμετοχῆς της εἰς τὴν πρωταρχικὴν τοῦ κάλλους πηγὴν. Κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ ἔννοια τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ κάλλους εἶναι δύο τρόποι θεωρήσεως τοῦ Ἀπολύτου. Ὅθεν ἡ ἐποικοδομητικώτερα σχέσις τῆς τέχνης πρὸς τὴν φύσιν ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ ὅτι ἡ φύσις εἶναι τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου καθίσταται ὁρατὴ ἡ ψυχὴ. Κατὰ ταῦτα τὸ Σύμπαν εἶναι ἔργον τέχνης ἀπείρου μεγαλείου καὶ ἀπολύτου τελειότητος, ὃ δὲ ἀποχρῶν λόγος τῆς ὑπάρξεως τῆς τέχνης αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἡ τέχνη εἶναι διὰ τὸν φιλόσοφον τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, διότι ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλην πλευρὰν τοῦ Ἀπολύτου.

λυπεν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς εἰς τοὺς φιλοσόφους τούτους, ὅταν οὗτοι, διὰ μέσου τῶν δημιουργημένων πραγματικοτήτων, εἶδον καὶ ἐννόησαν ὅ,τι ἀόρατον ὑφίσταται ἐν Αὐτῇ, ὡς καὶ τὴν αἰώνιον δύναμιν καὶ θεϊότητά Του. Διότι παρ' Αὐτοῦ ἐδημιουργήθη πᾶν ὅ,τι εἶναι ὄρατὸν καὶ πρόσκαιρον.

Εἴπαμεν ἄρκετὰ περὶ τοῦ μέρους αὐτοῦ τῆς φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖον καλοῦν «φυσικὴν», δηλαδή περὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὁ Θεὸς τοῦ Πλάτωνος, φῶς καὶ πνεῦμα.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διδασκαλίαν ἐκείνην, περὶ τῆς ὁποίας πρόκειται εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς φιλοσοφίας, δηλαδή περὶ τῆς λογικῆς, μακρὰν ἀπ' ἐμοῦ ἡ σκέψις νὰ συγκρίνω τοὺς Πλατωνικοὺς μὲ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ μετρήσουν μὲ τοὺς κανόνας των ⁽¹⁾, τοὺς ἀπίστους καὶ ἀπατηλοὺς, ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸ πεδῖον τῆς γνώσεως. Τοιαύτη εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Ἐπικούρου ⁽²⁾ καὶ ἄλλων φιλοσόφων τῆς αὐτῆς «ποιότητος». Καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ Στωϊκοὶ οἱ ὁποῖοι ἀγαποῦσαν τόσον πολὺ τὴν τέχνην ἐκείνην τῆς συζητήσεως, ποὺ ὀνομάζεται «διαλεκτική», ἀποδίδουν αὐτὴν εἰς τὴν αἴσθησιν. Ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης, λέγουν, ἀρύεται τὸ πνεῦμα, τὰς γνώσεις, — τὰς ἐννοίας, ὅπως τὰς καλοῦν — ὅλων τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύουν ἐπὶ τῇ βάσει ὁρισμῶν, ἐπίσης καὶ ἐκεῖ, ὅπου λαμβάνει τὴν ἀφετηρίαν της καὶ ἀποκτιᾷ τὴν ἀλληλουχίαν της ὁλόκληρος ἡ μέθοδος τοῦ νὰ μανθάνουν καὶ νὰ διδάσκουν.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διερωτῶμαι ὅχι χωρὶς βαθεῖαν ἔκ-

(1) Μὲ τοὺς χάρακάς των, μὲ τὶς ἀρίδες τους.

(2) Ἡ γνωσιολογία τοῦ Ἐπικούρου εἶναι καθαρῶς αἰσθησιακὴ. Κατ' αὐτὸν πᾶσα γνώσις πηγάζει ἐν τελικῇ ἀναλύσει ἐκ τῆς αἰσθήσεως. *Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu*, (οὐδὲν ἐν τῷ νῷ, ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει), θὰ εἴπη μετὰ πάροδον αἰώνων πολλῶν ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Λῶκκε. Ἐὰν ὁμως εἰς τὸν ἀνωτέρω φυσιοκρατικὸν ὁρισμὸν προσθέσωμεν: Πλὴν τοῦ νοῦ, καθορίζοντος τὰ τῆς αἰσθήσεως, ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἀνασκευάζεται ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐφ' ὅσον θυσιάζει τρόπον τινὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν βάσιν του!

πληξιν, πῶς αὐτοί, οἱ ὅποιοι διατείνονται, ὅτι μόνον οἱ σοφοὶ εἶναι ὠραῖοι καὶ μὲ ποίας φυσιολογικὰς αἰσθήσεις βλέπουν αὐτὴν τὴν ὠραιότητα μὲ ποίους ὀφθαλμοὺς τῆς σαρκὸς περιεργάζονται τὰ θέλγητρα καὶ τὸ γόητρον τῆς σοφίας.

Οἱ φιλόσοφοι τῆς προτιμήσεώς μας ἠδυνήθησαν νὰ διακρίνουν ὅτι τὸ πνεῦμα νοεῖ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἀντιλαμβάνονται αἱ αἰσθήσεις. Δὲν ἀποσποῦν τίποτε ἀπὸ τὴν ἀρμοδιότητα τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀποδίδουν εἰς αὐτὰς τίποτε πέραν τῆς ἀρμοδιότητός των ⁽¹⁾. Τέλος, ὡς φῶς τοῦ πνεύματος διὰ τὴν ἀποκτήσιν πάσης γνώσεως θεωροῦν τὸν Θεόν, δημιουργὸν τῶν πάντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὁ Θεὸς τοῦ Πλάτωνος ὑπέρτατον ἀγαθόν.

Ὑπολείπεται ἡ ἠθικὴ πλευρά, ἡ ἠθικὴ, ὅπως τὴν καλεῖ μιὰ ἐλληνικὴ λέξις, ποὺ πραγματεύεται περὶ τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ δηλονότι ἐκείνου, εἰς τὸ ὅποιον ἀνάγομεν ὅλας τὰς πράξεις μας, τοῦ ἀγαθοῦ, ποὺ ἐπιδιώκομεν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον δι' αὐτὸ καὶ οὐχὶ χάριν οἴουδ' ἕποτε ἄλλου· τοῦ ἀγαθοῦ ἡ ἀπόκτησις τοῦ ὁποίου μᾶς παρέχει τὴν εὐδαιμονίαν ἐκείνην ποὺ πληροῖ τοὺς πόθους μας. Ἴδου διατὶ καλεῖται ἐπίσης καὶ «σκοπός». Πράγματι, χάριν αὐτοῦ ποθοῦμεν ὅλα τὰ λοιπὰ καὶ δὲν τὸ ποθοῦμεν παρὰ μόνον δι' αὐτὸ τὸ ἴδιον.

---

(1) Τὸ ὅτι οἱ Πλατωνικοὶ θεωροῦν τὴν αἰσθησιακὴν ἀντίληψιν ὡς παρέχουσαν ἀκριβῆ ὅπωςδ' ἕποτε γνώσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν καθόλου κοσμοθεωρίαν των. Ὁ Πλάτων λέγει εἰς τὸν Φαίδωνα (X, C, 11 καὶ 15): "Ὅταν μὲν γὰρ (ἡ ψυχὴ) μετὰ τοῦ σώματος ἐπιχειρῇ τι σκοπεῖν, δῆλον ὅτι τότε ἐξαπατᾶται ὑπ' αὐτοῦ . . . λογίζεται δὲ γέ που τότε κάλλιστα, ὅταν αὐτὴν τούτων μὴ δὲν παραλυπῇ μήτε ἀκοή μήτε ὄψις μήτε ἀλγηδών, μὴδέ τις ἡδονή, ἀλλ' ὅτι μάλλιστα αὐτὴ καθ' αὐτὴν γίγνηται ἐῷσα χαίρειν τὸ σῶμα, καὶ καθ' ὅσον δύναται μὴ κοινονοῦσα αὐτῷ μὴδ' ἀπτομένη ὀρέγεται τοῦ ὄντος . . . «Ἀπάτης μὲν μεστῆς ἡ διὰ τῶν ὁμμάτων σκέψις, ἀπάτης δὲ διὰ τῶν ὠτῶν καὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων».

Τὸ ἀγαθὸν λοιπὸν αὐτό, πὺν καθιστᾷ μακαρίους τοὺς ἀνθρώπους, ἄλλοι τὸ ἐξαρτοῦν ἀπὸ τὸ σῶμα, ἄλλοι ἀπὸ τὴν ψυχὴν, καὶ ἄλλοι συγχρόνως ἀπὸ τὴν ψυχὴν καὶ ἀπὸ τὸ σῶμα. Βλέποντες ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς σώματος καὶ μιᾶς ψυχῆς, ἐπίστευσαν, ὅτι τὸ ἐν ἢ τὸ ἕτερον ἐκ τῶν δύο τεύτων στοιχείων ἢ καὶ ἀμφοτέρω ἡδύναντο νὰ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ ἀγαθοῦ των— τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου, πὺν εἶναι σκοπός, ἐχέγγυον τῆς εὐδαιμονίας των, διὰ τὴν ὁποῖαν θὰ ἐξετέλουν ὅλας τὰς πράξεις των, χωρὶς νὰ ζητοῦν νὰ μάθουν διὰ ποῖον ἄλλο ἀγαθὸν θὰ τὰς ἐξετέλουν. Κατὰ ταῦτα, ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι, καθὼς λέγουν, ἐπρόσθεσαν ἓνα τρίτον εἶδος ἀγαθῶν, ἐξωτερικῶν καλουμένων: τὰς τιμὰς, τὴν δόξαν, τὸ χρῆμα καὶ τὰ τοιαῦτα, δὲν ἀνεβίβασαν τὸ τρίτον τοῦτο εἶδος τῶν ἀγαθῶν ὑπεράνω τοῦ «τελικοῦ» ἀγαθοῦ, δηλαδὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου, πὺν πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται δι' αὐτὸ τὸ ἴδιον. Τὰς τιμὰς τὴν δόξαν, τὸ χρῆμα κ.τ.λ., τὰς ἐθεώρησαν ποθητάς ἐν ὅψει ἑνὸς ἄλλου ἀγαθοῦ, καλοῦ διὰ τοὺς καλοὺς, κακοῦ διὰ τοὺς κακοὺς. Ὅθεν τὸ ἀγαθὸν τοῦτο τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον ἄλλα μὲν ἐξήρτησαν ἀπὸ τὴν ψυχὴν, ἄλλα ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἄλλα ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, δὲν ἐπίστευον, ὅτι ὠφείλον νὰ τὸ ἐπιζητήσουν ἄλλοῦ παρὰ μόνον εἰς αὐτὸν τὸ ἴδιον τὸν ἄνθρωπον: Οἱ ἐπιζητοῦντες τὸ ἀγαθὸν εἰς τὸ σῶμα, τὸ ἐπεζήτουν εἰς τὸ ὀλιγώτερον εὐγενὲς μέρος του· οἱ ἐπιζητοῦντες αὐτὸ εἰς τὴν ψυχὴν, τὸ ἐπεζήτουν εἰς τὸ εὐγενέστερον αὐτοῦ μέρος, ἐκεῖνοι δέ, πὺν τὸ ἐζήτουν καὶ εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὴν ψυχὴν, τὸ ἐπεζήτουν εἰς ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον: Ὅπουδὴποτε ὅμως καὶ ἂν εὐρίσκειται, εἰς τὸ ἐν μέρος ἢ εἰς τὸ ἄλλο, πάντοτε τὸ ἐξαρτοῦσαν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Τὸ ὅτι διαιρῶ εἰς τρεῖς κατηγορίας τὰς γνώμας ταύτας, δὲν σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν μόνον τρεῖς: αἱ γνώμαι αὗται ἔγιναν ἀφορμὴ πολλῶν ἐρίδων, πολλῶν Σχολῶν, διότι ὡς πρὸς τὸ ἀγαθὸν τοῦ σώματος, τὸ ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς καὶ τὸ ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ὑπάρχουν πολλαὶ ἀσυμφωνίαι.

Ἄς κύψουν λοιπὸν τὸν αὐχένα εἰς τοὺς φιλοσόφους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἐπίστευον, ὅτι εὐδαίμων εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀπολαμβάνει, τὸ σῶμά του ἢ τὴν ψυχὴν του, ἀλλ' ἐκεῖνος, πὺν ἀπολαμβάνει τὸν Θεόν, τὸν ἀπολαμβάνει δέ, ὅχι ὅπως ἀπολαμβάνει κανεὶς τὸ σῶμα, ἢ ὅπως τὸ πνεῦμα ἀπολαμβάνει ἑαυτό, ἢ ὅπως ἓνας φίλος ἀπολαμβάνει τὸν φίλον του, ἀλλ' ὅπως οἱ ὀφθαλμοὶ ἀπολαμβάνουν τὸ φῶς, ἐφ' ὅσον δύναται νὰ συγκρίνουν τὰντικείμενα τὰ μὲν πρὸς τὰ δέ. Θὰ ἐξηγηθῶ σχετικῶς μὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα ἀλλαχοῦ κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων, καὶ ἂν θελήσῃ νὰ μὲ βοηθήσῃ ὁ Θεός. Ἀρκεῖ ν' ἀνακαλέσω ἐδῶ εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀναγνωστῶν, ὅτι διὰ τὸν Πλάτωνα

τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν εἶναι τὸ νὰ ζῇ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετὴν, τοῦτο δὲ δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ μόνον δι' ἐκεῖνον, ὃ ὁποῖος γνωρίζει τὸν Θεὸν καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν μιμῆται : ἰδοὺ ἡ πραγματικὴ πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας, ὥστε ὁ Πλάτων δὲν διστάζει νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι φιλοσοφεῖν σημαίνει ἀγαπᾶν τὸν Θεόν, ἡ φύσις τοῦ ὁποίου εἶναι ἀσώματος. Ἐντεῦθεν ἡμποροῦμεν νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ φίλος τῆς σοφίας, διότι τοιαύτη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς λέξεως «φιλόσοφος» δὲν θὰ εἶναι εὐτυχὴς παρὰ μόνον ὅταν ἀρχίσῃ ν' ἀπολαμβάνῃ τὸν Θεόν. Προφανῶς δὲν εἶναι κανεὶς ἀναγκαίως εὐτυχὴς, διότι ἀπολαμβάνει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀγαπᾷ. Πολλοὶ εἶναι δυστυχεῖς διὰ τὸ ὅτι ἀγαποῦν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει ν' ἀγαποῦν, δυστυχέστεροι δὲ ἂν τὸ ἀπολαμβάνουν. Καὶ ὅμως οὐδεὶς εἶναι εὐτυχὴς, ἂν δὲν ἀπολαμβάνῃ ὅ,τι ποθεῖ. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀγαποῦν ὅ,τι δὲν πρέπει ν' ἀγαποῦν, δὲν αἰσθάνονται ἑαυτοὺς εὐτυχεῖς διὰ τὸ ὅτι ἀγαποῦν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ἀγαπωμένου. Πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς πολὺ δυστυχὴς διὰ νὰ μὴ παραδέχεται, ὅτι εἶναι εὐτυχὴς ὁ ἀπολαμβάνων ἐκεῖνο, ποὺ ἀγαπᾷ, καὶ ὁποῖος ἀγαπᾷ τὸ ὑπέρτατον ἀληθινὸν ἀγαθόν. Ἀλλὰ τὸ ὑπέρτατον, ἀληθινὸν τοῦτο ἀγαθὸν εἶναι ὁ Θεὸς λέγει ὁ Πλάτων, ἐπομένως πρεσβεύει, ὅτι ἀληθινὸς φιλόσοφος εἶναι ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν. Κατὰ ταῦτα ἡ φιλοσοφία κατατείνει πρὸς τὴν ἀπόκτησιν εὐδαιμονίας, εὐδαίμων δὲ εἶναι ὁ φιλόσοφος, ἐφ' ὅσον ἀπολαμβάνει τὸν Θεόν, ποὺ ἀγαπᾷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περίληψις τῶν τριῶν προηγηθέντων κεφαλαίων.

Συμφώνως πρὸς τ' ἀνωτέρω, ὅλοι οἱ φιλόσοφοι, ὅποιοιδήποτε καὶ ἂν εἶναι, ποὺ ἀντελήφθησαν τὸν ὑπέρτατον καὶ ἀληθινὸν Θεὸν ὡς πλάστην τῶν δημιουργημένων ὄντων, ὡς τὸ φῶς τῆς γνώσεως, ὡς τὸν σκοπὸν τῶν πράξεών μας· ποὺ τὸν θεωροῦν ὡς ἀρχὴν τῆς φύσεως, ἀλήθειαν τῆς διδασκαλίας καὶ εὐδαιμονίαν τῆς ζωῆς—εἴτε τοὺς ὀνομάζουν μετ' ἀκριβείας Πλατωνικούς, εἴτε καλοῦν μὲ ὁποιαδήποτε ὀνόματα τὰς Σχολὰς των, εἴτε ἂν μόνον οἱ διαπρεπέστεροι ἄνδρες τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς ἐσκέφθησαν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ὁ Πλάτων, ἐπὶ παραδείγματι, καὶ ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἐνόησαν κατὰ βάθος· εἴτε ἐὰν ἀποδίδουν καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν ἀκόμη τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Ἰταλικὴν Σχολὴν ἐξ αἰτίας τοῦ Πυθαγόρου, τῶν Πυθαγορείων, ἴσως καὶ εἰς ἄλλους φιλοσόφους τῆς ἰδίας κατευθύνσεως καὶ τῆς ἰδίας χώρας.

εἴτε καὶ ἂν ἀκόμη παραδέχωνται, ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται μετήχθησαν καὶ ἐδιδάχθησαν ἀπὸ σοφούς καὶ φιλοσόφους ἄλλων ἐθνῶν: ἀπὸ τοὺς Ἀτλαντικοὺς Λίβυας, καὶ Αἰγυπτίους, τοὺς Ἰνδοὺς, τοὺς Πέρσας, τοὺς Χαλδαίους τοὺς Σκύθας, τοὺς Γαλάτας, τοὺς Ἰσπανοὺς—ὅλους αὐτοὺς τοὺς στοχαστάς, ἐπαναλαμβάνω, τοὺς θέτομεν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν καὶ συμφωνοῦμεν ὅτι εὐρίσκονται πλησιέστερόν μας ⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Χριστιανισμὸς καὶ Φιλοσοφία.

Δύναται νὰ συμβῇ, ὥστε ἓνας Χριστιανὸς ἐγκύψας ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, ν' ἀγνοῇ τὸ ὄνομα τῶν Πλατωνικῶν, ὡς καὶ τὸ ὅτι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν εὐρίσκουμεν δύο φιλοσοφικὰς κατευθύνσεις, τὴν φιλοσοφικὴν κατεύθυνσιν τῶν Ἰόνων καὶ ἐκείνην τῶν Ἱταλικῶν. Αὐτὸς ὅμως ὁ Χριστιανὸς δὲν θὰ εἶναι τόσον ἀδαὴς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὥστε νὰ μὴ γνωρίζῃ, ὅτι οἱ φιλόσοφοι ἐπαγγέλλονται τὴν γνῶσιν τῆς σοφίας ἣ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν σοφίαν. Δὲν ἔχει ὅμως ἐμπιστοσύνην εἰς ἐκείνους, ἥ φιλοσοφία τῶν ὁποίων ἐμπνέεται ἀπὸ «τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου» καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Θεὸν, δημιουργὸν τοῦ Σύμπαντος. Διότι κατοχυρούμενος διὰ μιᾶς ἐντολῆς τοῦ Ἀποστόλου ἀκούει μὲ ὦτα πιστὰ τὰς λέξεις: «Βλέπετε μή τις ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ οὐ κατὰ Χριστόν» ⁽²⁾. Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ἐκ-

---

(1) Ἡ ἀπαρίθμησις αὕτη δὲν εἶναι τοῦ Αὐγουστίνου ἐπακριβῶς. Τὴν εὐρίσκουμεν σχεδὸν ἐπὶ λέξει εἰς τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον (Α, 1) καὶ παρὰ τῷ Κυρίλλῳ τῆς Ἀλεξανδρείας (Adv. Julianum, σελ. 133 κ. ἐφ.). Ἡ σοφία τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Χαλδαίων καὶ ἄλλων ἀσιατικῶν λαῶν, ἦτο παρδοιμιώδης. Τοιαύτη ἦτο, ὡς φαίνεται, καὶ ἡ τῶν Γαλατῶν λόγῳ τῶν δρυϊδῶν (Druides) καὶ τῶν Ἰσπανῶν (Ἰβήρων), οἱ ὅποιοι δὲν ἦσαν ἴσως παρὰ μία ἐπέκτασις τῶν Γαλατῶν. Οὗτοι ὅμως οἱ Atlantici Libyes, φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀτλαντοῦς τῆς Λιβύης, τοῦ ὁποίου κάμνει μνεῖαν Διογένης ὁ Λαέρτιος. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ὁ Ἀτλας ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνακαλύψας τὴν ἀστρολογίαν, (Διόδ. Σικελ. Γ, 60), φαίνεται δὲ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο εἶχεν ἐκληφθῇ ἐσφαλμένως (ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἠρύετο ὁ Αὐγουστίνος) ὡς ἐθνικόν.

(2) Κολοσσ. Β', 8.

λάβη, ὅτι ἡ παραίνεσις αὐτὴ ἀπευθύνεται πρὸς πάντας, ἀκούει ὅ,τι λέγει ὁ Ἀπόστολος διὰ μερικοὺς ἀνθρώπους : « Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφάνέρωσε. Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται ἢ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεότης » ⁽¹⁾. Εἰς δὲ τὴν ὁμιλίαν του πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἀφοῦ εἶπε περὶ τοῦ Θεοῦ τὴν μεγαλειώδη ἐκείνην φράσιν, τὴν ὁποίαν ὀλίγοι μόνον ἤμποροῦν νὰ ἐννοήσουν : « ἐν αὐτῷ ζῶμεν κινούμεθα καὶ ἐσμέν » ⁽²⁾, ὁ Ἀπόστολος προσθέτει : ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ἡμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν».

Ὁ Χριστιανὸς γνωρίζει νὰ προφυλάσσεται καὶ ἀπὸ ἐκείνους ἐκεῖ ὅπου ἀπατῶνται. Διότι κατὰ τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀπόστολος εἶπεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψεν εἰς τὰ ὅμματα τῆς διανοίας των τὰς ἀοράτους Αὐτοῦ τελειότητας διὰ τῶν ὁρατῶν πραγματικοτήτων, προσθέτει, ὅτι δὲν ἀπηύθυναν πρὸς τὸν Θεὸν τὴν προσήκουσαν λατρείαν, δεδομένου ὅτι ἐλάτρευσαν ἄλλα ἀντικείμενα ἀνάξια, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὰ τὰς μόνον εἰς Ἐκεῖνον ὀφειλομένας τιμὰς : « διότι γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἠὺχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος καρδιά· φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν, καὶ ἥλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἐρπετῶν » ⁽³⁾.

Ὁ Ἀπόστολος ὑπαινίσσεται τοὺς Ρωμαίους, τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Αἰγυπτίους, τοὺς τόσον ὑπερηφάνους διὰ τὴν σοφίαν των. Θὰ προσέλθωμεν βραδύτερον εἰς σχετικὴν μετ' αὐτῶν συζήτησιν. Πλὴν ὅμως, δεδομένου ὅτι εἶναι σύμφωνοι μαζί μας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Θεὸν, δημιουργὸν τοῦ Σύμπαντος τούτου, ὁ ὁποῖος ἀσώματος ὢν, ἵσταται ὑπεράνω ὅλων τῶν σωμάτων, καὶ ὢν ἀδιάφθορος, (*incorruptibilis*) ὑπεράνω πασῶν τῶν ψυχῶν, δηλαδὴ εἶναι, ἐν μιᾷ λέξει, ἡ ἀρχὴ μας, τὸ φῶς μας, τὸ ἀγαθόν μας, δίδομεν τὴν προτίμησίν μας εἰς αὐτοὺς ἀπέναντι τῶν ἄλλων.

Ἴσως ἓνας Χριστιανὸς ποὺ δὲν γνωρίζει τὰ ἔργα των, δὲν μεταχειρίζεται κατὰ τὴν συζήτησιν τοὺς ὅρους, τοὺς ὁποῖους δὲν ἔχει μάθει. Ἐὰν δὲν καλῇ «*naturalem*» μὲ τοὺς Λατίνους «*φυσικὴν*» μὲ τοὺς Ἕλληνας, τὸ μέρος ἐκεῖνο, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν

(1) Ρωμ. Α'. 19 κ. ἐφ.

(2) Πράξ. Ἀποστ. ιη'. 28.

(3) Ρωμ. Α', 21 κ. ἐφ.

μελέτην τῆς φύσεως· «*rationalis*» ἢ «*λογικὴν*» τὸν κλάδον, ποὺ πραγματεύεται τὴν μέθοδον πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀληθείας, «*moralem*» τὴν «*ἠθικὴν*» τὴν ἐπιστήμην, ποὺ μελετᾷ τὰ ἠθικὰ προβλήματα, ποὺ ἐπιζητεῖ τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῶν ἀνηθίκων πράξεων, τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ χριστιανὸς ἀγνοεῖ, ὅτι ὀφείλομεν εἰς τὸν Θεόν, ἀληθινὸν καὶ πανάγαθον τὴν φύσιν μας, κατ' εἰκόνα Αὐτοῦ πλασθεῖσαν, καθὼς καὶ τὴν διδασκαλίαν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἑαυτὸν μας καὶ τὴν χάριν διὰ τῆς ὁποίας, ἐνούμενοι μετ' Αὐτοῦ, καθιστάμεθα εὐδαίμονες.

Ἴδου λοιπὸν διατὶ προκρίνομεν τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους. Οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι μετεχειρίσθησαν τὸ τάλαντόν των καὶ τὰς μελέτας των, διὰ νὰ ζητήσουν τὰς αἰτίας τῶν ὄντων, τοὺς κανόνας τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου. Οἱ Πλατωνικοί, γνωρίσαντες τὸν Θεόν, εὗρον ἐν Αὐτῷ τὴν αἰτίαν τοῦ ὀργανωμένου Σύμπαντος, τὸ φῶς ποὺ κάμνει νὰ βλέπωμεν τὴν ἀλήθειαν, τὴν πηγὴν τῆς εὐδαιμονίας. Οἱ Πλατωνικοί, οἱ φιλόσοφοι, ὅποιοιδήποτε καὶ ἂν εἶναι, καὶ εἰς οἵανδήποτε χώραν εὗρισκονται, ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τοιαύτην περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέαν, σκέπτονται καθὼς καὶ ἡμεῖς. Τὸ ὅτι ἔκρινα καλὸν νὰ κάμω μὲ τοὺς Πλατωνικοὺς αὐτὴν τὴν συζήτησιν, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὰ ἔργα των ἔχουν μεγαλυτέραν διάδοσιν. Ἀφ' ἑνὸς οἱ Ἑλληνες, ἡ γλῶσσα τῶν ὁποίων διατηρεῖ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς εἰς ὅλους τοὺς λαούς, τὰ ἐδόξασαν, πλέκοντες μεγάλα ἐγκώμια δι' αὐτά· ἀφ' ἑτέρου οἱ Λατίνοι, κατάπληκτοι ἀπὸ τὴν ἀνωτερότητα τῶν ἔργων τούτων ⁽¹⁾, ἐνεβάθυναν εἰς αὐτὰ ἐκ προτιμήσεως, καὶ μεταφράζοντες τὰ βιβλία αὐτὰ εἰς τὴν ἰδικήν μας γλῶσσαν ⁽²⁾, ἠύξησαν ἀκόμη περισσότερον τὴν φήμην των καὶ τὴν αἵγλην των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὁ Πλάτων ἐγνώρισε τὰς Ἱερὰς Γραφάς;

Μεταξὺ ἐκείνων, ποὺ ἠνώθησαν μεθ' ἡμῶν εἰς τὴν χάριν τοῦ Χριστοῦ, μερικοὶ ἀποροῦν ἀκούοντες ἢ ἀναγινώσκοντες, ὅτι ὁ Πλάτων ἔσχε περὶ τοῦ Θεοῦ μίαν ἀντίληψιν, τῆς ὁποίας τὴν ἰδιαιτέραν συγγένειαν μὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς θρησκείας μας ἀναγνωρίζουν.

---

(1) Δηλαδή τῶν συγγραμμάτων τῶν Πλατωνικῶν.

(2) Φυσικά, ἐννοεῖ τὴν Λατινικήν.

Τοῦτο προάγει τινὰς εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι ὁ Πλάτων, κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ εἰς τὴν Αἴγυπτον, διήκουσε τὸν προφήτην Ἱερεμίαν ἢ ὅτι κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἀνέγνωσε τὰ βιβλία τῶν Προφητῶν ⁽¹⁾. Ἐὰν ὅμως ὑπολογίσωμεν ἐπακριβῶς τὴν διαδοχὴν τῶν ἐτῶν, ὅπως τὴν δεικνύει ἡ ἱστορικὴ χρονολογία, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ὁ Πλάτων εἶδε τῆς ἡμέρας τὸ φῶς ἑκατὸν ἔτη μετὰ τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἱερεμίας ἐπροφήτευσεν. Δεδομένου ὅτι ὁ Πλάτων ἔζησεν ὀγδοήκοντα ἔτη, μετὰ τοῦ θανάτου τοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Πτολεμαῖος, βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ἐζήτησεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν τὰ βιβλία τῶν Ἑβραίων προφητῶν καὶ διέταξε νὰ μεταφρασθοῦν πρὸς χρῆσιν τοῦ ὑπὸ ἑβδομήκοντα Ἑβραίων, κατόχων τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐμεσολάβησαν ἔτη περίπου ἐξήκοντα ⁽²⁾. Ὡστε ὁ Πλάτων δὲν ἦτο δυνατόν οὔτε νὰ γνωρίσῃ κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ εἰς τὴν Αἴγυπτον τὸν προφήτην Ἱερεμίαν, πού εἶχεν ἀποθάνει ἤδη ἀπὸ χρόνου μακροῦ, οὔτε ν' ἀναγνώσῃ τὰς Γραφάς, πού δὲν εἶχον ἀκόμη μεταφρασθῇ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο ἔξοχος. Ἐκτὸς ἑάν, συνεπεία τῆς καταπλήκτικῆς φιλομαθείας τοῦ, τὰς ἐγνώρισε, — ὅπως ἔκαμε καὶ διὰ τὰ βιβλία τῶν Αἰγυπτίων — μὲ τὴν βοήθειαν διερμηνέως. Δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ μεταφράσεως : αὐτὴ ὑπῆρξε τὸ προνόμιον τοῦ Πτολεμαίου χάρις εἰς μίαν σημαντικὴν ἀμοιβήν, — χωρὶς νὰ ὑπολογίσωμεν τὸν φόβον πού δύναται νὰ ἐμπνέῃ ἡ βασιλικὴ ἰσχὺς. Ἰ-

(1) Ὁ Ἰουστίνος, (Ἀπολογ. LX), ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας Κλήμης, (Προτρεπτ. VI, 70), ὁ Ὠριγένης, (κατὰ Κελσίου, IV, XXXIX), ὁ Εὐσέβιος, ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος (Serm. XVIII εἰς ψαλμ. (XXIII) πιστεύουν πρᾶγματι ὅτι ὁ Πλάτων ἐγνώρισε τὰς Ἱερὰς Γραφάς. Ἀντίθετον γνώμην ἔχει ὁ Λακτάντιος Iust. Div. IV, 2).

(2) Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δέον νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς : Ἡ δρᾶσις τοῦ προφήτου Ἱερεμίου συμπίπτει μετὰ τῶν ἐτῶν 627 καὶ 586. Ὁ Πλάτων ἐγεννήθη τὸ 427 καὶ ἀπέθανε τὸ 347, ἡ δὲ βασιλεία τοῦ Πτολεμαίου Β', εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Θρῦλος ἀποδίδει τὴν μετάφρασιν τῆς Βίβλου ὑπὸ τῶν ἑβδομήκοντα, ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ ἔτους 283 μέχρι τοῦ 246. Ἐπομένως ἡ χρονολογία τοῦ Ἀύγουστίνου δὲν εἶναι ἀκριβής. Εἶναι περίεργον τὸ ὅτι ὁ Εὐσέβιος εἰς τὰ Χρονικά του μεταφρασθέντα μετὰ τῶν ἐτῶν 379 καὶ 331 εἰς τὴν Λατινικὴν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἱερωνύμου, ἀναφέρει ἀκριβεστέρως χρονολογίας, δεδομένου ὅτι ἀνάγει τὴν γέννησιν τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν 88ην Ὀλυμπιάδα = 425 π. Χ. Τὴν δὲ δρᾶσιν τοῦ προφήτου Ἱερεμίου εἰς τὴν 37ην Ὀλυμπιάδα = 632—628 π. Χ.

σως ὁ Πλάτων κατέστη ἐνήμερος τοῦ περιεχομένου τῶν Γραφῶν ἐκ τῶν σχετικῶν συνδιαλέξεων.

Ἐνδείξεις τινὲς συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως ἀρχίζει ὡς ἀκολούθως: «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος ⁽¹⁾. Λοιπὸν εἰς τὸν Τίμαιον, ⁽²⁾ ὅπου τίθεται ἐπὶ τάλητος τὸ ζήτημα τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ὁ Πλάτων ἰσχυρίζεται, ὅτι διὰ τὴν δημιουργίαν ταύτην ὁ Θεὸς ἐν πρώτοις συνεδύασε τὴν γῆν μετὰ τοῦ πυρός, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι παρὰ τῷ φιλοσόφῳ τούτῳ τὸ πῦρ ὑπέχει τὴν θέσιν τοῦ οὐρανοῦ. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ ἰσχυρισμὸς ἔχει κάποιαν ὁμοιότητα μετὰ τὸ «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Ἐν συνεχείᾳ ὁ Πλάτων προσθέτει ὅτι τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ ἦσαν στοιχεῖα ἐνδιάμεσα πρὸς τὰ ὅποια συνηνώθησαν τὰ δύο ἀκρότατα στοιχεῖα. Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐρμηνεύει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ τῆς Γραφῆς: «καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος». Ἐπειδὴ ὁ Πλάτων δὲν ἐπρόσεξεν ἀρκετὰ εἰς τὸν τρόπον, μετὰ τὸν ὅποιον χαρακτηρίζει συνήθως τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἢ Γραφή, ἐφαντάσθη, ὡς φαίνεται, ὅτι εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ ἀνεφέροντο τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, τοσούτῳ μάλλον καθόσον λέγουν ἐπίσης περὶ τοῦ αἵματος, ὅτι εἶναι πνεῦμα ⁽³⁾.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦ φιλοσόφου: «φιλόσοφος εἶναι ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν», δὲν ὑπάρχει ἰδέα, τῆς ὁποίας ἡ φλόξ ν' ἀπαστρέπτῃ τόσον, ὅσον εἰς τὰς Γραφάς. Ἐκεῖνο ὅμως μετὰ παρακινεῖ, ν' ἀποκλίνῃ περισσότερον ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ὁ

(1) Γεν. Κεφ. Α'. 1—3.

(2) Τίμ. 31. Β.

(3) Πνεῦμα = πνοή, 1) φύσημα, 2) ἄνεμος: οὐκ ὄντος δὲ πνεύματος, ἀλλὰ νηνεμίας καὶ γαλήνης (Ἀριστοτ.).— 3) Ἀναπνοή, ἱατρ. ἢ δύσπνοια, τὸ ἄσθμα—«εἶχέ τι πνεύματος, (Ἱπποκρ.)— 4) (Ρητορ.) περίοδοι λόγου, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διεξοδική πρὸς ἐκφώνησιν τῆς ὁποίας ἐξαρχεῖ μία πνοή. — 5) (Φιλοσ.) οὐσία αὔλος κ.λ.π.— 6) Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.— 7) Ἐμπνευσις θεία: «Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε» (Γρφ.). — 8) Τὸ ἠθικὸν ἢ ἀλληγορικὸν νόημα τῶν Γραφῶν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ γράμμα: «Τὸ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ», καὶ τέλος 9) τὸ σημεῖον τῆς δασείας ἢ ψιλῆς τῆς προσφθίας.

Πλάτων δὲν ἡγνόησε τὰ βιβλία ταῦτα, εἶναι ἡ ἐπομένη τελευταία ἔνδειξις: Ὅταν ὁ Μωυσῆς ἤκουσεν ἀπὸ τὸν ἄγγελον τὰς λέξεις ἐκείνας τοῦ Θεοῦ καὶ ἠρώτησε, ποῖον ἦτο τὸ ὄνομα ἐκείνου, πού τοῦ παρήγγελλε νὰ βαδίσῃ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ, ἔλαβε τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν: «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν· καὶ εἶπεν· οὕτως ἔρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς» ⁽¹⁾.

Τοῦτο σημαίνει, ὅτι, ἐν συγκρίσει πρὸς Αὐτόν ὅστις ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, διότι εἶναι ἀμετάβλητος, τὰ μεταβλητὰ δημιουργημένα ὄντα δὲν ὑφίστανται Ἐδῶ πρόκειται περὶ μιᾶς σκέψεως, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξε καὶ διεκήρυξε μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ὁ Πλάτων. Δὲν γνωρίζω, ἂν θὰ τὴν εὔρη κανεὶς εἰς ἔργον προγενέστερον τοῦ Πλάτωνος, ἂν μὴ εἰς τὸ Βιβλίον, ὅπου εἶναι γεγραμμένη ἡ φράσις: «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν· οὕτως ἔρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐξ ὅλων τῶν φιλοσόφων μόνον μετὰ τῶν Πλατωνικῶν μία περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς συζήτησις δύναται ν' ἀποβῇ καρποφόρος.

Καθ' οἷονδῆποτε τρόπον καὶ ἂν ἔμαθε τὰς ἀληθείας αὐτὰς ὁ Πλάτων, εἴτε ἀπὸ ἔργα προγενεστέρων συγγραφέων εἴτε κατὰ τὸν τρόπον, πού ὑποδεικνύει ὁ Ἀπόστολος, ὅταν λέγῃ: «τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφάνέρωσε. Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε ἀίτιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης» ⁽²⁾ ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ προᾶγμα, ἐγὼ ἀπέδειξα, πιστεύω, ὅτι ἔχω πολλοὺς λόγους νὰ ἐκλέξω τοὺς Πλατωνικοὺς φιλοσόφους, ὅπως συζητήσω μετ' αὐτῶν τὸ ἐπὶ τάπητος ζήτημα, τὸ ἀφορῶν τὴν φυσιοκρατικὴν θεολογίαν: Πρέπει ν' ἀπονέμωμεν λατρείαν εἰς ἓνα Θεὸν ἢ εἰς πολλοὺς διὰ ν' ἀποκτήσωμεν τὴν πέραν τοῦ τάφου εὐδαιμονίαν;

Ἐὰν ἐξέλεξα τοὺς Πλατωνικοὺς κατὰ προτίμησιν, τὸ ἔκαμα διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἡ δόξα των, τὸ γόητρόν των, ἀνώτερον παντὸς ἄλλου, ἀφείλεται εἰς τὴν μεγαλειώδη γνώμην των περὶ ἑνὸς

⁽¹⁾ Ἔξοδ. Γ'. 14.

⁽²⁾ Ρωμ. Α, 19. Πράγματι ὁ Πλάτων δὲν ἐγνώρισε τὰς Γραφάς. Πλὴν ὅμως αἱ περὶ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ ἀντιλήψεις του ὁμοιάζουν ὅπωςδῆποτε πρὸς ἐκείνας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

μόνου Θεοῦ, ποιητοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Ἡ κρίσις τῶν μεταγενεστέρων ἀνεβίβασε τοὺς φιλοσόφους τούτους εἰς ἓνα τόσον ὑψηλὸν ἐπίπεδον ὑπεράνω τῶν λοιπῶν, ὥστε ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ μεγαλοφυῆς τοῦ Πλάτωνος μαθητής, ἀλλ' ὀλιγώτερον προικισμένος μὲ τὸ χάρισμα τοῦ καλλιπεοῦς ὕφους, πάντως ὅμως ἀνώτερος ἄλλων πολλῶν, ματαίως ἴδρυσεν τὴν Περιπατητικὴν Σχολήν, (καλουμένην οὕτω, διότι ὁ Ἀριστοτέλης συνεζήτει περιπατῶν) καὶ προσεέλκυσε, λόγῳ τῆς λαμπρᾶς φήμης του πολλοὺς μαθητὰς εἰς τὴν Σχολήν του, ὅταν ἀκόμη ὁ διδασκαλὸς του εὗρίσκετο εἰς τὴν ζωὴν. Ματαίως, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος, ὁ Σπεύσιππος, ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς του καὶ ὁ Ξενοκράτης, ὁ ἐκλεκτὸς του αὐτὸς μαθητής, τὸν διεδέχθησαν εἰς τὴν Σχολήν του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, ὅπως ἐκαλεῖτο, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ὄνομα Ἀκαδημεικοί, πὺν ἔλαβον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι καὶ οἱ διάδοχοί των ⁽¹⁾. Οἱ ἐνδοξότεροι σημερινοὶ φιλόσοφοι, πὺν ἔλαβον ὡς ὑπόδειγμα τὸν Πλάτωνα, δὲν ἠθέλησαν νὰ καλοῦνται οὔτε Περιπατητικοί, οὔτε Ἀκαδημεικοί, ἀλλὰ Πλατωνικοί.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων περιφημότεροι εἶναι ὁ Πλωτῖνος, ὁ Ἰάμβλιχος καὶ ὁ Πορφύριος, ἀλλὰ διὰ τῶν δύο γλωσσῶν, τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Λατινικῆς ὁ Ἀφρικανὸς Ἀπουληῖος ἐξησφάλισε τὴν φήμην του ὡς πλατωνικοῦ φιλοσόφου ⁽²⁾.

Πλὴν ὅμως, ὅλοι αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι, χωρὶς νὰ συγκαταριθμήσωμεν τοὺς ἔχοντας ὁμοίας τάσεις, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, ἔκριναν, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀπονέμεται λατρεία εἰς πλῆθος θεῶν.

---

(1) Ἀκαδημία καὶ ἀκαδήμεια ἐκαλεῖτο ἀρχικῶς τόπος 1100 μέτρα περίπου ἀπὸ τοῦ Διπύλου (ἔξω τοῦ Κεραμικοῦ) πρὸς τὰ ΝΑ τοῦ Κολωνοῦ, ὀνομασθεῖσα οὕτω ἀπὸ τοῦ ἥρωος ἢ πρώτου αὐτῆς κατόχου Ἀκαδήμου ἢ Ἐκαδήμου, σύνδενδρος δὲ καὶ προσφιλὴς τῶν Ἀθηναίων περιπάτος. Ὁ Πλάτων μετὰ μακρὰν παραμονὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, ἐπανελθὼν (387 π.Χ.) εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καὶ εἰς ιδιόκτητον οἶκον πλησίον τῆς καὶ συνεκρότησεν ὄμιλον ὁμιλητῶν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Πυθαγορείων. Τοὺς ὁμιλητὰς δὲ ἢ μαθητὰς του τούτους ἐδίδασκε μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος κατὰ τὸ ἔτος 347.

(2) Πρόκειται περὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων τοῦ Πλωτίνου 204—270, τοῦ Πορφυρίου 232—300, τοῦ Ἰαμβλίου (?)—325 καὶ τοῦ Ἀπουληίου 125—175.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἐὰν πάντες οἱ θεοὶ εἶναι ἀγαθοί, ποῖοι θεοὶ ἀρέσκονται εἰς τοὺς σκηνικοὺς ἀγῶνας ;

Μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τούτων καὶ ἡμῶν ὑπάρχουν πολλὰ σημεῖα διαστάσεως. Περιορίζομαι εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον ὑπέδειξα, διότι ἐκτείνεται πολύ, εἶναι δὲ αὐτό, πὺν μᾶς ἀπασχολεῖ τώρα. Ἡ πρώτη ἐρώτησίς μου θὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος: εἰς ποίους θεοὺς φρονοῦν, ὅτι πρέπει ν' ἀπευθύνεται αὐτὴ ἡ λατρεία, εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, τοὺς κακοὺς ἢ εἰς τοὺς ἀγαθοὺς καὶ τοὺς κακοὺς; Συμμεριζόμεθα ἐν προκειμένῳ τὴν γνώμην τοῦ Πλάτωνος. Οὗτος φρονεῖ, ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ εἶναι ἀγαθοὶ καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι κακὸς ἀπολύτως. Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει, ὅτι ὀφείλομεν προφανῶς πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς αὐτοὺς θεοὺς ν' ἀπευθύνωμεν τὴν λατρείαν, ἐπειδὴ τότε μόνον τὴν ἀπονέμομεν εἰς τοὺς θεοὺς, διότι, ἂν δὲν εἶναι ἀγαθοί, δὲν εἶναι θεοί.

Ἐὰν ἔχη οὕτω τὸ πρᾶγμα,—καὶ μὲ ποῖον μέσον θὰ σχηματίσωμεν ἄλλην ἰδέαν περὶ τῶν θεῶν;—ἰδοὺ ἀποκρουομένη ἡ ἀντίληψις, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ καταπραΰνωμεν διὰ θυσιῶν τοὺς κακοὺς θεοὺς, ἐκ φόβου μήπως μᾶς βλάψουν, καὶ νὰ ἐπικαλούμεθα τὴν βοήθειαν τῶν ἀγαθῶν θεῶν ὑπὲρ ἡμῶν. Διότι, ἐφ' ὅσον κακοὶ θεοὶ δὲν ὑφίστανται, ὀφείλομεν ν' ἀποδίδωμεν τιμὰς διὰ θυσιῶν εἰς ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκουν πράγματα.

Ἀλλὰ τότε ποῖοι εἶναι οἱ θεοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ἀγαπῶντες τοὺς σκηνικοὺς ἀγῶνας, οἱ ὁποῖοι ἀξιοῦν τὴν συμμετοχὴν των εἰς τὰ θεῖα, καὶ θέλουν νὰ τοὺς παρουσιάσουν ἐπιδεικτικῶς εἰς τὰς πρὸς τιμὴν των ἱερουργίας; Ἡ ἐπιρροή των ἀποδεικνύει, ὅτι ὑφίστανται ἀναμφιβόλως, ἡ δὲ ἐπιθυμία, τὴν ὁποίαν διαδηλοῦν, καταδεικνύει τὴν κακίαν των.

Γνωρίζομεν τί ἐφρόνει ὁ Πλάτων περὶ τῶν σκηνικῶν ἀγώνων: δὲν λέγει ὅτι πρέπει ν' ἀπελαύνωνται ἐκ τῆς πολιτείας καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ποιηταί, πὺν ἐξυφαίνουν μὲ τοὺς στίχους ἐπινόησεις ἀναξίας τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀγαθότητος τῶν θεῶν; Ποῖοι εἶναι λοιπὸν οἱ θεοί, πὺν εὗρίσκονται ἐν διαστάσει καὶ μὲ αὐτὸν τὸν Πλάτωνα ἐν σχέσει πρὸς τοὺς σκηνικοὺς ἀγῶνας; Ὁ Πλάτων δὲν ἀνέχεται νὰ διασύρουν τοὺς θεοὺς, ἀποδίδοντες εἰς αὐτοὺς φανταστικὰ ἐγκλήματα. Προδιαγράφοντες τὴν συγκρότησιν τῶν ἐν λόγῳ ἀγώνων οἱ θεοί, δὲν ἀρκοῦνται νὰ ζητοῦν ἐπαίσχυντα πράγματα, ἀλλὰ διαπράττουν συγχρόνως καὶ σκληρότητας, Διήρπασαν τὸν υἱὸν τοῦ Τίτου Λατινίου καὶ ἔπληξαν διὰ

νόσου καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Τίτον Λατίνιον, διότι παρέβη κάποιαν ἐντολήν των, δὲν ἀπέδωσαν δὲ εἰς αὐτὸν τὴν ὑγείαν παρὰ μόνον, ὅταν τὴν ἐξετέλεσε. Καὶ ὅμως ὁ Πλάτων δὲν πιστεύει, ὅτι πρέπει νὰ φοβώμεθα αὐτοὺς τοὺς τόσον κακοποιοὺς θεοὺς, ἐπιμένων δὲ σταθερῶς εἰς τὴν γενναίαν ἀπόφασίν του, δὲν διστάζει ν' ἀπομακρύνῃ ἀπὸ ἑνα τόσο πολιτισμένον λαὸν ὅλας τὰς ἱεροσύλους ἐκείνας φαντασιώσεις, ὅπου οἱ θεοὶ εὗρισκουν, λόγῳ τῆς βδελυρᾶς ἀλληλεγγύης αὐτῶν, ἡδονήν.

Ὁ Λαβέων, — τὸ ἀνέφερα εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον μου, — κατατάσσει τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν χορείαν τῶν ἡμιθέων, ὁ Λαβέων ὅμως φρονεῖ, ὅτι πρέπει νὰ καταπραΰνωμεν τὰς κακοποιοὺς θεότητας διὰ τοῦ αἵματος τῶν θυμάτων καὶ δι' ἐπισήμων δεήσεων. τὰς δὲ ἀγαθὰς δι' ἀγώνων καὶ ἄλλων διασκεδάσεων, δυναμένων νὰ προκαλοῦν τὴν χαράν. Πῶς λοιπὸν ὁ Πλάτων, ὁ ἡμίθεος αὐτός, ἐπιμένει τόσον πολὺ εἰς τὴν παράτολμον ἀπόφασίν του νὰ ἀποστερήσῃ ὅχι μόνον τοὺς ἡμιθεοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοὺς, καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἀκόμη θεοὺς ἀπὸ τῶν τέρψεων τούτων, ἐπειδὴ τὰς εὗρισκει βδελυράς ; Ἀλλως τε καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ θεοὶ ἀνασκευάζουν τὴν γνώμην τοῦ Λαβέωνος δεδομένου ὅτι ἐδείχθησαν ἔναντι τοῦ Τίτου Λατινίου ὅχι εὐθυμοὶ καὶ εὐχάριστοι, ἀλλὰ σκληροὶ καὶ τρομεροί.

Οἱ Πλατωνικοὶ ἅς μᾶς ἀπαλλάξουν ἀπ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα, αὐτοί, οἱ ὅποιοι πιστοὶ εἰς τὴν γνώμην τοῦ διδασκάλου των, φρονοῦν, ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ εἶναι ἀγαθοί, ἔντιμοι, ὅτι συμμετέχουν εἰς τὰς ἀρετὰς τῶν σοφῶν, διὸ καὶ θεωροῦν ἱεροσυλίαν νὰ ἔχουν περὶ αὐτῶν διάφορον γνώμην.

Ἴδου ἡ ἐξήγησίς μας, λέγουν, ἅς τὴν ἀκούσωμεν μετὰ προσοχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τῶν δαιμόνων.

Ὅλα τὰ ὄντα, λέγουν, εἰς τὰ ὅποια ἐνοικεῖ λογικὴ ψυχὴ, διαιροῦνται εἰς τρεῖς κατηγορίας: εἰς τοὺς θεοὺς, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς δαίμονας. Οἱ θεοὶ κατέχουν τὸν ὑψηλότερον χῶρον, οἱ ἀνθρώποι τὸν χαμηλότερον καὶ οἱ δαίμονες τὸν ἐνδιάμεσον ⁽¹⁾. Πράγματι τὸ ἐνδιαίτημα τῶν θεῶν εἶναι ὁ οὐρανός, τῶν

---

(1) Κατὰ τὸν Πλωτῖνον, καὶ ἄλλους προγενεστέρους φιλοσόφους ἡ ὑπὸ τὴν σελήνην ἀτμόσφαιρα κατοικεῖται ὑπὸ μεγάλης στρατιᾶς δαιμόνων, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἡμιθέων, ἐννοεῖται,

ἀνθρώπων ἡ γῆ, καὶ τῶν δαιμόνων ὁ αἴθρ. Πρὸς τὴν τοιαύτην ἱεραρχίαν ἐνδιαιτήματος ἀνταποκρίνεται ἡ ἱεραρχία τῆς φύσεως. Ὡστε οἱ θεοὶ εἶναι ἀνώτεροι τῶν τε ἀνθρώπων καὶ τῶν δαιμόνων, ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οὗτοι εὐρίσκονται κάτω ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς δαίμονας τόσον λόγῳ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀρετῶν των, ὅσο καὶ λόγῳ τῆς διατάξεως τῶν στοιχείων. Ὅθεν οἱ δαίμονες διημερεύουν εἰς τὸ μέσον, ὄντες κατώτεροι τῶν θεῶν, κάτωθεν τῶν ὁποίων εὐρίσκονται, ἀνώτεροι δὲ τῶν ἀνθρώπων, ὑπεράνω τῶν ὁποίων κατοικοῦν. Ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν θεῶν, ἀπολαμβάνουν τὴν ἀθανασίαν τοῦ σώματος, ἀπὸ κοινοῦ δὲ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, διακατέχονται ὑπὸ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπορίας ἄξιον μᾶς λέγουν, ὅτι ἀρέσκονται εἰς τὰς βδελυρότητας τῶν ἀγώνων καὶ τὰς ἐπινοήσεις τῶν ποιητῶν ἐφ' ὅσον συναισθάνονται τοὺς ἀνθρωπίνους πόθους, πὺ εἶναι ξένοι πρὸς τοὺς θεοὺς, μετὰ τῶν ὁποίων δὲν ἔρχονται εἰς καμμίαν ἐπαφήν. Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι ὁ Πλάτων, καταδικάζων τὴν ποίησιν καὶ ἀπαγορεύων τὰς ποιητικὰς φαντασιώσεις, δὲν ἀπεστέρησεν ἀπὸ τὴν τέρψιν τῶν σκηνικῶν ἀγώνων τοὺς θεοὺς, ἀγαθοὺς καὶ ὑψηλόφρονας, ἀλλὰ τοὺς δαίμονας.

Τὰς ἰδέας ταύτας εὐρίσκομεν εἰς διαφόρους συγγραφεῖς. Ἀλλ' ὁ πλατωνικὸς Ἀπουλήϊος ἐκ Μαδούρου ⁽¹⁾ ἀφιέρωσεν εἰς τὰνωτέρω λεχθέντα ἓνα ὁλόκληρον βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐπιτιλοφόρησεν «De Deo Socratis» (περὶ τοῦ Σωκρατικοῦ δαιμονίου). Εἰς τὸ ἔργον τοῦ τοῦτο συζητεῖ καὶ ἐξηγεῖ εἰς ποίαν κατηγορίαν θεοτήτων ἀνήκει ἡ θεότης ἐκείνη, ἡ ὁποία εὐρίσκετο μὲ φιλικὴν οἰκειότητα πλησίον τοῦ Σωκράτους καὶ τὸν ἀπέτρπε, κα-

---

(1) Ἀπουλήϊος ἢ Ἀπουλαῖος (Lucius Ap(p)uleius), σοφιστής, συγγραφεὺς καὶ νομομαθής, γεννηθεὶς ἐν Μαδούρῳ τῆς Νουμιδίας τὸ 125 μ. Χ. Ὑπῆρξε γονιμώτατος συγγραφεὺς, ἐκδώσας ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ διάφορα ἔργα περὶ φιλοσοφίας, ρητορικῆς, μαθηματικῶν, ὕμνους καὶ διαλόγους. Ὅλα τὰ ἑλληνικά του ἔργα ἀπωλέσθησαν. Ἐγράψε, πλὴν ἄλλων, τὰ ὑπὸ τὸν τίτλον Florida, ἀνάμεικτα, τὸ De Deo Socratis (περὶ τοῦ Σωκρατικοῦ δαιμονίου) καὶ τὴν ἐνδεκάτομον μυθιστορίαν «Metamorphosis» ἢ «ὁ χρυσοῦς ὄνος» ὅπως ἀπεκάλεσε τὸ ἔργον αὐτὸ εἰς τῶν θαυμαστῶν του. Τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τοῦτου εἶναι κατ' οὐσίαν ἴσον πρὸς τὸ τοῦ Λουκιανοῦ «Λοῦκιος ἢ ὄνος». Τὸ πρωτοτυπώτερον καὶ ὠραιότερον λογοτέχνημά του εἶναι τὸ τιτλοφορούμενον «Ἔρως καὶ ψυχὴ», μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τῆς δεσποιν. Παλμύρας Χονδροδήμου (1936). Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου ἐνεπνεύσθη ὁ Ραφαήλ τὴν παριστῶσαν τὴν ἱστορίαν τῆς ψυχῆς σειρὰν τοιχογραφιῶν εἰς τὴν Φαρνεσίαν ἔπαυλιν (Villa Farnese).

θῶς λέγουν, νὰ προβαίνῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων, τὰς ὁποίας αὕτη ἔκρινεν ἐπικινδύνους. Ὁ Ἀπουλήϊος δηλοῖ ἀπεριφράστως καὶ ἰσχυρίζεται ἐπὶ τῇ βάσει πολλῶν ἐπιχειρημάτων, ὅτι δὲν ἦτο θεός, ἀλλὰ δαίμων, ὑποβάλλει δὲ εἰς συζήτησιν ἐξονυχιστικὴν τὴν γνώμην τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς ὑψηλῆς θέσεως τῶν θεῶν, τῆς κατωτέρας κατοικίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἐνδιαμέσου τῶν δαιμόνων. Ἐὰν ὅμως ἔχῃ οὕτω τὸ πρᾶγμα, διὰ ποῖον λόγον ὁ Πλάτων ἐτόλμησεν, παραμερίζων τοὺς ποιητὰς ἐκ τῆς πολιτείας ν' ἀποστερήσῃ, ἐὰν ὅχι τοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ μακρὰν ἀπὸ πάσης μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπαφῆς, τοῦλάχιστον τοὺς δαίμονας ἀπὸ τὰς τέρψεις τοῦ θεάτρου; Ἐκτὸς ἐὰν ἠθέλησε νὰ παροτρύνῃ τὴν ψυχὴν διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ περιφρονήσῃ, ἐν ὀνόματι τῆς λαμπηδόνης τῆς ἀρετῆς, τὰς βδελυρὰς ἐντολὰς τῶν δαιμόνων καὶ νὰ μισήσῃ τὰς ἀσχημίας των. Γὰρ ὅτι ὁ Πλάτων, ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸ συναίσθημα ὑπερτάτης ἠθικῆς, ἐστιγμάτισε καὶ κατεδίκασε τὰς ἀπολαύσεις ταύτας, σημαίνει ἀναμφιβόλως, ὅτι οἱ δαίμονες τὰ ἐπεζήτησαν καὶ τὰ προδιέγραψαν συνεπεία τῆς διαφθορᾶς των. Ὡστε, ἢ πλανᾶται ὁ Ἀπουλήϊος καὶ δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν ὑπεράνθρωπον ταύτην κατηγορίαν τῶν δυνάμεων τὸ πρὸς τὸν Σωκράτην φιλικῶς διακείμενον πνεῦμα, ἢ ὁ Πλάτων ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτόν, ἐφ' ὅσον ἄλλοτε μὲν τιμᾷ τοὺς δαίμονας, ἄλλοτε δὲ ἐκτοπίζει τὰς τέρψεις των ἀπὸ μίαν πολιτισμένην πολιτείαν, ἢ, τέλος, δὲν πρέπει κανεὶς νὰ συγκαρῇ τὸν Σωκράτην διὰ τὴν τοιαύτην μετὰ τοῦ δαίμονος φιλίαν του. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἀπουλήϊος αἰσθάνθηκε κάποιαν ἐντροπὴν καὶ δι' αὐτὸ ἐπιτιλοφόρησε τὸ ἔργον του De Deo Socratis, (περὶ τοῦ θεοῦ τοῦ Σωκράτους). Πλὴν ὅμως, συμφώνως πρὸς τὴν συζήτησιν, ὅπου διακρίνει διὰ μακρῶν καὶ ἐπιμελέστατα τοὺς θεοὺς ἀπὸ τοὺς δαίμονας, θὰ ἔπρεπε νὰ καλέσῃ τὸ ἔργον του ὅχι : Ὁ θεός, ἀλλ' «ὁ δαίμων τοῦ Σωκράτους», προέκρινεν ὅμως νὰ τοποθετήσῃ τὴν φράσιν αὐτὴν μᾶλλον εἰς τὸ σῶμα τῆς συζητήσεως παρὰ εἰς τὸν τίτλον. Πράγματι, χάρις εἰς τὸ θεῖον δόγμα πὺν ἀπήστραψεν ἀνὰ τὸν κόσμον, ὅλοι ἢ σχεδὸν ὅλοι, ἀκούοντες τὴν λέξιν δαίμων, φρικιοῦν. Ὅποιος, πρὶν μάθῃ τὴν ἀγόρευσιν τοῦ Ἀπουληίου ὑπὲρ τῆς ἀξιοπρεπείας τῶν δαιμόνων ἀνεγίνωσκε τὸν τίτλον «Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους», θὰ ἐπίστευεν ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο φυσιολογικὸς ἄνθρωπος.

Ἀλλὰ τί εὗρεκε αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἀπουλήϊος νὰ ἐπαινῇ εἰς τοὺς δαίμονας, ἐὰν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὴν λεπτότητα καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ σώματός των καὶ τὴν ὑψηλὴν χώραν, ὅπου εὗρισκονται; Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰ ἥθη των καὶ τὰ ἔθιμά των, δὲν ἀναφέρει τίποτε καλόν, ἀπ' ἐναντίας λέγει πολλὰ κακά. Τέλος

ἂν διαβάσῃ κανεὶς τὸ βιβλίον του, ἅς μὴν ἐκπλαγῇ διὰ τὸ ὅτι οἱ δαίμονες ἔθεσαν μεταξὺ τῶν θείων πραγμάτων τὰς βδελυρότητας τῆς σκηνῆς, ὅτι ποθοῦντες αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νὰ θεωρηθοῦν ὡς θεοί, εὖρον ἀπόλαυσιν εἰς τῶν θεῶν τὰς ἐγκληματικὰς πράξεις, καὶ ὅτι ὅσα εἰς τὰς τελετάς των προκαλοῦν τὸν γέλωτα καὶ τὴν ἀηδίαν διὰ τὸ ὅτι ἐξυμνοῦν τὴν βδελυγμίαν ἢ διὰ τὴν ἐπαίσχυντον σκληρότητά των, ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ πάθη των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Οὔτε τὸ λεπτεπίλεπτον καὶ τὸ ἐδραῖον τοῦ σώματός των, οὔτε τὸ ἐνδιαίτημά των εἰς ὑψηλοτέραν περιοχὴν καθιστᾷ τοὺς δαίμονας ἀνωτέρους μας.

Μία ψυχὴ ἀληθῶς θρησκευτικὴ, μία ψυχὴ εἰς τὸν Θεὸν ὑποτεταγμένη, ἔχουσα ὅλα αὐτὰ πρὸ ὀφθαλμῶν, ἅς προφυλαχθῇ ἀπὸ τοῦ νὰ πιστεύῃ, ὅτι οἱ δαίμονες εἶναι καλύτεροί της, ἐπειδὴ ἔχουν ἀπέναντί της κάποιαν σωματικὴν ὑπεροχὴν. Κατὰ τὴν ἐννοίαν ταύτην δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρῇ ἀνώτερά της πολλὰ ζῶα, τὰ ὅποια μᾶς ὑπερεροῦν ὡς πρὸς τὴν εὐστροφίαν καὶ τὴν ταχύτητα τῶν κινήσεων, τὴν μυϊκὴν δύναμιν καὶ τὴν μακροβιότητά των; Ποῖος ἄνθρωπος εἶναι ἴσος ὡς πρὸς τὴν ὄρασιν μὲ τοὺς αἰετοὺς καὶ τοὺς γύπας; Μὲ τοὺς σκύλους ὡς πρὸς τὴν ὄσφρησιν, μὲ τοὺς λαγούς, τὰς ἐλάφους καὶ τὰ πτηνὰ ὡς πρὸς τὴν ταχύτητα τῶν κινήσεων; Μὲ τοὺς λέοντας καὶ τοὺς ἐλέφαντας ὡς πρὸς τὴν σωματικὴν ὁρμήν, ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν μακροβιότητα τὰ ἔρπετά, τὰ ὅποια, καθὼς λέγουν, ἀποθέτουν μαζὶ μὲ τὸ γῆρας τὸ δέρμα των καὶ ἐπανακτοῦν τὴν νεότητά των; Ἀλλά, καθὼς ἀκριβῶς εἴμεθα ἀνώτεροι τῶν ζῶων ὡς πρὸς τὴν κρίσιν καὶ τὴν νόησιν, ἔτσι μία καλὴ, ἐνάρετος ζωὴ διαπιστώνει τὴν ὑπεροχὴν ἡμῶν ἀπέναντι τῶν δαιμόνων. Ἐὰν ἡ θεία Πρόνοια ἐδώρησεν εἰς τινὰ πλάσματα, τὰ ὅποια ὑπερεροῦμεν ἀναμφισβητήτως, μερικὰ σωματικὰ πλεονεκτήματα, τὸ ἔκαμε διὰ νὰ μᾶς καλέσῃ, ὅπως προτιμήσωμεν ἀπὸ τὸ σῶμα ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου τὰ ὑπερεροῦμεν, καὶ ὅπως μάθωμεν νὰ θεωροῦμεν μηδαμινὴν ἀπέναντι μιᾶς ζωῆς ἐναρέτου, πού μᾶς παρέχει τὴν ἐν λόγῳ ἀνωτερότητα, τὴν σωματικὴν ὑπεροχὴν, τὴν ὁποίαν διαθέτουν, ὅπως γνωρίζομεν οἱ δαίμονες. Διότι καὶ ἡμεῖς θὰ ἔχωμεν τὴν σωματικὴν ἀθανασίαν, ὅχι ἐκείνην, πού συνοδεύεται ἀπὸ αἰώνια βασανιστήρια, ἀλλ' ἐκείνην πού παρασκευάζει τὴν ἀγνότητα τῆς ψυχῆς.

“Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ νὰ συγκινούμεθα ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἐνδιαίτημά των εὐρίσκεται ὑψηλά, ὅτι αἱ δαίμονες κατοικοῦν εἰς τὸν αέρα, καὶ νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτοῦ, ὅτι ἀξίζουν περισσότερον ἀπὸ ἡμᾶς, αὐτὸ εἶναι γελοιωδέστατον, διότι τότε θὰ ἤμεθα κατώτεροι ἀπὸ ὅλα τὰ πουλιά. Ναί, εἶναι ἀλήθεια, θὰ μᾶς εἴπουν. “Ὅταν ὅμως τὰ πουλιὰ κουρασθοῦν νὰ πετοῦν ἢ θελήσουν ν’ ἀναζωογονήσουν μὲ τροφήν τὸ σῶμά των, προσγειοῦνται διὰ ν’ ἀναπαυθοῦν καὶ νὰ βοσκήσουν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν κάμνουν οἱ δαίμονες. Μήπως θὰ μᾶς εἴπουν, ὅτι τὰ πουλιὰ ἐνεργοῦν καλύτερα ἀπὸ ἡμᾶς καὶ καλύτερα ἀπὸ τὰ πουλιὰ οἱ δαίμονες ; Αὐτὸ θὰ ἦτο ἀνοησία. “Ὁχι ! Τὸ ὅτι οἱ δαίμονες κατοικοῦν ἓνα στοιχεῖον ὑπεράνω ἡμῶν, δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάμνη νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὀφείλομεν νὰ ὑποκύπτωμεν εἰς αὐτοὺς μὲ θρησκευτικὸν σέβας. Καὶ τὰ πουλιὰ πετοῦν ὑπεράνω ἡμῶν εἰς τὸν αέρα, ποὺ κατοικοῦμεν τὴν γῆν, ἀλλ’ ὑποτάσσονται εἰς ἡμᾶς λόγῳ τῆς νοητικῆς ψυχῆς, ποὺ ἐνοικεῖ εἰς τὸ σῶμά μας. Ὅμοίως δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸν τὸ ὅτι οἱ δαίμονες, μολονότι κατοικοῦν εἰς τὴν ὑψηλότεραν περιοχὴν τοῦ αέρος, δὲν εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ ἡμᾶς, κατοίκους τῆς γῆς, ἐπειδὴ ὁ ἀῆρ εἶναι δῆθεν ἀνώτερος τῆς γῆς. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὅπωςδὴποτε ὑπέρτεροι τῶν δαιμόνων, καὶ πρέπει νὰ προτιμῶνται, ὥς τοιοῦτοι, διότι οὐδεμία σύγκρισις δύναται νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ τῆς ἐλπίδος τῶν εὐσεβῶν καὶ τῆς ἀπογνώσεως, ἐντὸς τοῦ σκότους τῆς ὁποίας ζοῦν οἱ δαίμονες.

Ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων συνενώνει καὶ ἁρμονικῶς τακτοποιεῖ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, παρεμβάλλων μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων, τὸ τόσον εὐκίνητον πῦρ, τὴν ἀκίνητον γῆν, δύο ἐνδιάμεσα στοιχεῖα, τὸν αέρα. Καὶ τὸ ὕδωρ, εἰς τρόπον ὥστε ὅσον ὁ ἀῆρ εἶναι ὑπεράνω τοῦ ὕδατος καὶ τὸ πῦρ ὑπεράνω τοῦ αέρος, τόσον τὸ ὕδωρ εὐρίσκεται ἄνωθεν τῆς γῆς, ὁ συνδυασμὸς οὗτος, λέγω, μᾶς εἰδοποιεῖ νὰ μὴ κρίνωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ὄντων ἀναλόγως τῆς διατάξεως τῶν στοιχείων. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἀπουλήϊος, καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι, καλεῖ τὸν ἄνθρωπον πλάσμα γήϊνον, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται πολὺ ὑπεράνω τῶν ὑδροβίων ζώων, καίτοι, ὁ Πλάτων θέτει τὸ ὕδωρ ὑπεράνω τῆς γῆς. Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι, προκειμένου νὰ ἐκτιμήσωμεν τὰς ψυχάς, δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὑπ’ ὄψιν τὴν τάξιν, ποὺ παρουσιάζεται εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν σωμάτων, διότι δύναται νὰ συμβῇ, ὥστε εἰς ἓνα κατώτερον σῶμα νὰ ἐνοικῇ μία ἀνωτέρα ψυχὴ καὶ εἰς ἓνα τελειότερον σῶμα μία ψυχὴ ἀτελεστέρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

Ἐξέτασις τῶν χαρακτήρων, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀπουλήϊος ἀποδίδει εἰς τοὺς δαίμονας. Οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν δικαιολογεῖ τὴν πρὸς αὐτοὺς ὅποιανδήποτε λατρείαν.

Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πλατωνικός, ὁμιλῶν περὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῶν δαιμόνων, λέγει ὅτι οὗτοι ἐξουσιάζονται ἀπὸ τὰ ἴδια πάθη, ὅπως οἱ ἄνθρωποι. Ὅτι αἱ πρὸς αὐτοὺς ἀπευθυνόμεναι ὕβρεις τοὺς ἐξοργίζουν· ὅτι αἱ ἀφοσιώσεις καὶ τὰ δῶρα τοὺς ἐξευμενίζουν⁽¹⁾, ὅτι ἀγαποῦν τὰς τιμὰς· ὅτι ἀρέσκονται εἰς τὰ διάφορα εἶδη τῶν τελετῶν καὶ τῶν ἱερουργιῶν, καὶ τέλος ὅτι, παραμελούμενοι ὅπωςδὴποτε, ἀγανακτοῦν. Ἐκ τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν δαιμόνων ὁ Ἀπουλήϊος ὑπογραμμίζει τὰς προορήσεις τῶν οἰωνοσκόπων, τοὺς μάντις καὶ τὰ προμηνύματα τῶν ὀνειδῶν, προσθέτει δὲ εἰς αὐτὰ καὶ τὰ θαυματουργήματα τῶν μάγων. Ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεὺς δίδει τὸν ἐξῆς σύντομον ὁρισμὸν τῶν δαιμόνων: ὥς πρὸς τὸ εἶδος τῶν εἶναι ἔμψυχα ὄντα· ὥς πρὸς τὴν ψυχὴν, κυριαρχοῦνται ὑπὸ τῶν παθῶν· ὥς πρὸς τὸ πνεῦμα, εἶναι ἐφωδιασμένοι μὲ νοήσιν· ὥς πρὸς τὸ σῶμα, εἶναι ἐναέριοι, ὥς πρὸς δὲ τὸν χρόνον αἰώνιοι. Ἐκ τῶν πέντε τούτων ἰδιοτήτων, αἱ τρεῖς πρῶται ἔχουν κοινὰς μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ἡ τετάρτη ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς δαίμονας, τὴν δὲ πέμπτην ἔχουν κοινήν μετὰ τῶν θεῶν⁽²⁾. Ἐγὼ ὅμως φρονῶ, ὅτι ἐκ τῶν τριῶν ἰδιοτήτων, ποὺ ἔχουν κοινὰς μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ὑπάρχουν δύο, ποὺ ἀνήκουν ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς θεούς.

Πράγματι, ὁ Ἀπουλήϊος ἰσχυρίζεται, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ θεοὶ εἶναι ἔμψυχα ὄντα, ἐκεῖ δὲ ὅπου σημειοῖ εἰς ἕκαστον εἶδος τὸ στοιχεῖόν του, μᾶς τοποθετεῖ μεταξὺ τῶν γήϊνων ἔμψυχων ὄντων, μεταξὺ ὅλων ἐκείνων τῶν πλασμάτων τῆς γῆς, ποὺ

---

(1) Καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς, λέγει ὁ Βιργίλιος, ἐξευμενίζεται μὲ τὰ δῶρα: «*Dona capiunt hominesque deosque muneris placatur Jupiter ipse datis!*».

(2) Βλ. Ἀπουλήϊου «*De Deo Socratis*» III, XII, XIV, VI, XII. Εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Πλατωνικῶν τίθεται ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα, ἂν ἡ ψυχὴ, ἀποσπασμένη ἀπὸ τὸν μάταιον τοῦτον κόσμον καὶ ἐπανερχομένη εἰς τὸν Θεὸν χρειάζεται τὴν βοήθειαν τῶν δαιμόνων ἢ τῶν ἀγγέλων καὶ ἂν δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν βοήθειαν ταύτην δι' ἐξορκισμῶν, καθαρῶν καὶ μαγικῶν ἐνεργειῶν. (Ἀποκρυφισμός).

ἔχουν ζωὴν καὶ αἴσθησιν. Εἰς τὴν τάξιν τῶν ὑδροβίων τοποθετεῖ τοὺς ἰχθύς καὶ ὅλα τὰ ζῶα, πὺν κολυμβοῦν. Εἰς τὴν ὁμήγυριν τῶν ἑναερίων ὄντων τοὺς δαίμονας καὶ εἰς τὴν χορείαν τῶν αἰθερίων τοὺς θεούς. Ἐπομένως, ἔάν οἱ δαίμονες, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, εἶναι ἔμψυχα ὄντα, τὴν τοιαύτην ἰδιότητά των ἔχουν κοινὴν ὅχι μόνον μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν ζώων. Ἐάν ἔχουν πνεῦμα ἐφωδιασμένον μὲ νόησιν, τὴν ἰδιότητα ταύτην ἔχουν κοινὴν μετὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἐάν εἶναι αἰώνιοι, εἶναι ὅμοιοι μόνον μὲ τοὺς θεούς. Ἐάν ὑποτάσσωνται εἰς τὰ πάθη των, ὁμοιάζουν μὲ τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε ἡ μόνη ἰδιότης, πὺν ἀνήκει εἰς τοὺς δαίμονας ἀποκλειστικῶς ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἑναέριοι.

Δὲν εἶναι λοιπὸν δι' αὐτοὺς σημαντικὸν προνόμιον τὸ ὅτι ἀνήκουν εἰς τὰ ἔμψυχα ὄντα. Καὶ τὰ ζῶα ἐπίσης εἶναι ἔμψυχα. Τὸ ὅτι ἔχουν μὲ νόησιν ἐφωδιασμένον πνεῦμα, δὲν τοὺς καθιστᾷ ἀνωτέρους μας: ἔχομεν καὶ ἡμεῖς. Τὸ ὅτι εἶναι αἰώνιοι, τί σημαίνει, ἔάν δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς εὐτυχοῦς αἰωνιότητος; Μεγαλυτέραν ἀξίαν ἔχει μία πρόσκαιρος εὐτυχία, παρὰ μία ἀθλία αἰωνιότης. Τὸ νὰ εἶναι ἐπιρρεπεῖς εἰς τὰ πάθη, ποῖος τίτλος ὑπεροχῆς ἀπέναντι τῶν ἀνθρώπων; Καὶ ἡμεῖς εἴμεθα ἐπιρρεπεῖς εἰς αὐτά, καὶ δὲν θὰ εἶχε οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἔάν δὲν ἡμεῖς δυστυχισμένοι. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ ἑναέριον σῶμά των, ποίαν σημασίαν ἡμποροῦμεν ν' ἀποδώσωμεν εἰς αὐτό, ἐφ' ὅσον μία ψυχὴ, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ φύσις της, εἶναι ἀνωτέρα ὁλῶν τῶν σωμάτων; Ἴδου διὰ ποῖον λόγον ἡ θρησκευτικὴ λατρεία, ἡ ἀπευθυνομένη ἐκ μέρους μιᾶς ψυχῆς, δὲν πρέπει ν' ἀπονέμεται διόλου εἰς ἓνα ὃν κατώτερόν της. Ἐάν μετὰ τῶν ἰδιοτήτων, πὺν ἀποδίδει εἰς τοὺς δαίμονας ὁ Ἀπουλήϊος, συγκατέλεγε τὴν ἀρετὴν, τὴν σοφίαν, τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ διεπίστωνεν, ὅτι οἱ δαίμονες κατέχουν αὐτὰς αἰωνίως ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν θεῶν, ἰδου τὶ θὰ ἦτο ἓνα προνόμιον ἄξιον νὰ προκαλέσῃ τὸν φθόνον, καὶ τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ λάβωμεν ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος νὰ τοὺς λατρεύουν, ὅπως λατρεῖ κανεὶς τὸν Θεόν. Θὰ ἔπρεπε ν' ἀπευθύνουν μᾶλλον πρὸς τὸν Θεὸν τὴν λατρείαν, διότι παρ' Αὐτοῦ θὰ ἐλάβανον τὰ δῶρα αὐτὰ οἱ δαίμονες. Ἀκόμη ὀλιγώτερον ἄξια εἶναι θείων τιμῶν τὰ ἔμψυχα αἰθέρια ταῦτα ὄντα, ἐφωδιασμένα μὲ νόησιν διὰ νὰ εἶναι δυστυχισμένα, πὺν κυριεύονται ἀπὸ τὰ πάθη διὰ νὰ εἶναι τοιαῦτα πραγματικῶς πὺν εἶναι αἰώνια διὰ μίαν αἰώνιον ἀθλιότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Τὰ πάθη, ποὺ διαταράσσουν τὴν ψυχὴν τῶν δαιμόνων, καθίστουσιν αὐτοὺς ἀναξίους τῆς λατρείας μας

Παραμερίζων κάθε ἄλλο ζήτημα, θέλω νὰ ἐξετάσω ἓνα καὶ μόνον σημεῖον, ἥτοι τὰ πάθη ἐκεῖνα τῆς ψυχῆς, τὰ ὅποια οἱ δαίμονες ἔχουν κοινὰ μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν τὰ τέσσαρα στοιχεῖα εἶναι κατάμεστα ἐμψύχων ὄντων, ἀναλόγως τῆς φύσεως ἑκάστου ἐξ αὐτῶν, δηλαδή ὁ ἀήρ καὶ τὸ πῦρ πλήρη ἀθανάτων πλασμάτων, ἡ γῆ καὶ τὸ ὕδωρ πλήρη ὄντων θνητῶν, θὰ ἤθελα νὰ μάθω διατὶ αἱ ψυχαὶ τῶν δαιμόνων διαταράσσονται ἀπὸ τὴν τύρβην καὶ τὰς θυέλλας τῶν παθῶν. Ἡ λέξις *perturbatio* (ταραχή, σύγχυσις) ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν λέξιν «πάθος», καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὁ Ἀπουλήϊος διατείνεται ὅτι, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς των, οἱ δαίμονες ὑποτάσσονται εἰς τὰ πάθη (*passiva*), δεδομένου ὅτι ἡ λέξις *passio* ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς «πάθος», δηλοῖ ὁρμὴν τινὰ τῆς ψυχῆς ἀντίθετον πρὸς τὴν νόησιν ⁽¹⁾. Ἀλλὰ διατὶ αὐταὶ αἱ κινήσεις, ἄγνωστοι εἰς τὰ ζῶα, ὑπάρχουν εἰς τῶν δαιμόνων τὰς ψυχάς; Ἐὰν ὑφίσταται εἰς τὰ ζῶα κάτι ἀνάλογον, τοῦτο δὲν εἶναι ταραχὴ (*perturbatio*), διότι δὲν εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὴν νόησιν, τῆς ὁποίας στεροῦνται τὰ ζῶα. Εἰς τὸν ἀνθρώπον αἱ ἐν λόγῳ ταραχαὶ δυνατόν νὰ ὑπάρχουν, λόγῳ τῆς μωρίας του καὶ τῆς ἀθλιότητός του, διότι δὲν κατέχομεν ἀκόμη τὴν εὐεργετικὴν ἐκείνην ἀριότητα τῆς σοφίας, ἡ ὁποία μᾶς ἔχει ἐπαγγελθῆ κατὰ τὴν συντέλειαν τῶν αἰώνιων ὁπότε θὰ εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ τὴν θνητὴν κατάστασίν μας. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τοὺς θεούς, τὸ ὅτι, καθὼς λέγουν, δὲν γνωρίζουν τὰς καταιγίδας τῆς ψυχῆς, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶναι μόνον ἀθάνατοι ἀλλὰ καὶ εὐδαίμονες. Ἰσχυρίζονται, ὅτι καὶ αὐτοὶ εἶναι μὲν λογικὰ ὄντα, ἀλλ' ἀπηλλαγμένοι ἀπολύτως ἀπὸ κάθε κηλίδας καὶ ἀπὸ πᾶσαν ἀκολασίαν. Δεδομένου λοιπὸν ὅτι οἱ θεοὶ ἀγνοοῦν τὰς τοιαύτας διαταραχὰς τῆς ψυχῆς, ἐφ' ὅσον εἶναι ἔμψυχα εὐτυχισμένα ὄντα, ξένα πρὸς πᾶσαν ἀθλιότητα· δεδομένου ἐπίσης,

(1) «Ἐστὶ δὲ τὸ πάθος, κατὰ Ζήνωνα, ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν τῆς ψυχῆς κίνησις ἢ ὁρμὴ πλεονάζουσα, (Διογεν. Λαερτ. VII, I, LXIII).

«Ἄλλοτε παρὰ τὴν φύσιν ἐστὶ ταῦτα (τὰ πάθη) καὶ οὐχὶ φύσις. Ἡ γὰρ ἀληθὴς φύσις τοῦτό ἐστιν, ἐν ᾧ τὸ εἶναι τῆς οὐσίας καταλαμβάνεται. Τούτων δὲ ἡ ἀλλοτριώσεις ἐφ' ἡμῶν κεῖται, ὡς μὴ μόνον ἀζήμιον, ἀλλὰ καὶ ἐπικερδὲς εἶναι τῇ φύσει τὸν ἀφανισμόν τῶν τοιούτων. Δῆλον οὖν ὅτι τῶν ἐξωθεν ἐπιθεωρουμένων ἐστὶ ταῦτα, πάθη τῆς φύσεως ὄντα καὶ οὐκ οὐσία. Ἡ μὲν γὰρ ἐστὶν ὅπερ ἐστίν». Γρηγόρ. τῆς Νύσσης (*De anima et resurrectione*, σελ. 46).

ὅτι καὶ τὰ κτήνη τὰς ἀγνοοῦν, διότι δὲν ἡμποροῦν νὰ εἶναι οὔτε εὐτυχῇ, οὔτε δυστυχῇ, δὲν ὑπολείπονται πλέον παρὰ μόνον οἱ δαίμονες. Αὐτοὶ λοιπὸν εἶναι ὑποτεταγμένοι, καθὼς οἱ ἄνθρωποι, εἰς τὰ πάθη των, διότι εἶναι ἔμψυχα ὄντα, ὅχι εὐδαίμονα, ἀλλὰ ἄθλια.

Λοιπὸν τί βλακεία ἢ μᾶλλον τί παραφροσύνη τὸ νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τοὺς δαίμονας, προσφέροντες εἰς αὐτοὺς οἰανδήποτε θυσίαν, ἐφ' ὅσον ἡ ἀληθινὴ λατρεία μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὰ βδελυρὰ ἔνστικτα, τὰ ὅποια μᾶς καθιστοῦν ὁμοίους των! Ὁ Ἀπουλήϊος, ὅσονδήποτε καὶ ἂν τοὺς κρίνῃ ἀξίους ἐπεικειάς, ὅσονδήποτε καὶ ἂν τοὺς θεωρῇ δικαιολογημένους ν' ἀπολαμβάνουν θεϊκὰς τιμὰς, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι εἶναι ὑποκείμενοι εἰς τὸ πάθος τῆς ὀργῆς. Πλὴν ὅμως ἡ ἀληθινὴ θρησκεία μᾶς διδάσκει νὰ μὴ παρασυρώμεθα ὑπὸ τοῦ πάθους τούτου, ἀλλὰ νὰ τὸ καταπολεμοῦμεν ἀποτελεσματικῶς. Οἱ δαίμονες σαγηνεύονται ἀπὸ τὰ δῶρα, ἡ ἀληθινὴ ὅμως θρησκεία, μᾶς δίδει τὴν ἐντολὴν νὰ μὴ δεικνύωμεν εἰς κανένα τὴν εὐνοϊάν μας διὰ προσφορὰς δωρεῶν. Οἱ δαίμονες ἀρέσκονται εἰς τὰς τιμὰς, ἀλλ' ἡ ἀληθινὴ θρησκεία μᾶς παραγγέλλει νὰ μὴν ἐπηρεαζώμεθα ὑπὸ τοιούτων πραγμάτων. Οἱ δαίμονες μισοῦν ταῦτα, ἀγαποῦν ἐκεῖνα, ὅχι ὅμως κατόπιν ἀντικειμενικῆς καὶ ὀρίμου σκέψεως, ἀλλὰ διότι εἶναι κατάμεστος παθῶν ἡ ψυχὴ των, καθὼς μᾶς λέγει αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἀπουλήϊος. Εἰς ἡμᾶς ἡ ἀληθινὴ θρησκεία παραγγέλλει ν' ἀγαπῶμεν καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐχθρούς μας. Τέλος ἡ ἀληθινὴ αὐτὴ θρησκεία μᾶς ἐπιβάλλει νὰ καταπραΰνωμεν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον ὅλας αὐτὰς τὰς κινήσεις τῆς καρδίας, τὰς διαταραχὰς τοῦ πνεύματος, τὴν τύρβην καὶ τοὺς κυκλῶνας τῆς ψυχῆς, τὰ ὁρμητικὰ κύματα τῶν ὁποίων συνταράσσουν καὶ συγκλονοῦν τὴν ὁμήγουριν τῶν δαιμόνων. Εἶναι παραφροσύνη, πλάνη οἶκτρον καὶ τίποτε περισσότερον τὸ νὰ ταπεινοῦνται κανεὶς ἐνώπιον ἑνὸς ὄντος ἀπὸ σεβασμόν· ἐνώπιον ἑνὸς ὄντος, μὲ τὸ ὅποιον δὲν θέλομεν νὰ ὁμοιάζωμεν εἰς τὴν ζωὴν καὶ ν' ἀπευθύνωμεν λατρείαν πρὸς ἐκεῖνον, τὸν ὅποιον ἀποστέργομεν νὰ μιμούμεθα. Ὁλόκληρος ἡ θρησκεία δὲν μᾶς παρορμᾷ νὰ μιμούμεθα ἐκεῖνον, τὸν ὅποιον λατρεύομεν ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἡ ἠθικὴ ἀναξιότης τῶν δαιμόνων τοὺς καθιστᾷ ἀνικάνους νὰ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων.

Δὲν εἶναι λοιπὸν διόλου ὀρθὸν καὶ λογικὸν τὸ ὅτι ὁ Ἀ-

πουλήϊος καὶ ἐκεῖνοι, ποὺ συμμερίζονται τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἀποδίδουν εἰς τοὺς δαίμονας μίαν ἔντιμον λειτουργίαν. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος τοὺς τοποθετεῖ εἰς τὸν ἄερα, — τὸ γνωρίζομεν — μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ αἰθέρος καὶ τῆς γῆς. Δεδομένου ὅμως ὅτι «οὐδεὶς θεὸς ἀναμειγνύεται μετὰ τῶν ἀνθρώπων» κατὰ τὸ ἄξιωμα, ποὺ ἀποδίδουν εἰς τὸν Πλάτωνα, θὰ εἶναι οἱ δαίμονες, ποὺ μεταδίδουν εἰς τοὺς θεοὺς τὰς ἱκεσίας τῶν ἀνθρώπων καὶ ποὺ ἀνακοινοῦν, εἰς αὐτοὺς τὰς εὐνοϊκὰς ἀπαντήσεις εἰς τὰς αἰτήσεις των. Οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτὰ φρονοῦν, ὅτι δὲν εἶναι πρέπον οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔρχωνται εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν θεῶν καὶ ἀντιστρόφως, θεωροῦν ὅμως πρέπον, ὅπως οἱ δαίμονες εὐρίσκωνται εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ἀγγελιαφόροι τῶν ἀνθρωπίνων αἰτημάτων καὶ τῶν χαρίτων, ποὺ ἀπονέμουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἱ θεοί. Κατὰ ταῦτα, ἓνας ἠθικὸς ἄνθρωπος, ξένος πρὸς τὰς ἐγκληματικὰς ἐνεργείας τῆς μαγείας, θὰ μετεχειρίζετο, ὡς προστάτας του, διὰ νὰ εἰσακουσθῇ ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἐκείνους, ποὺ ἀρέσκονται εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτὰς, ὁ δὲ ἀποτροπιασμός, ποὺ τοῦ ἐμπνέουν, θὰ εἶναι δι' αὐτὸν ἓνας τίτλος περισσότερον, ὅπως εἰσακουσθῇ μὲ εὐκολίαν καὶ προθυμίαν. Πράγματι οἱ δαίμονες ἀγαποῦν τὰς βδελυγμίας τῆς σκηνῆς, τὰς ὁποίας ἀπεχθάνεται ἡ αἰδημοσύνη. Ἀγαποῦν τοὺς χίλιους δυὸ τρόπους, μὲ τοὺς ὁποίους βλάπτουν οἱ μάγοι τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὰς μαγγανείας των, τὰς ὁποίας μισεῖ ἡ τιμιότης. Ἀλλὰ πῶς;! Ἡ αἰδημοσύνη, ἡ ἀρετὴ δὲν ἠμποροῦν ν' ἀποκτήσουν τίποτε ἀπὸ τοὺς θεοὺς μὲ τὰ ἰδικὰ των προσόντα, χωρὶς τὴν παρέμβασιν τῶν ἐχθρῶν των; Εἰς μάτην ὁ Ἀπουλήϊος προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὰς τοιαύτας ποιητικὰς φαντασιοπληξίας καὶ τὰς γελοιότητας τοῦ θεάτρου. Ἀντιτάσσομεν εἰς αὐτὰς τὸν διδάσκαλόν των Πλάτωνα, τὸ κῦρος τοῦ ὁποίου εἶναι παρ' αὐτοῖς μέγιστον, ἐκτὸς ἐὰν ἡ ἀνθρωπίνη αἰδημοσύνη ἐξεφυλίζετο μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε ὅχι μόνον ν' ἀγαπῶνται τὰ βρωμερὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ νὰ θεωροῦνται καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν Θεότητα ἀπολαυστικά.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Τὸ κοινὸν αἰσθητήριον ἀποκρούει ὁμοθυμαδὸν τὴν μαγείαν, ⁽¹⁾ ἔργον τῶν δαιμόνων. Πῶς λοιπὸν θὰ ἦσαν εὐπρόσδεκτοι αἱ ὑπηρεσίαι των εἰς τοὺς θεοὺς;

Ἐναντίον τῶν μαγικῶν τεχνῶν διὰ τὴν ἀσκησιν τῶν ὁποίων

---

(1) Διὰ τοὺς γερμανομαθεῖς ἀναγνώστας μας, τοὺς ἐνδιαφερομένους

ἀποκτοῦν δόξαν μερικοὶ ἄνθρωποι, πράγματι πάρα πολὺ δυστυχεῖς καὶ πάρα πολὺ ἄσεβεῖς, δὲν πρέπει, ὥς τεκμήριον, ν' ἀναφέρω τὸ κοινὸν αἰσθητήριον ; Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἐνεργειῶν ἐκτελουμένων ἀπὸ δυνάμεις ἁξίας νὰ λατρεύωνται, διατί τὰς κτυπᾷ μὲ τόσῃν αὐστηρότητα ὁ Νόμος ⁽¹⁾ ; Τοὺς νόμους αὐτοὺς, ποὺ τιμωροῦν τὴν μαγείαν, ἔτσι τυχαίως τοὺς ἐθέσπισαν οἱ Χριστιανοί; Τὸ ὅτι αἱ ἐν λόγῳ μαγγανεῖαι εἶναι διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος ὀλέθριαι, τὸ ὑποδηλοῦν οἱ στίχοι ἐνὸς δαφνοστεφοῦς ποιητοῦ: «Ἐπικαλοῦμαι, ἀδελφή μου, τὴν μαρτυρίαν τῶν θεῶν καὶ τῆς ἀγαπημένης κεφαλῆς σου, ζητῶ μετὰ λύπης μου ἓνα ὄπλον εἰς τὴν μαγείαν». ⁽²⁾ Ἴδου ἀκόμη ἓνα χωρίον σχετικὸν πρὸς τὴν μαγείαν : «Ναί, εἶδα νὰ μεταφέρεται ἡ συγκομιδὴ ἀπὸ ἓνα ἀγρὸν εἰς τὸν ἄλλον». ⁽³⁾ — Ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν ὀλεθρίαν καὶ ἐγκληματικὴν ἐκείνην τέχνην, ἡ ὁποία, ἐπιτρέπει καθὼς λέγουν, νὰ μεταφέρουν τοὺς ξένους καρποὺς εἰς ἄλλα ἐδάφη. Ὁ Κικέρων δὲν ὑπενθυμίζει, ὅτι εἰς τὴν Δωδεκάδελτον, δηλαδὴ εἰς τὴν παλαιότεραν νομοθεσίαν τῶν Ρωμαίων, ἐπεβάλλοντο αὐστηρόταται κυρώσεις εἰς τὸν διαπραττόντα τὸ τοιοῦτον ἐγκλημα; Τέλος αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἀπουήϊλιος δὲν κατηγορήθη δι' ἄσκησιν τῆς μαγείας ἐνώπιον χριστιανῶν δικαστῶν; Ἐὰν αἱ ρηθεῖσαι ἐνέργειαι, τὰς ὁποίας τοῦ ἀπέδιδον, εἶχε πεποίθησιν, ὅτι ἦσαν θεϊκαὶ καὶ ἀθῶαι, παρόμοιαι μὲ τὰ ἔργα θεϊκῶν δυνάμεων, ὅχι μόνον θὰ ἔπρεπε νὰ τὰς ἀνομοληγῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι ὑπερήφανος δι' αὐτάς, δικαιούμενος νὰ κατακρίνῃ τοὺς νόμους, ποὺ τὰς ἀπαγορεύουν καὶ τὰς θεωροῦν τιμωρητέας, ἐνῶ τουναντίον εἶναι ἅξιοι θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἢ θὰ συνεμερίζοντο οἱ δικασταὶ τὴν πεποίθησίν του ἢ, ἐὰν οἱ δικασταί, πιστοὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Νόμου, κατεδίκαζον τὴν ἀπολογίαν του καὶ τοὺς ἐπαίνους του, οἱ δαίμονες θὰ τοῦ προσέφεραν πλουσιωτάτην ἀμοιβήν, ἁξίαν μιᾶς γενναίας ψυχῆς, ποὺ δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ τὴν ἀνθρώπινην ζωὴν της εἰς τὴν δόξαν τῶν θεϊκῶν ἔργων των.

διὰ τὸ τόσον ἐπίμαχον ζήτημα τῆς καλουμένης λευκῆς καὶ μαύρης μαγείας, συνιστῶμεν τὴν σύντομον πραγματείαν τοῦ δόκτορος Καρόλου Ἑρμάνου Schmidt ὑπὸ τὸν τίτλον: «Τὸ ἀπόκρυφα φαινόμενα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης». Σκιαγράφημα μιᾶς μαγειολογίας. Die okkulten Phänomene im Lichte der Wissenschaft. Grundzüge einer Magiologie von Karl Hermann Schmidt, Berlin und Leipzig 1928.

(1) Περὶ τοῦ νόμου τοῦ ἀπαγορεύοντος τὴν ἄσκησιν τῆς μαγείας, βλ. Πολιτ. κερ. Ζ, λβ'.

(2) Βιβλ. Αἰν. IV. 492.

(3) Βιβλ. Ἑκλ. VIII, 98.

Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν οἱ μάρτυρές μας, ὅταν ἀπήγγελον ἐναντίον των ὡς ἔγκλημα τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν των, ἢ ὅποια, — καὶ τὸ ἐγνώριζαν —, ὥφειλε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν σωτηρίαν των καὶ τὴν δόξαν, ἀντὶ νὰ τὴν ἀπαρνηθοῦν πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐφημέρων ποινῶν, προέκριναν νὰ τὴν ὁμολογήσουν, νὰ τὴν διακηρύξουν. Ἦνέχθησαν τὰ πάντα μὲ πίστιν σταθερὰν διὰ τὴν σωτηρίαν των καὶ τὴν αἰωνίαν των δόξαν, καὶ ἐτερμάτισαν τὴν ζωὴν των μὲ εὐσεβῇ ἐξασφάλισιν τῆς αἰδίου εὐδαιμονίας των.

Ὁ πλατωνικὸς αὐτὸς φιλόσοφος, ὁ Ἀπουλήϊος, κατέλιπε ἓνα διεξοδικὸν καὶ σοφὸν λόγον, ὅπου δικαιολογεῖται διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς μαγείας καὶ δὲν στηρίζει τὴν ἀθωότητά του εἰμὴ ἀποδοκιμάζων πράξεις, τὰς ὁποίας ἓνας ἀθῶος δὲν θὰ ἐξετέλει ποτέ ⁽¹⁾. Ὅθεν ὅλα τὰ θαυματουργήματα τῶν μάγων, τὰ ὅποια θεωρεῖ εὐλόγως τιμωρητέα ὁ Ἀπουλήϊος, πραγματοποιοῦνται ἀπὸ τὴν τέχνην καὶ τὴν βοήθειαν τῶν δαιμόνων. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὀφείλει νὰ ἴδῃ, διατὶ θέλει νὰ τιμῶνται οἱ δαίμονες· διατὶ ἰσχυρίζεται, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον τὸ νὰ μεταδίδουν εἰς τοὺς θεοὺς τὰς προσευχάς μας, ἐνῶ ἀκριβῶς αἱ ἐνέργειαί των εἶναι ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας ὀφείλομεν ν' ἀποφεύγωμεν, ἐὰν θέλωμεν νὰ φθάνουν μέχρι τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ αἱ προσευχαί μας.

Ἄλλως τε, ἐρωτῶ, ποῖαι εἶναι αἱ ἀνθρώπιναι δεήσεις ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας μεταδίδουν οἱ δαίμονες εἰς τοὺς ἀγαθοὺς θεοὺς; Εἶναι δεήσεις μαγικαὶ ἢ ἐπιτετραμέναι; Δεήσεις μαγικαί; Μὰ οἱ θεοὶ δὲν τὰς θέλουν. Δεήσεις ἐπιτρεπόμεναι; Οἱ θεοὶ ἀποστέργουν τοιοῦτου εἴδους μεσολαβητάς. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι ἓνας ἁμαρτωλὸς μετανοῶν διαχέεται εἰς προσευχάς, — ἰδίως ἐὰν εἶχε περιπλακῇ εἰς τὴν μαγείαν — μήπως θὰ ἐπιτύχῃ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν του χάρις εἰς τὴν παρέμβασιν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι διὰ τῶν ἐνθαρρύνσεων καὶ τῶν εὐνοιῶν των τὸν ἔφεραν εἰς τὸ σημεῖον νὰ κλαίῃ διὰ τὰς ἁμαρτίας του; Ἡ μήπως αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ δαίμονες, διὰ νὰ ἐπιτύχουν κάποιαν συγχώρησιν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν, ἐκτελοῦν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι πρᾶξιν μετανοίας διὰ τὸ ὅτι τοὺς ἔχουν ἐξαπατήσει; Ἀλλὰ τοῦτο δὲν τὸ εἶπε ἀκόμη κανεὶς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς δαίμονας. Ἐὰν εἶχε οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἐὰν ἤθελαν νὰ ἐπιτύχουν τὴν χάριν μιᾶς ἀφέσεως ἁμαρτιῶν διὰ τῆς

---

(1) Διεσώθη ὁλόκληρον τὸ κεῖμενον τοῦ λόγου τούτου: De Magia ἢ Pro se de magia. Ὁ Perret ὁμῶς παρατηρεῖ, ὅτι ἡ στιάσις τοῦ Ἀπουληίου ὑπῆρξε διάφορος ἐκείνης — «τῆς τόσον ἀνάνδρου» — πού τοῦ ἀποδίδει ὁ Αὐγουστίνος, ἰδίως εἰς τὰ κεφ. κέ' — κζ' καὶ εἰς ἄλλα. Περὶ τῆς δίκης τοῦ Ἀπουληίου βλ. Valette, l' Apologie d' Apulée.

μετανοίας, οὐδέποτε θὰ ἐτόλμων ν' ἀπαιτήσουν διὰ τὸν ἑαυτὸν τὴν θείας τιμᾶς. Πῶς δύναται κανεὶς νὰ συνδυάσῃ τὴν τοιαύτην μυσαρὰν ὑπεροψίαν μὲ μίαν τόσον ἀξίαν οἴκτου ταπεινοφροσύνην;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ὁ Θεὸς δὲ ἐπικοινωνεῖ μετὰ μεγαλυτέρας εὐχαριστήσεως μὲ τοὺς ὁρησκευτικούς ἀνθρώπους παρὰ μὲ τοὺς ἀπατηλοὺς δαίμονας.

Ὑπάρχει, λέγουν, μιά αἰτία ἐπιτακτική διὰ τὴν τοιαύτην παρέμβασιν τῶν δαιμόνων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν, ἀποσκοποῦσα νὰ μεταδίδῃ τὰ αἰτήματα ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰς χάριτας τῶν θεῶν.

Ποία εἶναι λοιπὸν αὕτη ἡ αἰτία, αὕτη ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη; Εἶναι, λέγουν, τὸ ὅτι οὐδεὶς θεὸς ἐπικοινωνεῖ ἀπ' εὐθείας μὲ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἴδου μία πράγματι ὠραία ἰδέα διὰ τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ: δὲν ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, πὺν ἀπευθύνουν πρὸς αὐτὸν δεήσεις. καὶ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς τόσον ὑπεροπτικούς καὶ ὑπερφιάλους δαίμονας! Δὲν ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι μετανοοῦν, καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ ἓνα ὑποτακτικὸν δαίμονα. Δὲν ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, πὺν ἐπιζητοῦν καταφύγιον εἰς τὴν θεϊότητά του, καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ ἓνα δαίμονα, πὺν ἰδιοποιεῖται τὴν θεϊαν φύσιν. Δὲν ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, πὺν ἐπιζητοῦν τὴν ἐπιείκειάν του, ἀλλὰ μὲ ἓνα δαίμονα, πὺν συμβουλεύει τὸ κακόν.

Δὲν ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος, ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν φιλοσόφων, ἐκδιώκει ἀπὸ μίαν πολιτισμένην πολιτείαν τοὺς ποιητάς, καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ ἓνα δαίμονα, πὺν ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰς Ἀρχὰς καὶ ἀπὸ τοὺς ποντίφηκας τῆς πολιτείας τὴν παράστασιν τῶν ἐπαισχύντων ἐπινοήσεων τῶν ποιητῶν. Δὲν ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, πὺν ἀπαγορεύουν τὸ ν' ἀποδίδωμεν αὐθαίρετως ἐγκληματικὰς πράξεις εἰς τοὺς θεούς, καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ ἓνα δαίμονα, πὺν ἀρέσκεται εἰς αὐτὰς τὰς δῆθεν ἐγκληματικὰς πράξεις. Δὲν ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι, σύμφωνα μὲ δικαίους νόμους, τιμωροῦν τὰς ἐγκληματικὰς ἐνεργείας τῶν μάγων, καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ ἓνα δαί-

μονα, πὺν διδάσκει καὶ ἀσκεῖ τὰς τέχνας τῆς μαγείας. Δὲν ἐπικοινωνεῖ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, πὺν προσέχουν εἰς τὸ νὰ μὴ μιμοῦνται τοὺς δαίμονας, καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς δαίμονας, πὺν δὲν ἀποβλέπουν παρὰ εἰς τὸ νὰ ἔξαπατοῦν τοὺς ἀνθρώπους!!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Προσβάλλομεν τοὺς θεοὺς, ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι διὰ νὰ ἐπικοινωνίσουν μεθ' ἡμῶν, ἔχουν ἀνάγκην τῆς παρεμβάσεως τῶν δαιμόνων.

Ἀλλὰ ὄχι! μᾶς λέγουν. Αὐτὸ πὺν φαίνεται μωρία, φοβερὰ ἀναξιοπρέπεια, εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον. Οἱ θεοί, κατοικοῦντες εἰς τὸν αἰθέρα καὶ μεριμνῶντες διὰ τὰ ἀνθρώπινα, δὲν ἦσαν διόλου ἐνήμεροι τῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων ἐδῶ κάτω, ἐὰν δὲν ἐπληροφοροῦντο ἀπὸ τοὺς δαίμονας τοῦ ἀέρος σχετικῶς. Διότι ὁ αἰθήρ εὗρίσκεται μακρὰν τῆς γῆς, ἔκτείνεται εἰς μεγάλην ἀπόστασιν πρὸς τὰ ὕψη, ἐνῶ ὁ ἀήρ εἶναι πλησίον συγχρόνως καὶ τοῦ αἰθέρος καὶ τῆς γῆς.

Ὡ θαυμαστὴ σοφία! Ἡ γνώμη τῶν ἀνθρώπων μας ἔγκειται πάλιν εἰς τὸ ἕξης: θέλουν νὰ εἶναι ὅλοι οἱ θεοὶ ἀγαθοὶ καὶ νὰ φροντίζουν διὰ τοὺς ἀνθρώπους, — ἐκ φόβου μήπως φανοῦν εὐθύς ἀμέσως ἀνάξιοι μιᾶς λατρείας, — φαντάζονται ὅμως ὅτι ἐξ αἰτίας τῆς ἀποστάσεως τῶν στοιχείων, δὲν γνωρίζουν τίποτε ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Ὡς ἐκ τούτου οἱ δαίμονες θεωροῦνται ἀπαραίτητοι, ἡ δὲ λατρεία των διαπιστοῦται μετὰ τῶν λαῶν, δεδομένου, ὅτι οἱ θεοὶ δύνανται νὰ μανθάνουν ὅ,τι συμβαίνει ἐδῶ κάτω εἰς τὴν γῆν μόνον διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν δαιμόνων, διὰ νὰ παρέχουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους βοήθειαν. Ἐὰν ἔχη οὕτω τὸ πρᾶγμα, οἱ ἀγαθοὶ αὐτοὶ θεοὶ γνωρίζουν καλύτερα τοὺς δαίμονας ὥς ἐκ τῆς προσεγγίσεως τοῦ σώματός των, παρὰ τοὺς ἀνθρώπους ὥς ἐκ τῆς καλωσύνης τῆς καρδίας των. Ὡ φρικαλέα ἀναγκαιότης! Ἄς εἴπωμεν μᾶλλον, ὦ γελοία καὶ μυσαρὰ χίμαιρα, ἐκτὸς ἐὰν θελήσωμεν νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὴν Θεότητα ἀκόμη χιμαιρικὴν! Ἐὰν οἱ θεοί, τὸ πνεῦμα τῶν ὁποίων εἶναι ἀπηλλαγμένον ἀπὸ κάθε σωματικὸν ἐμπόδιον, ἡμποροῦν νὰ βλέπουν τὸ ἰδικόν μας πνεῦμα, δὲν ἔχουν δι' αὐτὸ ἀνάγκην τῆς μεσολαβήσεως τῶν δαιμόνων. Ἐὰν ὅμως οἱ θεοί, οἱ κατοικοῦντες τὸν αἰθέρα ἀντιλαμβάνονται διὰ τῆς παρεμβάσεώς των, (τῶν δαιμόνων), τὰς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς, ὅπως εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου, ἡ ὁμιλία, αἱ χειρονομίαι, καὶ ἂν λαμβάνουν τὰς πληροφορίας αὐτὰς κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον

ἀπὸ τοὺς δαίμονας, δυνατόν νὰ παραπλανηθοῦν ἀπὸ ψευδεῖς πληροφορίας. Μήπως ἡ φύσις αὐτῶν ὥς θεῶν τοὺς προστατεύη ὥστε νὰ μὴ πίπτουν θῦμα τῆς πανουργίας τῶν δαιμόνων; Ἀλλὰ καὶ αὕτη αὕτη ἡ θεία φύσις των δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς ν' ἀγνοοῦν ὅσα κάμνομεν ἡμεῖς ἐδῶ κάτω.

Αὐτὰ ποὺ θέλω νὰ μοῦ εἶπουν οἱ Πλατωνικοί, εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Ἀρά γε οἱ δαίμονες ἔκαμαν γνωστὸν εἰς τοὺς θεοὺς, ὅτι αἱ ἐπινοήσεις τῶν ποιητῶν, αἱ σχετικαὶ πρὸς τὰ ἐγκλήματά των, ἀπήρεσκον εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς ἀπέκρουσαν, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εὗρισκαν εἰς αὐτὰς τέρψιν; Ἡ ἐτήρησαν ἐπὶ τῶν δύο τούτων σημείων σιγὴν καὶ ἀφῆκαν τοὺς θεοὺς ν' ἀγνοοῦν τὸ ζήτημα τοῦτο ὀλοτελῶς; Ἡ ἀπεκάλυψαν εἰς αὐτοὺς τὰς δύο ἐν λόγῳ καταστάσεις, τὴν θρησκευτικὴν σωφροσύνην τοῦ Πλάτωνος ἀπέναντι τῶν θεῶν καὶ τὰς προσβλητικὰς ἐναντίον αὐτῶν ἰδιοτροπίας; Ἡ ἀκόμη ἀπέκρουσαν μὲν τὴν ἀπόφασιν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Πλάτων δὲν ἐπέτρεπεν, ὅπως ἡ ἀσεβὴς ἐλευθερία τῶν ποιητῶν ἀποδίδῃ εἰς τοὺς θεοὺς τὰ γνωστὰ ἐγκλήματα, εἶχον ὅμως τὴν αὐθάδη ἀναισχυντίαν νὰ τοὺς ὁμολογήσουν τὴν διεστραμμένην ἐπιθυμίαν των, νὰ παρίστανται μὲ ἀπόλαυσιν εἰς τοὺς σκηνικοὺς ἀγῶνας, ὅπου ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀτιμίαι τῶν θεῶν παρίστανται;

Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ὑποθέσεων, ὑπὸ τύπον ἐρωτημάτων, ἃς ἐκλέξουν ὅποιαν προτιμοῦν, ἀλλ' ὅποιανδῆποτε ἐκλογὴν καὶ ἂν κάμουν, ἃς ἴδουν ποίαν κακὴν γνώμην ἔχουν περὶ τῶν ἀγαθῶν θεῶν.

Ἐκλέγουν τὴν πρώτην; Τότε θὰ ὀφείλον νὰ ὁμολογήσουν, ὅτι δὲν ἐπετράπη εἰς τοὺς ἀγαθοὺς θεοὺς νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸν Πλάτωνα, ἀγαθὸν καὶ τοῦτον, ποὺ δὲν ἠθέλησε νὰ τοὺς στιγματίζουν καὶ νὰ τοὺς προσβάλλουν, ἀλλ' ὅτι οἱ θεοὶ ἐπεκονώνησαν μὲ τοὺς διεστραμμένους ἐκείνους δαίμονας, οἱ ὁποῖοι ἀρέσκονται νὰ τοὺς βλέπουν στιγματιζομένους. Τὸν τίμιον αὐτὸν ἄνθρωπον, τὸν εὗρισκόμενον τόσον μακράν των, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ γνωρίσουν αὐτοὶ οἱ ἀγαθοὶ θεοὶ παρὰ μόνον διὰ τῶν ἀπαισίων δαιμόνων, τοὺς ὁποίους δὲν ἐγνώριζαν διόλου καλά, παρὰ τὸ ὅτι ἦσαν γείτονές των.

Ἐκλέγουν τὴν δευτέραν ὑπόθεσιν; Δηλαδή παραδέχονται, ὅτι οἱ δαίμονες ἀπέκρουσαν καὶ ἀφῆκαν τοὺς θεοὺς ν' ἀγνοοῦν ὀλοσχερῶς τὸν τόσον θεῖον νόμον τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰς ἱεροσύλους ἀπολαύσεις των; Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τί ἡμποροῦν νὰ γνωρίζουν οἱ θεοὶ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, χάρις εἰς τὴν μεσολάβησιν τῶν δαιμόνων, ἐφ' ὅσον ἀγνοοῦν τὸ τί ἔκαμεν ἡ εὐλαβὴς συνείδησις ἐναρέτων ἀνθρώπων διὰ τὴν τιμὴν

τῶν ἀγαθῶν θεῶν ἐναντίον τῆς ἀκολασίας τῶν βδελυρῶν δαιμόνων;

Ἐκλέγουν τὴν τρίτην; Ἀλλὰ τότε οἱ θεοὶ θὰ ἐμάνθανον μὲ τὴν παρέμβασιν τῶν δαιμόνων ὅχι μόνον τὴν ἀπόφασιν τῶν δαιμόνων, ὅχι μόνον τὴν ἀπόφασιν τοῦ Πλάτωνος, διὰ τῆς ὁποίας ἀπηγόρευσε πᾶσαν ἐναντίον τῶν θεῶν προσβολήν, ἀλλὰ καὶ τὴν χαρὰν τῶν δαιμόνων ἐνώπιον αὐτῶν τούτων τῶν προσβολῶν. Πρόκειται ἄρα γε ἐνταῦθα περὶ μιᾶς ἀπλῆς ἐκθέσεως ἢ μᾶλλον περὶ μιᾶς ὕβρεως;

Τοιοιτοτρόπως οἱ θεοὶ θὰ ἐμάνθανον καὶ θὰ ἐγνώριζαν τὴν τοιαύτην διπλὴν στάσιν, καὶ δὲν θὰ ἔθετον ἐκποδὼν ἀπὸ τὴν παρουσίαν των τοὺς διεστραμμένους αὐτοὺς δαίμονας, αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ πράξεις τῶν ὁποίων εὐρίσκονται εἰς πλήρη ἀντίφασιν πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν θεῶν καὶ τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος; Ἡ, μᾶλλον, θὰ ἐξέλεγον τοὺς ἀναξίους αὐτοὺς γείτονας, ὅπως μεταβιβάξουν τὰ δῶρά των εἰς τὸν ἐνάρετον Πλάτων, ποὺ εὐρίσκετο τόσον μακρὰν ἀπ' αὐτούς; Τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὸ ὅτι συνδέονται τόσον στερωῶς διὰ τῆς ἀλύσεως τῶν στοιχείων, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τοὺς συκοφαντοῦν καὶ ὅχι μὲ ἐκείνον, ὅστις τοὺς ὑπερασπίζεται. Ἐν τούτοις γνωρίζουν καὶ ἐκείνους καὶ αὐτόν, δὲν δύνανται ὁμῶς νὰ μετατρέψουν τὸ βάρος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, οὔτε νὰ τὸ ἀνταλλάξουν ⁽¹⁾.

Ὑπολείπεται ἡ τετάρτη ὑπόθεσις, χειροτέρα τῶν τριῶν ἄλλων. Δηλαδή: Οἱ θεοὶ θὰ ἐμάνθανον τὰς ἐγκληματικὰς ἐπινοήσεις τῶν ποιητῶν, τὰς βδελυρὰς γελοιότητας τῶν θεάτρων, τὴν ἀκόραστον ἀπληστίαν καὶ τὴν γλυκεῖαν ἀπόλαυσιν, τὴν διεγειρομένην εἰς τοὺς δαίμονας ἀπὸ τὰ θεάματα ταῦτα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους τοὺς δαίμονας. Ἀλλὰ οἱ δαίμονες δὲν θὰ ἔλεγον ἄρα γε τίποτε περὶ τῆς θελήσεως τοῦ Πλάτωνος νὰ ἐκτοπίσῃ, ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς σοβαρᾶς φιλοσοφίας, ὅλας αὐτὰς τὰς βδελυγμίας ἀπὸ μίαν ἰδεώδη πολιτείαν; Ποῖος ἤμπορεῖ νὰ τὸ παραδεχθῇ; Ἀρά γε οἱ θεοὶ θὰ ἐμάνθανον ὑποχρεωτικῶς ἀπὸ τοιούτου εἵδους ἀγγελιαφόρους τὰς χειροτέρας ἀναισχυντίας—ἀναισχυντίας διαπρατομένας ἐκ μέρους αὐτῶν τῶν ἰδίων ἀγγελιαφόρων—καὶ δὲν ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ μάθουν τὴν θέλησιν τῶν φιλοσόφων, τὴν τόσον ἀγαθὴν καὶ τελείως ἀντίθετον, ἐφ' ὅσον ἡ μὲν στάσις τῶν δαιμόνων συνίσταται εἰς τὸ νὰ τοὺς ἐξευτελίζουν, ἡ δὲ τῶν φιλοσόφων εἰς τὸ νὰ τοὺς ἀποδίδουν τιμὰς;

---

(1) Δηλαδή δὲν εἶναι ἱκανοὶ οἱ θεοὶ ν' ἀποφύγουν τὴν παρέμβασιν καὶ τὴν βοήθειαν τῶν δαιμόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Οἱ δαίμονες δὲν ἡμποροῦν νὰ εἶναι ἀγγελιαφόροι. — Οὐδεμία λατρεία ὀφείλεται εἰς αὐτούς.

Εἶναι λοιπὸν ἡ μεταξὺ τῶν τεσσάρων αὐτῶν ὑποθέσεων ἐκλογὴ ἀδύνατος, διότι οἵανδήποτε καὶ ἂν ἐκλέξῃ κανεὶς, θὰ σχηματίσῃ κακίστην περὶ τῶν θεῶν γνώμην. Ὅθεν δὲν ὑπολείπεται παρὰ νὰ μὴ δίδωμεν πίστιν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀπουληίου τὴν ὁποίαν οὗτος συνιστᾷ, καθὼς καὶ εἰς ἐκείνην τῶν φιλοσόφων, ποὺ ἰσχυρίζονται, ὅπως ἀκριβῶς καὶ αὐτός, ὅτι οἱ δαίμονες, τοποθετημένοι μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, χρησιμεύουν ὡς μεσολαβηταὶ κατὰ τινα τρόπον καὶ ὡς ἐρμηνεῖς, ἐντεταλμένοι νὰ μεταδίδουν εἰς τοὺς θεοὺς τὰ αἰτήματά μας καὶ νὰ μᾶς μεταβιβάζουν τὰς εὐεργετικὰς των χάριτας. Πράγματι οἱ δαίμονες δὲν εἶναι παρὰ πνεύματα, ποὺ δὲν σκέπτονται παρὰ μόνον νὰ βλάπτουν· πνεύματα τελείως ξένα πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνην, πνεύματα ὑπεροπτικά, ὑπερφίαλα, κατατρωγόμενα ἀπὸ φθόνον, πρὸς ἐξαπάτησιν ἱκανώτατα. Κατοικοῦν εἰς τὸν ἄερα, ⁽¹⁾ ἀλλὰ τοῦτο, διότι ἐκημνίσθησαν ἀπὸ τὰς ὑψηλὰς σφαίρας τοῦ οὐρανοῦ, λόγῳ μιᾶς παραβάσεως ἀσυγγνώστου, καὶ κατεδικάσθησαν νὰ παραμένουν εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς εἰρκτῆς, ποὺ ἰδιαίξει πρὸς τὴν φύσιν των. Τὸ ὅτι οἱ δαίμονες κατοικοῦν ὑπεράνω τῆς ξηρᾶς καὶ τῶν ὑδάτων, δὲν σημαίνει, ὅτι εἶναι ἀνώτεροι τῶν ἀνθρώπων ἐξ αἰτίας τῶν προτερημάτων των. Οἱ ἄνθρωποι τοὺς ὑπερεροῦν, ἔαν μὴ ὡς ἐκ τοῦ γηϊνοῦ σώματός των, τοῦλάχιστον λόγῳ τῆς εὐσεβείας των, χάριν τῆς ὁποίας ἠδυνήθησαν νὰ ἐκλέξουν ὡς βοηθὸν καὶ προστάτην τὸν ἕνα καὶ ἀληθινὸν Θεόν.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐπεκτείνουν τὴν κυριαρχίαν των ἐπὶ πολλῶν ἀνθρώπων, ἀναξίων νὰ συμμετέχουν εἰς τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν, οἵτινες αἰχμάλωτοι καὶ δοῦλοι τῶν δαιμόνων καθίστανται.

---

(1) Ὁ Αὐγουστίνος παραδέχεται τὴν γνώμην τοῦ Ἀπουληίου, ὅτι τὰ πνεύματα κατοικοῦν εἰς τὸν ἄερα, (ἐννοεῖται μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ κρημνισθοῦν εἰς τὸ πῦρ τῆς γεέννης). Ὁ Αὐγουστίνος, ὅπως καὶ ὁ Ἀπουλήιος θεωρεῖ τοὺς δαίμονας ἔχοντας σῶμα. Περί τῆς δ α ι μ ο ν ο λ ο γ ί α ς τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου βλ. Ε. Mangenot, Dictionnaire de théologie catholique IV, 868—373 εἰς τὴν λέξιν Démon.)

Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, κατὰ τὸ πλεῖστον, παρεσύρθησαν εἰς τὸ νὰ πιστεύουν, ὅτι οἱ δαίμονες εἶναι θεοὶ ἕξ αἰτίας ἀποπλανητικῶν θαυμάτων, ἐνεργειῶν ἢ προορήσεων. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι μὲ τὸ νὰ ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν τῶν ἐπιμελέστερον εἰς τὰς κακίας τῶν δαιμόνων, δὲν πιστεύουν, ὅτι οὗτοι εἶναι θεοί. Τότε λοιπὸν οἱ δαίμονες παρουσιάσθησαν εἰς αὐτοὺς ὥς μεσολαβηταὶ μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἱκανοὶ ν' ἀποκτοῦν ὑπὲρ αὐτῶν εὐεργετήματα. Ἴσως ἡ τοιαύτη ἔντιμος μεσολάβησις ἀπεδόθη εἰς τοὺς δαίμονας παρ' ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἀπέστεργον μὲν νὰ τοὺς ἐκλαμβάνουν ὥς θεοὺς, διότι ἔβλεπον τὴν κακίαν τῶν, καὶ ἐθεώρουν ὅλους τοὺς θεοὺς ἀγαθοὺς, ἀλλ' οἱ ὅποιοι δὲν ἐτόλμων νὰ τοὺς κηρύξουν ἀναξίους πάσης θρησκευτικῆς λατρείας, ἰδίως ἐκ φόβου μήπως δυσαρεστήσουν τοὺς λαοὺς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους μία πατροπαράδοτος δεισιδαιμονία ὑπεδούλωσε, καθὼς δεικνύουν φανερὰ οἱ ναοὶ καὶ αἱ σχετικαὶ ἱερουργίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ο Ἑρμῆς θεωρεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ δημιουργοῦν θεοὺς, προαναγγέλλει δὲ τὴν μέλλουσαν κατάργησιν τῶν λατρειῶν τῆς Αἰγύπτου.

Ὁ αἰγύπτιος Ἑρμῆς, ὁ καλούμενος Τρισμέγιστος, ἔσχε καὶ διετύπωσε διαφόρους περὶ τῶν θεῶν γνώμας.

Ὁ Ἀπουλήϊος—αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια—δὲν παραδέχεται, ὅτι οἱ δαίμονες εἶναι θεοί, φρονῶν ὅμως, ὅτι εἶναι μεσάζοντες μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ἐμφανίζει ἀπαραιτήτους διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰς μετὰ τῶν θεῶν σχέσεις τῶν. Ὅθεν ἡ λατρεία τῶν καθίσταται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ἀχώριστος ἀπὸ τὴν λατρείαν τῶν θεῶν.

Ὁ Αἰγύπτιος οὗτος Ἑρμῆς παραδέχεται δύο κατηγορίας θεῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ οἱ δὲ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Ἄν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν λόγῳ ὑπόδειξιν, θὰ δυνηθῇ ἐν πρώτοις νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ Ἑρμῆς ὁμιλεῖ περὶ τῶν εἰδῶλων «ἔργον ἀνθρωπίνων χειρῶν», διατείνεται ὅμως ὅτι τὰ ὁρατὰ καὶ ἀπτά εἰδῶλα εἶναι, κατὰ τινὰ τρόπον, τὰ σώματα τῶν θεῶν. Μερικὰ πνεύματα, προσκληθέντα, κατώκησαν μέσα εἰς τὰ εἰδῶλα μὲ τὴν δύναμιν εἴτε νὰ βλάπτουν εἴτε νὰ ἐκτελοῦν τὰς ἐπιθυμίας ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδουν εἰς τὰ πνεύματα ταῦτα θείας τιμᾶς καὶ λατρεϊκὰς ἀφοσιώσεις.

Ὁ Ἑρμῆς, λέγων ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὴν μεγάλην καὶ ἐκπληκτικὴν ἱκανότητα νὰ δημιουργοῦν θεούς, ἐννοεῖ ὅτι δύνανται νὰ συνδέουν μυστηριωδῶς ἀόρατα πνεύματα μὲ ἀντικείμενα ὁρατὰ μὲ κάποιαν ὑλικὴν οὐσίαν. ἐπινοοῦντες διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἔμψυχα ὄντα—εἰδῶλα ἀφιερωμένα καὶ ὑποτεταγμένα εἰς αὐτὰ τὰ πνεύματα ⁽¹⁾.

Θέλω ν' ἀναφέρω τὰς λέξεις αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Αἰγυπτίου εἰς Λατινικὴν μετάφρασιν. «Ἀφοῦ τώρα ὁμιλοῦμεν διὰ τὴν συγγένειαν καὶ τὴν ἀλληλεγγύην μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν μάθε, ὦ Ἀσκληπιέ, νὰ διαγινώσκῃς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως ὁ Κύριος, ὁ Πατὴρ ἢ ὁ Θεός, κατὰ τίτλον ὑπέρτατον, εἶναι ὁ πλάστης τῶν θεῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἔτσι ὁ ἄνθρωπος εἶναι δημιουργὸς τῶν θεῶν, ποὺ εὐρίσκονται εἰς τοὺς ναοὺς καὶ εὐχαριστοῦνται μὲ τὴν γειτονίαν τῶν ἀνθρώπων». Καὶ ὀλίγον κατωτέρω : «Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀνθρωπότης, πάντοτε πιστὴ εἰς τὴν φύσιν της καὶ εἰς τὴν προελευσίν της ἐπιμένει εἰς τὸ νὰ μιμῆται κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὴν θεότητα ⁽²⁾.

⁽¹⁾ Δηλαδή οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ προσδίδουν εἰς ἀόρατα πνεύματα ὁρατὴν, σωματικὴν μορφήν : νὰ τὰ αἰσθητοποιοῦν· νὰ τὰ κάμνουν προσιτὰ εἰς τὰς αἰσθήσεις.

⁽²⁾ Ἑρμῆς ὁ Τριμέγιστος. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ ἑλληνίζοντες Αἰγύπτιοι παρέλαβον ἀπὸ τὴν αἰγυπτιακὴν θεοσοφίαν τὸν Σεληνιακὸν θεὸν τῶν Αἰγυπτίων Θῶτ, λατρευόμενον, ὅπως καὶ ὁ Ἑρμῆς ὡς ψυχοπομπός. Βραδύτερον δὲ ἢ ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἀκμάσασα μυστικιστικὴ φιλοσοφία κατέληξε νὰ θεωρήσῃ, ὅτι ὁ Θῶτ ἢ ὁ Ἑρμῆς οὗτος ὑπῆρξε παλαιότατος βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ὑπερφυῶς σοφός, συγγράψας εἰς ἀπόκρυφα βιβλία περὶ ὅλων τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπινοηθεισῶν ἐπιστημῶν. Τὰ βιβλία ταῦτα, εἰς πολλὰς χιλιάδας ἀριθμούμενα, περιεῖχον πλὴν ἄλλων τὴν μαγείαν, τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν χημείαν, ἡ ὁποία καὶ ἐκαλεῖτο Ἑρμητικὴ κατὰ τὸν μεσαῖωνα. Ὁ κασσύτερος καὶ βραδύτερον ὁ ὑδράργυρος, ὡς στοιχεῖα ὑποκείμενα εἰς μετουσίωσιν, ἦσαν εἰς τὸν Τρισεμέγιστον Ἑρμῆν ἀφιερωμένα.

Τὰ φερώνυμα τοῦ Τρισεμέγιστου Ἑρμοῦ ἀλχημικὰ βιβλία μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Στεφάνου, τοῦ Ζωσίμου ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι καὶ ἰδίας ἐρμητικὰς πραγματείας συνέγραψαν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐν μέρει ἐβασίσθησαν ἔπειτα οἱ ἐν Εὐρώπῃ ἀκμάσαντες καὶ λατινιστὶ συγγράψαντες ἀλχημισταί. Ὑπὸ φιλοσοφικὴν ἔποψιν τὸ ἀρχαιότερον ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Τρισεμέγιστου Ἑρμοῦ εἶναι ὁ «Λόγος Τέλειος», ἔργον χρονολογούμενον ἀπὸ τῆς τετάρτης πιθανῶς ἑκατονταετηρίδος. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἰς διαλόγους ἀπὸ φυσιοκρατικῶν ἀρχῶν ὁρμώμενον, ἀπορρίπτει τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Περισσότερον γνω-

Ὅπως ὁ Πατήρ ὁ Κύριος ἔπλασε καθ' ὁμοίωσίν Του τοὺς αἰωνίους θεοὺς, ἔτσι καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἐδημιούργησε τοὺς θεοὺς αὐτῆς κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσίν της..»

Ἐδῶ ὁ Ἀσκληπιὸς ὁ κυριώτερος συνομιλητῆς ἀπαντᾷ : «Ὅμιλεῖς, ὦ Τρισμέγιστε, περὶ τῶν ἀγαλμάτων ; » Καὶ αὐτὸς τοῦ ἀποκρίνεται : «Ναί, περὶ αὐτῶν ὁμιλῶ : Βλέπεις πόσον δυσπιστεῖς ὥς πρὸς αὐτά, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶναι μὲ μίαν ψυχὴν ἐφωδιασμένα, ἐμψυχοῦνται ἀπὸ αἴσθησιν καὶ ἀπὸ πνεῦμα, τὰ ὁποῖα ἐκτελοῦν ἔργα μεγάλα καὶ θαυμαστά. Αὐτὰ τὰ ἀγάλματα γνωρίζουν τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον προαναγγέλλουν διὰ τῆς μαγείας, διὰ τῆς μαντείας, διὰ τῶν ὀνειρῶν καὶ δι' ἄλλων ποικίλων τρόπων. Αὐτὰ τὰ ἀγάλματα πλήττουν τοὺς ἀνθρώπους διὰ νόσων, τὰς ὁποίας καὶ θεραπεύουν—προξενοῦν ὀδύνην καὶ χαρὰν ἀναλόγως τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας των. Ἀγνοεῖς, Ἀσκληπιέ, ὅτι ἡ Αἴγυπτος εἶναι ἢ εἰκὼν τοῦ οὐρανοῦ, ἢ ἀκριβέστερον, ὅτι τὰ πάντα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν θεῶν μεταγονται εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατέρχονται εἰς τὴν χώραν ταύτην ; Τολμῶ νὰ εἶπω, ὅτι ἡ γῆ

στὴ ἐγένετο ἑτέρα τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἐρμητικῆ συγγραφῇ ὁ «Ποιμάντωρ». Εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην ἀναπτύσσονται εἰς διαλογικὴν ἐπίσης μορφήν αἱ περὶ Θεοῦ, ψυχῆς, κοσμικῆς οἰκονομίας κ. τ. λ. ἐρμηνευτικαὶ ἀντιλήψεις.

Λίαν ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἐν 10ῳ κεφαλαίῳ τοῦ «Ποιμάντορος» διαλαμβανόμενα :

«Ὁ νοῦς ἐν τῷ λόγῳ, ἡ ψυχὴ ἐν τῷ πνεύματι· τὸ πνεῦμα διήκει διὰ φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν καὶ κινεῖ τὸ ζῶον καὶ ὥσπερ τρόπον τινα βασιλεύει, διὸ καί τινες τὴν ψυχὴν αἷμα ἐνόμισαν εἶναι σφαλλόμενοι τὴν φύσιν οὐκ εἰδότες ὅτι πρῶτον δεῖ τὸ πνεῦμα ἀναχωρῆσαι εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τότε τὸ αἷμα πηγῆναι καὶ τὰς φλέβας καὶ τὰς ἀρτηρίας κενωθῆναι καὶ τότε τὸ ζῶον καθελεῖν καὶ τοῦτό ἐστι θάνατος τοῦ σώματος». Ἐπίσης ἐν κεφαλ. 10, 16 μνημονεύονται καὶ οἱ ἐπόμενοι στίχοι ἐν σχέσει πρὸς τὸν θάνατον : «Ἀναδραμοῦσα ἡ ψυχὴ εἰς εἰς αὐτήν, συστέλλεται τὸ πνεῦμα εἰς τὸ αἷμα, ἡ δὲ ψυχὴ εἰς τὸ πνεῦμα, ὁ δὲ νοῦς, καθαρὸς γένόμενος τῶν ἐνδυμάτων θεῖος ὢν φύσει, σώματος πυρίνου λαβόμενος, περιπολεῖ πάντα τόπον καταλιπὼν τὴν ψυχὴν κρίσει καὶ τῇ κατ' ἄξιαν δίκῃ». Ἡ κλῖμαξ αὕτη τῶν ψυχικῶν ὄντοτήτων παρελήφθη προφανῶς ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν Γνωστικῶν.

μας τυγχάνει ὁ νοῦς τοῦ Σύμπαντος! Πλὴν ὅμως,—δεδομένου ὅτι ὁ σοφὸς δύναται νὰ γνωρίζῃ τὰ πάντα ἐκ τῶν προτέρων,—δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀγνοῇς τοῦτο: Θὰ ἔλθῃ μία ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ φανῇ ὅτι εἰς μάτην οἱ Αἰγύπτιοι διετήρησαν μετὰ τόσης μεγάλης εὐσεβείας τὴν λατρείαν τῶν θεῶν».

Ὁ Τρισμέγιστος Ἑρμῆς ὁμιλεῖ λίαν διεξοδικῶς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, φαίνεται δὲ προοιωνίζων τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία, μὲ ἀποφασιστικότητα καὶ ἐλευθερίαν κινήσεων, ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀγιότητά της, θὰ ἐκρῆμνιζε ὅλας αὐτὰς τὰς ἀπατηλὰς εἰκόνας, ὅπως ἡ χάρις τοῦ ἀληθινοῦ Σωτῆρος ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποίους οὗτοι ἐδημιούργησαν, καὶ τοὺς καθυποτάξῃ εἰς τὸν Θεόν, πὺν ἔπλασε τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλ' ὁ Τρισμέγιστος Ἑρμῆς εἰς τὰς προφητείας του ὁμιλεῖ μετὰ συμπαθείας διὰ τὰς μαγγανείας τῶν δαιμόνων καὶ δὲν ἀναφέρει ῥητῶς τὸν Χριστιανισμόν, ὥς ἂν ἐθρήνει τὴν μελλοντικὴν κατάργησιν καὶ τὴν ἐκτόπισιν τῶν λατρεῶν ἐκείνων, ἡ διατήρησις τῶν ὁποίων ἐξησφάλιζεν εἰς τὴν Αἴγυπτον τὴν ὁμοιότητά της μὲ τὸν οὐρανόν. Αἱ προφητεῖαι τοῦ Τρισμεγίστου διατυποῦνται μὲ ἓνα τόνον λυπηρόν. «Γνόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδιά· φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν, καὶ ἥλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνοσ φθαρτοῦ ἀνθρώπου» ⁽¹⁾ καὶ ὅλα τὰ λοιπά, τὰ ὁποῖα θὰ μακρηγοροῦσα πολὺ, ἂν τὰ ἀνέφερα.

Διότι ὁ Τρισμέγιστος Ἑρμῆς κάμνει περὶ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μόνου Θεοῦ, πλάστου τοῦ Σύμπαντος, δηλώσεις ἀνταποκρινομένας πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ δὲν γνωρίζω, ὑπὸ ποίας ἡθικῆς διαστροφῆς ἐλαυνόμενος, καταλήγει εἰς τὸ νὰ θέλῃ, ὅπως οἱ ἄνθρωποι καθυποτάσσωνται εἰς θεοὺς, περὶ τῶν ὁποίων ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, ὅτι εἶναι ἀνθρωπίνη δημιουργία, καὶ ὅτι ὁ ἑξαφανισμὸς εἰς προσεχὲς μέλλον τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων τὸν καταθλίβει. Ἀλλ' ὑπάρχει ἀηδέστερον πλάσμα πάρα ἓνας ἄνθρωπος, πὺν ἀφίνει τὸν ἑαυτὸν του νὰ καθυποτάσσεται εἰς τὰς ἰδίας του ἐπινοήσεις; Ἐφ' ὅσον λατρεύει, ὡς θεοὺς, τὰ ἔργα τῶν χειρῶν του, εἶναι εὐκολώτερον νὰ παύσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἄνθρωπος παρ' ὅσον εἶναι δυνατόν ἀνθρώπινα ἔργα νὰ γίνουν θεοὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτὰ λατρείας τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι εὐκολώτερον νὰ συμβῇ ὥστε «ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συ-

---

(1) Ρωμ. Α', 21.

νήκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς» ⁽¹⁾, παρὰ νὰ ἴδῃ κανεῖς τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου προτιμώμενον ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, δημιουργηθὲν καθ' ὁμοίωσιν Του, προτιμώμενον δηλαδή ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπον.

Ὁ αἰγύπτιος Ἑρμῆς ἀπελπίζετο προβλέπων, ὅτι θὰ ἤρχετο ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλαι αὐταὶ αἱ ματαιότητες, ὅλαι αὐταὶ αἱ ὀλέθριαι καὶ ἱερόσυλοι πλάναι θὰ ἐτίθεντο ὀριστικῶς ἐκποδών, εὗρίσκετο ὅμως περισσοτέρα ἀναισχυντία εἰς τὴν θλιψὶν τοῦ παρὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην του ἀπροσεξία. Διότι δὲν τοῦ εἶχε κάμει τὴν ἀποκάλυψιν αὐτὴν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὅπως εἰς τοὺς ἱεροὺς προφήτας, οἱ ὁποῖοι, προβλέποντες τὴν καταστροφὴν ἐκείνην, ἀνεφώνουν μετὰ χαρᾶς: «εἰ ποιήσῃ ἐαυτῷ ἄνθρωπος θεοῦ; καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί» ⁽²⁾. Καὶ εἰς ἕτερον χωρίον: «καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, λέγει Κύριος Σαβαώθ, ἐξολοθρεύσω τὰ ὀνόματα τῶν εἰδώλων ἀπὸ τῆς γῆς καὶ οὐκ ἔτι αὐτῶν ἔσται μνεῖα» ⁽³⁾. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ ἰδιαιτέρως τὴν Αἴγυπτον: «Ἴδου Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφης καὶ ἥξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτοῦ ἡττηθήσεται ἐν αὐτοῖς» ⁽⁴⁾.

Ἀνῆκον εἰς τὸ ἴδιον γένος τῶν δραματιστῶν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔχαιρον ἐπειδὴ ἦλθεν ὅ,τι ἤξευραν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ, ὅπως ἓνας Συμεών, ⁽⁵⁾ μία Ἄννα, ποὺ ἀνεγνώρισαν τὸν Χριστὸν ἅμα τῇ γεννήσει του, μιὰ Ἑλισάβετ, ⁽⁶⁾ ποὺ τὸν ἐγνώρισεν ἐν

⁽¹⁾ Ψαλμ. ΜΗ', 13.

⁽²⁾ Ἱερεμ. 1ΣΤ', 20.

⁽³⁾ Ἱερεμ. ΙΣΤ', 20.

⁽⁴⁾ Ζαχαρ. ΙΓ', 2.

⁽⁵⁾ «Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστόν... καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ (τὸ θεῖον βρέφος) εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ καὶ εὐλόγησε τὸν Θεὸν καὶ εἶπε νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλον σου δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εὐερίῃ.» Βλ. Λουκ. Β, 25,—Β' 36—38.

⁽⁶⁾ «Καὶ ἐγένετο ὥς ἤκουσεν ἡ Ἑλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος Ἁγίου ἡ Ἑλισάβετ.» Λουκ. Α'. 41.

ἐκστάσει κατὰ τὴν σύλληψίν Του, ἓνα Πέτρον, ὅστις ἐπὶ τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Πατρὸς ἐπιβεβαιοῖ. «Σὺ εἶ ὁ Χριστός, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος»⁽¹⁾. Ἀλλὰ τὰ πνεύματα ἐκεῖνα, τὰ ὑποδείξαντα εἰς τὸν Αἰγύπτιον τὴν στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐπῆρχετο ἡ καταστροφή των, εἶπον τρέμοντα πρὸς τὸν Κύριον, ὅστις εὗρίσκετο ἀκόμη παρὼν εἰς σάρκα: «Τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς», ⁽²⁾ εἶτε διότι ἦλθε πάρα πολὺ αἰφνιδίως δι' αὐτά, τὰ ὅποια ἐγνώριζον μὲν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ, ἀλλὰ βραδύτερον κατὰ τὴν ἰδέαν των, εἶτε διότι ὑπενθύμιζε τὴν ἀπώλειάν των τὸ γεγονός, ὅτι περιεφρονοῦντο, διότι εἶχεν ἀφαιεσθῇ ἀπὸ αὐτὰ τὸ προσωπεῖόν των, τοῦτο δὲ συνέβαινε «πρὸ καιροῦ», δηλαδή πρὸ τοῦ χρόνου τῆς κρίσεως, ὅπου θὰ ἐτιμωροῦντο μὲ τὴν αἰώνιον καταδίκην μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, πού θὰ παρέμενον εἰς τὴν συντροφίαν των. Τοιαύτη ἡ διδασκαλία τῆς θρησκείας, ἡ ὁποία οὔτε ἀπατᾷ οὔτε ἀπατᾶται, οὔτε ἔχει σχέσιν τινὰ μὲ τὸν Ἑρμῆν ἐκεῖνον, τὸ σκάφος τοῦ ὁποίου πλέει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνέμους τῶν δογμάτων, συμμειγνύει τὸ ἀληθὲς μὲ τὸ ψευδὲς καὶ ἀπελπίζεται διὰ τὸ ὅτι βλέπει νὰ χάνεται μία θρησκεία, τῆς ὁποίας τὴν πλάνην κατόπιν ἀνομολογεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ὁ Ἑρμῆς, αὐτὸς ὁ ἴδιος, καταδικάζει τοὺς δημιουργοὺς τῶν θεῶν.—Ἡ ματαιότης τῶν τιμῶν, τῶν ἀποδιδόμενων εἰς τὰ εἰδωλα.

Ὁ Ἑρμῆς, κατόπιν πολλῶν παρατηρήσεων, ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀρχικὴν τοῦ ἀφετηρίαν, δηλαδή εἰς τοὺς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων δημιουργηθέντας θεοὺς καὶ λέγει: «Ὅσα εἶπον περὶ τοῦ θέματος τούτου εἶναι ἀρκετά. Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὴν νόησιν, δῶρον θεῖον, χάρις εἰς τὸ ὅποιον ὁ ἄνθρωπος ὠνομάσθη πλάσμα λογικόν». Ὅ,τι ἐλέχθη περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι θαυμαστόν, δὲν εἶναι τὸ θαυμασιώτατον. Ἐκεῖνο, πὺν εἶναι θαῦμα ὑπεράνω πάντων τῶν θαυμάτων, εἶναι τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἠδυνήθη ν' ἀνακαλύψῃ τὴν θεϊαν φύσιν καὶ νὰ τὴν καλέσῃ εἰς τὴν ζωὴν. Δεδομένου ὅτι οἱ προπάτορές μας, λόγῳ τῆς ἀπιστίας των καὶ τῆς ὀλιγωρίας των

⁽¹⁾ Ματθ. ΙΣΤ', 16.

⁽²⁾ Ματθ. Η', 29.

ἐναντι τῆς λατρείας καὶ τῆς θείας θρησκείας, διέπραττον βαρύντατα σφάλματα ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν θεῶν, ἀνεκάλυψαν τὴν τέχνην νὰ δημιουργοῦν θεότητος. Μὲ τὴν τέχνην δὲ ταύτην συνεδύασαν μίαν δύναμιν σχετικήν, παρειλημμένην ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ Σύμπαντος, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠδύναντο νὰ πλάσουν μίαν ψυχὴν, ἐπεκαλέσθησαν τὰς ψυχὰς τῶν δαιμόνων ἢ τῶν ἀγγέλων καὶ τὰς ἐνέκλεισαν ἐντὸς ἱερῶν εἰκόνων καὶ θείων μυστηρίων μὲ τὸν σκοπόν, ὅπως τὰ ἀγάλματα δύνανται νὰ εὐεργετοῦν ἢ νὰ βλάπτουν, χάρις εἰς αὐτὰς τὰς ψυχὰς».

Ἐὰν ἐπεκαλοῦντο αὐτοὺς τούτους τοὺς δαίμονας, ἀμφιβάλλω, ἐὰν θὰ ὁμολογοῦσαν ὅσα ὁμολογεῖ ὁ Ἑρμῆς. «Ἐπειδὴ, λέγει, οἱ προπάτορές μας, λόγῳ τῆς ἀπιστίας των, τῆς ὀλιγορίας των ἀπέναντι τῶν θεῶν, διέπραττον βαρύντατα σφάλματα ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν των, εὗρον τρόπον νὰ δημιουργοῦν θεότητος». Ἐὰν ἔλεγε τοῦλάχιστον ὅτι κάποια ἐλαφρὰ πλάνη τοὺς ὠδήγησε ν' ἀνακαλύψουν τὴν τέχνην νὰ πλάττουν θεούς· ἐὰν περιορίζετο νὰ εἴπῃ: «διέπραττον ἓνα σφάλμα χωρὶς νὰ προσθέσῃ «σφάλμα βαρὺ», θὰ ἦτο ὑποφερτόν. Κατὰ ταῦτα, ὅ,τι ὠδήγησεν εἰς τὴν τέχνην τοῦ δημιουργεῖν θεούς, ἦτο τὸ βαρὺ ἐκεῖνο σφάλμα, ἡ ἀπιστία ἀνθρώπων παραμελούντων τὴν λατρείαν καὶ τὴν θρησκείαν, τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς θεούς! Καὶ ὅμως τὴν τέχνην ταύτην, τὴν ἐπινοηθεῖσαν χάρις εἰς ἓνα χονδροειδὲς σφάλμα, εἰς τὴν ἀπιστίαν, εἰς τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὴν λατρείαν καὶ τὴν θρησκείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, θεωρεῖ ὁ Ἑρμῆς ὡς γενέτειραν τῆς τέχνης τοῦ δημιουργεῖν θεούς, τὴν καθ' ὠρισμένον χρόνον ἀπώλειάν των θρηνεῖ ὁ σοφὸς οὗτος, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς θείας θρησκείας (¹).

(¹) Ἡ φράσις «ἡ τέχνη τοῦ δημιουργεῖν θεούς» δὲν ἐξέπληξε μόνον τὸν Αὐγουστίνον, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ὑποστηρίζει ἐναργέστατα τὴν νομιμότητα τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων. Ὁ Louis Ménard ὑπέθετεν, ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς ἐκ μέρους τῶν Χριστιανῶν παρεμβολῆς. Ὁ πατὴρ Lagrange (*Revue biblique*, XXXIV, 1925, σελ. 374, π. 1) ὑπερήσπισε τὴν αὐθεντίαν τοῦ κειμένου: «Διὰ τὸν Ἑρμῆν, γράφει, ἡ εἰδωλολατρεία εἶναι ἓνα μέσον ἐναντίον τῆς ἀπιστίας τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων καὶ ὄχι συνέπεια τῆς πλάνης των ... Χάρις εἰς τὰ εἴδωλα οἱ ἄνθρωποι ἔσχον μίαν λατρείαν καὶ μίαν θρησκείαν». Ὡστε ἡ εἰδωλολατρεία εἶναι μὲν κατωτέρα θρησκεία κατάμεστος πλάνης, ἀξία ὅμως λόγου καὶ καλὴ διὰ τοὺς μὴ δυναμένους νὰ λατρεύουν ἐν πνεύματι. Ὁ Οὐάγγρων καὶ ὁ Πορφύριος ὑπεστήριξαν παρομοίας ἀπόψεις. Κατὰ τὸν Perrel διὰ ν' ἀποφύγωμεν κάθε δυσκολίαν, πρέπει νὰ μεταφράσωμεν: «Ὅπως οἱ προπάτορές μας, λόγῳ τῆς ἀπιστίας των καὶ τῆς ὀλιγορίας των ἀπέναντι τῆς λατρείας καὶ

Δύναται τις νὰ διερωτηθῇ, ἂν ἀποκαλύπτῃ τὴν πλάνην τῶν προγόνων του διατελῶν ὑπὸ τὸ κράτος ἐμπνεύσεως θείας, καὶ ἂν περιέροχεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ θρηνηῇ τὴν μέλλουσαν τιμωρίαν τῶν δαιμόνων ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν διαβολικῆς παρεμβάσεως. Ἐὰν πράγματι οἱ πρόγονοι δὲν ἀνεκάλυψαν τὴν τέχνην νὰ δημιουργοῦν θεοὺς, πάρα μόνον συνεπεία τῶν «βαρείας πλάνης των» περὶ τὴν διάγνωσιν τῆς θείας οὐσίας, ὥς καὶ συνεπεία τῆς ἀποχῆς των ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ τὴν θείαν θρησκείαν, εἶναι ἐκπληκτικὸν τὸ ὅτι ἡ τοιαύτη ἀπεχθὴς τέχνη ἐτέθη ἐκποδὼν ἀπὸ τὴν θρησκείαν ἐν πνεύματι, ἐφ' ὅσον ἀντιστρατεύεται ὁπωσδήποτε πρὸς αὐτήν; Μήπως ἡ ἀλήθεια δὲν ἀνασκευάζῃ τὴν πλάνην, ἡ πίστις δὲν ἀπομακρύνῃ τὴν ἀπιστίαν καὶ ἡ ἐπάνοδος πρὸς τὸν Θεὸν δὲν ἐπανορθώσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπομάκρυνσιν;

Ἐὰν ὁ Ἑρμῆς, χωρὶς νὰ ὑποδείξῃ τὰς αἰτίας, ἔλεγεν ὅτι οἱ πρόγονοί του ἐπενόησαν τὴν τέχνην τοῦ νὰ δημιουργοῦν θεοὺς, θὰ ἀπέκειτο, φυσικά, εἰς ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν, ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν εἴχομεν τὸ συναίσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εὐσεβείας, ὅτι οἱ πρόγονοί του δὲν θὰ εἶχον καταφύγει εἰς τὴν τέχνην ταύτην νὰ δημιουργοῦν θεοὺς, ἂν δὲν ἀπέστρεφον τὸ πρόσωπον ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, ἂν ἐσχημάτιζαν μίαν ἰδέαν περὶ τοῦ Θεοῦ ἀνταξίαν Του, ἂν κατηύθυνον τὸ πνεῦμά των πρὸς τὴν θείαν θρησκείαν καὶ τὴν λατρείαν της. Ἐὰν ἡμεῖς ἡμεῖς ἐκεῖνοι, πού θ' ἀπεδίδομεν τὴν προέλευσιν τῆς τέχνης ταύτης εἰς μίαν βαρείαν πλάνην τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὴν ἀποπλάνησιν τῆς ἐξαπατωμένης καὶ ἀπίστου ψυχῆς, ἀπομεμακρυσμένης ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν, ἡ ἀφροσύνη τῶν πολεμίων τῆς ἀληθείας θὰ ἦτο κατὰ τι μέτρον ὑποφερτὴ. Ἀφοῦ ὅμως ὁ Ἑρμῆς, αὐτὸς ὁ ἴδιος, θαυμάζει περισσότερον παντὸς ἄλλου τὴν δύναμιν τῆς τέχνης νὰ δημιουργῇ θεοὺς καὶ θρηνεῖ διὰ τὸ ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ νόμοι θὰ διατάξουν τὴν κατάργησιν ὅλων αὐτῶν τῶν χιμαιρικῶν θεοτήτων· ἀφοῦ ἀνομολογεῖ καὶ ὑπογραμμίζει τοὺς λόγους, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται ἡ ἀνακάλυψις τῆς τέχνης ταύτης, δηλαδὴ ὁμολογεῖ καὶ

τῆς θείας θρησκείας, (δηλαδὴ τῆς θρησκείας ἐν πνεύματι), ἐπλανήθησαν βαρύτατα ... Τινὲς — (Τουτέστιν ἄλλα πρόσωπα ἀληθῶς θρησκευτικά) — μεριμνῶντες, ὅπως μὴ ἐγκαταλείψουν ἐστερημένην κάθε θρησκευτικότητος τὴν ἀνθρωπίνην ἐκείνην ἀγέλην, ἐπενόησαν τὴν τέχνην τῆς δημιουργίας θεῶν. Εἰς τὴν φράσιν *ac religione divina inveniunt* τὸ ὑποκείμενον δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως *maiores*. Κατὰ τὸ Perret ὁ Αὐγουστῖνος ἐξεμεταλλεύθη ἐν προκειμένῳ μίαν κακόζηλον ἔκφρασιν.

σθησιν, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι λαξευμένη ;

Τὰ πονηρὰ ὅμως πνεύματα ταῦτα, συνδεόμενα διὰ μιᾶς ἐγκληματικῆς τέχνης πρὸς τὰ ἀγάλματα, ὑπήγαγον ὑπὸ μίαν οἰκτρὰν δουλείαν τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν των, εἰσάγοντες τούτους εἰς τὴν κοινωνίαν των.

Ἐντεῦθεν αἱ λέξεις τοῦ Ἀποστόλου : «ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει καὶ οὐ Θεῷ· οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γενέσθαι» (¹). Ὡστε κατόπιν τῆς ἐν λόγῳ αἰχμαλωσίας, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ἐκρατοῦντο δέσμιοι ἀπὸ τὴν πανουργίαν τῶν δαιμόνων ὠκοδομήθη ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ, ὁπόθεν ὁ ψαλμός: «Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ· ἄσατε τῷ Κυρίῳ· εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας Κύριος καὶ ἐναιτὸς σφόδρα, φοβερός ἐστιν ὑπὲρ πάντας τοὺς θεοὺς, ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια, ὁ δὲ Κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν»(²).

Ὅταν ὁ Ἑρμῆς ἀπηλπίζετο διὰ τὸ ὅτι θὰ ἤρχετο ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐτερματίζετο ἡ λατρεία τῶν εἰδώλων καὶ ἡ κυριαρχία τῶν δαιμόνων, δὲν διετύπωνε τὴν εὐχὴν, ὅπως συνεκισθῇ ἐπ' ἄπειρον ἡ αἰχμαλωσία αὕτη, ὁ τερματισμὸς τῆς ὁποίας προκαλεῖ τὸν ψαλμωδὸν νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν ἀνὰ τὸ Σύμπαν οἰκοδόμησιν τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, παρὰ μόνον τῇ εἰσηγήσει τοῦ πνεύματος τοῦ κακοῦ. Ἴδου τὴν ἀνήγγελλεν ὁ Ἑρμῆς μετὰ λύπης, ἴδου τὴν ἀνήγγελλεν ὁ Προφήτης μετὰ χαρᾶς. Δεδομένου ὅτι τὸ Πνεῦμα, πὺ ἐξυμνοῦσε τὴν νίκην ταύτην διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν, εἶναι νικηφόρον, ὁ Ἑρμῆς ἠναγκάσθη, ὡς ἐκ θαύματος, νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι τὰ ἔργα, ἡ καταστροφὴ τῶν ὁποίων θὰ ἐγίνετο παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ, δὲν εἶχον συντελεσθῇ παρ' ἀνθρώπων σοφῶν καὶ θρησκευομένων, ἀλλὰ ἐκ πλάνης, ἐξ ἀπιστίας, ἐξ ἀποχῆς ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ τὴν θρησκείαν ἐν πνεύματι. Ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ὁμιλῇ περὶ τῶν θεῶν, ὅταν δηλοῖ, ὅτι ἐδημιουργήθησαν παρ' ἀνθρώπων, μὲ τοὺς ὁποίους, ἐννοεῖται, δὲν πρέπει νὰ ὁμοιάζωμεν, δεικνύει καθαρά, ἐκὼν ἢ ἄκων, ὅτι αὐτοὶ οἱ θεοὶ δὲν πρέπει νὰ τιμῶνται παρ' ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν ὁμοιάζουν μὲ τοὺς δημιουργοὺς αὐτῶν, με ἄλλας λέξεις, δὲν πρέπει νὰ τιμῶνται ἀπὸ ψυχὰς σώφρονας καὶ θρησκευτικὰς. Ἐξ ἄλλου ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, οἱ δημιουργήσαντες, τοὺς θεοὺς τούτους, ἐπωμίσθησαν τὸ φορτίον τοῦ νὰ ἔχουν θεοὺς, πὺ δὲν

(¹) Κορίνθ. Α', ι', 20.

(²) Ψαλμ. 94, 1 καὶ ἐφεξῆς.

ἦσαν θεοί. Ἐντεῦθεν τὸ ῥητὸν τοῦ Προφήτου: «εἰ ποιήσῃ ἐαυτῷ ἄνθρωπος θεοὺς καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί» ⁽¹⁾. (Ἱερεμ. ιστ', 20)

Ὅθεν ὁ Ἑρμῆς ὀνομάζει θεοὺς—τοὺς θεοὺς τοιούτων ἀνθρώπων, μὲ δεξιοτεχνίαν «κατασκευασθέντας» ὑπὸ τοιούτων χειρῶν, μὲ ἄλλας λέξεις τοὺς δαίμονας, τοὺς ὁποίους μία τέχνη μυστηριώδης συνδέει μετὰ τῶν εἰδώλων διὰ τῶν δεσμῶν τῶν παθῶν των—τουτέστι θεοὺς πλασθέντας ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τούτοις ὁ Ἑρμῆς δὲν ἀποδίδει, ὅπως κάμνει ὁ πλατωνικὸς Ἀπουλήϊος, εἰς τοὺς δαίμονας,—ὑπεγραμμίσαμεν ἀρκούντως τὸν παραλογισμὸν καὶ τὴν μωρίαν τῆς γνώμης του—, τὸ προνόμιον τοῦ νὰ εἶναι ἐρμηνεῖς καὶ μεσάζοντες μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθέντων θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, διαβιβάζοντες πρὸς τὰ ὕψη τοὺς πόθους των καὶ διακομίζοντες τὰς χάριτάς των. Εἶναι παρὰ πολὺ ἀνόητον νὰ πιστεύσῃ κανεὶς, ὅτι θεοί, δημιουργηθέντες ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, δύνανται νὰ ἔχουν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλασθέντων θεῶν, ὁποῖαν ἐπιρροὴν δὲν ἔχουν οὔτε αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ὑπὸ τοῦ ἰδίου Θεοῦ δημιουργηθέντες. Ὁ δαίμων, ὁ συνδεθεὶς μεθ' ἑνὸς ἀγάλματος, χάρις εἰς μίαν ἀσεβῆ τέχνην, ἐγένετο θεὸς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ διὰ τοὺς τοιούτους εἰδους ἀνθρώπους, ὅχι διὰ κάθε ἄνθρωπον, ποίους θεοὺς θὰ ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν δὲν ἦτο αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀπατημένος, ἄπιστος καὶ ξένος πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεόν; Ἐὰν λοιπὸν οἱ δαίμονες, ποὺ λατρεύονται εἰς τοὺς ναοὺς καὶ εἰσῆχθησαν, ἀγνοῶ διὰ ποίας τέχνης, ἐντὸς τῶν ὁρατῶν ἀγαλμάτων, παρ' ἀνθρώπων, οἵτινες, μεταχειριζόμενοι τὴν τέχνην ταύτην, τοὺς ἔπλασαν θεοὺς, μολονότι ἦσαν ξένοι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι πρὸς τὴν λατρείαν καὶ τὴν θείαν θρησκείαν ἣ διέκειντο πρὸς αὐτὴν ἐχθρικῶς. Ἐὰν οἱ δαίμονες οὗτοι δὲν εἶναι ἐρμηνεῖς καὶ μεσάζοντες μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν, εἴτε λόγῳ τῶν μυσαρῶν καὶ ἐπαισχύντων ἡθῶν των, εἴτε διὰ τὸ ὅτι

(1) Ἡ φράσις «*idolis daemones per artem nescio quam cupiditatem vinculis inligatos*» εἶναι δυσνόητος. Κατὰ τὸν Perret ὁ Αὐγουστίνος εἶχεν ἴσως πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν διεστραμμένην βούλησιν τῶν δαιμόνων νὰ σαγηνεύουν τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ δαίμονες, εὐρίσκοντες εἰς τὰ εἰδωλα ἐν ἀπαράμιλλον μέσον δράσεως, τοὺς συνδέουν μετ' αὐτῶν στερεῶς. Πλὴν ὅμως οἱ ἄνθρωποι παίζουν καὶ αὐτοὶ τὸν ρόλον των ἐν προκειμένῳ διότι αὐτοὶ «προκαλοῦν» τοὺς δαίμονας (Πολιτ. Ζ' κα', κβ', κγ', κς—Η', κγ'.—Θ', ια). Ἱερουργίαι τινές, ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν, (Πολ. Α. ΣΤ', η'—Ζ, ιη'—κγ', κε',— Η', κστ') φέρονται παρουσιάζουσαι εἰς τοὺς δαίμονας εὐκαιρίας ἰδιαζόντως εὐνοϊκάς.

οἱ ἄνθρωποι, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ σφάλματά των, ἡ ἀπιστία των, ἡ ἀπομάκρυνσίς των ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ τὴν θεϊαν θρησκείαν, εἶναι πάντως καλύτεροι παρὰ οἱ θεοὶ ἐκεῖνοι, πὺν εἶναι ἔργον των· δὲν ὑπολείπεται παρὰ τὸ ὅτι ὅσα δύνανται νὰ πράττουν οἱ δαίμονες, τὰ πράττουν μόνον, ἐφ' ὅσον εἶναι τοιοῦτοι. Ὅταν φαίνωνται, ὅτι παρέχουν εὐεργετήματα, τότε εἶναι περισσότερον καταστρεπτικῇ, διότι τότε εἶναι μεγαλυτέρα ἡ ἀπάτη. Ἐπίσης κάποτε διαπράττουν ἐμφανέστατα τὸ κακόν, πλὴν ὅμως τὰς διαφόρους ὀλεθρίας πράξεις των δὲν τὰς ἐκτελοῦν παρὰ μόνον, ὅταν ἡ βαθεῖα καὶ μυστηριώδης θεία Πρόνοια τὸ ἐπιτρέπη καὶ καθ' ὃ μέτρον τὸ ἐπιτρέπει. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, δὲν εἶναι τόσον ἰσχυροὶ πλησίον τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τὴν ἰδιότητά των ὡς μεσαζόντων μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν θεῶν, χάρις εἰς τὴν φιλίαν τῶν θεῶν. Πράγματι δὲν ἤμποροῦν νὰ εἶναι οἱ μεσαζόντες τῶν ἀγαθῶν θεῶν, τοὺς ὁποίους ὀνομάζομεν ἁγίους ἀγγέλους, ⁽¹⁾ οἵτινες εἶναι ὄντα λογικά, οἰκοῦντα εἰς τοὺς ἁγίους τόπους τοῦ οὐρανοῦ, ὅπου θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί, ἐξουσίαι, ⁽²⁾ ἀπὸ ὅλα δὲ αὐτὰ διαφέρουν τόσον, λόγῳ τῶν ἰδιοτήτων τῆς ψυχῆς των, ὅσον ἡ ἀρετὴ διαφέρει ἀπὸ τὴν φαυλότητα καὶ ἡ καλοκαγαθία ἀπὸ τὴν κακίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Οὐδεμία ἀπόστασις δύναται νὰ μᾶς χωρίσῃ ἀπὸ τοὺς ἀγαθοὺς θεοὺς, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους. Δύναται νὰ μᾶς χωρίσῃ ἀπ' αὐτοὺς μόνον ἡ κακὴ θέλησις.

Δὲν πρέπει λοιπὸν κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐπιζητῶμεν τῇ παρεμβάσει τῶν δαιμόνων τὴν εὐνοίαν καὶ τὰ εὐεργετήματα τῶν θεῶν—ἢ μᾶλλον τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς μίαν ἀγαθὴν θέλησιν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν εὐρισκόμεθα μετ' αὐτῶν, νὰ ζῶμεν μαζί των καὶ νὰ λατρεύωμεν μὲ αὐτοὺς τὸν Θεόν, τὸν ὁποῖον καὶ αὐτοὶ λατρεύουν, μολονότι δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς βλέπωμεν μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς σαρκός. Δὲν εὐρισκόμεθα μακρὰν τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων παρὰ μόνον κατὰ τὸ μέτρον, καθ' ὃ ἡ ἀσυμφωνία τῆς θελήσεώς μας, ἡ ἀστάθεια καὶ ἡ ἐξα-

(¹) Περὶ τῆς συνταυτίσεως των ἀγγέλων μὲ τοὺς θεοὺς, βλ. Πολιτ. βιβλ. Θ', κγ'.

(²) Πρὸ βλ. Κολοσσ. Α', 16.

σθένησίς μας μᾶς καθιστοῦν ἐλεεινοὺς καὶ ἀθλίους, δὲν ἀπομακρυνόμεθα δὲ ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων, λόγῳ τοῦ ἐνδιαιτήματος ἐν τῇ σώματι, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς μας. Δὲν συνεννούμεθα μετ' αὐτῶν, ὅχι διότι κατοικοῦμεν τὴν γῆν εἰς μίαν σαρκικήν κατάστασιν, ἀλλὰ συνεπεία τῶν ἀκαθάρτων πρὸς τὰ γήϊνα ἐπιθυμιῶν μας ⁽¹⁾. Ὅταν ὁμως ἡ θεραπεία μας μᾶς καθιστᾷ ὁμοίους πρὸς αὐτούς, τοὺς πλησιάζομεν διὰ τῆς πίστεως, ἔω' ὅσον πιστεύομεν, ὅτι εἴμεθα ἱκανοὶ ν' ἀποκτήσωμεν τὴν εὐδαιμονίαν παρ' Ἐκείνου, ὅστις ἐδώρησεν αὐτὴν εἰς τοὺς ἀγγέλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΤ'.

**Ἀνοησία τοῦ Ἑρμοῦ νὰ θρηνῇ τὴν κατάργησιν τῶν λατρειῶν
τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐξέλιξις τῆς λατρείας τῶν Μαρτύρων.**

Πρέπει νὰ ὑπογραμμίσωμεν τὸ χωρίον ἐκεῖνο, ὅπου ὁ Αἰγύπτιος οὗτος, προβλέπων μετὰ λύπης, ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἐτίθετο ἐκποδὼν μία ὁλόκληρος λατρεία, καθιδρυθεῖσα, κατὰ τὴν ὁμολογίαν του, ἐκ μιᾶς βαρυτάτης πλάνης, ἐκ τῆς ἀπιστίας, ἐκ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ τὴν θείαν θρησκείαν, προσθέτει: «Καὶ τότε ἡ γῆ αὕτη, ἡ τόσον ἁγία, ἐστία τῶν βωμῶν καὶ τῶν ναῶν, θὰ εἶναι πλήρης τάφων καὶ νεκρῶν». Ὡς ἐὰν ἡ λατρεία αὕτη, ἐὰν ἔμενεν ὀρθία, οἱ ἄνθρωποι δὲν θ' ἀπέθνησκον πλέον, ἢ ὥς ἐὰν οἱ νεκροὶ θὰ ἐθάπτοντο κάπου ἄλλοῦ καὶ ὅχι πλέον ἐντὸς τῆς γῆς! Ὡς ἐὰν καθ' ὃ μέτρον παρήρχοντο τὰ ἔτη καὶ αἱ ἡμέραι δὲν θὰ ηὐξάνοντο οἱ τάφοι καθ' ὃν χρόνον καὶ οἱ νεκροί!

Εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκεῖνο, ποὺ φαίνεται, ὅτι καταθλίβει τὸν Ἑρμῆν εἶναι τὸ ὅτι τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἱερὰ θὰ διεδέ-

---

(1) .. «ὦ ν Θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνη αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες! ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν». Φιλιπ. Γ, 19. «Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὸ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος, τὰ ἄνω φροενεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· ἀπεθάνατε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ· ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ». Κολοσσ. Γ' 1—4.

χοντο τ' ἀναμνηστικὰ μνημεῖα τῶν Μαρτύρων μας ⁽¹⁾. Φυσικά, ὅσοι ἀναγινώσκουν τοῦτο μὲ πνεῦμα διεστραμμένον καὶ ἐχθρὸν, φαντάζονται, ὅτι, ὅπως αὐτοὶ ἐλάτρευον τοὺς θεοὺς εἰς τοὺς ναοὺς, ἡμεῖς λατρεύομεν τοὺς νεκροὺς μας εἰς τάφους· τόσον μεγάλη εἶναι τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἡ τύφλωσις, ὥστε νὰ προσκρούουν ἐπὶ τὰ ὄρη καὶ νὰ μὴ θέλουν νὰ ἴδουν ὅ,τι σκορπᾷ εἰς τὰ ὄμματά των ἐκθαμβωτικὸν φῶς! Δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν, ὅτι εἰς τὴν εἰδωλολατρικὴν φιλολογίαν δὲν εὐρίσκονται διόλου θεοί, οἱ ὅποιοι νὰ μὴ ὑπῆρξαν κάποτε ἄνθρωποι καὶ νὰ μὴ ἔλαβον μετὰ τὸν θάνατόν των θείας τιμᾶς. Ἀφίνω κατὰ μέρος τὰς ὑποδείξεις τοῦ Οὐάρωνος, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται, ὅτι ὅλοι οἱ νεκροὶ ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν Ἑθνικῶν ὡς χθόνιοι δαίμονες (Manes) ⁽²⁾ ἀποδεικνύει δὲ τοῦτο ἐκ τῶν ἱεροτελεστιῶν, τῶν εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς νεκροὺς ἀφιερωμένων, ἰδίως δὲ ἐκ τῶν μακαβρίων ἀγώνων, τοὺς ὁποίους ὁ Οὐάρων ἐκλαμβάνει ὡς τὴν σημαντικωτέραν ἀπόδειξιν τῆς θεϊκῆς φύσεως τῶν τεθνεώτων, ⁽³⁾ δεδομένου ὅτι οἱ ἀγῶνες, δὲν εἶχον ποτὲ ἐκτελεσθῆ παρὰ μόνον πρὸς τιμὴν ὑπερανθρωπίνων δυνάμεων.

Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἑρμῆς, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ λόγος ἐνταῦθα, εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ ἔργον του, ὅπου, προλέγων τὸ μέλλον, λέγει περίλυπος: «Καὶ τότε αὐτὴ ἡ ἁγία γῆ, ἐστία τῶν βωμῶν καὶ τῶν ναῶν, θὰ εἶναι πλήρης τάφων καὶ νεκρῶν», ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ θεοὶ τῶν Αἰγυπτίων δὲν ἦσαν παρὰ μόνον ἄνθρωποι. Κατόπιν δὲ τῆς δηλώσεώς του, ὅτι οἱ πρόγονοί του διέπραξαν βαρύντατα σφάλματα ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν θεῶν, ὅτι ἦσαν ἄπιστοι, ἀδιάφοροι πρὸς τὴν λατρείαν καὶ τὴν θεῖαν θρησκείαν καὶ τέλος, ὅτι αὐτοὶ ἐφεῦρον τὴν τέχνην τοῦ δημιουργεῖν θεοὺς, παρατηρεῖ τὰ κάτωθι: «Μὲ τὴν τέχνην, ταύτην συνεδύασαν μίαν δύναμιν σχετικὴν, παρελημμένην ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ Σύμπαντος καὶ προσθέτοντες ταύτην εἰς τὴν τέχνην, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ πλάσουν ψυχὰς, ἐπεκαλέσθησαν τὰς ψυχὰς τῶν δαιμόνων καὶ τῶν

(1) Ἡ ἐν προκειμένῳ ἐρμηνεία τοῦ Αὐγουστίνου φαίνεται ὀρθοτάτη. Διὰ τὸν μεταφραστὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ Χριστιανισμὸς ἐσήμαινε βαρβαρότητα, μῖσος πρὸς τὸ φῶς, μῖσος πρὸς τὴν ζωὴν. Τοὺς τάφους ἐκάλυπτε ἓνα στρώμα γῆς, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἀπήστραπτεν ἀπὸ τὴν ὑπέροχον ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ναῶν. Βλ. Labriolle, La Réaction païenne, σελ. 359.

(2) Manes 1) αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων, αἱ σκιαί, οἱ νεκροί, 2) dii Manes οἱ χθόνιοι δαίμονες, 3) πτώμα, σορός, 4) ὁ Ἄδης διαμονὴ τῶν ψυχῶν.

(3) Δηλαδή τῶν ψυχῶν τῶν νεκρῶν.

ἀγγέλων, καὶ τὰς ἐνέκλεισαν ἐντὸς ἱερῶν εἰκόνων καὶ ἱερῶν μυστηρίων μὲ τὸν σκοπὸν, ὅπως τὰ ἀγάλματα ταῦτα, χάρις εἰς τὰς ψυχάς, ἀποκτήσουν τὴν δύναμιν νὰ εὐεργετοῦν ἢ νὰ βλάπουν. Μετὰ τὰς δηλώσεις ταύτας ὁ Ἑρμῆς συνεχίζει, ὡς ἐὰν ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ τὰ λεγόμενά του μὲ παραδείγματα: «Πράγματι, ὁ πάππος σου, ὦ Ἀσκληπιέ, ὁ πρῶτος ἐφευρέτης τῆς Ἱατρικῆς, ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ἐπὶ ἐνὸς ὄρους τῆς Λιβύης, ὅχι μακρὰν τῆς ὄχθης τῶν κροκοδείλων, ἀφιερώθη ἕνας ναός, ὅπου ἀναπαίονται τὰ λείψανά του, δηλαδή τὸ σῶμά του,—διότι ὅ,τι ἀπομένει ἐκ τοῦ ἀτόμου του ἢ μᾶλλον ὁλόκληρον τὸ ἄτομόν του κατὰ τὸ μέτρον, καθ' ὃ τὸ ἀνθρώπινον πλάσμα ἔχει ζωὴν καὶ αἴσθησιν, ἐπανῆλθεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰς μίαν καλυτέραν κατάστασιν, καὶ παρέχει τώρα εἰς τοὺς νοσοῦντας διὰ τῆς ὑπερανθρώπου δυνάμεώς του κάθε δυνατὴν ἀνακούφισιν, τὴν ὁποίαν ἐσυνήθιζε νὰ παρέχῃ χάρις εἰς τὴν ἱατρικὴν του τέχνην.

Ἴδου λοιπὸν ὁμολογῶν ὅτι ἕνας νεκρὸς λατρεύεται ὡς θεὸς καὶ εἰς τὸν τόπον ἀκόμη ἐκεῖνον, ὅπου εἶχε τὸν τάφον του. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν «ἐπάνοδον εἰς τὸν οὐρανόν», ὁ Ἑρμῆς εἶναι συγχρόνως ἀπατημένος καὶ ἀπατεῶν.

«Ὁ Ἑρμῆς, λέγει ἀκόμη ὁ προπάππος μου, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου φέρω, δὲν παρέχει τὴν βοήθειαν αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, ὅπου ἔχει τὴν κατοικίαν του καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλει τὸ ὄνομά της: δὲν παρέχει λέγω, τὴν συνδρομὴν του εἰς ὅλους τοὺς θνητούς, ποὺ προσέρχονται ἀπὸ ὅλους τοὺς τόπους καὶ δὲν τοὺς σώζει;»

Πράγματι, αὐτὸς ὁ ἀρχαῖος Ἑρμῆς, ποὺ λέγει, πὼς εἶναι προπάππος του, κατοικεῖ, καθὼς λέγουν, εἰς τὴν Ἑρμόπολιν ⁽¹⁾ ἣτις φέρει τὸ ὄνομά του. Ἴδου λοιπὸν δύο θεοί, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζεται, ὅτι ὑπῆρξαν ἄνθρωποι: ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ὁ Ἑρμῆς. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἀσκληπιόν, Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι ἔχουν τὴν αὐτὴν γνώμην. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὸν Ἑρμῆν, πολλοὶ δὲν πιστεύουν, ὅτι ὑπῆρξεν ἄνθρωπος. Καὶ ὅμως ὁ Ἑρμῆς διατείνεται, ὅτι ὑπῆρξε προπάππος του. Ἀλλὰ ὁ θεὸς Ἑρμῆς δὲν εἶναι ὁ «πάππος» Ἑρμῆς, μολονότι φέρει τὸ ἴδιον ὄνομα. Δὲν θέλω νὰ συζητήσω ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἐὰν ὁ Ἑρμῆς, ὡς θεός, εἶναι διάφορος τοῦ Ἑρμοῦ, προπάππου τοῦ Τρισμεγίστου. Ἀρκεῖ τὸ ὅτι, ὅπως ὁ Ἀσκληπιός, ἔτσι καὶ ὁ Ἑρμῆς ἐγένετο θεός, ἀφοῦ προηγουμένως ὑπῆρξεν ἄνθρωπος, κατὰ τὴν

---

(1) Ἑρμόπολις καὶ Ἑρμούπολις : 1) ἀρχαία πόλις τῆς μεσαίας Αἰγύπτου, ἢ λεγομένη Μεγάλη, πρωτεύουσα τοῦ ὁμωνύμου νομοῦ, ἢ σημερινὴ Ἀχμουκιέ. 2) Μικρὰ πόλις τῆς κάτω Αἰγύπτου, ἢ καλουμένη σημερινὸν Νταμανχούρ.

μαρτυρίαν τοῦ ἐγγόνου του, τοῦ Τρισμεγίστου, τὸ γόητρον τοῦ ὁποίου εἶναι τόσο μεγάλο εἰς τὸν κύκλον τῶν ἀνθρώπων του. Ὁ Ἑρμῆς συνεχίζει ὡς ἀκολουθῶς: «Ἡ Ἰσις, ἡ σύζυγος τοῦ Ὀσίριος, πόσα εὐεργετήματα δὲν μᾶς παρέχει, ὅταν μᾶς εὖνοῃ, ἀλλὰ πόσον μᾶς βλάπτει, ὅταν ἐρεθίζεται ἐναντίον μας» ⁽¹⁾ Ἐν συνεχείᾳ θέλει ν' ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ θεοί, οἱ δημιουργηθέντες ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, χάρις εἰς τὴν τέχνην, ποὺ ἐμνημονεύσαμεν, ἀνῆκουν εἰς τὴν χορείαν τῶν εὐερεθίστων θεῶν, καὶ μᾶς προάγει εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι κατ' αὐτὸν αἱ δαίμονες ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὰς ψυχὰς τῶν τεθνεώτων. Οἱ δαίμονες οὗτοι, συμφώνως μὲ τοὺς ἰσχυρισμούς του, ἐνεκλείσθησαν ἐντὸς ἀγαλμάτων, χάρις εἰς τὴν τέχνην ἐκείνην, ἣν ἐφευρεθεῖσαν παρ' ἀνθρώπων ἐξαπατηθέντων ἀπὸ μίαν βαρεῖαν πλάνην· παρ' ἀνθρώπων ἀπίστων καὶ ἀθρόσκων, δεδομένου ὅτι οἱ δημιουργοῦντες θεοὺς τοιαύτης φύσεως, δὲν ἠδύναντο, φυσικά, νὰ πλάσουν ψυχὰς.

Κατόπιν, προκειμένου περὶ τῶν ἀντεκδικήσεων τῆς Ἰσιδος, ὅταν αὕτη ἐξοργισθῇ, προσθέτει: «Διότι αἱ θεότητες τῆς γῆς καὶ τοῦ κόσμου ὑπόκεινται εἰς τὸ πάθος τῆς ὀργῆς, ἐφ' ὅσον ἔχουν διαπλασθῇ καὶ συγκροτηθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἐτέρας φύσεως». Λέγων ἐκ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἐτέρας φύσεως ἐννοεῖ: «ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος,»—ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ δαίμων καὶ τὸ σῶμα τὸ ἄγαλμα. «Ἐντεῦθεν προκύπτει, λέγει ἐν

---

(1) Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δέον νὰ ἐξάρῳμεν τὸ γεγονός, ὅτι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευον εἰς ἓνα ἐκεῖθεν τοῦ τάφου κόσμον, ὅπου ἐδικάζοντο αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν ὑπὸ τοῦ Ὀσίριος. Τὰ κείμενα τῶν Πυραμίδων, (περίπου 2500 π. Χ), δηλαδὴ τὰ ἀρχαιότερα αἰγυπτιακὰ μνημεῖα, τὰ ἀποκαλύπτουν τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, δὲν θίγουν μὲν ἠθικῆς φύσεως ζητήματα, ἐν τούτους ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ τῶν γραμμῶν, ὅτι ὁ δίκαιος ἀνταμείβεται καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του καὶ ὅτι τὸν κακὸν καὶ τὸν φαῦλον τιμωροῦν αὐστηροὶ καὶ ἀμείλικτοι νόμοι. Εἰς τὸ ἑκατοστὸν εἰκοστὸν πέμπτον βιβλίον τῶν Νεκρῶν, συνταχθὲν κατὰ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, ὁ νεκρὸς προβαίνει εἰς «ἀρνητικὴν ἐξομολόγησιν», δηλαδὴ ὁμολογεῖ, ὅτι δὲν διέπραξεν ἀνομήματα ἢ ἁμαρτήματα ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς διεξοδικὸν κατάλογον παραβάσεων» ὑπὸ τοῦ Νόμου καὶ τῆς Ἠθικῆς τιμωρουμένων. Ἀντιστοίχους ὁμολογίας εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὰς αὐτοβιογραφίας. Ὁ ἡγεμὼν ἢ ὁ ὑπάλληλος, ὁ ἐντεταλμένος τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν πολιτῶν διαβεβαιοῖ, ὅτι κατέβαλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν, ὅπως προστατεύῃ τοὺς ἀδυνάτους καὶ τὰς χήρας, ὅτι ἔδιδεν ἐνδύματα εἰς τοὺς γυμνοὺς καὶ τροφὴν εἰς τοὺς πεινῶντας.

συνεχεία ὁ Ἑρμῆς, ὅτι αἱ τοιαῦται δημιουργίαι τοῦ ἀνθρώπου καλοῦνται ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων «ἰερά ἐμψυχωμένα ὄντα καὶ ὅτι καὶ διάφοροι πόλεις, τιμοῦν τὰς ψυχάς, αἱ ὁποῖαι, ὅταν ἔζων οἱ κάτοχοί των, ἐξηγνίσθησαν, ὑπακούουσai εἰς τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνοι ἐθέσπισαν καὶ τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα φέρουν»⁽¹⁾.

Ἀλλὰ τότε τί θὰ γίνη τὸ πικρὸν παράπονον τοῦ Ἑρμοῦ, ὅτε οὗτος ὠμίλει περὶ τῆς Αἰγύπτου, ἁγίας γῆς, ἐστίας βωμῶν καὶ ναῶν, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ καταντήσῃ χῶρος τάφων καὶ νεκρῶν; Διότι τὸ πνεῦμα τῆς ἀποπλανήσεως, ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ὁποίου ἀπεφάνθη ὁ Ἑρμῆς κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ἠναγκάσθη ν' ὁμολογήσῃ διὰ τοῦ στόματός του, ὅτι ἡ γῆ αὕτη ἦτο ἤδη πλήρης τάφων καὶ νεκρῶν, τοὺς ὁποίους ἐλάτρευον ὡς θεοὺς οἱ Αἰγύπτιοι. Διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἑρμοῦ ἐξεφράζετο ἡ ὀδύνη τῶν δαιμόνων, διότι διησθάνοντο τὰ βασανιστήρια, ποὺ τοὺς ἀνέμεναν πλησίον τῶν μνημείων τῶν μαρτύρων. Πόσες φορὲς δὲν τοὺς εἶδαν εἰς τοιούτους χώρους νὰ σπαρταροῦν ἀπὸ τοὺς πόνους, νὰ προβαίνουν εἰς ὁμολογίας καὶ νὰ ἐξέρχονται ἀπὸ τῶν δαιμονιοπλήκτων τὰ σώματα!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ἡ λατρεία τῶν Μαρτύρων ἀνωτέρα τῆς λατρείας πρὸς τοὺς θεούς.

Ἐν τούτοις δὲν ἀφιερώνομεν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους τοὺς μάρτυρας οὔτε ναοὺς, οὔτε ἱερατεῖα, οὔτε ἱεροτελεστίας, οὔτε θυσίας. Οἱ μάρτυρες δὲν εἶναι θεοὶ δι' ἡμᾶς, ὁ Θεὸς των εἶναι καὶ ὁ Θεὸς μας ⁽²⁾. Φυσικὰ τιμῶμεν τὴν μνήμην των, ὡς ἁγίων ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ, οἱ ὁποῖοι, μέχρι τῆς στιγμῆς τοῦ θανάτου των, ἐπάλαισαν διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀληθείας, διὰ τὴν κατα-

---

(1) Ἡ φράσις αὕτη εἶναι δυσνόητος. Ὁ Lagrange, (Révue biblique XXXIV, 1925, σελ. 373, π. 2) φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ ὑπαινιγμοῦ εἰς τὴν ζωολατρείαν τῶν Αἰγυπτίων ἢ ὅτι πρέπει νὰ μεταφράσωμεν τὴν ἰδιαζόντως σκοτεινὴν περίοδον : *Quorum sunt consacratae vi-ventes* : αἱ ψυχαὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τὰς ἀφιέρωσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς των. Πάντως ὁλόκληρον τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι λίαν δυσνόητον.

(2) Περὶ τῆς λατρείας τῶν Μαρτύρων κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀρχαιότητα ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον παρέχει τὸ βιβλίον τοῦ Πατρὸς Delehaye, «Les Origines du culte des Martyrs».

νίκησιν τῆς πλάνης καὶ τοῦ ψεύδους. Ἴσως τινὲς πρὸ αὐτῶν ἐσκέπτοντο κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἀλλ' ὁ φόβος τοὺς ἐπέβαλλε σιωπὴν.

Ἐπῆρξε ποτὲ ἓνας πιστός, ποὺ νὰ ἤκουσε τὸν ἱερέα ὀρθιον ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο εἶχε κατασκευασθῇ πρὸς τιμὴν καὶ διὰ τὴν λατρείαν ἐπὶ τοῦ σώματος ἑνὸς Μάρτυρος, νὰ λέγῃ: «Προσφέρω τὴν θυσίαν ταύτην εἰς τὸν Πέτρον ἢ τὸν Παῦλον ἢ τὸν Κυπριανόν;» Ἀσφαλῶς ὄχι! Ἐνώπιον τῶν μνημείων τούτων τῶν Μαρτύρων ἡ θυσία δὲν προσφέρεται παρὰ μόνον εἰς τὸν Θεόν, ὅστις τοὺς ἔπλασεν ἄνθρώπους καὶ μάρτυρας καὶ τοὺς συνέδεσε μὲ τὴν οὐρανίαν τῶν ἁγίων Ἀγγέλων δόξαν. Κατὰ τὰς τοιαύτας ἐπισήμους ἱερουργίας διαδηλοῦμεν τὴν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν διὰ τὰς νίκας των, ἐορτάζοντες δὲ τὴν μνήμην των, ἐνθαρρυνόμεθα εἰς τὸ νὰ ποθῶμεν τοὺς στεφαίνους καὶ τὰς δάφνας των καὶ νὰ ζητῶμεν τὴν βοήθειαν τοῦ Ὑψίστου. Ὡστε τὰ τεκμήρια τῆς λατρείας, ποὺ οἱ πιστοὶ προσφέρουν εἰς τοὺς Μάρτυρας, εἶναι τιμαὶ ἀποδιδόμεναι εἰς τὴν μνήμην των, δὲν εἶναι θυσίαι καὶ ἱερουργίαι ἀπονεμόμεναι εἰς νεκρούς, ὥς ἂν ἦσαν θεότητες.

Μερικοὶ προσκομίζουν καὶ φαγητά, ἀλλ' οἱ φωτισμένοι πιστοὶ δὲν τὸ κάμνουν, ὑπάρχουν μάλιστα καὶ τόποι, ὅπου τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἄγνωστον ⁽¹⁾. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους, οἱ ἀποθέτοντες φαγητὰ παρὰ τοὺς τάφους, ἀφοῦ προσευχηθοῦν, τὰ παίρνουν μαζὶ των διὰ νὰ τὰ φάγουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἢ διὰ νὰ τὰ δώσουν εἰς τοὺς ἀπόρους, δὲν θέλουν δηλαδὴ παρὰ νὰ τὰ καθαγιάζουν διὰ τῶν Μαρτύρων, ἐνώπιον τοῦ Κυρίου τῶν Μαρτύρων. Δὲν πρόκειται διόλου περὶ θυσίας τινὸς προσφερομένης πρὸς τοὺς Μάρτυρας, αὐτὸ δὲ τὸ γνωρίζει ἐκεῖνος, ποὺ εἶναι ἐνήμερος τῆς θυσίας, ποὺ προσφέρουν οἱ Χριστιανοὶ ὥς καὶ Ἐκεῖνος, πρὸς τὸν ὁποῖον τὴν προσφέρουν.

Ὡστε ἡμεῖς δὲν τιμῶμεν τοὺς Μάρτυράς μας οὔτε μὲ θείας τιμᾶς οὔτε μὲ ἀνθρώπινα κακουργήματα, ὅπως κάμνουν οἱ Ἐθνικοὶ διὰ τοὺς θεοὺς των. Δὲν προσφέρομεν εἰς αὐτοὺς θυσίας καὶ δὲν μεταβάλλομεν τὰς ἀναισχυντίας των εἰς θρησκευτικούς ἐορτασμούς.

Ἴδου ἡ Ἰσις, ἡ σύζυγος τοῦ Ὀσίριος, ἡ αἰγυπτία θεά, καὶ

---

(1) Ἀναφέρομεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς μητρὸς τοῦ Αὐγουστίνου Μόνικας, ἡ ὁποία, εὕρισκομένη εἰς τὸ Μεδιόλανον (Μιλάνον), ἠθέλησε ν' ἀποθέσῃ ἐπὶ τῶν τάφων τῶν Ἀγίων, κατὰ τὸ ἀφρικανικὸν ἔθιμον πολλόν, οἶνον καὶ ἄρτον, ἀλλ' ἐμποδίσθη ἀπὸ τὸν νεωκόρον. ὅστις ἐξετέλει ἐπακριβῶς τὰς ἐντολὰς τοῦ Ἀμβροσίου. (Ἐξομολογ. ΣΤ', β').

οἱ πρόγονοί της, ὅλοι αὐτοὶ βασιλεῖς κατὰ τὴν γραπτὴν παράδοσιν. Ἡ Ἰσις προσφέρουσα θυσίαν εἰς τοὺς προγόνους της, ἐπέτυχεν ἄφθονον θερισμὸν κριθῆς, καὶ ἔδειξε τοὺς στάχυν εἰς τὸν βασιλέα σύζυγόν της: διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὴν συνταυτίζουν πρὸς τὴν Δήμητραν. Δι' ὅλας τὰς κακὰς πράξεις τῆς Ἰσιδος ἡμπορεῖ κανεῖς ν' ἀναγνώσῃ, ἐὰν θέλῃ καὶ ἂν δύναται, ὅχι ἀφηγήσεις τῶν ποιητῶν, ἀλλὰ τὰ αἰγυπτιακὰ μυστηριακὰ βιβλία. Ἄλλως τε θὰ σχηματίσῃ κανεῖς μίαν ἰδέαν ἀναγινώσκων τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Ὀλυμπιάδα, κατόπιν τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ ἱερέως Λέοντος, ⁽¹⁾ ὅταν δὲ τὴν ἀναγνώσῃ, ὥς τὴν διεξέλθῃ ἀκόμῃ μίαν φορὰν μὲ τὴν σκέψιν του! Ἄς σκεφθῇ ποῖοι ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, χάριν τῶν ὁποίων, μετὰ τὸν θάνατόν των, κατήρτισαν μίαν λατρείαν, ὥς ἐὰν ἦσαν θεοί, καὶ διὰ ποίας πράξεις των τὴν κατήρτισαν. Ἄς μὴ τολμήσουν νὰ συγκρίνουν μὲ κανένα τρόπον τοὺς λεγομένους θεοὺς των, ὅπουδ' ἔποτε καὶ ἂν τοὺς ὀνομάζουν θεοὺς, πρὸς τοὺς Μάρτυράς μας, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι θεοὶ δι' ἡμᾶς. Δὲν καθιδρούσαμεν δι' αὐτοὺς ἱερατεῖα, δὲν τοὺς προσφέρομεν θυσίας: τοῦτο θὰ ἦτο

---

(1) Λέων ὁ Πελλαῖος ἦτο εἰς ἓκ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι, καθὼς ἀκριβῶς ὁ Εὐήμηρος, προσεπάθησαν νὰ ἐρμηνεύσουν τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις τῶν συγχρόνων του ὀρθολογικῶς. Ὁ Λέων φέρεται συγγράψας ἓνα ἔργον περὶ τῶν θεῶν τῆς Αἰγύπτου, συνδεόμενον μὲ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Ὀλυμπιάδα. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀνέφερεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτι κάποιος αἰγύπτιος ἀρχιερεὺς, δειλιάσας λόγῳ τῆς μεγάλης κατακτητικῆς δυνάμεώς του, ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν τὴν αὐθεντικὴν ἱστορίαν ὅλων τῶν αἰγυπτίων θεῶν, ἐξ ἧς προέκυψεν, ὅτι ἦσαν εἰς τὴν πραγματικότητα ἄνθρωποι, οἱ παλαιοὶ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου. Πιθανῶς τὸ ἔργον τοῦτο νὰ ἐπεδίωκε καὶ κάποιον πολιτικὸν σκοπὸν, δηλαδὴ νὰ συνηθίσῃ τοὺς Ἑλληνας εἰς τὴν ἰδέαν τῆς θεοποιήσεως τῶν βασιλέων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἢ ὡς ἄνω συγγραφὴ συνδέεται μετὰ μεγάλης δεξιότητος πρὸς τὴν ἀπόκρυφον ἐκείνην λογοτεχνίαν, ἣτις εἶχεν ἀναπτυχθῇ ὀλίγα ἔτη πρωτότερα γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἰδίως ὑπὸ τύπον ἐπιστολῶν, ἀπευθυνομένων πρὸς τὴν μητέρα του. Προφανῶς οἱ Χριστιανοὶ ἀπολογηταὶ ἐγνώρισαν τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν ἀπὸ τὸν Οὐάρωνα, χωρὶς ὅμως νὰ μορφώσουν οὔτε περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Λέοντος, μετημφιεσμένου εἰς αἰγύπτιον ἀρχιερέα οὔτε περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὡς ἄνω μυστηριακοῦ βιβλίου σαφῇ καὶ ἀκριβῇ ἰδέαν. Διὰ τοῦτο δὲν γίνεται λόγος οὔτε περὶ τοῦ Ρωμύλου οὔτε περὶ τοῦ Πίκου ἢ τοῦ Φαύνου, ἐνῶ ἡ συνταύτισις τῆς Ἰσιδος μὲ τὴν Δήμητραν ἦτο εἰς τοὺς Ἑλληνας πατροπαράδοτος. (Βλ. Ἡρόδ. Β'. 59, 156).

ἀπρεπές, ἀνάρμοστον, ἀθέμιτον. Τιμαὶ καὶ θυσίαι ἀνήκουν μόνον εἰς τὸν Θεόν. Ἐπίσης δὲν τοὺς διασκεδάζομεν μὲ τὰ ἴδια τὰ ἐγκλήματα τῶν, μὲ τοὺς βδελυροὺς ἐκείνους ἀγῶνας, ὅπου οἱ Ἑθνικοὶ ἐξυμνοῦν τὰς ἀνασχυντίας τῶν θεῶν τῶν, εἴτε ἂν τὰς διέπραξαν, ὅταν ἀκόμη ἦσαν ἄνθρωποι, εἴτε διότι δὲν πρόκειται κατὰ τοὺς τοιοῦτους ἀγῶνας παρὰ περὶ φαντασιώσεων, αἵτινες προκαλοῦν τὴν ἀπόλαυσιν δαιμόνων, μετὰ λύσσης ἐπιδιωκόντων τὸν ὀλεθρον τῶν ἀνθρώπων.

Προφανῶς δὲν ἦτο τοιοῦτος δαίμων ἐκεῖνος, τὸν ὅποιον ἐθεώρει ὁ Σωκράτης ὡς θεόν, ἐὰν οὗτος εἶχεν ἓνα θεόν ⁽¹⁾. Ἴσως ὅμως ὁ χρηστὸς αὐτὸς ἄνθρωπος, ξένος πρὸς τὴν τέχνην νὰ «κατασκευάζη» θεούς, ἐπρομηθεύθη ἓνα θεὸν παρ' ἐκείνων, πού ἤθελαν νὰ εἶναι ἄριστοι εἰς τὴν τέχνην ταύτην.

Τί νὰ εἶπω ἀκόμη; Τὸ ὅτι πνεύματα, ὅπως ἐκεῖνα δὲν πρέπει νὰ λατρεύωνται πρὸς ἀπόκτησιν τῆς πέραν τοῦ τάφου ζωῆς, οὐδεὶς ἄνθρωπος, ὅσον ὀλίγον σοφὸς καὶ ἂν εἶναι, ἤμπορεῖ ν' ἀμφιβάλλῃ. Δυνατὸν ὅμως ν' ἀπαντήσουν, ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ εἶναι ἀγαθοί, ἐνῶ ἐκ τῶν δαιμόνων ἄλλοι εἶναι ἀγαθοὶ καὶ ἄλλοι κακοὶ καὶ ὅτι τιμαὶ μόνον εἰς τοὺς ἀγαθοὺς πρέπει ν' ἀποδίδονται διὰ νὰ δυνηθῇ κανεὶς ν' ἀποκτήσῃ τὴν αἰωνίως εὐτυχισμένην ζωήν.

Πόσον ἀξίζει ἡ ἰδέα αὕτη θὰ τὸ ἴδωμεν εἰς τὸ ἀκόλουθον βιβλίον.

---

(1) Τὴν φράσιν «si (Socrates) haberet deum» (ἐὰν ὁ Σωκράτης εἶχε Θεόν), πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὡς ἑξῆς: «ἐὰν ὁ Σωκράτης εἶχεν ἓνα Θεὸν διακείμενον πρὸς αὐτὸν φιλικῶς». Ὁ Αὐγουστῖνος ἀναμφιβόλως δὲν ἠθέλησε νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἐπίστευεν εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἦτο ἄθεος.

BIBLION ENATON

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τὰ ἐκ τοῦ ὀγδόου βιβλίου συμπεράσματα.

Τινὲς ἔχουν περὶ τῶν θεῶν τὴν ἰδέαν, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ θεοί. Ἄλλοι, μορφώσαντες περὶ αὐτῶν ἐμφρονεστέραν γνώμην, τοὺς ἀνήγαγον εἰς τόσον ὑψηλὴν περιωπὴν, ὥστε δὲν ἐτόλμησαν νὰ πιστεύσουν, ὅτι ὑφίστανται καὶ κακοὶ θεοί. Ἄλλ' οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν ὑπαρξιν κακοβούλων θεῶν ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς τὸ ὄνομα «δαίμονες», συνέβη δέ, μολονόαι σπανιώτερον, νὰ ὀνομάζουν δαίμονας τοὺς θεούς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς ἐκείνους, κατὰ τοὺς ὁποίους οἱ θεοὶ δὲν δύνανται νὰ εἶναι παρὰ μόνον ἀγαθοὶ μὲ καλοκαγαθίαν ὑπερτέραν πάσης ἀνθρωπίνης τοιαύτης, οὗτοι μὴ δυνάμενοι ν' ἀρνηθοῦν τὰς ἐνεργείας τῶν δαιμόνων, ταράσσονται εὐλόγως, καὶ δὲν θέλουν νὰ παραδεχθοῦν, ὅτι τοιαῦται ἐνέργειαι εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτελῶνται ὑπὸ τῶν θεῶν, οἵτινες εἶναι κατ' αὐτούς, ἄνευ ἐξαιρέσεως, ἀγαθοί. Ἀναγκάζονται λοιπὸν νὰ παραδεχθοῦν, κάποιαν διαφορὰν μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν δαιμόνων. Παραδέχονται λοιπόν, ὅτι ὅσα τοὺς ἀπαρέσκουν, ὅχι ἄνευ λόγου, εἴτε εἰς τὰ ἔργα εἴτε εἰς τὰ ἔκφυλα πάθη, τ' ἀποκαλύπτοντα τῶν ἀοράτων πνευμάτων τὴν δύναμιν, εἶναι ἐνέργειαι τῶν δαιμόνων καὶ ὄχι τῶν θεῶν. Ἀφ' ἑτέρου, πεπεισμένοι, ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἀναμειγνύονται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς ἀνθρωπότητος, φρονοῦν ὅτι οἱ δαίμονες εἶναι τρόπον τινὰ μεσολαβηταὶ μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων διὰ νὰ μεταδίδουν εἰς αὐτοὺς τὰ αἰτήματα τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ τοὺς μεταβιβάζουν τὰς ἐπιτευχθείσας χάριτας τῶν θεῶν. Τοιαύτη εἶναι ἡ γνώμη τῶν Πλατωνικῶν, τῶν καλυτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων φιλοσόφων, δηλαδὴ τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, μετὰ τῶν ὁποίων, λόγῳ τῆς ὑπεροχῆς των, ἠθελήσαμεν νὰ συζητήσωμεν ἐπὶ τοῦ θέματος, ἐὰν ἡ λατρεία πολλῶν θεῶν εἶναι πλεονεκτικὴ διὰ τὴν ἀπόκτησιν μιᾶς εὐτυχισμένης ζωῆς, δηλαδὴ τῆς ζωῆς ἐκείθεν τοῦ τάφου. Ὅθεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον ἐμελετήσαμεν πῶς συμβαίνει, ὥστε οἱ δαίμονες οὗτοι,

οἱ ὅποιοι ἀρέσκονται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων ἀποδοκιμαζομένων καὶ καταδικαζομένων ὑπὸ τῶν χρηστῶν καὶ φρονίμων ἀνθρώπων, θέλω νὰ εἶπω εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἐπαισχύντων ἐνεργειῶν, εἰς τὴν διάπραξιν ἐγκλημάτων, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ὕλην τῶν ἐπινοήσεων, τὰς ὁποίας ἀφηγοῦνται οἱ ποιηταὶ ὅχι περὶ τοῦ πρώτου τυχόντος, ἀλλὰ περὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν θεῶν, χωρὶς ν' ἀναφέρω τὰς ἐγκληματικὰς καὶ ἀξιοποίνους τέχνας τῶν μάγων πῶς συμβαίνει, λέγω, οἱ δαίμονες οὗτοι νὰ διεξαίρωνται ὡς πλησιέστεροι καὶ περισσότερον φίλοι τῶν θεῶν καὶ ὡς ἱκανοὶ νὰ ἐπισύρουν τὴν εὐνοίαν αὐτῶν ὑπὲρ τῶν χρηστῶν ἀνθρώπων; Ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, ἔχει ἤδη ἀποδειχθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὑπάρχουν ἀγαθοὶ δαίμονες ;

Ὅπως ὑπεσχέθην εἰς τὸ τέλος τοῦ προηγουμένου βιβλίου, τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν θὰ περιστραφῇ περὶ τὸ θέμα, τὸ ἀφορῶν τὴν ἐνδεχομένην διαφορὰν, τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν θεῶν, τοὺς ὁποίους καλοῦν ἀγαθοὺς οἱ Πλατωνικοί, οὔτε τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν δαιμόνων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν πρῶτοι χωρίζονται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τεραστίων ἀποστάσεων, οἱ δὲ δεῦτεροι διημερεύουν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν, ἀλλὰ θὰ ἐξετάσῃ τὴν διαφορὰν τὴν ἐνυπάρχουσαν μεταξὺ αὐτῶν τούτων τῶν δαιμόνων, ἐφ' ὅσον αὕτη θίγει τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐνδιαφέρει πρὸς τὸ παρόν. Διότι ὑπάρχει συνήθεια νὰ λέγουν, ὅτι ἐκ τῶν δαιμόνων οἱ μὲν εἶναι ἀγαθοὶ καὶ οἱ ἄλλοι κακοί. Ὅποιαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ γνώμη αὕτη, εἴτε ἡ γνώμη τῶν Πλατωνικῶν εἴτε ταύτης ἡ ἐκείνης τῆς Σχολῆς, δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀφήσωμεν ἀνεξέταστον. Δὲν πρέπει πράγματι ἓνας δυστυχισμένος νὰ φαντασθῇ, ὅτι ὀφείλει νὰ προσκολληθῇ εἰς αὐτοὺς τοὺς δαίμονας, τοὺς δῆθεν ἀγαθοὺς, καὶ νὰ τοὺς μεταχειρίζεται ὡς μεσάζοντας, διὰ νὰ συμφιλιουῖται, ἀναλόγως τῶν ἐπιθυμιῶν του καὶ τῶν πόθων του, μὲ τοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποίους πιστένει ἀγαθοὺς πάντας. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θὰ πιστεύσῃ, ὅτι μετὰ θάνατον θὰ δυνηθῇ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν θεῶν, ἀλλὰ συλλαμβανόμενος εἰς τὴν παγίδα τῶν πονηρῶν πνευμάτων, ἐξαπατῶμενος ἀπὸ τὰς πανουργίας των, θ' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τὸν μόνον μετὰ τοῦ ὁποίου, ἐν τῷ ὁποίῳ, καὶ παρὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ἡ λογικὴ καὶ πνευματικὴ ψυχὴ, ἀποκτᾷ τὴν μακαριότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τίποτε δὲν μᾶς κάμνει νὰ ὑποδέσωμεν εἰς τὰς ἀναλύσεις τοῦ Ἀπουληίου, ὅτι ὑπάρχουν ἀγαθοὶ δαίμονες. Ὅλοι ὑπόκεινται εἰς τὰ πάθη μέχρι καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ πνεύματός των.

Ποία λοιπὸν ἡ διαφορὰ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν δαιμόνων ; Διότι ὁ πλατωνικὸς Ἀπουλήϊος, ὁμιλῶν γενικῶς περὶ αὐτῶν καὶ λίαν ἐκτενῶς περὶ τῶν ἐναερίων πνευμάτων των, δὲν λέγει τίποτε περὶ τῶν ἀρετῶν ἐκείνων τῆς ψυχῆς, μὲ τὰς ὁποίας θὰ ἦσαν προικισμένοι, ἐὰν ἦσαν ἀγαθοί. Ὡστε δὲν λέγει τίποτε περὶ ἐκείνου, πὺ εἶναι ὁ παράγων τῆς εὐδαιμονίας, δὲν ἠδινήθη ὅμως ν' ἀποκρύψῃ τὰς ἀποδείξεις τῆς δυστυχίας των, δεδομένου ὅτι ὁμολογεῖ, ὅτι τὸ πνεῦμά των, ὅπου ἀνακαλύπτει τὴν παρουσίαν τῆς νοήσεως, μακρὰν τοῦ νὰ εἶναι προικισμένον μὲ ἀρετὴν καὶ προφυλαγμένον ὥς ἐκ τούτου ἀπὸ τὸ νὰ ὑποχωρῇ εἰς τὰ ἀσύνετα τῆς ψυχῆς πάθη, ταράσσεται αὐτὸ τὸ ἴδιον, ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ ἄφρονα πνεύματα ἀπὸ τὰς καταιγίδας τῶν παθῶν. Ἴδου αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ λόγια του : «Οἱ ποιηταὶ ὁμιλοῦν γενικῶς περὶ τῆς κατηγορίας ἐκείνης τῶν δαιμόνων, ὅταν, χωρὶς ν' ἀπομακρύνωνται πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, δεικνύουν τοὺς θεοὺς εἰκονικῶς ἐχθρικῶς διακειμένους πρὸς τοὺς δαίμονας ἢ εὐνοϊκοὺς πρὸς μερικοὺς θνητοὺς καὶ παρέρχοντας εἰς ἄλλους μὲν ἐπιτυχίας καὶ εὐτυχίαν εἰς ἄλλους δὲ ἀποτυχίας καὶ συμφοράς. Ὅθεν δὲν ἄγνοοῦν κανένα ἀπὸ τὰ συνήθη πάθη τῶν ἀνθρώπων : τὸν οἶκτον, τὴν ἀγανάκτησιν, τὴν ἀγωνίαν, τὴν χαράν. Τοιαῦται εἶναι αἱ κινήσεις τῆς καρδίας των, ἡ ἀναταραχὴ τοῦ πνεύματός των, καὶ ἀρμενίζουσιν συμφώνως πρὸς τὴν κοχλάζουσαν φαντασίαν των. Ὅλος ὁ θόρυβος, ὅλαι αὐταὶ αἱ τρικυμῖαι λαμβάνουν χώραν μακρὰν τοῦ εἰρηνικοῦ ἐνδιατήματος τῶν Θεῶν».

Οὐδὲν διφορούμενον εἰς τὰς λέξεις ταύτας : δὲν πρόκειται περὶ τῶν κατωτέρων τῆς ψυχῆς των μερῶν. Ὁχι. Εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ πνεῦμα τῶν δαιμόνων, τὸ ὅποιον, διὰ τὸ ὅτι οἱ δαίμονες εἶναι προικισμένοι μὲ νόησιν, ὁ Ἀπουλήϊος θεωρεῖ τεταραγμένον, ὅπως μία τρικυμιώδης θάλασσα, ἀπὸ τὴν θύελλαν τῶν παθῶν. Ὡστε εἶναι ἀδύνατον νὰ παραβληθοῦν μὲ τοὺς φρονίμους ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εἰς τὴν ἀναταραχὴν τῆς ψυχῆς, τῆς ὁποίας δὲν ἀπαλλάσσεται ἡ ἀνθρωπίνη ἀδυναμία ἀντιτάσσουσιν, καὶ ἂν ἀκόμη ὑφίστανται τὰς ἀντιξόους συνθήκας αὐτῆς τῆς ζωῆς, τὴν ἀτάραχον νόησιν καὶ δὲν ἐπιδοκιμάζουν καμμίαν προᾶξιν ἐκτρεπομένην τῆς ὁδοῦ τῆς φρονήσεως καὶ τοῦ νόμου τῆς

δικαιοσύνης. Ὅθεν οἱ δαίμονες ὁμοιάζουν μὲ τοὺς ἄφρονες, μὲ τοὺς ἀδίκους ὅχι ὥς πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλ' ὥς πρὸς τὰς ἰδιότητας τῆς ψυχῆς. Θὰ ἔλεγον μάλιστα, ὅτι εἶναι χειρότεροι, διότι εἶναι παλαιότεροι καὶ διότι αἱ δίκαιαι ποιναί, πὺν ὑφίστανται, τοὺς ἀφίνουν ἀναλγήτους. Τοιουτοτρόπως, σύμφωνα πρὸς τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἀπουληίου, ἀρμενίζουσιν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν θυελλῶν τοῦ πνεύματός των, χωρὶς ἢ ἀλήθεια ἢ ἡ ἀρετή, ἡ ὁποία καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους ἱκανοὺς ν' ἀντιτάσσονται πρὸς τὰ θυελλώδη καὶ ἐπαίσχυντα πάθη, νὰ ἡμπορῇ νὰ προσφέρῃ κάποιον στήριγμα εἰς μέρος τι τῆς ψυχῆς των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Παρὰ τὰς ἐπιφανειακὰς ἀσυμφωνίας Στωϊκοὶ καὶ Πλατωνικοὶ συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι τὰ πάθη οὐδεμίαν ἐπίδρασιν δέον νὰ ἐξασκοῦν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ σοφοῦ.

Ὑφίστανται δύο γνῶμαι τῶν φιλοσόφων περὶ τῶν κινήσεων ἐκείνων τῆς ψυχῆς, τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσιν «πάθη», ἐνῶ μερικοὶ ἰδιόκοί μας, ὁ Κικέρων ἐπὶ παραδείγματι, τὰς καλεῖ *perturbationes* ⁽¹⁾ ἢ *affectiones* ⁽²⁾ ἢ *passiones* ⁽³⁾ ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος εἶναι τοῦ Ἀπουληίου καὶ ἀποδίδει τὴν ἑλληνικὴν λέξιν ἀκριβέστερον. Αὐταὶ λοιπὸν αἱ *perturbationes*, αἱ *affectiones*, αἱ *passiones* δὲν προσβάλλουσιν κατὰ τὴν γνώμην φιλοσόφων τινῶν τὸν σοφόν, ἀλλ' εὐρίσκονται παρ' αὐτῷ μετριασμένοι, ὑποκείμενοι εἰς τὴν νόησιν, ἥτις, διατηροῦσα τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς, ἐπιβάλλει εἰς τὰ πάθη, οὕτως εἰπεῖν, νόμους, οἵτινες τὴν συγκρατοῦν ἐντὸς λογικῶν ὁρίων. Τοιαύτη εἶναι ἡ γνώμη τῶν Πλατωνικῶν καὶ τῶν Ἀριστοτελικῶν, (γνωρίζομεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ ὅτι ἵδρυσεν τὴν Σχολὴν τῶν Περιπατητικῶν). Ὑπάρχουσιν ὅμως ἄλλοι φιλόσοφοι οἵτινες ἰσχυρίζονται, ὅτι τὰ πάθη οὐδέποτε δύνανται νὰ ταράσσουσιν τὸν σοφόν ⁽⁴⁾. Ἐπὶ ἄλλου τινὸς θέματος ὁ Κικέρων εἰς τὴν

⁽¹⁾ Διαταραχαί, ⁽²⁾ διαθέσεις σώματος καὶ ψυχῆς, ⁽³⁾ παθήματα, πάθη.

⁽⁴⁾ Πράγματι οἱ Στωϊκοὶ ἀποδίδουσιν εἰς τὴν λέξιν «πάθη» (ἀψικαρδία) σημασίαν διάφορον τῆς τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων. «Ἔστι δὲ αὐτὸ τὸ πάθος, λέγει ὁ Ζήνων, ἢ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις ἢ ὁρμὴ πλεονάζουσα ... δοκεῖ δὲ αὐτοῖς, (τοῖς Στωϊκοῖς) τὰ πάθη κρίσεις, (δηλαδή διαταραχαί τῆς ψυχῆς) εἶναι καθά φησι Χρύσιππος ἐν

πραγματείαν του «De Finibus bonorum et malorum» (Περὶ τῶν ὁρίων τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν), τὸ ὁποῖον ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν Στωϊκῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Πλατωνικῶν καὶ τῶν Ἀριστοτελικῶν ἀφ' ἑτέρου περιορίζεται εἰς μίαν ἔριδα λέξεων μᾶλλον παρὰ ἰδεῶν. Οἱ Στωϊκοί, ἐπὶ παραδείγματι, δὲν καλοῦν ἀγαθὰ τὰ σωματικὰ καὶ ἐξωτερικὰ τοιαῦτα. Κατ' αὐτοὺς δὲν εἶναι ἀγαθὸν παρὰ μόνον ἡ ἀρετή, ἥτις εἶναι τέχνη τοῦ εὖ ζῆν μόνον εἰς τὴν ψυχὴν ὑφισταμένη. Οἱ ἀντίπαλοί των τὰ καλοῦν ἀπλῶς «ἀγαθὰ» κατὰ τὴν κοινὴν σημασίαν τῆς λέξεως, δὲν ἀποδίδουν ὅμως εἰς αὐτὰ παρὰ μόνον μίαν μετρίαν καὶ πενιχρὰν ἀξίαν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀρετὴν, πηγὴν μιᾶς δικαίας ζωῆς. Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι καὶ ἀπὸ τοὺς μὲν καὶ ἀπὸ τοὺς δὲ τὰ ἀγαθὰ ἐκτιμῶνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Πράγματι οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἀρέσκονται παρὰ εἰς τὴν χρῆσιν νέων λέξεων ⁽¹⁾. Ἐν προκειμένῳ, ἐὰν διερωτηθῇ κανεῖς, ἂν ὁ σοφὸς εἶναι προσιτὸς εἰς τὰ πάθη ἢ ἂν εἶναι τελείως ξένος πρὸς αὐτά, ἔχω τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο περιορίζεται εἰς μίαν ἔριδα λέξεων. Ἡ ἀντίληψις τῶν Στωϊκῶν δὲν διαφέρει, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀπὸ ἐκείνην τῶν Πλατωνικῶν καὶ τῶν Περιπατητικῶν, τοῦλάχιστον ὥς πρὸς τὸ βάθος τῆς οὐσίας, ἐὰν μὴ ὥς πρὸς τὸν ἥχον τῶν λέξεων.

Διὰ ν' ἀποφύγω μίαν σχετικὴν ἀπόδειξιν, ἡ ὁποία θὰ μὲ παρέσυρε πολὺ μακράν, θὰ περιορισθῶ εἰς τὴν ἀφήγησιν ἑνὸς λίαν χαρακτηριστικοῦ ἀνεκδότου. Ὁ Αὐλὸς Γέλλιος, ⁽²⁾ κομψὸς

τῷ περὶ παθῶν». Διογεν. Λαέρτ. Σιβ. VII. Πρβλ. Bréhier «Chrysippe» σελ. 250.

⁽¹⁾ Δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Αὐγουστίνου περὶ τῆς θεωρίας τῶν παθῶν παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς. Ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ ἑνὸς προβλήματος πρακτικῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ περὶ ἑνὸς θέματος καθαρῶς ψυχολογικοῦ χαρακτήρος, ὥστε ἡ μεταξὺ τῶν Στωϊκῶν καὶ τῶν Περιπατητικῶν ἀντίθεσις δὲν περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς ἀπλᾶς λέξεις. Ἐδῶ τίθεται τὸ ἐξῆς ζήτημα : Ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν ἓν ἀλογικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ περιορίζεται ἐντὸς λογικῶν ὁρίων, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι κακὴ καθ' ἑαυτήν, (θέσις τῶν Ἀριστοτελικῶν) ἢ μήπως αἱ ἀψικαρδίαί προέρχονται ἐκ μιᾶς λογικῆς κρίσεως τὴν διαστροφὴν τῆς ὁποίας δεικνύει ἡ ὑπαρξίς τῶν παθῶν ; Βλ. Bréhier, «Chrysippe», σελ. 248—262.

⁽²⁾ Ρωμαῖος συγγραφεὺς, γεννηθεὶς περὶ τὸ 130 μ. Χ. Διέπρεπεν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου συνεδέθη μὲ τὸν Ἡρώδη τὸν Ἀττικόν. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν, συνέγραψε τὰς «Ἀττικὰς Νύκτας» «Noctes Atticae» εἰς 20 βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκτίθενται μὲ πολλήν

συγγραφεύς, ὅστις εἶχεν ἀποκτήσει εἰς τόπους πολλοὺς μεγάλην μόρφωσιν, ἀφηγεῖται εἰς τὸν ἔργον αὐτοῦ «Ἀττικάι Νύκτες», ὅτι κάποτε συνεταξίδευσεν μὲ ἓνα στωϊκὸν φιλόσοφον μεγάλης φήμης. Αἴφνης ὁ οὐρανὸς ἐκαλύφθη ὑπὸ νεφῶν, τὸ δὲ πλοῖον ἤρ-
χισε νὰ ταλαντεύεται κατὰ λίαν ἀπειλητικὸν τρόπον. Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου, (δὲν ἀναφέρω παρὰ μόνον ἓν περιλήψει τὴν διεξοδικὴν καὶ λεπτομερῆ ἀφήγησιν τοῦ Αὐλοῦ Γελλίου)—ὁ φι-
λόσοφος ἔγινε κάτωχρος. Τοῦτο παρατηρήθη παρ' ἐκείνων, πού εὕρισκοντο ἐκεῖ καὶ τοὺς ὁποίους ἡ προσέγγισις τοῦ θανάτου δὲν ἠμπόδισε νὰ παρατηροῦν μετὰ περιεργείας. Διηρωτῶντο λοιπόν, ἂν ἡ ψυχὴ τοῦ ἐν λόγῳ φιλοσόφου ἦτο δυνατόν νὰ τα-
ραχθῇ. Ὅταν παρῆλθεν ἡ θύελλα καὶ ἡ ἀσφάλεια εἶχεν ἀποκατα-
σταθῇ ἓνας ταξιδιώτης, πλούσιος καὶ φιλήδονος Ἀσιάτης, ἐπῆρε τὸν φιλόσοφον κατὰ μέρος, καὶ μὲ εὐθυμα ἀστεῖα τὸν εἰρω-
νεύετο διὰ τὸν τρόπον του καὶ τὴν ὠχρότητά του, ἐνῶ ἐνώπιον τοῦ θανάτου ὁ πλούσιος καὶ φιλήδονος Ἀσιάτης ἔμενεν ἀπτόη-
τος. Τότε ὁ Στωϊκὸς ἐπανέλαβε τὴν φράσιν ἐκείνην τοῦ Ἀρι-
στίππου, μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους, πρὸς ἄνθρωπον τοῦ αὐτοῦ εἶδους, ὁ ὁποῖος ὑπὸ ὁμοίας συνθήκας τοῦ ἀπηύθυνε τὰ ἴδια σκώμματα: «Ἐσὺ ἔκαμες πολὺ καλὰ νὰ μὴν ἀνησυχῇς γιὰ τὴν ζωὴ ἐνὸς τιποτένιου, καὶ ἐγὼ ἔκαμα πολὺ καλὰ ν' ἀνησυχῶ γιὰ τὴν ζωὴ ἐνὸς Ἀριστίππου». Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἀφώπλισε τὸν πλούσιον ταξιδιώτην. Τότε ὁ Αὐλὸς Γέλλιος, χωρὶς καμμίαν ὑ-
στεροβουλίαν κριτικῆς, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ μάθῃ, ἠρώτησε τὸν Στωϊκὸν περὶ τῆς αἰτίας τοῦ τρόμου του. Οὗτος, ἐπιθυμῶν νὰ διδάξῃ ἓνα ἄνθρωπον, διακατεχόμενον ἀπὸ σφοδρὸν πόθον νὰ διδαχθῇ, ἔσπευσεν νὰ βγάλῃ ἀπὸ τὰς ἀποσκευάς του ἓνα ἔργον τοῦ στωϊκοῦ Ἐπικτήτου, ὅπου ἐκτίθεται ἓνα δόγμα σύμφωνον πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Χρυσίππου, οἵτινες ὑπῆρ-
ξαν, καθὼς γνωρίζομεν, οἱ ἰδρυταὶ τῆς Σχολῆς τῶν Στωϊκῶν ⁽¹⁾.

Ὁ Αὐλὸς Γέλλιος λέγει, ὅτι ἀνέγνωσεν εἰς τὰ βιβλίον τοῦτο, ὅτι οἱ Στωϊκοὶ παραδέχονται τὴν ὑπαρξιν μερικῶν παραστάσεων τῆς ψυχῆς, (τὰς καλοῦν φαντασίας), τὰς ὁποίας δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἐμποδίσωμεν ἢ νὰ χαλιναγωγήσωμεν, ὅταν ἐφορμοῦν εἰς τὴν

ἐπιμέλειαν καὶ εὐσυνειδησίαν πολλαὶ πληροφορίαι ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περὶ ποικίλων ζητημάτων ἐπὶ τοῦ πεδίου γλωσσικῶν, φιλολογικῶν, νομι-
κῶν, φιλοσοφικῶν καὶ φυσικῶν ἀκόμη ἐπιστημῶν. Ὑπῆρξε μαθητὴς τῶν ῥητόρων Σουλπικίου, Ἀπολλιναρίου, Φαβωρίνου καὶ Φρόντωνος.

(1) Πρόκειται περὶ τοῦ περιφήμου «Ἐγχειριδίου» τοῦ Ἐπικτήτου, τὸ ὁποῖον ἐρμηνευθὲν καὶ σχολιασθὲν παρ' ἡμῶν ἐκδίδεται κατ' αὐτὰς ὑπὸ τοῦ Ἐκδοτικοῦ Οἴκου «Πάπυρος».

ψυχὴν μας. Προκαλούμεναι ἐκ γεγονότων φοβερῶν καὶ τρομερῶν, εἶναι μοιραῖον νὰ συγκινοῦν τὴν ψυχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ σοφοῦ ἀκόμη, ὅστις θὰ δοκιμάσῃ πρὸς στιγμὴν τὸν φόβον, τὴν ἀγωνίαν τῆς θλίψεως, τὰ πάθη δηλαδὴ ταῦτα, τὰ ὁποῖα προηγοῦνται τοῦ ῥόλου, πού παίζει ἡ νόησις καὶ ὁ λόγος. Ὅπως δὲ ποτε ἡ νόησις δὲν σχηματίζει τὴν ἰδέαν, ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς τοιαύτης συγκινήσεως εἶναι ἓνα κακόν, ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν συγκίνησιν, αὐτὴν ταύτην, ἡ νόησις δὲν τὴν ἐπιδοκιμάζει, οὔτε ὑποκύπτει εἰς αὐτήν. Αὐτό, λέγουν, εὐρίσκεται εἰς τὴν ἔξουσίαν μας. Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ ἄφρονος συνίσταται εἰς τὸ ἑξῆς: Ἡ ψυχὴ τοῦ δευτέρου ὑποκύπτει εἰς τὰ πάθη καὶ ἐναρμονίζει πρὸς αὐτὰ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πνεύματός του, ἐνῶ ἡ ψυχὴ τοῦ σοφοῦ, μολονότι ὑφισταμένη βιαίως τὰ πάθη, διατηρεῖ ἀκλόνητον καὶ ἀπαραβίαστον τὴν γνώμην της δι' ἐκεῖνο, πού ὀφείλει, σύμφωνα μὲ τὴν νόησιν, νὰ ζητῇ ἢ ν' ἀποφεύγῃ. Ἀνέφερα ταῦτα, ὅσον ἡδυνήθη καλύτερα, ἀσφαλῶς ὅχι μὲ τὸ εὐχάριστον ὕφος τοῦ Αὐλοῦ Γελλίου, πάντως ὅμως ὑπὸ μορφὴν βραχυτέραν καὶ ἱσως ἀκριβεστέραν. Εἶναι τὸ δόγμα, τὸ ὁποῖον δηλοῖ, ὅτι ἀνέγνωσεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἐπικτήτου, πού συνετάχθη συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν Στωϊκῶν.

Κατὰ τὰς ἀντιλήψεις ταύτας δὲν ὑπάρχει καμμία ἢ μικρὰ μόνον διαφορὰ μεταξὺ τῆς γνώμης τῶν Στωϊκῶν καὶ τῆς τῶν ἄλλων φιλοσόφων περὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν διαταραχῶν τῆς ψυχῆς. Πανταχοῦ ἀπαγορεύουν εἰς αὐτὰ νὰ ἐξουσιάζουν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν διάνοιαν τοῦ σοφοῦ. Τὸ ὅτι δὲ λέγουν οἱ Στωϊκοί, ὅτι τὰ πάθη δὲν ἡμποροῦν νὰ προσβάλλουν τὸν σοφόν, σημαίνει ὅτι δὲν δύνανται νὰ μολύνουν μὲ πλάνην ἢ μὲ κηλίδας τὴν σοφίαν ἐκείνην, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἓνας εἶναι σοφός. Ἐὰν τὰ πάθη εἰσορμοῦν εἰς τὴν ψυχὴν του, χωρὶς νὰ διαταράξουν τὴν γαλήνην τῆς σοφίας του, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὰς συνθήκας ἐκείνας, τὰς ὁποίας ὀνομάζουν πλεονεκτήματα ἢ μειονεκτήματα, μὴ θέλοντες νὰ τὰς καλέσουν ἀγαθὰ καὶ κακά. Διότι, ἐὰν ὁ φιλόσοφος τοῦ Αὐλοῦ Γελλίου δὲν ἀπέδιδε καμμίαν σημασίαν εἰς ὅ,τι ἡσθάνετο, ὅτι θὰ ἔχανε κατὰ τὸ ναυάγιον, δηλαδὴ τὴν ζωὴν του, δὲν θὰ ἔτρεμε πρὸ τοῦ κινδύνου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ προδώσῃ τὴν ταραχὴν του διὰ μιᾶς χαρακτηριστικῆς ὥχρότητος. Ἡδύνατο ὅμως κάλλιστα νὰ ὑποστῇ τὴν συγκίνησιν ταύτην, διατηρῶν σταθερῶς τὴν πείποιθισίν του, ὅτι ἡ γηΐνη ὑπαρξίς, ἡ ζωὴ, ἀπειλούμεναι ὑπὸ τῆς λυσσαλέας αὐτῆς καταιγίδος, δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα, ὡς ἡ δικαιοσύνη, καθιστοῦν ἀγαθὸν ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκονται. Ὡς πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον, δηλαδὴ ὅτι πρέπει νὰ ὀνομασθοῦν πλεο-

νεκτήματα καὶ ὄχι ἀγαθὰ, πρόκειται ἐδῶ περὶ μιᾶς ἔριδος λέξεων, ἣ ὁποία δὲν θίγει τὸ βάθος τῶν πραγμάτων. Τὶ σημαίνουν αἱ λέξεις : ἀγαθὰ, πλεονεκτήματα, ὅταν ἡ ἀπειλὴ νὰ χαθοῦν τρομοκρατῇ καὶ κάμνη νὰ κιτρινίσουν οἱ Στωϊκοί, ὅσον καὶ οἱ Περιπατητικοί, διὰ τὸ ὅτι διάφορα ὀνόματα καλύπτουν μίαν ὁμοίαν σκέψιν. Δὲν ἰσχυρίζονται καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, ὅτι, καλούμενοι νὰ ἐκτελέσουν μίαν ἐπαίσχυντον ἢ ἐγκληματικὴν πράξιν ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν ν' ἀπολέσουν τὰ ἀγαθὰ ἢ τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα, θὰ προέκρινον τὴν ἀπώλειαν παντὸς ὅ,τι ἐξασφαλίζει τὴν ὑγείαν καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ σώματος μᾶλλον παρὰ νὰ παραβιάσουν τὴν δικαιοσύνην ; Κατὰ ταῦτα τὸ πνεῦμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει ἐδραιωθῇ αὐτὴ ἡ ἀρχή, δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὰ πάθη, ἀκόμη καὶ ἂν προσβάλλουν τὰ κατώτερα μέρη τῆς ψυχῆς, νὰ κατισχύουν τῆς νοήσεως. Τὸ πνεῦμα μάλιστα ἐξουσιάζει τὰ πάθη, μακρὰν δὲ τοῦ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς αὐτά, ἀνθίσταται καὶ διασφαλίζει, κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, τὸ βασίλειον τῆς ἀρετῆς. Τοιοῦτον πνεῦμα παρουσιάζει ὁ Βιργίλιος τὸ τοῦ Αἰνείου εἰς τὸν στίχον :

«Τὸ πνεῦμά του παραμένει ἀκλόνητο,
τοῦ κάκου χύνει τὰ δάκρυά του»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Αἱ περὶ τῶν παθῶν ἀντιλήψεις τῆς Γραφῆς.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναπτύξωμεν λεπτομερῶς καὶ ἐπακριβῶς ὅ,τι ἐδιδάχθη περὶ τῶν παθῶν ὑπὸ τῆς Γραφῆς, πηγῆς τῆς Χριστιανικῆς ἐπιστήμης, (Christiana eruditio). Ἡ Γραφὴ ὑποτάσσει καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα εἰς τὸν Θεόν, ὅπως Οὗτος τὸ κατευθύνῃ καὶ τοῦ παρέχῃ βοήθειαν, εἰς δὲ τὸ πνεῦμα καθυποτάσσει τὰ πάθη, ὅπως τὰ μετριάξῃ, τὰ χαλιναγωγῇ καὶ τὰ μεταβάλλῃ εἰς συμπαραστάτας τῆς δικαιοσύνης. Προσθέτω, ὅτι, κατὰ τὴν ἰδικὴν μας διδασκαλίαν, δὲν πρέπει νὰ ἐρωτῶμεν μίαν εὐσεβῇ ψυχὴν, ἂν ὀργίζεται, ἀλλὰ διὰ ποῖον λόγον. Δὲν πρέπει νὰ ἐρωτῶμεν, ἔαν εἶναι λυπημένη, ἀλλὰ διατί λυπεῖται. Δὲν πρέπει νὰ ἐρωτῶμεν ἔαν φοβῇται, ἀλλὰ τίς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ φόβου τῆς.

Τὸ νὰ ὀργιζώμεθα ἐναντίον ἑνὸς ἁμαρτωλοῦ, διὰ νὰ τὸν

(1) Mens immota manet, lacrimae volvuntur inanes. Βιργιλ. Αἰν. IV, στίχ. 449.

ἐπανοδηγῶμεν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς, τὸ νὰ πάσχωμεν μὲ τὸν πάσχοντα διὰ νὰ τὸν ἀνακουφίζωμεν, τὸ νὰ τρέμωμεν ἐπὶ τῇ θεᾷ ἀνθρώπου ἐν κινδύνῳ διὰ νὰ τὸν σώσωμεν, δὲν βλέπω ποῖον κριτικὸν ἔλεγχον δικαιοῦται ν' ἀσκήσῃ κατὰ τῶν τοιούτων ἐνεργειῶν ἢ ὑγιῆς νόησις ⁽¹⁾. Οἱ Στωϊκοὶ συνήθως μέμφονται καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν οἶκτον. Ἀλλὰ πόσον θὰ ἦτο τιμητικώτερον, ἂν ὁ Στωϊκὸς τοῦ Αὔλου Γελλίου κατελαμβάνετο ἀπὸ οἶκτον διὰ ν' ἀποσπάσῃ ἓνα πλάσμα ἀπὸ τὸν κίνδυνον, παρὰ νὰ τρομοκρατηθῇ μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ναυαγίου!

Εὐγενεστέρα, ἀνθρωπιστικώτερα, συμφωνότερα πρὸς τὸ συναίσθημα τῶν εὐσεβῶν ψυχῶν μοῦ φαίνεται ἡ προσφώνησις ἐκείνη ἢ ἀπευθυνθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος πρὸς τὸν Καίσαρα : «Ἐκ τῶν ἀρετῶν σου οὐδεμία εἶναι θαυμασιωτέρα καὶ δελεαστικώτερα τοῦ οἴκτου σου!» ⁽²⁾ Ἀλλὰ τί εἶναι ὁ οἶκτος, εἰ μὴ εἶδος ἐγκαρδίου συμπαθείας διὰ τὴν δυστυχίαν τοῦ συνανθρώπου μας, ἥτις μᾶς ὠθεῖ νὰ σπεύδωμεν κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεών μας εἰς βοήθειάν του; Λοιπὸν ἡ τοιαύτη κίνησις βοηθεῖ τὸν νοῦν, ὅταν ἡ εὐσπλαγχνία ἀσκῇται, χωρὶς ν' ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ ἐρχώμεθα ἀρωγοὶ εἰς τὴν πενίαν ἢ νὰ συγχωρῶμεν τοὺς μετανοοῦντας ἁμαρτωλοὺς. Ὁ Κικέρων ὑπερακριβῆς ὁριστοτέχνης τοῦ λόγου, δὲν διστάζει νὰ καλῇ τὴν εὐσπλαγχνίαν ἀρετὴν, ἐνῶ οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἐντρέπονται νὰ τὴν ὀνομάζουν ἐλάττωμα, ἐκτὸς εἰς τὴν παραδεχθῶμεν—λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸ βιβλίον ἑνὸς περιφήμου Στωϊκοῦ, τοῦ Ἐπικτήτου, ἐνοστερνιζομένου τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Χρυσίππου, ἰδρυτῶν τῆς Σχολῆς—ὅτι πάθη τοιαύτης φύσεως εὐρίσκονται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ σοφοῦ, ἥτις, συμφώνως πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀντιλήψεις τῶν Στωϊκῶν, δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ

---

(1) Ὑπαινιγμὸς ἐναντίον τῶν Στωϊκῶν. Ὁ Ἐπικτήτος, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὸ Ἐγχειρίδιόν του λέγει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὀργιζώμεθα δι' ὅποιανδήποτε αἰτίαν, οὔτε νὰ πάσχωμεν μετὰ τοῦ πάσχοντος, οὔτε νὰ καταλαμβανώμεθα ὑπὸ φόβου, ἀκόμη καὶ ἂν ἡμεῖς διατρέχωμεν μέγιστον κίνδυνον, οὔτε νὰ χαίρωμεν μὲ τὴν χαρὰν τῶν συνανθρώπων μας, διότι ὅλαι αἱ τοιαῦται ἀψιγορίαι ἀφαιροῦν τὴν ἡρεμίαν καὶ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς μας.

(2) «Nulla de virtutibus tuis nec admirabilior nec gratior misericordia est», Κικέρ. Pro Ligario XII, 37. Πράγματι οἱ Στωϊκοὶ ἐμέμφοντο ἀκόμη καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν, διότι ὁ εὐσπλαγχνιζόμενος κατέχεται ὑπὸ συναισθήματος ὑπονομεύοντος τὴν ψυχικὴν ἡρεμίαν καὶ γαλήνην. Ἀποτέλεσμα ὅμως τῶν τοιούτων ἠθικῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἓνας ψυχρὸς καὶ ἀντικοινωνικὸς ἐγωϊσμός.

κανένα ἐλάττωμα. Ἐντεῦθεν δέον νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ Στωϊκοὶ δὲν θεωροῦν τὰ τοιαῦτα πάθη ὡς ἐλαττώματα, παρὰ μόνον ἔφ' ὅσον παραβλάπτουν τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς διανοίας τοῦ σοφοῦ. Κατὰ ταῦτα, ἡ γνώμη τῶν Περιπατητικῶν καὶ τῶν Στωϊκῶν συνταυτίζονται. Ἀλλά, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Κικέρων, ⁽¹⁾ αἱ ἔριδες μὲ τὰς λέξεις καταπονοῦν αὐτοὺς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι ἀγαποῦν περισσότερο τὰς λογομαχίας παρὰ τὴν ἀλήθειαν.

Ἐπίσης ὑπάρχει ἓνα πρόβλημα ἀκόμη, ποὺ πρέπει νὰ τεθῇ ἐπὶ τάπητος : μήπως πρέπει νὰ συγκαταριθμήσωμεν εἰς τὰς ἀθλιότητας τῆς παρούσης ζωῆς μας ὅ,τι συναμειγνύεται μὲ τοιαύτης φύσεως συγκινήσεις, μέχρις ἐνασκήσεως τοῦ ἀγαθοῦ ; Ἀλλά, οἱ ἅγιοι Ἀγγελοὶ τιμωροῦν ἄνευ ὀργῆς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ὁ αἰώνιος θεῖος Νόμος παραδίδει πρὸς τιμωρίαν εἰς αὐτούς. Παρέχουν τὴν συνδρομὴν αὐτῶν εἰς τοὺς ἀθλίους, χωρὶς νὰ αἰσθάνωνται οἶκτον διὰ τὴν ἀθλίαν τῶν ἡθικὴν κατάστασιν καὶ βοηθοῦν ἐκείνους ποὺ ἀγαποῦν καὶ ποὺ εὐρίσκονται εἰς κίνδυνον, ἄνευ φόβου. Καὶ ὅμως καὶ ὡς πρὸς τοὺς Ἀγγέλους συνήθως χρησιμοποιοῦν τὰς αὐτὰς λέξεις, ποὺ σημαίνουν ὅλα τὰ πάθη αὐτά, ἀλλὰ μόνον κατ' ἀναλογίαν τῶν πράξεών μας πρὸς τὰς ἰδικάς μας καὶ ὅχι διὰ ν' ἀποδοθοῦν καὶ εἰς αὐτοὺς τὰ ἀντίξοα πάθη μας. Εἰς τὰς Γραφὰς καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἐξοργίζεται, ἐνῶ οὐδὲν πάθος τὸν διαταράσσει. Ἡ λέξις δηλοῖ ἐν προκειμένῳ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐκδικήσεως καὶ ὅχι μίαν θορυβώδη ἀναταραχὴν τῆς ψυχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Τὰ πάθη ἐξουσιάζουν καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ πνεῦμα τῶν δαιμόνων

Ἄς ἀφήσωμεν πρὸς στιγμὴν κατὰ μέρος τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων Ἀγγέλων καὶ ἅς ἴδωμεν πῶς, κατὰ τοὺς Πλατωνικούς, οἱ δαίμονες ἐκεῖνοι τοποθετημένοι εἰς τὸν ἐνδιάμεσον χώρον, ποὺ χωρίζει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἀρμενίζουσιν κατὰ τὴν θέλησιν τῶν λυσσαλέων παθῶν των. Ἐὰν αἱ κινήσεις αὗται δὲν ἐξικνοῦντο μέχρι τοῦ πνεύματος, ἐὰν δὲν ἀφαιροῦσαν τὴν κυριαρχίαν του, ὁ Ἀπουλήϊος δὲν θὰ ἔλεγεν, ὅτι οἱ δαίμονες ἀρμενίζουσιν κατὰ τὴν θέλησιν τῶν κοχλαζουσῶν φαντασιοπληξιῶν των, ὡς λεία, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡμεῖς, τῶν ἀκαταστάτων κινή-

⁽¹⁾ De Oratore I, XI, 47.

σεων τῆς ψυχῆς, τῶν διαταραχῶν τοῦ πνεύματος. Διότι εἰς τοὺς δαίμονας τὸ πνεῦμα, θέλω νὰ εἶπω τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς ψυχῆς, εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ τοὺς καθιστᾷ λογικὰ ὄντα· τὸ πνεῦμα, ὅπου ἡ ἀρετὴ, ἡ σωφροσύνη, ἐὰν οἱ δαίμονες ἦσαν ἱκανοὶ δι' αὐτά, θὰ ἐπέβαλλον τὸν ἔλεγχον καὶ τοὺς κανόνας των εἰς τὰ κοχλάζοντα πάθη τῶν κατωτέρων μερῶν τῆς ψυχῆς. Εἶναι τὸ πνεῦμα, λέγω, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Πλατωνικοῦ μας ⁽¹⁾ πλανᾶται καὶ σκιρτᾷ εἰς τὴν τρικυμιώδη θάλασσαν τῶν παθῶν. Ὅθεν τὸ πνεῦμα τῶν δαιμόνων εἶναι δοῦλος ὅλων τῶν παθῶν, τῆς πλεονεξίας, τοῦ φόβου, τῆς ὀργῆς καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων. Τί εὐρίσκεται λοιπὸν εἰς αὐτούς, ποὺ νὰ εἶναι ἐλεύθερον, καθ' ὁλοκληρίαν ἐπιδεκτικὸν σοφίας, ἱκανὸν νὰ τοὺς καταστήσῃ εὐαρέστους εἰς τοὺς θεοὺς καὶ χρησίμους εἰς τοὺς ἀνθρώπους, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποδεικνύουν τὸ πρότυπον τοῦ Ἀγαθοῦ, ἐφ' ὅσον τὸ ὑποδουλωμένον πνεῦμά των, καθυποτασσόμενον εἰς ἀντίξοα πάθη, μεταχειρίζεται τὴν νόησιν, ποὺ τοῦ ἔδωσεν ἡ φύσις, διὰ νὰ ἐξαπατᾷ, νὰ δελεάζῃ, νὰ διαφθείρῃ τόσον περισσότερον, ὅσον μεγαλυτέρα τυγχάνει ἡ μανία του νὰ κυριαρχῇ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Ἀπουληίου ἐφαρμόζονται εἰς ὅλους τοὺς δαίμονας.

Ἐὰν μᾶς εἴπουν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ὅλων τῶν δαιμόνων, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν κακῶν, ὅταν οἱ ποιηταί, χωρὶς ν' ἀπομακρύνωνται πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, ἐμφανίζουν τοὺς θεοὺς ἐμπνεομένους ὑπὸ μίσους ἢ ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους,—πρόκειται διὰ τοὺς κακοὺς, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν Ἀπουλήϊον ἀρμενίζουν συμφώνως πρὸς τὰς κοχλαζούσας φαντασιώσεις των ὡς λεία τῶν διαταραχῶν τοῦ πνεύματός των—πῶς δύναται νὰ μᾶς ἱκανοποιήσῃ αὕτη ἡ ἀπάντησις; Πράγματι, ὅταν τὰ ἔλεγεν αὐτὰ ὁ Ἀπουλήϊος ἐσκόπευε νὰ περιγράψῃ τὴν ἐνδιάμεσον ἐκείνην θέσιν τὴν ὁποίαν οἱ δαίμονες—καὶ ὄχι μόνον τινὲς ἐξ αὐτῶν, οἱ κακοὶ ἰδίως—κατέχουν μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων χάρις εἰς τὸ ἀερῶδες σῶμά των.

Ἡ ἐπινόησις τῶν ποιητῶν ἔγκειται κατ' αὐτὸν εἰς τὸ νὰ μετατρέπῃ εἰς θεοὺς μερικοὺς ἐκ τῶν δαιμόνων τούτων, εἰς τὸ νὰ τοὺς δίδῃ τὸ ὄνομα θεῶν, εἰς τὸ νὰ τοὺς ἐκλαμβάνῃ ὡς διακειμέ-

---

(1) Ἐννοεῖ τοῦ Ἀπουληίου.

νοὺς φιλικῶς ἢ ἐχθρικῶς πρὸς τούτους ἢ πρὸς ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους, ὅλα δὲ αὐτὰ χάρις εἰς τὴν ἀπεριόριστον φαντασίαν τῶν ποιητῶν. Ὅλως ἀντιθέτως, οἱ θεοὶ εἶναι, κατὰ τὸν Ἀπουλήϊον, μακρὰν τῶν τοιούτων πλανῶν τῶν δαιμόνων, τόσον χάρις εἰς τὴν μεγαλειότητα τοῦ ἐνδiciαιτήματός των, ὅσον καὶ λόγῳ τῆς ἀδιαταράκτου μακαριότητός των. Εἶναι λοιπὸν καθαρὰ φαντασιοπληξία τῶν ποιητῶν τὸ νὰ ὀνομάζουν θεούς, ἐκείνους, πὺ δὲν εἶναι τοιοῦτοι, καὶ νὰ τοὺς θεωροῦν ὡς συμπλεκόμενους χάριν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἀγαποῦν ἢ μισοῦν.

Ἐν τούτοις, συνεχίζει ὁ Ἀπουλήϊος, ἡ φαντασίωσις αὕτη δὲν ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, διότι, ἐὰν οἱ δαίμονες φέρουν ὀνόματα θεῶν, ἐνῶ δὲν εἶναι τοιοῦτοι, περιγράφονται καθὼς εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, παρατηρεῖ, ἀνήκει ἡ Ἀθηνᾶ ἐκείνη τοῦ Ὀμήρου, ἡ «ὁποία ἐπεμβαίνει ἐν μέσῳ τῶν Ἑλλήνων διὰ νὰ καταπραῦνη τὸν Ἀχιλλέα» (1).

Τὸ νὰ τὴν ὀνομάζῃ ὁ Ὀμηρος Ἀθηνᾶν, εἶναι κατὰ τὸν Ἀπουλήϊον, μία ποιητικὴ ἐπινόησις, διότι τὴν ἐκλαμβάνει ὡς θεὰν καὶ τὴν τοποθετεῖ μεταξὺ τῶν θεῶν, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ἀγαθοὺς καὶ εὐδαίμονας εἰς τὰς ὑψηλὰς περιοχὰς τοῦ αἰθέρος, μακρὰν πάσης ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν θνητῶν. Ἀλλὰ τὸ ὅτι ὑπῆρξε κάποιος δαίμων, ὅστις ὑπεστήριξε τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπολέμησε τοὺς Τρῶας, ἐνῶ ἓνας ἄλλος ἐπροστάτευε τοὺς Τρῶας ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ἡ Ἀφροδίτη ἢ ὁ Ἄρης, ὅπως τοὺς ὀνομάζει αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ὡς θεότητας, ὁ δὲ φιλόσοφός μας τοὺς τοποθετεῖ εἰς οὐρανίους χώρους, ἀπηλλαγμένους κάθε φροντίδος καὶ μερίμνης, καὶ τὸ ὅτι οἱ δαίμονες οὗτοι ἐπολέμησαν μετὰ τῶν, οἱ μὲν κατὰ τῶν δέ, ὑπὲρ ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἀγαποῦσαν καὶ κατ' ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἐμισοῦσαν, εἶναι ἓνα σημεῖον, ὅπου κατ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν τοῦ Ἀπουλήϊου, ἡ ἀφήγησις τῶν ποιητῶν δὲν ἀπομακρύνεται τόσον πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν. Διότι αἱ τοιαῦται ἀφηγήσεις ἀναφέρονται εἰς ὄντα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὅμοια πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὁ Ἀπουλήϊος διὰ τὰς ἀτάκτους κινήσεις τῆς καρδίας των καὶ τὰς διαταραχὰς τοῦ πνεύματός των. Τὰ ὄντα ταῦτα κινοῦνται κατὰ τὴν θέλησιν ὅλων τῶν κοχλαζουσῶν φαντασιοπληξέων των, εἰς τρόπον ὥστε οἱ ἔρωτές των καὶ τὰ μίση των ἐκδηλοῦνται ὑπὲρ τῶν μὲν ἐναντίον τῶν δέ, χωρὶς ἐναρμονισμόν πρὸς τὴν δικαιο-

---

(1) «Quae mediis coetibus Grajiorum cohibendo Achilli intervenit». Ἀπουλ. De Deo Socratis, XI.

σύνην, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς παραφορᾶς τῆς πατρίας των, ὅπως κάμνει ἀπέναντι τῶν κυνηγῶν καὶ τῶν ἡνιόχων ὁ ὄχλος, ὁ ὅποιος τοὺς ὁμοιάζει. Ἐκεῖνο, ποὺ φοβεῖται ὁ πλατωνικὸς φιλόσοφος, εἶναι ἀποκλειστικῶς τὸ ν' ἀποδίδουν εἰς τοὺς δαίμονας τῶν ἐνδιαμέσων χώρων τὰς πράξεις ποὺ ἐξυμνοῦν οἱ ποιηταί, καὶ ὅχι εἰς τοὺς θεούς, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων οἱ ποιηταί μεταχειρίζονται ψευδόμενοι

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὁ ὁρισμὸς τοῦ πλατωνικοῦ φιλοσόφου Ἀπουληίου περὶ τῶν οὐρανίων θεῶν, τῶν ἐναερίων δαιμόνων καὶ τῶν γῆινων ἀνθρώπων.

Ἀλλὰ πῶς; Θ' ἀφήσωμεν ἀνεξέταστον τὸν ὁρισμόν, αὐτὸν τοῦτον, ποὺ δίδει περὶ τῶν δαιμόνων, ὁ ὅποιος, ὅπως τὸν εἶχε σκεφθῇ, ἐφαρμόζεται εἰς ὅλους τοὺς δαίμονας. Οἱ δαίμονες, λέγει, εἶναι ὄντα μὲ αἰσθησιακὴν ζωὴν, μὲ ψυχὴν καθυποτασσομένην εἰς τὰ πάθη, μὲ πνεῦμα προικισμένον μὲ νόησιν, μὲ σῶμα ἀερῶδες καὶ μὲ αἰωνίαν ὑπαρξιν ⁽¹⁾. Δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτε ἀληθὲς εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν πέντε αὐτῶν χαρακτήρων, χάρις εἰς τοὺς ὁποίους οἱ δαίμονες φαίνονται συγγενεύοντες ἔστω, καὶ μὲ τοὺς ἐναρέτους ἀνθρώπους, διὰ τῆς κοινῆς διακατοχῆς μιᾶς ιδιότητος ποὺ δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς κακοὺς.

Ἄς ἴδωμεν πράγματι τί λέγει περὶ αὐτῶν τούτων τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν κατὰ τι διεξοδικωτέραν περιγραφὴν, εἰς τὴν ὁποίαν προσφεύγει, διὰ νὰ τοὺς ὁρίσῃ: ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν ὡς πλασμάτων εὗρισκομένων εἰς τὴν κατωτέραν βαθμίδα τοῦ εἶναι καὶ πλασμένων ἀπὸ χῶμα, ἐπειδὴ δὲ ὠμίλησε προηγουμένως περὶ τῶν θεῶν, θὸ δυνηθῇ, μετὰ τὴν διπλὴν ταύτην διατύπωσιν τοῦ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου ἄκρου τῆς παγκοσμίου ἱεραρχίας νὰ πραγματευθῇ ἐπὶ τέλους καὶ τὸ ζήτημα τῶν δαιμόνων, ποὺ κατέχουν τὰς ἐνδιαμέσους περιοχάς: «Οἱ ἄνθρωποι, λέγει, εἶναι ὑπερήφανοι διὰ τὴν νόησίν των, ἰσχυροὶ χάρις εἰς τὸν ἐναρθρον λόγον των καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς των. Τὰ μέλη των εἶναι ἔρμαιον τοῦ θανάτου, τὸ πνεῦμά των εὐκίνητον καὶ ἀνήσυχον, τὸ σῶμά των παχὺ καὶ τρωτόν, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμά των ἀνόμοια, τὰ σφάλματά των ὅλα ὅμοια, ἡ ἱταμότης των ἰσχυρογνώμων, αἱ ἐλπίδες των ἐπίμονοι, ἡ μοῖρά των διαρκῶς ἀσταθής. Εἶναι

(1) Ἀπουλ. «De Deo Socratis», XIII.

θνητοὶ ὥς ἄτομα, καὶ ὅμως, ὥς πρὸς τὴν παγκοσμιότητα τοῦ εἶδους αὐτῶν, αἰῶνιοι, ἀντικαθιστῶντες οἱ μὲν τοὺς δὲ δι' ἀνανώσεως τῶν γενεῶν. Τὰ ἔτη των παρέρχονται ταχέως, ἡ σοφία των εἶναι ἀργοκίνητος, ὁ ἐξαφανισμός των (ὥς ατόμων) ταχύς, ἡ ζωὴ των ἀξιοθρήνητος. Κατοικοῦν τὴν γῆν». Λέγων ὅλα αὐτά, πού ἀναφέρονται εἰς τὸ σύνολον, ἐλησμόνησε τὸν χαρακτῆρα, πού ἐγνώριζεν, ὅτι ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς μερικά ἄτομα, ὅταν λέγῃ «ἡ σοφία των εἶναι ἀργοκίνητος»; Ἐὰν τὸν εἶχε λησμονήσει, ἡ περιγραφὴ του, ἡ ἄλλως τε τόσον ἐπιμελημένη καὶ ἐμβριθής, θὰ ἐναυάγει τελείως ὥς στοιχεῖον ὁρισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐξ ἄλλου, ὅταν ἠθέλησε νὰ διεξάρῃ τὴν ἑξοχὸν φύσιν τῶν θεῶν, ἐπέμεινεν ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατεῖχον εἰς ὑψιστον βαθμόν τὴν μακαριότητα ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀνθρωποι θέλουν νὰ φθασουν διὰ τῆς σοφίας των.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ Ἀπουλήϊος ἤθελε νὰ μᾶς εἴπῃ, ὅτι ὑπάρχουν δαίμονες ἀγαθοί, θὰ προσέθετε εἰς τὴν περιγραφὴν του κάποιον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ἐφαίνετο, ὅτι ἡ κοινὴ διακατοχὴ κάποιας μακαριότητος τοὺς συγγενεῦει μὲ τοὺς θεοὺς ἢ ἡ σοφία, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι, μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Πράγματι ὅμως ὁ Ἀπουλήϊος δὲν ἀποδίδει εἰς τοὺς δαίμονας οὐδεμίαν ἐκ τῶν καλῶν ἐκείνων ιδιοτήτων, διὰ τῶν ὁποίων τὰ ἀγαθὰ ὄντα διακρίνονται ἀπὸ τὰ κακά. Ἀναμφιβόλως ἐδίστασε νὰ ἐκφρασθῇ πάρα πολὺ ἐλευθέρως περὶ τῆς κακίας των, ὅχι τόσον διὰ νὰ μὴ προσβάλλῃ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους δαίμονας, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ θίξῃ τοὺς λάτρεις αὐτῶν πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηυθύνετο. Ὅπως δὲ ἔδωκε εἰς τοὺς εὐφυνεῖς ἀναγνώστας του νὰ ἐννοήσουν ὅ,τι οὗτοι πρέπει νὰ σκέπτονται περὶ τῶν δαιμόνων, δεδομένου ὅτι θεωρεῖ τοὺς θεοὺς, ἀγαθοὺς καὶ εὐδαίμονας, ἀπηλλαγμένους καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τὰ πάθη καί, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ὅπως αὐτός, ἀπὸ τὰς θορυβώδεις κινήσεις, πού διαταράσσουν τοὺς δαίμονας, τοὺς ὁποίους ἐκλαμβάνει ὁμοίους πρὸς τοὺς θεοὺς μόνον ὥς πρὸς τὴν αἰωνιότητα τοῦ σώματός των, ἰσχυριζόμενος ὅμως, ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ψυχὴν των, οἱ δαίμονες ὁμοιάζουν μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅχι μὲ τοὺς θεοὺς. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἀπουλήϊος διατείνεται, ὅτι οἱ δαίμονες ἐξουσιάζουν τοὺς μωροὺς καὶ τοὺς κακοὺς ὅχι διὰ τῆς σοφίας των, δηλαδὴ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύναντο νὰ συμμετέχουν καὶ οἱ ἀνθρωποι, ἀλλὰ διὰ τὸ ὅτι διέπονται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὰς ὁρμὰς, τὰς ὁποίας οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ χρηστοὶ ἀνθρωποι κατορθώνουν νὰ χαλιναγωγοῦν καὶ νὰ κατανικοῦν, καὶ τῶν ὁποίων τὰς προσβολὰς θὰ ἐπεθύμουν ν' ἀγνοοῦν τελείως. Πράγματι ἐὰν ὁ Ἀπουλήϊος, ὁμιλῶν περὶ τῆς αἰωνιότητος τῶν δαιμόνων, τὴν ὁποίαν

συμμερίζονται, καθὼς λέγει, μετὰ τῶν θεῶν, ἐννοοῦσε τὴν αἰωνιότητα τῶν ψυχῶν, δὲν θὰ ἀπέκλειεν ἐν προκειμένῳ τοὺς ἀνθρώπους, δεδομένου ὅτι αὐτός, ὡς Πλατωνικός, σκέπτεται ἀναμφιβόλως, ὅτι ἀθάνατος εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων. Πραγματικῶς, ὅταν ὁ Ἀπουλήϊος περιέγραφε τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν ὄντων, ἀπέδιδεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ψυχὴν ἀθάνατον, καὶ σῶμα ὑποκείμενον εἰς τὸν θάνατον. Γενικὸν συμπέρασμα: Ὅ,τι διακρίνει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν αἰωνιότητα, εἶναι τὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν θνητὸν σῶμα, ἐὰν δὲ τοῦναντίον οἱ δαίμονες συγγενεύουν πρὸς τοὺς θεοὺς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὁφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἔχουν σῶμα ἀθάνατον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Παράδοξος κατάστασις τῶν δαιμόνων. Ἡ ψυχὴ των διακατεχομένη ὑπὸ τῶν παθῶν. Ἡ συγγένειά των πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τὸ αἰώνιον σῶμά των συγγενεύει πρὸς τοὺς θεοὺς.

Ποῖοι λοιπὸν αὐτοὶ οἱ μεσολαβηταί, τοποθετημένοι μετὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ μεσολαβηταὶ ἐκεῖνοι, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι θὰ ἀπέσπων τὰς χάριτας τῶν θεῶν; Ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν ἀνωτέραν πλευρὰν τῶν ἐμψύχων ὄντων, δηλαδὴ ἡ ψυχὴ, εἶναι εἰς τοὺς δαίμονας ταπεινότερα καὶ τοὺς ἐξομοιώνει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῶ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν κατωτέραν πλευρὰν τῶν ἐμψύχων πλασμάτων, τὸ σῶμα, τοὺς ἐξομοιώνει πρὸς τοὺς θεοὺς. Ἄς προσέξωμεν πολὺ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο: Κάθε ἔμβιον πλάσμα, δηλαδὴ κάθε «ζῶον» σύγκειται ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος. Ἐκ τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων ἡ ψυχὴ εἶναι ἀναμφιβόλως ἀνωτέρα τοῦ σώματος, ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι ἐλαττωματικὴ καὶ ἀσθενής. Μάλιστα, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἀκόμη αὐτὴν εἶναι ἀνωτέρα τοῦ σώματος, τοῦ ὑγιεστεροῦ καὶ ῥωμαλεωτέρου, διότι ἡ φύσις της εἶναι ὑπεροχωτέρα καὶ διότι ὁ ρῦπος τῶν κακιῶν δὲν τὴν κάμνει κατωτέραν τοῦ σώματος. Ὁ χρυσὸς καὶ λερωμένος ἔχει ἀξίαν μεγαλυτέραν παρὰ ὁ ἄργυρος καὶ ὁ μόλυβδος. Ἴδου λοιπὸν, ὅτι αὐτοὶ οἱ μεσολαβηταὶ μετὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῶν ὁποίων τὰ ἀνθρώπινα πράγματα πλησιάζουν πρὸς τὰ θεϊκά, ἔχουν μετὰ τῶν θεῶν σῶμα ἀθάνατον καὶ ψυχὴν ἐλαττωματικὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἐὰν ἡ θρησκεία συνίσταται εἰς τὸ σῶμα καὶ ὄχι εἰς τὴν ψυχὴν.

Ποία κακία ἢ μᾶλλον ποία τιμωρία κρατεῖ μετέωρον τὴν κεφαλὴν τῶν κιβδήλων καὶ ἀπατηλῶν αὐτῶν πλασμάτων: Τὸ τα-

πεινώτερον μέρος τῆς οὐσίας των, τὸ σῶμα, τοὺς ἐξομοιώνει μετὰ τὰ ἀνώτερα ὄντα, τὸ δὲ ἀνώτερον, ἡ ψυχὴ, μετὰ τὰ κατώτερα. Διότι τὸ σῶμα, πὺν ἔχουν κοινὸν μετὰ τῶν θεῶν, εἶναι δοῦλος. Λέγει σχετικῶς καὶ ὁ Σαλούστιος : «ἡ ψυχὴ ἔχει πλασθῆ, διὰ νὰ διατάσῃ, τὸ δὲ σῶμα διὰ νὰ ὑπακούῃ, ⁽¹⁾ καὶ προσθέτει : «ἐκείνην (τὴν ψυχὴν) ἔχομεν κοινήν μετὰ τῶν θεῶν, τοῦτο (τὸ σῶμα) μετὰ τὰ ζῷα» ⁽²⁾.

Πλὴν ὅμως οἱ δαίμονες, τοὺς ὁποίους παρουσιάζουν οἱ φιλόσοφοι ὡς μεσολαβητὰς μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν θεῶν, δύνανται νὰ εἴπουν περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματός των : τὸ σῶμα ἔχομεν κοινὸν μετὰ τῶν θεῶν, τὴν δὲ ψυχὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τὸ ἔχω ἤδη εἶπει, ἀλυσσοδεμένοι καὶ κρεμάμενοι ἀνάποδα ἔχουν τὸ σῶμα των, πὺν συνταντίζεται μετὰ ἐκείνο τῶν μακαρίων θεῶν, ὑποδουλωμένον, τὴν δὲ κυριαρχοῦσαν ψυχὴν κοινήν μετὰ τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους. Εἶναι ἐξυψωμένοι ὡς πρὸς τὸ ταπεινότερον μέρος τῆς οὐσίας των καὶ κατακρημνισμένοι ὡς πρὸς τὸ ἀνώτερον αὐτῆς μέρος.

Τούτων οὕτως ἔχόντων, εἶναι δυνατόν ν' ἀποδώσῃ τις εἰς τοὺς δαίμονας αἰωνιότητα ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην τῶν θεῶν, διὰ τὸ ὅτι δὲν τοὺς πλησιάζει ποτὲ ὁ θάνατος, ὅπως τὰ πλάσματα τῆς γῆς, διὰ νὰ χωρίσῃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ; Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρῶμεν τὸ σῶμά των ὡς ὑποστήριγμα αἰώνιον ἐναρέτων ὄντων, ἀλλ' ὡς αἰωνίαν ἄλυσιν καταδίκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἡ αἰωνιότης τοῦ σώματος τῶν δαιμόνων αὐξάνει τὴν δυστυχίαν των.

Ἀπευθύνουν γενικῶς μέγαλον ἔπαινον καὶ μεγάλας ἀποδίδουν τιμὰς εἰς τὸν Πλωτῖνον διὰ τὸ ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐνόησεν, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος, τὸν Πλάτωνα. Ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς λέγει : «Ὁ Πατήρ ἐν τῇ εὐσπλαγχνίᾳ τοῦ ἔκαμε νὰ ὑποκύψουν οἱ δεσμοὶ των εἰς τὸν θάνατον» ⁽³⁾, Ὡστε αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, δηλαδὴ τὸ ὅτι ἔχουν σῶμα θνητὸν

⁽¹⁾ «Animi imperio, corporis servitio magis utimur» Σαλούστ. Catil. I, 2.

⁽²⁾ «Alterum nobis cum diis alterum cum beluis commune est». αὐτόθι.

⁽³⁾ Πλωτ. Ἐννεάδ. Δ', γ'. 12.

οἱ ἄνθρωποι, ὃ Πλωτῖνος ἔσχε τὴν σκέψιν νὰ τὸ ἀποδώσῃ εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν ἐνὸς θεοῦ Πατρός, ὅστις νὰ τοὺς βλέπῃ αἰωνίως ταλαιπωρουμένους ἀπὸ τὰ βάσανα τῆς γηϊνῆς ζωῆς. Ἡ ἀδικία τῶν δαιμόνων δὲν ἐκρίθη ἄξια τῆς τοιαύτης εὐσπλαγχνίας ⁽¹⁾. Εἰς τὴν ἀθλιότητα τῆς μιᾶς ψυχῆς, ὑποτασσομένης εἰς τὰ πάθη, δὲν ἐδόθη, ὅπως εἰς τοὺς ἀνθρώπους, σῶμα θνητόν, ἀλλὰ σῶμα ἀθάνατον. Θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς εὐτυχέστεροι παρὰ οἱ ἄνθρωποι, ἐὰν εἶχον, ὅπως αὐτοὶ θνητόν σῶμα καὶ εὐδαίμονα ψυχὴν ὥς οἱ θεοί. Θὰ ἦσαν ἴσοι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν μὲ μίαν δυστυχησμένην ψυχὴν, θὰ ἦσαν ἄξιοι νὰ ἔχουν τοῦλάχιστον θνητόν σῶμα. Πάντως θὰ ἦρκει νὰ ἐπισύρουν κάποιον οἶκτον καὶ νὰ δύνανται ν' ἀναπαύωνται διὰ τοῦ θανάτου ἀπὸ τὰς θλίψεις των. Πλὴν ὅμως εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅχι μόνον ἡ ἀθλιότης τῆς ψυχῆς των τοὺς ἐμποδίζει νὰ εἶναι εὐτυχέστεροι παρὰ οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ὁ αἰώνιος δεσμὸς τοῦ σώματός των τοὺς καθιστᾷ ἀκόμη ἀθλιωτέρους. Διότι δὲν ἠθέλησαν (οἱ ἀσχοληθέντες μὲ αὐτοὺς) νὰ μᾶς ἀφήσουν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ δαίμονες διὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ οἴκτου καὶ διὰ τῆς φρονήσεως, προοδεύοντες εἰς τὸ εἶναί των, θὰ ἠδύναντο νὰ γίνουν θεοί. Ὁ Ἀπουλήϊος εἶπε μόνον, ὅτι ἡ κατάστασις των εἶναι αἰώνιος ⁽²⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Μεταμόρφωσις τῆς ψυχῆς τῶν νεκρῶν εἰς δαίμονας

Ὁ Ἀπουλήϊος λέγει ἀκόμη, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων

⁽¹⁾ Ὡραῖοι καὶ μεγαλειώδεις εἶναι οἱ στίχοι τοῦ Δάντου ἐπὶ παρεμφεροῦς θέματος :

Questi non hanno speranza di morte
E la lor cieca vita è tanto bassa
Che invidiosi son d'ogni altra sorte
Fama di lor il mondo esser non lassa
Misericordia e giustizia gli sdegna
Non ragionar di lor, ma guarda e passa.
(Canto terzo, Inferno, στίχ. 46).

(Αὐτοὶ δὲν ἔχουν ἐλπίδα νὰ πεθάνουν
καὶ τόσο ἡ τυφλὴ ζωὴ τους εἶναι ταπεινὴ,
ποὺ κάθε τύχη διαφορετικὴ φθονοῦνε,
Ὁ κόσμος δὲ βαρύνεται γιὰ τ' ὄνομά τους νὰ μιλήῃ
Ἡ εὐσπλαγχνία κι' ἡ δικαιοσύνη τοὺς περιφρονεῖ.
Μὴν πολυσκέπτεσαι γι' αὐτούς, μὰ κοίταχ' τους καὶ φύγε).

⁽²⁾ Ἀπουλ. De Deo Socratis XI. Περὶ Πολιτ. Θ', η'.

εἶναι δαίμονες· ὅτι αὐταὶ ἐγκαταλείπουν τοὺς ἀνθρώπους, γίνονται *Lares* ⁽¹⁾ εἰάν εἶναι εὐεργετικάί, ἢ *Lemures* ⁽²⁾ ἢ *Larvae* ⁽³⁾ εἰάν εἶναι ὀλέθριαι, καὶ ὅτι καλοῦνται *Dii Manes*, ⁽⁴⁾ ὅταν δὲν εἶναι γνωστὸν εἰς ποίαν κατηγορίαν ἀνήκουν. Ποῖος δὲν βλέπει, ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν σκεφθῇ, τὰς ἀπατηλὰς προοπτικάς, τὰς ὁποίας ἡ πίστις αὐτὴ διανοίγει εἰς ἡθικὴν διαστροφὴν; Ὅσον κακοὶ καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ ἄνθρωποι, ἰδοὺ ὅτι μὲ τὴν ἰδέαν, ὅτι θὰ γίνουν *Larvae* ἢ *Dii Manes*, θὰ καταντήσουν ἀκόμη τόσον περισσότερον κακοί, ὅσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ πόθος των νὰ βλάπτουν. Πιστεύουν ἀκόμη, ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν των θὰ τοὺς προσφέρουν θυσίας τινάς, ὁμοίας πρὸς θείας τιμάς, διὰ νὰ τοὺς καλέσουν, ὅπως βλάψουν. Διότι κατὰ τὸν Ἀπουλήϊον αἱ *Larvae* εἶναι ἄνθρωποι εἰς ὀλεθρίους δαίμονας μεταμορφωθέντες. Ἀλλὰ τοῦτο γεννᾷ ἀκόμη ἓν ἄλλο πρόβλημα. Οἱ εὐτυχεῖς καλοῦνται εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν «εὐδαίμονες» διότι εἶναι ἀγαθὴ ἡ ψυχὴ των, δηλαδή ὅτι ὁ δαίμων των εἶναι ἀγαθός, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐπίσης δαίμονες.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ IB'.

**Οἱ δαίμονες πῶς δύνανται νὰ κατέχουν μίαν ἐνδιάμεσον θέ-
σιν μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων;**

Τώρα θ' ἀσχοληθῶμεν μὲ τοὺς δαίμονας ἐκείνους, τὴν ἰδιά-
ζουσιν φύσιν τῶν ὁποίων καθώρισεν ὁ Ἀπουλήϊος· τοὺς δαί-
μονας ἐκείνους, τοποθετημένους μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἄν-
θρώπων, ποὺ ἔχουν ἀρχὴν αἰσθησιακῆς ζωῆς, πνεῦμα ἐφωδια-
σμένον μὲ νόησιν, σῶμα ἀερῶδες καὶ ζωὴν αἰωνίαν. Διότι ἀφοῦ
ἔθεσε τοὺς θεοὺς ἐκ περιτροπῆς εἰς τὰ μεγαλύτερα τοῦ οὐρανοῦ
ὑψη, τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ κατώτερα σημεῖα τῆς γῆς, χωρι-

---

(1) *Lar*, *Laris*, (συνήθως εἰς τὸν πληθυντ. *Lares*): ἐφέστιοι θεοί. ||
ἐστία, οἶκος, οἰκία. Ποιητικ. ἢ νεοσσιά.

(2) *Lemures*, ψυχαὶ νεκρῶν σκιαί, || δαίμονες. Ὑπῆρχε καὶ ἑορτὴ
Lemuria πρὸς ἐξίλασμον τῶν δαιμόνων.

(3) *Larva*,—*ae*, μορμώ, φάντασμα, φᾶσμα || τραγικὸν πρόσωπον
εἰς τὸ θέατρον.

(4) *Dii Manes*. *Manes*—*ium* αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων, αἱ σκιαί,
οἱ νεκροί. *Dii Manes* οἱ χθόνιοι δαίμονες, || ὁ Ἄδης, (διαμονὴ τῶν
ψυχῶν).

σμένους τοὺς μὲν ἀπὸ τοὺς δὲ διὰ τῆς μεγάλης ἀποστάσεως ἐν τῷ χώρῳ καὶ τῆς ἀνισότητος τῆς φύσεώς των, συνάγει τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: «Ἐχετε ἤδη, λέγει, δύο εἰδῶν ἔμψυχα ὄντα: οἱ θεοὶ διαφέρουν πολὺ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ φυσικοῦ ἐνδιαιτήματός των, τῆς αἰωνιότητος τῆς ζωῆς των καὶ τῆς τελειότητος τῆς φύσεώς των. Μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ ἡμῶν οὐδεμία ἐγγὺς ἐπικοινωνία, τόσον εἶναι τεραστία ἢ ἄβυσσος, ποὺ χωρίζει τὰ ὑψηλὰ ἐνδιαιτήματα ἀπὸ τὰ χαμηλά. Ἄλλως τε ὑπάρχει ἐκεῖ ἐπάνω μία ζωὴ αἰωνία καὶ ἀδιάφθορος, ἐδῶ κάτω μία ζωὴ ἐφήμερος καὶ τυχαία. Ἡ φύσις τῶν θεῶν ἐξικνεῖται εἰς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς μακαριότητος, ἡ δική μας βυθίζεται εἰς τὰ σκότη τῆς δυστυχίας».

Βλέπω ἐδῶ τὰ τρία ζεύγη τῶν ἀντιθέσεων τῶν ἀντικειμένων πρὸς τὰ δύο ἅκρα τοῦ εἶναι, τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ κάτω. Διότι τὰς τρεῖς ιδιότητας, ποὺ ἀποδίδει εἰς τοὺς θεοὺς, τὰς μεταχειρίζεται, μολονότι ὑπὸ ἄλλην μορφήν, ὅπως ἀντιτάξῃ πρὸς αὐτὰς τρεῖς ἄλλους ὁρισμοὺς ἀφορῶντας τοὺς ἀνθρώπους.

Ἴδου τὰ τρία κατηγορήματα τῶν θεῶν: τὸ ὕψος τοῦ φυσικοῦ ἐνδιαιτήματός των, ἡ αἰωνιότης τῆς ζωῆς των, ἡ τελειότης τῆς φύσεώς των. Τὰ τρία ταῦτα κατηγορήματα τὰ χρησιμοποιεῖ διὰ νὰ τ' ἀντιτάξῃ πρὸς τρία ἄλλα κατηγορήματα ἀντίθετα ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων: «Τοιαύτη εἶναι, λέγει, ἡ ἄβυσσος, ποὺ χωρίζει τὰ ὑψηλὰ ἐνδιαιτήματα ἀπὸ τὰ χαμηλά», διότι ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ὕψους τοῦ φυσικοῦ ἐνδιαιτήματός των. «Ἐκεῖ ἐπάνω, λέγει, ὑπάρχει ζωὴ αἰωνία καὶ ἀδιάφθορος, ζωὴ ἐφήμερος καὶ τυχαία ἐδῶ κάτω», διότι ὁμιλεῖ περὶ τῆς αἰωνιότητος τῆς ζωῆς τῶν θεῶν. «Ἡ οὐσία των, λέγει, ἐξυψοῦται εἰς τὴν κορυφὴν τῆς μακαριότητος, ἡ ἰδική μας βυθίζεται εἰς τὰ ἐρέβη τῆς δυστυχίας», διότι ὁμιλεῖ περὶ τῆς τελειότητός των. Ὅθεν ἔχει ἐξαγγεῖλει τρία κατηγορήματα τῶν θεῶν: τὸ ὕψος τοῦ φυσικοῦ ἐνδιαιτήματός των, τὴν αἰωνιότητά των καὶ τὴν τελειότητα τῆς φύσεώς των, καὶ τρία ἀντίθετα κατηγορήματα τῶν ἀνθρώπων: τὴν χαμηλότητα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντός των, τὴν θνητότητα καὶ τὴν ἀθλιότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Οἱ δαίμονες δὲν δύνανται νὰ κατέχουν μίαν ἐνδιάμεσον θέσιν παρὰ μόνον εἶναι δυστυχεῖς, ἄρα ἔνοχοι. Οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι δὲν ἠμποροῦν νὰ εἶναι μεσάζοντες.

Λοθέντος ὅτι αἱ δύο ὁμάδες τῶν ἐν λόγῳ τριῶν κατηγορη-

μάτων τῶν καθοριζόντων κατ' ἀντιδιαστολήν τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ δαίμονες κατέχουν, κατὰ τὸν Ἀπουλήϊον, ἐνδιάμεσον θέσιν, ὃ δὲ καθορισμὸς τοῦ φυσικοῦ ἐνδιαιτήματός των δὲν παρέχει στάδιον συζητήσεως. Μεταξὺ τοῦ ὕψους καὶ τοῦ βάθους τὸ μέσον εἶναι διὰ τοὺς δαίμονας κατάλληλον καὶ ἀποδίδεται εἰς αὐτοὺς μὲ εὐκολίαν. Ὑπολείπονται τὰ ἄλλα δύο ζεύγη τῶν κατηγορημάτων. Πρέπει νὰ συγκεντρώσωμεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχήν μας, εἴτε διὰ ν' ἀποδείξωμεν, ὅτι τὰ κατηγορήματα ταῦτα εἶναι ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν φύσιν τῶν δαιμόνων, εἴτε διὰ νὰ τ' ἀποδώσωμεν εἰς αὐτοὺς σύμφωνα πρὸς ἐκεῖνο, πὺν ἀπαιτεῖ ἡ ἐνδιάμεσος θέσις των. Δὲν δύνανται ὁμως νὰ εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν φύσιν των. Ἀναμφιβόλως τὸ περιβάλλον δὲν εἶναι οὔτε τὸ ὕψος οὔτε τὸ βάθος, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅτι οἱ δαίμονες, λογικὰ ὄντα, δὲν εἶναι οὔτε εὐτυχεῖς οὔτε δυστυχεῖς, ὅπως τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, τὰ στερούμενα αἰσθήσεως καὶ νοήσεως ⁽¹⁾. Τὰ προικισμένα μὲ νόησιν ὄντα εἶναι ἀναγκαίως εὐτυχῇ ἢ δυστυχῇ. Ὡσαύτως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ δαίμονες δὲν εἶναι οὔτε θνητοὶ οὔτε αἰώνιοι, διότι ὅλα τὰ ἔμβια ὄντα ἢ ζοῦν αἰωνίως ἢ τερματίζουν τὴν ζωὴν των ἀποθνήσκοντα. Ἄλλως τε ὁ φιλόσοφος μας λέγει, ὅτι οἱ δαίμονες ἔχουν ζωὴν αἰωνίαν.

Πῶς λοιπὸν νὰ διαφύγῃ ἀπὸ τὸ συμπέρασμα ἡμῶν τὸ ὅτι τὰ ἐνδιάμεσα ταῦτα πλάσματα κατέχουν ἐν τῶν δύο ἀνωτέρων κατηγορημάτων καὶ ἐν ἑκ τῶν δύο ταπεινότερων; Διότι, ἐὰν ἐν ἑκ τῶν δύο προέρχεται ἢ ἀνωθεν ἢ κάτωθεν, δὲν θὰ εὐρίσκωνται αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ δαίμονες εἰς μίαν ἐνδιάμεσον κατάστασιν, ἀλλὰ θ' ἀνήρχοντο ἢ θὰ κατήρχοντο πρὸς τὸ ἐν ἢ τὸ ἕτερον τῶν δύο ἄκρων. Ὅθεν, ἀφοῦ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ δύο ταῦτα ζεύγη τῶν κατηγορημάτων, παρίσταται ἀνάγκη, ὅπως τὸ ἐν ἢ τὸ ἕτερον ἐφαρμόζεται εἰς τοὺς δαίμονας, θὰ εὐρίσκωνται εἰς μίαν ἐνδιάμεσον κατάστασιν μόνον, ἂν προσλαμβάνουν ἐν κατηγορήματι ἕξ ἐκάστῳ τῶν δύο μερῶν. Ἀλλὰ δὲν ἀποκτοῦν τὴν αἰωνιότητα ἐκ τῶν κάτω, διότι οὐδέποτε θὰ τὴν εὔρουν ἐκεῖ. Εἶναι λοιπὸν ἀνώτερον κατηγορήμα αὐτό, πὺν κατέχουν. Ὡστε διὰ νὰ ἰσορροπηθῇ ἡ ἐνδιάμεσος κατάστασίς των, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν ἓνα κατώτερον κατηγορήμα παρὰ μόνον τὴν ἀθλιότητα.

Τοιουτοτρόπως οἱ θεοὶ οἱ κατοικοῦντες εἰς τὰς ὑψηλοτέρας περιοχὰς τοῦ κόσμου, κατὰ τοὺς Πλατωνικοὺς, χαρακτηρίζονται

---

(1) Ἐδῶ πρόκειται περὶ τοῦ λεγομένου χιαστοῦ σχήματος : τὰ φυτὰ, τὰ στερούμενα αἰσθήσεως, τὰ ζῶα τὰ στερούμενα νοήσεως.

ἐκ μιᾶς εὐτυχοῦς αἰωνιότητος ἢ αἰωνίου εὐτυχίας, οἱ ἄνθρωποι, πού κατοικοῦν χαμηλότερα, ἐκ μιᾶς θνητῆς ἀθλιότητος ἢ μιᾶς θνητότητος ἀθλίας, οἱ δὲ μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων οἰκοῦντες δαίμονες ἐκ μιᾶς δυστυχοῦς αἰωνιότητος ἢ αἰωνίου δυστυχίας. Ἄλλως τε ὁ Ἀπουλήϊος, διὰ τῶν πέντε χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων, μὲ τὰ ὅποια ἔδωσε τῶν δαιμόνων τὸν ὄρισμόν, δὲν κατώρθωσε νὰ δείξη, ὅτι οὗτοι, ὅπως ἰσχυρίζεται, εὐρίσκονται εἰς μίαν ἐνδιάμεσον θέσιν. Ὁ Ἀπουλήϊος ἀποδίδει εἰς τοὺς δαίμονας τρία χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα κοινὰ μετὰ τῶν ἀνθρώπων: μίαν ἀρχὴν αἰσθησιακῆς ζωῆς, πνεῦμα ἐφωδιασμένον μὲ νόησιν καὶ ψυχὴν καθυποτασσομένην εἰς τὰ πάθη, καὶ τρία χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα κοινὰ μετὰ τῶν θεῶν: αἰωνίαν ζωὴν, ἓνα ἰδιότυπον χαρακτῆρα καὶ ἓνα σῶμα θερῶδες. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὸ μέσον, ἐφ' ὅσον ἔχουν μὲ τὰ ἀνώτερα ὄντα ἓνα μόνον κοινὸν χαρακτῆρα καὶ τρεῖς κοινούς χαρακτῆρας μὲ τὰ κατώτερα; Ποῖος δὲν βλέπει, ὅτι οἱ δαίμονες, ἐγκαταλείποντες τὴν ἐνδιάμεσον ταύτην θέσιν, θ' ἀποκλίνουν καὶ θὰ στραφοῦν πρὸς τὸ κατώτερον ἄκρον;

Ἀλλά, εἶναι ἀληθές, ὅτι δύναται νὰ τοὺς εὔρη κανεὶς εἰς τὸ μέσον μὲ ἓ α χαρακτῆρα ἰδιότυπον, μὲ τὸ θερῶδες τῶν σῶμα, καθὼς ἀκριβῶς εἰς τὰ δύο ἀντίθετα ἄκρα θεοὶ καὶ ἄνθρωποι ἔχουν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα: οἱ μὲν θεοὶ αἰθέριον σῶμα, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἓνα σῶμα πλασμένον ἀπὸ χῶμα, καὶ δύο κοινὰ χαρακτηριστικά, ἥτοι αἰσθησιακὴν ζωὴν καὶ πνεῦμα προικισμένον μὲ νόησιν. Διότι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁμιλῶν περὶ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων λέγει: «ἔχετε δύο εἶδη ἐμβίων ὄντων»· οἱ φιλόσοφοι δὲ οὗτοι οὐδέποτε παρουσιάζουν τοὺς θεοὺς παρὰ μόνον μὲ πνεῦμα προικισμένον μὲ νόησιν. Ὑπολείπονται δύο χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα: «ἔχουν μίαν ψυχὴν ὑποτασσομένην εἰς τὰ πάθη καὶ ζωὴν αἰώνιον». Ἐν ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τούτων ἔχουν κοινὸν μὲ τὰ κατώτερα ὄντα, τὸ ἕτερον μὲ τὰ ἀνώτερα, εἰς τρόπον ὥστε, ἡ φύσις αὐτῶν, ἰσορροπημένη ἀκριβέστατα, δὲν ἐξυψοῦται πρὸς τὰ ἄνω καὶ δὲν στρέφεται πρὸς τὰ κάτω, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ τὴν δυστυχισμένην αἰωνιότητα ἢ τὴν αἰώνιον δυστυχίαν τῶν δαιμόνων. Διότι ὁ φιλόσοφος, ὅστις εἶπε «μίαν ψυχὴν, καθυποτασσομένην εἰς τὰ πάθη», θὰ ἠδύνατο νὰ προσθήσῃ καὶ «δυστυχισμένην», εἰάν ἡ σκέψις ὅτι τοῦτο θὰ ἠρέθιζε τοὺς λάτρεις τῶν δὲν ἠμπόδιζε μίαν τοιαύτην παράτολμον προσθήκην. Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν ἀκόμη. Δεδομένου ὅτι ὁ κόσμος κυβερνᾶται, ὅπως τὸ ἀναγνωρίζουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, ἀπὸ τὴν πρόνοιαν ἐνὸς Θεοῦ, ὑπερτάτου, καὶ ὅχι ὑπὸ τινος τυφλῆς εἰμαρμένης, οὐδέποτε αἱ δαίμονες θὰ κατεδικάζοντο

εἰς αἰώνιον δυστυχίαν, ἔαν δὲν ᾗτο τόσον μεγάλη ἡ κακία των.

Ἴδου λοιπὸν ὅτι, ἔαν ἔχουν δίκαιον νὰ ὀνομάζουν εὐδαίμονας ἐκείνους ποὺ εἶναι εὐτυχεῖς, δὲν δικαιοῦνται νὰ καλέσουν εὐδαίμονας τοὺς δαίμονας, τοὺς ὁποίους οἱ φιλόσοφοι τοποθετοῦν μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ποία θὰ ᾗτο λοιπὸν ἡ θέσις τῶν ἀγαθῶν δαιμόνων, οἱ ὁποῖοι ὑπεράνω τῶν ἀνθρώπων καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς θεοὺς θὰ ἠδύναντο νὰ προσφέρουν τὴν βοήθειάν των εἰς τοὺς μὲν καὶ εἰς τοὺς δὲ τὰς ὑπηρεσίας των; Ἐὰν οἱ δαίμονες εἶναι ἀγαθοὶ καὶ αἰώνιοι, θὰ εἶναι—δὲν ἀμφιβάλλομεν περὶ αὐτοῦ,—καὶ εὐτυχέστατοι. Ἀλλά, μία αἰωνία μακαριότης τοὺς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ἐνδιάμεσον θέσιν των, διότι τοὺς φέρει πολὺ πλησίον τῶν θεῶν καὶ τοὺς χωρίζει κατ' ἴσον βαθμὸν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ὅθεν αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι εἰς μάτην προσπαθοῦν νὰ δείξουν κατὰ ποῖον τρόπον δαίμονες ἀγαθοὶ, ἀθάνατοι καὶ «εὐδαίμονες», θὰ ἠδύναντο πραγματικῶς νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἴσην ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν ἀθανάτων καὶ μακαρίων θεῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν θνητῶν καὶ δυστυχισμένων ἀνθρώπων ἀφ' ἑτέρου. Πράγματι, ἀφοῦ οἱ δαίμονες διαμοιράζονται μετὰ τῶν θεῶν τὰς δύο ἐκείνας ιδιότητες, τὴν μακαριότητα δηλαδὴ καὶ τὴν ἀθανασία, καὶ ἀφοῦ δὲν ἔχουν καμμίαν ιδιότητα κοινὴν μετὰ τῶν θνητῶν καὶ δυστυχισμένων ἀνθρώπων, διατὶ δὲν ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ δὲν ἐπλησίασαν τοὺς θεοὺς μᾶλλον παρὰ νὰ εὐρίσκωνται οἱ μὲν ἀπὸ τοὺς δὲ εἰς τόσον μεγάλην ἀπόστασιν; Ἀλλὰ διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ τοῦτο, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν δύο διαφόρους χαρακτηῖρας, οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ ἔπρεπε ν' ἀνταποκρίνονται ὁμαδὸν πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τὰ προσδιορίζοντα τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς δαίμονας, ἀλλ' ἕκαστος θὰ ἔπρεπε τὸ ἔχη ἐν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δέ. Ὁ ἄνθρωπος, ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι πλάσμα ἐνδιάμεσον, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ζώων: τὸ ζῶον στερεῖται νοήσεως καὶ εἶναι θνητόν, οἱ ἄγγελοι λογικὰ ὄντα καὶ ἀθάνατα, ὅθεν ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον. Κατώτερος τῶν ἀγγέλων, ἀνώτερος τῶν ζώων, διαμοιραζόμενος τὴν θνητότητα μετὰ τῶν κτηνῶν, τὴν νόησιν μετὰ τῶν ἀγγέλων, εἶναι πλάσμα λογικὸν καὶ θνητὸν αὐτὸς ὁ ἴδιος. Διὰ τοῦτο, ὅταν ζητῶμεν ἓνα μέσον ὅρον μεταξὺ τῶν μακαρίων Ἀθανάτων καὶ τῶν δυστυχισμένων θνητῶν, πρέπει νὰ εὕρωμεν ἓνα πλάσμα, τὸ ὁποῖον, θνητόν, θὰ ᾗτο εὐτυχὲς ἢ, ἀθάνατον, δυστυχισμένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐὰν ἓνας ἄνθρωπος ἡδύνατο νὰ εἶναι πραγματικῶς εὐτυχὴς εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, θὰ ἦτο καταλληλότερος ὥς μεσολαβητὴς παρὰ οἱ ἀγαθοὶ ἢ οἱ κακοὶ δαίμονες.

Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ εἶναι ταῦτοχρόνως εὐδαίμων καὶ θνητός; Τοῦτο εἶναι μέγα ζήτημα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Τινὲς ἔκριναν τὴν κατάστασιν αὐτῶν χωρὶς αἰσιοδοξίαν, καὶ ἀπέκρουσαν τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ εἶναι εὐδαίμων, ἔφ' ὅσον εἶναι ὑποκείμενος εἰς τὸν θάνατον. Ἄλλοι ἐξεθείασαν τὴν κατάστασιν των καὶ ἐτόλμησαν νὰ ἰσχυρισθῶν, ὅτι οἱ κατέχοντες τὴν σοφίαν δύνανται νὰ εἶναι, καίτοι θνητοί, εὐτυχεῖς ⁽¹⁾. Ἐὰν ἔχη οὕτω τὸ πρᾶγμα, διατί δὲν θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν αὐτοὺς τοὺς δευτέρους ὥς μεσάζοντας μεταξὺ τῶν ταλαιπώρων θνητῶν καὶ τῶν μακαρίων ἀθανάτων, ὅποτε θὰ συνεμερίζοντο τὴν εὐδαιμονίαν μετὰ τῶν μακαρίων ἀθανάτων καὶ τὴν θνητότητα μετὰ τοὺς δυστυχημένους θνητούς; Δὲν πρέπει ν' ἀμφιβάλλωμεν. Ἐὰν ὄντως εἶναι εὐτυχεῖς, δὲν θὰ ζηλοτυποῦν κανένα—πράγματι τί εἶναι χειρότερον ἀπὸ τὴν ζηλοτυπίαν;—καὶ θὰ παρέχουν μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις αὐτῶν τὴν βοήθειάν των εἰς τοὺς ταλαιπώρους θνητούς, διὰ νὰ εἶναι πρὸς τούτους ἀθάνατοι μετὰ τὸν θάνατόν των καὶ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τοὺς ἀγγέλους, ἀθανάτους καὶ μακαρίους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Θνητὸς καὶ μακάριος ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ ἀγαθὸς μεσάζων. Ἀντιτάσσεται πρὸς τοὺς δαίμονας κακοβούλους μεσολαβητάς.

Ἐὰν ὅμως, — καὶ ἡ ἄποψις αὕτη εἶναι περισσότερον πιστευτὴ καὶ εὐλογοφανής, — εἶναι μοιραῖον ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ εἶναι δυστυχεῖς, ἔφ' ὅσον εἶναι θνητοί, ὀφείλομεν νὰ ζητήσωμεν ἓνα μεσάζοντα, ὅστις νὰ μὴ εἶναι μόνον ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ Θεός, ἵνα οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν θνητὴν ἀθλιότητά των δυνηθοῦν νὰ βαδίσουν πρὸς τὴν εὐδαίμονα ἀθανασίαν τῇ παρεμβάσει τῆς εὐδαίμονος θνητότητος τοῦ μεσάζοντος τούτου, ὅστις

---

(1) Ὑπαινιγμὸς εἰς τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τοὺς Ἐπικουρεῖους.

δὲν ἔλειψε οὔτε νὰ εἶναι θνητὸς οὔτε νὰ παραμείνῃ τοιοῦτος. Τῇ ἀληθείᾳ, ἐγένετο θνητὸς ὄχι λόγῳ ἀδυναμίας τινὸς τοῦ Λόγου, ἀλλὰ λόγῳ ἀδυναμίας τῆς σαρκός, δὲν παρέμεινε δὲ θνητὸς εἰς τὴν σάρκα ταύτην, τὴν ὁποίαν ἀνέστησεν ἐκ νεκρῶν, ⁽¹⁾ διότι αὐτὸς ἀκριβῶς ὑπῆρξεν ὁ καρπὸς τῆς παρεμβάσεώς του, δηλαδὴ ὅπως ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι, χάριν τῆς λυτρώσεως τῶν ὁποίων ἐγένετο μεσολαβητής, μὴ παραμένουν πάντοτε εἰς τὸν θάνατον, καὶ εἰς τὸν θάνατον ἀκόμη τῆς σαρκός. Τοιουτοτρόπως ἐδέησεν, ὅπως ὁ μεσάζων μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων εἶναι θνητός, ἀλλὰ μὲ προσωρινὴν θνητότητα καὶ αἰδίου εὐδαιμονίαν, μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως ἡ θνητότης αὐτοῦ συναρμονισθῇ μὲ τὰ πλάσματα, τὰ ὑποκείμενα εἰς τὸν θάνατον καὶ ὅπως, ἀποσπῶν τὰ πλάσματα ταῦτα ἀπὸ τὴν ἄβυσσον τοῦ θανάτου, τὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἐκμηδενίζεται.

Τώρα τὸ ἐννοοῦμεν: οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι δὲν δύνανται νὰ κατέχουν μίαν ἐνδιάμεσον θέσιν μεταξὺ τῶν ταλαιπώρων θνητῶν καὶ τῶν μακαρίων ἀθανάτων, διότι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶναι μακάριοι καὶ ἀθάνατοι. Οἱ κακοὶ ἄγγελοι δύνανται νὰ κατέχουν τοιαύτην θέσιν, διότι εἶναι ἀθάνατοι μὲ τοὺς μὲν καὶ δυστυχεῖς μὲ τοὺς ἄλλους. Ὁ ἀγαθὸς μεσολαβητὴς ἀντιτίθεται πρὸς αὐτούς. Αὐτός, ὁ ὁποῖος ἔναντι τῆς ἀθανασίας των καὶ τῆς δυστυχίας των, ἠθέλησε νὰ εἶναι θνητὸς ἐπὶ τινὰ χρόνον καὶ ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ πανευτυχὴς εἰς τὴν αἰωνιότητα. Ἀθάνατοι, ὑπερόπται καὶ δυστυχεῖς ἐγκληματῖαι, ἠπείλουν νὰ δελεάσουν διὰ τῆς ἀθανασίας αὐτῶν τοὺς ἀνθρώπους, πού ὠδηγοῦσαν εἰς τὸν ὄλεθρον, ἀλλὰ διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης τοῦ θανάτου του καὶ τῶν θησαυρῶν τῆς εὐδαιμονίας του ὁ ἀγαθὸς μεσολαβητὴς ἀνέτρεψε καὶ κατεκρήμνισεν εἰς τὰς ψυχάς, τὰς ὁποίας ἡ πίστις αὐτοῦ ἐξήγγινε, τὸ βασιλείον των, καὶ τὰς ἀπελευθέρωσεν ἀπὸ τὴν ἀπεχθὴ τυραννίαν τῶν δαιμόνων.

Τοιουτοτρόπως, ὁ ἄνθρωπος, θνητὸς καὶ δυστυχής, καὶ τόσον μακρὰν εὐρισκόμενος ἀπὸ τοὺς ἀθανάτους καὶ τοὺς μα-

---

(1) Τὴν φράσιν: «non autem permansit in ipsa carne mortalis, quam resuscitavit a mortuis», ἐθεωρήσαμεν ὀρθότερον νὰ μεταφράσωμεν κατὰ λέξιν. Ὁ Perret τὴν ἀποδίδει διὰ τοῦ «même qu'il a ressuscité des morts», ὁ δὲ Ἄγγλος μεταφραστὴς The City of God (De Civitate Dei) London, New York, 1944, διὰ τοῦ «because He raised Himself up from death». Καὶ αἱ δύο αὐταὶ ἐρμηνεῖαι δὲν ἀποδίδουν τὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου, κατὰ τὴν γνώμην μας.

καρίους, θὰ ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ ἐκλέξῃ μίαν ἄλλην μέσῃν κατά-
στάσιν διὰ ν' ἀποκτήσῃ ἀθανασίαν καὶ μακαριότητα; Ὅ,τι θὰ
ἡδύνατο νὰ τοῦ ἀρέσῃ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῶν δαιμόνων, δὲν θὰ
ἦτο παρὰ δυστυχία, ἐκεῖνο δὲ ποὺ ἡμπορεῖ νὰ τοῦ προξενήσῃ
εἰς τὴν θνητότητα τοῦ Χριστοῦ ἀποστροφὴν, δὲν ὑφίσταται πλέον.
Ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἀπειλὴ μιᾶς παντοτινῆς δυστυχίας, ἐδῶ δὲν
πρέπει νὰ φοβούμεθα τὸν θάνατον, διότι δὲν ἡδυνήθη νὰ εἶναι
ἀπολύτου διάρκειας, ἐνῶ ἡ εὐδαιμονία ἡ προσφερομένη εἰς τὰς
εὐχὰς μας εἶναι αἰώνιος. Πράγματι, τὸ ἀθάνατον καὶ δυστυχὲς
πλάσμα δὲν παρεμβάλλεται μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων,
παρὰ μόνον διὰ νὰ μᾶς ἐμποδίσῃ τὴν διάβασιν εἰς τὴν εὐδαί-
μονα ἀθανασίαν, διότι ὅ,τι κωλύει νὰ φθάσωμεν εἰς αὐτήν, δη-
λὰδὴ αὐτὴ αὕτη ἡ κατάστασις τῆς δυστυχίας, ὑπάρχει πάντοτε.
Πλὴν ὅμως, ἐκεῖνος, ποὺ εἶναι θνητὸς καὶ εὐδαίμων, παρενε-
βλήθη, ἵνα, ἅπαξ ἐξαφανισθεῖσῃς τῆς θνητότητός του, παρὰσχῃ
τὴν ἀθανασίαν εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἦσαν νεκροὶ—ὅπερ ἔδειξε
διὰ τῆς ἀναστάσεώς του—εἰς δὲ τοὺς δυστυχεῖς τὴν εὐδαιμο-
νίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν Αὐτὸς οὐδέποτε ἀπεμακρύνθη. Ὑπάρχει
λοιπὸν μία κακὴ ἐνδιάμεσος κατάστασις, ποὺ χωρίζει τοὺς φίλους,
καὶ μία καλὴ, ποὺ συμφιλιώνει τοὺς ἐχθρούς. Ἐὰν δὲ ὑφίσταν-
ται πολλαὶ ἐνδιάμεσοι καταστάσεις, ποὺ χωρίζουν τοὺς φίλους
ἀπ' ἀλλήλων, τοῦτο συμβαίνει διότι τὸ εὐδαιμον πλῆθος ⁽¹⁾ δὲν
εὐρίσκει τὴν εὐτυχίαν του παρὰ μόνον διὰ τῆς συμμετοχῆς των
εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεόν. Ἡ πληθὺς τῶν κακῶν ἀγγέλων,
στερουμένη τῆς τοιαύτης συμμετοχῆς, καὶ συνεπῶς δυστυχισμένη,
ἀντιτίθεται, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ μᾶς ἐμποδίσῃ, ὅπως πλησιάσωμεν
τὴν εὐδαιμονίαν μᾶλλον, παρὰ ὅπως μᾶς διευκολύνῃ νὰ τὴν ἀπο-
κτήσωμεν, μᾶς ξεκουφαίνει δέ, ἀκόμη καὶ λόγῳ τῆς συγκροτή-
σεώς της ὡς πληθὺς, δι' ἑνὸς εἶδους θορύβου, διὰ νὰ μὴ δυνη-
θῶμεν νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ μοναδικοῦ ἀγαθοῦ, πρὸς ἀπό-
κτησιν τοῦ ὁποίου δὲν ἔχομεν ἀνάγκην μεσαζόντων πολλῶν, ἀλλ'
ἑνὸς καὶ μόνου, ἀκόμη δὲ καὶ ἐκεῖνου, ἡ συμμετοχὴ τοῦ ὁποίου
μᾶς καθιστᾷ μακαρίους, δηλαδὴ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις δὲν
ἐδημιουργήθη, ἀλλὰ διὰ τοῦ ὁποίου τὰ πάντα ἐδημιουργήθησαν.
Ἐν τούτοις δὲν εἶναι μεσάζων, διότι εἶναι Λόγος, διότι ὁ Λό-
γος, εἰς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας,
εὐρίσκεται πολὺ μακρὰν ἀπὸ τοὺς ταλαιπώρους θνητούς, εἶναι
ὅμως μεσάζων, ἐφ' ὅσον εἶναι ἄνθρωπος, καθιστῶν κατὰ τὸν τρό-
πον αὐτὸν φανερόν, ὅτι, διὰ νὰ φθάσῃ κανεὶς εἰς αὐτὸ τὸ ἀγαθόν,
ὄχι μόνον παράγοντα εὐδαιμονίας, ἀλλὰ καὶ μακαριότητος, δὲν

---

(1) Ἐννοεῖ τῶν ἀγγέλων.

πρέπει νὰ ἐπιζητῇ ἄλλους μεσάζοντας, μὲ τὴν σκέψιν, ὅτι θὰ προελείανον τὴν ὁδόν, δεδομένου ὅτι ὁ Θεὸς ὁ πανευδαίμων καὶ ὁ καθιστῶν μακαρίους, μέτοχος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως γενόμενος, μᾶς προσέφερεν ἓνα σύντομον μέσον, ὅπως συμμεθέξωμεν εἰς τὴν θειότητά του. Διότι, ἀπαλλάσσων ἡμᾶς ἀπὸ τὸν θάνατον καὶ τὴν δυστυχίαν, δὲν μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τοὺς ἀθανάτους καὶ μακαρίους ἀγγέλους, ὅπως συμμεθέξωμεν εἰς τὴν φύσιν των καὶ γίνωμεν καὶ ἡμεῖς ἀθάνατοι καὶ εὐδαίμονες, ἀλλ' εἰς τὴν Τριάδα ἐκείνην, ἣ συμμετοχὴ τῆς ὁποίας καθιστᾷ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγγέλους εὐτυχεῖς. Τοιουτοτρόπως, ὅταν ἠθέλησε, ⁽¹⁾ διὰ νὰ εἶναι μεσάζων, νὰ ἐμφανισθῇ ὑπὸ μορφὴν δούλου ὑπὸ τοὺς ἀγγέλους, παρέμεινεν ὑπὸ μορφὴν Θεοῦ ὑπὲρ τοὺς ἀγγέλους. Δρόμος τῆς ζωῆς εἰς κατωτέρας περιοχὰς τοῦ κόσμου, ζωὴ εἰς τὰς ἀνωτέρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

Ἀνασκευὴ τῆς φράσεως ἐκείνης τοῦ Πλάτωνος : ὁ Θεὸς δὲν ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων.

Οὐδὲν ὀλιγώτερον ἀληθὲς ἀπὸ τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Πλάτωνος, τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ ἰδίου πλατωνικοῦ φιλοσόφου, δηλαδὴ ὅτι «οὐδεὶς» θεὸς ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων, προστίθεται δὲ ὁ Ἀπουλήϊος, ὅτι τὸ πειστικώτερον τεκμήριον περὶ τοῦ ὅτι οἱ θεοὶ οὐδέποτε μολύνονται ἐκ τῆς ἐπαφῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ ὅτι τὰ ἐνδικοιτήματά των εὐρίσκονται εἰς μέγιστα ὕψη. Ὅθεν ὁμολογεῖ, ὅτι οἱ δαίμονες μολύνονται ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπαφῆς ⁽²⁾. Ὅθεν δὲν δύνανται ν' ἀ-

---

(1) «Ἄλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γενόμενος, καὶ σχήματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων». Φιλιππησ. Β', 7 καὶ ἐφεξῆς.

(2) Ὁ Ἀπουλήϊος δὲν θὰ ἐδέχετο ὡς ὀρθὸν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον, καθὼς καὶ τὸν ἕτερον ὅρον τοῦ διλήμματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἠθέλησε νὰ τὸν ἐγκλείσῃ ὁ Αὐγουστίνος: Ἐὰν οἱ δαίμονες δύνανται νὰ ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς νὰ μολύνωνται, θὰ εἶναι ἀνώτεροι τῶν θεῶν. Ἡ εἰκὼν, ἣ διέπυσα ὀλόκληρον τὴν θεωρίαν ταύτην, τὴν σχετικὴν πρὸς τοὺς δαίμονας, εἶναι πρᾶγματι ἡ εἰκὼν ἑνὸς βα-

ποκαθάρουν ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τοὺς μολύνουν, ὥστε ὅλοι ὑφίστανται τὴν μόλυνσιν : οἱ δαίμονες ὡς ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἄνθρωποι ὡς ἐκ τῆς μετὰ τῶν δαιμόνων ἐπαφῆς. Ἡ μᾶλλον, ἐὰν οἱ δαίμονες δύνανται νὰ ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ ν' ἀναμειγνύονται μετ' αὐτῶν χωρὶς νὰ μολύνωνται, θὰ εἶναι προφανῶς ἀνώτεροι τῶν θεῶν, ἔφ' ὅσον οὗτοι, ἐρχόμενοι εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἀνθρώπων θὰ ἐμολύνοντο. Διότι ἐκλαμβάνεται ὡς ἐν τῶν μεγαλυτέρων προνομίων τῶν θεῶν τὸ νὰ ζοῦν μεμονωμένοι εἰς τὰ ὕψη, ὅπου δὲν δύναται νὰ τοὺς κηλιδώσῃ ἢ μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπαφή.

Ἄλλ' ἄς σκεφθῶμεν τὸν ὑπέρτατον Θεὸν πλάστην ὅλων τῶν πραγμάτων, ἐκεῖνον ποὺ καλοῦμεν ἀληθινὸν Θεόν. Ὁ φιλόσοφος μας. (ὁ Ἀπουλήϊος) βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Πλάτων ἔλεγε περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἦτο ὁ μόνος Θεός, τὸν ὅποιον, λόγῳ τῆς πενιχρότητος τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης, οὐδεμία λέξις εἶναι ἱκανὴ νὰ καθορίσῃ, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν ⁽¹⁾. Δυσκόλως οἱ σοφοί, καὶ ὅταν ἡ ῥώμη τῆς ψυχῆς τοὺς ἀπομακρύνῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον ἀπὸ τὸ σῶμα, λαμβάνουν ἐν μέσῳ μιᾶς ἀστραπῆς τὸν ὁραματισμὸν τοῦ Θεοῦ τούτου, καὶ μάλιστα κατὰ χρονικὰ διαστήματα, καθὼς ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ βαθύτατα ἐρέβη τῆς ἀβύσσου

σιλέως, ὅστις προσφεύγει εἰς τοὺς ἀγγελιαφόρους του, διὰ νὰ ἔρχεται μετὰ τῶν κατωτέρων εἰς ἐπαφὴν. Ὁ βασιλεὺς, μὴ ἐρχόμενος εἰς ἅ μ ε σ ο ν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ὑπηκόους του, δὲν ἐκπίπτει ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ ἀξιώματός του, οἱ δὲ ἀγγελιαφόροι δὲν εἶναι ἀνώτεροι τοῦ βασιλέως διὰ τὸ ὅτι ἔρχονται εἰς ἅμεσον ἐπαφὴν μὲ τοὺς ὑπηκόους του.

(1) « Ὡ πάντων ἐπέκεινα! Τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν; Πῶς λόγος ὑμνήσῃ σε; Σὺ γὰρ λόγῳ οὐδενὶ ῥητός. Πῶς νόος ἀθρήσῃ σε; Σὺ γὰρ νόῳ οὐδενὶ ληπτός.

Σοὶ ἐνὶ πάντα μένει· σοὶ δὲ ἀθρόα πάντα θοάζει. Καὶ πάντων τέλος ἐστί, καὶ εἷς, καὶ πάντα καὶ οὐδεὶς· οὐχ ἐν ἑῶν, οὐ πάντα πανώνυμε πῶς σε καλέσω τὸν μόνον ἀκλήϊστον; Ὑπερνεφέας δὲ καλύπτρας τίς νόος οὐρανίδης εἰσδύσεται; Ἰλαος εἷης, ὧ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν; »

Γρηγόριος Νύσσης (Migne P G. 37, στήλη 507). Εἰς τοὺς στίχους τούτους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Πατρὸς ὑπάρχουν συσσωρευμένοι ἀνεξάντλητοι θησαυροὶ σοφίας καὶ ἐνοράσεως!

ἐν ἐκθαμβωτικὸν φῶς σκορπᾷ μίαν λάμπιν, ἣτις ἀμέσως ἐξαφανίζεται. Ἄλλ' ὅσονδ' ἴποτε στιγμιαία, ὅσονδ' ἴποτε φευγαλέα καὶ ἂν εἶναι ἡ λάμπις τοῦ ἐκθαμβωτικοῦ αὐτοῦ φωτός, ἰδοὺ ὅτι ὁ Θεός, ἀνώτερος πάντων τῶν ὄντων καὶ ἀληθῶς ὕψιστος, ἀποκαλύπτεται, κατὰ τρόπον εὐνόητον, καὶ ἀνέκφραστον εἰς τὴν νόησιν τῶν σοφῶν, ὅταν οὗτοι ἀπομακρύνωνται ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον τοῦ σώματός των καὶ ὅταν δὲν εἶναι κηλιδωμένον τὸ σῶμά των. Διὰ τί λοιπὸν μᾶς λέγουσιν ὅτι οἱ θεοὶ κατοικοῦν εἰς τόσον μεγάλη ὕψη, διὰ νὰ μὴ μολύνωνται ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων; Μὰ πῶς! Δὲν ἀρκεῖ νὰ βλέπωμεν τὰ αἰθέρια ἐκεῖνα σώματα, ποὺ σκορποῦν ἐπὶ τῆς γῆς φῶς ἀρκετὸν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς; Οἱ ἀστέρες, τοὺς ὁποίους μᾶς παρουσιάζει ὡς θεοὺς ὁ Ἀπουλήϊος, δὲν μολύνονται ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ τοὺς βλέπουν, οὔτε οἱ δαίμονες κηλιδοῦνται ἀπὸ τὴν ὄρασιν τῶν ἀνθρώπων, ὅσον πλησίον αὐτῶν καὶ ἂν εὗρισκονται ⁽¹⁾.

Ἐὰν ὁμως οἱ θεοὶ δὲν μολύνωνται ἀπὸ τὰ βλέμματα τῶν ἀνθρώπων, δὲν θὰ ἐμολύνοντο ἀπὸ τὴν γλῶσσάν των καὶ δὲν θὰ προσέφευγον διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἰς τὴν παρέμβασιν τῶν δαιμόνων, ὅπως οὗτοι τοὺς μεταδίδουν τὰ αἰτήματα τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ οἱ θεοὶ θὰ ἔμενον πολὺ μακρὰν μεμονωμένοι, διὰ νὰ προφυλάσσωνται ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον ἀπὸ κάθε μόλυνσιν; Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν λοιπῶν αἰσθήσεων; Δὲν θὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ὁσφρησιν; οἱ θεοί, καὶ παρόντες, δὲν θὰ ἐμολύνοντο -- ὅπως δὲν θὰ ὑφίσταντο μόλυνσιν καὶ οἱ δαίμονες — ἀπὸ τὴν ἀπόπνοίαν τῶν ζώντων ἀνθρωπίνων σωμάτων, αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι δὲν μολύνονται ἀπὸ τὴν δυσοσμίαν τῶν πτωμάτων, ποὺ διαχέεται κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν θυσιῶν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γεῦσιν, οἱ θεοὶ ἀγνοοῦν τὴν ἀνάγκην ν' ἀναζωπυροῦν μὲ θνητὰς οὐσίας τὸ σῶμά των καὶ δὲν ὠθοῦνται ἀπὸ τὴν πείναν, ὥστε νὰ ζητοῦν τροφὴν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἀφὴ ἐξαορτᾶται ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους. Πράγματι, ἐπειδὴ φαίνεται, ὅτι ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀφῆς, μόνον προκειμένου περὶ τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπικοινωνίας, παρατηρητέον ὅτι οἱ θεοί, ἐὰν ἤθελον νὰ συναναφύρωνται μετ' αὐτῶν θὰ ἠδύναντο νὰ τὸ πράττουν μόνον παρατηροῦντες καὶ παρατηρούμενοι, ἀκούοντες καὶ ἀκουόμε-

---

(1) Nec daemones hominum contaminantur aspectu: Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τῶν βλεμμάτων, ποὺ ῥίπτουν οἱ ἄνθρωποι πρὸς τοὺς δαίμονας. Εἰς τὸ δέκατον ἕκτον κεφάλαιον ἀνευρίσκομεν τὴν αὐτὴν σχέσιν τῶν δαιμόνων qui non possunt videri nisi velint καὶ τῶν ἀστέρων τοὺς ὁποίους δύνανται νὰ βλέπουν ὅσοι θέλουν. Ὁ Αὐγουστῖνος, κατὰ τὸν Perret, θὰ ἐσχέπτετο τὴν ἐμφάνισιν τῶν δαιμόνων.

νοι. Τίς ἡ ἀνάγκη καὶ νὰ τοὺς ἐγγίξουν; Οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἐπεθύμουν τοιοῦτόν τι, ἐφ' ὅσον θ' ἀπελάμβανον τοὺς θεοὺς διὰ τῆς ὁράσεως, θὰ συνωμίλουν μετ' αὐτῶν ἢ μετὰ τῶν ἀγαθῶν δαιμόνων. Μήπως ἡ περιέργεια τῶν ἀνθρώπων θὰ ὑπερέβαινε κάθε [λογικόν] μέτρον καὶ θὰ ἤθελαν νὰ ἐγγίσουν τοὺς θεοὺς; Ἄλλὰ πῶς θὰ ἦτο δυνατόν ἓνας ἄνθρωπος νὰ ἐγγίσῃ ἓνα θεὸν ἢ ἓνα δαίμονα, χωρὶς αὐτὸς νὰ τὸ ἐπιτρέπῃ, ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ ἐγγίσῃ οὔτε ἓνα στρουθίον, χωρὶς προηγουμένως νὰ τὸ συλλάβῃ;

Ὅθεν οἱ θεοὶ θὰ ἠδύναντο ν' ἀναμειγνύωνται σωματικῶς μὲ τοὺς ἀνθρώπους παρατηροῦντες καὶ παρατηρούμενοι, ὁμιλοῦντες καὶ ἀκουόμενοι. Ἐξ ἄλλου, ἐὰν οἱ δαίμονες, ὡς ἀνέφερα ἄνωτέρω, ἀναμειγνύωνται κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν μὲ τοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς νὰ ὑφίστανται κηλίδωσιν, ἐνῶ οἱ θεοὶ ἐνεργοῦντες οὔτω θὰ ἐκηλιδοῦντο, λέγουν ὅτι οἱ δαίμονες δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μολύνωνται, ἀλλὰ μόλυνσιν νὰ ὑφίστανται ἀποκλειστικῶς οἱ θεοί. Ἐὰν τοῦναντίον ἡ μόλυνσις προσβάλλῃ τοὺς δαίμονας, πῶς θὰ βοηθήσουν οὔτοι τοὺς ἀνθρώπους διὰ μίαν εὐδαιμόνα ζωὴν μετὰ θάνατον; Κηλιδωμένοι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, δὲν θὰ δυνηθοῦν νὰ τοὺς καθαρίσουν, ὅπως τοὺς ὀδηγήσουν, καθαροὺς γενομένους, πλησίον τῶν θεῶν, οἵτινες εἶναι ἀκηλίδωτοι καὶ ὑπὸ τοὺς ὁποίους οἱ δαίμονες χρησιμεύουν ὡς μεσολαβηταί. Ἡ, ἐὰν εἶναι ἀνίκανοι νὰ παράσχουν τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, τίνα ὠφέλειαν ἀποκομίζουν ἀπὸ τὴν παρέμβασιν καὶ τὴν φιλίαν τῶν δαιμόνων; Ἴσως, ὅπως μετὰ τὸν θάνατόν των οἱ ἄνθρωποι, ἀντὶ ν' ἀνέρχονται πρὸς τοὺς θεοὺς τῇ παρεμβάσει τῶν δαιμόνων, διάγουν τὸν βίον των μὲ τοὺς δαίμονας, κηλιδωμένοι ὅπως αὐτοὶ καὶ συνεπῶς μακρὰν τῆς εὐδαιμονίας; Μήπως θὰ εἶπῃ τις, ὅτι οἱ δαίμονες καθαρίζουν τοὺς φίλους των ὅπως τὰ σφουγγάρια ἢ ἄλλα παρόμοια ἀντικείμενα, ὅχι χωρὶς νὰ γίνουν τόσον περισσότερο ἀκάθαρτοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὅσον οὔτοι διὰ τῆς τοιαύτης καθάρσεως καθίστανται καθαρώτεροι; Ἐὰν ἔχῃ οὔτω τὸ πρᾶγμα, οἱ θεοὶ ἀναμειγνύονται μὲ τὰ βρωμερώτερα πλάσματα, τὰ ὁποῖα ἀπέφυγον τὴν γειτονίαν καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ, πράγματι, οἱ θεοὶ δύνανται, χωρὶς νὰ μολύνωνται αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, νὰ καθαρίζουν τοὺς δαίμονας, ὑφισταμένους τὴν μόλυνσιν τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ παρέχουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἰδίαν ἐξυπηρέτησιν;

Ποῖος δύναται νὰ σκέπτεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐὰν μὴ ἐκεῖνος, ποὺ ἀποπλανᾶται ἀπὸ τὸν μεγαλύτερον ἀπατεῶνα δαίμονα; Ἄλλὰ πῶς! Ἐὰν μολύνεταί τις εἴτε ἐπειδὴ βλέπει εἴτε ἐπειδὴ τὸν βλέπουν, ἰδοὺ οἱ θεοὶ ἐκτιθέμενοι εἰς τὰ ὄμματα τῶν

ἀνθρώπων, ὁρατοὶ οἱ θεοὶ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους καλεῖ ⁽¹⁾ «λαμπρὸν φῶς τοῦ κόσμου» καὶ ἄλλοι ὀνομάζουν ἄστρα φωτεινά, καὶ ἰδοὺ ἀφ' ἑτέρου οἱ δαίμονες, προφυλαγμένοι περισσότερον ἀπὸ τὴν μόλυνσιν ἐκείνην, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἐφ' ὅσον δὲν γίνονται ὁρατοί, παρὰ μόνον, ὁπότεν θέλουν! Ἡ, εἰς δύναταί τις νὰ κηλιδώνεται ὅχι διότι τὸν βλέπουν, ἀλλὰ διότι βλέπει, τότε πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι αὐτὰ «τ' ἀπαστράπτοντα φῶτα τοῦ κόσμου», τὰ ὁποῖα ἐκλαμβάνουν ὡς θεούς, δὲν βλέπουν τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν ἐκτοξεύουν ἐπὶ τῆς γῆς τὰς ἀκτῖνάς των. Ἀλλ' ἀφοῦ αὐταὶ αἱ ἀκτῖνες, ποὺ ἐκπέμπονται ἐπάνω εἰς τόσον ἀκάθαρτα ἀντικείμενα, δὲν μολύνονται, πῶς θὰ ὑφίσταντο μόλυνσιν οἱ θεοί, ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων, δεδομένου μάλιστα, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐγγίξουν, διὰ νὰ τοὺς βοηθοῦν; Διότι αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἐγγίξουν τὴν γῆν, τὸ δὲ φῶς των δὲν κηλιδοῦται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἡ ἐπαφὴ τῆς σαρκὸς δὲν θὰ ἦτο διὰ τὸν Θεὸν μόλυνσις.

Πολὺ ἐκπλήττομαι διὰ τὸ ὅτι ἄνδρες τόσον σοφοί, ἡ διδασκαλία τῶν ὁποίων προϋποθέτει, ὅτι ὅλαι αἱ σωματικαὶ καὶ αἱ αἰσθησιακαὶ οὐσίαι ἐλαχίστην ἔχουν ἀξίαν ἀπέναντι τῶν ἀσωμάτων καὶ τῶν πνευματικῶν, ἀσχολοῦνται, προκειμένου περὶ τῆς εὐδαίμονος ζωῆς, μὲ σωματικὰς ἐπικοινωνίας. Πῶς ἀντιλαμβάνονται τὴν φράσιν αὐτὴν τοῦ Πλωτίνου: «Πρέπει λοιπὸν νὰ φεύγωμεν, κατευθυνόμενοι πρὸς τὴν προσφιλεστάτην πατρίδα, ἐκεῖ εὐρίσκεται ὁ Πατήρ, ἐκεῖ εὐρίσκονται τὰ πάντα. Ἀλλά, ἐρωτᾷς, πῶς θὰ κατευθυνθῶ πρὸς τὴν προσφιλεστάτην αὐτὴν Πατρίδα καὶ πῶς θὰ φύγω; Ἐὰν γίνῃς ὅμοιος πρὸς τὸν Θεόν». Ἀφοῦ λοιπόν, ὅσον περισσότερον ὁμοιάζεις πρὸς τὸν Θεόν, τόσον περισσότερον τὸν πλησιάζεις, δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἀπομάκρυνσις ἀπ' Αὐτὸν παρὰ τὸ νὰ εἶσαι ἀνόμιός του. Κατὰ ταῦτα, ἔναντι τοῦ αἰωνίου καὶ ἀμεταβλήτου ὄντος ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι τόσον ἀνομοιοτέρα, ὅσον περισσότερον ποθεῖ τὰς ἐφημέρους καὶ προσωρινὰς πραγματικότητας.

Διὰ νὰ θεραπευθῇ, δὲν ὑπάρχει καμμία δυνατὴ σχέσις μετὰ τῆς ἀθανάτου ἀγνότητος, ποὺ εὐρίσκεται ἐκεῖ εἰς τὰ ὕψη καὶ τῶν πραγμάτων ἐδῶ κάτω εἰς τὴν γῆν, θνητῶν καὶ ἀκαθάρτων. Παρίσταται λοιπὸν ἀναμφιβόλως ἀνάγκη ἐνὸς μεσάζον-

---

(1) Ὁ Ἀπουλήϊος.

τος, ὅχι ὅμως ἐνὸς μεσάζοντος, πού ἔχει σῶμα ἀθάνατον πλησιέστατον πρὸς τὰ ὕψη καὶ νοσοῦσαν ψυχὴν, ὁμοίαν πρὸς τὰς ψυχὰς ἐδῶ κάτω, ἡ θεραπεία τῆς νόσου ταύτης θὰ προκαλοῦσε μᾶλλον τὴν ζηλοτυπίαν του, ὥστε δὲν θὰ ἐπροθυμοποιεῖτο νὰ συντελέσῃ εἰς ταύτην. Παρίσταται, λοιπὸν ἀνάγκη ἐνὸς μεσολαβητοῦ, ὁ ὅποιος, συνδεόμενος μεθ' ἡμῶν εἰς τὴν ταπεινὴν κατάστασίν μας ὡς ἐκ τῆς θνητότητος τοῦ σώματός του, θὰ ἠδύνατο μὲ τὴν ἀθάνατον δικαιοσύνην τοῦ πνεύματός του, — χάρις εἰς τὴν ὁποίαν παρέμενεν εἰς τὰ ὕψη, ὅχι λόγῳ τῆς γειτνιασεως τῶν περιοχῶν, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ὑπερόχου μὲ τὸν Θεὸν ὁμοιότητός του, — νὰ προσφέρῃ εἰς τὸ ἔργον τῆς καθάρσεως καὶ τῆς λυτρώσεώς μας μίαν ὄντως θεϊκὴν βοήθειαν.

Ἄς ἐκτοπίσωμεν τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Θεός, ὅστις εἶναι ὑπεράνω πάσης κηλιδώσεως, δυνατόν νὰ φοβῇται κηλίδωσίν τινα παρὰ τῶν ἀνθρώπων. Διότι μεταξὺ τῶν εὐεργετημάτων τῆς ἐνσαρκώσεώς Του, ἀπεκάλυψε δύο σπουδαίας ἀληθείας διὰ τὴν σωτηρίαν μας: πρῶτον, ὅτι ἡ ἀληθοῦς Θεότης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μολυνθῇ διὰ τῆς σαρκός, καὶ δεύτερον ὅτι δὲν πρέπει νὰ πιστεύωμεν, ὅτι οἱ δαίμονες εἶναι ἀνώτεροί μας, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν σάρκα. Τοιοῦτος εἶναι, κατὰ τὰς Γραφάς, ὁ μεσολαβητὴς μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων: ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἄνθρωπος: διὰ τῆς θειότητός του πάντοτε ὅμοιος πρὸς τὸν Πατέρα, διὰ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς του ὅμοιος πρὸς ἡμᾶς. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν νὰ προβῶμεν ἐδῶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀληθειῶν τούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Οἱ δαίμονες δὲν ἐπωφελοῦνται τῆς ἐνδιαμέσου θέσεώς των, παρὰ μόνον διὰ ν' ἀπομακρύνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸν Θεόν.

Ὅσον ἀφορᾷ αὐτοὺς τοὺς δαίμονας, τοὺς ὑποτιθεμένους μεσολαβητὰς ἀπατεῶνας, μολονότι τὰ ἔργα των προδίδουν συχνάκις τὴν κακίαν καὶ τὴν συμφορὰν, πού εἶναι συνέπειαι τῆς βδελυγμίας τοῦ πνεύματός των, καταβάλλουν προσπάθειαν, ἐπωφελοῦμενοι τῶν ἀποστάσεων πού χωρίζουν τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, ὡς καὶ τῆς εὐστροφίας τοῦ αερώδους σώματός των ⁽¹⁾ νὰ μᾶς ἀπομα-

---

(1) Εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν τί ἔχει ἐδῶ ὑπ' ὄψιν του ὁ Αὐγουστίνος. Ἡ φράσις «per corporalium locorum intervalla» εἶναι σκοτεινὴ. Ἴσως πρόκειται περὶ δύο καταστάσεων, (εὐστροφίας τοῦ σώ-

κρύνουν ἀπὸ πᾶν ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν πρόοδον τῶν ψυχῶν. Δὲν μᾶς διανοίγουν μίαν ὁδὸν πρὸς τὸν Θεόν, τοῦναντίον μᾶς ἐμποδίζουν νὰ πορευώμεθα τὴν ὁδὸν ταύτην. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ὁρατὸν καὶ ἐπ' αὐτῆς ἀκόμη τῆς σωματικῆς ὁδοῦ, τῆς ἄλλως τε τόσον κιβδήλου καὶ ἀποπλανητικῆς, ὅπου δὲν ὁδεύει ἡ δικαιοσύνη, διότι δὲν πρέπει ν' ἀνερχώμεθα πρὸς τὸν Θεὸν διὰ μιᾶς σωματικῆς ἀνυψώσεως, ἀλλὰ διὰ μιᾶς πνευματικῆς ὁμοιώσεως, δηλαδὴ ὁμοιώσεως ἀσωμάτου. Ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς σωματικῆς ταύτης ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν οἱ φίλοι τῶν δαιμόνων παρασκευάζουν σύμφωνα πρὸς τὴν ἱεραρχίαν τῶν στοιχείων, τοποθετοῦντες τοὺς ἀερώδεις δαίμονας τῶν μεταξὺ τῶν θεῶν τοῦ αἰθέρος καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς γῆς· ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης, λέγω, μορφώνουν τὴν σκέψιν, ὅτι τὸ κυριώτερον πλεονέκτημα τῶν θεῶν εἶναι τὸ νὰ προφυλάσσονται ἀπὸ τὴν μόλυνσιν τῆς ἐπαφῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων.

Τοιοιτοτρόπως πιστεύουν μᾶλλον τοὺς δαίμονας κηλιδωμένους ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων παρὰ τοὺς ἀνθρώπους καθαρισμένους ἀπὸ τοὺς δαίμονας. Πιστεύουν, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μολυνθοῦν, ἐὰν τὰ ὕψη τοῦ φυσικοῦ τῶν ἐνδιατήματος δὲν τοὺς ἐπροστάτευον καταλλήλως! ⁽¹⁾ Ποῖος θὰ ἦτο τόσον ἀτυχής, ὥστε νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν κάθαρσιν ἐπὶ μιᾶς ὁδοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας λέγουν ὅτι οἱ ἀνθρώποι μολύνουν, οἱ δαίμονες μολύνονται καὶ οἱ θεοὶ δυνατόν νὰ μολυνθοῦν, καὶ νὰ μὴ ἐκλέξῃ μᾶλλον τὴν ὁδόν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποφεύγονται πρὸ πάντων οἱ δαίμονες ποὺ μολύνουν καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ Θεός, ὅστις δὲν μολύνεται, ἀποπλύνει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοὺς ῥύπους τῶν, διὰ νὰ τοὺς

ματος τῶν δαιμόνων, ἀποστάσεως μεταξὺ τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων), αἱ ὁποῖαι ἐπιτρέπουν εἰς τοὺς δαίμονας ν' ἀναγγέλλουν ἀμέσως γεγονότα ἀπὸ μεγάλης ἀποστάσεως καὶ διὰ μιᾶς ὑπερανθρώπου σοφίας νὰ σαγηνεύουν τοὺς ἀνθρώπους.

(¹) Κατὰ τὸν Perret, ἡ ὑπὸ ταῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ διατυπωμένη ἰδέα εἶναι ἡ ἀκόλουθος : Οἱ δαίμονες, λόγῳ τῆς πανουργίας τῶν καὶ τῆς διαστροφῆς τῶν, δὲν ἠμποροῦν παρὰ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ πλησιάζουν τὸν Θεόν, ὅχι μόνον συμφώνως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ πλατωνικὸν σύστημα. Καὶ ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἀπουληίου πρόκειται περὶ μιᾶς σωματικῆς ὁδοῦ, δεδομένου ὅτι αὕτη δὲν ἱεραρχεῖται συμφώνως πρὸς τὴν περιοπὴν τῶν ψυχῶν, ἀλλὰ τῶν σωμάτων. (Πολιτ. Θ', θ'): ἡ δρᾶσις τῶν δαιμόνων ἐγκεῖται εἰς τὸ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ πλησιάζουν τοὺς θεούς, διὰ νὰ μὴ κηλιδωθῇ ἡ ἀγνότης τῶν ἐκ μιᾶς ἐπικυνδύνου μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπικοινωνίας.

εἰσαγάγη εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγγέλων, οἱ ὅποιοι οὐδέποτε ἐμολύνθησαν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Οὐδείς λόγος συντρέχει νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους ἀγαθοὺς δαίμονας (¹).

Δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ προξενήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι σκιαμαχοῦμεν μὲ λέξεις, ἐπειδὴ δὲ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς «δαιμονίσκους», (²) ὅπως θὰ ἤθελα νὰ τοὺς καλέσω, διατείνονται,—καὶ ὁ Λαβεὼν συμμερίζεται τὴν γνώμην ταύτην—ὅτι οἱ καλούμενοι δαίμονες συνταυτίζονται μὲ τοὺς παρ' ἄλλων ὀνομαζομένους ἀγγέλους, ὁφείλω νὰ εἶπω ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων ὅχι διότι ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξίν των, ἀλλὰ διότι προτιμοῦν νὰ τοὺς ὀνομάζουν μᾶλλον ἀγαθοὺς δαίμονας.

Ἡμεῖς, ἀκόμη καὶ διὰ νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Γραφῶν, ἥτις εἶναι ὁ νόμος τῆς Χριστιανικῆς μας πίστεως, ἀναφέρομεν ὅτι ἀνεγνωρίσαμεν, ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ ἄγγελοι, ἀλλ' οὐδέποτε ὅτι ὑφίστανται δαίμονες ἀγαθοί. Παντοῦ ὅπου τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπαντᾷται εἰς τὰ ἱερὰ Βιβλία μας εἰς τὸ ἀρσενικὸν ἢ τὸ οὐδέτερον γένος, πρόκειται περὶ πνευμάτων κακοποιῶν. Καὶ ὁ τρόπος οὗτος τοῦ λέγειν ἔγινε παντοῦ τόσον κοινός, ὥστε ἀκόμη καὶ παρ' αὐτοῖς, τοὺς ὁποίους ὀνομάζουν ἐθνικούς, καὶ περὶ τῶν ὁποίων λέγουν, ὅτι λατρεύουν πολλοὺς θεοὺς καὶ πολλοὺς δαίμονας, δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρχη ἓνας καὶ μόνος ἄνθρωπος, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἐγγράματος καὶ πεπαιδευμένος, πὺν θὰ ἔλεγε πρὸς ἔπαινον, ἔστω καὶ εἰς τὸν δοῦλον του : «Εἶσαι δαιμονισμένος». Πρὸς οἷονδῆποτε πρόσωπον καὶ ἂν ἀπευθύνῃ τις τὰς λέξεις ταύτας, δὲν ἤμπορεῖ ν' ἀμφιβάλλῃ ὅτι τὸ πρόσωπον τοῦτο θ' ἀπέδιδεν εἰς αὐτὰς πρόθεσιν ἐξυβρίσεως. Ποῖος λοιπὸν λόγος θὰ μᾶς παρώτρυνε νὰ δυσαρεστήσωμεν τὰ ὧτα τόσων ἀνθρώπων, σχεδὸν ὅλου τοῦ κόσμου, ἐφ' ὅσον ἐσυνήθισαν ν' ἀκούουν τὴν λέξιν αὐτὴν ὑπὸ τὴν κακὴν σημασίαν

(¹) Σημαντικώτατον ἀπὸ θρησκευτολογικῆς καὶ λαογραφικῆς ἀπόψεως, ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀντιλήψεις περὶ τῶν δαιμόνων εἰς τὴν ἰδικήν μας ἐποχὴν, εἶναι τὸ περίφημον ἔργον τῆς Ἀλεξάνδρας David—Neel «Mystiques et Magiciens du Thibet», 25e édition, Paris.

(²) Nonnullis istorum, ut ita dixerim, daemonicolorum.

της, ἔπειτα δὲ νὰ περιέλθωμεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐρμηνεύσωμεν αὐτὰ τὰ ὁποῖα εἵπομεν, δεδομένου ὅτι μεταχειριζόμεθα τὴν λέξιν «ἄγγελος», διὰ ν' ἀποφύγωμεν τὴν δυσάρεστον ἐντύπωσιν, ποὺ προξενεῖ τὸ ὄνομα «δαίμων»,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἡ σημασία τῆς λέξεως δαίμων.

Πάντως καὶ αὕτῃ ἀκόμη ἡ εἰνυμολαγία τῆς λέξεως συνεπάγεται μίαν διδασκαλίαν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ γνωσθῇ, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἱερὰ βιβλία μας. Οἱ δαίμονες,—διότι εἶναι Ἑλληνικὴ αὕτῃ ἡ λέξις—ἔλαβον τὸ ὄνομά των ἐκ τῆς ἐπιστήμης των ⁽¹⁾. Ἀλλ' ὁ Ἀπόστολος, ὁμιλῶν ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, λέγει: «Ἡ γνῶσις φυσιοῦ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ» ⁽²⁾. Ἡ πραγματικὴ σημασία τῶν λέξεων τούτων εἶναι, ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι ὠφέλιμος, ὅταν τὴν ἐξουσιάζῃ ἡ εὐσπλαγχνία (caritas), εἰδεμὴ φυσιοῦται, δηλαδὴ μετὰγει τὴν ψυχὴν εἰς ἓνα κόσμον φυσιώσεως, πλασμένον ἀπὸ κενὸν καὶ ἀπὸ ἀέρα. Ὅθεν ὑπάρχει εἰς τοὺς δαίμονας γνῶσις χωρὶς εὐσπλαγχνίαν, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον εἶναι τόσον πεφυσιωμένοι, δηλαδὴ τόσον ὑπεροπτικοί, τόσον ζηλότυποι διὰ τὰς θεϊκὰς τιμὰς καὶ τὴν θρησκευτικὴν λατρείαν, αἱ ὁποῖαι ὅμως γνωρίζουν, ὅτι δὲν ὀφείλονται παρὰ μόνον εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Κατέβαλον κάθε δυνατὴν προσπάθειαν, ὅπως στρέψουν οἱ θεοὶ πρὸς αὐτοὺς τὴν εὐνοϊάν των καὶ τὴν καταβάλλουν ἀκόμη καὶ σήμερον, ὅπως καὶ ὅπου δύνανται. Πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπεροψίαν τῶν δαιμόνων, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑποδουλωθῇ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐκτίον δικαίαν ποινὴν, ἀντιτίθεται ἡ ταπεινοφροσύνη τοῦ Θεοῦ, ἐμφανισθέντος ἐν τῷ Χριστῷ. Ποία εἶναι ἡ δύναμις Του; Ἴδου ὅ,τι ἀγνοοῦν αἱ ψυχαί, φυσιωμέναι ἀπὸ τὴν βδελυγμίαν τῆς ἐφημέρου καὶ ματαίας δόξης, ὅμοιαι διὰ τὴν ὑπεροψίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν πρὸς τοὺς δαίμονας.

---

(1) Ἡ λέξις δαίμων συνταυτίζεται πρὸς τὴν λέξιν δαήμων=εἰδήμων, γνώστης, ἔμπειρος, ἡ παράγεται ἐκ τοῦ ῥήματος «δάω, ἡ δαίω»=διανέμω, διαμοιράζω, τρόπον τινὰ ὁ διανέμων, ὁ διαμοιράζων τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων.

(2) Κορινθ. I, 81.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Πῶς ἀπεκαλύφθη ὁ Ἰησοῦς εἰς τοὺς δαίμονας.

Οἱ δαίμονες τὸ γνωρίζουν τόσον καλά, ὥστε ἔλεγον πρὸς τὸν Κύριον, φέροντα τὴν ἀσθενῆ ἀνθρωπίνην σάρκα : « ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ, ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς ⁽¹⁾ ; » Αἱ λέξεις αὗται ἀποκαλύπτουν ταυτοχρόνως τὴν ἔκτασιν τῆς γνώσεώς των καὶ τὴν ἔλλειψιν τῆς εὐσπλαγχνίας των. Ἐφοβοῦντο φοβερὰ μίαν τιμωρίαν ἐκ μέρους του, δὲν ἠγάπων ἐν Αὐτῷ τὴν δικαιοσύνην. Τὸν ἐγνώρισαν, κατὰ τὸ μέτρον, πού ἠθέλεν Ἐκεῖνος καὶ τὴν ἠθέλησε κατὰ τὸ μέτρον, κατὰ τὸ ὅποιον τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον. Ἀλλὰ δὲν τὸν ἐγνώρισαν ὅπως οἱ ἅγιοι ἄγγελοι, οἱ συμμετέχοντες εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς αἰωνιότητός Του, ἐφόσον εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὅπως ἔπρεπε ν' ἀποκαλυφθῇ διὰ νὰ τρομοκρατήσῃ ἐκείνους, διὰ τοὺς ὁποίους ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ὅπως συντρίψῃ τὴν τυραννικὴν κυριαρχίαν των, μὲ τὸν σκοπὸν ν' ἀπολυτρώσῃ ὅσους προώριζε διὰ τὸ βασιλείον του καὶ διὰ μίαν δόξαν αἰωνίως πραγματικὴν καὶ πραγματικῶς αἰωνίαν.

Ἀπεκαλύφθη λοιπὸν εἰς τοὺς δαίμονας, ὅχι ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ αἰωνία ζωὴ, τὸ ἄσβεστον φῶς, τὸ φωτίζον τοὺς Ἀγίους, καὶ ἡ ὄψις τοῦ ὁποίου στεφανώνει τὴν κάθαρσιν τὴν ἐπιτευχθεῖσαν εἰς τὰς καρδίας διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ διὰ τινων σημείων, ἀποκαλυπτικῶν τῆς παρουσίας Του, ὅσον ἀπόκρυφος καὶ ἂν ὑπῆρξεν αὕτη, καὶ τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ εἶναι εἰς τὰς ἀγγελικὰς αἰσθήσεις καὶ τῶν κακοβούλων ἀκόμη πνευμάτων ἀποκαλυπτικώτερα παρὰ εἰς τὴν ἀδυναμίαν τῶν ἀνθρώπων. Τέλος, ὅταν ἐσκέφθη, ὅτι τὰ σημεῖα ταῦτα ἔδει νὰ εἶναι κεκαλυμμένα, ὅταν ἀπεσύρθη περισσότερον εἰς τὰ ἐρέβη του, ὁ ἀρχηγὸς τῶν δαιμόνων, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν ἀμφιβολιῶν, ἔσχε τὸν πειρασμὸν νὰ ἴδῃ, ἂν ἦτο πράγματι ὁ Χριστός, καθ' ὃ μέτρον ἠθέλησε νὰ πειραχθῇ αὐτὸς ὁ ἴδιος—μὲ τὸν σκοπὸν, ὅπως ἐμφανίσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, τὴν φύσιν τῶν ὁποίων εἶχεν ὑποδυθῇ, καὶ τὸν Χριστὸν ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν. Ἀλλὰ κατόπιν αὐτοῦ τοῦ πειρασμοῦ, ὅταν οἱ ἄγγελοι, κατὰ τὴν Γραφήν, διηκόνουν Αὐτὸν ⁽²⁾ φυσικὰ οἱ ἀγαθοὶ καὶ ἅγιοι ἄγγελοι, καὶ ὡς ἐκ τούτου

(1) Μάρκ. Α, 24.— ... « καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν λέγοντες· τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ, υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὃδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; » Ματθ. Η' 29.

(2) « Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ὕπαγε ὀπί.

φοβεροὶ καὶ τρομακτικοὶ διὰ τ' ἀκάθαρτα πνεύματα, οἱ δαίμονες ἀνεγνώριζον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν μεγαλειότητά Του, ὅσον δὲ περιφρονητέα καὶ ἂν ἐφαίνετο ἡ ἀδυναμία τῆς σαρκός, οὐδεὶς ἐτόλμησε ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὰς ἐντολάς Του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ἡ εὐσέβεια τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων. Πῶς γνωρίζουν τὸ μέλλον.

Ὅθεν οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι θεωροῦν βδελυρὰν ὁλόκληρον τὴν γνῶσιν αὐτῶν τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἐφημέρων πραγμάτων, διὰ τὴν ὁποίαν φυσιοῦνται οἱ δαίμονες· καὶ τοῦτο, ὅχι διότι ἀγνοοῦν τὰς πραγματικότητας ταύτας, ἀλλὰ διότι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγαπητὴ εἰς αὐτούς, ἡ ἀγάπη αὕτη τοὺς καθαγιαίνει. Ἡ ἀγάπη αὕτη, τὸ κάλλος τῆς ὁποίας δὲν εἶναι μόνον ἄσώματον, ἀλλ' ἀμετάβλητον καὶ ἀνέκφραστον, τοὺς φλογίζει, μὲ ἔρωτα ἱερὸν καὶ τοὺς παρορμᾷ νὰ περιφρονοῦν πᾶν ὅ,τι κατώτερον τοῦ κάλλους τούτου, πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι αὐτὸ καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀκόμη, διὰ ν' ἀπολαμβάνουν ὁλόκληρον τὴν ἀγαθότητα τῆς οὐσίας των, τοῦ ἀγαθοῦ δηλαδὴ ἐκείνου, τὸ ὅποιον τοὺς καθιστᾷ ἀγαθοὺς. Γνωρίζουν δὲ μὲ μεγαλυτέραν ἀκρίβειαν τὰς προσωρινὰς καὶ εὐμεταβλήτους πραγματικότητας ταύτας, διότι διαβλέπουν τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐν τῷ Θείῳ Λόγῳ, ὅστις ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, ἀρχὰς, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε μὲν ἐπιδοκιμάζουν, ἄλλοτε δὲ ἀποδοκιμάζουν, ἀλλὰ τὰ πάντα τακτοποιοῦν ⁽¹⁾.

Οἱ δαίμονες τοῦναντίον δὲν διαβλέπουν εἰς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ τὰς τοιαύτας αἰωνίας, καί, οὕτως εἰπεῖν, πρωταρχικὰς αἰτίας τῶν προσωρινῶν γεγονότων, ἀλλ' ἔχουν τὴν πείραν τῶν σημείων ἐκείνων τὰ ὅποια τυγχάνουν δι' ἡμᾶς ἀπόκρυφα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ προβλέπουν πολὺ περισσότερα γεγονότα παρὰ οἱ ἄνθρωποι, κάποτε μάλιστα προαναγγέλλουν ἀπὸ χρόνου μακροῦ τὰς προθέσεις των, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ἐξαπατῶνται, ἐνῶ οἱ ἄγγελοι

σω μου, σατανᾶ· γέγραπται γάρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος, καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσήλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ». Ματθ. Δ, 10.

(1) Ὁ Αὐγουστῖνος ὑπαινίσσεται τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ θείκη αἰτιότης διέπει καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς κακὰς πράξεις. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν Ἀγγέλων, βιλ. Πολιτ. ΙΑ', Κεφάλ. ΚΘ'.

δὲν ἐξαπατῶνται ποτέ. Διότι ἄλλο εἶναι τὸ νὰ συμπεραίνῃ κανεὶς ὅ,τι ἐμφιλοχωρεῖ ἐν τῷ χρόνῳ συμφώνως πρὸς ὅ,τι ὑφίσταται ἐν αὐτῷ, νὰ συμπεραίνῃ ἐκ τοῦ μεταβαλλομένου τὸ μεταβαλλόμενον καὶ ν' ἀναμειγνύῃ εἰς τὰ πορίσματά του ἵχνη τινὰ μεταβλητὰ καὶ ἐφήμερα, ἀποδίδων ποιάν τινα βούλησιν καὶ δύναμιν εἰς αὐτά, πρᾶγμα πού ἐπιτρέπεται κατὰ τι μέτρον εἰς τοὺς δαίμονας, ⁽¹⁾ καὶ ἄλλο εἶναι νὰ βλέπῃ ἐκ τῶν προτέρων εἰς τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ, αἰδίου καὶ ἀμεταβλήτους ἐν τῇ σοφίᾳ Του, τὰς μεταβολὰς ἐν τῷ χρόνῳ καὶ νὰ γνωρίζῃ διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὴν βούλησιν ἐκείνην, ἥ ὑπαρξὶς τῆς ὁποίας εἶναι τόσον ἀπόλυτος, ὅσον καὶ ἡ δύναμίς της, ἥ ἀπονεμομένη εἰς τοὺς ἁγίους ἀγγέλους. Ὡστε οἱ ἄγγελοι δὲν εἶναι μόνον αἰώνιοι, ἀλλὰ καὶ μακάριοι. Τὸ ἀγαθόν, πού τοὺς καθιστᾷ μακαρίους, εἶναι ὁ πλάστης αὐτῶν ὁ Θεός, διότι ἀπολαμβάνουν διηνεκῶς τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν οὐσίαν Του καὶ τὴν θεώρησιν τῆς ὀντότητός Του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Οὔτε οἱ Πλατωνικοὶ οὔτε αἱ Γραφαὶ διστάζουν νὰ καλοῦν τοὺς ἀγγέλους θεοὺς.

Ἐὰν οἱ Πλατωνικοὶ προτιμοῦν νὰ τοὺς καλοῦν μᾶλλον Θεοὺς παρὰ δαίμονας καὶ νὰ τοὺς κατατάσσουν εἰς τὴν χορείαν τῶν θεῶν ἐκείνων περὶ τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων, ὁ χρησμὸς καὶ ὁ κύριός των, γράφει, ὅτι ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ, ἢμποροῦν νὰ λέγουν, ὅ,τι τοὺς ἀρέσει. Δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ προέλθωμεν εἰς συζήτησιν μετ' αὐτοῦ, προκειμένου περὶ ἀπλῶν λέξεων. Διότι, ἂν ὀνομάζουν ἀθανάτους τοὺς θεοὺς, καὶ ὅμως ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ δημιουργηθέντας· ἂν τοὺς καλοῦν μακαρίους ἀλλ' ἐφ' ὅσον προχωροῦν εἰς ἐκεῖνον, ὅστις τοὺς ἐπλάσε καὶ ὅχι ἐφ' ὅσον εἶναι μακάριοι αὐτοὶ καθ' ἑαυτούς, τότε λέγουν ὅ,τι ἡμεῖς λέγομεν μὲ οἶονδῆποτε ὄνομα καὶ ἂν τοὺς ὀνομάζουν.

Τὸ ὅτι ἡ γνώμη αὕτη εἶναι τῶν Πλατωνικῶν, τοῦλάχιστον τῶν διαπρεπεστέρων, δύναται τις νὰ διαπιστώσῃ ἐκ τῶν βιβλίων των. Διότι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα, δηλαδὴ εἰς τὸν τρόπον τοῦ νὰ καλοῦν θεοὺς τὰ ἀθάνατα καὶ μακάρια ταῦτα ὄντα, δὲν ὑπάρχει ἀσυμφωνία μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡμῶν, διότι

---

(1) Ὁ Αὐγουστῖνος ἔγραψε πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον: «De divinatione daemonum», πρβλ. Πολιτ. Γ' κεφ. λβ'.

ἀναγινώσκουμεν εἰς τὰς ἱερὰς Γραφάς μας : «Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε». Ἀλλαχοῦ: «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τῶν θεῶν». Ἀλλαχοῦ : «Ὅτι Θεὸς μέγας Κύριος καὶ βασιλεὺς». Εἰς τὸ χωρίον: «φοβερός ἐστὶν ὑπὲρ πάντας τοὺς θεοὺς», ἡ συνέχεια δεικνύει τι σημαίνουν αὐταὶ αἱ λέξεις : «φοβερός ὑπὲρ πάντας θεοὺς» ⁽¹⁾ σημαίνει ὑπὲρ τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν ἤτοι τοὺς θεοὺς, πού τὰ ἔθνη θεωροῦν ὡς θεότητας, μολονότι εἶναι δαίμονες. Ἐντεῦθεν τὸ ἐπίθετον «φοβερός». Ὑπὸ τοῦ φόβου τούτου διακατεχόμενοι, ἔλεγον πρὸς τὸν Κύριον : «ἤλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς». Ὡς πρὸς δὲ τὸ χωρίον «Θεὸς μέγας Κύριος καὶ βασιλεὺς» θὰ ἦτο ἀσέβεια νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς καλεῖται μέγας βασιλεὺς ὑπεράνω τῶν δαιμόνων. Αἱ ἴδιαι Γραφαὶ καλοῦν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ θεοὺς : «Ἐγὼ εἶπα θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες.» Ὡστε δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ ὅτι εἶναι ἐκεῖνοι θεοί, Θεὸς τῶν ὁποίων εἶναι Ἐκεῖνος, ὅστις καλεῖται «Θεὸς τῶν θεῶν», καὶ ὅτι ὑπεράνω τῶν θεῶν τούτων ἐδρεύει ὁ βασιλεὺς, πού ὀνομάζεται «μέγας βασιλεὺς ὑπεράνω τῶν θεῶν πάντων».

Ἴσως μᾶς εἶπουν, ὅτι, ἂν καλοῦνται θεοὶ μερικοὶ ἄνθρωποι, τοῦτο συμβαίνει διότι λαμβάνουν μέρος εἰς τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν λαὸν δηλονότι ἐκεῖνον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται ὁ Θεὸς εἴτε διὰ τῶν ἀγγέλων εἴτε διὰ τῶν ἀνθρώπων. Πόσον περισσότερο ἄξια τοῦ ὀνόματος τούτου εἶναι τὰ ἀθάνατα ἐκεῖνα πλάσματα, πού ἀπολαμβάνουν τὴν μακαριότητα ταύτην, τὴν ὁποίαν ποθοῦν ν' ἀποκτήσουν οἱ ἄνθρωποι τιμῶντες τὸν Θεόν. Τί ν' ἀπαντήσωμεν, ἐὰν μὴ ὅτι αἱ ἱερὰι Γραφαὶ ἔδωσαν τὸ ὄνομα τῶν θεῶν εἰς ἀνθρώπους, περισσότερο ἐμφανῶς παρὰ εἰς τὰ ἀθάνατα καὶ μακάρια ἐκεῖνα ὄντα, μὲ τὰ ὁποῖα μᾶς ὑπόσχονται νὰ γίνωμεν ἴσοι κατὰ τὴν ἀνάστασιν ⁽²⁾. Ἴσως δὲν πρέπει νὰ τολμήσωμεν, λόγῳ τῆς ἀδυναμίας μας, συνεπαγομένης ἀπιστίας, καὶ λόγῳ τῆς μεγίστης ὑπεροχῆς τῶν πλασμάτων ἐκείνων, νὰ ἐκλάβωμεν ἐν ἑξ αὐτῶν ὡς θεόν ⁽³⁾.

(1) Πρβλ. Ψαλμ. ΜΘ' (Ν') 1.— ΡΛΕ' (ΡΛΣΤ') 2.— 4Δ (4Ε') 3, 4Ε' (4ΣΤ) 4 — ΠΑ' (ΠΒ') 6.

(2) Ἐννοεῖ μετὰ θάνατον.

(3) Τὴν φράσιν *nec scilicet propter illorum excellentiam* κτλ. ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον ν' ἀποδώσωμεν κατὰ παράφρασιν, διότι ἡ κατὰ λέξιν ἀπόδοσις τοῦ χωρίου τούτου εἶναι ἀδύνατος. Ὁ Perret μεταφράζει : «*peut-être fallait-il éviter que, séduite par leur excellence, notre faiblesse, devenant infidèle, osât nous faire un dieu de l'un*

Πάντως ἦτο ἀνάγκη, ὅπως οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ὀνομάζωνται θεοὶ μετὰ τινος ἰδιαζούσης ἀκριβείας, διὰ νὰ σχηματίσουν τὴν ἀσφαλῆ καὶ σταθερὰν βεβαιότητα, ὅτι Θεὸς αὐτῶν ἦτο ὁ καλούμενος «Θεὸς τῶν θεῶν». Πράγματι, μολονότι τὸ ὄνομα θεὸς δίδεται εἰς τὰ ἀθάνατα καὶ μακάρια ἐκεῖνα ὄντα, ποὺ κατοικοῦν εἰς τοὺς οὐρανούς, δὲν καλοῦνται ὅμως θεοὶ τῶν θεῶν, δηλαδὴ θεοὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι συνηθροίσθησαν εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῶν ὁποίων γράφεται:

«Ἐγὼ εἶπα θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες». Διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει: «Καὶ γὰρ εἶπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοί, ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ» ⁽¹⁾.

Λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν συζήτησιν διὰ μίαν λέξιν, ὅταν τὸ πρᾶγμα, αὐτὸ τοῦτο, εἶναι τόσον φανερόν, ὥστε νὰ μὴ ὑφίσταται οὔτε ἔχνος ἀμφιβολίας. Ὅταν λέγωμεν ὅμως, ὅτι μετὰ τῶν ἀθανάτων καὶ μακαρίων τούτων ὄντων ἐκλέγονται οἱ ἄγγελοι, οἱ ἐξαγγέλλοντες εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ὅταν δὲ οἱ φιλόσοφοι οὗτοι (οἱ Πλατωνικοὶ) δὲν συμφωνοῦν μεθ' ἡμῶν, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποδίδουν τὴν ἐνέργειαν ταύτην εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ὀνομάζουν θεούς, δηλαδὴ εἰς ὄντα αἰώνια καὶ μακάρια, ἀλλ' εἰς τοὺς δαίμονας, οἵτινες εἶναι μὲν ἀθάνατοι, ἀλλὰ περὶ τῶν ὁποίων δὲν τολμοῦν νὰ εἵπουν, ὅτι εἶναι μακάριοι, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι ἀθάνατοι καὶ μακάριοι, εἶναι πάντοτε δι' αὐτοὺς ἀγαθοὶ δαίμονες καὶ ὄχι θεοί, δεδομένου ὅτι οἱ θεοὶ ζοῦν εἰς οὐράνια ὕψη καὶ εἰς οὐδεμίαν ἔρχονται μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπαφήν, ὀφείλομεν ὅπωςδῆποτε νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο: μολονότι ἡ συζήτησις φαίνεται περιστρεφομένη γύρω ἀπὸ ἓνα ὄνομα, τὸ ὄνομα τῶν δαιμόνων εἶναι τόσο μισητόν, ὥστε ὀφείλομεν νὰ τὸ παραμερίσωμεν, ὅταν πρόκειται περὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.

Τώρα λοιπὸν ἅς τελειώσωμεν τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀνακαλοῦντες εἰς τὴν μνήμην μας, ὅτι πλάσματα ἀθάνατα καὶ μακάρια, ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν τὰ καλέσῃ κανεῖς, ἀλλὰ πλάσματα ποιηθέντα καὶ δημιουργηθέντα, δὲν ἔμποροῦν νὰ χρησιμεύσουν ὡς μεσολα-

---

d'entre eux». Εὐνοητοτέρα τυγχάνει ἡ ἀπόδοσις τοῦ χωρίου τούτου ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ μεταφραστοῦ: «That our unfaithful infirmity should not be seduced by reason of their supereminence to make goods of them».

(1) Κορίνθ. Α. η', 5.

βηταὶ δυνάμενοι νὰ ὁδηγήσουν τοὺς ταλαιπώρους θνητούς, τοὺς ὁποίους χωρίζει διπλῇ διαφορὰ ἀπὸ τὰ πλάσματα ταῦτα, εἰς τὴν αἰώνιον εὐδαιμονίαν. Ἐξ ἄλλου, εἰς μίαν ἐνδιάμεσον κατάστασιν, δηλαδή οἱ διαμεριζόμενοι τὴν ἀθανασίαν μὲ τὰ ἀνώτερα ὄντα καὶ τὴν δυστυχίαν μὲ τὰ κατώτερα, ἐπειδὴ ἡ δυστυχία τιμωρεῖ τὴν κακίαν των, κινδυνεύουν μᾶλλον νὰ μᾶς φθονοῦν παρὰ νὰ μᾶς παρέχουν μίαν εὐδαιμονίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἔχουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι. Ὡστε οἱ φίλοι τῶν δαιμόνων δὲν δύνανται νὰ μᾶς παρᾶσχουν καμμίαν εὐλογοφανῇ ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὀφείλομεν νὰ τοὺς τιμῶμεν ὥς προστάτας μας, ἐφ' ὅσον πρέπει νὰ τοὺς θέτωμεν μᾶλλον ἐκποδὼν ἀπὸ τὴν ζωὴν μας, ὥς ἱκανοὺς νὰ τὴν παραπλανοῦν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰ ἀγαθὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα, ὥς τοιαῦτα, εἶναι ὄχι μόνον ἀθάνατα, ἀλλὰ καὶ μακάρια, καὶ τὰ ὁποῖα πιστεύουν, ὅτι ὀφείλουν νὰ λατρεύουν μὲ ἱεροτελεστίας καὶ θυσίας, διὰ ν' ἀποκτήσουν μετὰ θάνατον αἰωνίαν ζωὴν, ὅποια-δήποτε καὶ ᾗ εἶναι, καὶ οἰουδὴποτε ὀνόματος καὶ ᾗ εἶναι ἄξια, δὲν θέλουν ν' ἀπευθύνεται τοιαύτη θρησκευτικὴ λατρεία παρὰ μόνον πρὸς τὸν ἕνα ἀληθινὸν Θεόν, ὅστις τὰ ἔπλασε καὶ τὰ καθιστᾷ μακάρια διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν οὐσίαν Του. Ἴδου τί πρόκειται νὰ μελετήσωμεν μετὰ προσοχῆς, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ ἐπόμενο βιβλίον.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΟΙ ΑΓΑΘΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ ΕΠΙΘΥΜΟΥΝ ΝΑ ΔΕΧΩΝΤΑΙ
ΘΕΙΑΣ ΤΙΜΑΣ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

**Γενικὸν θέμα τοῦ δεκάτου βιβλίου. — Πῶς νὰ ὀρίσωμεν τὸν
ιδιάζοντα σεβασμόν, τὸν εἰς τὸν Θεὸν ὀφειλόμενον.**

“Ολοι οἱ ἄνθρωποι θέλουν νὰ εἶναι εὐτυχεῖς, τοῦτο εἶναι βέβαιον διὰ πάντα ὀρθοφρονοῦντα. Ἀλλὰ ποῖος εἶναι εὐτυχής ἢ πῶς ἡμπορεῖ νὰ γίνη; Ἀφ’ ἧς στιγμῆς ἡ ἀδυναμία τῶν θνητῶν ἔθεσεν ἐπὶ τάπητος τὰ ζητήματα ταῦτα, ἐγεννήθησαν διαφοροὶ σημαντικαὶ διχογνωμίαι, κατὰ τὰς ὁποίας ἐξηντλήθησαν ἡ μελέτη καὶ ἡ ἔρευνα τῶν φιλοσόφων καὶ τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα, διότι τοῦτο θὰ ἀπῆται χρόνον μακρόν, ἂν ὁ ἀναγνώστης ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν ὅσα εἶπαμεν εἰς τὸ ὕγδοον βιβλίον περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, μετὰ τῶν ὁποίων θ’ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ ζήτημα τῆς μακαρίας ἐκείνης ζωῆς, ἢ ὁποία μᾶς ἀναμένει μετὰ θάνατον, διὰ νὰ ἐξετάσωμεν, ἐὰν τὸ μέσον, ὅπως φθάσωμεν μέχρις αὐτῆς, ἔγκειται εἰς τὸ νὰ προσφέρωμεν εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεόν, ὅστις εἶναι ἐπίσης καὶ δημιουργὸς τῶν θεῶν, ἢ τοῦναντίον εἰς πολλοὺς θεοὺς τὴν θρησκευτικὴν λατρείαν μας, ὁ ἀναγνώστης, λέγομεν, δὲν ἀναμένει νὰ τοῦ ἐπαναλάβωμεν ἐδῶ τὰ ἴδια πράγματα, δεδομένου μάλιστα ὅτι δύναται, ἐν περιπτώσει λησμοσύνης, νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἀναμνήσεις του, ἀνατρέχων εἰς τὰ σχετικὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου μου. Ἐξελέξαμεν λοιπὸν τοὺς Πλατωνικοὺς, οἵτινες εἶναι πραγματικῶς οἱ ἐνδοξότεροι ὅλων τῶν φιλοσόφων, διότι ἡδυνήθησαν ν’ ἀναγνωρίσουν, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, καίτοι ἀθάνατος καὶ λογικὴ ἢ διανοητικὴ, δὲν δύναται ὅμως νὰ εἶναι εὐδαίμων παρὰ μόνον διὰ τῆς συμμετοχῆς της εἰς τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ αὐτῆς καὶ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν διαπιστώνουν, ὅτι ἡ εὐδαίμων αὕτη ζωὴ, τὴν ὁποίαν πο-

θοῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποκτηθῇ παρὰ μόνον παρ' ἐκείνου, ὅστις ἀρχίζει νὰ διαπνέεται ὑφ' ἐνὸς ἄγνωστου ἔρωτος πρὸς τὸ μοναδικὸν καὶ ὑπέροχον Ὄν, δηλαδή πρὸς τὸν ἓνα ἀμετάβλητον Θεόν (¹).

Πλὴν ὅμως, εἴτε διότι ὑπεχώρησαν εἰς τὰς ματαίας πλάνας τῶν ἐθνῶν, εἴτε διότι, καθὼς λέγει ὁ Ἀπόστολος, «ἐμωράνθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν», ἐπίστευσαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἢ ἠθέλησαν νὰ πιστεύουν, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀπονέμουν λατρείαν εἰς πολλοὺς θεούς, μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι αἱ θεῖαι τιμαὶ τῶν ἱεροτελεστιῶν καὶ τῶν θυσιῶν δέον ν' ἀπονέμονται εἰς τοὺς δαίμονας. Πρόκειται δηλαδή περὶ τῆς γνώμης ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἤδη ἀνεσχευάσαμεν. Κατὰ ταῦτα ὀφείλομεν τώρα, ἐφ' ὅσον μᾶς δίδει τὴν δύναμιν ὁ Θεός, νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ἀθάνατα καὶ μακάρια ἐκεῖνα ὄντα, τὰ καθεζόμενα εἰς τοὺς θρόνους, τὰς κτήσεις, τὰς ἡγεμονίας καὶ τὰς ἐπικρατείας τοῦ οὐρανοῦ, τὰ ὁποῖα οἱ Πλατωνικοὶ ὀνομάζουν θεούς, καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων οὗτοι διακρίνουν καὶ ἀγαθοὺς δαίμονας ἢ, καθὼς ἡμεῖς λέγομεν, ἀγγέλους, καὶ νὰ προσπαθῇσωμεν ν' ἀντιληφθῶμεν ποῖον εἶδος θρησκείας καὶ εὐσεβείας πρέπει νὰ πιστεύσωμεν. ὅτι ἀνακαλύπτουν εἰς ἡμᾶς, καὶ διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν σαφέστερον, νὰ διερωτηθῶμεν ἐὰν θέλουν, ὅπως καὶ ἡμεῖς προσφέρωμεν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἀγαθοὺς δαίμονας ἢ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Θεόν των, ὅστις εἶναι καὶ ἰδικός μας Θεός, τὰς τιμὰς, τὰς ἱεροτελεστίας καὶ τὴν λατρείαν μας.

Διότι τοιαύτη εἶναι ἡ λατρεία, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν ν' ἀπονέμωμεν εἰς τὴν Θεότητα (²). Ἐπειδὴ ὅμως, διὰ νὰ ὑποδείξω τὴν πραγματικότητα ταύτην διὰ μιᾶς λέξεως, δὲν εὗρισκω κατάλληλον εἰς Λατινικὴν γλῶσσαν ὄρον, θὰ καταφύγω, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ὄρον, διὰ νὰ κάμω τὴν σκέψιν μου νοητήν. Οἱ ἐρμηνευταί μας, τὸ γνωρίζω, μετέφρασαν, κατὰ συνήθειαν, πανταχοῦ τὴν λέξιν «λατρεία» εἰς τὰς Ἱερὰς Γραφάς. Ἀλλὰ ἡ ἐξυπηρέτησις, ἡ ὀφειλομένη εἰς τοὺς ἀνθρώπους

(¹) Ὅταν δέ γε αὐτὴ καθ' αὐτὴν σκοπῇ (ἡ ψυχὴ), ἐκεῖσε εὐχεται εἰς τὸ καθαρόν τε καὶ αἰεὶ ὄν καὶ ἀθάνατον ἔχον, καὶ ὡς συγγενὴς οὕσα αὐτοῦ αἰεὶ μετ' ἐκείνου τε γίγνεται, ὅταν περ αὐτὴ καθ' αὐτὴν γένηται καὶ ἐξῇ αὐτῇ καὶ πέπαυταί τε τοῦ πλάνου καὶ περὶ ἐκεῖνα αἰεὶ κατὰ ταῦτά ὡσαύτως ἔχει, ἅτε τοιούτων ἐφαπτομένη· καὶ τοῦτο αὐτῆς τὸ πάθημα φρόνησις κέκληται. Πλατ. Φαίδ. XXVII, D.

(²) Τὸ κεῖμενον ἔχει ὡς ἐξῆς: *divinitati* vel, si expressius dicendum est, *deitati* debitus cultus. Περὶ τῆς σημασίας τῶν λέξεων *divinitas* καὶ *deitas* βλ. Πολιτ. Ζ'.

καὶ περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Ἀπόστολος, ὅταν συμβουλευῇ τοὺς δούλους νὰ ὑπακούουν εἰς τοὺς κυρίους των, φέρει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἄλλο ὄνομα, ⁽¹⁾ ἐνῶ ἡ λέξις «λατρεία», κατὰ τὴν χρῆσιν ἐκείνων, ποὺ κατέγραψαν τοὺς θείους λόγους, σημαίνει πάντοτε ἢ σχεδὸν πάντοτε τὴν ὑπηρεσίαν πρὸς τὸν Θεόν.

Πράγματι, ἐὰν ἀποδώσωμεν τὴν Ἑλληνικὴν ταύτην λέξιν μὲ τὴν λατινικὴν *cultus*, ⁽²⁾ θὰ ἴδωμεν, ὅτι αὐτὸ τὸ «*cultus*» δὲν σημαίνει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον λατρείαν πρὸς τὸν Θεόν. Πράγματι τὴν αὐτὴν λέξιν μεταχειρίζονται πρὸς δήλωσιν τῶν τιμῶν, τῶν ἀποδιδομένων εἰς τινα πρόσωπα παρόντα ἢ ἀπόντα, δὲν λέγεται δὲ μόνον περὶ πραγμάτων, ποὺ θέτομεν ὑπεράνω ἡμῶν ἐν πνεύματι εὐσεβείας καὶ ταπεινοφροσύνης, ἀλλὰ περὶ ἀντικειμένων κατωτέρων μας. Ἐντεῦθεν αἱ λέξεις *agricolae* (ἄγρόται), *coloni* (ἄποικοι), *incolae* (κάτοικοι), καλοῦν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς *coelicolae* (οὐρανίους) ὥς κατοικοῦντας εἰς τὸν οὐρανόν, ὅχι διὰ ν' ἀπονέμουν εἰς αὐτοὺς λατρείαν, ἀλλ' ὥς ἀποίκους (*coloni*) τῶν οὐρανῶν, βεβαίως ὅχι, ὅπως ὀνομάζονται ἐκεῖνοι ἢ κατάστασις τῶν ὁποίων καθορίζεται ὑπὸ τοῦ ἐδάφους, ὅπου ἔχουν γεννηθῇ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν, ποὺ ἀποδίδει εἰς τὴν λέξιν αὐτὴν εἰς τῶν κορυφαίων κατόχων τῆς Λατινικῆς: «Ὑπῆρχε μία πόλις ἀρχαία, κατοικουμένη ὑπὸ Τυρίων ἀποίκων» ⁽³⁾. Τοὺς ὀνομάζει ἀποίκους, διότι κατοικοῦν (*ab incolendo*) καὶ ὅχι διότι καλλιεργοῦν τὴν γῆν *ab agricultura*). Εἶναι ἡ αὐτὴ σημασία, ποὺ ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν λέξιν «*coloniae*» (ἀποικίαι), διὰ νὰ δηλώσωμεν πόλεις ἰδρυθείσας παρ' ἄλλων μεγαλυτέρων πόλεων δι' ἐνὸς σμήνους λαῶν. Κατὰ ταῦτα, μολονότι εἶναι ἀληθέστατον, ὅτι ἡ λατρεία, κατὰ τὴν κυριωτάτην τῆς λέξεως ταύτης ἐκδοχὴν, δὲν ὀφείλεται παρὰ μόνον εἰς τὸν Θεόν, ἐν τούτοις, ἐπειδὴ μεταχειρίζονται τὴν λατινικὴν λέξιν *cultus* ἀκόμη καὶ ὑπὸ ἄλλας πολλὰς σημασίας, μία καὶ μόνη λέξις δὲν ἔξαρκεῖ νὰ σημαίνη εἰς τὴν Λατινικὴν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν λατρείαν.

(1) «Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐν ἀπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν ὡς τῷ Χριστῷ» Ἐφεσ. ΣΤ', 5.— «Δούλους ἰδίους δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας». Τίτ. Β', 9.

(2) *Cultus* παράγεται ἐκ τοῦ *colo*, καλλιεργῶ καὶ σημαίνει 1) θεραπείαν, ἐργασίαν, ἐπιμέλειαν, 2) λατρείαν τῶν θεῶν, 3) ἐπίδοσιν τοῦ νοῦ, 4) ἡμέρωσιν, παιδείαν, 5) στολισμόν, ἔνδυμα.

(3) *Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni*, Βιργίλ. Αἰν. Ι, 12.

Ἡ λέξις *religio* ⁽¹⁾ φαίνεται, ὅτι δηλοῖ πράγματι εἰδικώτερον καὶ ἀκριβέστερον τὴν λατρείαν, ποὺ ἀπονέμεται εἰς τὸν Θεόν, εἰς τοῦτο δὲ ὀφείλεται καὶ τὸ ὅτι οἱ ἐρμηνευταί μας μετέφρασαν κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὴν Ἑλληνικὴν λέξιν «Θρησκεία». Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ εἰς τὴν Λατινικὴν καὶ ὅχι εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἁμαθῶν, ἀλλὰ τῶν πεπαιδευμένων ἀνθρώπων, λέγουν ὅτι ὀφείλομεν νὰ δεικνύωμεν πρὸς τοὺς γονεῖς μας, τοὺς συγγενεῖς μας, τοὺς φίλους μας καὶ εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς μας σχέσεις «Θρησκευτικὰ» αἰσθήματα, (*exhibenda religio*), ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ταύτης, ὅταν ἀντιμετωπίζωμεν τὸν πρόβλημα τῆς εἰς τὴν Θεότητα ὀφειλομένης λατρείας, δὲν μᾶς σῶζει ἀπὸ ἐνδεχομένην παρεξήγησιν, δὲν τολμῶμεν δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι κάτι διαφορετικὸν ἀπὸ τὴν λατρείαν πρὸς τὸν Θεόν, διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ λέξις αὕτη θὰ ἐφαίνετο ἀποσπασμένη βιαίως ἀπὸ τὴν συνήθη σημασίαν της νὰ ἐκφράζη τὸν σεβασμὸν πρὸς πᾶν ὅ,τι συνδιαλλάσσει τοὺς ἀνθρώπους.

Ἐξ ἄλλου ἡ λέξις *pietas*, ⁽²⁾—«εὐσέβεια» εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων,—σημαίνει συνήθως τὴν λατρείαν τὴν ὀφειλομένην εἰς τὸν Θεόν. Ἐπίσης χρησιμοποιεῖται καὶ πρὸς δήλωσιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων μας ἀπέναντι τῶν γονέων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν δρᾶσίν μας δι' ἔργα ἀγαθοεργίας, ἀναμφιβόλως, διότι ὁ Θεὸς μᾶς παραγγέλλει ἰδιαιτέρως νὰ τὰ ἐκτελῶμεν, διακηρύσσει δὲ ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα τὸν εὐχαριστοῦν τόσον, ἐὰν μὴ περισσότερον, ἀπὸ τὴν προσφορὰν θυσιῶν. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ λέγειν ἔκαμεν, ὥστε νὰ καλῇται *pius* (οἰκτίρων) καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Θεός ⁽³⁾. Οἱ Ἕλληνες ὁμῶς οὐδέποτε τὸν ὀνομάζουν εὐσεβῆ εἰς τὴν γλῶσσάν των, μολονότι καὶ παρ' αὐτοῖς ὁ λαὸς μεταχειρίζεται τὴν λέξιν εὐσέβεια μὲ τὴν σημασίαν τοῦ οἴκτου ⁽⁴⁾.

Πλὴν ὁμως, διὰ νὰ γίνῃ ἀκριβεστέρα μεταξὺ τῶν λέξεων εὐσέβεια καὶ οἶκτος ἡ διάκρισις προέκριναν εἷς τινα χωρία τῆς

⁽¹⁾ Θρησκεία.

⁽²⁾ *Pietas* 1) εὐσέβεια, ὁσιότης, 2) ἀγάπη, αἰσθημα, στοργή, 3) ἐπείκεια, οἶκτος, δικαιοσύνη, 4) *Pietas* Εὐσέβεια ἢ θεά.

⁽³⁾ «Ὅτι ἐλεήμων καὶ οἰκτίρων Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ οὐκ ἀποστρέψει τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀφ' ὑμῶν, ἐὰν ἐπιστρέψωμεν πρὸς αὐτόν. Παραλ. Β', 9.

⁽⁴⁾ Εἰς τὴν ἑλληνικὴν εὐσέβεια καὶ εὐσεβία σημαίνει τὸν χαρακτηριστῆρα (τὴν ἀρετὴν) τοῦ εὐσεβοῦς, σέβας πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς πρεσβυτέρους κ.τ.λ. οὐδέποτε ὁμως ἀπαντᾶται ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ οἴκτου.

Γραφῆς ἀντὶ τῆς λέξεως «εὐσέβεια» τὸν ὅρον θεοσέβεια ⁽¹⁾ ἥτις σημαίνει λατρείαν πρὸς τὸν Θεόν. Ἡμεῖς ὅμως δὲν δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν (εἰς τὴν Λατινικὴν) μονολεκτικῶς οὔτε τὴν μίαν οὔτε τὴν ἄλλην ἐκ τῶν δύο τούτων λέξεων.

Ἄς ἐξακριβώσωμεν λοιπόν, ὅτι ἐκεῖνο ποῦ καλεῖται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν «λατρεία» ὀνομάζεται εἰς τὴν Λατινικὴν *servitus*, ⁽²⁾ ἀλλὰ *servitus* (καθυπόταξις) εἰς τὸν Θεόν.

Ὅ,τι καλεῖται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν θρησκεία λέγεται εἰς τὴν Λατινικὴν *religio*, ⁽³⁾ (σύνδεσις), πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ, ἐκεῖνο ποῦ ὀνομάζουν οἱ Ἕλληνες «θεοσέβειαν», δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ καλέσωμεν, ἐλλείψει μιᾶς (συνθέτου) λέξεως, λατρείαν πρὸς τὸν Θεόν. Εἶναι ὅ,τι ἀπευθύνομεν ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν Θεόν, τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τὸν δημιουργοῦντα θεοὺς ἐξ ἐκείνων, ποῦ τὸν λατρεύουν ⁽⁴⁾. Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ ὄντα ἐκεῖνα, τὰ οἰκοῦντα εἰς τὰ οὐράνια ἐνδιαιτήματα, ἀθάνατα καὶ μακάρια, ἀκόμη καὶ ἂν μᾶς ἀγαποῦν ἢ καὶ ἂν δὲν ἐπιθυμοῦν τὴν εὐδαιμονίαν μας, ὅπως δὲν θ' ἀποστέργουν, ὅπως καὶ ἡμεῖς ἀποκτῶμεν τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τῆς ἰδίας ὅπως καὶ αὐτοὶ πηγῆς. Ἡ μήπως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τὴν εὕρωμεν ἀλλαχοῦ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Οἱ Πλατωνικοὶ παραδέχονται, ὅτι οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἀγαθοὶ θεοὶ ὀφείλουν εἰς τὸν Θεὸν ὁλόκληρον τὴν εὐδαιμονίαν των.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ οὐδεὶς λόγος παρέχει στάδιον συζητήσεως μετὰ τῶν ἐξόχων φιλοσόφων τούτων. Διότι εἶδον καὶ ἐτόνισαν εἰς τὰ συγγράμματά των κατὰ τρόπους πολλούς, ὅτι τὰ πλάσματα ταῦτα λαμβάνουν τὴν εὐδαιμονίαν των ἐκ τῆς ἰδίας, ὡς καὶ ἡμεῖς πηγῆς, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἀκτῖνα ἐνὸς πνευματικοῦ φωτός, ὅπερ εἶναι ὁ εἰς τὰ ὄντα ταῦτα ἀποκαλυπτόμενος Θεός,

(1) «Ἄλλ' ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελιομένας θεοσέβειαν δι' ἔργων ἀγαθῶν». Τιμοθ. Α', α', 10.

(2) *Servitus*, 1) ἡ δουλεία, δουλосύνη, 2) (μεταφ.) ἡ δουλεία, ἡ ἐξάρτησις, ἡ ἀνάγκη, 3) νομικ. ἡ δουλεία ἐπὶ ἀκινήτων κτημάτων,

(3) Κατὰ τὸν Λακτάντιον ἡ λέξις *religio* παράγεται ἐκ τοῦ *religare* =δέω, ἀναδέω, συνδέω καὶ δηλοῖ τὴν σὺ ν δ ε σ ι ν μετὰ τῆς Θεότητος. Εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν Γερμανικὴν ἡ λέξις αὕτη ἀποδίδεται διὰ τοῦ ὅρου *ehafti* = ἐγγύησις βάσει τοῦ νόμου, ἐξάρτησις, σύνδεσις.

(4) «Ἐγὼ εἶπα· θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. Ψαλμ. ΠΑ', 6.

ὅστις εἶναι διάφορος ἀπ' αὐτά· ὅστις τὰ φωτίζει, ὅπως καὶ αὐτὰ διαχέουν τὴν λάμψιν Του, ἵνα, συμμετέχοντα εἰς τὴν Θεότητα, περιέρχωνται εἰς μίαν κατάστασιν τελειότητος καὶ εὐδαιμονίας.

Εἰς πολλὰ χωρία καὶ μετὰ πολλῆς ἐξάρσεως ὁ Πλωτῖνος, ἀναπτύσσων τὴν σκέψιν τοῦ Πλάτωνος, ἰσχυρίζεται, ὅτι ἀκόμη καὶ ἐκεῖνο τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον φαντάζονται ὡς τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, λαμβάνει τὴν εὐδαιμονίαν του ἐκ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς πηγῆς, ὅπως καὶ ἡ ψυχὴ μας, ⁽¹⁾ δημιουργηθεῖσα ἐκ τοῦ φωτὸς ἐκείνου, τὸ ὁποῖον διαφέρει ἀπὸ τὸ ἰδικόν της φῶς, καὶ ἡ πνευματικὴ ἀνταύγεια τοῦ ὁποίου τὴν καθιστᾷ πνευματικῶς ἀπαστράπτουσιν.

Ὁ Πλωτῖνος, διὰ τὰ καταστήσῃ νοητὰς τὰς ἀσωμάτους ταύτας πραγματικότητας, καταφεύγει εἰς μίαν παραβολήν, εἰλημμένην ἐκ τῶν ὁρατῶν σωμάτων, ποὺ εὐρίσκονται εἰς τὸ Στερέωμα: Θεὸς εἶναι ὁ ἥλιος καὶ ψυχὴ ἡ σελήνη. Πράγματι νομίζουν ὅτι τὴν σελήνην καθιστοῦν φωτεινὴν αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου. Ὁ μέγας λοιπὸν αὐτὸς Πλατωνικὸς γράφει, ὅτι ἡ νοητικὴ αὕτη ψυχὴ (*anima rationalis*), (καλύτερον θὰ ᾔτιο τὰ τὴν ὀνομάσωμεν διανοητικὴν (*anima intellectualis*)—καὶ εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν συμπεριλαμβάνει τὰς ψυχὰς τῶν ἀθανάτων καὶ μακαρίων ἐκείνων ὄντων, ποὺ κατοικοῦν εἰς οὐράνια ἐνδαιτήματα,—δὲν ἔχει ὑπεράνω αὐτῆς καμμίαν φύσιν ἐκτὸς ἐκείνην τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθη καὶ αὕτη ἡ ἰδία ψυχὴ. Ἐπίσης γράφει, ὅτι τὰ ἀνώτερα ταῦτα ὄντα δὲν λαμβάνουν τὴν μακαρίαν ζωὴν καὶ τὸ φῶς τοῦ τὰ κατανοοῦν τὴν ἀλήθειαν ἐκ μιᾶς ἄλλης πηγῆς εἰμὴ ἐξ ἐκείνης, ἐκ τῆς ὁποίας ἀρροόμεθα καὶ ἡμεῖς τὴν διδασκαλίαν μας: διδασκαλίαν σύμφωνον πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Εὐαγγελίου: «Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτοῦ

---

(1) Κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἡ κοσμικὴ ψυχὴ εἶναι, μετὰ τὸν νοῦν, ἡ δευτέρα δυνάμις καὶ ἐνέργεια. Ἐλαυνομένη ὑπὸ τοῦ πόθου, στρέφεται πρὸς αὐτόν, ἀτενίζουσα δὲ πρὸς τὸν νοῦν, περιεργάζεται τὸ Ἀγαθόν. Τοιουτοτρόπως ἡ κοσμικὴ ψυχὴ, χωροῦσα πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ βυθισμένη εἰς τὰς ἐνοράσεις της, διαχέεται εἰς τὸ ἀπεικόνισμά της, εἰς τὴν φύσιν, ὡς ἐρμηνεὺς μεταξὺ τοῦ αἰσθησιακοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τὸν ὁποῖον τακτοποιεῖ καὶ διακοσμεῖ. Ἡ δρᾶσις τῆς κοσμικῆς ψυχῆς εἶναι ἀπομίμησις τῆς δράσεως τοῦ νοῦ, εἶναι δὲ ἡ ὑψίστη καὶ κραταιοτάτη τῶν ψυχῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι συνλέεται στενῶς μετὰ τῶν ὑπεράνω αὐτῆς δυνάμεων καὶ καθίσταται φορεὺς τῶν δυνάμεων τούτων. (Σχετικῶς βλ. ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Ἐννεάδας τοῦ Πλωτίνου. Ἔκδοσ. Παπύρου, σελ. 30).

Ἰωάννης· οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ. Οὐκ ἦν ἐκείνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός. Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον» (¹).

Ἡ τοιαύτη διάκρισις δεικνύει ἀρκούντως, ὅτι ἡ νοητικὴ ἢ διανοητικὴ ψυχὴ, ὁποία εὗρίσκετο εἰς τὸν Ἰωάννην, δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ φῶς τῆς αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, παρὰ μόνον, ἐφ' ὅσον συμμετέχει τοῦ ἀληθινοῦ φωτός ἄλλοθεν προερχομένου. Τοὺς λόγους αὐτοὺς διακηρύσσει αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης, ὅταν πρὸς ἀπόδειξιν τούτου λέγει: «Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβαμεν» (²).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

**Οἱ ἄγγελοι δὲν ἠμποροῦν παρὰ νὰ δέλουν νὰ μᾶς βλέπουν
εὐτυχεῖς, ὅπως εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι λόγῳ τῆς ἀποκλειστικῆς
μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνίας των.**

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, ἐὰν οἱ Πλατωνικοὶ ἢ ὅλοι οἱ συμμεριζόμενοι τὰς γνώμας των ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ὡς Θεόν, ἐφ' ὅσον τὸν παραδέχονται ὡς τοιοῦτον· ἐὰν τῷ ἀπένεμον λατρείαν, ἐὰν δὲν ἐγίνοντο μάταιοι εἰς τὰς σκέψεις των, ἐὰν δὲν ἐπεδοκίμαζον τὰς πλάνας τῶν ἐθνῶν ἢ δὲν ἐδίσταζον νὰ τὰς ἀντιμετωπίσουν, θὰ τοὺς ἐβλέπαμεν ἀναμφιβόλως διακηρύσσοντας, ὅτι τὸ ἴδιον καθῆκον, τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς τὰ ἀθάνατα καὶ μακάρια ταῦτα ὄντα, ἐπιβάλλεται καὶ εἰς ἡμᾶς, τοὺς θνητοὺς καὶ δυστυχημένους, ἐπιζητοῦντας ἀθανασίαν καὶ εὐδαιμονίαν, δηλαδὴ τὸ νὰ λατρεύωμεν ἀποκλειστικῶς τὸν Θεὸν τῶν θεῶν, ὅστις εἶναι ἰδικὸς των Θεός, ὅπως καὶ ἰδικὸς μας.

Εἰς τὸν Θεὸν τοῦτον ὀφείλομεν τὰς ὑπηρεσίας μας, — αὐτὰς ποὺ καλοῦνται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν «λατρεία», — ὅπως καὶ εἰς τὰ μυστήρια τῆς λατρείας καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτούς. Διότι ὅλοι μαζὶ καὶ ἕκαστος χωριστὰ εἴμεθα ὁ ναὸς Του (³): εὐδοκεῖ πράγματι νὰ λαμ-

---

(¹) Ἰωάνν. Α', 6 καὶ ἐφεξ.

(²) Ἰωάνν. Α', 16.

(³) Οὐκ οἴδατε ὅτι Θεοῦ ναὸς ἐστε καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν ; Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρῃ, φθειρεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.» Κορίνθ. Α', καὶ ἐπέκ.

βάνη, ὥς ἐνδιαίτημα, τὴν ἔνωσιν πάντων καὶ τὸν καθένα χωριστά. Εἶναι δὲ τόσον μέγας εἰς τὸν καθένα, ὅσον καὶ εἰς ὅλους μαζί, διότι δὲν διαστέλλεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ οὔτε μειοῦται ἐκ τῆς διαιρέσεως.

“Οταν ἐξυψώμεθα πρὸς Αὐτόν, ἡ καρδία μας εἶναι ὁ βωμός Του. Ὁ μοναδικὸς Υἱὸς Του εἶναι ὁ ἱερεὺς, ὁ ἐξευμενίζων Αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν. “Οταν προσφέρωμεν εἰς Αὐτὸν αἱματηρὰς θυσίας, ἀγωνιζόμεθα μέχρις αἵματος διὰ τὴν ἀλήθειαν. “Οταν καίωμεν τὸν εὐωδέστερον λιβανωτὸν ⁽¹⁾ ἐπὶ παρουσίᾳ Του, ἀναλίσκόμεθα εἰς τὸν εὐσεβέστερον καὶ ἁγιώτερον τῶν ἐρώτων· ἀφιερώνομεν καὶ ἀποδίδομεν εἰς Αὐτόν τὰ δῶρά Του καὶ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους· διακηρύσσομεν τὴν ἀνάμνησιν τῶν εὐεργετημάτων Του δι’ ἐπισήμων ἐορτασμῶν καὶ εἰς ὠρισμένας ἡμέρας μὲ τὸν σκοπόν, ὅπως ἡ πορεία τοῦ χρόνου μὴ ἐπιφέρῃ τὴν ἀγνώμονα λησμοσύνην εἰς τὰς ψυχὰς ἡμῶν. Τοῦ προσφέρομεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς καρδίας μας τὸν ἅγιον ἄρτον τῆς ταπεινοφροσύνης ⁽²⁾ καὶ τῆς αἰνέσεως. Διὰ τὸ νὰ ἴδωμεν, ἐφ’ ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ τὸν ἴδῃ κανεὶς, καὶ νὰ ἐπικοινωνήσωμεν μετ’ Αὐτοῦ. Ἀποπλυνόμεθα ἀπὸ ὅλας τὰς κηλίδας, τὰς προερχομένας ἐκ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀπὸ κακῶν ἐπιθυμιῶν μας, ἐξαγιαζόμεθα ἐν ὀνόματί Του. Διότι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι ἡ πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας μας καὶ ὅλων τῶν πόθων μας ὁ σκοπός. Συνδεόμενοι ἢ μᾶλλον ἀνασυνδεόμενοι μετ’ Αὐτοῦ,—διότι ἀποσπασθέντες ἀπ’ Αὐτόν τὸν ἀπωλέσαμεν,—κατευθυνόμεθα πρὸς Αὐτόν διὰ τῆς ἀγάπης, ἵνα, ἅπαξ φθάσαντες εἰς τὸ τέλος, εὕρωμεν ἐκεῖ τὴν ἀνάπαυσιν, μακάριοι διὰ τὸ ὅτι ἐτελειώθημεν ὑπ’ Αὐτοῦ, ὅστις εἶναι ὁ τελικὸς σκοπός μας. Διότι τὸ Ἀγαθὸν μας, τὸ Ἀγαθὸν δηλονότι ἐκεῖνο, διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῆς τελειότητος τοῦ ὁποίου ἔκαμαν τόσας συζητήσεις οἱ φιλόσοφοι, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ νὰ ἐνωθῶμεν μετ’ Αὐτοῦ καὶ μόνου, τοῦ ὁποίου οἱ ἀσώματοι ἐναγκαλισμοί, ἃν δύναται τις νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἔκφρασιν ταύτην, πληροῦν καὶ γονιμοποιοῦν τὴν διανοητικὴν ψυχὴν μὲ πραγματικὰς ἀληθείας.

Τὸ ν’ ἀγαπῶμεν μὲ ὅλην τὴν καρδίαν μας, μὲ ὅλην τὴν ψυχὴν μας, μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μας τὸ Ἀγαθὸν τοῦτο, ἰδοὺ τί μᾶς ἔχει παραγγελθῇ. Πρὸς τὸ ἀγαθὸν τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ὀδηγούμεθα παρ’ ἐκείνων, πού μᾶς ἀγαποῦν καὶ νὰ ὀδηγοῦμεν ἐκείνους, πού ἀγαπῶμεν. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐκτελοῦνται αἱ δύο ἐκεῖναι ἐντολαί, μετὰ τῶν ὁποίων συνδέονται ὁ νόμος καὶ

---

(1) Πρβλ. Βιργιλ. Αἰν. I. 704.

(2) Σοὶ θύσω θυσίαν αἰνέσεως καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐπικαλέσομαι. Ψαλμ. ΡΙΕ’, 8.

οἱ προφητῆται: «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν»⁽¹⁾. Διότι, διὰ νὰ μάθῃ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτόν του, καθωρίσθη δι' αὐτὸν ἕνας σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλει, διὰ νὰ εἶναι εὐτυχής, νὰ συνδέῃ ὅλας τὰς πράξεις του,—πράγματι τὸ ν' ἀγαπᾷ κανεὶς τὸν ἑαυτόν του δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ θέλῃ νὰ εἶναι εὐτυχής,—ὁ σκοπὸς δὲ οὗτος εἶναι νὰ προσκολλᾶται εἰς τὸν Θεόν ⁽²⁾. Ὅταν λοιπὸν εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἀγαπᾷ ἑαυτόν, παραγγέλλουν ν' ἀγαπᾷ ὡς ἑαυτόν τὸν πλησίον του, τί τοῦ παραγγέλλουν, εἰ μὴ ν' ἀγαπᾷ ὅσον περισσότερον δύναται τὸν Θεόν;

Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθινὴ λατρεία πρὸς τὸν Ὑψιστον, ἡ ὁρθὴ εὐσέβεια. Αὕτη εἶναι ἡ ὑπηρεσία, ποὺ δὲν ὀφείλεται παρὰ μόνον εἰς τὸν Θεόν.

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν καμμία δύναμις ἀθάνατος, ὅσον ὑπέροχος καὶ ἂν εἶναι, ἡ ὁποία, ἂν μᾶς ἀγαπᾷ, ὅπως ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτόν της, νὰ μὴ θέλῃ νὰ μᾶς ἴδῃ ὑποτασσομένους, χάριν τῆς εὐτυχίας μας, εἰς Ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον αὕτη ἡ ἰδία, χάριν τῆς ἰδικῆς της εὐτυχίας καθυποτάσσεται. Ἐὰν λοιπὸν ἡ δύναμις αὕτη δὲν ἀπονέμῃ λατρείαν εἰς τὸν Θεόν, στερεῖται Θεοῦ, εἰ μὴ δὲ τοῦ ἀπονέμῃ, δὲν θὰ θελήσῃ νὰ τῆς προσφέρουν τὴν αὐτὴν λατρείαν, τὴν ὁποίαν ἀπευθύνουν πρὸς τὸν Ὑψιστον. Ἀλλὰ τί λέγω; Ὑπάρχει ἓνα θεῖον ῥητὸν κατὰ τὸ ὁποῖον: «ὁ θυσιάζων θεοῖς θανάτῳ ἐξολοθρευθήσεται, πλὴν Κυρίῳ μόνῳ». ⁽³⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Αἱ θυσίαι ὀφείλονται μόνον εἰς τὸν Θεόν.

Διὰ νὰ μὴ ὁμιλήσωμεν τώρα περὶ τῶν ἄλλων θρησκευτικῶν πράξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἀπονέμομεν λατρείαν εἰς τὸν Θεόν, οὐδεὶς θὰ ἐτόλμα νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι τοῦλάχιστον αἱ θυσίαι δὲν ὀφείλονται παρὰ μόνον εἰς τὸν Θεόν. Παρέλαβον στοιχεῖα πολλὰ ἐκ τῆς θείας λατρείας, διὰ νὰ προσφέρουν τιμὰς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, εἴτε ἀπὸ χαμέρπειαν, εἴτε ἐκ πνεύματος νοσηρᾶς αὐλοκο-

(1) Ματθ. ΚΒ', 37 καὶ ἐφεξῆς.

(2) Ψαλμ. ΟΒ', 28 : «ἐμοὶ δὲ τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθόν ἐστι.»

(3) Ἐξοδ. ΚΒ', 20.

λακείας, ἀλλ' οὐδέποτε ἐλησμόνησαν, ὅτι ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ἐτίμων καὶ ἐθεώρουν ἀξιους τιμῶν, σεβασμοῦ, καί, ἂν δὲν ἐφοβοῦντο τὴν ὑπερβολήν, καὶ λατρείας ἀκόμη, ἦσαν ἄνθρωποι. Ἀλλὰ ποῖος ποτὲ θὰ ἐσκέπτετο, ὅτι ὥφειλε νὰ προσφέρῃ θυσίας εἰς ἄλλον ἐκτὸς εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἐπίστευε, συνεπέρανε ἢ ἐφάνταζετο, ὅτι εἶναι θεός; Ἡ ἀρχαία ἐποχὴ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν λατρείας διὰ προσφορᾶς θυσιῶν, διαπιστοῦται ἀρκούντως ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Κάιν καὶ τοῦ Ἀβελ, τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν περὶ τῶν ὁποίων λέγεται, ὅτι ὁ Θεὸς ἀπέρριψε τὴν θυσίαν τοῦ πρωτοτόκου, καὶ ἀπεδέχθη ἐκείνην τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ ⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ποῖον ὄφελος δύναται ν' ἀποκομίσῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τὰς θυσίας ;

Ποῖος εἶναι τόσον παράφρων, ὥστε νὰ φαντασθῇ, ὅτι αἱ θυσίαι παρέχουν εἰς τὸν Θεὸν κάποιαν ὠφέλειαν; Ἡ Ἀγία Γραφή διακηρύσσει τοῦτο εἰς πολλὰ χωρία. Ἀρκεῖ λοιπόν, διὰ νὰ βαδίσωμεν γρηγορώτερα, ν' ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην τὸ σύντομον χωρίον ἑνὸς ψαλμοῦ: «εἶπα τῷ Κυρίῳ· Κύριός μου εἶ σύ, ὅτι τῶν ἀγαθῶν μου οὐ χρεῖαν ἔχεις ⁽²⁾. Δὲν εἶναι λοιπόν μόνον τὰ ζῶα,—πρέπει νὰ τὸ πιστεύσωμεν—ἢ ἄλλα φθαρτὰ καὶ γήϊνα πράγματα, τῶν ὁποίων ἔχει ἀνάγκην ὁ Θεός. Δὲν ἔχει ἀνάγκην οὔτε τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης, ⁽³⁾ οὔτε τῆς πρὸς Αὐτὸν ἀπ' εὐθείας ἀπονεμομένης λατρείας. Ὅλα αὐτὰ ἀποβλέπουν εἰς τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν. Διότι οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ὠφελεῖ τὴν πηγὴν, ἐπειδὴ πίνει ἐκ τῶν ὑδάτων της,

(1) Γενεσ. Δ', 2 καὶ ἐφεξῆς.

(2) Ψαλμ. ΚΕ, 2.

(3) Ἐν προκειμένῳ θεωροῦμεν ἀναγκαίαν τὴν ἐξῆς παρατήρησιν: Εἶναι πλάνη δεινὴ νὰ μετρώμεν τὴν θεῖαν δικαιοσύνην μὲ τὸν γνώμονα τῆς ἀνθρωπίνης, διότι τότε, ἀποδίδοντες εἰς τὸν Θεὸν ἀνθρωπίνην κρίσιν καὶ ἀνθρώπινα συναισθήματα, μοιραίως περιπίπτομεν εἰς ἀνηκέστους ἀντινομίας καὶ ἀντιφάσεις. Αἱ βουλαι τοῦ Θεοῦ εἶναι τόσον ἀνεξιχνίαστοι, ὅσον ἀπρόσιτος εἶναι Αὐτὸς ὁ Ἰδιος εἰς τὴν πεπερασμένην νόησιν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ὑποτασσώμεθα ἀγογγύστως εἰς τὰς βουλὰς Του μὲ τὴν ἀκράδαντον πίστιν, ὅτι ἡ Πρόνοιά Του οὐδὲν πράττει ἢ ἐνεργεῖ ἐπὶ βλάβῃ τῶν πλυσμάτων Του. Εἶναι αὕτη ἡ μόνη πίστις, ἡ δυναμένη νὰ μᾶς παρηγορῇ, νὰ μᾶς ἐνθαρρύνῃ καὶ νὰ μᾶς ἐνισχύῃ εἰς τὰς συμφορὰς καὶ τὰς θλίψεις μας.

οὔτε ὅτι παρέχει ὠφέλειαν εἰς τὸ φῶς, ἐπειδὴ τὸ βλέπει.

Ἐὰν κάποτε οἱ πατέρες μας, θυσιάζοντες ζῶα, ἐτέλουν ἄλλας θυσίας, τὴν παράδοσιν τῶν ὁποίων διατηρεῖ σήμερον ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ τὴν ἀκολουθῇ, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι αἱ ἐνεργεῖαι αὗται ἦσαν τὰ σύμβολα τῶν ἐνεργειῶν, ποὺ ἐκτελοῦνται παρ' ἡμῖν σήμερον, ὅπως μᾶς ἐνώσουν μὲ τὸν Θεὸν καὶ μᾶς παροτρύνουν νὰ ὑπηρετῶμεν τοὺς συνανθρώπους μας διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς σκοπὸν. Ὅθεν ἡ ὁρατὴ θυσία εἶναι τὸ μυστήριον, δηλαδὴ τὸ ἱερὸν σύμβολον, τῆς ἀοράτου θυσίας. Διὸ καὶ ἡ μετανοοῦσα ψυχὴ παρὰ τῷ προφήτῃ, ἢ ἴσως ὁ προφήτης αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἱκετεύει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τὰς ἁμαρτίας του: «ὅτι εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα ἄν' ὀλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον, καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει» ⁽¹⁾.

Βλέπομεν λοιπὸν καθαρά, ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον, ὅπου λέγει, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν θέλει θυσίας, δεικνύει ὅτι Οὗτος θέλει μίαν τοιαύτην. Ὡστε δὲν θέλει θυσίαν σφαγέντων κτηνῶν, ἀλλὰ τὴν θυσίαν μιᾶς συντετριμμένης ψυχῆς. Πλήν ὅμως ἐκεῖνο, περὶ τοῦ ὁποίου εἶπεν, ὅτι δὲν θέλει ὁ Θεός, εἶναι τὸ σύμβολον ἐκεῖνου, ποὺ εἶπε κατόπιν, ὅτι τὸ θέλει. Ὁ προφήτης εἶπεν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐπιθυμεῖ αὐτὰς τὰς θυσίας, δηλαδὴ κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ μωροὶ πιστεύουν, ὅτι τὰς ἐπιθυμεῖ, πρὸς εὐχαρίστησίν Του. Διότι, ἐὰν δὲν ἤθελε, ὅπως αἱ θυσίαι, τὰ ὁποίας στέργει,—καὶ εἶναι μία καὶ μόνη ἡ θυσία αὕτη, δηλαδὴ ἡ θυσία μιᾶς ἀπὸ τὸν πόνον τῆς μετανοίας συντετριμμένης καὶ τεταπεινωμένης ψυχῆς,—ἦσαν αἱ θυσίαι τὰς ὁποίας ἐπίστευον, ὅτι ἐπεθύμει, ἐπειδὴ ἠρέσκετο εἰς αὐτάς, δὲν θὰ ὥριζεν εἰς τὸν Παλαιὸν Νόμον νὰ Τοῦ τὰς προσφέρουν. Ἐπρεπε δὲ ν' ἀντικατασταθοῦν εἰς μίαν κατάλληλον στιγμὴν καὶ νὰ καθορισθοῦν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ μακροῦ χρόνου, διὰ νὰ μὴ πιστευθῇ, ὅτι αἱ θυσίαι αὗται μᾶλλον παρὰ ἐκεῖναι, τῶν ὁποίων ἦσαν τὰ σύμβολα, ἠδύναντο νὰ εἶναι ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦλάχιστον, ὅσον ἀφορᾷ ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, εἰς Αὐτὸν εὐπρόσδεκτοι. Ἐντεῦθεν αἱ λέξεις ἐνὸς ἄλλου ψαλμοῦ: «ἐὰν πεινάσω οὐ μὴ σοὶ εἴπω· ἐμὴ γὰρ ἐστὶν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μὴ φάγομαι κρέα τὰύρων, ἢ αἷμα τράγων πίομαι;» ⁽¹⁾ Ὡς ἐὰν ἔλεγεν ὁ Θεός: Ἀσφαλῶς, ἐὰν

---

(1) Ψαλμ. Ν, 18 καὶ ἐπέκεινα.

(2) Ψαλμ. ΜΘ', 12 καὶ ἐφεξ.

αὐτὸ μοῦ ἦτο ἀναγκαῖον, δὲν θὰ τὸ ἐζητοῦσα ἀπὸ σένα, ἀφοῦ τὸ ἔχω ἤδη εἰς τὴν ἐξουσίαν μου. Ἐν συνεχείᾳ ἐρμηνεύει τὴν σημασίαν τῶν λέξεων αὐτῶν λέγων: «ἐν τίνι καταλάβω τὸν Κύριον, ἀντιλήψομαι Θεοῦ μου ὑψίστου; εἰ καταλήψομαι αὐτὸν ἐν ὀλοκαυτώμασιν, ἐν μόσχοις ἐνιαυσίοις; εἰ προσδέξεται Κύριος ἐν χιλιάσι κριῶν ἢ ἐν μυριάσι χιμάρων πιότων; εἰ δῶ πρωτότοκά μου ὑπὲρ ἀσεβείας, καρπὸν κοιλίας μου ὑπὲρ ἁμαρτίας ψυχῆς μου; εἰ ἀνηγγέλη σοι ἄνθρωπε, τί καλόν; ἢ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ ἄλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρίμα καὶ ἀγαπᾶν ἔλεον καὶ ἔτοιμον εἶναι τοῦ πορεύεσθαι μετὰ Κυρίου Θεοῦ σου;» ⁽¹⁾

Εἰς τὰς λέξεις τοῦ προφήτου τούτου δύο πράγματα διακρίνονται καθαρὰ μὲ τὸν σαφῆ ἰσχυρισμόν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ζητεῖ τὰς θυσίας ταύτας, αὐτὰς καθ' ἑαυτάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι τὸ σύμβολον τῶν θυσιῶν ἐκείνων, τὰς ὁποίας θέλει ὁ Ὑψιστος. Ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἑβραίους ἐπιστολῇ ⁽²⁾ ἀναφέρεται: «τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός.» Διὰ τοῦτο τὸ χωρίον: «διότι ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν καὶ ἐπίγνωσιν ἢ ὀλοκαυτώματα» ⁽³⁾ δηλοῖ μόνον, ὅτι μία θυσία εἶναι προτιμότερα τῆς ἑτέρας, ἀφοῦ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὅλοι καλοῦν θυσίαν εἶναι τῆς ἀληθινῆς θυσίας τὸ σύμβολον. Διότι θυσία ἀληθινὴ εἶναι ἡ εὐσπλαγχνία, ὅθεν αἱ λέξεις, τὰς ὁποίας ἀνέφερα: «τοιαύταις θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός».

Ὅλαι λοιπὸν αἱ θεῖαι ἐντολαί, αἱ εἰς τὰς Ἀγίας Γραφὰς διαλαμβανόμεναι, καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἀναφερόμεναι εἰς τὰς θυσίας, εἴτε ἐπὶ τοῦ βωμοῦ εἴτε εἰς τὸν ναόν, ἔχουν ἔννοιαν σχετικὴν πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον. Διότι «ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφήται κρέμονται» ⁽⁴⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ τῆς ἀληθινῆς καὶ τελείας θυσίας. (Συνέχεια)

Ὑπάρχει λοιπὸν ἀληθινὴ θυσία εἰς κάθε ἔργον, ποὺ μᾶς συνδέει μὲ τὸν Θεὸν εἰς μίαν ἁγίαν ἐπικοινωνίαν, δηλαδή εἰς

⁽¹⁾ Μιχ. ΣΤ', 6 καὶ ἐφεξῆς.

⁽²⁾ Ἑβρ. ΙΓ', 16.

⁽³⁾ Ὡσ. ΣΤ, 6.

⁽⁴⁾ Ματθ. ΚΒ', 40.

κάθε ἔργον, πὺν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑπέρτατον ἐκεῖνο ἀγαθόν, χάρις εἰς τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ εἴμεθα πραγματικῶς εὐδαίμονες. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ εὐσπλαγχνία, διὰ τῆς ὁποίας βοηθοῦμεν τοὺς συνανθρώπους μας, δὲν εἶναι θυσία, ἂν δὲν ἀσκῆται ἐν ὄψει τοῦ Θεοῦ.

Ἡ θυσία, καίτοι τελουμένη ἢ προσφερομένη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι πράγματι θεϊκὴ, οἱ δὲ ἀρχαῖοι Λατῖνοι τὴν καλοῦν μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο. Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἕνας ἄνθρωπος καθηγιασμένος ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὸν Θεὸν ἀφωσιωμένος, ἐφ' ὅσον ἀποθνήσκει εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, διὰ νὰ ζήσῃ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Θεοῦ, εἶναι αὐτὸς οὗτος μία θυσία. Διότι συνδέεται μὲ τὴν εὐσπλαγχνίαν, τὴν ὁποίαν ὁ καθεὶς ἀσκεῖ δι' ἑαυτόν. Ὅθεν ἀναγινώσκομεν: «Οἷκτειρον τὴν ψυχὴν σου καθιστῶν ταύτην εὐάρεστον εἰς τὸν Θεόν».

Τὸ σῶμα, ὅταν τὸ συγκροτοῦμεν μὲ τὴν ἐγκράτειαν, — ἀρκεῖ τοῦτο νὰ τὸ κάμνωμεν διὰ τὸν Θεόν —, ὅπως μὴ παραδίδωμεν τὰ μέλη μας εἰς τὴν ἁμαρτίαν ὄργανα ἀδικίας, ἀλλ' εἰς τὸν Θεόν, ὥς ὄργανα δικαιοσύνης, τελοῦμεν μίαν πραγματικὴν θυσίαν. Εἰς τοῦτο μᾶς παραινεῖ ὁ Ἀπόστολος λέγων: «Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστήσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν» ⁽¹⁾. Ἐὰν λοιπὸν τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται ἡ ψυχὴ, εἶναι κατώτερον, καὶ χρησιμεύῃ ὥς ὑπηρέτης ἢ ὥς ὄργανον, ἀποτελεῖ θυσίαν τὸ νὰ προσφέρωμεν εἰς τὸν Θεὸν τὴν ὀρθὴν καὶ ἀγαθὴν χρῆσίν του, πόσον δὲ περισσότερον ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο διὰ τὴν ψυχὴν μας, ὅταν αὕτη ἀφιεροῦται εἰς τὸν Θεόν, ὅπως, διακαιομένη ὑπὸ τῆς ἀγάπης Του, ἀπολέσῃ τὴν μορφήν, πὺν προσέδιδον εἰς αὐτὴν αἱ σαρκικαὶ ἐπιθυμίαι, μὲ τὸν σκοπὸν, ὅπως ὑποτασσομένη εἰς τὸν Θεόν, ὥς εἰς μορφήν ἀμετάβλητον, ἀποκτήσῃ νέαν μορφήν, ἥτις θὰ εἶναι εἰς Αὐτόν εὐάρεστος ὥς συμμετέχουσα τῆς ὠραιότητός Του! Τοῦτο λέγει ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόστολος, ὅταν προσθέτῃ: «καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοῦς ὑμῶν εἰς τὸ δοκιμάζειν ἡμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθόν, τὸ εὐάρεστον, τὸ τέλειον» ⁽²⁾.

Λοιπὸν, ὅπως αἱ ἀληθιναὶ θυσίαι εἶναι ἔργα εὐσπλαγχνίας, εἴτε ἀπέναντι ἡμῶν τῶν ἰδίων, εἴτε ἀπέναντι τῶν συνανθρώπων μας, ὅταν αὗται ἀφιερώνωνται εἰς τὸν Θεόν· ὅπως, ἀφ' ἑτέρου, τὰ

(1) Ρωμ. ΙΒ', 1.

(2) Ρωμ. ΙΒ', 1 καὶ ἐπέκεινα.

ἔργα τῆς εὐσπλαγχνίας δὲν κατατείνουν παρὰ νὰ μᾶς ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὴν δυστυχίαν καὶ ὥς ἐκ τούτου νὰ μᾶς καταστήσουν εὐτυχεῖς, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ παρὰ μόνον διὰ τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου Ἀγαθοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέχθη : «ἐμοὶ δὲ τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθόν ἐστι» ⁽¹⁾ ἐξ ὧν, λέγω, αὐτῶν προκύπτει ἀναποδράστως, ὅτι ὁλόκληρος ἡ πολιτεία αὕτη, δηλαδή ὁ ὅμιλος καὶ ἡ κοινωνία τῶν Ἀγίων ⁽²⁾ προσφέρεται εἰς τὸν Θεόν, ὡς παγκόσμιος θυσία διὰ τῶν χειρῶν τοῦ μεγάλου Ἱερέως, ὅστις προσφέρει τὸν ἑαυτὸν του καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰς τὸ πάθος του, — διὰ νὰ εἴμεθα τὸ σῶμα μιᾶς τοιαύτης κεφαλῆς, — ὑπὸ τὴν μορφὴν δούλου. Διότι ἡ μορφή αὕτη εἶναι ἐκείνη, τὴν ὁποίαν προσέφερε, προσεφέρθη ἐν αὐτῇ, διότι εἶναι μεσολαβητὴς ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην, ὑπ' αὐτὴν εἶναι ἱερεὺς, ὑπ' αὐτὴν εἶναι θυσία. Ὅθεν, ἀφοῦ μᾶς ἐξορκίζει νὰ προσφέρωμεν τὰ σώματά μας ὡς ζῶσαν θυσίαν, ἁγίαν καὶ εὐάρεστον εἰς τὸν Θεόν, ὡς λογικὴν τιμὴν, ποὺ τοῦ ὀφείλομεν, νὰ μὴ συσχηματιζώμεθα τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ νὰ μεταμορφωνώμεθα τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοῦς ἡμῶν εἰς τὸ δοκιμάζειν ἡμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθόν, τὸ εὐάρεστον, τὸ τέλειον, διότι εἴμεθα ἡμεῖς ἐκεῖνοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ὕλικόν τῆς θυσίας, ὁ Ἀπόστολος συνεχίζει : «Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἐκάστω ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως, καθάπερ γὰρ ἐν ἐνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν, οὕτως οἱ πολλοὶ ἐν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἰς ἀλλήλων μέλη, ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθείσαν ἡμῖν διάφορα» ⁽³⁾ Τοιαύτη εἶναι ἡ θυσία τῶν Χριστιανῶν «πάντες ὁμοῦ ἐν μόνον ἐν Χριστῷ σῶμα». Τοῦτο εἶναι ἐπίσης τὸ μυστήριον, τὸ ὁποῖον ἡ Ἐκκλησία τελεῖ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν πιστῶν. Ἐκεῖ

(1) Ψαλμ. ΟΒ', 28.

(2) Ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Εὐχαριστίας ἡ Ἐκκλησία προσφέρει τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰς τὸν Πατέρα, εἶναι ὅμως καὶ αὐτὴ παροῦσα εἰς τὴν προσφορὰν, διότι ἅπαντες οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ἓν μόνον σῶμα ἐν τῷ Χριστῷ. Κατὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία προσφέρει τὸν ἑαυτὸν τῆς. Ἡ διατύπωσις αὕτη, λόγῳ τῆς μεγάλης συντομίας της, ὁλίγον σκοτεινὴ, δεικνύει ἴσως κάποιαν πρόθεσιν τοῦ συγγραφέως νὰ μὴ ὁμιλῇ περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας παρὰ μόνον συγκεκαλυμένως. (Perret).

(3) Ρωμ. ΙΒ', 3—6.

δεικνύεται εἰς αὐτόν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία προσφέρει αὐτὴ ἑαυτὴν εἰς τὸ ἀντικείμενον, πού προσφέρει εἰς τὸν Θεόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι θέλουν νὰ μᾶς βλέπουν προσφέροντας τὰς θυσίας μας εἰς τὸν Θεόν. Ἀπόδειξις τὰ θαύματα, μὲ τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν διακήρυξιν τοῦ Νόμου.

Δὲν ἀπατῶνται εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὰ ἀθάνατα καὶ μακά-
ρια ἐκεῖνα ὄντα, τὰ διημερεύοντα εἰς τὰ ἐνδiciαιτήματα τοῦ οὐρα-
νοῦ, ὅπου ἀπολαμβάνουν τὴν συμμετοχὴν αὐτῶν εἰς τὸν πλάστην
των, λαμβάνουν τὴν σταθερότητα τῆς αἰωνιότητός του, τὴν ἀσ-
φάλειαν τῆς ἀληθείας του, τὴν ἀγιότητα ἐκ τῆς χάριτός του.

Ἐπειδὴ ἀγαποῦν ἡμᾶς τοὺς θνητοὺς καὶ δυστυχεῖς, διὰ νὰ
γίνωμεν ἀθάνατοι καὶ μακάριοι, δὲν θέλουν ν' ἀπευθύνωνται
πρὸς αὐτοὺς αἱ θυσίαι μας, ἀλλὰ πρὸς Ἐκεῖνον, περὶ τοῦ ὁποίου
γνωρίζουν, ὅτι εἶναι καὶ αὐτοὶ μεθ' ἡμῶν ἡ θυσία. Διότι ἀ-
παρτίζομεν μετ' αὐτῶν μίαν καὶ μόνην πολιτείαν τοῦ Θεοῦ, ἐκεί-
νην, περὶ τῆς ὁποίας λέγει ὁ ψαλμός: ⁽¹⁾ «δεδοξασμένα ἐλα-
λήθη περὶ σοῦ ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ» καὶ ἐν μέρος μὲν τῆς
ὁποίας ἐκτελεῖ ἐν τῷ προσώπῳ ἡμῶν τὸ προσκύνημά της, ἐνῶ τὸ
ἕτερον μᾶς παρέχει τὴν βοήθειάν του. Ἐκ τῆς πολιτείας αὐτῆς
ἀπὸ τὰ ὕψη, ὅπου ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ νοητὸς καὶ ἀμε-
τάβλητος νόμος, ἐκ τῆς εἰς τὰ ὕψη φρατρίας ταύτης (*suprema*
cunctia), — φροντίζουν περὶ ἡμῶν ἐκεῖ ἐπάνω, — κατέρχεται ἡ Ἀγία
ἐκείνη Γραφή, ἡ μεταβιβασθεῖσα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν Ἀγγέλων
καὶ ὅπου ἀναφέρεται ὅτι: «ὁ θυσιάζων θεοῖς θανάτῳ ἐξολο-
θρευθήσεται, πλὴν Κυρίῳ μόνῳ» ⁽²⁾.

Ἡ Γραφὴ αὕτη, ὁ νόμος οὗτος, αἱ τοιούτου εἰδους ἐντολαὶ
ἐβεβαιώθησαν ὑπὸ τόσῳ μεγάλῳ θαυμάτων, ὥστε νὰ μὴ ἀμφι-
βάλλωμεν, ὅτι εἶναι Ἐκεῖνος, πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ
προσφέρωμεν θυσίας, ὅπως ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὴν εὐχὴν τῶν
ἀθανάτων καὶ μακαρίων ἐκείνων ὄντων, τὰ ὁποῖα ποθοῦν τόσον
δι' ἡμᾶς ὅσον καὶ δι' ἑαυτὰ τὸ Ἀγαθόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

**Δὲν ἔπαυσαν νὰ τελοῦνται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ λαοῦ τοῦ
Θεοῦ μεγάλα θαύματα.**

Ἴσως θὰ εὔρη τις, ὅτι ἀνάγομαι πάρα πολὺ μακρὰν εἰς τὸ

⁽¹⁾ ΠΣΤ', 3.

⁽²⁾ Ἐξοδ. ΚΒ', 20.

παρελθὸν ὅλα τὰ θαύματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια, ἀπὸ τῆς μᾶλλον ἀπομακρυσμένης ἀρχαιότητος, διαπιστοῦν τὴν ἀλήθειαν τῶν ὑποσχέσεων, ποὺ ἔκαμεν ὁ Θεὸς πρὸ χιλιάδων ἐτῶν εἰς τὸν Ἀβραάμ, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὅλα τὰ ἔθνη θὰ ἦσαν εὐλογημένα ἐν τῇ κληρονομίᾳ του. Ποῖος δὲν θὰ θαυμάσῃ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἀβραάμ ἀπέκτησεν ἓνα υἱὸν ἐκ μιᾶς στείρας γυναικός, ἣτις ἤδη εὗρίσκετο εἰς ἡλικίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν οὔτε ἀκόμη καὶ μία γόνιμος γυνὴ δύναται νὰ τεκνοποιήσῃ. Ποῖος δὲν θὰ θαυμάσῃ τὸ ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ κατῆλθε μία φλόξ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ μεταξὺ τῶν τεμαχισμένων θυμάτων ⁽¹⁾. Ποῖος δὲν δύναται νὰ θαυμάσῃ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Ἀβραάμ ὅτι οἱ ἄγγελοι προανήγγειλαν τὴν πυρκαϊὰν ἣ τὸ πῦρ τοῦ οὐρανοῦ, ποὺ θ' ἀπειτέφρωνε τὰ Σόδομα ἄγγελοι, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀβραάμ ὑπεδέχθη ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν ὡς φιλοξενομένους, καὶ παρὰ τῶν ὁποίων ἔμαθε τὴν ἐπαγγελίαν τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν γέννησιν τοῦ υἱοῦ του. Κατόπιν δέ, ὅταν ἡ ἀποιέφρωσις τῶν Σοδόμων ἐπέκειτο, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἄγγελοι παρενέβησαν διὰ ν' ἀποσπάσουν ὡς ἐκ θαύματος ἀπὸ τὰ Σόδομα τὸν Λώτ, υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ του, ἡ σύζυγος τοῦ ὁποίου στρέψασα πρὸς τὰ ὀπίσω τὸ πρόσωπον μετεβλήθη εἰς στήλην ἁλατος. Τοῦτο, δὲν μᾶς ἐδίδαξεν ὑπὸ τὸν πέπλον τοῦ συμβόλου, ὅτι, ἅπαξ εὗρισκόμενοι εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀπολυτρώσεως, δὲν πρέπει νὰ λυπούμεθα δι' ἐκείνο, ποὺ ἀφίνομεν ὀπισθὲν μας;

Πόσα ἀκόμη θαύματα δὲν ἐτελέσθησαν εἰς τὴν Αἴγυπτον τῇ παρεμβάσει τοῦ Μωϋσέως, διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, ὅταν οἱ μάγοι τοῦ Φαραώ,—δηλαδὴ τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου, ποὺ κατεδυνάστευε τὸν λαὸν τοῦτον διὰ τῆς τυραννικῆς ἐξουσίας του—ἔλαβον παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἄδειαν νὰ κάμουν μερικὰ θαύματα, διὰ νὰ νικηθοῦν κατόπιν κατὰ τρόπον περισσότερον θαυμαστόν! Δὲν ἐνήργουν παρὰ διὰ φίλτρων καὶ μαγικῶν γοητειῶν, ἐνεργειῶν εὐνοουμένων ἀπὸ τοὺς κακοὺς ἀγγέλους, δηλαδὴ τοὺς δαίμονας. Ἀλλ' ὁ Μωϋσῆς, ὡπλισμένος μὲ μίαν δύναμιν τοσούτῳ μᾶλλον ἰσχυράν, κατ' ὅσον ἦτο νόμιμος, ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, πλάστου τοῦ οὐ-

---

(1) Εἰς τὰς *Retractationes*, (II LXIX, 3) ὁ Αὐγουστίνος μέμφεται ἑαυτὸν, ὅτι ἐχαράκτήρισεν ὡς θαῦμα τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ μία φλόξ κατελθοῦσα ἐκ τῶν οὐρανῶν διεισέδυσεν εἰς τὰ τεμαχισμένα θύματα, διότι τοῦτο δὲν ὑπῆρξε παρ' ἀπλοῦς ὁραματισμός. (Perret).

ρανοῦ καὶ τῆς γῆς, καὶ τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἐθριάμβευσεν εὐκόλως ἐναντίον των. Τέλος οἱ μάγοι ἀπεδείχθησαν ἀνίσχυροι κατὰ τὴν τρίτην πληγὴν. Τότε ὁ Μωϋσῆς, διὰ μιᾶς δυνάμεως πλήρους μυστηρίου, ἀνεβίβασε τὸν ἀριθμὸν τῶν πληγῶν εἰς δέκα. Ἡ σκληρότης τῆς καρδίας τοῦ Φαραὼ καὶ τῶν Αἰγυπτίων συνετρίβη, καὶ τέλος ὁ Φαραὼ καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἐπέτρεψαν τὴν ἀποχώρησιν τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Γρήγορα ὅμως τὸ μετενόησαν καὶ προσεπάθησαν νὰ συλλάβουν καὶ πάλιν τοὺς Ἑβραίους, πού διέσχισον τὴν ἀποξηρανθεῖσαν ἡμιανοιγμένην θάλασσαν. Ἀλλὰ τὰ κύματα, εἰσορμῶντα ἐξ ὅλων τῶν σημείων ἐφ' ἑαυτῶν, τοὺς κατεκάλυψαν καὶ τοὺς κατεβύθισαν ⁽¹⁾.

Τί δὲ νὰ εἶπω περὶ τῶν θαυμάτων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἡ θεία δύναμις ἐπολλύπλασίασε κατὰ τρόπον αὐτόχρημα καταπληκτικόν, ὅταν ὁ λαὸς ἐκεῖνος καθωδηγεῖτο εἰς τὴν ἔρημον; Ὑδατα, τὰ ὅποια ἦτο ἀδύνατον νὰ πῖν τις, λόγῳ τῆς πικρᾶς γεύσεώς των, ἔχασαν τὴν πικρίαν των κατὰ τὴν ἐπαφὴν τοῦ ξύλου, πού ἐρρίφθη ἐντὸς αὐτῶν κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καὶ ἔσβησαν τὴν δίψαν τῶν Ἑβραίων. Ὅταν ἐπείνασαν, ἔπεσε ἐξ οὐρανοῦ τὸ μάννα ἐπειδὴ δὲ ἔπρεπε νὰ συλλέξουν ὠρισμένην ποσότητα, ὅσην ἐπὶ πλεον συνέλεξαν εἶχαν καταστρέψει τὰ σκουλήκια. Ἡ διπλῇ ὅμως ποσότης, πού εἶχε συγκεντρωθῇ τὴν παραμονὴν τοῦ Σαββάτου, διότι δὲν ἐπετρέπετο νὰ συλλέγουν τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου, διετηρήθη χωρὶς νὰ ὑποστῇ καμμίαν βλάβην. Ἡθέλησαν νὰ φάγουν κρέας, ἀλλ' ἦτο προφανῶς δύσκολον νὰ ἐφοδιάσῃ κανεὶς με κρέατα ἓνα τόσο πολυάριθμον πλῆθος. Αἶφνης τὸ στρατόπεδόν των κατελήφθη ἀπὸ μέγιστον ἀριθμὸν πτηνῶν, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν Ἑβραίων ἐξεπληρώθη μέχρις ὑπερκορεσμοῦ. Ἐχθροὶ ὠρθώθησαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ των, τοὺς ἔφραξαν τὴν δίοδον καὶ τοὺς ἐξήνάγκασαν εἰς μάχην. Ἀλλ' ὁ Μωϋσῆς ἐπροσευχήθη, ἐξέτεινε τοὺς βραχίονάς του ὑπὸ μορφὴν σταυροῦ, καὶ οἱ ἐχθροὶ κατεπολεμήθησαν, χωρὶς οὐδεὶς Ἑβραῖος νὰ φονευθῇ κατὰ τὸν ἀγῶνα. Στασιασταὶ ἐνεφανίσθησαν παρὰ τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τὴν θεϊκῶς κατηρτισμένην κοινωνίαν, ἀλλὰ τότε, — εἰκὼν ὁρατὴ τῆς ἀοράτου τιμωρίας, — ἤνοιξεν ἡ γῆ καὶ τοὺς κατέπιε ζῶντας. Μὲ ἓνα κύπημα τῆς ῥάβδου ἓνας βράχος ἐσκόρπισε ἄφθονα καὶ δροσερὰ νερά. Δῆγματα ὄφεων δικαία καὶ θανάσιμος ποινὴ τῶν ἁμαρτωλῶν, ἐθεραπεύθησαν,

(1) Περὶ. Ψαλμ. ΠΖ, 3,—Ἐξοδ. ΚΒ', 20, Γέν. ΚΒ' 18, Γέν. ΙΗ', 9—14, Γέν. ΚΑ' 1—3, Γέν. ΚΕ', 17 Γέν. ΚΗ, 10, Γέν. ΙΘ', 15—17, Γέν. ΙΘ, 26,—Βασιλ. 2. ΚΗ', 4.

ὅταν ἔδειξαν ἐπάνω εἰς ἓνα ξύλον ἐνώπιον ὅλων ἓνα ὄφιν ἐκ χάλυβος, ὅπως δοθῇ εἰς τὸν καταπεπονημένον λαὸν ποιᾶτις ἀνακούφισις, καὶ ὅπως ὁ ἐκμηδενισμὸς τοῦ θανάτου διὰ τοῦ θανάτου ἀπεικονισθῇ δι' ἐνὸς θανάτου τρόπον τινὰ σταυρωθέντος. Ὁ ὄφιν οὗτος εἶχε διατηρηθῇ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θαύματος, κατόπιν ὅμως ὁ ἄπιστος λαὸς ἤρχισε νὰ τὸν λατρεύῃ ὡς εἰδωλον. Διὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς Ἑζεκίας, ἀναθέτων θρησκευτικῶς τὴν ἐξουσίαν του εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ, τὸν συνέτριψε, οὐχὶ χωρὶς ν' ἀποκτήσῃ μεγάλην φήμην εὐσεβείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὑπεροχὴ τῶν βιβλικῶν θαυμάτων ἐπὶ τῶν θαυμάτων τῆς δεουργίας.— Ἀντιφατικοὶ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Πορφυρίου σχετικῶς πρὸς τὴν ὠφελιμότητα τῆς δεουργίας.

Τὰ θαύματα ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα ὅμοια, τὰ ὅποια θὰ ἦτο μακρογορία ν' ἀπαριθμήσωμεν, εἶχον ὡς ἀντικείμενον νὰ ἐνισχύουν τὴν λατρείαν πρὸς τὸν ἀληθινὸν καὶ μόνον Θεὸν καὶ ν' ἀπομακρύνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ ἐκείνην τῶν ψευδῶν καὶ πολλαπλῶν θεῶν. Τὰ ἐν λόγῳ θαύματα τελοῦνται τῇ παρεμβάσει μιᾶς πίστεως ἀπλῶς καὶ μιᾶς πλήρους πίστεως εὐσεβείας καὶ ὅχι δι' ἐπ' ὧν καὶ γοητειῶν, κατὰ τοὺς κανόνας μιᾶς τέχνης, ἣτις ἐμπνέει ἱερόσυλον περιέργειαν καὶ τὴν ὁποίαν καλοῦν μαγείαν ἢ δυσμενῶς γοητείαν (goetian) ἢ εὐμενῶς θεουργίαν ἐφ' ὅσον προσπαθοῦν νὰ κάμνουν σχετικὰς διακρίσεις καὶ νὰ δημιουργήσουν τὴν πεποίθησιν, ὅτι οἱ ἀσκοῦντες τοιαύτας παρανόμους τέχνας ἄλλοι μὲν εἶναι κολάσιμοι, δηλαδὴ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ὁ λαὸς καλεῖ ἐπίσης «κακοποιοὺς»—λέγουν δὲ ἐν προκειμένῳ, ὅτι αἱ ἐνέργειαι τῶν εἶναι ἀπότοκοι τῆς γοητείας ⁽¹⁾— ἄλλοι δὲ ἀξιέπαινοι, τουτέστιν ἐκεῖνοι, ποὺ ἀσκοῦν τὴν θεουργίαν, ⁽²⁾ ἐνῶ

(¹) Οἱ ὅροι maleficium καὶ maleficus ἀναφέρονται ἀπὸ τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος σχεδὸν ἀποκλειστικῶς πρὸς δῆλωσιν τῶν μάγων καὶ τῶν μαγικῶν ἐνεργειῶν. Ὁ Ἀπουλήϊος καλεῖ maleficium τὴν μαγείαν ἐν γένει, ἡ δὲ λέξις maleficus εἰσῆχθη εἰς τὴν Λατινικὴν ἀντὶ τῆς λέξεως magus. Ὁ ὅρος οὗτος ἀπαντᾷ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ εἰς τὰ νομικὰ κείμενα. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰς λέξεις μ α γ ε ί α, γ ο η τ ε ί α, θ ε ο υ ρ γ ί α, ὁ Αὐγουστίνος τὰς θεωρεῖ ὡς τρεῖς διαφόρους ὀνομασίας μιᾶς καὶ μόνης πραγματικότητος, ἐκ τῶν ὁποίων μ α γ ε ί α μὲν εἶναι ἡ ἀφηρημένη, καὶ ἡ μᾶλλον οὐδε-

οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ περιπλέκονται εἰς ἀνοσίους ἐνεργείας δαιμόνων, πὺν καταχρῶνται τὸ ὄνομα τῶν ἀγγέλων.

Πράγματι ὁ Πορφύριος μᾶς ὑπόσχεται κάποιαν κάθαρσιν τῆς ψυχῆς διὰ τῆς θεωργίας, οὐχὶ ὅμως ἄνευ δισταγμοῦ, καὶ εἰς μίαν διατριβὴν διὰ τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι αἰσχύνεται αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ φιλόσοφος οὗτος δὲν παραδέχεται, ὅτι ἡ τέχ-

---

τέρα ἔννοια τῆς λέξεως, γοητεία δὲ καὶ θεωργία σημαίνουν ἢ μὲν πρώτη τὰς καταστρεπτικὰς, ἢ δὲ δευτέρα τὰς εὐεργετικὰς μαγικὰς ἐνεργείας. Πάντως ἡ χρῆσις τῶν ὀρῶν τούτων φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξε συγκεχυμένη, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀναγραφομένων εἰς τὸ H. Hubert Dict. des Antiquités grecques et romaines, τοῦ Daremberg, et Saglio, τόμ. III, σελ. 1494—1495, εἰς τὴν λέξιν μαγεία: ἡ σημασία τῶν λέξεων μαγεία, γοητεία καὶ θεωργία ἔχουν σημασίαν διάφορον εἰς τοὺς διαφόρους συγγραφεῖς. Εἰς τὴν τεχνικὴν ὅμως φιλολογίαν τῶν παπύρων τείνουν νὰ λάβουν ἀκριβεστέραν ἐξ ἀντικειμένου σημασίαν. Κατὰ τὸν Hopfner, ὁ πατὴρ Festugières (la Révélation d'Hermès Trismégiste I, 283—284) διατυπώνει τὰς ἀκολουθούσας διακρίσεις, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐννοήσωμεν τὰς ἐρμηνείας τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἐξακριβώνουν τὴν φύσιν τῶν ἐνεργειῶν, τὰς ὁποίας οὗτος εἶχεν ὑπ' ὄψει του. «Ἡ θεωργικὴ μαντεία κάμνει νὰ ἐμφανίζεται αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ θεὸς ἀπ' εὐθείας. Τοῦτο δὲ γίνεται κατὰ δύο τρόπους: α) Ὁ θεὸς ἐμφανίζεται κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ἐκστάσεως: ἡ ψυχὴ τοῦ ὁραματιζομένου, ἀπαλλασσομένη τοῦ σώματος, αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἀνερχομένην εἰς τὸν οὐρανόν, ὅπου ἐντρυφᾷ εἰς τοῦ θεοῦ τὴν ὄψιν, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἐνὸς προώρου θανάτου. β) Ὁ θεὸς κατέρχεται αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν προσκαλούμενος διὰ τινων συμβόλων καὶ ὀνομάτων μαγικῶν δυνάμει τῆς παγκοσμίου συμπαθείας. Ὁ θεὸς δὲ οὗτος δὲν κάμνει χρεῖαν ὀργάνου τινὸς ἢ μεσάζοντος (medium). Ὁ τοιοῦτος ὁραματισμὸς τοῦ Θεοῦ γίνεται εἴτε καθ' ὕπνους εἴτε ἐν καταστάσει ἐγρηγόρσεως. (Πρβλ. Πολιτ. I, ι'). Κατὰ τὴν μαγικὴν μαντείαν ὁ θεὸς ἀποκαλύπτει τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ἐμμέσως, εἴτε ἐμφανιζόμενος εἰς ἓνα ὄργανον ὑλικόν, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὴν φλόγα μιᾶς λυχνίας, (λυχνομαντεία), εἰς τὸ ὕδωρ δεξαμενῆς (λεκανομαντεία), εἴτε ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν δὲν ἐμφανίζεται αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἐνσαρκούμενος εἰς ἓνα μεσάζον (medium) καὶ συνδιαλεγόμενος μετ' αὐτοῦ, τοῦ μεσάζοντος εὐρίσκομένου εἰς κατάστασιν ὑπνωτιστικῆς ἀγωνίας (transe). Τέλος, κατὰ τὴν μαντείαν γοητείας ὁ θεός, χωρὶς νὰ ἐμφανίζεται αὐτὸς ὁ ἴδιος προσωπικῶς, ἀποκαλύπτει τὴν σκέψιν του, ἐμφυσῶν ψυχὴν εἰς ἓν ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον προκαλεῖ διαφόρους κινήσεις ἢ τροποποιῶν ὠρισμένους ἰδιότητάς του. Αἱ τελεταί, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ εἰς τὸ αὐτὸ κεφάλ.

νη αὕτη δύναται νὰ διανοίξῃ τὴν ὁδὸν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Θεόν ⁽¹⁾. Κατὰ ταῦτα δυνατόν νὰ ἴδῃ τις ὅτι ὁ Πορφύριος ὑποστηρίζει δύο ἀντιθέτους θέσεις, ὅτι κυμαίνεται μεταξύ ἑνὸς φιλοσοφικοῦ δόγματος καὶ μιᾶς περιεργείας τόσον ἐγκληματικῆς ὅσον καὶ ἱεροσύλου. Ἀλλοτε μὲν μᾶς καθιστᾷ προσεκτικούς ἀπέναντι τῆς τέχνης ταύτης, ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶναι ἐπίβουλος, ἐπικίνδυνος ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς καὶ ἀπηγορευμένη ὑπὸ τοῦ νόμου, ⁽²⁾ ἄλλοτε δὲ ὡς εἰάν ὑπεχώρει εἰς τοὺς πανηγυριστάς της, τὴν θεωρεῖ καὶ τὴν διακηρύσσει κατάλληλον ν' ἀποκαθάρῃ ἓνα μέρος τῆς ψυχῆς, ὃχι διανοητικόν, διὰ τοῦ ὁποίου αὕτη ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀλήθειαν νοητῶν πραγματικοτήτων, αἱ ὁποῖαι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν μὲ τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο μέρος, (*spiritali*), ὅπου ἡ ψυχὴ συλλαμβάνει τὰς εἰκόνας τῶν σωματικῶν ἀντικειμένων. Ὁ Πορφύριος λέγει, ὅτι μετὰ τινὰς θεουργικὰς ἱεροτελεστίας, τὰς ὁποίας ὀνομάζουν τελετάς (*quas teletas vocant*), τὸ μέρος τοῦτο τῆς ψυχῆς γίνεται καθαρὸν καὶ ἱκανὸν νὰ ὑποδεχθῇ τὰ πνεύματα καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ νὰ ἴδῃ τοὺς θεούς. Ἐν τούτοις ὁ Πορφύριος ὁμολογεῖ οὐχ ἥττον, ὅτι αἱ τοιαῦται θεουργικαὶ τελεταὶ δὲν ἐπιφέρουν εἰς τὴν διανοητικὴν ψυχὴν καμμίαν κάθαρσιν, ἡ ὁποία θὰ καθίστα αὐτὴν ἱκανὴν νὰ ἴδῃ τὸν Θεόν της καὶ νὰ διαγνώσῃ τὰς ἀληθινὰς πραγματικότητας. Ἐντεῦθεν ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνῃ ποῖοι εἶναι οἱ θεοί, τοὺς ὁποίους βλέπουν καὶ ποῖα εἶναι ἡ φύσις τοῦ ὁραματισμοῦ ἐκείνου, τοῦ ἀποκτωμένου διὰ τῶν θεουργικῶν τελετῶν, ἀφοῦ δὲν γίνονται ἐκεῖ ὁρατὰ αἱ ἀληθινὰ πραγματικότητες. Τέλος ὁ ἐν λόγῳ φιλόσοφος διατείνει

λαιον ὁ Ἰερὸς Αὐγουστίνος εἶναι ἱεουργίαι, τὸ σπουδαιότερον μέρος τῶν ὁποίων συνίσταται εἰς ὠρισμένους τύπους, προοριζομένους νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς θεούς. Κατ' οὐσίαν πρόκειται περὶ τῆς προσπαθείας νὰ προκαλοῦν τὴν ἔλευσιν τῆς Θεότητος, ἀλλὰ τοῦτο συχνάκις γίνεται κατὰ τρόπον ὑλικώτατον : ὁ θεὸς κατέρχεται εἰς τὴν γῆν διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὸ ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον τὸν εἰκονίζει. (Πρβλ. Boyancé, «Le Culte des Muses», σελ. 18 καὶ 55).

(¹) Μαγεία καὶ θεουργία ἐθεωροῦντο εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἰαμβλίου ὡς μέρη τῆς καθαρᾶς φιλοσοφίας. Πρὸ παντὸς ἄλλου τίθεται εἰς τὴν Σχολὴν ταύτην ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα, ἂν ἡ ψυχὴ, ἀπαλλασσομένη τοῦ σώματος, ἐγκαταλείπουσα τὸν κόσμον τοῦτον καὶ ἐπανερχομένη εἰς τὸν Θεόν, ἔχῃ ἀνάγκην τῆς βοηθείας τῶν δαιμόνων ἢ τῶν ἀγγέλων, καὶ ἂν δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν βοήθειαν ταύτην δι' ἐξορκισμῶν, καθαρμῶν καὶ μαγικῶν ἐνεργειῶν.

(²) Περὶ τῶν ἀπαγορευόντων τὴν ἄσκησιν τῆς μαγείας νόμων, βλ. Πολίτ. βιβλ. Ζ', κεφ. λε'.

ται, ὅτι ἡ λογικὴ ψυχὴ (*anima rationalis*) ἢ, ὅπως αὐτὸς προτιμᾷ, ἡ διανοητικὴ ψυχὴ (*anima intellectualis*) δύναται ν' ἀποδράσῃ πρὸς τὸ φυσικὸν ἐνδιαίτημά τις, ἀκόμη καὶ χωρὶς τὸ πνευματικόν της μέρος (*ejus spiritale*) ν' ἀποκαθαρθῇ διὰ τῆς θεουργικῆς τέχνης. Καὶ κάτι περισσότερον. Ἡ ἀποκάθαρσις τοῦ πνευματικοῦ τούτου μέρους τῆς ψυχῆς, ἡ διενεργουμένη ὑπὸ τοῦ θεουργοῦ, δὲν φθάνει μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀθανασίαν καὶ τὴν αἰωνιότητα τῆς ψυχῆς ⁽¹⁾.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, μολονότι ὁ Πορφύριος διακρίνει τοὺς ἀγγέλους ἀπὸ τοὺς δαίμονας, λέγων ὅτι φυσικὸν ἐνδιαίτημα τῶν δαιμόνων εἶναι ὁ ἀήρ, τῶν ἀγγέλων δὲ ὁ αἰθήρ ἢ ἡ ἔμπυρία ⁽²⁾. μολονότι συμβουλεύει, ὅπως προσφεύγωμεν εἰς τὴν φιλίαν ἑνὸς δαίμονος, ὅστις ὑπεγείρει μετὰ θάνατον τοὺς ἀνθρώπους ὀλίγον ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους· μολονότι ἀναγνωρίζει, ὅτι εἰς τὴν ἀνωτέραν κοινωνίαν τῶν ἀγγέλων φθάνομεν δι' ἄλλης ὁδοῦ, εὐρίσκομεν ὅμως παρ' αὐτῷ τὴν ῥητὴν ὁμολογίαν, ὅτι ὀφείλομεν νὰ προφυλαττώμεθα ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τῶν δαιμόνων. Πρόκειται περὶ τοῦ χωρίου ἐκείνου, ὅπου λέγει, ὅτι, κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἐξιλασμῶν, τῶν συνοδευόντων τὸν θάνατον, ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται φρίκην καὶ ἀποστροφὴν πρὸς τὴν λατρείαν τῶν δαιμόνων, οἱ ὅποιοι τὴν περιεστοίχιζαν, ⁽³⁾ δὲν ἠδυνήθη δὲ ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ θεουργία, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, τὴν ὁποίαν μᾶς συνιστᾷ, ὡς διναμένην νὰ συμφιλιώνῃ πρὸς χάριν μας τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς θεούς, ἐπεμβαίνει ἀποτελεσματικῶς πλησίον τῶν δυνάμεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε μὲν προκαλοῦν τὸν πόθον τῆς ψυχῆς πρὸς ἀποκάθαρσιν, ἄλλοτε δὲ ἐνδίδουν εἰς τὰς ἐνεργείας ἐκείνου, ὅστις γεννᾷ τὸν πόθον τοῦτον.

Ὁ Πορφύριος ἀναφέρει σχετικῶς τὸ παράδειγμα κάποιου Χαλδαίου: «Ἐνας σοφὸς Χαλδαῖος, λέγει, παραπονεῖται διὰ τὸ

(1) Πρβλ. ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὰς «Ἐννεάδας» τοῦ Πλωτίνου σελ. 20—σελ. 40—(Πάπυρος, ἐν Ἀθήναις—1952).

(2) Ἐμπυρία (*empyria*): α') ἡ διὰ τοῦ πυρὸς ἰδίως δὲ διὰ τῶν θυσίων μαντεία. β') Ὁρκος γινόμενος ἐπὶ τοῦ πυρὸς τῆς θυσίας.

(3) Μέχρι ποίου σημείου ὁ Αὐγουστίνος ἐκθέτει πιστῶς τὰς θεωρίας τοῦ Πορφυρίου, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν. Ἐν γένει αἱ φιλοσοφικαὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν ἀντιλήψεις εἶναι τόσον βαθεῖαι ὅσον, καὶ συνεπείᾳ τῆς συμβολικῆς διατυπώσεώς των, ἄκρως δυσνόητοι. Πάντως αἱ ἀντινομίαι τοῦ ὡς ἄνω δόγματος τοῦ Πορφυρίου εἶναι κατάδηλοι, δεδομένου ὅτι οὗτος ὑποστηρίζει ταυτοχρόνως δύο ἐτερογενεῖς ἀντιλήψεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

ὅτι κατόπιν πολλῶν προσπαθειῶν, διὰ ν' ἀποκαθάρῃ τὴν ψυχὴν του, τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς προσδοκίας του, διότι κάποιος, κάτοχος βαθὺς τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ἀλλὰ φθονερός, «ἔδεσε» τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας ὁ Χαλδαῖος αὐτὸς εἶχεν ἐπικαλεσθῆ διὰ τῶν δεήσεών του, εἰς τρόπον ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ χορηγήσουν ὅ,τι ἐζήτησεν ἀπ' αὐτάς. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ἐπάγεται, ὁ φθονερός «ἔδεσε» καὶ ὁ ἕτερος δὲν ἠμπόρεσε νὰ «λύσῃ». Τὸ παράδειγμα τοῦτο, λέγει ὁ Πορφύριος, δεικνύει, ὅτι ἡ θεουργία εἶναι ἐπιστήμη, δυναμένη νὰ ὠφελῇ ὅσον καὶ νὰ βλάπτῃ εἴτε παρὰ τοῖς θεοῖς εἴτε παρὰ τοῖς θνητοῖς. Καὶ κάτι περισσότερον: οἱ θεοί, προσθέτει, εἶναι περισσότερον εὐπαθεῖς καὶ ὑποκείμενοι εἰς τοιαύτας ἐσωτερικὰς διαταραχάς, εἰς τὰ πάθη δηλονότι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀπουλήσιος θεωρεῖ ὡς τύχην κοινὴν τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τούτοις ὁ Πορφύριος διακρίνει τοὺς θεοὺς ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς κατηγορίας, λόγῳ τοῦ ὕψους τοῦ ἐνδικοιτήματος αὐτῶν εἰς τὸν αἰθέρα, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου συμμερίζεται τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν διάκρισιν ταύτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Τὰ ἱερόσυλα δόγματα τῶν θεουργῶν

Ἴδου λοιπόν, ὅτι ἓνας ἄλλος Πλατωνικός, ὁ Πορφύριος, τὸν ὁποῖον θεωροῦν σοφώτερον, ἀποδίδει δὲν γνωρίζω εἰς ποίαν θεουργικὴν ἐπιστήμην τὴν δύναμιν νὰ προκαλῇ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους τοὺς θεοὺς τὰ πάθη καὶ τὰς ἐσωτερικὰς διαταραχάς τῶν ἀνθρώπων, δεδομένου ὅτι προσευχαὶ καὶ δεήσεις ἠδυνήθησαν νὰ τοὺς ἐξορκίσουν, νὰ τοὺς ἐμποδίσουν, ὅπως συντελέσουν τὴν ἀποκάθαρσιν μιᾶς ψυχῆς, δεδομένου, ὅτι ἐκεῖνος, ὅστις συνίστα εἰς αὐτοὺς τὸ κακόν, τοὺς ἐνέπνευσε τόσον φόβον, ὥστε ὁ ἕτερος, ὅστις ἐζήτει παρ' αὐτῶν τὸ Ἀγαθὸν δὲν ἠδυνήθη, προσφεύγων καὶ αὐτὸς εἰς τὴν τέχνην τῆς θεουργίας, ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς θεοὺς ἀπὸ τὸν φόβον τοῦτον καὶ νὰ τοὺς ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, ὅπως ἐκτελέσουν μίαν εὐεργετικὴν πράξιν.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐπινόησις τῶν ἀπατηλῶν δαιμόνων. Ποῖος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαπατηθῇ, ἐὰν μὴ ὁ δυστυχεστέρος τῶν δούλων των, ξένος πρὸς τὴν χάριν τοῦ ἀληθινοῦ Λυτρωτοῦ; Διότι ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ δεήσεως πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς θεοὺς. Ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος, ὅστις ἤθελε ν' ἀποκαθάρῃ τὴν ψυχὴν του, δὲν θὰ εὗρισκε μεγαλυτέραν προστασίαν πλησίον των παρὰ ὁ κακός, ὁ ὁποῖος ἀντέπραττε; Ἡ, ἐὰν θεοὶ ἀγαθοὶ ἔκρινον, ὅτι ὁ

ἄνθρωπος ἐκεῖνος, χάριν τοῦ ὁποίου ἐτελεῖτο ἡ θεωργία, δὲν ἦτο ἄξιος ν' ἀποκαθαρθῇ, θὰ ἦτο ὁ φόβος ἐνὸς φθονεροῦ ἀνθρώπου ἢ, καθὼς λέγει ὁ Πορφύριος, ὁ φοβερός τρόμος ὁ ἐμπνεόμενος ἀπὸ μίαν ἀνωτέραν δύναμιν, ἢ μᾶλλον ἡ ἐλευθέρα κρίσις τῶν θεῶν ἐκείνη, ἡ ὁποία θὰ καθώριζε τὴν μὴ παροχὴν τῆς χάριτος ταύτης; Εἶναι δὲ ἀξιοσημεῖωτον τὸ ὅτι ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος Χαλδαῖος, ὅστις ἤθελε ν' ἀποκαθάρῃ τὴν ψυχὴν του διὰ θεωργικῶν ἐνεργειῶν, δὲν εὗρεν ἓνα θεὸν ἀνώτερον, ἱκανὸν νὰ ἐμπνεύσῃ μεγαλύτερον φόβον καὶ νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς τρομοκρατημένους θεοὺς εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐκτὸς ἐὰν ὁ ἀγαθὸς θεωργὸς ἦτο ἀνίκανος νὰ εὗρῃ τοὺς καθιερωμένους ἐκείνους τύποις, διὰ τῶν ὁποίων οἱ θεοί, τοὺς ὁποίους ἐπεκαλέσθη, ὅπως ἀποκαθάρουν τὴν ψυχὴν των, θ' ἀπαλλάσσοντο ἀπὸ τοὺς ὀλεθρίους φόβους αὐτοὶ οἱ ἴδιοι. Πῶς νὰ ἐξηγήσωμεν πρόγματι τὸ ὅτι θέτουν εἰς κίνησιν ἓνα ἰσχυρότερον θεὸν διὰ νὰ ἐκφοβίσῃ τοὺς ἄλλους θεοὺς καὶ δὲν ἤμποροῦν νὰ τὸν θέσουν εἰς κίνησιν, διὰ νὰ τοὺς ἀποκαθαίρῃ; Ἡ μᾶλλον εἶναι ἀληθὲς τὸ ὅτι ὑπάρχει ἓνας θεὸς εἰσακούων τοὺς φθονερούς, ἐνσπείρων φόβον εἰς τοὺς ἄλλους θεοὺς, καὶ ὅτι δὲν ὑφίσταται ἕτερος θεὸς εἰσακούων τοὺς ἀνθρώπους ἀγαθῆς θελήσεως, δυνάμενος ν' ἀπαλλάσῃ τοὺς ἄλλους θεοὺς ἀπὸ τοὺς φόβους των καὶ νὰ τοὺς καθιστᾷ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἱκανοὺς νὰ πράττουν τὸ ἀγαθόν;

Ὡ θαυμαστὴ θεωργία, ὦ θαυμασία κάθαρσις τῶν ψυχῶν, ὅπου ὁ βδελυρὸς φθόνος ἔχει μεγαλυτέραν δύναμιν νὰ προστάξῃ, παρὰ ἡ ἀγνοτέρα ἐπιθυμία νὰ εἰσακούεται! Ἄς εἴπωμεν μᾶλλον: ἐπικίνδυνον καὶ εἰδεχθὲς ψεῦδος τῶν κακοβούλων πνευμάτων καὶ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη ν' ἀκούσωμεν τὰ δόγματα τῆς σωτηρίας. Διότι, ἐὰν εἰκόνες ἀγγέλων καὶ θεῶν, θαυμασίως ὥραιαι, ἐμφανίζονται εἰς τὸ δῆθεν ἀποκαθαρθέν πνεῦμα ἐκείνων, ποὺ ἐκτελοῦν μὲ ἱεροσύλους τελετὰς τοιούτους βδελυροὺς καθαρισμούς, καθὼς λέγει ὁ Ἀπόστολος, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι: «αὐτὸς ὁ σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός» (1). Διότι ὁ σατανᾶς εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ ἐξαπολύει αὐτὰ τὰ φαντάσματα· εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος, ποθῶν νὰ προσελκύσῃ τὰς ταλαιπώρους ψυχὰς εἰς τὰ ἀπατηλὰ μυστήρια τῶν πολυπληθῶν ψευδοθέων καὶ νὰ τὰς ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν λατρείαν πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεόν, ὅστις αὐτὸς καὶ μόνος, τὰς ἐξαγνίζει καὶ τὰς θεραπεύει, «ὑποδύεται», ὅπως λέγουν καὶ περὶ τοῦ Πρωτέως, (2) «πολλὰς καὶ διαφόρους μορ-

---

(1) Κορινθ. Β'. ια', 14.

(2) Θαλάσσιος θεός, ὑπηρέτης τοῦ Ποσειδῶνος, διατρίβων συνήθως εἰς τὴν παρὰ τὴν Αἴγυπτον θάλασσαν καὶ ἔχων τὴν δύναμιν νὰ μετα-

φάς», λυσσαλέος ὢν καὶ ἐπίβουλος διώκτης, ἐπικουρικός μὲν, ἀλλὰ πάντοτε πρόθυμος καὶ ἱκανὸς νὰ κακοποιῇ. (formas se vertet in omnes, Βιογ. Γεωργ. IV, 411).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πορφύριος εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Αἰγύπτιον Ἀνήβοντα ἀποκαλύπτει τοὺς παραλογισμοὺς τῶν δεουργικῶν δογμάτων.

Ὁ Πορφύριος εἶχε ὀρθοτέραν ἔμπνευσιν, ὅταν ἔγραφε πρὸς τὸν αἰγύπτιον Ἀνήβοντα ἐπιστολήν, ὅπου, ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι ζητεῖ τὴν συμβουλὴν αὐτοῦ, ἀποκαλύπτει τὴν ιερόσυλλον αὐτὴν τέχνην καὶ τὴν συντριβει. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν ἐπιτίθεται ἔμφανως ἐναντίον ὅλων τῶν δαιμόνων: Πράγματι, λέγει, ὅτι ἔλλείπει κρίσεως ἀφίνουν ἑαυτοὺς νὰ παρὰσύρῳνται ὑπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιάσεων (humidum vaporem) καὶ ὅτι διὰ τὸν λόγον τοῦτον διημερεύουν ὄχι εἰς τὸν αἰθέρα, ἀλλ' εἰς τὸν ἀέρα κάτωθεν τῆς σελήνης ἢ εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν τὴν σφαιρὰν της. Ἐν τούτοις ὁ Πορφύριος δὲν τολμᾷ ν' ἀποδώσῃ, ὅλας τὰς ἀπάτας αὐτάς, ὅλας τὰς κακίας, ὅλας τὰς μωρίας, αἱ ὁποῖαι εὐλόγως προκαλοῦν τὴν ἀγανάκτησιν εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς δαίμονας, διότι, κατὰ τὴν κρατοῦσαν κοινὴν γνώμην, παραδέχεται, ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἀγαθοὶ δαίμονες, καίτοι κατὰ τὴν γνώμην του, γενικὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα αὐτῶν εἶναι ἡ ἀκρισία⁽¹⁾.

Ὁ Πορφύριος ἀπορεῖ καὶ διὰ τὸ ὅτι οἱ θεοὶ ὄχι μόνον δολάζονται ὑπὸ τῶν θυμάτων, ἀλλ' ἐξαναγκάζονται καὶ ἐκβιάζονται νὰ ἐκτελοῦν τὰ θελήματα τῶν ἀνθρώπων. Ἐάν, προσθῇ, εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ θεοὶ διακρίνονται ἀπὸ τοὺς δαίμονας ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι ἀσώματοι, ἐνῶ οἱ δαίμονες ἔχουν σῶμα, πῶς ἢ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐννοήσῃ τὸ ὅτι ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα, ποὺ βλέπομεν εἰς τὸν οὐρανόν,—καὶ ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα δὲν ἀμφιβάλλαμεν, ὅτι εἶναι σῶματα—εἶναι θεοί; Ἐάν δὲ πράγματι εἶναι θεοί, πῶς δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι οἱ μὲν

μορφώνεται εἰς ὅτι ἤθελε καὶ νὰ μαντεύῃ. Σύζυγός του ἦτο ἡ Ψαμάθη, ἐκ τῆς ὁποίας ἐγέννησε τὸν Θεοκλύμενον καὶ τὴν Θεώνην.

(1) Λίαν ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ περίφημος ἐκεῖνος ὕμνος πρὸς τὸν Πλωτῖνον, ὅπου ὁ φιλόσοφος οὗτος παραβάλλεται πρὸς δαίμονα ἀγαθὸν εἰς τὸ ὑπέργειον ἐνδιαίτημα τῶν ἀγαθῶν δαιμόνων. (Βλ. ἡμετέραν μετάφρασιν τῶν Ἐννεάδων, τόμ. Α', σελ. 87, ἔκδοσ. Παπύρου 1952).

εἶναι εὐεργετικοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ὀλέθριοι, καὶ πῶς εἶναι δυνατόν σωματικὰ ὄντα νὰ συνδέωνται μὲ ἀσώματα πλάσματα;

Ἐπίσης ἐρωτᾷ, προσποιούμενος ἀπορίαν, ἐὰν τὴν δύναμιν τῶν μάντεων καὶ τῶν θαυματουργῶν τὴν παρέχουν τὰ πάθη τῆς ψυχῆς των ἢ μερικὰ πνεύματα, ἐπιφοιτῶντα ἔξωθεν. Ὁ Πορφύριος ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς δευτέρας ὑποθέσεως διὰ τὸν λόγον, ὅτι οἱ δαίμονες κατορθώνουν νὰ δεσμεύουν ἀνθρώπινα πλάσματα, χρησιμοποιοῦντες λίθους καὶ χόρτα, ν' ἀνοίγουν θύρας κλειστάς, καὶ νὰ προβαίνουν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἀναλόγων τερατουργημάτων. Τοῦτο δὲ παρώρμησε πολλοὺς νὰ φαντάζωνται, ὅτι ὑφίσταται κάποια κατηγορία ὄντων, κύριον ἔργον τῶν ὁποίων εἶναι νὰ προσέχουν τὰς θελήσεις τῶν ἀνθρώπων. Φύσεις κατάλληλοι νὰ ἐξαπατοῦν, ἱκανοὶ νὰ λαμβάνουν διαφόρους μορφὰς καὶ ἀναριθμήτους τρόπους ἐμφανίσεως, παρουσιάζονται ἄλλοτε ὡς θεοί, ἄλλοτε ὡς δαίμονες ἢ ὡς ψυχαὶ τῶν νεκρῶν. Εἶναι τὰ πλάσματα ταῦτα, ποὺ ἐκτελοῦν ὅλα τὰ ἔργα αὐτά, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μᾶς φαίνονται πραγματικῶς ἀγαθὰ, ἄλλοτε δὲ κακόβουλα. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ εἰς τὰ ἔργα ἐκεῖνα, ποὺ εἶναι πραγματικῶς ἀγαθὰ, δὲν τὰ ἐβροήθησαν ποτέ, ἀπ' ἐναντίας ἠγγνόησαν μάλιστα εἰς τί συνίστανται. Τοὺς βλέπομεν συκοφαντοῦντας καὶ παρακωλύοντας ἐκείνους, ποὺ ἐπιζητοῦν περισσότερον ἐπιμόνως τὴν ἀρετὴν. Πλήρεις τυφλώσεως καὶ ὑπεροψίας, εὗρισκουν τέρψιν εἰς τὰς ὁσμάς καὶ δελεάζονται ἀπὸ τὰς κολακείας.

Ὁ Πορφύριος δὲν παρουσιάζει ὡς προσπῖπτον καθαρὰ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς, πᾶν ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ποιηρῶν καὶ ἀπατηλῶν πνευμάτων, τῶν ἐπιφοιτῶντων ἔξωθεν εἰς τὴν ψυχὴν καὶ πολιορκούντων με ψευδαισθήσεις τὸν ὕπνον ἢ τὴν ἐγρήγορσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διατηρεῖ ὡς προεξαγγελτικὴν παράθεσιν τῶν ἀνησυχιῶν καὶ τῶν ἀμφιβολιῶν τοῦ ἱκανῆς ἐπιφύλαξιν, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ εἴπῃ ὅτι ἄλλοι εἶναι οἱ σκεπτόμενοι κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν. Ἀναμφιβόλως ἦτο δύσκολον δι' ἓνα τόσο μεγάλον φιλόσοφον εἶτε νὰ γνωρίζῃ εἶτε νὰ προσβάλλῃ ἀποφασιστικῶς ὅλην αὐτὴν τὴν κοινωνίαν τῶν διαβόλων, τὴν ὁποίαν καὶ ἡ πρώτη τυχούσα χριστιανὴ γραῖα καταγγέλλει ἄνευ δισταγμοῦ καὶ μισεῖ χωρὶς τύψιν συνειδήσεως. Ἐκτὸς ἐὰν ὁ Πορφύριος, ἴσως σκεπτόμενος αὐτὸν τὸν Ἀνήβοντα, πρὸς τὸν ὁποῖον γράφει, ὡς πρὸς τὸν περιφημότερον ἐξ ἐκείνων, ποὺ προΐστανται τοιαύτης φύσεως μυστηρίων καὶ ἔχων ὑπ' ὄψει τοῦ ὅτι καὶ ἄλλοι θαυμάζουν ὡς θεϊκὰ τὰ ἔργα ταῦτα καὶ ὡς συνδεόμενα πρὸς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν, φοβεῖται νὰ τὰ προσβάλλῃ.

Καὶ ὅμως παρακολουθεῖ, καὶ ὑπὸ τύπον ἐρωτημάτων ἐκάστοτε, ποιεῖται μνείαν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ὀρθῶς ἐξεταζόμενα, δὲν δύνανται παρὰ ν' ἀποδοθοῦν εἰς δυνάμεις ἀπατηλὰς καὶ κα-

κοβούλους. Πράγματι ἐρωτᾷ, πῶς συμβαίνει, ὥστε, ἐπικαλούμενοι δυνάμεις, διότι εἶναι αὗται αἱ καλύτεραι ὅλων τῶν δυνάμεων, τὰς προστάζουν, ὥς ἐάν ἦσαν αἱ χειρότεραι, νὰ ἐκτελέσουν τὰς ἀδίκους διαταγὰς ἐνὸς ἀνθρώπου. Διατὶ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς ἰκέτας των ν' ἀπέχουν ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς Ἀφροδίτης, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι σπεύδουν νὰ ὁδηγήσουν τοὺς μὲν ἢ τοὺς δὲ πρὸς ἐνόχους ἐνώσεις; Διατὶ προδιαγράφουν εἰς τοὺς ἱερεῖς των ν' ἀπέχουν ἀπὸ τὴν σάρκα, ἀσφαλῶς διὰ ν' ἀποφεύγουν τὰς μολύνσεις ἀπὸ τὰς ἀναθυμιάσεις τῶν σωμάτων, ἐνῶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἔλκονται ἀπὸ τὰς διαφόρους ἀποπνοίας τῶν θυμάτων ἰδίως δὲ ἀπὸ τὴν ὁσμὴν αὐτῶν; Διατὶ, ἀφοῦ ὁ μεμνημένος ὀφείλει ν' ἀποφεύγῃ μετὰ μεγάλῃς προσοχῆς τὴν ἐπαφὴν μὲ τὰ πτώματα, αἱ ἱερουργίαι των δὲν γίνονται παρὰ μόνον μὲ τοιαῦτα; Πῶς ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῇ, ὅτι ἓνας ἄνθρωπος ὑποδουλωμένος εἰς τὰ χειρότερα ἐλαττώματα, ἐκτοξεύει τὰς ἀπειλάς του, ὅχι μόνον ἐναντίον ἐνὸς δαίμονος ἢ τῆς ψυχῆς ἐνὸς νεκροῦ, ἀλλ' ἐναντίον αὐτοῦ τούτου τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης, ἢ ἐνὸς τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ ὅτι τὰ τρομοκρατεῖ μὲ τὰ ψεῦδη του διὰ ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἀλήθειαν μὲ τὴν βίαν; Διότι ἀπειλεῖ, ὅτι θὰ συντρίψῃ τὸν οὐρανὸν ἢ ὅτι θὰ ἐκτελέσῃ ἔργα παρόμοια ἀδύνατα διὰ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τοῦτο, ἵνα οἱ θεοί, ὥς ἀνόητα παιδιὰ, τρομοκρατούμενοι ἀπὸ τοὺς ματαίους καὶ γελοίους αὐτοὺς «λεονταρισμούς», ἐκτελοῦν ὅσα τοὺς διατάσσουν. Ὁ Πορφύριος λέγει ἀκόμη, ὅτι κάποιος Χαιρέμων, πεπειραμένος εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς ἱερουργίας ἢ μᾶλλον εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς ἱεροσυλίας, ἔγραψεν, ὅτι τὰ μυστήρια τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ συζύγου αὐτῆς Ὀσίριδος, πὺν καταλαμβάνουν τόσον μεγάλην θέσιν εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις τῶν Αἰγυπτίων, ἔχουν μεγάλην δύναμιν διὰ ν' ἀναγκάζουν τοὺς θεοὺς νὰ ἐκτελοῦν ὅ,τι τοὺς διατάσσουν, ὅταν ἐκεῖνος, ὅστις θέλει νὰ τοὺς ἐξαναγκάσῃ διὰ τῶν ἐπωδῶν του, (*qui carminibus agit*), τοὺς ἀπειλῇ, ὅτι θὰ ἀπεκάλυπτεν ἢ ὅτι θὰ κατέστρεφεν αὐτὰ τὰ μυστήρια, κραυγάζει δὲ μὲ ἀγρίαν κραυγὴν, ὅτι θὰ προέβαινε μέχρι τοῦ σημείου νὰ συντρίψῃ τὰ μέλη τοῦ Ὀσίριδος, ἐὰν δὲν ἔξετέλει ὅτι τὸν εἶχον διατάξει.

Τὸ ὅτι ἓνας ἄνθρωπος ἀπευθύνει πρὸς τοὺς θεοὺς τὰς ἀπειλάς ταύτας καὶ ἄλλας παρεμφερεῖς, τόσον ματαίας καὶ ἡλιθίας, καὶ μάλιστα ὅχι πρὸς δευτερεύοντας θεοὺς, ἀλλὰ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους θεοὺς τοῦ οὐρανοῦ, τοὺς ἀπαστράπτοντας ἐν μέσῳ τοῦ ἀστρικοῦ φωτός, ὅχι ἄνευ ἀποτελέσματος, καὶ νὰ τοὺς ἐκβιάζῃ διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς δυνάμεώς του νὰ ἐκτελοῦν τὰς θελήσεις του, προκαλεῖ εὐλόγως εἰς τὸν Πορφύριον κατάπληξιν. Ὡς εἴπωμεν μᾶλλον, ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος, προσποιούμενος, ὅτι ἐκπλήττεται καὶ ὅτι ζητεῖ τὴν ἐξήγησιν τῶν γεγονότων τούτων, δίδει νὰ ἐν-

νοήσωμεν, ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐνέργεια τῶν πνευμάτων ἐκείνων, τὸν ἰδιότυπον χαρακτῆρα τῶν ὁποίων ἐσκιαγράφησε προηγουμένως ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι τὴν γνώμην ἄλλου προσώπου διετύπωνε σχετικῶς: δηλαδή ὡς πνεύματα ἀπατηλὰ ὅχι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, ὅπως ὑπέθεσεν, ἀλλὰ λόγῳ τῆς διαστροφῆς των· ὡς ὄντα προσλαμβάνοντα ἐκ περιτροπῆς τὴν μορφήν τῶν θεῶν καὶ τῶν ψυχῶν τῶν νεκρῶν, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν μορφήν τῶν δαιμόνων, διότι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶναι δαίμονες πραγματικῶς. Ἐξ ἄλλου, ὅταν παρατηρῇ, ὅτι ἀνθρωποὶ τινες κατορθώνουν εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν μὲ χόρτα, μὲ λίθους, μὲ ζῶα καὶ μὲ ὠρισμένους ἥχους, ἢ μὲ ὠρισμένας λέξεις, εἰκόνας καὶ παραστάσεις, ἢ ἀκόμη χάρις εἰς κινήσεις τινὰς τῶν ἀστέρων, παρατηρουμένας εἰς τὰς τροχιάς τοῦ οὐρανοῦ, νὰ δημιουργοῦν μέσα δράσεως ἱκανὰ πρὸς ἐπίτευξιν διαφόρων ἀποτελεσμάτων, ἡμεῖς λέγομεν, ὅτι ὅλα αὐτὰ σχετίζονται ἀκόμη πάντοτε μὲ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους δαίμονας, ἀσχολουμένους μὲ τὸ νὰ ἐξαπατοῦν τὰς ψυχάς, τὰς εἰς αὐτοὺς ὑποτεταγμένας καὶ νὰ διασκεδάζουν μὲ τὰ σφάλματα τῶν ἀνθρώπων ἡδυπαθῶς.

Λοιπόν, ὁ Πορφύριος, ὅστις ζητεῖ νὰ μορφώσῃ πράγματι μίαν γνώμην περὶ αὐτῶν τῶν θεωρηγιῶν, εἴτε ὑποδεικνύει οὐχ ἥττον γεγονότα δυνάμενα ν' ἀποκαλύψουν τὴν ἀπάτην ἢ νὰ δείξουν τὴν ἐξ αὐτῶν προερχομένην βλάβην, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὰς δυνάμεις ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι μᾶς βοηθοῦν ν' ἀποκτήσωμεν τὴν αἰωνίαν ζωὴν, ἀλλὰ μὲ τοὺς ἀπατηλοὺς δαίμονας, διὰ νὰ κρίνωμεν ὀρθότερον, προκειμένου περὶ ἐνὸς φιλοσόφου, οὗτος ἠθέλησεν, ἀπευθυνόμενος πρὸς ἓνα Αἰγύπτιον βυθισμένον εἰς τὰς πλάνας ταύτας καὶ πεπεισμένον περὶ τοῦ μεγαλείου τῆς τέχνης του, ν' ἀποφύγῃ νὰ τὸν θίξῃ μὲ τὴν ὑπερηφάνειαν μιᾶς διδακτορικῆς αὐθεντίας, νὰ τὸν ἐρεθίσῃ μὲ τὴν ὁρμὴν ἀπροκαλύπτου ἀντιθέσεως, ἀλλὰ μὲ τὴν ταπεινοφροσύνην ἀνθρώπου, ποὺ ζητεῖ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ διδαχθῇ αὐτὸς ὁ ἴδιος, νὰ τὸν παρορμήσῃ νὰ σκεφθῇ ὠριμώτερον καὶ νὰ τοῦ ὑποβάλλῃ τὴν περιφρόνησιν πρὸς τὰς τοιαύτας ἀπατηλὰς ἐνεργείας.

Τέλος ὁ Πορφύριος, τερματίζων τὴν ἐπιστολήν του, τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν διδάξῃ ποία εἶναι, κατὰ τὴν σοφίαν τῶν Αἰγυπτίων, ἡ ὁδὸς ἢ ἄγουσα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς ἐκεῖνους, αἱ μετὰ τῶν θεῶν σχέσεις τῶν ὁποίων συνίστανται εἰς τὸ νὰ παρενοχλοῦν τὸν θεῖον νοῦν, προκειμένου περὶ ἐνὸς ἀποδράσαντος δούλου, περὶ ἐνὸς πρὸς ἀγορὰν κτήματος, περὶ ἐνὸς συνοικεσίου ἢ ἀγοραπωλησίας, ἢ περὶ ἄλλων τοιαύτης φύσεως ὑποθέσεων, ὅλοι αὐτοί, λέγει, φαίνεται, ὅτι εἰς μάτην ἐκαλλιέργησαν τὴν σοφίαν, αἱ δυνάμεις δὲ ἐκεῖναι μετὰ τῶν ὁποίων εὐρί-

σκονται εἰς ἐπαφήν, καὶ ἂν ἀκόμη κάμνουν ἀληθεῖς ἀποκαλύψεις ὡς πρὸς τὰ λοιπά, δὲν εἶναι ὅμως, ἔφ' ὅσον δὲν δίδουν μίαν συμβουλήν σοφὴν καὶ ὠφέλιμον, σχετικὴν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, οὔτε θεοὶ οὔτε κὰν ἀγαθοὶ δαίμονες, ἀλλ' ἢ μόνον ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον καλοῦν Ἀπατεῶνα (*qui dicitur fallax*), ἢ τὰ ποτελέσματα μιᾶς τελείως ἀνθρωπίνης ἐπινοήσεως ⁽¹⁾.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

✓ **Τὰ θαύματα τῆς θεουργίας εἶναι ἔργον τῶν δαιμόνων, ὁ ἀόρατος ὅμως Θεὸς δὲν ἀπαξιοῖ νὰ ἐκτελῇ ὁρατὰ θαύματα.**

Δεδομένου, ὅτι διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς τέχνης ταύτης συντελοῦνται τόσα ἔργα, ὑπερβάλλοντα τὸ μέτρον πάσης ἀνθρωπίνης δυνάμεως, τί ὑπολείπεται, ἔὰν μὴ τὸ νὰ εἶναι κανεῖς τόσον σοφός, ὥστε νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι αἱ προορήσεις καὶ τὰ τόσον ἔκτακτα ἐκεῖνα θαύματα, ποὺ φαίνονται προερχόμενα ἀπὸ τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα δὲν συνδέονται μὲ τὴν λατρείαν Του, — μὲ τὴν λατρείαν δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ ἐκείνου, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος δέον νὰ προσκολλᾶται μὲ ὅλην τὴν εἰλικρίνειαν τῆς ψυχῆς του, ἔὰν θέλῃ, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ δόγμα καὶ τὰς πολυαρίθμους ἀποδείξεις αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν Πλατωνικῶν, — μοναδικὸν ἀγαθόν, ποὺ τὸν καθιστᾷ μακάριον, — δὲν εἶναι ψευδαισθήσεις προκαλούμεναι ὑπὸ τῶν δαιμόνων, παγίδες καὶ πειρασμοὶ ἀπὸ τοῦς ὁποῖους δύναται νὰ μᾶς προφυλάξῃ μόνον μιὰ ἀληθινὴ εὐσέβεια ;

Ἐξ ἄλλου ὅμως ὅλα τὰ θαύματα, τὰ ὁποῖα εἴτε διὰ τῆς παρεμβάσεως τῶν ἀγγέλων εἴτε κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον ἐκτελοῦνται διὰ τῆς θεϊκῆς βουλήσεως, ὅπως μᾶς παροτρύνουν εἰς τὴν ἀληθινὴν λατρείαν καὶ τὴν θρησκείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ, ὅστις εἶναι αὐτὸς καὶ μόνος ἡ αἰωνία ζωή, αὐτὰ λέγω, τὰ θαύματα, πρέπει νὰ τὸ πιστεύσωμεν, ἐκτελοῦνται πραγματικῶς διὰ τῆς ἐνεργείας ἢ τῆς παρεμβάσεως ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι μᾶς ἀγαποῦν συμφώνως πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εὐσέβειαν, αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐνεργοῦντος. Διότι δὲν θὰ πιστεύσωμεν διόλου

---

(1) Ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων, τὰ ὁποῖα περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἄλλοθεν, τὸ κεφάλαιον τοῦτο φαίνεται ἀναδημοσιεῦον μὲ ἀρκετὴν ἀκρίβειαν τὴν πρὸς τὸν Ἀνήβοντα ἐπιστολὴν τοῦ Πορφυρίου. Σχετικῶς πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην βλ. Bidez, *Vie de Porphyre*, (Recueil de travaux publié par la Faculté de Philosophie et de Lettres de Gand, XLIII, 1913, σελ. 80—87).

ἐκείνους, πὺν λέγουν ὅτι ἓνας ἀόρατος θεὸς δὲν κάμνει θαύματα, ἐφ' ὅσον, κατὰ τὴν ἰδίαν τὴν ὁμολογίαν των, ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν κόσμον, δηλαδὴ ἓνα δημιουργήμα ἀδιαμφισβητήτως ὁρατόν. "Οὐθεν ὅ,τι θαυμαστὸν γίνεται εἰς τὸν κόσμον τοῦτον εἶναι ὀλιγώτερον θαυμαστὸν ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτόν, λαμβανόμενον ἐν τῷ συνόλῳ του, δηλαδὴ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ ὅσα εὗρισκονται ἐπ' αὐτῶν, τὰ ὅποια ἐδημιούργησεν ἀναμφιβόλως ὁ Θεός. Ἄλλ' ὅπως Αὐτός, ὅστις τὰ ἔπλασεν, οὕτω καὶ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὅποιον τὰ ἐδημιούργησε παραμένει ἄγνωστος καὶ ἀδιανόητος εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Μολονότι δὲ τὸ θαῦμα τῆς ὁρατῆς Δημιουργίας ἀπώλεσε, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐσυνηθίσαμεν νὰ τὸ βλέπωμεν, τὴν ἀξίαν του, τὸ πνεῦμα ὅμως ἐκείνο, πὺν τὸ ἐξετάζει ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως, τὸ εὗρισκει ἀνώτερον τῶν ἐκπληκτικωτέρων καὶ σπανιωτέρων θαυμάτων. Διότι πολλὰ θαύματα ἐκτελοῦνται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον θαῦμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

Κατὰ ταῦτα ὁ Θεός, ὁ ποιητὴς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὁρατῶν πραγμάτων, δὲν ἀποστέργει νὰ ἐκτελῇ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὁρατὰ θαύματα, ὅπως παρακινήσῃ τὴν εἰσέτι εἰς τὰ ὁρατὰ ἀντικείμενα προσκεκολλημένην ψυχὴν νὰ λατρεύῃ Αὐτόν, τὸν Ἄόρατον. "Οσον ὅμως ἀφορᾷ εἰς τοὺς τόπους καὶ τοὺς χρόνους, ὅπου τὰ ἐκτελεῖ, οὗτοι καθορίζονται ὑπὸ τινος ἀμετακλήτου ἀποφάσεως, τὸ μυστικὸν τῆς ὁποίας τηρεῖ Ἐκεῖνος, αἱ διαταγαὶ τοῦ ὁποίου ὁυθμίζουν τὰς μελλούσας στιγμὰς, ὥς ἐὰν ἦσαν παροῦσαι. Διότι κινεῖ τὰ ἐφήμερα ἀντικείμενα, χωρὶς νὰ κινῆται αὐτὸς ἐν χρόνῳ. Διὰ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας γνωρίζει, ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ ἢ ὅ,τι ἔγινε, εἰσακούει ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τὸν ἐπικαλοῦνται ἢ βλέπει ἐκείνους, πὺν πρόκειται νὰ τὸν ἐπικαλεσθῶν. Διότι καὶ ὅταν ἀκόμη οἱ ἄγγελοί Του τὸν εἰσακούουν, τοὺς εἰσακούει ὁ Θεός, εὗρισκόμενος μεταξὺ αὐτῶν ἐκτὸς τοῦ ἀληθινοῦ ναοῦ του μὴ οἰκοδομηθέντος ὑπ' ἀνθρωπίνων χειρῶν. — Τοιοῦτοτρόπως εἶναι παρὼν εἰς τοὺς ἁγίους Του. — εἶναι δὲ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ ἐκεῖναι, πὺν ἐκτελοῦνται ἐν τῷ χρόνῳ συμφώνως πρὸς τὸν αἰώνιον νόμόν Του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

ἽΟ ἀόρατος Θεὸς δὲν ὁπαξιοῖ ν' ἀποκαλύπτεται ὁρατῶς.

Δὲν πρέπει νὰ ἐκπληττώμεθα διὰ τὸ ὅτι ὁ Θεός, καίτοι ἀόρατος ἐγένετο συχνὰ ὁρατὸς εἰς τοὺς πατέρας μας, ὅπως μᾶς λέγουν. Ὅπως ὁ ἦχος, πὺν καθιστᾷ ἀκουστήν τὴν σκέψιν, εὗρισκομένην ἐν πρώτοις εἰς τὴν σιγὴν, δὲν εἶναι αὕτη αὕτη ἢ σκέ-

ψις, οὕτω ἡ μορφή ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐνεφανίσθη ὁ Θεός, παρουσιασθεῖς ἐν τούτοις ὑπὸ φύσιν ἀόρατον, δὲν ἦτο αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Θεός.

Καὶ ὅμως ἦτο αὐτὸς ὁ ἴδιος, πού ἐνεφανίζετο ὑπὸ σωματικὴν μορφήν καθὼς ἀκριβῶς ἡ σκέψις «ἀκούεται» εἰς τοὺς ἤχους, τῆς φωνῆς. Οἱ Ἀρχαῖοί μας δὲν ἀγνοοῦσαν, ὅτι ἔβλεπαν τὸν ἀόρατον Θεὸν ὑπὸ μορφήν σωματικὴν, χωρὶς νὰ εἶναι σωματικὸς αὐτὸς ὁ ἴδιος, διότι ὁ Μωϋσῆς ὠμιλοῦσε μὲ τὸν Θεόν, ὅστις ἐπίσης τοῦ ὠμίλει ἀλλὰ τοῦ ἔλεγεν: «εἰ οὖν εὗρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν γνωστῶς, ἵνα ἴδω σε καὶ ἵνα γνῶ ὅτι λαός σου τὸ ἔθνος τὸ μέγα τοῦτο⁽¹⁾».

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐδέησε, ὅπως ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ δοθῇ μὲ μίαν φοβερὰν πομπήν, ⁽²⁾ ὑπὸ τύπον διαταγμάτων, ἐκδιδομένων ὑπὸ τῶν Ἀγγέλων ὅχι μόνον εἰς ἓνα καὶ μόνον ἄνθρωπον, ἢ εἰς ὀλίγους σοφοὺς, ἀλλ' εἰς ἓνα ὁλόκληρον λαόν, ἐγένοντο μεγάλα θαύματα ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τούτου ἐπὶ τοῦ ὄρους, ὅπου ὁ νόμος ἐδόθη τῇ παρεμβάσει ἐνὸς καὶ μόνου ἀνθρώπου, καθ' ὃν χρόνον τὰ πλήθη ἔβλεπον νὰ ἐκτελοῦνται πράγματα φοβερά καὶ ἐκπληκτικά. Διότι ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ δὲν ἐπίστευσεν εἰς τὸν Μωϋσῆν, ὅπως οἱ Λακεδαιμόνιοι εἰς τὸν Λυκοῦργόν των, ὅταν ἔλεγεν εἰς αὐτούς, ὅτι ἔλαβε τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους ἐξέδιδεν, ἀπὸ τὸν Δία ἢ ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα. Ὅταν ὁ λαὸς ἐλάμβανε τὸν νόμον τοῦτον, πού προστάζει νὰ λατρεύωμεν ἓνα καὶ μόνον Θεόν, σημεῖα καὶ καταπληκτικαὶ κινήσεις γενόμεναι εἰς τὰ πράγματα ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ λαοῦ, ἐδείκνυνον καταφανῶς, ὅτι συμφῶνως πρὸς τὸν νόμον τοῦτον, τὰ πλάσματα ἦσαν ὄργανον τοῦ Πλάστου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

**Ὁ πνευματικὸς Θεὸς δὲν ἀπαξιοῖ νὰ ὑπόσχεται καὶ νὰ χορηγῇ
ὕλικά ἀγαθά.**

Ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ ἀνήκει καὶ αὐτὸς εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ὅπως καὶ ἓνας μόνος ἄνθρωπος. Αἱ αὐθεντικαὶ γνώσεις του ὑψήθησαν κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου κατὰ βαθμοὺς παρομοίους πρὸς τὴν διαδοχὴν τῶν ἐποχῶν, καὶ τοῦτο διὰ ν' ἀπο-

⁽¹⁾ Ἐξοδ. ΛΓ'. 13.

⁽²⁾ Πράξ. Ζ', 53 : ... «καὶ φονεῖς γεγέννησθε· οἵτινες ἐλάβετε νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων καὶ οὐκ ἐφυλάξατε».

σπασθῇ ἀπὸ τὰ προσωρινὰ καὶ τὰ ἐφήμερα καὶ ν' ἀντιληφθῇ τὰ αἰώνια καὶ τὰ ἀόρατα. Πλὴν ὅμως, καίτοι ὁραταὶ ἀμοιβαὶ ἀπηγγέλλοντο παρὰ τοῦ Ὑψίστου, συνιστάτο ἐν τούτοις εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀποκλειστικὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ μὴν ἀγνοῇ, ὅτι καὶ δι' αὐτὰ ἀκόμη τὰ γήϊνα ἀγαθὰ, ποὺ δύναται νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὴν φευγαλέαν ταύτην ζωὴν, δὲν πρέπει νὰ ταπεινῶνῃ τὸ πνεῦμά του, παρὰ μόνον ἐνώπιον τοῦ ἀληθινοῦ πλάστου καὶ κυρίου τῆς ψυχῆς του. Διότι ὁλόκληρον τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ἀγγελοι ἢ ἄνθρωποι δύναται νὰ παρέχῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὸν Παντοδύναμον, ὅστις δὲ ἀμφιβάλλει περὶ αὐτοῦ εἶναι ἄφρων.

Ἀκριβῶς ὁ πλατωνικὸς Πλωτῖνος εἰς πραγματείαν του περὶ τῆς Προνοίας ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ κάλλος καὶ τῶν ἐλαχίστων ἀκόμη ἀνθέων καὶ φύλλων προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεόν, τὸ κάλλος τοῦ ὁποῖου εἶναι νοητὸν καὶ ἀνέκφραστον, καὶ ἐκτείνεται μέχρι καὶ τῶν εὐτελεστερῶν ἀκόμη ἀντικειμένων, ποὺ εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς γῆς.

Ριπτόμενα εἰς τὸν κόσμον, ὡς παραμεριζόμενα καὶ ὑποκείμενα εἰς ταχύτατον ἐξαφανισμόν, δὲν θὰ ἠδύναντο, λέγει ὁ Πλωτῖνος, νὰ ἐμφανίσουν εἰς τὰς μορφάς των τὰς ἁρμονικὰς ἐκείνας ἀναλογίας, ἐὰν δὲν διεμορφοῦντο ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν σφαιρῶν ἐκείνων, ὅπου ἐνοικεῖ ἡ νοητὴ καὶ ἀμετάβλητος μορφή, ἡ περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ τὰ πάντα. Εἶναι αὐτὸ τοῦτο, ποὺ δεικνύει ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὅταν λέγῃ : «Καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ οὐδὲ νήθει· λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιβάλλετο ὡς ἐν τούτων. Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι ; (1)».

Ὅθεν πολὺ εὐλόγως ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀκόμη βεβαρημένη ἀπὸ γήϊνους πόθους καὶ ἐπιθυμοῦσα ν' ἀποκτήσῃ ἐν χρόνῳ ἀγαθὰ κατώτερα καὶ γήϊνα, ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐφήμερον ταύτην ζωὴν, ἀλλὰ περιφρονητέα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς αἰωνίας χάριτας τῆς ἐτέρας, συνηθίζει οὐχ ἥττον νὰ μὴ τὰ ἐπιζητῇ παρὰ μόνον ἀπὸ τὸν Θεόν, ὅπως καὶ ἂν ἀκόμη τὰ ποθῇ, παραμένει πιστὴ εἰς τὴν λατρείαν ἐκείνου τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν θὰ φθάσῃ παρὰ μόνον ἀπομακρυνομένη ἀπ' αὐτὰ μετὰ περιφρονήσεως.

---

(1) Ματθ. ΣΤ'. 28—30.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅρατὰ θαύματα καὶ ὑποσχέσεις γήϊναι εἰς τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως.

Εὐηρεστήθη λοιπὸν ἡ θεία Πρόνοια νὰ ρυθμίσῃ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου, κατὰ τρόπον ὥστε ὁ νόμος, ὅπως εἶπα καὶ ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων· ὁ νόμος δηλαδὴ οὗτος, ὅστις ἐπιτάσσει τὴν ἀποκλειστικὴν λατρείαν εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν, νὰ δοθῇ ὑπὸ τύπον διαταγμάτων, ἐκδιδομένων ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. Κατὰ τὴν διακήρυξιν δὲ τῶν νόμων τούτων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ ἠδυνήθη νὰ ἐμφανισθῇ ὁρατῶς, βεβαίως ὄχι διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς οὐσίας Του, ἥτις παραμένει πάντοτε ἀόρατος εἰς φθαρτοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλὰ διὰ σημείων ἀναμφισβητήτων, τῇ παρεμβάσει τοῦ πλάσματος, ὑποτεταγμένου εἰς τὸν πλάστην του. Κατὰ τὴν τοιαύτην δὲ διακήρυξιν τοῦ νόμου ἤκουσαν νὰ ὁμιλῇ εἰς ἀνθρωπίνην γλῶσσαν, μὲ διαδοχικὰς διακοπὰς, ποὺ συνεπάγονται αἱ χρονικαὶ στιγμαί, Ἐκεῖνος, ὅστις ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς φύσεως δὲν ἐκφράζεται σωματικῶς, ἀλλὰ πνευματικῶς, ὄχι αἰσθησιακῶς, ἀλλὰ νοητικῶς, ὄχι προσωρινῶς, ἀλλ' αἰωνίως διὰ γλώσσης ποὺ δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος, γλώσσης ποὺ ἐννοοῦν παρ' Αὐτῷ μὲ ὁλόκληρον τὴν σαφήνειάν της, ὄχι μὲ σωματικὸν οὖς ἀλλὰ μὲ τὸ οὖς τοῦ πνεύματος οἱ θεράποντες καὶ οἱ ἀγγελιαφόροι του, οἱ ὅποιοι ἐντὸς μιᾶς μακαρίας ἀθανασίας ἀπολαμβάνουν τὴν ἀναλλοίωτον ἀλήθειαν καὶ οἱ ὅποιοι, προσεκτικοὶ εἰς ὅ,τι λέγεται κατ' ἀνέκφραστον τρόπον καὶ εἰς ὅ,τι πρέπει νὰ ἐκτελῇται καὶ νὰ ὁδηγῇ μέχρι τῶν ὁρατῶν καὶ τῶν αἰσθησιακῶν μορφῶν τοῦ Σύμπαντος, ἐκτελοῦν χωρὶς δυσκολίαν καὶ χρονοτριβὴν τὰς ἐντολάς Του.

Κατὰ ταῦτα, συμφώνως πρὸς τὴν κατανομὴν τοῦ χρόνου, ὁ νόμος, ὅστις ἐδόθη, περιελάμβανεν ἐν πρώτοις τὴν ὑπόσχεσιν ἐπιγείων ἀγαθῶν. Ἀναμφιβόλως τὰ αἰώνια ἀγαθὰ ὑπεδηλοῦντο, ὁλόκληρος δὲ ὁ λαός, συνερχόμενος πρὸς ἐκτέλεσιν ὁρατῶν ἱεουργιῶν, ἀπέδιδε ἐπισήμους τιμὰς εἰς τὰ αἰώνια ἀγαθὰ ταῦτα, μικρὸς ὅμως ἀριθμὸς ἠδύνατο νὰ κατανοῇ τὸ τί ἦσαν. Καὶ ὅμως ὅλαι αἱ λέξεις, ὅλαι αἱ ἱεροτελεστίαι τοῦ νόμου τούτου συμφωνοῦν εἰς τὸ νὰ κηρύττουν μεγαλοφώνως τὴν λατρείαν ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ, ὄχι ἐνὸς θεοῦ ἀποσπωμένου ἐκ τῆς πληθύος τῶν θεοτήτων, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ, πλάστου τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅλων τῶν ψυχῶν καὶ τῶν πνευμάτων, ποὺ εὗρίσκονται ἐκτὸς Αὐτοῦ. Διότι Αὐτὸς εἶναι ὁ Πλάστης. Ὅλα τὰ ὄντα ταῦτα ἐπλά-

σθησαν, διὰ νὰ δύνανται δὲ νὰ ὑπάρχουν καὶ διὰ νὰ μὴ ἐκμη-
δενίζωνται, ἔχουν ἀνάγκην Ἐκείνου, ὅστις τὰ ἔπλασεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

**Μεγάλα θαύματα καὶ μία θρησκευτικώτερα ἀναγγελία μᾶς
συνιστοῦν, πρὸς διατράνωσιν τῆς πίστεώς μας, τὴν μαρτυρίαν
τῶν ἀγγέλων, ποὺ ἐπηγρύπνουν ἐπὶ τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ.**

Ποίους λοιπὸν ἀγγέλους ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν ἐπὶ τῆς
αἰωνίας καὶ μακαρίας ὁδοῦ; Μήπως ἐκείνους, ποὺ ἐπιθυμοῦν
νὰ δέχωνται τὰς τιμὰς θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ ζητοῦν ἀπὸ
τοὺς θνητοὺς νὰ ἐκτελοῦν τελετὰς καὶ θυσίας, ἡ ἐκείνους, οἵτινες
λέγουν, ὅτι ἡ λατρεία αὕτη, ὑπὸ πᾶσαν μορφήν, ὀφείλεται εἰς τὸν
μόνον Θεόν, δημιουργὸν τοῦ Σύμπαντος, καὶ προδιαγράφουν
εὐλαβῶς καὶ σοφῶς νὰ μὴ ἀπονέμωμεν παρὰ μόνον εἰς Αὐτὸν
ταύτην, δηλαδή εἰς τὸν Θεόν, ἡ θέα τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὴν
εὐδαιμονίαν των, ὅπως μᾶς ἐπαγγέλλονται, ὅτι θ' ἀποτελέσουν
κάποτε καὶ τὴν ἰδικήν μας; Διότι ἡ τοιαύτη θέα τοῦ Θεοῦ εἶναι
θέα τοσοῦτου κάλλους, εἶναι ἀξία τοσοῦτου ἔρωτος, ὥστε ὁ Πλω-
τῖνος δὲν διστάζει νὰ εἴπῃ, ὅτι ἄνευ αὐτῆς, καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι
κανεὶς ἐφωδιασμένος μὲ ὅλα τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, εἶναι μοιραίως
δυστυχέστατος. Τοιουτοτρόπως, δοθέντος ὅτι οἱ ἄγγελοι μᾶς κα-
λοῦν δι' ἐκτάκτων σημείων, οἱ μὲν νὰ μὴ ἀναπέμπωμεν λατρείαν
παρὰ εἰς τὸν μόνον ὕψιστον Θεόν, οἱ δὲ νὰ τὴν ἀπονέμωμεν
εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, πάντως μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι οἱ πρῶτοι
ἀπαγορεύουν τὴν λατρείαν πρὸς τοὺς δευτέρους, ἐνῶ οἱ δεύτεροι
δὲν τολμοῦν ν' ἀπαγορεύσουν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν λατρείαν τῶν
πρώτων, τί πρέπει νὰ πιστεύσῃ κανεὶς; Ἀπαντήσατε σεῖς οἱ
Πλατωνικοί, ἀπαντήσατε σεῖς οἱ φιλόσοφοι πάσης Σχολῆς, ἀπαν-
τήσατε σεῖς οἱ θεουργοὶ ἢ μᾶλλον οἱ περιουργοί, ⁽¹⁾ διότι αὕτη

---

(1) Ὁ Bidez (ἔργ. μνημον. σελ. 158 η. 3) βλέπει εἰς τὸ λογοπαί-
γνιον τοῦτο τὴν ἔνδειξιν, ὅτι ὁ Αὐγουστῖνος εἶχε λάβει γνῶσιν τῆς πραγ-
ματείας «De Regressu animae», εἰς λατινικὴν μετάφρασιν, φιλο-
τεχνηθεῖσαν προφανῶς ὑπὸ τοῦ Μαρίου Βικτωρίνου. Ἡ λέξις *periu-
rgus* ὑπενθυμίζει ἄραγε τὸ *periuus* = ψεύστης; Ἴσως πρόκειται μᾶλλον
περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως *περίεργος*, τὴν ὁποίαν ὁ Δίων Κάσ-
σιος (LXIX, XI) μεταχειρίζεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἀφωσιω-
μένος εἰς τὴν μαγείαν», καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀρχικὴ σημα-
σία εἶναι ἡ τοῦ ἐργαζομένου μὲ ὑπερβολικὴν καὶ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον

εἶναι ἡ λέξις, ἡ δυναμένη νὰ χαρακτηρίσῃ τὰς τοιαύτας ἐνεργείας ἀκριβέστερον. Τέλος, ἀπαντήσατε, σεῖς οἱ ἄνθρωποι, ἐὰν κάποιον συναίσθημα τῆς φύσεώς σας, ἥτις ἐπλάσθη λογική, ὑπάρχει εἰς τὴν οὐσίαν σας. Ἀπαντήσατε, λέγω ἂν πρέπη νὰ θυσιάζωμεν εἰς αὐτοὺς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἀγγέλους, πὺν διατάσσουν νὰ θυσιάζωμεν εἰς αὐτούς, ἢ εἰς τὸ αἰώνιον Ὄν, εἰς τὸ ὅποιον ἐπιτάσσουν νὰ θυσιάζωμεν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀπαγορεύουν ν' ἀπονέμωμεν τὰς θυσίας εἰς αὐτοὺς ἢ ἄλλους.

Καὶ ὅταν ἀκόμη καὶ εἰ μὲν καὶ οἱ δὲ δὲν ἐκτελοῦν θαύματα, καὶ ἂν ἀκόμη περιορίζονται εἰς τὸ νὰ προδιαγράφουν καθήκοντα, καθορίζοντες οἱ μὲν θυσίας πρὸς τιμὴν των, οἱ δὲ ἀπαγορεύοντες τὴν ἐκτέλεσιν τῶν τοιούτων θυσιῶν, ἀλλ' ἐπιτάσσοντες νὰ μὴ θυσιάζωμεν παρὰ εἰς ἓνα καὶ μόνον Θεόν, ἡ εὐσέβεια θὰ ᾔτο ἀρκετὴ, ὅπως διακρίνωμεν ὅ,τι ἐμπνέει ἐδῶ ἢ ὑπεροψία μερικῶν καὶ ἐκεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθινῆς θρησκείας. Θὰ εἴπω κάτι περισσότερον ἀκόμη: Ὅταν ἐκεῖνοι πὺν ἀξιοῦν δι' ἑαυτοὺς τοὺς ἰδίους θυσίας, θὰ ᾔσαν οἱ μόνοι δυνάμενοι νὰ συγκλονοῦν διὰ τῶν θαυμάτων των τῶν ἀνθρώπων τὰς ψυχάς, οἱ δὲ ἄλλοι οἱ ἀπαγορεύοντες τὰς θυσίας ταύτας καὶ οἱ διατάσσοντες νὰ προσφέρωμεν τιμὰς καὶ λατρείαν μόνον εἰς τὸν Θεόν, δὲν ἀπαξιοῦν νὰ ἐκτελοῦν ὁρατὰ θαύματα, δὲν εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ αὐθεντία τῶν δευτέρων θὰ εἶναι καθοριστική, ἐὰν μὴ διὰ τὸ σῶμα, πὺν αἰσθάνεται, ἀλλὰ διὰ τὸ πνεῦμα πὺν διανοεῖται; Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Θεὸς διὰ νὰ συστήσῃ τοὺς λόγους τῆς ἀληθείας του ἠθέλησε, τῇ παρεμβάσει τῶν ἀθανάτων ἐκείνων ἀγγελιαφόρων, οἱ ὅποιοι δὲν ἀποκαλύπτουν τὴν ὑπεροψίαν των, ἀλλὰ τὴν μεγαλειότητά Του, νὰ ἐκτελέσῃ μεγαλύτερα, βεβαιότερα, λαμπρότερα θαύματα ἐκ φόβου μήπως οἱ ἄγγελοι, πὺν ἀξιοῦν δι' ἑαυτοὺς θυσίας, ἀποτείνωνται πρὸς ἀνθρώπους, ἡ εὐσέβεια τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἀκόμη σταθερά, καὶ ὑποβάλλουν εἰς αὐτοὺς μίαν ψευδῇ θρησκείαν, ἐφ' ὅσον θὰ συνεκλόνουν τὰς αἰσθήσεις των μὲ τὰ θαύματά των, ποῖος θὰ ᾔτο τόσον μωρός, ὥστε νὰ μὴ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἀκολουθητέαν ἀλήθειαν, ἐκεῖ ὅπου ἐπίσης ὑπάρχουν περισσότερα ἀντικείμενα ἄξια θαυμασμοῦ;

Διότι τὰ θαύματα τῶν θεῶν τῶν Ἑθνικῶν, ὅπως μᾶς τὰ καθιστᾷ γνωστὰ ἡ ἱστορία,—διότι δὲν ὁμιλῶ περὶ τῶν ἐκτά-

---

περιττὴν ἀκρίβειαν τοῦ ἀσχολουμένου εἰς πράγματα, τὰ ὅποια δὲν τοῦ ἀνήκουν, ἐν γένει, ὁ ματαιόδοξος, ὁ ἐπιτετηδευμένος, *recherché* « Τὸ γλωσσηματικὸν καὶ περίεργον τῆς Θεοκυδίδου λέξεως » Διον. Ἀλ.— « Οὐδὲν ποιεῖ περίεργον καὶ μάτην ἡ φύσις » (Ἀριστοτ.).

κτων ἐκείνων γεγονότων, πού συμβαίνουν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπὸ τὸ παιχνίδι ἀποκρύφων αἰτιῶν, πού παρεμβαίνουν μὲν εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον, δὲν εἶναι ὅμως ὀλιγώτερον καθωρισμένα καὶ διατεταγμένα ὑπὸ τῆς Προνοίας τοῦ Θεοῦ: γεννήσεις τεράτων, ἔκτακτα φαινόμενα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἄλλοτε μόνον ἐκπληκτικά, ἄλλοτε δὲ ὀλέθρια, ὅλα δὲ αὐτὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἡ ψευδολόγος θρασύτης τῶν δαιμόνων ἰσχυρίζεται, ὅτι αἱ ἱερουργίαι των δύνανται νὰ ἐξορκίσουν καὶ ν' ἀποτρέπουν· δὲν ὁμιλῶ περὶ τῶν ἐκτάκτων γεγονότων αὐτῶν, ὅπου ἀναγνωρίζομεν ἓν ἀποτέλεσμα τῆς δυνάμεώς των καὶ τῆς ἰσχύος των: περὶ τῶν εἰκόνων τῶν Πατρῶν θεῶν (*deorum Penatium*), τοὺς ὁποίους μετέφερεν ἐκ τῆς Τροίας ὁ φυγὰς Αἰνείας ἀπὸ τόπον εἰς τόπον, ὅπως φημιολογεῖται· περὶ τοῦ λίθου, πού ἔκοψεν ὁ Ταρκίνιος μ' ἓνα ξυράφι· περὶ τοῦ ὄφεως τῆς Ἐπιδαύρου, πού συνώδευσε τὸν Ἀσκληπιὸν κατὰ τὸ ταξίδιον του εἰς τὴν Ρώμην· περὶ τοῦ πλοίου ἐκείνου, πού μετέφερε τὸ ἄγαλμα τῆς ἐκ Φρυγίας Μητρὸς, ⁽¹⁾ ἡ ἀκινήσις τοῦ ὁποίου ἀνθίσταται εἰς τὰς συνηνωμένας προσπαθείας ἀνθρώπων καὶ βοῶν, ἀλλὰ τὸ ὅποιον μία ἀπλῆ γυναῖκα συγκλονεῖ καὶ ὀυμουλκεῖ μὲ τὴν ζώνην της, τὴν ὁποίαν δένει εἰς τὸ ἄγαλμα, διὰ γὰρ παράσχη ἀπόδειξιν τῆς ἀγνότητός της. Πρόκειται περὶ τῆς Ἑστιᾶδος ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ὑπώπτευσον ὡς παραβᾶσαν τὸ τάξιμόν της καὶ ἡ ὁποία, διὰ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς σχετικὰς διαμαρτυρίας, ἐγέμισε μὲ τὸ νερὸ τοῦ Τιβέρεως ἓνα κόσκινον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρέμενε ⁽²⁾. Τὰ θαύματα ταῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια δύνανται νὰ συγκριθοῦν, ὡς πρὸς τὴν λαμπρότητα των καὶ τὸ μεγαλεῖόν των μὲ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐξετελέσθησαν παρὰ τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ; Εἶναι ἀκόμη πολὺ ὀλιγώτερον τὰ ἀπαγορευόμενα καὶ τιμωρούμενα παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου νόμου τῶν λαῶν, πού ἀφιεροῦντο εἰς τοιούτων θεῶν τὴν

(1) Τῆς Κυβέλης.

(2) Τὰ διάφορα ταῦτα θαύματα εἶναι περίφημα. Περὶ τῆς μεταφορᾶς τῶν Πατρῶν θεῶν ἀπὸ τὴν Ἀλβαν εἰς τὸ Λαβίνιον βλ. Caesar, *ap. Origo gentis romanae* XVII, 2—3.— Πρβλ. Perret, *Les origines de la Légende troyenne de Rome*, σελ. 568—569. Περὶ τοῦ δι' ἐνὸς ξυραφίου ἀποκοπέντος λίθου βλ. Κικέρωνα, *De Divinatione* I, XVII. Πρβλ. Dumézil, *Jupiter, Mars, Quirinus* σελ. 241—245.— Περὶ τοῦ ὄφεως τῆς Ἐπιδαύρου βλ. Ὁβιδ. *Μεταμορφ.* XV, 622—744 καὶ Besnier *L'Ile tibérine dans l'antiquité*.— Περὶ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν βλ. Ὁβιδ. *Fastes*, IV, 295—325 καὶ Graillot, *le Culte de Cybèle* σελ. 60—66, καὶ τέλος περὶ τοῦ κοσκίνου τῆς Ἑστιᾶδος βλ. Διονυσ. Ἀλικαρν. II, LXIX καὶ Graillot, *αὐτόθι*, σελ. 64.

λατρείαν, θέλω νὰ εἶπω τὰ ἔργα ἐκεῖνα τῆς μαγείας ἢ τῆς θεοουργίας. Τὰ πλείστα ἐξ αὐτῶν παρουσιάζονται διὰ νὰ σαγηνεύουν τὰς αἰσθήσεις τῶν θνητῶν μὲ ἓνα ἀποπλανητικὸν παιγνίδι, νὰ καταβιβάζουν, ἐπὶ παραδείγματι τὴν σελήνην, ἕως ὅτου πλησιάσῃ τὸ ἔδαφος, κατὰ τὴν φράσιν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Λουκάνου: «Μέχρι τῆς στιγμῆς ποὺ πλησιάζει τὸ ἔδαφος, (ἡ σελήνη) διαχέει τὸν ἀφρόν της ἐπὶ τῶν χόρτων, ὅπου ἀναπαύεται» ⁽¹⁾. Ἐὰν δὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ θαύματα ταῦτα φαίνονται ἐξισούμενα ὑλικῶς πρὸς τινὰ ἐξ ἐκείνων, ποὺ ἐκτελοῦνται εἰς τὴν χορείαν τῶν Ἀγίων, ὁ σκοπός, ποὺ τὰ διακρίνει, καταδεικνύει τὴν ἀσύγκριτον ὑπεροχὴν τῶν ἰδικῶν μας. Διότι τὰ πρῶτα μᾶς παρορροῦν εὐλόγως νὰ ἀποκρούωμεν τὰς θυσίας πρὸς τοὺς πολυπληθεῖς ἐκείνους θεοὺς μετὰ πεποιθήσεως τόσον μεγαλυτέρας, ὅσον ἀξιοῦν τὰς θυσίας ταύτας μετὰ περισσοτέρας ἐπιμονῆς. Αἱ ἄλλαι συνιστοῦν εἰς τὴν εὐσέβειάν μας ἓνα μόνον Θεόν, ὅστις οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχει τοιούτων ἔργων, ὅπως μαρτυροῦν περὶ αὐτοῦ αἱ Γραφαὶ καὶ ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς μεταγενεστέρας καταργήσεως τῶν θυσιῶν, αὐτῶν τούτων.

Ἐὰν λοιπὸν ἄγγελοί τινες ἀπαιτοῦν δι' ἑαυτοὺς τὰς τιμὰς τῶν θυσιῶν, πρέπει νὰ προκρίνωμεν ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τὸ ἀπαιτοῦν ὄχι διὰ τὸν ἑαυτὸν των, ἀλλὰ διὰ τὸν Θεόν, δημιουργὸν τοῦ κόσμου καὶ κύριόν των. Δι' αὐτοῦ ἀποκαλύπτουν τὸν εἰλικρινῇ ἔρωτα, μὲ τὸν ὁποῖον μᾶς ἀγαποῦν, δεδομένου, ὅτι δὲν θέλουν νὰ μᾶς κάμουν διὰ τῆς θυσίας ὑπηρέτας των, ἀλλ' ὑπηρέτας Ἐκείνου, ἡ θεὰ τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν των εὐδαιμονίαν, καὶ νὰ μᾶς ἴδουν νὰ φθάσωμεν πρὸς Ἐκείνον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον οὐδέποτε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀπεμακρύνθησαν. Ἐὰν δὲ ἀφ' ἐτέρου ὑπάρχουν ἄγγελοι, οἱ ὅποιοι θέλουν, ὅπως μία θυσία προσφέρεται ὄχι εἰς ἓν ὑπέρτατον Ὄν, ἀλλ' εἰς πολλὰ ὄντα, πάντως ὄχι εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ἀλλ' εἰς τοὺς θεοὺς, τῶν ὁποίων εἶναι ἄγγελοι, ὀφείλομεν νὰ προτιμῶμεν ἀκόμη καὶ τότε ἐκείνους, ποὺ εἶναι ἄγγελοι τοῦ μόνου Θεοῦ τῶν θεῶν, οἵτινες διατάσσουν νὰ Τοῦ προσφέρωμεν θυσίαν, ἀπαγορεύοντες νὰ θυσιάζωμεν εἰς ἄλλον ἐκτὸς Αὐτοῦ, ἐνῶ οὐδεὶς ἐκ τῶν ἄλλων, ἐκείνων ἀγγέλων ἀπαγορεύει νὰ θυσιάζωμεν, ὥς ἐκεῖνοι, εἰς τὸν ὁποῖον αὐτοὶ διατάσσουν νὰ θυσιάζωμεν ἀποκλειστικῶς. Ἐὰν δὲ ὥς τὸ ὑποδεικνύει ἡ ὑπεροπτικὴ πανουργία, δὲν πρέπει ν' ἀναγνωρίζωμεν οὔτε ἀγαθαγγέλους, οὔτε ἀγγέλους ἀγαθῶν θεῶν, ἀλλὰ κακοβούλους δαίμονας εἰς τὰ ὄντα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν

---

(1) Donec suppositas, propior despumet in herbas. Λουκαν. Phars. VI, 506.

θέλουν ν' ἀπονέμονται αἱ τιμαὶ τῶν θυσιῶν εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον ὑψιστον Θεόν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἴδια, ποίαν ἰσχυρότεραν προστασίαν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐναντίον των, ἐὰν μὴ ἐκείνην τοῦ μόνου Θεοῦ, τὸν ὁποῖον διακονοῦν οἱ ἄγγελοι, ποὺ μᾶς διατάσσουν νὰ ὑπηρετοῦμεν διὰ προσφορᾶς θυσιῶν ὅχι αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, ἀλλ' ἐκεῖνον, διὰ τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ γινώμεθα θυσία καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Τὰ θαύματα τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης (arca testimonii)

Ὁ Νόμος τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐδόθη ὑπὸ τύπον διαταγμάτων, μεταδιδομένων ὑπὸ τῶν ἀγγέλων καὶ προδιαγράφει ν' ἀπονέμωμεν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸν Θεὸν τῶν θεῶν λατρείαν θρησκευτικὴν, ἐνεκλείσθη ἐντὸς κιβωτοῦ, ἣτις ὀνομάζεται Κιβωτὸς τῆς Διαθήκης. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἀρκούντως σαφές: δὲν πιστεύομεν, ὅτι ὁ Θεός, ἀντικείμενον πασῶν τῶν ἱεροτελεστιῶν τούτων, ἐσυνήθιζε νὰ ἐγκλείεται ἢ νὰ περιφράσσεται ὅπουδῆποτε, μολονότι αἱ ἀπαντήσεις Του καὶ τινὰ αἰσθησιακὰ σημεῖα μεταδίδονται πραγματικῶς ἐκ τινος χώρου, ὅπου εὗρίσκετο ἡ ἐν λόγῳ Κιβωτός, ἀλλ' ἐχαρακτήριζον κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὰ τεκμήρια τῆς βουλήσεώς Του, διότι ὁ Νόμος, αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ἦτο γεγραμμένος ἐπὶ λιθίνων πλακῶν καὶ τοποθετημένος, καθὼς εἶπα, εἰς τὴν Κιβωτὸν ταύτην. Κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ λαὸς περιεπλανᾶτο εἰς τὴν ἔρημον, οἱ ἱερεῖς τὴν μετέφερον εὐσεβῶς μὲ μίαν σκηνήν, ἡ ὁποία πιθανῶς ἐπωνομάσθη σκηνὴ τῆς Διαθήκης, ἐπεφάνη δὲ ἕνα σημεῖον, μία νεφέλη, κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ ἀπήστραπτε καθ' ὅλην τὴν νύκτα ὡς πῦρ ⁽¹⁾. "Ὅταν ἡ νεφέλη μετεκινεῖτο, ἠκολούθουν τὰς κινήσεις της καὶ ἐστρατοπεύδευον, ὅπου ἐσταματοῦσε ἡ νεφέλη

Ἀλλ' ἀνεξαορτήτως τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ὑπενθυμίζω, λέξεις ἐκφωνούμεναι ἐκ τοῦ χώρου, ὅπου κατέκειτο ἡ ἐν λόγῳ Κιβωτός, καὶ ἄλλα μεγάλα θαύματα ἐδείκνυν τὴν ὑπαρξιν τοῦ Νόμου. Κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ὅταν ἡ Κιβωτὸς αὕτη διήρχετο τὸν Ἰορδάνην ποταμόν, ὁ ποταμὸς οὗτος

---

(1) Ὁ δὲ Θεὸς ἠγεῖτο ἡμέρας μὲν ἐν στύλῳ νεφέλης, δεῖξαι αὐταῖς τὴν ὁδόν, τὴν δὲ νύκτα ἐν στύλῳ πυρός· οὐκ ἐξέλιπε δὲ ὁ στῦλος τῆς νεφέλης ἡμέρας καὶ ὁ στῦλος τοῦ πυρός νυκτὸς ἐναντίον τοῦ λαοῦ παντός. "Εξοδ. ΙΓ', 21.

συγκρατῶν τὰ ὕδατά του εἰς ἀνάρρουν, ἐνῶ ταῦτα ἔρρεον κάτω πρὸς τὴν ἐκβολήν, ἀφῆκε τὴν Κιβωτὸν καὶ τὸν λαὸν νὰ διέλθουν ἐπὶ στεγνοῦ ἐδάφους.

Ἡ πρώτη πόλις, ποὺ ἀντεστάθη εἰς αὐτούς, —κατὰ τὰ ἔθιμα τῶν ἐθνῶν ἐλάτρευε πολλοὺς θεοὺς ἢ πόλις αὕτη, —εἶδεν ἐνώπιον τῆς Κιβωτοῦ ταύτης, ποὺ μετεφέρθη ἐπὶ φορὰς γύρω ἀπὸ τὸν περίβολόν της, τὰ τεῖχη της νὰ κρημνίζονται ἄνευ ἐπιθέσεως καὶ κριοῦ ⁽¹⁾. Ἐν συνεχείᾳ, ὅταν εὗρισκοντο ἤδη εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ἡ δὲ Κιβωτὸς εἶχεν ἀρπαγῇ, λόγῳ τῶν ἁμαρτιῶν των, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, οἱ καταλαβόντες ταύτην τὴν ἐτοποθέτησαν μετὰ τιμῶν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ θεοῦ τὸν ὁποῖον ἐλάτρευον, ὑπεράνω ὅλων τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων, καὶ κλείσαντες τὰς θύρας τοῦ ναοῦ, ἀπεχώρησαν. Τὴν ἐπαύριον, ὅταν ἐπῆγαν νὰ τὸν ἀνοίξουν εὗρον τὸ ἄγαλμα, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπηύθυνον δεήσεις καὶ προσευχάς, θρυμματισμένον. Κατόπιν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, κεντριζόμενοι ὑπὸ τῶν θαυμάτων καὶ τιμωρούμενοι, ἐπέστρεψαν τὴν Κιβωτὸν τῆς θείας Διαθήκης εἰς τὸν λαόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον τὴν εἶχον ἀποσπάσει. Καὶ πόσα θαύματα κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς Κιβωτοῦ ταύτης! Ἐτοποθέτησαν τὴν κιβωτὸν ἐπὶ ὄχληματος, ἔξευξαν ἀγελάδας, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶχον ἀποσπάσει τοὺς θηλάζοντας μόσχους καὶ τὰς ἄφησαν νὰ ὑπάγουν, ὅπου ἤθελαν, ἐπιθυμοῦντες, ὅπως ἀποδείξουν διὰ τοῦ τρόπου ἀκόμη αὐτοῦ τὴν θείαν δύναμιν. Αἱ ἀγελάδες ὅμως, ἄνευ ἡνιόχου, ἄνευ ὁδηγοῦ ἐβάδισαν πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἑβραίων, κωφαὶ εἰς τὰς κραυγὰς τῶν πεινασμένων τέκνων των, καὶ μετέφεραν τὸ μυστηριῶδες ἀντικείμενον εἰς ἐκείνους, ποὺ τὸ ἐλάτρευον.

Τὰ ἔργα ταῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια εἶναι μικρὰ διὰ τὸν Θεόν, ἀλλὰ μεγάλα διὰ νὰ διδάξουν τοὺς θνητοὺς καὶ νὰ ἐμπνεύσουν εἰς αὐτοὺς ἓνα σωτήριον τρόπον. Διότι, ἂν μερικοὶ φιλόσοφοι, ἰδίως δὲ οἱ Πλατωνικοί, ἀπέκτισαν τὴν φήμην ὑπερέτρας σοφίας, καθὼς εἶπα ἂνωτέρω, διὰ τὸ ὅτι ἐδίδαξαν, ὅτι ἡ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ ρυθμίζει ἐξ ἴσου τὰ ταπεινότερα ἀντικείμενα, τὰ εὗρισκόμενα ἐπὶ τῆς γῆς, ὑποστηρίζοντες τὴν γνώμην των ταύτην ἐν ὅψει τῶν τόσων ὥραιότητων ποὺ εὗρισκομεν εἰς τὸ σῶμα τῶν ἐμβίων πλασμάτων μέχρι καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ χόρτου τῶν ἁγρῶν, πόσον λαμπρότερον εἶναι τὸ τεκμήριον, τὸ παρεχόμενον ὑπὸ τῆς Θεότητος διὰ τῶν ἐνεργειῶν ἐκείνων, τῶν ἐκτελουμένων κατὰ τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Θεότης αὕτη ἐξαγγέλλεται, κατὰ τὴν ὥραν, ὅπου μᾶς προτείνεται ἡ θρησκεία, ἡ ἀπαγορεύουσα

---

(1) Κριός, πολεμικὴ μηχανὴ εἰς σχῆμα κριοῦ. «Μηχανὰς ἐποιεῖτο καὶ κριοὺς ὡς τῶν μὴ πειθομένων ἐρεΐψων τὰ τεῖχη». Ξενοφ.

νὰ προσφέρωμεν θυσίαν εἰς οἶονδήποτε πλάσμα τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς ἢ τοῦ Ἄδου, καὶ ἡ προδιαγράφουσα νὰ θυσιάζωμεν ἀποκλειστικῶς εἰς ἓνα καὶ μόνον Θεόν, εἰς τὸν Θεὸν δηλονότι ἐκεῖνον, ὅστις παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν εὐδαιμονίαν ὡς ἐκ τῆς ἀγάπης, διὰ τῆς ὁποίας μᾶς περιβάλλει, καὶ ὅστις, προκαθορίζων τὸν χρόνον, καθ' ὃν αἱ θυσίαι αὐταί, θ' ἀπαιτηθοῦν, καὶ προαναγγέλων ὅτι αὐταί θὰ ἐλάμβανον διὰ τῶν χειρῶν ἑνὸς τῶν ἀρίστων ἱερέων νέαν καὶ καλυτέραν μορφήν, καταδεικνύει, ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ τὰ πενιχρὰ αὐτὰ πράγματα, ἀλλ' ὅτι τὰ χρησιμοποιεῖ, διὰ νὰ μᾶς ἀπεικονίσῃ δι' αὐτῶν ἑξοχώτερα ἀντικείμενα. Δὲν δοξάζεται δὲ δι' αὐτῶν τῶν τιμῶν αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀλλὰ τὰς ἐπιθυμεῖ μὲ τὸν σκοπόν, ὅπως, διαθερμαινόμενοι εἰς τὸ πῦρ τοῦ ἔρωτός του, παρορμώμεθα νὰ τὸν τιμῶμεν καὶ νὰ προσκολλώμεθα εἰς Αὐτόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μέγιστον ἀγαθὸν ὅχι δι' αὐτόν, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τοῦ κύρους τῶν θαυμάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς Γραφάς.

Ἴσως εἴπη τις, ὅτι πρόκειται περὶ ψευδῶν θαυμάτων, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἐγένοντο, ἀλλ' ἐπενοήθησαν ψευδῶς ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῶν βιβλίων μας. Ἐὰν οἱ ὁμιλοῦντες μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἰσχυρίζωνται, ὅτι προκειμένου περὶ τοιούτων θεμάτων, δὲν δύναται τις διόλου νὰ στηρίζεται εἰς τὰ κείμενα, ἡμποροῦν νὰ εἴπουν ἐπίσης, ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὰς ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων ποσῶς. Διότι οἱ θεοὶ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ πείσουν τοὺς ἀνθρώπους ν' ἀπονέμουν λατρείαν πρὸς αὐτούς, παρὰ ἐκτελοῦντες τοιαῦτα ἑκτακτα ἔργα, περὶ τῶν ἔργων δὲ αὐτῶν μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία τῶν ἐθνῶν, οἱ δὲ θεοὶ τῶν ἐθνῶν ἀνεδείχθησαν ἱκανώτεροι εἰς τὸ νὰ διαφημίζουν τὰς θαυματουργοὺς δυνάμεις των παρὰ εἰς τὸ νὰ γίνωνται ὠφέλιμοι εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τοιουτοτρόπως εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ δέκατον βιβλίον τοῦ ὁποίου ἔχομεν εἰς χεῖράς μας, δὲν ἐπεχειρήσαμεν ν' ἀνασκευάσωμεν τοὺς ἰσχυριζομένους, ὅτι ἡ θεία δύναμις εἶναι ἀπλοῦς μῦθος ἢ ὅτι δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ἀλλ' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι προτιμοῦν ἀπὸ τὸν Θεόν μας, ἰδρυτὴν τῆς ἀγίας καὶ ἐνδόξου πολιτείας, τοὺς θεοὺς των, ἀγνωστῶντες ὅτι εἶναι ἐπίσης ὁ ἀόρατος καὶ ἀμετάβλητος Θεὸς τοῦ ὄρατοῦ καὶ μεταβλητοῦ κόσμου, ὁ αὐθεντικὸς δοτὴρ τῆς μακαρίας ζωῆς, τὴν ὁποίαν δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὰ πλάσματα, ἀλλ' εἰς αὐτὸν καὶ μόνον.

Διότι ὁ πιστὸς αὐτοῦ προφήτης εἶπεν : «ἐμοὶ δὲ τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθὸν ἐστὶ». Πράγματι μεταξὺ τῶν φιλοσόφων γίνεται μεγάλη συζήτησις περὶ τοῦ ὑπερτάτου αὐτοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἐπιδίωξις τοῦ ὁποῖου ἀποτελεῖ τὸ νόημα ὅλων τῶν καθηκόντων μας. Ὁ προφήτης αὐτὸς δὲν εἶπεν : «τὸ ἀγαθόν μου εἶναι νὰ κατέχω τεράστια πλούτη, ἢ νὰ διακρίνωμαι ἐκ τῆς περιβολῆς μιᾶς πορφύρας ἢ ν' ἀπαστραπτῶ ἐν μέσῳ τῆς λάμψεως ἐνὸς σκήπτρου», ἢ, ὅπως ἀκόμη καὶ μερικοὶ φιλόσοφοι δὲν ἐντρέπονται νὰ τὸ εἵπουν : «τὸ ἀγαθόν μου εἶναι ἡ ἡδονὴ τοῦ σώματός μου, ἢ, συμφώνως πρὸς ἓνα δόγμα σωφρονέστερον, τὸ ὁποῖον φιλόσοφοι πιθανῶς σωφρονέστεροι ἔχουν διατυπώσει : «τὸ ἀγαθόν μου εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς μου» ἀλλὰ εἶπε : «ἐμοὶ δὲ τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθὸν ἐστὶ».

Ἐλαβε τὴν διδασκαλίαν ταύτην παρ' Ἐκείνου, ὅστις, αὐτὸς καὶ μόνος, εἶναι ἄξιος τῶν θυσιαστηρίων τιμῶν, ὅπως μᾶς τὸν κατέστησαν ἐπίσης γνωστὸν καὶ οἱ ἅγιοι ἄγγελοί Του, προσθέτοντες, διὰ νὰ πεισθῶμεν ἀκόμη περισσότερον, καὶ τὸ τεκμήριον τῶν θαυμάτων. Τοιουτοτρόπως ὁ προφήτης ἐγένετο ἡ θυσία αὐτὸς ὁ ἴδιος Ἐκείνου, τὸ πνευματικὸν πῦρ τοῦ ὁποῖου τὸν συνήρπασε καὶ τὸν διέκαυσε, τὸ πνευματικὸν πῦρ Ἐκείνου, πρὸς τὸν ὁποῖον τὸν ὠδήγει ἓνας ἱερὸς πόθος, διὰ νὰ τὸν ἐξαφανίσῃ ἐν μέσῳ ἀνεκφράστων καὶ ἀσωμάτων ἐναγκαλισμῶν.

Ἐὰν λοιπὸν οἱ λατρεύοντες πολλοὺς θεοὺς, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν ὑποθέτουν ὥς πρὸς τὴν φύσιν των, δὲν ἀμυριβάλλουν, ὅτι οὗτοι ἐκτελοῦν θαύματα, διότι στηρίζουν τὴν πίστιν αὐτῶν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἴτε εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑθνικῶν, εἴτε εἰς βιβλία μαγείας ἢ θεουργίας,—τὸ ὄνομα δὲ θεουργία κρίνουν τιμητικώτερον,—διατί δὲν ἐννοοῦν νὰ πιστεύσουν εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν ἰδικῶν μας θαυμάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἱερῶν Γραφῶν ποὺ εἶναι ἄξιαι πίστεως τοσούτῳ μᾶλλον μεγαλυτέρας, καθόσον ἐξυψοῦται περισσότερον ὑπεράνω πάντων τὸ μεγαλεῖον Ἐκείνου εἰς τὸν ὁποῖον αὗται ἐντέλλονται ἀποκλειστικὴν λατρείαν; ⁽¹⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Αἱ ὁραταὶ θυσίαι δὲν πρέπει νὰ προσφέρονται παρα μόνον εἰς τὸν ἀόρατον Θεόν.

Ὅσον ἀφορᾷ ἐκείνους, οἵτινες φρονοῦν, ὅτι αἱ ὁραταὶ θυ-

⁽¹⁾ Πρβλ. Ἐξοδ. ΚΒ', 20.

σίαι ἀρμόζουσιν διὰ τοὺς λοιποὺς θεοὺς, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑπέρτατον Θεόν, τὸν ἀόρατον, τὸν μεγαλύτερον καὶ καλύτερον ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους θεοὺς ἀρμόζουσιν ἀόρατοι θυσίαι, θυσίαι μεγαλύτεραι καὶ καλύτεραι καθὼς εἶναι ὁ σεβασμός, ὁ προερχόμενος ἀπὸ μίαν νόησιν δικαίαν καὶ βούλησιν ἀγαθὴν, ὡς πρὸς αὐτοὺς λέγομεν, ὅτι ἀγνοοῦν προφανῶς τὸ ὅτι αἱ ὁραταὶ θυσίαι εἶναι σύμβολα τῶν λοιπῶν, ὅπως αἱ λέξεις, τὰς ὁποίας προφέρομεν εἶναι σύμβολα πραγματικότητων.

Κατὰ ταῦτα, ὅπως αἱ προσευχαὶ καὶ αἱ δεήσεις μας ἀπενθύνουν λέξεις χαρακτηριστικὰς πρὸς Ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον προσφέρομεν ἐν τῇ καρδίᾳ μας αὐτὰς τὰς ἰδίας πραγματικότητας, τὰς ὁποίας διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ Τῷ ὑποδηλοῦμεν, ἔτσι, προκειμένου περὶ προσφορᾶς θυσιῶν, δεόν νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι ἡ ὁρατὴ θυσία δὲν πρέπει νὰ προσφέρεται εἰς ἄλλον παρὰ μόνον εἰς Ἐκεῖνον, τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα ἐν τῇ καρδίᾳ μας ἡ ἀόρατος θυσία. Τότε μόνον οἱ ἄγγελοι καὶ αἱ ὑπέρτεραι Ἀρεταί, τὰ πνεύματα ταῦτα, ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ εὐσέβεια τῶν ὁποίων τὰ καθιστοῦν τόσον ἰσχυρά, μᾶς χορηγοῦν τὴν εὐνοϊάν των, χαίρουν μεθ' ἡμῶν καὶ ἐνισχύουν μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις των τὴν ἀγαθὴν θέλησίν μας. Ἡ Ἀγία Γραφή μᾶς παρέχει σχετικὰ παραδείγματα: τινὲς ἐφαντάσθησαν, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀπονέμουν τιμὰς λατρείας καὶ θυσίας, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται μόνον εἰς τὸν Θεόν, πρὸς τοὺς ἀγγέλους, ἀλλ' ἐμποδίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιπλήξεών των, καθ' ὃν χρόνον ἐλάμβανον τὴν ἐντολὴν νὰ προσφέρουν τιμὰς πρὸς Ἐκεῖνον, ὡς πρὸς τὸν ὁποῖον ἐδιδάχθησαν, ὅτι τὸ νὰ τοῦ ἀπονέμουν λατρείαν δὲν εἶναι πρᾶξις ἱερόσυλος ⁽¹⁾.

Οἱ ἅγιοι ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ ἐμιμήθησαν τοὺς ἁγίους ἀγγέλους. Εἰς τὴν Λυκαονίαν ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας, οἱ ὁποῖοι εἶχον θεραπεύσει κάποιον ὡς ἐκ θαύματος, ⁽²⁾ ἐθεωρήθησαν ὡς θεοί, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς Λυκαονίας ἠθέλησαν νὰ προσφέρουν εἰς αὐτοὺς θυσίαν, ἀλλ' οἱ Ἀπόστολοι οὗτοι ἐμπνεόμενοι ἀπὸ μίαν εὐσεβῆ ταπεινοφροσύνην, ἀπέκρουσαν τὴν πρὸς αὐτοὺς προσφορὰν τῆς τιμῆς, λέγοντες ὅτι ἔπρεπε νὰ πιστεύουν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Θεόν.

Τὸ ὅτι οἱ ἀπατεῶνες οὗτοι ἀπαιτοῦν ὑπεροπτικῶς τὰς ἐν λόγῳ τιμὰς, ὀφείλεται εἰς τὴν γνῶσιν ποὺ ἔχουν, ὅτι αἱ τιμαὶ αὗται ἀνήκουν μόνον εἰς τὸν Θεόν. Διότι δὲν ἀρέσκονται, ὅπως λέγει ὁ Πορφύριος καὶ ὅπως πολλοὶ ἄλλοι τὸ πιστεύουν, εἰς τὴν

---

(1) Περβλ. Κριτ. ΙΓ', 16.—'Αποκάλ, ΙΘ', 10, ΚΒ', 8, καὶ ἐπέκεινα.

(2) Πράξ. ΙΔ', 7—17.

ὁσμὴν τῶν πτωμάτων, ἀλλ' εἰς τὰς θείας τιμὰς. Τοιαῦται ὁσμαὶ δὲν τοὺς λείπουν, διαχέονται ἀπὸ παντοῦ, καὶ ἂν ἤθελαν ἀκόμη περισσοτέρας, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι θὰ ἠδύναντο νὰ τὰς προκαλέσουν πρὸς τέρψιν των. Ὅθεν τὰ πνεύματα, ποὺ διεκδικοῦν τὴν θειότητα δὲν εὐρίσκουν τὴν χαρὰν εἰς τὸν καπνὸν μερικῶν καιομένων σωμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ψυχὴν ἐνὸς ἱκέτου ἀποπλανηθέντος καὶ ὑποδουλωθέντος, τὸν ὁποῖον ἐξουσιάζουν, φράσσοντες εἰς αὐτὸν τὸν δρόμον, ποὺ ὁδηγεῖ πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεόν, μὲ τὸν σκοπὸν, ὅπως ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μὴ δυνηθῇ νὰ γίνῃ θυσία Του, ἔφ' ὅσον θυσιάζει εἰς ἓνα ἄλλον θεόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

**Ὁ Χριστὸς μᾶς ἐδίδαξε νὰ προσφέρωμεν θυσίας εἰς τὸν Θεὸν
διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης Του.**

Συμφώνως πρὸς τὰνωτέρω ὁ ἀληθινὸς μεσολαβητὴς — ἔφ' ὅσον ἔλαβε τὴν μορφήν δούλου ⁽¹⁾ καὶ ἐγένετο κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον μεσολαβητὴς μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς ἄνθρωπος ⁽²⁾ — ὅστις ὑπὸ μορφήν ὦν Θεοῦ, δέχεται τὴν θυσίαν ἐν συνενώσει μετὰ τοῦ Πατρὸς του, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶναι εἰς καὶ μόνος Θεός, προέκρινε, ὅταν ἦτο ὑπὸ μορφήν δούλου, νὰ εἶναι θυσία αὐτὸς ὁ ἴδιος παρὰ νὰ δέχεται θυσίας, μὴ θέλων νὰ πιστευθῇ, ὅτι ὀφείλομεν νὰ προσφέρωμεν θυσίαν εἰς πλάσμα οἷονδῆποτε. Ὁ ἱερεὺς εἶναι λοιπὸν συγχρόνως ὁ προσφέρων καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ προσφορά. Αὕτη εἶναι ἡ πραγματικότης, διὰ τῆς ὁποίας καθιδρύθη τὸ καθημερινὸν μυστήριον εἰς τὴν θυσίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία, οὕσα τὸ σῶμα Ἐκείνου, τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ κεφαλὴ, μανθάνει νὰ προσφέρεται αὕτη ἡ ἰδία δι' Ἐκείνου. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀληθινὴ θυσία, τῆς

---

(1) «Τοῦτο γὰρ φρονεῖσθω ἐν ὑμῖν ὁ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμόν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφήν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ». Φιλιπ. Β' 5 καὶ ἐφεξῆς.

(2) «Εἰς γὰρ Θεός, εἰς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁ δὸς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων» Τιμόθ. Ι, Β' 5 καὶ ἐφεξῆς.

ὁποίας αἱ παλαιαὶ θυσίαι τῶν ἁγίων ἦσαν πολλὰ καὶ διάφορα σύμβολα. Ὅπως πλεῖσται εἰκόνες δὲν παριστάνουν παρὰ μόνον τὴν μοναδικὴν ταύτην πραγματικότητα, οὕτω καὶ πολλαὶ λέξεις χρησιμεύουν ἐνίοτε διὰ νὰ ἐκφράζουν μίαν καὶ μόνην σκέψιν, διὰ νὰ τὴν μεταλαμπαδεύουν ζωηρότερον καὶ ἀνετώτερον. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκεται ἡ ὑπερτάτη καὶ ἀληθινὴ θυσία, ἔναντι τῆς ὁποίας ὅλαι αἱ ψευδεῖς θυσίαι ἑξαφανίζονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

Μὲ ποῖον τρόπον οἱ δαίμονες ὑφαρπάζουν θυσίας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τινὰς ἐκ τῶν προτέρων καθοριζομένους καὶ προσδιοριζομένους χρόνους, ἀφέθη εἰς τοὺς δαίμονας κάποια δύναμις, ἐπιτρέπουσα εἰς αὐτοὺς νὰ παροξύνουν ἐκείνους, τῶν ὁποίων εἶναι κύριοι, ὅπως ἐκτοξεύουν τυραννικῶς τὸ μῖσος αὐτῶν ἐναντίον τῆς Πολιτείας τοῦ Θεοῦ τόσον ἀποτελεσματικῶς, ὥστε, πλὴν τῶν θυσιῶν, ποὺ δέχονται παρ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι τοὺς τὰς προσφέρουν, πλὴν τῶν θυσιαστηρίων τιμῶν, τὰς ὁποίας ζητοῦν παρὰ τῶν προθυμοποιουμένων νὰ θυσιάζουν εἰς τοὺς δαίμονας, δύνανται, ἀσκοῦντες διωγμούς, νὰ ἐξαναγκάζουν εἰς θυσίας τοὺς ἀρνούμενους νὰ παρέχουν τοιαύτας εἰς αὐτούς· εἰς τὸ γεγονός, λέγομεν, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ διαβλέπωμεν τίποτε τὸ ὀλέθριον ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πρᾶγμα εἶναι μᾶλλον λυσιτελὲς δι' Αὐτήν, ὅπως ⁽¹⁾ ἀναλωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαρτύρων ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖ ὡς πολίτας της τοσοῦτω μᾶλλον ἐνδόξους καὶ τιμημένους, καθόσον ἀγωνίζονται κατὰ τοῦ ἁμαρτήματος τῆς ἀσεβείας, μετὰ θάρρους καὶ μέχρις αἵματος ⁽²⁾.

---

(1) «Καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἑκάστῳ στολὴ λευκὴ καὶ ἐρρέθη αὐτοῖς, ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μακρόν, ἕως πληρώσωσι καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καὶ ἀδελφοὶ αὐτῶν οἱ μέλλοντες ἀποκτεννεσθαι ὡς καὶ αὐτοί». Ἀποκάλ. ΣΤ', 11.

(2) «Οὕτω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἣτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται· υἱέ μου, μὴ ὀλιγόρρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος, ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα, ὃν παραδέχεται». Ἐβρ. ΙΒ', 4.

Ἐὰν τοῦτο δὲν ἀντεστρατεύετο πρὸς τὰ ἥθη τῆς Ἐκκλησίας, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τοὺς καλέσωμεν μὲ ἓνα ὄνομα εὐγενέστερον ἡρώας μας. Πράγματι λέγουν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο συνδέεται πρὸς ἐκεῖνο τῆς Juno τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουν Ἥραν, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον κάποιος υἱὸς τῆς θεᾶς ταύτης καλεῖται εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς μύθους Ἥρω, ἀλλὰ δὲν γνωρίζω ποῖος ἐξ αὐτῶν ⁽¹⁾. Ὁ μῦθος ἐσήμαινε προφανῶς ὑπὸ συγκεκαλυμμένην μορφήν, ὅτι ἡ Juno (ἡ Ἥρα) ἀσκεῖ δύναμιν ἐπὶ τοῦ αἵματος, ὅπου οἱ Ἑθνικοὶ φαντάζονται, ὅτι διημερεύουν οἱ ἥρωες συντροφευόμενοι ὑπὸ τῶν δαιμόνων, μὲ τὸ ὄνομα τῶν ὁποίων καλοῦν τὰς ψυχὰς τῶν ὁπωσδήποτε διακριθέντων νεκρῶν. Ἀλλ' οἱ μάρτυρες θὰ ἐκαλοῦντο δι' ἓνα τελείως διάφορον λόγον ἡρώας μας, ἔάν, καθὼς εἶπα, τοῦτο δὲν ἀντεστρατεύετο πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁμιλεῖ ἡ Ἐκκλησία, δηλαδή ὅχι διότι ἔρχονται εἰς τὸν αἶρα εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς δαίμονας, ἀλλὰ διότι εἶναι νικηταὶ αὐτῶν τούτων τῶν δαιμόνων, ἥτοι τῶν δυνάμεων τοῦ αἵματος καὶ συνεπῶς αὐτῆς ταύτης τῆς Ἥρας, οἷαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ σημασία τῆς θεᾶς αὐτῆς, τὴν ὁποίαν οἱ ποιηταὶ δὲν ἔχουν ἄδικον νὰ μᾶς παριστάνουν ὡς ἐχθρὰν τῆς ἀρετῆς ⁽²⁾ καὶ φθοροῦσαν ἀνδρείους ἄνδρας, προσπαθοῦντας νὰ κερδίσουν τὸν οὐρανόν. Ἀλλ' ἰδού ἐκ νέου ὁ Βιργίλιος, λίαν ἀδόξως καταπίπτει καὶ ὑποχωρεῖ εἰς τὰ θέλητρά της. Μολονότι λέγει εἰς τὸ ἔπος του: «Ἐγὼ ἡ Ἥρα ἐνικήθην ὑπὸ τοῦ Αἰνείου», ὁ Αἰνείας, αὐτὸς ὁ ἴδιος, λαμβάνει ἀπὸ τὸν Ἑλενον ⁽³⁾ τὴν ἀκόλουθον δῆθεν θρησκευτικὴν συμβουλήν: «Ἀπεύθυνε προθύμως τὰς δεήσεις σου πρὸς τὴν Ἥραν καὶ διὰ τῶν εὐσεβῶν ἀναθημάτων

---

(1) Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν εἶναι γνωστὸς ἓνας Ἥρω, καλούμενος ἐπίσης Τόξαρις καὶ Καλαμίτης. Οὗτος ἐλατρεύετο, ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸ ὄνομα Ξένος, ἱατρός.

(2) Ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου ἡ Ἥρα εἶναι ἡ μᾶλλον ἐνάρετος, σεβαστὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς τῶν θεαινῶν, τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζουν καὶ σέβονται ὡς κυρίαρχον οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ Ἥρα παρίσταται ὡς ἀγνή, πιστή, οὐδέποτε γνωρίσασα ἄλλον ἔρωτα πλὴν τοῦ πρὸς τὸν σύζυγόν της, ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ζηλότυπος, καὶ ὡς τοιαύτη καταδιώκει μανιωδῶς τὰς ἐρωμένας τοῦ Διός, τὴν Ἀλκμήνην, τὴν Λητώ, τὴν Σεμέλην, τὴν Ἰώ καὶ ἄλλας.

(3) Ἑλενος, υἱὸς τοῦ Πριάμου καὶ τῆς Ἑκάβης, μάντις περίφημος. Αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Πύρρου, υἱοῦ τοῦ Ἀχιλλέως, μετέβη εἰς Ἡπειρον, ὅπου νυμφευθεὶς τὴν χήραν τοῦ Ἑκτορος Ἀνδρομάχην, ἡγεμόνευσε μέρους τινὸς τῶν Μολοσσῶν.

σου νίκησε τὴν παντοδύναμον ταύτην δέσποιναν» (1).

Εἶναι σχῆμα λόγου, ποὺ ἀπαντῶμεν εἰς τὸν Πορφύριον, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν παραδέχεται ὡς ἰδικόν του, ἀλλὰ τὸ ἀποδίδει εἰς ἄλλους : ἓνα πνεῦμα ἀγαθόν, θεὸς ἢ δαίμων, δὲν θὰ ἤρχετο ποτὲ εἰς ἓνα ἄνθρωπον, ἐὰν δὲν ἐξηυμενίζετο τὸ κακόβουλον πνεῦμα (2), ὡς ἐὰν κατὰ τοὺς φιλοσόφους τούτους τὰ κακόβουλα ὄντα ἦσαν ἰσχυρότερα τῶν ἀγαθῶν. ἐφ' ὅσον τὰ κακόβουλα πλάσματα ἐμποδίζουν τὰ ἀγαθὰ νὰ μᾶς παρέχουν τὴν βοήθειάν των, ἐκτὸς ἐὰν ἐξευμενισθοῦν αὐτὰ τὰ ἴδια καὶ δώσουν τὴν θέσιν των εἰς τὰ ἀγαθὰ. Διότι, ἐν περιπτώσει ἐπιμόνου ἀντιθέσεως τῶν κακοβούλων ὄντων, τὰ ἀγαθὰ εἶναι ἀνίκανα νὰ μᾶς βοηθοῦν, ἐνῶ ἀντιθέτως τὰ κακὰ δύνανται νὰ μᾶς βλάπτουν, χωρὶς τὰ ἀγαθὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ τ' ἀντιμετωπίζουν μετ' ἀποτελέσματος. Τοιαύτη δὲν εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθινῆς θρησκείας. Οἱ μάρτυρές μας δὲν κατάγουν μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν τὰς νίκας των ἐναντίον τῆς Ἥρας, δηλαδή ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ ἀέρος, ποὺ φθονοῦν τῶν Ἀγίων τὰς ἀρετάς. Ὅχι! οἱ ἥρωές μας, ἐὰν ἡ συνήθεια ἐπιτρέπη νὰ τοὺς ὀνομάζωμεν οὕτω, νικοῦν τὴν Ἥραν μὲ τὰς θεϊκὰς ἀρετάς των καὶ ὅχι μὲ τὴν προσφορὰν ἀναθημάτων καὶ θυσιῶν. Δὲν πρέπει περὶ αὐτοῦ ν' ἀμφιβάλλωμεν. Ὁ Σκιπίων ὠνομάσθη Ἀφρικανός, ἐπειδὴ ἐνίκησε τὴν Ἀφρικὴν περισσότερον διὰ τῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν του, παρὰ ἐξευμενίζων τὸν ἐχθρὸν διὰ προσφορῶν, ὅπως ἀποσπάσῃ τὸν οἶκτόν του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Πόθεν ἡ κατὰ τῶν δαιμόνων δύναμις τῶν Ἀγίων καὶ πόθεν ὁ ἀληθινὸς ἐξαγνισμὸς τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ θέτουν ἐκποδὼν τὴν δύναμιν τοῦ

---

(1) «Junoni cane vota libens dominamque potentem supplicibus supera donis» Βιργιλ. Αἰν. VII, 310 καὶ III, 438.

(2) Ἴσως πρόκειται ἐνταῦθα περὶ μιᾶς γνώμης τῆς Σχολῆς τῶν Πυθαγορείων, κατὰ τὴν ὁποίαν δύο πνεύματα παρίστανται κατὰ τὴν γέννησιν ἐκάστου ἀνθρώπου : τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ἡ τέχνη τοῦ εὖ ζῆν ἐγκείται εἰς τὸ νὰ ὑφιστάμεθα ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ψυχῆς μας καὶ νὰ κωφεύωμεν εἰς τὰς ἐπικλήσεις τοῦ κακοῦ. Κατὰ ταῦτα μόνον ὅταν ἡ ψυχὴ κατέχεται ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος, ἀποκτᾷ τὴν ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν. Βλ. Πολιτ. Θ', ια', ιγ', καὶ Boyancé, «Les deux démons personnels dans l'antiquité grecque et latine : Revue de Philosophie, 1935. σελ. 189—202 (Perret).

ἀέρος, ἐχθρικὴν καὶ πολεμίαν πρὸς τὴν εὐσέβειαν, δι' ἀληθινῆς εὐσεβείας. Νικοῦν ὅλους τοὺς πειρασμούς, τοὺς ὁποίους, προκαλεῖ ἡ ἐχθρότης τῆς, ἐξορκίζοντες καὶ ὄχι ἱκετεύοντες ταύτην, ἀλλὰ τὸν Θεὸν ἐναντίον τῆς. Διότι ἡ δύναμις αὐτῇ τοῦ ἀέρος δὲν ἠμπορεῖ νὰ νικήσῃ ἢ νὰ ὑποδουλώσῃ παρὰ ἐκείνους, πὺν ἔγιναν σύντροφοι αὐτῆς εἰς τὴν ἁμαρτίαν. "Οθεν ἠττήθη ἐν ὀνόματι ἐκείνου, ὅστις συνέλαβε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἔφερεν ἀναμάρτητον εἰς τὸν κόσμον, ὅπως εἰς αὐτόν, ἱερέα καὶ θυσίαν, πραγματοποιηθῇ ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν, δηλονότι διὰ τοῦ μεσολαβητοῦ, μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνθρώπου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεπλύναμεν τὰς ἁμαρτίας μας καὶ συνεφιλιώθημεν μὲ τὸν Θεόν. Διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὸν Θεὸν παρὰ λόγῳ τῶν ἁμαρτιῶν των, εἰς ταύτην δὲ τὴν ζωὴν δὲν ἐξαγνίζόμεθα διὰ τῶν πράξεών μας, ἀλλὰ διὰ τῆς εὐσπλαγχνίας τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς καλοκαγαθίας Του, καὶ ὄχι διὰ τῆς δυνάμεώς μας, διότι ἡ πτωχὴ μικρὰ ἀρετὴ, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν ἰδικὴν μας, μᾶς ἐδόθη καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἀπὸ τὸν Πλάστην μας.

Ἐπειδὴ ὅμως θὰ εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ ὑπερηφανευώμεθα εἰς τὴν γήϊνην κατάστασίν μας, ἕως ὅτου τὴν ἐγκαταλείψωμεν, δὲν θὰ ἐξῶμεν ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς συγγνώμης! Ἰδοὺ διατί μᾶς ἐδόθη ἡ χάρις τῇ παρεμβάσει τοῦ Μεσολαβητοῦ, ὅπως, ὄντες κηλιδωμένοι ἀπὸ τὴν σάρκα τῆς ἁμαρτίας, ἐξαγνισθῶμεν ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῆς σαρκὸς τῆς ἁμαρτίας. Εἶναι ἡ χάρις αὕτη τοῦ Θεοῦ, ἐκδήλωσις τοῦ μεγαλείου τῆς εὐσπλαγχνίας Του, ἥτις εἰς τὴν ζωὴν ταύτην μᾶς καθοδηγεῖ διὰ τῆς πίστεως καὶ ἡ ὁποία μετὰ τὴν ζωὴν ταύτην, θὰ μᾶς φέρῃ διὰ τῆς καθαρᾶς ἐνατενίσεως τῆς ἀναλλοιώτου ἀληθείας μέχρι πάσης τελειότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

ἽΟ Πορφύριος παραδέχεται, ὅτι ἡ ψυχὴ δύναται ν' ἀποκαθαρθῇ ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν, δηλαδὴ ὑπὸ θείων προσώπων.

ἽΟ Πορφύριος λέγει, ὅτι, κατὰ τινες θεῖους χρησμούς, αἱ τελεταὶ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης (*lunae teletis atque solis*) δὲν εἶναι ἱκαναὶ ν' ἀποκαθάρουν τὴν ψυχὴν, τοῦτο δὲ λέγει, διὰ νὰ δείξῃ, ὅτι τὴν ψυχὴν οὐδεὶς ἄνθρωπος δύναται ν' ἀποκαθάρῃ ⁽¹⁾. Πράγματι, ποῖος εἶναι ὁ θεός, αἱ τελεταὶ τοῦ ὁποίου

---

(1) Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (161—180) κάποιος θαυματουργός, καλούμενος Ἰουλιανός, τιτλοφορούμενος Χαλδαῖος Θαυ-

θὰ ἡδύναντο ν' ἀποκαθάρουν τὴν ψυχὴν, ἔφ' ὅσον ἐκεῖναι τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ποὺ θεωροῦνται πρῶτοι μεταξὺ τῶν θεῶν, ἀδυνατοῦν νὰ πράξουν τοῦτο; Ὁ ἴδιος χρησμός, λέγει ἐν συνεχείᾳ ὁ Πορφύριος, διευκρινίζει, ὅτι αἱ Ἀρχαὶ δύνανται νὰ ἐπιτελοῦν τὴν ἀποκάθαρσιν, φαίνεται δὲ ὅτι λέγει τοῦτο, διότι, ἔφ' ὅσον ἤκουσεν, ὅτι αἱ τελεταὶ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης δὲν ἀποκαθαίρουν τὴν ψυχὴν, οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πιστεύουν εἰς τὴν ἀποκαθαριστικὴν δύναμιν τῶν τελετῶν ἄλλης τινὸς θεότητος εἰς τὴν χορείαν τῶν θεῶν.

Καὶ ἐρωτῶμεν : Ποῖαι εἶναι αἱ Ἀρχαὶ αὗται δι' ἓνα Πλατωνικόν; Τὸ γνωρίζομεν. Ὀνομάζει οὕτω τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸν Θεὸν Υἱόν, τὸν ὁποῖον καλεῖ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Νοῦν ἢ Διάνοιαν. Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος δὲν λέγει τίποτε ἢ ἐκφράζεται περὶ αὐτοῦ ἀσαφῶς, διότι δὲν ἐννοεῖ ἀπολύτως τὴν εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ παρεμβάλλεται μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν εἰς τὸ μέσον. Ἐάν, ὅπως ὁ Πλωτῖνος εἰς τὴν πραγματείαν του, ὅπου διατυπώνει τὸ δόγμα του περὶ τῶν τριῶν κυριωτέρων οὐσιῶν ⁽¹⁾,

ματουργός, ἐκυκλοφόρησε τὰ «Χαλδαϊκὰ Λόγια» του. Εἰς αὐτὰ εὐρίσκομεν, πλὴν μιᾶς ἀφηγήσεως τῆς δημιουργίας, παρεμφεροῦς πρὸς ἐκείνην τοῦ Τιμαίου τοῦ Πλάτωνος, περίεργον συνονθύλευμα πλατωνικῶν, πυθαγορικῶν, στωϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν ἰδεῶν μετὰ τινος λατρείας τοῦ πυρός, μίαν ἀγγελολογίαν καὶ μίαν δαιμονολογίαν, ὡς καὶ μίαν ὀλόκληρον θεωρίαν σχετικὴν πρὸς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς ... Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος χρησιμοί, τὰ «Χαλδαϊκὰ Λόγια» ἦσαν ἡ Βίβλος μιᾶς αἰρέσεως, ἣτις φαίνεται, ὅτι εἶχε πολλοὺς ὁπαδούς. Ὁ Πορφύριος ὁμιλεῖ διεξοδικῶς περὶ τῶν χρησμῶν τούτων. Ἀνακαλύπτει εἰς αὐτούς, παρερμηνεύων κατὰ τι τὸ κείμενον, δεδομένου ὅτι τὰ «Χαλδαϊκὰ Λόγια» δὲν ἀναφέρουν παρὰ μίαν Δυσάδα, (πρβλ. Bidez, ἐργ. μνημον. σελ. 36) μίαν ὑπερτάτην Τριάδα: τὸν Θεὸν Πατέρα, τὸν Νοῦν τοῦ Πατρὸς ἢ τὸν Υἱόν, προφανῶς Δημιουργὸν καὶ ἐνδιάμεσόν τι πρόσωπον, τὸ ὁποῖον δὲν ἡδυνήθη νὰ καθορίσῃ ὁ Αὐγουστῖνος. Κατὰ τὸν Bidez οἱ ἐν λόγῳ χρησιμοὶ κατεπολέμουν τὰ δόγματα τῶν ἀστρικῶν θρησκειῶν τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ψυχὴ, ἀποκαθαυρομένη ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἀποκτᾷ τὴν ἀθανασίαν.

(1) Ὁ Πλωτῖνος τὸ βασίλειον τῶν ἰδεῶν συγκεφαλαιοῖ εἰς τὴν ἐννοίαν νοῦς καὶ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων εἰς τὴν ἐννοίαν φύσις. Φύσις καὶ νοῦς εἶναι ὡς πρὸς τὸ Σύμπαν σῶμα καὶ πνεῦμα. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἐνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον, ἡ φύσις διαιρετὴ καὶ πολυσύνθετος. Ἀλλὰ πῶς ἰσοπεδοῦται μία τοιαύτη ἀντίθεσις; Ὁ πνευματικὸς κόσμος δὲν θὰ εἶχε καμμίαν ἐπαφὴν μὲ τὸν ὕλικόν, ἂν δὲν ὑπῆρχε μία συνδετικὴ δύναμις, δεχομένη τὰς ἰδέας καὶ προσαρμόζουσα ταύτας πρὸς τὴν

ἤθελε νὰ συναντήσῃ τὸν τρίτον τοῦτον ὅρον μὲ τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς, δὲν θὰ ἔλεγεν, ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῶν δύο πρώτων, δηλαδὴ μεταξὺ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ.

Δὲν πρέπει ν' ἀμφιβάλλωμεν: ὁ Πορφύριος ἐκάλεσε κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, ὅπως ἠμπόρεσεν ἢ ὅπως ἠθέλησεν, ὅ,τι καλοῦμεν ἡμεῖς Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τὸ πνεῦμα τοῦ Πατρὸς οὔτε τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου. Διότι οἱ φιλόσοφοι ἐκλέγουν ἐλευθέρως τὰς ἐκφράσεις των, πραγματευόμενοι δὲ τὰ δυσνοητότερα τῶν θεμάτων, δὲν διστάζουν νὰ προσβάλλουν τὰ θρησκευτικὰ ὦτα. Ἡμεῖς ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμιλῶμεν κατὰ τινὰ ὠρισμένον κανόνα ἐκ φόβου, μήπως μία ὑπερβολικὴ ἐλευθεροστομία δημιουργήσῃ μίαν ἀσεβῆ γνώμην καὶ δι' αὐτὰς ἀκόμη τὰς πραγματικότητας ποὺ ἐκφράζουν αὐταὶ αἱ ἴδιαι αἱ λέξεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ὁ Πορφύριος ἀρνεῖται ν' ἀναγνώρισῃ τὸν Χριστὸν ὡς Ἀρχήν, διότι ἡ ἐνσάρκωσις τὸν σκανδαλίζει.

Συμφώνως πρὸς τὰνωτέρω, ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ Θεοῦ, δὲν πρέπει νὰ ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν δύο ἢ τῶν τριῶν ἀρχῶν, ὅπως δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ κάμνωμεν λόγον περὶ δύο ἢ τριῶν θεῶν, μολοντί, ὁμιλοῦντες περὶ ἐκάστου προσώπου εἴτε περὶ τοῦ Πα-

---

ύλιν. Τὸ ἐνδιάμεσον τοῦτο μέλος εἶναι ἡ ψυχὴ. Εἰς τὴν ψυχὴν συνεννοῦνται αἱ ἐκατέρωθεν ιδιότητες. Ἡ ψυχὴ εἶναι συγχρόνως διαιρετὴ καὶ ἀδιαίρετος, κινητὴ καὶ ἀκίνητος καὶ συνδέει τὸν πνευματικὸν πρὸς τὸν ὑλικὸν κόσμον ἀρμονικῶς.

Ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν τριῶν τούτων ἀπλῶν ἐννοιῶν ἐμπερικλείεται τὸ εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ του.

Τὸ Σύμπαν συνίσταται, κατὰ τὸν Πλωτῖνον, ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος, τὰ δὲ ὅρια τῶν τριῶν ὄντοτήτων τούτων εἶναι καθωρισμένα ἐπακριβῶς. Τὰ καθ' ἕκαστον πνεύματα ἐκπορεύονται ἐκ τοῦ παγκοσμίου πνεύματος, αἱ ἀτομικαὶ ψυχαὶ ἐκ τῆς παγκοσμίου ψυχῆς καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ φύσει ὄντα ἐκ τῆς ὀλοκληρωμένης φύσεως. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς [πλατωνικὰς] ιδέας, αὗται δὲν εἶναι καὶ κατὰ τὸν Πλωτῖνον ἀπλᾶι ἀφαιρέσεις τῆς νοήσεως, ἀλλὰ πραγματικότητες κατὰ τὴν κυριολεκτικὴν τῆς λέξεως σημασίαν, δὲν εἶναι κεναὶ περιεχομένου μορφαὶ ἐν τῷ πνεύματι, ἀλλ' εἰς τὰντικείμενα καὶ τὰ ἔμβια ὄντα ἐνυπάρχουσα ἐσωτερικὴ πραγματικότης.

τρός εἴτε περὶ τοῦ Υἱοῦ εἴτε περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ὁμολογοῦμεν, ἐπίσης ὅτι ἕκαστον ἐξ αὐτῶν εἶναι Θεός, ἀλλ' ἀποκρούοντες τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν αἵρετικῶν Σαβελλιανῶν, ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Υἱός, τὸ δὲ Ἅγιον Πνεῦμα αὐτὸς οὗτος ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. Δι' ἡμᾶς ὁ Πατὴρ εἶναι ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, ὁ Υἱὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι οὔτε ὁ Πατὴρ οὔτε ὁ Υἱός. Κατὰ ταῦτα εὐλόγως λέγεται, ὅτι μόνον ἡ Ἀρχὴ ἀποκαθαίρει τὸν ἄνθρωπον, μολονότι οἱ φιλόσοφοι οὔτοι ὠμίλησαν περὶ ἀρχῶν εἰς τὸν πληθυντικόν.

Ἀλλ' ὁ Πορφύριος, ὑποδουλωμένος εἰς τὰς ζηλοτύπους ἐκείνας δυνάμεις, τὸν ζυγὸν τῶν ὁποίων ἠσχύνετο νὰ φέρῃ, ἀλλὰ τὰς ὁποίας ἐφοβεῖτο νὰ καταπολεμῇ διὰ νὰ τὰς ἀνασκευάζῃ, δὲν ἤθελε νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ἡ Ἀρχή, ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ὁποίας μᾶς ἐξαγνίζει. Διότι τὸν περιεφρόνησεν εἰς τὴν σάρκα ταύτην ἐν ᾧ τῆς θυσίας τοῦ ἐξαγνισμού μας, ἀνίκανος προφανῶς νὰ κατανοήσῃ τὸ μέγα αὐτὸ μυστήριον, ἀποτυφλωμένος ἀπὸ τὴν ὑπεροψίαν, τὴν ὁποίαν ὁ ἀληθινὸς καὶ εὐεργετικὸς μεσολαβητὴς μας συνέτριψε διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης Του, δεικνύων ἑαυτὸν εἰς τοὺς θνητοὺς περιβεβλημένον θνητὴν φύσιν, ἐνῶ οἱ κακόβουλοι καὶ ἀπατηλοὶ μεσολαβηταί, διὰ τὸ ὅτι δὲν ἔχουν καθυποταγῇ, ὕψωσαν τὴν κεφαλὴν μεθ' ὑπεροψίας. Ἀθάνατοι δὲ καὶ βεβαιότατοι, ὅτι θαμβώνουν τοὺς θνητοὺς, ὑπεσχέθησαν εἰς τοὺς τλαιπώρους ἀνθρώπους ἀποπλανητικὴν συνδρομήν. Τοιουτοτρόπως ὁ ἀγαθὸς καὶ ἀληθινὸς μεσολαβητὴς ἔδειξεν, ὅτι τὸ κακὸν ἔγκειται εἰς τὴν ἁμαρτίαν καὶ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν τῆς σαρκός, δεδομένου ὅτι ἡδυνήθη νὰ τὴν λάβῃ μὲ ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ νὰ τὴν διατηρήσῃ χωρὶς ἁμαρτίαν, νὰ τὴν ἀποθέσῃ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ καὶ τὴν μεταβάλλῃ εἰς καλυτέραν οὐσίαν διὰ τῆς ἀναστάσεώς του. Ἐδειξεν, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ θάνατος—ὅστις εἶναι ἡ ποινὴ διὰ τὴν ἁμαρτίαν, τὸν ὁποῖον ὅμως Οὗτος ὑπέστη ἄνευ ἁμαρτίας διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν,—δὲν πρέπει ν' ἀποσοβῇται διὰ τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ μᾶλλον, παρουσιαζομένης εὐκαιρίας, νὰ τὸν ὑφιστάμεθα χάριν τῆς δικαιοσύνης. Διότι, ἐὰν ἡδυνήθη νὰ ἀποπλύνῃ τὰ ἁμαρτήματά μας διὰ τοῦ θανάτου τοῦ, τοῦτο συνέβη, διότι ἀπέθανεν ἀλλ' ὄχι διὰ τὴν ἁμαρτίαν (1).

Ἀλλὰ ὁ πλατωνικὸς φιλόσοφος μας δὲν ἐγνώρισε ποία ὑπῆρξεν ἡ Ἀρχή, διότι ἄλλως θ' ἀνεγνώριζε τὸν Χριστὸν ὡς ἐπιτελοῦντα τὴν ἀποκάθαρσιν. Πράγματι ἐν τῷ Χριστῷ Ἀρχή

---

(1) Δηλαδή χωρὶς αὐτὸς ὁ ἴδιος ν' ἁμαρτήσῃ.

δὲν εἶναι οὔτε ἡ σὰρξ οὔτε ἡ ψυχὴ, ἀλλ' ὁ Λόγος, δι' οὗ ἐγένοντο τὰ πάντα. Ἡ σὰρξ δὲν ἀποκαθαίρει ἐξ ἑαυτῆς, ἀλλὰ διὰ τοῦ Λόγου, τὸν ὁποῖον περιεβλήθη, ὅταν «καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (1). Διότι, ὁμιλῶν μυστηριακῶς περὶ τῆς βρώσεως τῆς σαρκός, ὅταν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐνόουν ἐσκανδαλίζοντο λέγοντες: «σκληρός ἐστὶν οὗτος ὁ λόγος, (2) ἀπήντησεν εἰς τοὺς ἄλλους, οἵτινες εἶχον παραμείνει μετ' αὐτοῦ: «Τὸ πνεῦμά ἐστὶ τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν» (3). Ὅθεν ἡ Ἀρχή, προσλαβοῦσα ψυχὴν καὶ σῶμα, ἀποκαθαίρει τὴν ψυχὴν καὶ τὴν σάρκα τῶν πιστῶν. Κατὰ ταῦτα, ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν ἡρώτων ποῖος ἦτο, ἀπήντησεν ὅτι ἦτο ἡ Ἀρχή. Ἀναμφιβόλως, σαρκικοί, ὅπως εἴμεθα, δοῦλοι τῶν ἁμαρτιῶν μας καὶ βυθισμένοι εἰς τὰ σκότῃ τῆς ἀμαθείας, θὰ ἤμεθα ἀπολύτως ἀνίκανοι νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς λόγους τούτους, ἐὰν δὲν ἀπεκαθαίρομεθα καὶ ἐθεραπευόμεθα χάρις εἰς αὐτὸν ὡς πρὸς ὅ,τι ἤμεθα καὶ ὡς πρὸς ὅ,τι δὲν ἤμεθα. Ἡμεθα ἄνθρωποι, δὲν ἤμεθα ὅμως δίκαιοι, Ἐκεῖνος δὲ ἐν τῇ ἐνσαρκώσει του ἦτο φύσις ἀνθρωπίνη μὲν, ἀλλὰ δικαία καὶ ἀναμάρτητος. Τοιαύτη εἶναι ἡ μεσολάβησις, διὰ τῆς ὁποίας ἐτάθη μία χεὶρ πρὸς τοὺς πεσόντας καὶ κατακειμένους εἰς τὸ ἔδαφος.

Τοιαῦτον εἶναι τὸ σπέρμα τὸ κατατεθὲν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων (semen dispositum per angelos), τὰ διατάγματα, τῶν ὁποίων μᾶς ἔφεραν καὶ τὸν νόμον αὐτόν, ὅστις ἐν τῷ συνόλῳ του προδιέγραφε τὴν λατρείαν πρὸς ἓνα καὶ μόνον Θεὸν καὶ ὑπέσχετο τὴν ἔλευσιν τοῦ μεσολαβητοῦ τούτου (4).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἡ πίστις εἰς τὴν ἐνσάρκωσιν εἶναι καὶ ὑπῆρξε πάντοτε ἡ πηγὴ πάσης χάριτος.

Οἱ δίκαιοι τῶν παλαιότερων χρόνων ἠδυνήθησαν ν' ἀπο-

(1) Ἰωάνν. Α, 14.

(2) Ἰωάνν. ΣΤ, 60.

(3) Ἰωάνν. ΣΤ, 63.

(4) Ἐνταῦθα, ὅπως καὶ κατωτέρω (κεφάλ. λβ') τὸ περίφημον ἐκεῖνο ἐδάφιον τοῦ Ἀποστόλου ἐν τῇ πρὸς τοὺς Γαλάτας ἐπιστολῇ (Γ', 19) : «Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα, ὃ ἐπήγελται διαταγεῖς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου»

καθαρθοῦν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι διὰ τῆς πίστεώς των εἰς τὸ μυστήριον τοῦτο ⁽¹⁾, ὅχι μόνον προτοῦ δοθῇ ὁ Νόμος εἰς τοὺς Ἑβραίους—διότι διὰ τὴν διδασκαλίαν των οὔτε ὁ Θεὸς οὔτε οἱ ἄγγελοι ἔλειψαν ποτὲ—ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Νόμου, μολονότι εἰς τὰ χωρία ἐκεῖνα, ὅπου ἀναφέρονται πνευματικαὶ πραγματικότητες, ἐφάνη ὅτι διελάμβανε σαρκικὰς ὑποσχέσεις, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομά του Παλαιὰ Διαθήκη.

Διότι τότε ὑπῆρχον προφηταί, οἱ ὅποιοι, καθὼς οἱ ἄγγελοι, εἶχον προαναγγεῖλει τὴν ἰδίαν ὑπόσχεσιν, μεταξὺ δὲ τῶν προφητῶν ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ὑπενθύμισα τὴν φράσιν ἐκείνην τὴν τόσον ὑπέροχον καὶ τόσον θείαν περὶ τοῦ ὑπερτάτου ἀνθρωπίνου ἀγαθοῦ: «ἐμοὶ δὲν τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθὸν ἐστι» ⁽²⁾. Ὁ ψαλμὸς οὗτος διακρίνει σαφῶς τὰς δύο Διαθήκας, τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν. Ὁ προφήτης λέγει πράγματι, ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν σαρκικῶν ὑποσχέσεων, ὅσας ἐβλεπε τοὺς ἀσεβεῖς ν' ἀπολαμβάνουν μέχρι κόρου τὰ ἀγαθὰ, τὰ ὅποια ὑπέσχοντο αὐταί, οἱ πόδες του ὀλίγον ἔλειψε νὰ κλονισθοῦν, τὰ βήματά του νὰ ὀλισθήσουν σχεδὸν πρὸς τὴν πτῶσιν, μὲ τὴν σκέψιν, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχεν ὑπηρετήσῃ εἰς μάτην τὸν Θεόν, ἀφοῦ ἔβλεπεν, ὅτι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι τὸν περιεφρόνησαν, ἐντροφεύσαν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἀνέμενε παρὰ τοῦ Θεοῦ. Τότε, συνεχίζει, θέλων νὰ μάθῃ, διατὶ συμβαίνει τοῦτο, κατέβαλε κόπον πολὺν διὰ νὰ λύσῃ αὐτὸ τὸ πρόβλημα μέχρι τῆς στιγμῆς.

ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου ὑπὸ τύπον μὴ ἀνταποκρινόμενον οὔτε πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον, οὔτε πρὸς τὸ κείμενον τῆς εἰς τὴν Λατινικὴν μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης (Vulgata). Συμφώνως πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον καὶ πρὸς τὸ τῆς Vulgata ὁ νόμος καὶ ὅχι τὸ σπέρμα (semen) παρεσκευάσθη ἢ διευθετήθη ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Αὐγουστίνος διορθώνει εἰς τὰς *Retractationes* (II 50,2) τὸ σφάλμα του, τὸ ὁποῖον ἴσως πρέπει ν' ἀποδυνάμει εἰς κάποιαν ἀφρικανικὴν μετάφρασιν σχεδὸν σύγχρονόν του. Πρβλ. M, J. Lagrange, *Critique textuelle du Nouveau—Testament*, τόμ. II, σελ. 493, 497, 498. (Perret).

(1) Δὲν εἶναι ἀδύνατον τὸ ὅτι ὁ Αὐγουστίνος εἶχεν ἐν προκειμένῳ ὑπ' ὄψει τοῦ ἀντίρρησιν τινα τοῦ Πορφυρίου ἐναντίον τῆς ἐνσαρκώσεως: Διατὶ ὁ Χριστὸς ἦλθε τόσον ἀργὰ εἰς τὸν κόσμον; Διατὶ ἐστέρησεν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ εὐεργετήματος τῆς ἀποκαλύψεως; Διατὶ ἐπέτρεψε ν' ἀπολεσθοῦν ἄνευ προστασίας πολυάριθμοι ψυχαί; (Perret).

(2) Ψαλμ. ΟΒ'. 28.

ὅπου εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐσκέφθη τὸ τέλος ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐφαίνοντο εἰς αὐτὸν εὐτυχεῖς κατὰ τὴν ἀποπλανητικὴν ἔρευνάν του. Ἐνόησε δὲ τότε ὅτι κατὰ τὴν ἀνύψωσίν των ἐκρημνίσθησαν, ἐξηφανίσθησαν λόγῳ τῶν ἀδίκων πράξεών των, καὶ ὅτι τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐφημέρου εὐδαιμονίας των κατήνησε δι' αὐτοὺς ὅπως τὸ ὄνειρον ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀποτόμως ἀφυπνιζόμενος, εὐρίσκεται ἐστερημένος τῶν ψευδῶν ἀπολαύσεων, πὺν εἶχε ἴδει εἰς τὸν ὕπνον του. Ὅπως δὲ εἰς τὴν γῆιν πολίτειαν ἐδῶ κάτω εἶχον πλήρη συναίσθησιν τοῦ μεγαλείου των: «ὥσει ἐνύπνιον ἐξεγειρομένου, Κύριε, ἐν τῇ πόλει σου τὴν εἰκόνα αὐτῶν ἐξουθενώσεις» ⁽¹⁾.

Ὅπως δὲποτε δεικνύει πόσον πλεονεκτικὸν ἦτο τὸ νὰ μὴν ἀναμένη καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς παρὰ ἀπὸ τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ, ὅστις κατέχει εἰς τὴν ἐξουσίαν Του τὰ πάντα «Κᾶγὼ ἐξουθενωμένος καὶ οὐκ ἔγνων κτηνώδης ἐγενόμην παρὰ σοί» ⁽²⁾. Κτηνώδης ἐγενόμην, δηλαδή χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῶ, διότι παρὰ Σοῦ ὥφειλα νὰ ζητήσω τὰ δῶρα ἐκεῖνα, τὰ μὴ δυνάμενα νὰ εἶναι κοινὰ μὲ ἐκεῖνα τῶν ἀσεβῶν. Ὅταν τοὺς ἔβλεπα νὰ κατέχουν τόσων μεγάλῃν ἀφθονίαν ἀγαθῶν, ἐφρόνουν, ὅτι Σὲ εἶχα ὑπηρετήσῃ εἰς μάτην, ἀφοῦ τὰ τοιαῦτα ἀγαθὰ ἦσαν ὁ κλῆρος ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δὲν Σὲ ὑπηρετήσαν. Ἐν τούτοις εἶμαι πάντοτε μαζί Σου, διότι, καὶ ὅταν ἐπόθουν τὰ τοιαῦτα ἀγαθὰ, δὲν ἀπετάθην πρὸς ἄλλους θεοὺς. Τοιοῦτοτρόπως, συνεχίζει ὁ προφήτης: «ἐκράτησας τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς μου καὶ ἐν τῇ βουλῇ σου ὠδήγησάς με καὶ μετὰ δόξης προελάβου με» ⁽³⁾, ὥς ἐὰν ἀνῆκον εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ὅλα τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα, ἢ ἀπόλαυσις τῶν ὁποίων, μεταδοθεῖσα εἰς τοὺς ἀσεβεῖς, τὸν εἶχε σχεδὸν συγκλονήσει. «Τί γάρ μοι ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ παρὰ σοῦ τί ἠθέλησα ἐπὶ τῆς γῆς;» ⁽⁴⁾

Κατηγορεῖ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ φρικιᾷ διὰ τὴν συμπεριφορὰν του εὐλόγως, διότι, ἐνῶ κατεῖχε ἓνα τόσο μεγάλο ἀγαθὸν εἰς τὸν οὐρανόν, —ὅπως ἀντελήφθη βραδύτερον— ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Θεόν του ἐπὶ τῆς γῆς προσωρινά, εὐθραυστα ἀγαθὰ καὶ μίαν τρόπον τινὰ τελματώδη εὐδαιμονίαν. «Ἐξέλιπεν ἡ καρδία μου καὶ ἡ σὰρξ μου, ὁ Θεὸς τῆς καρδίας μου». ⁽⁵⁾ Ἀκούετε μίαν εὐ-

⁽¹⁾ Ψαλμ. ΟΒ' 20,

⁽²⁾ Ψαλμ. ΟΓ, 22.

⁽³⁾ Ψαλ. ΟΓ, 24.

⁽⁴⁾ Ψαλμ. ΟΓ, 23.

⁽⁵⁾ Ψαλμ. ΟΓ, 26.

τυχῇ πτώσιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐγκατελείπονται τὰ πράγματα ἐδῶ κάτω πρὸς ὀπόκτησιν τῶν ἀγαθῶν εἰς τὰ ὕψη ἐκεῖ. «Ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου»⁽¹⁾. Καὶ ἄλλαχοῦ: «Ἐκλείπει εἰς τὸ σωτηριὸν σου ἡ ψυχὴ μου εἰς τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα»⁽²⁾. Ἐν τούτοις, μολονότι ὠμίλει περὶ ἀμφοτέρων τῶν πτώσεων, δηλαδὴ περὶ τῆς πτώσεως τῆς καρδίας καὶ τῆς σαρκός, δὲν προσέθεσε: «Θεὲ τῆς καρδίας μου καὶ τῆς σαρκός μου», παρὰ μόνον: «Θεὲ τῆς καρδίας μου». Διότι ἡ σὰρξ λαμβάνει τὴν κάθαρσιν αὐτῆς ἀπὸ τὴν καρδίαν. «Καθάρισον πρῶτον τὰ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρὸν»⁽³⁾.

Ἐν συνεχείᾳ λέγει, ὅτι μερίς του εἶναι ὁ Θεός. Ὅχι ὅσα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύονται, ἀλλ' Αὐτὸς ὁ Ἰδιος: «Ὁ Θεὸς τῆς καρδίας μου καὶ ἡ μερίς μου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα»⁽⁴⁾. Διότι ἐξ ὅλων τῶν ἀγαθῶν, τῶν προσφερομένων εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀνθρώπων, αὐτὸς ἠθέλησε νὰ ἐκλέξῃ αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Θεόν. Ἰδού, λέγει, «οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται, ἐξωλόθρευσας πάντα τὸν πορνεύοντα ἀπὸ σοῦ»⁽⁵⁾, δηλαδὴ ὅλους τοὺς «πορνεύοντας» εἰς πολλοὺς θεοὺς.

Τέλος ἐπαναλαμβάνομεν τὴν φράσιν ἐκείνην, χάριν τῆς ὁποίας ἀνεφέραμεν τοὺς ἄλλους στίχους: «τὸ προσκολληῖσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθὸν ἐστίν». Ἡ τοιαύτη λοιπὸν ἔνωσις θὰ εἶναι πλήρης, ὅταν ἀπελευθερωθῇ ὅ,τι πρέπει ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του.

Ἦδη ἦλθεν ἡ ὥρα, καθὼς λέγει ἐν συνεχείᾳ, ν' ἀναθίσωμεν εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἐλπίδα μας. Διότι λέγει ὁ Ἀπόστολος: «τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν· ἐλπίς δὲ βλεπομένη οὐκ ἔστιν ἐλπίς· ὁ γὰρ βλέπει τις, τοῦτο καὶ ἐλπίζει; εἰ δὲ ὁ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα»⁽⁶⁾, Ἦδη στηριζόμενοι ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐλπίδος, ἃς ἀκολουθήσωμεν τὴν παραίνεσιν τοῦ ψαλμωδοῦ καὶ ἃς γίνωμεν καὶ ἡμεῖς, ἀναλόγως τῶν ἀσθενῶν μέσων μας, ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ κήρυκες, ἐξαγγέλλοντες τὴν βούλησίν Του καὶ ἀναπέμποντες ὕμνους εἰς τὴν δόξαν καὶ τὴν χάριν Του. «Τίθεσθαι, λέγει, ἐν τῷ Κυρίῳ τὴν

---

(1) Ψαλα. ΠΓ, 3.

(2) Ψαλμ. ΡΙΗ, 81.

(3) Ματθ. ΚΓ, 26.

(4) Ψαλμ. ΟΒ' 26.

(5) Ψαλμ. ΟΒ' 27.

(6) Ρωμ. Η, 24.

ἐλπίδα μου», καὶ προσθέτει: «τοῦ ἐξαγγεῖλαι με πάσας τὰς αἰνέσεις σου ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών» (¹). Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς δοξασμένης πολιτείας τοῦ Θεοῦ, τῆς πολιτείας δηλονότι ἐκείνης, πὺν γνωρίζει καὶ τιμᾷ τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεόν· περὶ τῆς πολιτείας ἐκείνης, πὺν ἀνήγγειλαν οἱ ἅγιοι ἄγγελοι, οἱ ὅποιοι μᾶς ἐκάλεσαν ν' ἀποτελέσωμεν καὶ ἡμεῖς μέρος τῆς καὶ νὰ γίνωμεν ἐκεῖ συμπολῖται τῶν ἀγγέλων. Δὲν θέλουν νὰ τοὺς λατρεύωμεν ὡς θεοὺς, ἀλλὰ νὰ λατρεύωμεν μετ' αὐτῶν ἐκεῖνον, πὺν εἶναι ὁ Θεός των καὶ ὁ Θεός μας. Δὲν θέλουν νὰ τοὺς προσφέρωμεν θυσίας, ἀλλὰ νὰ εἴμεθα μετ' αὐτῶν μιὰ θυσία εἰς τὸν Θεόν.

Κατὰ ταῦτα, ὅστις κρίνει τὰ θέματα αὐτὰ ἐλευθέρως καὶ ὄχι μὲ πείσμα κακόβουλον, εἶναι βέβαιος, ὅτι οἱ ἀθάνατοι αὐτοὶ μισαῖοι, οἱ ὅποιοι, μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς φθονοῦν. — (διότι, ἐὰν ἐγνώριζαν τὸν φθόνον, θὰ ἦσαν εὐδαίμονες;) — μᾶς ἀγαποῦν καὶ θέλουν νὰ εἴμεθα, ὅπως αὐτοί, εὐτυχεῖς, πρὸς τοῦτο δὲ μᾶς παρέχουν τὴν συνδρομὴν των μὲ μεγαλύτερον ζῆλον καὶ μεγάλην δραστηριότητα, ὅταν δοξάζωμεν μετ' αὐτῶν ἕνα καὶ μόνον Θεόν, Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, παρὰ ἐὰν τιμῶμεν αὐτοὺς τοὺς ἰδίους διὰ προσφορᾶς θυσιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΤ'.

Ὁ Πορφύριος διατάζει νὰ ὁμολογήσῃ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ νὰ καταδικάσῃ τὴν λατρείαν τῶν δαιμόνων.

Δὲν τὸ γνωρίζω, ἀλλὰ μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ Πορφύριος ἠσθάνετο ἑαυτὸν δειλὸν καὶ ἐνώπιον τῶν φίλων του θεουργῶν. Διότι ἐγνώριζε μὲν αὐτά, τὰ ὅποια εἶπα, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμα νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς θέσεις του κατὰ τῆς λατρείας τῶν πολλῶν θεῶν. Ἐξ ἄλλου εἶπεν, ὅτι ὑφίστανται δύο εἴδη ἀγγέλων: οἱ ἄγγελοι, οἱ κατερχόμενοι ἐδῶ κάτω καὶ ἐξαγγέλλοντες εἰς τοὺς θεουργοὺς ἀνθρώπους τὰ θεῖα πράγματα, καὶ οἱ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι ἐπὶ τῆς γῆς ἀποκαλύπτουν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸν Πατέρα, τὸ μεγαλεῖόν του καὶ τὸ βάθος του.

Διὰ ν' ἀσχοληθῶμεν μὲ τοὺς ἀγγέλους τούτους, ἡ ἀποστολὴ τῶν ὁποίων ἔγκειται εἰς τὸ ν' ἀποκαλύπτουν τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, θὰ πιστεύσωμεν, ὅτι θέλουν νὰ μᾶς καθυποτάξουν εἰς ἄλλους καὶ οὐχὶ εἰς Ἐκεῖνον, τὴν βούλησιν τοῦ ὁποίου ἐξαγγέλλουν; Διὸ καὶ ὁ Πλατωνικὸς μας, αὐτὸς ὁ ἴδιος μᾶς συμβουλευ-

---

(¹) Ρωμ. Η', 24 καὶ ἐφ.

ει λίαν εὐλόγως μᾶλλον νὰ τοὺς μιμούμεθα παρὰ νὰ τοὺς ἐπικαλούμεθα. Κατὰ ταῦτα, δὲν πρέπει νὰ φοβούμεθα, ὅτι οἱ μακάριοι καὶ ἀθάνατοι αὐτοὶ ἄγγελοι ὑποτεταγμένοι εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεόν, προσβάλλονται διὰ τὸ ὅτι δὲν προσφέρομεν εἰς αὐτοὺς θυσίας. Διότι, ὅ,τι γνωρίζουν ὀφειλόμενον εἰς τὸν Θεόν, ἢ μετὰ τοῦ ὁποίου ἐνωσις ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονίαν των, εἶναι δυνατόν νὰ θελήσουν, ὅπως προσφέρεται καὶ εἰς αὐτούς, εἴτε κατ' εἰκόνα εἴτε εἰς τὴν διὰ συμβόλων ἀπεικονιζομένην πραγματικότητα; Οἱ ὑπερφίαλοι καὶ δυστυχεῖς δαίμονες ἔχουν αὐτὴν τὴν ἱταμότητα, οὐδὲν δὲ ἀπέχει ἀπ' αὐτοὺς περισσότερον ἀπὸ τὴν εὐσεβῆ θέλησιν νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὸν Θεόν. Διὰ νὰ δυνηθῶμεν ν' ἀποκτήσωμεν καὶ ἡμεῖς τὸ διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθόν, πρέπει νὰ μᾶς προστατεύῃ ἡ εἰλικρινὴς εὐμένεια τῶν Ἀγγέλων, νὰ μὴν ἰδιοποιοῦνται ὅ,τι θὰ μᾶς καθίστα ὑποτελεῖς αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ μᾶς ἐξαγγέλλουν πολλῶ μᾶλλον Ἐκεῖνον, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ὁποίου θὰ ἐνωθῶμεν ἐν εἰρήνῃ μετ' αὐτῶν.

Διατί τρέμεις ἀκόμη, ὦ φιλόσοφε, καὶ φοβεῖσαι νὰ ὑψώσης ἀνενδοιάστως τὴν φωνὴν ἐναντίον τῶν δυνάμεων ἐκείνων, ποὺ ζηλοτυποῦν τὰς ἀληθινὰς ἀρετὰς καὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τὰ δῶρα; Ἦδη διέκρινες τοὺς ἀγγέλους, τοὺς ἐξαγγέλλοντας τὴν βούλησιν τοῦ Πατρὸς, ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες, δελεαζόμενοι ἄγνοῶ ὑπὸ ποίας τέχνης, κατέρχονται πρὸς τοὺς θεουργοὺς. Διατί ἐξακολουθεῖς ἀκόμη νὰ τοὺς τιμᾷς, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἐξαγγέλλουν θεῖα πράγματα; Ποῖα θεῖα πράγματα ἡμποροῦν νὰ ἐξαγγείλουν οἱ μὴ ἐξαγγέλλοντες τὴν Βούλησιν τοῦ Πατρὸς; Ἀναμφιβόλως εἶναι αὐτὰ τὰ ἴδια πνεύματα, τὰ ὁποῖα ἕνας φθονερός ἐδέσμευσε μὲ τὴν κατάραν του, διὰ νὰ τὰ ἐμποδίσῃ, ὅπως ἀποκοθάρουν μίαν ψυχὴν, χωρὶς ὃ ἐραστής τοῦ Ἀγαθοῦ ἄνθρωπος, ὃ ποιῶν τὴν κάθαρσιν ταύτην, νὰ δυνηθῇ ν' ἀπαλλάξῃ τὰ πνεύματα ταῦτα ἀπὸ τὰς ἀλύσεις των καὶ τ' ἀποκαταστήσῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν δυνάμιν των. Ἀμφιβάλλεις ἀκόμη, ὅτι πρόκειται περὶ πανούργων δαιμόνων, ἢ προσποιεῖσαι, ὅτι τὸ ἀγνοεῖς, ἐπειδὴ δὲν θέλεις νὰ προσβάλῃς τοὺς θεουργοὺς, διαφθορεῖς τῆς περιεργείας, τῶν ὁποίων τοὺς ὀλεθρίους παραλογισμοὺς ἐπιδοκιμάζεις ὥς κάτι ἀγαθόν; Καὶ τὴν δυνάμιν ταύτην ἢ μᾶλλον αὐτὴν τὴν μολυσματικὴν νόσον, τὴν φθονεράν, τὴν κυρίαρχον, — μὰ πῶς νὰ τὴν ὀνομάσω; — τὴν δούλην μᾶλλον — ὅπως τὴν ἐκλαμβάνεις καὶ σὺ — τῶν ζηλοτύπων τολμᾷς νὰ ἐξυψώσης ὑπεράνω τοῦ ἀέρος καὶ μέχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ νὰ τῆς δώσης θέσιν διακριτικὴν μεταξὺ τῶν θεῶν σας, ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν ἀστρικῶν θεῶν ἢ μᾶλλον νὰ κηλιδώσῃς καὶ τὰ ἄστρα μὲ αὐτὰς τὰς φρικαλεότητας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὁ Πορφύριος ἀποδίδει καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς θεοὺς τὰ ἀνθρώπινα πάθη. Γίνεται διαπρύσιος κῆρυξ τῶν δαιμόνων.

Πόσον ἀνθρωπιστικωτέρα καὶ ἀνεκτικωτέρα εἶναι ἡ πλάνη τοῦ Ἀπουληίου ⁽¹⁾ τοῦ συναδέλφου σου εἰς τὸν Πλατωνισμόν, ὅστις ἀποδίδει εἰς μόνους τοὺς δαίμονας τοὺς κατοικοῦντας ὑπὸ τὴν σελήνην—καίτοι σέβεται αὐτοὺς—τὴν πρόκλησιν τῶν νοσηρῶν παθῶν καὶ τῶν βασάνων τοῦ πνεύματος, ἐνῶ, πραγματευόμενος περὶ τῶν ὑπερτάτων θεῶν τοῦ οὐρανοῦ, τῶν ἐχόντων τὰ ἐνδιαιτήματα αὐτῶν εἰς τὰς αἰθερίας ἐκτάσεις, εἴτε τῶν ὁρατῶν, θεῶν ποὺ ἔβλεπε ν' ἀπαστρέπτουν πρὸ τῶν ὀμμάτων, ὅπως ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ οἱ ἄλλοι ἀστέρες οἱ εἰς τοὺς ἰδίους χώρους κείμενοι, εἴτε τῶν ἀοράτων θεῶν τὴν ὑπαρξιν τῶν ὁποίων ἐφαντάζετο, ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν κόθε δυνατὴν ἐπιχειρηματολογίαν, διὰ ν' ἀπομακρύνῃ ἀπ' αὐτῶν τὴν κηλίδα ἐσωτερικῶν διαταραχῶν.

Ὅχι. Δὲν ἔμαθες ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς Χαλδαίους διδασκάλους σου νὰ ἐξαίρῃς καὶ νὰ τοποθετῇς τὰ ἐλαττώματα τῶν ἀνθρώπων μέχρι τῶν ὑψηλοτέρων ἢ ἐμπύρων σημείων τοῦ κόσμου, μέχρι τῶν οὐρανίων ἐκτάσεων, ἵνα οἱ θεοὶ σὰς δύνανται ν' ἀποκαλύπτουν θεῖα πράγματα εἰς τοὺς θεουργοὺς. Ἐν τούτοις, συνεπεία τῆς ζωῆς τῆς διανοήσεώς σου, θέτεις τὸν ἑαυτόν σου ὑπεράνω τῶν θείων πραγμάτων αὐτῶν. Φρονεῖς, ὅτι, σύ, ὡς φιλόσοφος, δὲν ἔχεις διόλου ἀνάγκην ἀποκαθάρσεων διὰ τῆς θεουργικῆς τέχνης. Καὶ ὅμως τὰς συνιστᾶς εἰς ἄλλους, ὡς ἐὰν ἤθελες νὰ πληρώσῃς τὴν ὀφειλὴν εἰς τοὺς διδασκάλους σου, προσελκύων ὅλους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἤμποροῦν νὰ εἶναι φιλόσοφοι, εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν ἐν λόγῳ ἐνεργειῶν, περὶ τῶν ὁποίων γνωρίζεις, ὅτι εἶναι τελείως ἀνωφελεῖς προσωπικῶς διὰ σέ, δεδομένου ὅτι εἶσαι ἄξιος δι' ἀνωτέραν δρᾶσιν. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἀμφίβολον. Ὅσοι δὲν δύνανται ν' ἀποκτήσουν τὴν φιλοσοφικὴν ἀρετὴν, ἰδανικὸν δύσκολον καὶ ἀνέφικτον διὰ τοὺς πλείστους, ἐπιζητοῦν, στηριζόμενοι εἰς τὴν αὐθεντίαν σου, θεουργοὺς, ἱκανοὺς ν' ἀποκαθάρουν βεβαίως ὅχι τὴν νοητικὴν, ἀλλὰ τουλάχιστον τὴν πνευματικὴν ψυχὴν των, ⁽²⁾ ἐπειδὴ δὲ οἱ

⁽¹⁾ De Deo Socratis XII.

⁽²⁾ Περὶ τῆς νοητικῆς Ψυχῆς (anima intellectualis) καὶ τῆς πνευματικῆς ψυχῆς (anima spiritualis), βλ. Πολιτ. ι', θ'.

μὴ δυνάμενοι νὰ φιλοσοφοῦν εἶναι οἱ πολυαριθμότεροι, ἰδοὺ ὅτι ἀναγκάζεσαι ν' ἀπευθύνης πρὸς διδασκάλους ἐκτὸς νόμου καὶ σκοτεινοὺς περισσότερα πρόσωπα παρ' ὅσα στέλλεις εἰς τὰς Πλατωνικὰς σχολάς. Διότι οἱ δαίμονες μεταμορφούμενοι εἰς θεοὺς τοῦ αἰθέρος, οἱ ἀκάθαρτοι δαίμονες, τῶν ὁποίων ἔγινες κῆρυξ, καὶ ὁ ἄγγελος σοῦ ὑπεσχέθησαν, ὅτι οἱ ἀποκαθαρθέντες εἰς τὴν πνευματικὴν ψυχὴν αὐτῶν διὰ τῆς θεουργικῆς τέχνης, χωρὶς νὰ ἐπανεέλθουν εἰς τὸν Πατέρα, — τοῦτο εἶναι ἀληθές, — θὰ κατοικήσουν ὑπεράνω τῶν ἐναερίων ἐκτάσεων πλησίον τῶν θεῶν τοῦ αἰθέρος.

Μυσαροὶ ἐξωφρενισμοί, εἰς τοὺς ὁποίους κωφεύει τὸ τεράστιον ἐκεῖνο πλῆθος, τὸ ὁποῖον ἦλθε ν' ἀπαλλάξῃ ὁ Χριστὸς ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν δαιμόνων. Εἰς τὸν Χριστὸν εὐρίσκουν τὴν εὐσπλαγχνικωτέραν ἀποκάθαρσιν τῆς διανοίας, τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος, ὅλων ὁμοῦ. Διότι αὐτὸς περιεβλήθη ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον, αὐτὸς ποὺ ἦτο ἀναμάρτητος, διὰ νὰ θεραπεύσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν πανώλην τῶν ἁμαρτιῶν. Εἶθε νὰ τὸν εἶχες γνωρίσει καὶ νὰ εἶχες στηρίξῃ τὴν πίστιν σου, διὰ νὰ θεραπευθῇς, εἰς τὸν Χριστόν, ὅστις δὲν ἀπογοητεύει, μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν ἀρετὴν σου, ἀνθρωπίνην, εὐθραυστον, ἀσθενῆ, ἢ εἰς τὴν ὀλεθρίαν περιέργειάν σου ! Δὲν θὰ σὲ ἐξηπάτα ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον οἱ χρησμοὶ σας, ὅπως γράφεις καὶ σὺ ὁ ἴδιος, ἀναγνωρίζουν ὡς ἅγιον καὶ ἀθάνατον ⁽¹⁾. Ἐκεῖνον περὶ τοῦ ὁποίου ὁ μεγαλύτερος τῶν ποιητῶν, ὡς ποιητὴς προφανῶς, ὁμιλεῖ σκιαγραφῶν τὴν εἰκόνα ἄλλης τινὸς προσωπικότητος, ἀλλὰ μετ' ἀπολύτου ἀληθείας, ἐὰν τις θελήσῃ νὰ συσχετίσῃ, τὸ χωρίον τοῦτο πρὸς τὸν Χριστόν ;

« Ὑπὸ τὴν καθοδήγησίν σου, καὶ ἂν ἀκόμη ὑπολείπωνται ἵχνη τινὰ ἐγκληματικὰ ἰδικά μας, θὰ παραμείνουν ἄνευ συνεπειῶν, αἱ δὲ γαῖαι θ' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν αἰώνιον τρομοκρατίαν των » ⁽²⁾. Διότι θέλει νὰ εἴπῃ δι' αὐτοῦ, ὅτι, λόγῳ τῆς ἀσθενοῦς φύσεώς μας, ἀκόμη καὶ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι ἐναρετώτατος καὶ δίκαιος, ἐμφιλοχωροῦν, ἐὰν ὅχι ἐγκληματικαὶ πράξεις, τοῦλάχιστον ἵχνη ἐγκλήματος, τὰ ὁποῖα δύναται

---

(1) Οἱ χαλδαῖκοι χρησμοὶ δὲν φαίνεται, ὅτι ὑπαινίσσονται τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρὸβλ. Kroll, Realencyclopädie v. Pauly u. Wissowa III, 2045. Ὡστε ὁ Πορφύριος δὲν εὔρεν εἰς αὐτοὺς τίποτε ἀναφερόμενον εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Εἰς ἓν ὅμως τῶν νεανικῶν ἔργων του: « Ἡ φιλοσοφία τῶν Χρησμῶν » κάμνει μνείαν χρησμῶν τινῶν σχετικῶν πρὸς τὸν Χριστόν.

(2) Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri Inrita perpetua solvent formidine terras. Βιργ. Αἰν. IV, 13 κ. ἐφ.

ν' ἀποσβέση μόνον ὁ Σωτὴρ, ὡς πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ στίχοι οὗτοι ἀποτελοῦν κατηγορηματικὸν τεκμήριον. Εἶναι πράγματι φανερόν, ὅτι ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῆς ἐπινοήσεως τοῦ Βιργιλίου. Τοῦτο ὑποδεικνύει αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰς τὸν τέταρτον στίχον τῆς Ἑκλογῆς ἐκείνης, ὅπου λέγει: «ἰδοὺ ἔφθασεν ὁ τελευταῖος αἰὼν, ὁ προαναγγελθεὶς ἀπὸ τὴν προφητείαν τῆς Κύμης»⁽¹⁾, ἀπ' ὅπου προκύπτει, ὅτι ὁ ποιητὴς εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ὁμιλεῖ συμφώνως πρὸς τὴν Κυμαίαν Σιβύλλαν.

Οἱ θεουργοὶ ὅμως ἢ μᾶλλον οἱ δαίμονες, οἱ ψευδῶς ἀποκαλύπτοντες τὰς ἐμφανίσεις καὶ τὰς μορφὰς τῶν θεῶν, μακρὰν τοῦ ν' ἀποκαθαίρουσιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, τὸ μολύνουν μὲ τὰς ἀποπλανητικὰς παρουσιάσεις των καὶ τὰς ματαίας ἐκείνας μορφάς, διὰ τῶν ὁποίων μᾶς φενακίζουν καὶ μᾶς ἐξαπατοῦν. Ἀλλὰ καὶ πῶς ν' ἀποκαθάρουν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα αὐτοί, ἐφ' ὅσον καὶ τὸ ἰδικόν των πνεῦμα εἶναι ἀκάθαρτον; Διότι ἐὰν δὲν ἦτο τοιοῦτο, δὲν θὰ ἐδεδεσμεύοντο ἀπὸ τὰς ἐπιδόξας ἐνὸς ζηλοτύπου, ὁ δὲ φόβος δὲν θὰ τοὺς ἔκαμνε νὰ παρεμποδίσουν, ἢ μία ζηλοτυπία ἀνάλογος ν' ἀρνηθοῦν τὸ ἀποπλανητικὸν εὐεργέτημα, τὸ ὁποῖον ἐφαίνοντο, ὅτι εὗρίσκοντο ἐπὶ τοῦ σημείου νὰ παρὰσχουν. Ἀρκεῖ νὰ σὲ ἀκούωμεν νὰ λέγῃς, ὅτι ἡ θεουργικὴ ἀποκάθαρσις δὲν δύναται ν' ἀποκαθάρῃ τὴν νοητικὴν ψυχὴν, δηλαδὴ τὸ λογικὸν μέρος τοῦ ψυχικοῦ μας βίου, καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ σὲ ἀκούωμεν νὰ ὁμολογῇς, ὅτι ἡ πνευματικὴ ψυχὴ, δηλαδὴ τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ψυχῆς, ποὺ εἶναι κατώτερον τῆς νοήσεώς μας καὶ τὸ ὁποῖον διατείνεισαι, ὅτι διὰ τῆς θεουργικῆς τέχνης δύναται ν' ἀποκαθαρθῇ δὲν ἡμπορεῖ νὰ καταστῇ διὰ τῆς θεουργίας ἀθάνατον καὶ αἰώνιον. Ὁ Χριστὸς ὅμως ἐπαγγέλλεται τὴν αἰωνίαν ζωὴν, διὸ καὶ ὁ κόσμος πρὸς μεγάλην ἀναμφιβόλως ἀγανάκτησίν σας, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πρὸς μεγάλην ἐκπληξίν καὶ κατάπληξίν σας σπεύδει πρὸς Αὐτόν.

Ἀλλὰ πῶς Σύ, Πορφύριε, δὲν ἀνεσκεύασες τὰς πλάνας, ὅπου βυθίζονται οἱ ἐνθερμοὶ τῆς θεουργίας ὁπαδοί; Δὲν ἰσχυρίσθης, ὅτι διὰ τῶν σκοτεινῶν καὶ μωρῶν δογμάτων οἱ θεουργοὶ ἐξα-

---

(1) Ultima Cumaei venit iam carminis aetas. Κύμη, (Cumae), πόλις τῆς Καμπανίας. Cumaea Sibylla, Κυμαία Σιβύλλα. Εἰς τὸν Ἰερὸν Αὐγουστίνον ἐφάνη, ὅτι ὁ Βιργίλιος ἀποδίδει, ποιητικῇ ἀδείᾳ, εἰς ἄλλο πρόσωπον τὰς προφητικὰς αὐτὰς λέξεις, ποὺ ἐδανείσθη ἀπὸ τὴν Σιβύλλαν καὶ αἱ ὁποῖαι φαίνονται ἐφαρμοζόμεναι τελείως εἰς τὸν Χριστόν.

Εἰς τὴν CCLVIII ἐπιστολὴν τοῦ ὁ Αὐγουστίνος δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα τοῦ ὅτι ἡ Σιβύλλα ἔσχε τὸν ὁραματισμὸν ἢ μᾶλλον ποιὰν τινε ἀποκάλυψιν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν κόσμον.

πατοῦν πολλὰ πρόσωπα καὶ ὅτι ἡ μεγαλυτέρα πλάνη ἔγκειται εἰς τὸ νὰ ἐξορμᾷ κανεῖς πρὸς τοὺς ἡγεμόνας καὶ τοὺς ἀγγέλους (ad principes angelosque) διὰ θυσιῶν καὶ προσευχῶν; Ἀλλὰ διατί αἱ τοιαῦται ὁμολογίαι, ἐφ' ὅσον ἀφ' ἑτέρου, ὥς ἐὰν ἤθελες νὰ ἐμποδίσῃς νὰ πιστεύσουν ὅτι ἔχασες τὸν κόπον σου διδάσκων ὅλα αὐτά, στέλλεις τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τοὺς θεουργοὺς διὰ ν' ἀποκαθάρουν τὴν πνευματικὴν ψυχὴν ἐκείνων, ποὺ δὲ ζοῦν συμφώνως πρὸς τὴν νοητικὴν ψυχὴν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἀνακολουθίαι τοῦ Πορφυρίου εἰς τὸ περὶ ἀποκαθάρσεως δόγμα του.

Στέλλεις λοιπὸν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὴν βεβαιότεραν πλάνην καὶ δὲν αἰσχύνεσαι δι' αὐτὸ τὸ ἔγκλημά σου, σὺ ὁ διακηρύσσων τὸν ἔρωτά σου πρὸς τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Ἄν ἀγαποῦσες τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σοφίαν εἰλικρινῶς καὶ πιστῶς, θὰ ἐγνώριζες τὸν «Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν» ⁽¹⁾ ἀντὶ ν' ἀναπηδᾷς ⁽²⁾, πεφυσιωμένος ἀπὸ μίαν ματαίαν ἐπιστήμην ἐνώπιον τῆς σωτηρίου ταπεινοφροσύνης του.

Καὶ ὅμως ὁμολογεῖς, ὅτι καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ πνευματικὴ ψυχὴ δὲν δύναται μὲν ν' ἀποκαθαρθῇ, χωρὶς νὰ προσφύγῃ τις εἰς τὰς θεουργικὰς ἐνεργείας, εἰς τὰς τελετὰς ἐκεῖνας, ποὺ ἔλαβες τὸν κόπον νὰ διδαχθῇς, ἀλλὰ τοῦτο δύναται νὰ συμβῇ διὰ τῆς ἀρετῆς τῆς ἐγκρατείας. Κάπου μάλιστα λέγεις, ὅτι αἱ τελεταὶ αὗται δὲν ἐξυψώνουν τὴν ψυχὴν μετὰ θάνατον, ὥστε δὲν ἡμποροῦν νὰ παρὰσχουν κάποιαν ὠφέλειαν οὔτε εἰς τὴν ψυχὴν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν σὺ ὀνομάζεις πνευματικὴν. Καὶ ὅμως, κατὰ τοῦτον ἡ ἐκείνον τὸν τρόπον, δὲν ὁμιλεῖς περὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν καὶ δὲν ἐπανέρχῃς εἰς αὐτὰ ἀδιαλείπτως, χωρὶς ἄλλον λόγον, πιστεύω, παρὰ διὰ νὰ δείξῃς τὴν ἔκτασιν τῶν γνώσεών σου καὶ διὰ ν' ἀρέσῃς εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι εἶναι περιέργοι νὰ μανθάνουν

---

(1) Α' Κορίνθ. α', 24.

(2) Τὸ ῥῆμα *resiliisses* εἰς τὴν φράσιν: «*Tumore inflatus vanae scientiae resiliisses*» εἶναι δυσαπόδοτον. *Resilio* (*re-salio*) σημαίνει ἀναπηδᾶν, πάλιν πηδᾶν, πηδᾶν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὑποχωρῶ εἰς τὰ ἐπάνω: *rana in lacum resilit*, (ὁ βάτραχος ἀναπηδᾷ πάλιν εἰς τὴν λίμνην. || *resilio ab aliquare* ἀφίσταμαι, ἀπέχω τινός. || συστέλλομαι ἐλαττώνομαι μειοῦμαι.

τὴν ἄσκησιν παρανόμων ἐνεργειῶν, ἣ διὰ τὴν γίνῃς καὶ σὺ στόχος περιεργείας. Εὐτυχῶς λέγεις, ὅτι ἡ θεουργικὴ τέχνη εἶναι τρομακτικὴ· ὅτι οἱ κανόνες τῆς καὶ αὐταὶ αἱ ἐνεργεαὶ τῆς τὴν καθιστοῦν ἐπικίνδυνον. Εἴθε τὴν βοήθησιν ὁ Θεός, ὅπως οἱ δυστυχισμένοι θνητοὶ ἀκούουν τοῦλάχιστον τὰς παρατηρήσεις σου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, εἰς τρόπον ὥστε τὴν μὴ πλησιάζουν τὴν ἄβυσσον, ἐτοίμην τὴν τοὺς καταβροχθίσῃ. Λέγεις βεβαίως, ὅτι ἡ ἀμάθεια καὶ αἱ εἰς αὐτὴν παρομαρτοῦσαι κακίαι δὲν δύνανται ν' ἀποκαθαίρωνται διὰ τῶν τοιούτων τελετῶν, ἀλλὰ μόνον διὰ τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος, δηλαδή διὰ τῆς διανοίας ἢ τῆς νοήσεως (*mentem sive intellectum*) τοῦ Πατρὸς, ἣτις γνωρίζει τὴν βούλησίν Του. Ἀλλὰ δὲν γνωρίζεις, ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ὁ Χριστός. Σὺ τὸν περιφρονεῖς πράγματι λόγῳ τοῦ σώματος, ποὺ ἔλαβε ἀπὸ μίαν γυναῖκα, καὶ λόγῳ τῆς αἰσχύνης τοῦ σταυροῦ. Ἡ θαυμαστὴ σοφία σου, περιφρονοῦσα καὶ ἀποστρεφομένη τὰ εἰτελῆ γεγονότα ταῦτα, δὲν συσπειροῦται προφανῶς παρὰ εἰς τὰ ὕψη. Ὡς πρὸς Αὐτόν, οὗτος πραγματοποιεῖ τὴν πρόρρησιν τῶν ἁγίων προφητῶν ἐν προκειμένῳ: «ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν κρύψω» ⁽¹⁾. Ὅ,τι χάνει, ὥς πρὸς αὐτούς, δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ σοφία του, αὐτὴ τὴν ὁποίαν αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔχει δώσει, ἀλλ' ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἰδιοποιοῦνται οἱ στερούμενοι τῆς ἰδικῆς Του. Ὡστε, ἀφοῦ ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην τὸ προφητικὸν τεκμήριον τοῦτο ὁ Ἀπόστολος συνεχίζει ὡς ἀκολουθῶς: «ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τούτου; ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κυρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας· ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν· ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ, καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ» ⁽²⁾.

⁽¹⁾ Η' σ. ΚΗ', 14.

⁽²⁾ Ἀπὸ τοὺς στίχους τούτους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Α. Κορίνθ. α', 19 καὶ ἐφεξῆς) λείπουν αἱ κάτωθι φράσεις τοῦ κειμένου ἀπὸ τὴν ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου ἀναγεγραφομένην λατινικὴν περικοπὴν: « ἡ μ ε ῖ ς δ ἐ κ η ρ ὕ σ σ ο μ ε ν Χ ρ ι σ τ ὸ ν ἐ σ τ α υ ρ ω μ ἔ ν ο ν Ἰ ο υ δ α ῖ ο ι ς μ ἔ ν σ κ ἄ ν δ α λ ο ν, ἔ λ λ η σ ι δ ἐ μ ω ρ ῖ α ν, α ὗ τ ο ῖ ς δ ἐ τ ο ῖ ς κ λ η τ ο ῖ ς Ἰ ο υ δ α ῖ ο ι ς τ ε καὶ Ἑ λ λ η σ ι Χ ρ ι σ τ οῦ Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν ».

Ἴδου ὅ,τι αὐτοὶ περιφρονοῦν ὡς παραφροσύνην καὶ ἄδυναμίαν, πιστεύοντες ἑαυτοὺς σοφοὺς καὶ ἰσχυροὺς ἐκ τῶν ἰδίων των κεφαλαίων. Τὸ μυστήριον ὁμως τοῦτο εἶναι τὸ μυστήριον τῆς χάριτος, τὸ ὁποῖον θεραπεύει τοὺς ἀδυνάτους, ὅταν οὗτοι δὲν κομπάζουν ὑπεροπικῶς διὰ τὴν ψευδῇ εὐδαιμονίαν των, ἀλλὰ μᾶλλον ὁμολογοῦν ταπεινῶς τὴν πραγματικὴν ἀθλιότητά των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Ὁ Πορφύριος ὁμολογεῖ τὰς ἀρχὰς τῆς χάριτος, ἀλλ' ἀποκρούει τὸ δόγμα τῆς ἐνσαρκώσεως.

Ὅμιλεῖς, ὦ Πορφύριε, περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸν ὁποῖον καλεῖς διάνοιαν ἢ νόησιν τοῦ Πατρὸς, ἐπίσης ὁμιλεῖς περὶ ἐκείνου, ποὺ εὐρίσκεται μετὰ τῶν δύο, ὑποθέτομεν δὲ ὅτι ἐννοεῖς τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα. Κατὰ τὴν συνήθειάν σας, τοὺς χαρακτηρίζεις ὡς τρεῖς Θεούς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ παρὰ τὴν ἑτερόδοξον φρασεολογίαν σας ὡς καὶ διὰ μέσου τῶν πέπλων μιᾶς λεπτεπιλέπτου φαντασίας, βλέπετε τὸν σκοπόν, πρὸς τὸν ὁποῖον κατατείνετε. Πλὴν ὁμως, τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ ἀμεταβλήτου Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τὸ μυστήριον τοῦτο, διὰ τοῦ ὁποίου ἐσώθημεν, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὰς πραγματικότητας ἐκείνας, ποὺ εἶναι ἀντικείμενον τῆς πίστεώς μας ἢ τοῦλάχιστον μέρος τῆς διανοίας μας, δὲν θέλετε νὰ τὴν παραδεχθῆτε σεῖς. Τοιουτοτρόπως βλέπετε μὲν κατὰ τι μέτρον, ἀναμφιβόλως ἐξ ἀποστάσεως καὶ μὲ ὀμιχλώδεις ὀφθαλμοὺς τὴν πατρίδα, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ διημερεύωμεν, ἀλλ' ἀπομακρύνεσθε, περιπλανώμενοι, παρὰ πολὺ μακρὰν ἀπὸ τὴν ὁδόν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ βαδίζωμεν.

Καὶ ὁμως ὁμολογεῖς τὴν πραγματικότητα τῆς χάριτος, ἐφ' ὅσον λέγεις, ὅτι μόνον εἰς ὀλίγους ἐδόθη τὸ νὰ φθάνουν μέχρι τοῦ Θεοῦ μὲ τὰς δυνάμεις τῆς διανοίας των. Δὲν ὁμιλεῖς περὶ τῆς τυχούσης ἐπιθυμίας ἢ τῆς θελήσεως ὀλίγων θνητῶν, ἀλλ' ὅταν λέγῃς, ὅτι «ἐδόθη», ὁμολογεῖς ἀναμφιβόλως τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ ἀνθρώπου. Μεταχειρίζεσαι μάλιστα τὴν λέξιν ταύτην κατὰ τρόπον σαφέστερον εἰς τὸ χωρίον, ὅπου, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, ἰσχυρίζεσαι σὺ ὁ ἴδιος ἀδιστακτῶς, ὅτι κατὰ τὴν ζωὴν ταύτην ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει κανένα μέσον, ὅπως φθάσῃ εἰς τὴν τελειότητα τῆς σοφίας, ἀλλ' ὁμως ὅτι οἱ ζῶντες συμφώνως πρὸς τὴν νόησίν των δύνανται νὰ λάβουν ἐκ τῆς Προνοίας καὶ τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ μετὰ θάνατον πᾶν ὅ,τι ἐλλείπει διὰ τὴν τελειώσιν των.

Ὡ! Ἐὰν εἶχες γνωρίσει τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Ἰησοῦ

Χριστοῦ, τοῦ Κυρίου μας· ἐὰν εἶχες δυνηθῇ νὰ ἴδῃς ἐν τῇ ἐν-
σαρκώσει του ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου λαμβάνει ψυχὴν καὶ σῶμα
ἀνθρώπου, τὸ ὑπεροχώτερον ἀριστούργημα τῆς χάριτος!—Μὰ
τί νὰ γίνῃ; Ξεύρω ὅτι εἰς μάτην ὁμιλῶ πρὸς νεκρόν εἰς μάτην
καθόσον ἀφορᾷ ἐσὲ προσωπικῶς. Ἴσως ὅμως νὰ μὴ ὁμιλῶ εἰς
μάτην δι' ἐκείνους, ποὺ σὲ θαυμάζουν· δι' ἐκείνους, οἱ ὅποιοι
παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸν ζῆλον τῆς σοφίας, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν
εἶναι ἡ ποιότης της, ἢ ἀπὸ τὴν περιέργειαν διὰ τὰς τέχνας ἐκεί-
νας, τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ διδαχθῇς· δι' ἐκείνους ποὺ σὲ
ἀγαποῦν διὰ τὴν τάσιν των πρὸς τὴν σοφίαν ταύτην, ἴσως λέγω,
δὲν σὲ ἐλέγχω εἰς μάτην διὰ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς. Ἡ χάρις
τοῦ Θεοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους κατὰ
τρόπον καταλληλότερον, διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην των,
παρὰ εἰς τὴν ἐνέργειαν ἐκείνην, ὅπου ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ,
παραμένων εἰς ἑαυτὸν ἀμετάβλητος, περιεβλήθη προσωπικῶς
τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἐδώρησεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς πα-
ρεμβάσεως ἐνὸς ἀνθρώπου τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης του, ἵνα διὰ
τῆς ἀγάπης ταύτης οἱ ἄνθρωποι ἔλθουν πρὸς αὐτόν,—τὸν ἄλλοτε
τόσον ἀπομεμακρυσμένον,—τὸν ἀθάνατον οἱ θνητοί, πρὸς τὸν
ἀμετάβλητον οἱ μεταβαλλόμενοι, πρὸς τὸν δίκαιον οἱ ἀσεβεῖς,
πρὸς τὸν πανευδαίμονα οἱ δυστυχησμένοι. Ἐπειδὴ δὲ ἐνεφύσησεν
εἰς τὴν φύσιν ἡμῶν τὸν πόθον πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν
ἀθανασίαν, ἰδοὺ ὅτι, παραμένων εἰς τὴν μακαριότητα καὶ περι-
βληθεὶς τὴν θνητὴν ἀνθρωπίνην σάρκα, ὅπως παράσχῃ εἰς ἡμᾶς
ὅ,τι ποθοῦμεν, μᾶς ἐδίδαξε διὰ τῶν παθῶν του νὰ περιφρονοῦ-
μεν ὅσα φοβούμεθα.

Πλὴν ὅμως, διὰ νὰ δυνηθῇτε νὰ ἐνστερνισθῇτε τὴν ἀλή-
θειαν ταύτην, θὰ πρέπει νὰ εἰσθε ταπεινοί, ἀλλ' ἡ ταπεινοφρο-
σύνη εἶναι ἀρετὴ δυσκόλως δυναμένη νὰ πείσῃ τὰς ὑπεροπτικὰς
κεφαλὰς σας. Διότι τί τὸ ἀπίστευτον δι' ὑμᾶς πρὸ παντός, τὰ
δόγματα τῶν ὁποίων θὰ ἔπρεπε νὰ σᾶς διαθέσουν εἰς τὴν πίστιν
ταύτην; Τί τὸ ἀπίστευτον, ὅταν ἡμεῖς λέγωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς πε-
ριεβλήθη ἓνα σῶμα ἀνθρώπινον καὶ μίαν ἀνθρωπίνην ψυχὴν;
Καὶ ὅμως ἔχετε περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μίαν τόσον ὑψηλὴν
ἰδέαν, ὥστε νὰ τὴν θεωρῇτε δυναμένην νὰ εἶναι ὁμοούσιος πρὸς
τὴν νόησιν τοῦ Πατρὸς, εἰς τὴν ὁποίαν σεῖς ἀναγνωρίζετε τὸν
Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Τί λοιπὸν τὸ ἀπίστευτον εἰς τὸ ὅτι ἐγένετο κατὰ
τρόπον ἀνέκφραστον καὶ ἰδιότυπον ἀποδεκτὴ μία νοητικὴ ψυχὴ
διὰ τὴν σωτηρίαν τόσων ἀνθρώπων; Τὸ σῶμα συνεδέθη μὲ τὴν
ψυχὴν, ὅπως ὑπάρξῃ ἓνας ἄνθρωπος κατὰ τὴν πλήρη καὶ ὁλο-
κληρωμένην τῆς λέξεως σημασίαν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον μανθάνο-
μεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἰδίας φύσεώς μας. Ἐὰν τοῦτο δὲν ἦτο γεγονὸς
τῆς πλέον κοινῆς πείρας μας, θὰ μᾶς ἐφαίνετο ἀσφαλῶς πολὺ πε-

ρισσότερον ἀπίστευτον, διότι, καίτοι πρόκειται περὶ τῆς ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπινου μὲ τὸ θεῖον, τοῦ μεταβαλλομένου μὲ τὸ ἀμετάβλητον, θὰ ἔπρεπε μὲ μικροτέραν πρoσπάθειαν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἔνωσιν ἐνὸς πνεύματος μεθ' ἐνὸς ἄλλου πνεύματος ἢ, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὰς λέξεις, πὺν εἶναι τόσον συνήθεις εἰς ὑμᾶς, ἐνὸς ἀσωμάτου μεθ' ἐνὸς ἀσωμάτου, παρὰ τὴν ἔνωσιν ἐνὸς σώματος μεθ' ἐνὸς ἀσωμάτου.

Ταράττεσθε διὰ τὴν ἀσυνήθη σύλληψιν τοῦ σώματος τούτου εἰς τοὺς κόλπους μιᾶς παρθένου; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ σᾶς ταράσῃ, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον νὰ σᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὸ νὰ ἐνστερνισθῆτε τὸ εὐσεβὲς δόγμα, ὅτι ἓνα θαυμάσιον πλάσμα γεννᾶται κατὰ τρόπον θαυμάσιον. Ἡ μήπως σᾶς ἐκπλήττῃ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ σῶμα ἄρπαγὲν ὑπὸ τοῦ θανάτου (*morte depositum*) καὶ μεταμορφωθὲν ὑπὸ τῆς Ἀναστάσεως, ἄφθαρτον καὶ ἀθάνατον γενόμενον, μετήχθῃ εἰς τὰ ὕψη; (1). Ἴσως εἶναι αὐτό, πὺν δὲν θέλετε νὰ πιστεύετε, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Πορφύριος εἰς τὰ βιβλία του, ἀκριβῶς εἰς ἐκεῖνα, ἀποσπάσματα τῶν ὁποίων ἀνέφερα, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα γράφων περὶ τῆς ἐπανόδου τῆς ψυχῆς, συνιστᾷ τόσον συχνὰ ν' ἀποφεύγωμεν κάθε εἶδος σώματος, ἐὰν θέλωμεν, ὅπως ἡ ψυχὴ παραμένῃ πανευδαίμων μετὰ τοῦ Θεοῦ; Ἀλλὰ μᾶλλον ἔπρεπε νὰ διορθώσῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος τὸ δόγμα τοῦτο, δεδομένου ὅτι συμμερίζεσθε μετ' αὐτοῦ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ὁρατοῦ τούτου κόσμου, τῆς μεγάλης αὐτῆς σωματικῆς μάζης, γνώμας αὐτόχρημα ἐξωφρενικᾶς. Διότι, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ Πλάτωνος, λέγετε, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἓνα ὄν ζωντανὸν καὶ μάλιστα ὄν ζωντανὸν εὐτυχέστατον, ἐπίσης λέγετε ὅτι εἶναι ἀθάνατον τὸ ὄν τοῦτο. Πῶς λοιπὸν νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἡ κοσμικὴ ψυχὴ δύναται ταυτοχρόνως νὰ μὴ ἀποσπᾶται ποτὲ ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ νὰ μὴ παύῃ νὰ εἶναι εὐτυχῆς, ἐὰν πρέπει, διὰ νὰ εἶναι πράγματι τοιαύτη, ν' ἀποφεύγῃ κάθε εἶδος σώματος; Ἐξ ἄλλου ἀναγνωρίζετε εἰς τὰ βιβλία σας, ὅτι ὁ ἥλιος, πὺν μᾶς φωτίζει, καὶ οἱ ἄλλοι ἀστέρες εἶναι σώματα, ὁλόκληρος δὲ ὁ κόσμος συμφωνεῖ, καὶ δὲν διστάζει νὰ τὸ διαπιστώνη καὶ νὰ τὸ λέγῃ. Ἀλλὰ προσθέτετε ἐν ὀνόματι μιᾶς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν πιστεύετε βαθυ-

---

(1) Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν παραδέχοντο οἱ Ἑθνικοί, ἦτο τὸ δόγμα τῆς ἀναστάσεως τῆς σαρκός. Ὁ Πορφύριος εἰς τὴν κατὰ τῶν Χριστιανῶν πραγματείαν του προβαίνει εἰς λεπτομερῆ κριτικὸν ἔλεγχον τοῦ δόγματος τούτου. (Πρβλ. 94, Harnack καὶ Labriole, *La Réaction païenne*, σελ. 276—278.)

τέραν, ὅτι εἶναι ζῶντα πλάσματα, εὐδαιμονέστατα καί, μετὰ τῶν σωμάτων, τὰ ὅποια βλέπομεν, ἀθάνατα. Διατί λοιπόν, ὅταν σᾶς κηρύττουν τὴν χριστιανικὴν πίστιν, λησμονεῖτε ἢ προσποιεῖσθε, ὅτι ἀγνοεῖτε τὰ δόγματα, τὰ ὅποια ὑποστηρίζετε καὶ διδάσκετε καθημερινῶς; Ποῦ ὀφείλεται ἡ ἄρνησίς σας νὰ εἰσθε χριστιανοὶ λόγῳ ἀντιλήψεων, πὺν εἶναι ἰδικαί σας, καὶ ὅτι μᾶς κατακρίνετε ἐν προκειμένῳ; Ναὶ ποῦ ὀφείλεται, ἐὰν μὴ εἰς τὸ ὅτι ὁ Χριστὸς ἦλθε ταπεινῶς καὶ σεῖς εἰσθε ὑπερφίαλοι;

Τί θὰ εἶναι τὸ σῶμα τῶν Ἀγίων εἰς τὴν ἀνάστασιν, εἶναι ἓνα σημεῖον, πὺν δύνανται νὰ ἐξετάσῃν ὁπωσδήποτε λεπτομερῶς μόνον ἄνθρωποι εἰδικῶς ἐγκύψαντες εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν χριστιανικῶν Γραφῶν. Πάντως εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι θὰ εἶναι αἰώνιον, καθὼς ἀκριβῶς ὁ Χριστὸς παρέσχε τυπικὸν παράδειγμα ἐν προκειμένῳ.

Ἀλλά, οἷονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ σῶμα τοῦτο, ὅπως ἰσχυρίζονται: ἀπολύτως ἀφθαρτον καὶ ἀθάνατον, ἀνίκανον νὰ ἐμποδίξῃ τὴν ψυχὴν νὰ συνενοῦται μετὰ τοῦ Ὑψίστου, καθὼς ἀκριβῶς σεῖς τοποθετεῖτε εἰς τοὺς οὐρανίους χώρους ἀθάνατα σώματα ὄντων, τῶν ὁποίων ἡ εὐδαιμονία τυγχάνει ἀθάνατος, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ποῦ στηρίζετε, ὅστερ' ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὴν γνώμην, ὅτι ἡ εὐδαιμονία μας ἔχει ὡς ὄρον ἀπαραίτητον τὸ ν' ἀποφεύγωμεν κάθε εἶδος σώματος; Ἡ γνώμη αὕτη μᾶς κάμνει νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι ἀποφεύγετε τὴν χριστιανικὴν πίστιν διὰ λόγους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὀρθοῦς. Πράγματι ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον ἤδη ἀνέφερα: ὁ Χριστὸς εἶναι ταπεινός, σεῖς εἰσθε ὑπερόπται. Ἡ ἴσως ἐντρέπεσθε νὰ διορθώνη κανεῖς τὰ σφάλματά σας; Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ εἶναι ἀκόμη ἐλάττωμα τῶν ὑπερηφάνων. Προφανῶς διὰ τοὺς σοφοὺς εἶναι ἐντροπὴ νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν Σχολὴν τοῦ Πλάτωνος, διὰ νὰ εἰσέλθουν εἰς ἐκείνην τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὴν Σχολὴν Ἐκείνου, τὸ πνεῦμα τοῦ ὁποίου, διδάσκον κάποιον ἀπλοῦν ἁμαρτωλόν, τὸν ἔμαθε νὰ σκέπτεται καὶ νὰ λέγῃ: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν» (¹). Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἁγίου τούτου Εὐαγγελίου τοῦ κατὰ Ἰωάννην καλουμένου. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ στίχοι, τοὺς ὁποίους ἓνας Πλατωνι-

(¹) Ἰωάν. σ'. 1—5.

κός, — ὅπως ἠκούσαμεν συχνὰ νὰ τὸ διηγῆται ὁ ἅγιος γέρων Σιμπλικιανός, ὁ ὁποῖος κατόπιν, ὡς ἐπίσκοπος, προΐστατο τῆς Ἐκκλησίας τῶν Μεδιολάνων, — ἠθέλησε νὰ γραφοῦν μὲ χρυσᾶ γράμματα καὶ νὰ τοποθετηθοῦν εἰς ὅλους τοὺς ναοὺς εἰς ἐμφανὲς μέρος. Ἀλλὰ ἰδοὺ ὅτι διὰ τοὺς ὑπερηφάνους ὁ Θεός, ὁ μέγας διδάσκαλος ἔχασε ὁλόκληρον τὸ κῦρὸς Του, διότι «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν». Δι' αὐτοὺς τοὺς δυστυχησμένους δὲν ἀρκεῖ τὸ νὰ εἶναι ἀσθενεῖς, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπερηφανεύωνται διὰ τὴν ἀσθενειάν των καὶ νὰ ἐρυθριοῦν ἐξ ἐντροπῆς διὰ τὰ φάρμακα, πὺν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τοὺς θεραπεύσουν. Διότι ὅ,τι ἀποκοῦν δὲν τοὺς ἀνυψώνει, ἀλλὰ καθιστᾷ βαρυτέραν τὴν πτώσιν των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Διατί ὁ Πορφύριος δὲν ἠθέλησε νὰ διορθώσῃ τὰ δόγματά του, ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν συμφωνοῦν μὲ τὸ γεγονὸς τῆς ἐνσαρκώσεως ;

Ἐφ' ὅσον ἐκρίθη ὡς ἀσέβαια τὸ νὰ διορθώσῃ κανεὶς τὰ δόγματα τοῦ Πλάτωνος μετὰ τὸν θάνατόν του, διατί ὁ Πορφύριος διώρθωσε πολλὰ σπουδαῖα σημεῖα εἰς αὐτὰ τὰ δόγματα; Ὁ Πλάτων — τοῦτο εἶναι βέβαιον — ἔγραψεν, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων μετὰ θάνατον ἐπανέρχονται εἰς τὴν γῆν εἰσερχόμεναι ἀκόμη καὶ εἰς σώματα ζώων ⁽¹⁾. Τὴν θέσιν ταύτην ὑπεστήριξε καὶ ὁ Πλωτῖνος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Πορφυρίου. Ὁ Πορφύριος ὅμως τὴν ἀπέρριψε καὶ οὐχὶ ἄνευ λόγου. Κατ' αὐτὸν αἱ ψυχαὶ ἐπανέρχονται εἰς σώματα ἀνθρώπων, προφανῶς ὅχι εἰς αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ σώματά των, ἀλλ' εἰς ἄλλα νέα σώματα ⁽²⁾. Προφανῶς ἠσχύνετο νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν παλαιὰν θέσιν, φοβούμενος, μήπως ἢ μητέρα, ἐπανερχομένη εἰς μίαν ἡμίονον, χρησιμεύσῃ ὡς ὑποζύγιον εἰς τὸ τέκνον της, ἀλλὰ δὲν ἠσχύνετο νὰ διακηρύξῃ τὴν θέσιν, ὅτι ἢ μητέρα ἐπανερχομένη εἰς τὸ σῶμα μιᾶς κορασίδος, διατρέχει τὸν

---

(1) Πρόκειται περὶ τοῦ δόγματος τῆς μετεμψυχώσεως, τὸ ὁποῖον διέπει πρὸ παντὸς ὁλόκληρον τὴν Ἰνδικὴν φιλοσοφίαν καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν λογοκρατικὸν Βουδδισμόν, καθὼς καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν τῶν Αἰγυπτίων.

(2) Πλατ. Φαῖδρος 249. — Φαίδων 81, Ε. Τίμαιος, 42. ρ. Πολιτ. X, 618. — Πλωτ. Ἐννεάδες, III, IV, 2.

κίνδυνον νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν υἱόν-της! Πόσον ὠραιότερον καὶ εὐσεβέστερον θὰ ἦτο νὰ πιστεύωμεν ὅ,τι μᾶς ἐδίδαξαν οἱ ἅγιοι ἄγγελοι καὶ οἱ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ προφηταί, ἐν συνεχείᾳ δὲ νὰ πιστεύωμεν εἰς Ἐκεῖνον, τὸν ὅποιον ἐκήρυξαν Σωτῆρα οἱ κήρυκες αὐτοῦ, προαναγγέλλοντες τὴν ἔλευσίν Του, καὶ τέλος εἰς τοὺς Ἀποστόλους, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον καὶ οἱ ὅποιοι ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον εἰς ὁλόκληρον τὴν ὑφήλιον. Πόσον λέγω, θὰ ἦτο ὠραιότερον καὶ εὐγενέστερον νὰ πιστεύῃ κανεὶς εἰς αὐτὰ παρὰ εἰς τὴν ἐπάνοδον τῆς ψυχῆς εἰς διάφορα σώματα. Πόσον ὠραιότερον καὶ εὐγενέστερον, θὰ ἦτο νὰ πιστεύωμεν εἰς μίαν καὶ μόνην ἐπάνοδον τῆς ψυχῆς εἰς τὸ ἴδιον σῶμά της! Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ Πορφύριος, καθὼς εἶπα, ὑποστηρίζει, κατόπιν μιᾶς σημαντικῆς διορθώσεως εἰς τὸ παραδεδομένον δόγμα ⁽¹⁾ ὅτι αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ ἔχουν τοῦλάχιστον κατὰ τὴν πᾶσιν των τὴν πεποίθησιν, ὅτι θὰ ἐπανέλθουν εἰς ἀνθρώπινα σώματα καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ κρημνίσῃ τὰ ζωώδη δεσμοτήριά των.

Λέγει ἐπίσης, ὅτι ὁ Θεὸς ἔπεμψε τὰς ψυχὰς εἰς τὸν κόσμον ⁽²⁾ ὅπως, μανθάνουσαι τὰ κακὰ τὰ ἐμφιλοχωροῦντα εἰς τὴν

⁽¹⁾ Τῆς μετεμψυχώσεως.

⁽²⁾ Τὸ χωρίον «Deum animam mundo dedisse» δὲν εἶναι σαφές. Ἀλλά, κατὰ τὸν Perret, εἶναι δύσκολον νὰ μεταφράσωμεν «Ὁ Θεὸς ἔδωκε μίαν ψυχὴν εἰς τὸν κόσμον», ἀκριβῶς διότι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου δέον νὰ παραμένῃ αἰωνίως συνηνωμένη μετὰ τοῦ σώματος, καὶ νὰ μὴ τὸ ἐγκαταλείπῃ ποτὲ ἐπανερχομένη εἰς τὸν Πατέρα. (Πρβλ. Πολιτ. Γ', ηθ'). Ἐκ τῶν συμφραζομένων προκύπτει, ὅτι προκειται ἐνταῦθα μᾶλλον περὶ τῶν ἀνθρώπινων ψυχῶν. Ἀλλ' ὁ Πορφύριος, ὁ ὅποιος ἦτο πιστὸς ὁπαδὸς τοῦ δόγματος τῆς μετεμψυχώσεως, δὲν ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτόν, ὅπως καὶ δὲν θὰ ἀπεκήρυττε, καθὼς λέγει ὁ Αὐγουστίνος, τὴν Πλατωνικὴν ὀρθοδοξίαν. Ἡ ἰδέα τοῦ Πορφυρίου φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ ἀκόλουθος: Συμφώνως πρὸς τὰς προθέσεις τοῦ Πατρὸς, ἡ ψυχὴ ἔπρεπε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν πειρὰν της, διὰ νὰ μὴν ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν σωμάτων καὶ νὰ καταστῇ ἱκανή, ὅπως ἐνωθῇ ὀριστικῶς μετὰ τὸν Θεόν. Αὐτὸ θὰ ἔκαμναν οἱ σοφοί. Αἱ μετεμψυχώσεις θὰ ἐπεφυλάσσοντο διὰ τοὺς ἄφρονες καὶ θὰ προωρίζοντο εἰς τὸ νὰ παρέχουν εἰς αὐτοὺς ἐκάστοτε τὴν δυνατότητα νὰ βελτιοῦνται, νὰ ἐξυποῦνται. Τὸ δόγμα τοῦτο δὲν εἶναι ὀλιγώτερον πλατωνικὸν (πρβλ. Γοργία ν, 526 C, Φαίδωνα 114 C.) παρὰ ἐκεῖνο ποὺ ὁμιλεῖ περὶ ἐνὸς αἰωνίου κύκλου τῆς ψυχῆς μεταξὺ τῆς γῆτινς ζωῆς καὶ τοῦ ὑπερέραν.

ὕλην, ἐπανερχονται εἰς τὸν Πατέρα καὶ ὅπως μὴ ἔρχονται πλέον εἰς ἐπαφήν μετὰ τῶν σωμάτων κηλιδούμεναι. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ παρὰ τινα πλάνην—(ἡ ψυχὴ ἐδόθη εἰς τὸ σῶμα μᾶλλον διὰ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, δὲν θὰ ἐμάνθανε δὲ τὸ κακόν, ἔαν δὲν τὸ διέπραττε)—εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, λέγω,—καὶ εἶναι σπουδαῖον τὸ ζήτημα—ὁ Πορφύριος διώρθωσε τὴν γνώμην τῶν λοιπῶν φιλοσόφων κατὰ τὸ ὅτι ἀνεγνώρισεν, ὅτι ἡ ψυχὴ, ἅπασι ἀπαλλασσομένη ἀπὸ ὅλα τὰ κακὰ καὶ μετὰ τοῦ Πατρὸς ἐγκαθισταμένη, οὐδέποτε πλέον θὰ ὑπέφερεν ἀπὸ τὰ κακὰ τοῦ κόσμου τούτου. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἀνέτρεψεν ὁλοσχερῶς τὸ Πλατωνικὸν δόγμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ὑπάρχει συνεχὴς μετάβασις ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἀπὸ τῆς ζωῆς εἰς τὸν θάνατον ⁽¹⁾. Κατὰ τὸν Πορφύριον εἶναι ἐσφαλμένη ἡ γνώμη,—ὡς διατείνεται ὁ Βιργίλιος ⁽²⁾, ἀκολουθῶν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸν Πλάτωνα,—ὅτι αἱ ψυχαί, κατευθυνόμεναι εἰς τὰ Ἡλύσια Πεδία μετὰ τὴν ἀποκάθαρσίν των,—τὸ ὄνομα Ἡλύσια Πεδία σημαίνει ποιητικῶς τὰς ἀπολαύσεις τῶν μακαρίων—ἀποστέλλονται εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ τῆς Λήθης, δηλαδὴ εἰς τὴν λησμοσύνην ⁽³⁾, ὅπως ἀπλλασσόμενοι πάσης ἀναμνήσεως, βλέπουν ἐκ νέου τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰ ὕψη καὶ ποθοῦν τὴν ἐπάνοδόν των εἰς τὰ σώματα.

Ὁ Πορφύριος, πολὺ ὀρθῶς ποιῶν, ἀπέκρουσε τὸ δόγμα τοῦτο, διότι πράγματι εἶναι μωρία νὰ πιστεύῃ τις ὅτι εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ὑπερέραν, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ εἶναι εὐτυχής, παρὰ μόνον ἂν διαπιστωθῇ ὅτι εἶναι αἰωνία, αἱ ψυχαὶ θρηνοῦν τὴν κηλίδωσιν τῶν φθαρτῶν σωμάτων καὶ ποθοῦν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν κατοικίαν, των διὰ νὰ ἐπανεέλθουν εἰς τὰ σώματα, ὡς ἔαν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὑπερταίης ἀποκαθάρσεως ἦτο ἡ ἀνανέωσις τῆς ἐπιθυμίας ἐκείνου, ποὺ κηλιδώνει. Διότι, ἂν μία πλήρης ἀποκάθαρσις συνεπάγεται τὴν λήθην ὅλων

(1) Πορβλ. Πλατ. Φαίδ. 70 C. καὶ ἐπέκεινα.

(2) «Scilicet iuniores supera et convexa revisant

Rursus et incipient in corpora velle reverti».

Βιργιλ. Αἰν. VI, 150.

(3) Μεγαλειώδης εἰκονικὴ ἀναπαράστασις τῆς ἀφίξεως τῆς ψυχῆς εἰς τὸν Ἄδην ὀφείλεται εἰς τὸν χρωστῆρα τοῦ Ἑλβετοῦ ζωγράφου Böeklin : «ἡ Ν ἡ σ ο ς τ ὶ ν Ν ε κ ρ ὶ ν». Ἡ ψυχὴ, λευχείμων παρθένος, αἰθερίως ἐξαῦλωμένη, φέρεται ἐπὶ τοῦ ἀκατίου τοῦ Χάρωνος εἰς τὸ ἐνδιαίτημα τῶν ψυχῶν. Τὸ εἰς τὸν θαυμάσιον τοῦτον πίνακα ἀπεικονιζόμενον περιβάλλον ἔχει ὑποβλητικωτάτην μεγαλοπρέπειαν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀπελπιστικῶς μακάβριον ἀτμόσφαιραν.

τῶν κακῶν, καὶ ἂν ἀφ' ἑτέρου ἢ λήθῃ τῶν κακῶν γεννᾷ τὸν πό-
 θον διὰ τὰ σώματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων αἱ ψυχαὶ θὰ περιπλακοῦν
 ἐκ νέου εἰς τὰ κακά, τότε ἡ δυστυχία θὰ εἶναι ὁ καρπὸς τῆς ὑψί-
 στης εὐδαιμονίας, ἡ μωρία τῆς σοφίας καὶ ἡ ἀκαθαρσία τῆς
 ὑπερτάτης ἀποκαθάρσεως. Ἐξ ἄλλου δὲν δημιουργεῖ ἐκεῖ κάτω
 τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ψυχῆς ἢ ἀλήθεια, ὅσον καὶ ἂν εἶναι μικρᾶς
 διαρκείας, δοθέντος ὅτι ἐκεῖ κάτω πρέπη καὶ ἐξαπατᾶται διὰ νὰ
 εἶναι εὐτυχής. Διότι δὲν θὰ εἶναι εὐτυχής χωρὶς ἀσφάλειαν. Διὰ
 νὰ εἶναι ὅμως ἀσφαλής, θὰ πρέπη νὰ πιστεύῃ ἑαυτὴν πλανω-
 μένη, αἰωνίως εὐδαίμονα, διότι κάποτε θὰ ἐλέλθῃ καὶ ἡ δυστυ-
 χία ἐπίσης. Ἐκεῖνος, ἡ χαρὰ τοῦ ὁποίου προέρχεται ἐκ πεπλανη-
 μένης πίστεως, πῶς θὰ χαίρῃ διὰ τὴν ἀλήθειαν; Ὁ Πορφύριος
 τὸ εἶδε πολὺ καλὰ, διὸ καὶ ἀπεφάνθη, ὅτι ἡ ἀποκαθαρθεῖσα
 ψυχὴ ἐπανερχεται πρὸς τὸν Πατέρα, ὅπως μὴ μολυνθῇ ποτὲ ἐκ
 τῆς ἐπαφῆς τῶν κακῶν. Ὡστε Πλατωνικοὶ τινες ἠπατήθησαν
 πιστεύσαντες εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τοῦ κύκλου τούτου, ὅπου
 οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὰ κακά παρὰ διὰ νὰ ἐπα-
 νέλθουν εἰς ταῦτα. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο ἀληθὲς τοῦτο, εἰς τί θὰ
 ἐχρησίμευε νὰ τὸ γνωρίζωμεν; Μήπως ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν
 οἱ Πλατωνικοὶ τολμοῦν νὰ κρίνουν ἑαυτοὺς ἀπὸ ἡμᾶς προτιμη-
 τέους, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν ἤδη εἰς αὐτὴν τὴν
 ζωὴν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αὐτοὶ εἰς μίαν ζωὴν καλυτέραν, ὄντες
 σοφώτατοι καὶ ἐξηγνισμένοι, ἔπρεπε ν' ἀγνοοῦν, νὰ παραγνωρί-
 ζουν ὁλοσχερῶς, διὰ νὰ εἶναι εὐδαίμονες; Ἐὰν εἶναι ἀνόητον
 καὶ ἐξωφρενικὸν νὰ ὁμιλῶμεν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, θὰ ἔπρεπε
 προφανῶς νὰ προκρίνωμεν τὴν γνώμην τοῦ Πορφυρίου ἀπὸ
 ἐκείνην τῶν φιλοσόφων, ποὺ ἀποδίδουν εἰς τὴν ψυχὴν κυκλικὰς
 κινήσεις, ὅπου ἐκάστοτε μακαριότης καὶ ἀθλιότης ἐναλλάσσονται.
 Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἴδου ἕνα Πλατωνικὸς, ποὺ χωρίζεται
 ἀπὸ τὸν Πλάτωνα διὰ νὰ τὸν διορθώσῃ. Ἴδου ὅτι ὁ Πορφύ-
 ριος εἶδεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ ὁ μέγας φιλό-
 σοφος. Ἴδου ὅτι ὁ Πορφύριος, κατώτερος ἑνὸς τόσον μεγαλοφυ-
 οῦς διδασκάλου, δὲν ἐδίστασε νὰ τὸν διορθώσῃ, προτιμήσας ἀπὸ
 τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀλήθειαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

**Ἀνακολουθεῖαι τῶν Πλατωνικῶν, ἀρνούμενων νὰ παραδεχθῶν
 τῆς ψυχῆς τὴν δημιουργίαν.**

Διατί λοιπὸν ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις
 τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνίκανοι νὰ διερευνοῦν; Δὲν πρέπει νὰ πι-

στεύσωμεν μάλλον τὴν Θεότητα, πού μᾶς λέγει, ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ ἢ ψυχὴ, ὁμοίᾳ ἐδῶ μὲ πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει δὲν εἶναι συναιώνιος μετὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι ἐπλάσθη καὶ ἐλήφθη ἐκ τοῦ μηδενός;

Οἱ Πλατωνικοί, διὰ τὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν κατὰ τῆς πίστεως ταύτης, εἶναι βέβαιοι, ὅτι προσῆγον μίαν ἱκανοποιητικὴν ἀπόδειξιν, ἰσχυριζόμενοι, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ εἶναι αἰώνιον εἰς τὸ μέλλον, ἂν δὲν ὑπῆρξε τοιοῦτο εἰς τὸ παρελθόν. Ἐν τούτοις ὁ Πλάτων, ὁμιλῶν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν θεῶν ἐκείνων, περὶ τῶν ὁποίων λέγει, ὅτι τοὺς ἐδημιούργησεν εἰς τὸν κόσμον ὁ Θεός, γράφει ὅτι εἶναι δημιουργημένα ὄντα καὶ ὅτι ἔχουν μίαν ἀρχήν. Πλὴν ὁμως διατείνεται, ὅτι δὲν ἔχουν τέλος ⁽¹⁾ καὶ ὅτι διὰ τῆς ἐπιδράσεως κραταιᾶς τινος βουλήσεως τοῦ δημιουργοῦ των ὑφίστανται αἰωνίως. Ἀναμφιβόλως οἱ Ἑθνικοὶ εὗρον ἓνα μέσον πρὸς κατανόησιν τῶν προλεχθέντων: δὲν πρόκειται, λέγουν, περὶ ἀρχῆς τινος ἐν τῷ χρόνῳ, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀρχῆς προοδευτικῆς τινος κινήσεως πρὸς τὸ εἶναι (ὑποκαταστάσεως). «Ἐάν, λέγουν, ἓνα πόδι ἔχη χαράχθῃ ἐπάνω εἰς τὴν σκόνην ἀπὸ πάσης αἰωνιότητος, τὸ ἵχνος του θὰ ἐφαίνετο ἐκεῖ ἐπάνω αἰωνίως, οὐδεὶς δὲ θὰ ἀμφίβαλλεν, ὅτι τὸ ἵχνος αὐτὸ ἐχαράχθη ἀπὸ ἓνα πόδι ἀνθρώπινον, τὸ ἓνα δὲ δὲν θὰ ἦτο προγενέστερον τοῦ ἄλλου, καίτοι τὸ ἐν ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ ἑτέρου. Τοιουτοτρόπως, λέγουν, ὁ κόσμος καὶ οἱ θεοί, οἱ ἐν αὐτῷ δημιουργηθέντες, ὑπῆρξαν πάντοτε, δεδομένου ὅτι εἶναι αἰώνιος ὁ δημιουργὸς των, καὶ ὁμως οἱ θεοὶ ἐδημιουργήθησαν» ⁽²⁾.

Ἀλλά, ἐὰν ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ψυχὴ, θὰ ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ἡ κακοδαιμονία της; Ἐὰν ὁμως κάτι, πού δὲν ὑφίστατο ἀπὸ πάσης αἰωνιότητος, ἔλαβεν ὑπαρξιν ἀπὸ μιᾶς ὁρισμένης στιγμῆς, διατί θὰ ἦτο ἀδύνατον αὐτὴ αὕτη ἡ αἰωνιότης νὰ ὑπῆρξεν ἀπὸ μιᾶς ὁρισμένης στιγμῆς, χωρὶς νὰ ἔχη ὑπάρξει προηγουμένως; Τέλος ἡ εὐδαιμονία της, ⁽³⁾ αὐτὴ ἐπίσης, ἣτις ὀφείλει, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, νὰ ἐδραιωθῇ ἀφοῦ λάβει τὴν πεῖραν ὅλων τῶν κακῶν, καὶ ἀφοῦ μείνει σταθερὰ μέχρι τέλους, δὲν ἤρχισε καὶ αὐτὴ ἀπὸ μίαν ὁρισμένην στιγμὴν; Καὶ ὁμως θὰ ὑπάρχη πάντοτε αὐτὴ ἡ εὐδαιμονία, μολονότι προηγουμένως δὲν ὑφίστατο;

Δὲν μένει λοιπὸν τίποτε ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴν ἐπιχειρηματολογίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἰσχυρίζονται, ὅτι οὐδὲν αἰώνιον ὑφίσταται ἐν τῷ χρόνῳ, πλὴν ἐκείνου πού δὲν ἔχει ἐν χρόνῳ ἀρχήν.

⁽¹⁾ Εἶναι αἰώνιοι.

⁽²⁾ Πλατ. Τίμ. 41, Β.

⁽³⁾ Ἡ εὐδαιμονία τῆς ψυχῆς.

Διότι ἐφάνη, ὅτι ἡ μακαριότης τῆς ψυχῆς θὰ ἔχη μίαν ἀρχὴν ἐν τῷ χρόνῳ καὶ δὲν θὰ ἔχη ἐν τῷ χρόνῳ τερματισμόν. Ἡ ἀνθρωπίνη ἀδυναμία ἃς ὑποχωρήσῃ λοιπὸν εἰς τὴν θεϊκὴν αὐθεντίαν. Ὡς πιστεύσωμεν εἰς τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν. Τὰ μακάρια καὶ ἀθάνατα ἐκεῖνα ὄντα, ποὺ δὲν ζητοῦν τοὺς ἀνθρώπους δι' ἑαυτά, ποὺ γνωρίζουν, ὅτι οὗτοι ὀφείλονται εἰς τὸν Θεόν των, ὅστις εἶναι καὶ ἰδικός μας Θεός, ποὺ δὲν μᾶς διατάσσουν νὰ θυσιάζωμεν εἰς ἄλλους παρὰ μόνον εἰς Ἐκεῖνον, τοῦ ὁποίου, ὅπως εἶπα συχνὰ καὶ ὅπως συχνὰ ὀφείλομεν νὰ τοῦ λέγωμεν, πρέπει νὰ εἴμεθα μετ' αὐτῶν ἡ θυσία, προσφερόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἱερέως, ὅστις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν, τὴν ὁποίαν περιεβλήθη, καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ γίνῃ καὶ αὐτὸς ἱερεὺς, ἡξίωσε ν' ἀποβῇ θυσία ὑπὲρ ἡμῶν καὶ δὴ μέχρι θανάτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Ποῦ ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν παγκόσμιον λύτρωσιν ;

Αὕτη εἶναι ἡ θρησκεία, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν παγκόσμιον ὁδὸν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς, διότι οὐδεμία ψυχὴ δύναται νὰ λυτρωθῇ μακρὰν τῆς ὁδοῦ ταύτης.

Εἶναι, κατὰ τινὰ τρόπον ἡ βασιλικὴ ὁδός, ἡ ἄγουσα, αὕτη καὶ μόνη, εἰς τὸ βασίλειον ἐκεῖνο, τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὁποίου δὲν κλονίζεται ἀπὸ τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ χρόνου, ἀλλ' ἐδραιοῦται ἐπὶ θεμελιώσεως αἰωνίας.

Ὅθεν, ὅταν ὁ Πορφύριος εἰς τὸ τέλος τοῦ περὶ Ἐπανόδου τῆς ψυχῆς πρώτου βιβλίου του, λέγῃ, ὅτι δὲν ἀνεγνώρισαν ἀκόμη, διὰ νὰ σχηματίσουν ἓνα δογματικὸν σύνολον, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο μία παγκόσμιος πρὸς ἀπολύτρωσιν τῆς ψυχῆς ὁδός· ὅτι καὶ αἱ ὀρθότεραι φιλοσοφικαὶ ἰδέαι εἶναι ἑλλειπεῖς ἐν προκειμένῳ, καθὼς ἀκριβῶς αἱ ἠθικαὶ ἀντιλήψεις καὶ παραδόσεις τῶν Ἰνδῶν καὶ αἱ ἐξ ἐπαγωγῆς συλλογισμοὶ τῶν Χαλδαίων, τέλος ὅτι αὕτη αὕτη ἡ παγκόσμιος ὁδὸς δὲν ἐγένετο γνωστὴ εἰς αὐτὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη ὑφίσταται, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας, ἀλλ' ὅτι δὲν περιῆλθεν ἀκόμη εἰς γνῶσιν του. Κατὰ ταῦτα ἔκρινεν, ὅτι δὲν ἦσαν ἀκόμη ἀρκετὰ ὅσα ἔμαθε κατόπιν τόσης μελέτης, περὶ τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς, ὅτι ἦσαν ἀνεπαρκεῖς ὅλαι αἱ γνώσεις ἐκεῖναι, ὅλα τὰ διανοητικὰ ἀποκτήματα, τὰ ὁποῖα, φαίνονται ἀναμφιβόλως εἰς ἡμᾶς περισσότερον παρὰ εἰς ἐκεῖνον, τόσον πολὺ σημαντικά. Ὁ Πορφύριος διησηθένετο ὅτι τοῦ ἔλειπεν ἀκόμη ἡ γνῶσις μιᾶς ἀνωτέρας αὐθεντίας, ἀπαραιτήτου δι' ἓνα τόσον μεγάλο ζήτημα. Λέγων ὅτι καὶ μετὰ

τὴν μελέτην τῶν περιφημοτέρων φιλοσόφων, δὲν ἡδυνήθη νὰ γνωρίσῃ ἓνα δογματικὸν σύνολον, ποὺ θ' ἀπετέλει μίαν ὁδὸν παγκόσμιον πρὸς λύτρωσιν τῆς ψυχῆς, δεικνύει ἀρκετά, καθὼς μοῦ φαίνεται, εἴτε ὅτι ἡ φιλοσοφία τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν αὐτὸς ὁ ἴδιος, δὲν εἶναι πολὺ ἀληθινή, εἴτε ὅτι δὲν ἀποτελεῖ μίαν ὁδὸν τοιαύτην. Ἀλλ' ἐὰν δὲν ἐδημιούργει τὴν ἐν λόγῳ ὁδόν, πῶς θὰ ἡδύνατο νὰ εἶναι πολὺ ἀληθινή; Εἰς τὴν πραγματικότητα τί εἶναι αὐτὴ ἡ παγκόσμιος ὁδός, ἡ εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ψυχῶν ἄγουσα, ἐὰν μὴ ἐκείνη, διὰ τῆς ὁποίας ὅλαι αἱ ψυχαὶ ἀπολυτροῦνται· συνεπῶς οὐδεμία ψυχὴ ἀπολυτροῦται ἄνευ αὐτῆς; Προσθέτων : «ἀκριβῶς ὅπως αἱ ἠθικαὶ παραδόσεις τῶν Ἰνδῶν, οἱ ἐξ ἐπαγωγῆς συλλογισμοὶ τῶν Χαλδαίων», μαρτυρεῖ, ὅτι οὔτε ὅσα ἔμαθεν ἀπὸ τοὺς Χαλδαίους, οὔτε ὅσα ἐδιδάχθη ἀπὸ τοὺς Ἰνδοὺς ἀποτελοῦν τὴν παγκόσμιον ἐκείνην ὁδόν, τὴν ὁδηγοῦσαν εἰς τῆς ψυχῆς τὴν ἀπολύτρωσιν. Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει ὁ Πορφύριος δὲν ἡδυνήθη ν' ἀποκρύψῃ, ὅτι ἐδανείσθη ἀπὸ τοὺς Χαλδαίους τὰ θεῖα ἐκεῖνα λόγια, εἰς τὰ ὁποῖα κάμνει τόσον συχνοὺς ὑπαινιγμούς.

Τί θέλει λοιπὸν νὰ μᾶς δώσῃ νὰ ἐννοήσωμεν ὁμιλῶν περὶ τῆς παγκοσμίου ταύτης ὁδοῦ τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς, ἣτις δὲν ἔχει ἀναγνωρισθῇ ἀκόμη καὶ τὴν ὁποίαν δὲν εὗρίσκομεν οὔτε εἰς τὰ ὀρθότερα φιλοσοφήματα, οὔτε εἰς τὰ δόγματα τῶν λαῶν ἐκείνων, ποὺ ἐθεωροῦντο σοφοὶ περὶ τὰ θεϊκὰ πράγματα, διότι ἦσαν ἰδιαζόντως περίεργοι δι' ὅσα συνδέονται πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν λατρείαν τῶν ἀγγέλων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης, ἣτις δὲν περιῆλθεν ἀκόμη ἐκ τῆς ἱστορίας εἰς γνῶσιν τοῦ Πορφυρίου; Ἀλλὰ ποῖα εἶναι ἐπὶ τέλους ἡ τοιαύτη παγκόσμιος ὁδός, ἐὰν μὴ ἐκείνη, ποὺ δὲν εἶναι ἰδιαίτερον ἀπόκτημα τῶν καθ' ἕκαστον λαῶν, ἀλλ' ἐδόθη πρὸς διαμοιρασμὸν εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, διὰ νὰ εἶναι εἰς ὅλα κοινή; Τὸ ὅτι τοιαύτη ὁδός ὑφίσταται, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀγνοῇ ἓνας ἄνθρωπος τόσον διαπρεπής. Δὲν πιστεύει, ὅτι ἡ θεία Πρόνοια θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀφήσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος χωρὶς τὴν παγκόσμιον ταύτην ὁδόν, τὴν ὁδηγοῦσαν εἰς τῆς ψυχῆς τὴν ἀπολύτρωσιν. Διότι δὲν λέγει ὅτι δὲν ὑφίσταται αὐτὴ ἡ ὁδός, ἀλλ' ὅτι τὸ εὐεργέτημα τοῦτο, αὐτὴ ἡ τόσον κραταιὰ βοήθεια, δὲν ἀνεγνωρίσθη εἰσέτι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἢ δὲν περιῆλθεν εἰς γνῶσιν των. Δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἐκπλαγῇ : Ὁ Πορφύριος εὗρίσκετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς μίαν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ παγκόσμιος αὕτη ὁδός τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς, ἣτις δὲν εἶναι παρὰ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, κατεπολεμεῖτο ὑπὸ τῶν ὑπηρετούντων τὰ εἰδωλα καὶ τῶν δαιμόνων, κατὰ θεϊαν συγχώρησιν, ὥς καὶ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς γῆς, ἵνα σχηματισθῇ καὶ καθαγιασθῇ ὁ ἀριθ-

μὸς τῶν μαρτύρων δηλαδὴ τῶν μαρτύρων τῆς ἀληθείας, προσοριζομένων νὰ δεικνύουν, ὅτι ὀφείλομεν νὰ ὑφιστάμεθα ὅλα τὰ σωματικὰ κακὰ, προκειμένου νὰ παραμείνωμεν πιστοὶ εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἀλήθειαν παραδειγματικῶς. Λοιπὸν ὁ Πορφύριος ἔβλεπεν ὅλα αὐτὰ καὶ ἐσκέπτετο, ὅτι διωγμοὶ τοιαύτης φύσεως θὰ ἐπέφερον ἐντὸς ὀλίγου τὸν ἐξαφανισμόν τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἐπομένως ὅτι δὲν ἦτο ἡ παγκόσμιος ὁδὸς ἡ ἄγουσα εἰς τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς. Ὁ Πορφύριος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιληφθῇ, ὅτι οἱ διωγμοὶ ἐκεῖνοι, πρὸς τὸν συνετάρασσον καὶ τοὺς ὁποίους, ἐὰν ἠκολούθει αὐτὴν τὴν ὁδόν, θὰ ἐφοβεῖτο ν' ἀντιμετωπίσῃ, ἔτειναν μᾶλλον νὰ καταστήσουν ἐδραιωτέραν καὶ νὰ τῆς παράσχουν μεγαλυτέραν δελεαστικὴν δύναμιν ⁽¹⁾.

Τοιαύτη εἶναι λοιπὸν διὰ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς ἡ παγκόσμιος ὁδός, δηλαδὴ ἀναπεπταμένη εἰς ὅλα τὰ ἔθνη διὰ τοῦ θείου οἴκτου, ἀλλὰ κατὰ τρόπον, ὥστε ὅπουδῆποτε ἔχει φθάσει ἡ γνῶσις τῆς ἡ ὅπουδῆποτε ὀφείλει ν' ἀποκαλυφθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οὐδεὶς θὰ ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ τῆς εἴπῃ: διατί ἀμέσως; Διατί τόσον ἀργά; Διότι ὁ σκοπὸς Ἐκείνου, ὅστις τὴν ἀποκαλύπτει, εἶναι διὰ τὴν νόησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀνεξιχνίαστος. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πορφύριος κατενόησε τοῦτο, ὅταν εἶπεν ὅτι τὸ δῶρον τοῦτο τοῦ Θεοῦ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀναγνωρισθῇ ὡς τοιοῦτον, οὔτε εἶχε περιέλθει εἰς γνῶσιν του. Διότι, φυσικὰ, δὲν ἐφαινόετο, ὅτι τὸ δῶρον τοῦτο δὲν ἦτο πραγματικόν, ἐπειδὴ αὐτός, ὁ Πορφύριος δὲν τὸ εἶχεν εἰσέτι γνωρίσει, ὡς τοιοῦτον, ὅπως προσχωρήσῃ εἰς αὐτό.

Τοιαύτη εἶναι, λέγω, ἡ παγκόσμιος ὁδὸς τῆς λυτρώσεως τῶν πιστῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ὁ θείος λόγος, πρὸς ἔλαβεν ὁ πιστὸς Ἀβραάμ: «καὶ ἐνευλογισθήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ἀνθ' ὧν ὑπήκουσας τῆς ἐμῆς φωνῆς» ⁽²⁾.

Ὁ Ἀβραάμ, ὡς γνωστόν, ἦτο τὴν καταγωγὴν Χαλδαῖος,

---

(1) Ἀρὰ γε ὁ Πορφύριος ἐπίστευεν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς θὰ ὑπέκυπτεν εἰς τοὺς διωγμούς; ὁ Αὐγουστίνος ἔχει ὑπ' ὄψιν του προφανῶς τοὺς διωγμοὺς τοῦ τρίτου αἰῶνος, τινὲς τῶν ὁποίων ἦσαν σύγχρονοι τοῦ Πορφυρίου, (γεννηθέντος τὸ 232), διωγμὸς τοῦ Δεκίου (249—251) ἢ τοῦ Οὐαλερίου (257—258). Ἀλλὰ τὸ περὶ ἐπανόδου τῆς ψυχῆς ἔργον τοῦ Πορφυρίου ἐγγράφη πολὺ βραδύτερον, κατὰ τὸ ἔτος 270, δηλαδὴ εἰς μίαν ἐποχὴν, ὅπου ἡ Ἐκκλησία ἐξειλίσσετο ἐν εἰρήνῃ. Ὅθεν ἡ ὑπόθεσις ἡ διατυπωμένη ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου φαίνεται ὀλίγον εὐλογοφανῆς. (Perret).

(2) Γέν. ΚΒ', 18.

ἀλλὰ διὰ τὴν δύνηθῃ τὴν λάβῃ τοιαύτας ὑποσχέσεις καὶ διὰ τὴν προέλθῃ ἐξ αὐτοῦ ἡ γενεὰ ἡ παραδοθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Μεσολαβητοῦ ⁽¹⁾ παρὰ τῷ ὁποίῳ εὐρίσκεται ἡ παγκόσμιος ἐκείνη ὁδός—(δηλαδή ἡ δοθεῖσα εἰς πάντα τὰ ἔθνη)—ἡ ὁδηγοῦσα εἰς τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς, διετάχθη ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν χώραν του, ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του καὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πατρὸς του. Τότε, ἀπαλλαγείς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀπὸ τὰς δεισιδαιμονίας τῶν Χαλδαίων, ἐλάτρευσε καὶ ἠκολούθησε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, πιστεύσας μετὰ πίστεως, τὰς ὑποσχέσεις, ποὺ τοῦ ἐγένοντο. Τοιαύτη εἶναι ἡ παγκόσμιος ὁδός περὶ τῆς ὁποίας ἐλέχθη εἰς μίαν θεϊκὴν προφητείαν: «Ὁ Θεὸς οἰκτιρήσεται ἡμᾶς, καὶ εὐλογῆσαι ἡμᾶς, ἐπιφάναι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς. Τοῦ γινῶναι ἐν τῇ γῇ τὴν ὁδόν σου, ἐν πᾶσιν ἔθνεσι τὸ σωτήριόν σου» ⁽²⁾. Ἐξ αὐτοῦ προῆλθε τὸ ὅτι πολὺν μετὰ ταῦτα χρόνον ὁ Σωτὴρ, ὁ λαβὼν σάρκα εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀβραάμ, λέγει περὶ ἑαυτοῦ: «ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδός καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή» ⁽³⁾.

Τοιαύτη εἶναι ἡ παγκόσμιος ὁδός, περὶ τῆς ὁποίας ἐπροφητεύθη μακρὸν προγενεστέρως χρόνον: «Ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ καὶ ἐροῦσι· δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ· ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ» ⁽⁴⁾. Ὅθεν ἡ ὁδὸς αὕτη δὲν ἀνήκει εἰς ἓν καὶ μόνον ἔθνος, ἀλλ' εἰς ἅπαντα τὰ ἔθνη, ὁ δὲ νόμος καθὼς καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δὲν ἔμειναν εἰς τὴν Σιών καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ἐξηλθον διὰ τὴν διαδοθῆναι εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς γῆς. Διὸ καὶ ὁ Μεσολαβητής, αὐτὸς ὁ ἴδιος, μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, λέγει εἰς τοὺς ἀνησυχούς μαθητάς, του: «οὗτοι οἱ λόγοι, οὓς ἐλάλησα πρὸς ἡμᾶς ἔτι ὧν σὺν ἡμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωυσέως καὶ προφή-

(1) Τί οὖν ὁ νόμος ; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελλται, διαταγείς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου. Ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν. Ὁ οὖν νόμος, κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ ; Μὴ γένοιτο». Γαλάτ. Γ, 19—21.

(2) Ψαλμ. ΕΣΤ' 2—3.

(3) Ἰωάνν. ιδ', 6.

(4) Ἦσ. Β', 2—3.

ταις καὶ ψαλμοῖς περὶ ἑμοῦ· τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς. καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὅτι οὕτω γέγραπται καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ» (1).

Τοιαύτη λοιπὸν εἶναι ἡ παγκόσμιος ὁδὸς τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς, δηλαδή τὸ ὅτι οἱ ἅγιοι ἄγγελοι καὶ οἱ ἅγιοι προφῆται, ἀπευθυνόμενοι ἐν πρώτοις πρὸς μερικοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι τοὺς εἰσήκουσαν καὶ εὖρον παρὰ τοῦ Θεοῦ χάριν, ἰδίως δὲ πρὸς τὸν Ἑβραϊκὸν λαόν, ἡ κοσμικὴ πολιτεία τοῦ ὁποίου ἦτο, τρόπον τινά, ἀφιερωμένη (*sacrata res publica*) εἰς τὸ νὰ προφητεύῃ καὶ νὰ προαναγγέλλῃ τὴν πολιτείαν ἐκείνην τοῦ Θεοῦ, ἣτις δέον ν' ἀποτελῇται ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς· οἱ ἅγιοι ἄγγελοι, λέγω, καὶ οἱ ἅγιοι προφῆται τὴν παρίστανον διὰ συμβόλων· βωμῶν, ναῶν, ἱερατείων, θυσιῶν καὶ τὴν περιέγραφον ἐκ τῶν προτέρων ἐνίοτε μὲν μὲ λέξεις σαφεῖς, ἀλλὰ συχνότερα μὲ μυστηριακὰς φράσεις. Τέλος ὁ Μεσολαβητής, παρὼν ἐν σαρκί, (*praesens in carne*) καὶ οἱ μακάριοι ἀπόστολοί του, ἀποκαλύπτοντες ἐφεξῆς τὴν χάριν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔδειξαν μετὰ πάσης δυνατῆς σαφηνείας ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐσημειοῦτο εἰς προγενεστέρους χρόνους ὑπὸ συγκεκαλυμμένην μορφήν,—ἀναλόγως τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἐποχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅπως ἠθέλησε νὰ τὰς καθορίσῃ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ,—μὲ τὴν βοήθειαν καταπληκτικῶν σημείων, περὶ τῶν ὁποίων ἐδώσαμεν ἀνωτέρω μερικὰ παραδείγματα. Διότι δὲν εἶδον μόνον νὰ ἐμφανίζωνται ἄγγελοι, δὲν ἤκουσαν μόνον ν' ἀπηχοῦν οἱ λόγοι τῶν ὑπηρετῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' εἰς μόνην τὴν φωνὴν τῶν ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ, εἰς μίαν λέξιν ταπεινῆς εὐσεβείας τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα ἐξωστράκισθησαν ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἀνάπηροι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ἐθεραπεύθησαν, τὰ θηρία τῆς ξηρᾶς καὶ τῶν ὑδάτων, τὰ πτερινὰ τοῦ οὐρανοῦ, τὰ δένδρα, τὰ στοιχεῖα, τὰ ἄστρα ὑπήκουσαν εἰς τὰς θείας ἐντολάς, ὁ Ἄδης ὑπέκυψεν, οἱ νεκροὶ ἀνεστήθησαν. Καὶ δὲν ὁμιλῶ περὶ τῶν θαυμάτων ἐκείνων, ποὺ εἶναι αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Σωτῆρος· περὶ τῶν θαυμάτων τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀναστάσεώς του, διὰ τῶν ὁποίων μᾶς κατέστησε γνωστὸν ἐνταῦθα ἓνα μόνον μυστήριον, τὸ μυστήριον τῆς παρθενίας τῆς Μητρός του καί, ἐν συναρτήσει, τὸ ὑπόδειγμα τῶν μελλόντων νὰ συμβοῦν εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τὴν τελευταίαν ἡμέραν θ' ἀναστηθοῦν.

(1) Λουκ. κδ' 44 καὶ ἐφεξῆς.

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἐξαγνίζει ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον καί, ὄντα θνητόν, τὸν παρουσιάζει διὰ τὴν ἀθανασίαν ἐκ πάντων τῶν στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων συνίσταται. Πράγματι, διὰ νὰ μὴ ἐνασχοληθῶμεν μὲ τὴν ἀναζήτησιν τῶν εἰδικῶν ἐξαγνισμῶν διὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ὁ Πορφύριος ὀνομάζει νοητικόν, κατόπιν δὲ δι' ἐκεῖνο, ποὺ καλεῖ πνευματικόν, καὶ τέλος δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ σῶμα, λέγομεν, ὅτι ὁ ἀληθινὸς καὶ κραταιότατος ἐξαγνιστὴς καὶ σωτὴρ περιεβλήθη ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον. Μακρὰν τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἥτις ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον γένος δὲν ἔλειψε ποτέ, εἴτε διότι τὰ μυστήρια ταῦτα εἶχον ἐκ τῶν προτέρων ἐξαγγελθῇ, ὡς προοριζόμενα διὰ τὴν πραγμάτωσίν των, εἴτε διότι ἐξηγγέλθησαν, ἀφοῦ εἶχον πραγματοποιηθῇ, οὐδεὶς ἀπελυτρώθη, οὐδεὶς ἀπολυτροῦται, οὐδεὶς θ' ἀπολυτρωθῇ. Ὁ Πορφύριος ὁμῶς, λέγει, ὅτι ἡ παγκόσμιος ὁδός, ἡ εἰς τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς ἄγουσα, δὲν περιῆλθεν εἰς γνῶσιν αὐτοῦ ἐκ τῆς ἱστορίας.

Ἀλλ' ἡμπορεῖ νὰ εὕρη κανεὶς λαμπροτέραν ἱστορίαν ἐκείνης, ἥτις κατέκτησε τὸ Σύμπαν μὲ τὴν αὐθεντίαν, ποὺ τῆς προσδίδει ἡ ὑψηλή της καταγωγή, ἡ περισσότερον ἀξίαν πίστεως, ἐφ' ὅσον τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος ἔχουν ἐξιστορηθῇ κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ προαναγγέλλουν καὶ τὰ γεγονότα τοῦ μέλλοντος, καὶ ἐφ' ὅσον πολλὰ τῶν προρρήσεων τούτων, ὅπως δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν, ἐπραγματοποιήθησαν κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐλπίζωμεν σταθερῶς ὅτι καὶ αἱ ἄλλαι θὰ πραγματοποιηθοῦν ;

Διότι οὔτε ὁ Πορφύριος οὔτε ἄλλος τις Πλατωνικὸς θὰ ἐπέετεινε τὴν περιφρόνησιν, τὴν ὁποίαν τρέφουν οἱ φιλόσοφοι κατὰ τῆς μαντείας καὶ τῶν προρρήσεων, ἐφ' ὅσον αὗται ἀναφέρονται εἰς πράγματα τοῦ κόσμου τούτου καὶ σχετικῶς μὲ τὴν θνητὴν ζωὴν. Εἶναι δὲ ἄκρως δικαιολογημένη ἡ τοιαύτη περιφρόνησις, ἐφ' ὅσον ἀπευθύνεται ἐναντίον τῶν λοιπῶν μάντεων, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ τέχνη των καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀσκήσεώς της. Λέγουν ὅτι αἱ προρρήσεις αὗται οὐδέποτε ἐκίνησαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ὅτι δὲν εἶναι πολλῆς ἐκτιμήσεως ἀξίαι. Καὶ ἔχουν δίκαιον, διότι ἄλλοτε μὲν δὲν εἶναι παρὰ προγνώσεις δευτερευουσῶν αἰτιῶν, ὅπως ἡ τέχνη τοῦ ἱατροῦ προβλέπει ἐκ τινων προδρομῶν συμπτωμάτων τὴν ἐπέλευσιν μεγάλων διὰ τὴν ὑγίαν τοῦ ἀρρώστου κακῶν, ἄλλοτε δὲ βδελυροὶ δαίμονες προαναγγέλλουν τὰ παρ' αὐτῶν καταρτισθέντα σχέδια, διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν ὁποίων διεκδικοῦν τρόπον τινὰ ἐξουσίαν ἀπόλυτον, κατευθύνοντες ἐκάστοτε πρὸς ἔργα ἀντίστοιχα τὸ πνεῦμα καὶ τὰ πάθη τῶν ἀσεβῶν, καθὼς καὶ ταπεινότερα στοιχεία τῆς εὐθραύστου ἀνθρωπίνης φύσεως. Οἱ ἅγιοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, οἵτινες ὥδευον ἐπὶ τῆς παγκοσμίου ὁδοῦ, τῆς ἀγού-

σης εἰς τὴν λύτρωσιν τῶν ψυχῶν, δὲν ἤξιωσαν νὰ προφητεύουν τοιαύτης φύσεως πράγματα, ὡς εἰάν ἀπέδιδον σημασίαν εἰς ταῦτα. Πλὴν ὅμως δὲν διέλαθον τὴν προσοχὴν αὐτῶν γεγονότα τῆς κατηγορίας ταύτης καὶ τὰ προέλεγον, διὰ νὰ διαπιστώνουν ὅσα διέφευγον ἀναποδράστως τὰς αἰσθησεις τῶν θνητῶν, καθὼς καὶ ἐκεῖνα, περὶ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πεισθοῦν, στηριζόμενοι εἰς τὴν ἄμεσον καὶ εὐκόλως προσιτὴν εἰς αὐτοὺς ἐμπειρίαν. Ὑπῆρχον ὅμως ἄλλα γεγονότα, ἀληθῶς μεγάλα καὶ θεϊκά, τῶν ὁποίων ἀνήγγελλον τὴν μελλοντικὴν πραγματώσιν, διαβλέποντες, ἐφ' ὅσον ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς τοῦτο, τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ: Ἡ ἔλευσις τοῦ Χριστοῦ μεθ' ὅλων τῶν θαυμάτων τῶν ἐκτελεσθέντων ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἢ ἐν ὀνόματί του, ἡ μετάνοια τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ μεταστροφή τῆς θελήσεώς των πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν, ἡ χάρις, πὺν δικαίωνει, ἡ πίστις τῶν ἁγίων καὶ τὸ ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὑφήλιον πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, πὺν πιστεύουν εἰς τὴν ἀληθινὴν Θεότητα, ἡ κατάργησις τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων καὶ τῶν δαιμόνων, αἱ δοκιμασίαι τῶν πιστῶν, ἡ ἀποκάθαρσις τῶν προχωρημένων καὶ ἡ ἀπὸ παντὸς κακοῦ ἀπαλλαγὴ, ἡ ἡμέρα τῆς κρίσεως, ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν, ἡ αἰώνιος καταδίκη τῆς κοινωνίας τῶν ἀσεβῶν καὶ τῆς αἰωνίας Πολιτείας τοῦ Θεοῦ, ἡ δοξασμένη βασιλεία εἰς τὴν ἀμάραντον εὐδαιμονίαν τῆς ὁρατῆς παρουσίας της, ἰδοὺ τί εἶχε προλεχθῇ καὶ ἐπαγγελθῇ εἰς τὰ ἱερὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης βιβλία, εἶδομεν δὲ πραγματοποιούμενας τόσας ἐπαγγελίας, ὥστε, ἐμπνεόμενοι ἀπὸ μίαν ὁρτὴν εὐσέβειαν ἔχομεν τὴν πεποίθησιν, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι θὰ ἐμπνευσθοῦν ἐξ αὐτῆς. Τοιαύτη εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἡ τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, αἱ ὁποῖαι τὴν ἐξαγγέλλουν καὶ τὴν διαπιστώνουν ἢ εὐθεῖα ὁδὸς ἢ ὁδηγοῦσα τοὺς ἀνθρώπους μέχρι τοῦ νὰ θεῶνται τὸν Θεὸν καὶ μέχρι μιᾶς αἰωνίας μετ' Αὐτοῦ ἐνώσεως, ἐκεῖνοι δὲ οἱ ὁποῖοι δὲν πιστεύουν εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην οὐδὲ δύνανται νὰ ἔχουν σχετικὴν κατανόησιν, εἶναι μὲν ἱκανοὶ νὰ τὴν προσβάλλουν, ἀλλ' ὅχι καὶ νὰ κατάγουν θριαμβευτικὴν νίκην ἐναντίον της.

Τοιοιτοτρόπως εἰς τὰ δέκα ταῦτα βιβλία, τὰ ἤδη τερματισθέντα,—μολονότι τινὲς ἤξιουν περισσότερα πράγματα—ἐπροσπαθήσαμεν, ἐφ' ὅσον ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ Κύριος ἡμῶν ηὐδόκησε νὰ μᾶς βοηθήσῃ, ὅπως ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν προσώπων τινῶν, ἀνασκευάζοντες τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἀσεβῶν οἱ ὁποῖοι προτιμοῦν τοὺς θεοὺς των ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴν τῆς Ἀγίας αὐτῆς Πολιτείας, τὴν φύσιν τῆς ὁποίας ἀπεφασίσσαμεν νὰ περιγράψωμεν. Τὰ πέντε προηγούμενα ἐκ τῶν δέκα βιβλίων ἐγράφησαν ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες φαντάζονται, ὅτι οἱ θεοὶ πρέπει νὰ

λατρεύονται χάριν τῶν ἀγαθῶν τῆς παρούσης ζωῆς, τὰ δὲ πέντε τελευταῖα κατ' ἐκείνων, ποὺ φρονοῦν, ὅτι ἡ λατρεία τῶν θεῶν δέον νὰ ἀσκῇται ἐν ὅψει τῆς ζωῆς ἢ ὁποῖα μᾶς ἀναμένει μετὰ θάνατον. Τώρα λοιπὸν ἐπιθυμῶ, ὅπως τὸ ὑπεσχέθην εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον καὶ ἐφ' ὅσον θὰ λάβω τὴν ἐξ Ὑψους βοήθειαν, νὰ ἐκθέσω ὅ,τι μοῦ φαίνεται ἀπαραίτητον περὶ τῶν δύο Πολιτειῶν, αἱ ὁποῖαι, καθὼς εἶπα, συνδιαπλέκονται καὶ συμμειγνύονται ἢ μὲν μετὰ τῆς δὲ κατὰ τὸν αἰῶνα τυῦτον, ὥστε ὀφείλω νὰ ὁμιλήσω περὶ τῆς ἀρχῆς, τῆς ἱστορίας των καὶ τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκουν.

BIBLION ENDEKATON

✓ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. ✓

Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τῶν δύο πολιτειῶν, ἥτοι τῆς οὐρανίας καὶ τῆς γῆινης πολιτείας.

Καλοῦμεν Πολιτείαν τοῦ Θεοῦ ἐκείνην, τὴν ὑπαρξιν τῆς ὁποίας διαπιστώνουν αἱ Γραφαί· τὴν πολιτείαν δηλονότι ἐκείνην, ἥτις ἔλαβε τὸ ὕψιστον κῆρος καὶ τὴν προέχουσαν θέσιν της ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δημιουργίαν παρὰ τῆς θείας Προνοίας καὶ ὅχι ἐπὶ τῇ βάσει ἀνθρωπίνων ἀποφάσεων ἀποτόκων ἀνθρωπίνων συλλογισμῶν. Διότι εἶναι γεγραμμένον: «δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ,» ⁽¹⁾ εἰς ἄλλον δὲ ψαλμὸν ἀναγινώσκομεν: «μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐν ὧρει ἁγίῳ αὐτοῦ» ⁽²⁾ ὀλίγον δὲ κατωτέρω εἰς τὸν ἴδιον ψαλμὸν: «καθάπερ ἠκούσαμεν οὕτως καὶ εἶδομεν ἐν πόλει Κυρίου τῶν δυνάμεων ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν». Ὁ Θεὸς ἐθεμελίωσεν αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα». Εἰς ἄλλον πάλιν ψαλμὸν: «τοῦ ποταμοῦ τὰ ὀρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ· ἡγίασε τὸ σκήνωμα αὐτοῦ ὁ Ὑψιστος. Ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς καὶ οὐ σαλευθήσεται» ⁽³⁾ Τὰ τεκμήρια ταῦτα καὶ μύρια ἄλλα, τὰ ὅποια διὰ ν' ἀναφέρωμεν ἐν τῷ συνόλῳ των θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθῶμεν πολὺ, μᾶς διδάσκουν ὅτι ὑπάρχει μία Πολιτεία Θεοῦ, ἀπ' ὅπου Οὗτος μᾶς ἐμπνέει τὸν πόθον νὰ γίνωμεν μέλη της. Οἱ πολῖται τῆς γῆς προκρίνουν τοὺς θεοὺς αὐτῶν ἀπὸ τὸν ἅγιον ἰδρυτὴν τῆς οὐρανίας αὐτῆς Πολιτείας ἀγνοοῦντες, ὅτι Αὐτὸς εἶναι ὁ Θεὸς τῶν θεῶν, ὅχι τῶν ψευδῶν καὶ ὑπερφιάλων, (οἱ ὅποιοι στεροῦμενοι τοῦ φωτός Του, παγκοσμίου καὶ ἀσβέστου, περιέρχονται εἰς ἐσχάτην ἔνδειαν καὶ ἀξιοῦν θείας τιμᾶς ἀπὸ τοὺς λάτρες των), ἀλλ' ἐκείνων οἱ ὅποιοι θεῖοι

⁽¹⁾ Ψαλμ. ΠΣΤ, 3.

⁽²⁾ Ψαλμ. ΜΖ (ΜΗ) 2 καὶ ἐφεξῆς.

⁽³⁾ Ψαλμ. ΜΕ (ΜΣΤ) 5 καὶ ἐφεξῆς.

ὄντες καὶ ἅγιοι, προσφέρουν μὲ ταπεινοφροσύνην τὴν λατρείαν των πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὑποτάσσονται, προκρίνοντας τοῦτο παρὰ νὰ λατρεύωνται ὡς θεοὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι.

Φρονοῦμεν, ὅτι εἰς τὰ πρῶτα δέκα βιβλία, ἀπηντήσαμεν κατὰ δύναμιν, βοηθοῦντος τοῦ Κυρίου καὶ Βασιλέως μας, ὡς ἐλπίζω, ἐξαντλητικῶς. Τώρα, ἐν γνώσει τοῦ ὅ,τι ἀναμένεται παρ' ἐμοῦ, δηλαδή τὸ νὰ ἐξετάσω τὴν ἀρχήν, τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὸ τέλος τῶν ὡς ἄνω δύο πολιτειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συνδιαπλέκονται, καθ' ὃν τρόπον ὑπεδείξαμεν ἄνωτέρω, θὰ ἐξετάσωμεν, τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Βασιλέως μας, τὸ ζήτημα τοῦτο μὲ τὸν σκοπὸν νὰ δείξωμεν τὴν ἀρχὴν τῶνδύο τούτων πολιτειῶν, ἀρχόμενοι ἀπὸ τὴν διατύπωσιν τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων.

✓ ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ Β'. ✓

Οὐδεὶς δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν, ἐὰν μὴ διὰ τῆς μεσολαβήσεως μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εἶναι μεγάλο προᾶγμα καὶ ἄξιον θαυμασμοῦ τὸ νὰ περιλαμβάνῃ τις εἰς τὸν κύκλον τῶν διερευνήσεών του πάντα τὰ ὄντα, τάτε σωματικὰ καὶ τὰ ἀσώματα, τὰ μεταβαλλόμενα καὶ τὰ ἀμετάβλητα, νὰ ἐξικνῇται μέχρι αὐτῆς ταύτης τῆς Θεότητος καὶ νὰ μανθάνῃ παρ' Αὐτῆς, ὅτι ἐπλάσεν ὁλόκληρον τὴν φύσιν, ἣτις δὲν εἶναι ὁμοούσιός Της. Διότι ὁ Θεὸς δὲν ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διὰ σωματικοῦ τινος πλάσματος· δὲν ὁμιλεῖ πρὸς αὐτοὺς κραδαίνων μεταξὺ τῶν ὠτων τοῦ λαλοῦντος καὶ τοῦ ἀκούοντος τὸν ἄερα, οὔτε διὰ τινος πνευματικοῦ πλάσματος ἢ ὁρατισμοῦ, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ ὄνειρα, ἢ δι' ἄλλον οἰουδήποτε τρόπον, (διότι ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ὡς πρὸς ὧτα σωματικὰ καὶ ὡς ἀπὸ σώματος κατὰ διαστήματα χρονικά, διότι οἱ ὁρατισμοὶ ὁμοιάζουν πολὺ μὲ τὰ σώματα). Ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὅστις εἶναι ἱκανὸς τὴν ἐννοεῖ διὰ τοῦ πνεύματος καὶ ὄχι διὰ τοῦ σώματος. Διότι ὁμιλεῖ πρὸς τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνώτερος μόνον ὁ Θεός. Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ ἐννοήσῃ ἢ, ἐὰν δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ, νὰ πιστεύσῃ ὁπωσδήποτε, ὅτι ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ, φυσικὰ ὡς πρὸς τὸ ἀνώτερον ἐκεῖνο μέρος τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐφ' ὅσον ὑπερникᾷ τὰ κατώτερα ἐκεῖνα μέρη, ποὺ ἔχει κοινὰ μετὰ τῶν ζώων. Τὸ πνεῦμα ὁμῶς, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνοικεῖ

ἐκ φύσεως διάνοια καὶ εὐφυΐα, κατήντησε συνεπείᾳ βδελυρῶν ἐλαττωμάτων ἀσθενὲς καὶ ἀνίκανον ὅχι μόνον ν' ἀπολαμβάνῃ τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀνωτέρας φύσεώς του, ἀλλὰ καὶ νὰ προκρίνῃ τὸ ἀναλλοίωτον ἐκεῖνο φῶς, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀνακαινιζόμενον, ἕως ὅτου ἀποκαθαρθῇ καὶ ἐξυγιανθῇ, καθίσταται ἱκανὸν διὰ τοιαύτην εὐδαιμονίαν. Διὰ νὰ βαδίσωμεν δὲ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀσφαλέστερον, αὐτὴ ἡ ἰδία ἀλήθεια, ὁ Θεός, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, περιβληθεὶς ἀνθρωπίνην σάρκα, χωρὶς ν' ἀπώλῃ τὴν θειότητά Του, παρεσκεύασε καὶ καθίδρυσε τὴν πίστιν ταύτην, ὅπως ἀποβῇ ἡ ὁδὸς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ὡς Θεὸν καὶ ὡς ἄνθρωπον. Διότι Οὗτος εἶναι ὁ μεσολαβητὴς μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων: Ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς—ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο εἶναι μεσολαβητὴς, διὰ τοῦτο εἶναι ἄνθρωπος, διὰ τοῦτο εἶναι ἡ ὁδός. Διότι, ἐὰν ἡ ὁδὸς κεῖται μεταξὺ τοῦ ὁδεύοντος καὶ τοῦ σημείου πρὸς τὸ ὁποῖον ὁδεύει, ὑπάρχει ἐλπίς νὰ τὸ φθάσῃ. Ἀλλ' ἐὰν κανεὶς στερεῖται ὁδοῦ ἢ δὲν γνωρίζει ποίαν ὁδὸν ν' ἀκολουθήσῃ, τί τὸν ὠφελεῖ νὰ ἡξεύρῃ τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον κατευθύνεται; Ἡ μόνη ἀσφαλὴς, πλήρης, ἀλάνθαστος ὁδὸς εἶναι ὁ μεσολαβητὴς ἐκεῖνος: Θεὸς καὶ ἄνθρωπος: Θεὸς ὡς τέρμα τοῦ ταξιδίου μας, ἄνθρωπος ὡς ἡ πρὸς Αὐτὸν ὁδός μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τοῦ κύρους τῆς Κανονικῆς Γραφῆς (scripturae canonicae),
τοῦ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ παρεχομένου.

Ὁ Θεὸς ἐλάλησεν, ἐφ' ὅσον ἔκρινε τοῦτο καλὸν, πρῶτον διὰ τῶν προφητῶν, δεύτερον δι' ἑαυτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τρίτον διὰ τῶν ἀποστόλων. Ἐπίσης ἐλάλησε καὶ διὰ τῆς Γραφῆς, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς καλοῦμεν «κανονικὴν» Γραφῆς ὑπερτάτου κύρους, βάσει τοῦ ὁποίου πιστεύομεν εἰς πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει ν' ἀγνοοῦμεν καὶ τὰ ὁποῖα δὲν δυνάμεθα ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους νὰ μαρτυράμεν. Διότι εἴμεθα μὲν ἱκανοὶ νὰ μαρτυράμεν πράγματά τινα διὰ τῶν αἰσθήσεών μας τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῶν ἐσωτερικῶν — ὀνομάζομεν δὲ ταῦτα παρόντα διότι εὐρίσκονται ἐνώπιον τῶν ὀμμάτων μας ⁽¹⁾, — ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῶν μακρὰν

(1) Ὁ Αὐγουστίνος παράγει τὴν λέξιν praesentia (παρόντα ἐκ τοῦ prae—sensibus (πρὸ τῶν αἰσθήσεων: «praesentia nuncupantur quod ita ea dicimus esse prae sensibus, sicut prae oculis quae praesto sicut oculis.

τῶν αἰσθήσεών μας κειμένων, ὀφείλομεν, ἐπειδὴ ἀδυνατοῦμεν νὰ σχηματίσωμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ἀσφαλῆ περὶ αὐτῶν γνώμην, νὰ προσφεύγωμεν εἰς πρόσωπα κύρους· εἰς πρόσωπα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχομεν ἐμπιστοσύνην. Ὅπως λοιπόν, προκειμένου περὶ ὁρατῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς δὲν εἶδαμεν, πιστεύομεν ἐκείνους, πού τὰ εἶδαν, ἔτσι συμβαίνει καὶ διὰ τὰ λοιπά, τὰ προσπίπτοντα εἰς τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μας. Τοῦτο ὅμως δέον νὰ ἰσχύη καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ νοητικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ πράγματα, τὰ γινόμενα ἀντιληπτὰ δι' ἐκείνου, τὸ ὁποῖον καλεῖται ὀρθότατα *sensus* (αἴσθησις, αἰσθησιακὴ ἀντίληψις), ἐντεῦθεν καὶ ἡ λέξις *sententia* (ἡ περὶ τινος γνώμη). Νοητικὰ δὲ καὶ πνευματικὰ εἶναι τὰ ἀόρατα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αἴσθησίν μας ⁽¹⁾. Πρέπει λοιπόν νὰ πιστεύωμεν ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι τὰ ἐδιδάχθησαν ἐκ τοῦ ἀσωμάτου ἐκείνου φωτὸς ἢ εὐρίσκονται διαρκῶς ἐνώπιόν των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἡ κατάστασις τοῦ κόσμου δὲν εἶναι οὔτε αἰωνία, οὔτε καθορίζεται ὑπὸ τινος σκέψεως τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν Οὗτος εἶχε μὲν προγενεστέρως, ἀπέκρουσε δὲ μεταγενεστέρως.

Ἐκ πάντων τῶν ὁρατῶν μέγιστος τυγχάνει ὁ κόσμος, ἐκ πάντων δὲ τῶν ἀοράτων μέγιστος εἶναι ὁ Θεός. Ἀλλὰ, τὸν μὲν κόσμον βλέπομεν καὶ αἰσθανόμεθα, τὸν δὲ Θεὸν πιστεύομεν. Τὸ ὅτι δὲ ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν κόσμον, ποῖον δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν, ἐὰν μὴ αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Θεόν; Ἀλλὰ ποῦ τὸν ἠκούσαμεν; Ποῦ ἀλλαχοῦ τὸν ἠκούσαμεν καλύτερα, ἐὰν μὴ εἰς τὰς Ἱερὰς Γραφάς, ὅπου λέγει ὁ Προφήτης : «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν;». Ὅταν ὅμως ὁ Θεὸς ἐποίει τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ἦτο παρὼν ὁ προφήτης; Βεβαίως ὄχι, ἀλλ' ἦτο παρούσα ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς τὰ πάντα ἐγένοντο καὶ τὴν ὁποίαν Οὗτος ἐνεφύσησεν εἰς τοὺς φίλους τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τοὺς προφῆτας, ὅπως ἐξαγγέλλουν τὰ ἔργα Του ἀθορύβως. Οἱ δὲ ἅγιοι ἄγγελοι, οἱ ὁποῖοι διὰ παντὸς βλέπουν τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ⁽²⁾, ἐξαγγέλλουν, ὅταν πρέπει, τὴν βούλησίν του. Ἐξ

(1) Κατὰ τὸν Αὐγουστίνον ἡ λέξις *sententia* (ἡ περὶ τινος γνώμη) παράγεται ἐκ τοῦ *sensus* (αἴσθησις).

(2) «Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπousι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός». (Ματθ. ΙΗ', 10 καὶ ἐπέκείνα.)

αὐτῶν εἰς ὑπῆρξεν ὁ προφήτης ἐκεῖνος, ὅστις εἶπε καὶ ἔγραψε : « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν » καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι μάρτυς ἀσφαλῆς διὰ τὸ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι διὰ τοῦ ἰδίου πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν προφήτην αὐτόν, προανηγγέλθη ἡ πίστις ἡμῶν εἰς τὸ μέλλον. Ἀλλὰ διατί ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν τότε καὶ ὄχι πρωύτερα; Οἱ λέγοντες τοῦτο, οἵτινες θεωροῦν τὸν κόσμον αἰώνιον, καὶ συνεπῶς μὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθέντα, εἶναι ἐχθροὶ τῆς ἀληθείας καὶ μολυσμένοι ἀπὸ τὴν νόσον τῆς ἀσεβείας. Διότι, ἀνεξαρτήτως τῶν προφητειῶν, ἡ κατάδηλος οἰκονομία, διάταξις, καλλονὴ καὶ μεταβλητικότης τοῦ κόσμου καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ διακηρύττουν, ὅτι τὸ Σύμπαν δὲν ἐπλάσθη κατ' ἄλλον οἶονδήποτε τρόπον, ἐὰν μὴ κατ' ἐκεῖνον τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀδιανοήτου, ἀοράτου Μεγάλου Ἐνός, τοῦ ἀνεκφράστως καὶ ἀοράτως ὥραίου. Οἱ λέγοντες ὅτι, ναὶ μὲν ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν κόσμον, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι προσωρινός, ἀλλ' ὅτι ἔχει μόνον μίαν τυπικὴν προέλευσιν, δημιουργηθεὶς κατὰ τρόπον ὑπερβαλλόντως ἀκατανόητον, φαίνεται ὅτι λέγουν κάτι, διὰ τὸ νὰ ὑπερασπίσουν τὸν Θεὸν ἀπὸ τὴν τυχὸν ἀφροσύνην τοῦ νὰ συλλάβῃ μίαν σκέψιν, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχε πρότερον, δηλαδὴ τὸ νὰ πλάσῃ τὸν κόσμον καὶ τὸν μεταβάλλῃ κατὰ βούλησιν, ἐνῶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πλάστης εἶναι ὁλοσχερῶς καὶ αἰωνίως ἀμετάβλητος. Ἀλλὰ δὲν βλέπω πῶς εὐσταθεῖ ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτῶν ὡς πρὸς ἄλλας ἀπόψεις καὶ πρὸ πάντων ὡς πρὸς τὴν ἄποψιν τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν ἐκλαμβάνουν μετὰ τοῦ Θεοῦ συναιώνιον, πῶς εἶναι δηλαδὴ δυνατόν νὰ πιστεύουν ὅτι αὕτη προσβάλλεται ὑπὸ νέων ἐκάστοτε ἀθλιότητων, αἱ ὁποῖαι προγενεστέρως δὲν τὴν ἔθιγον.

Ἐὰν ἔλεγον, ὅτι εὐδαιμονία καὶ δυστυχία εἶναι συναιώνιοι, θὰ εἶναι καὶ τώρα τοιαῦται, ἐντεῦθεν δὲ θὰ συνήγετο τὸ ἀνόητον συμπέρασμα, ὅτι ἡ ψυχὴ, ἡ καλουμένη εὐδαίμων, δὲν θὰ εἶναι εὐδαίμων, ἐφ' ὅσον προβλέπει μελλοντικὰς συμφοράς. Ἄν δὲν προβλέπη τὴν δυστυχίαν τῆς, ἀλλὰ φρονεῖ, ὅτι θὰ εἶναι αἰωνίως εὐδαίμων, θὰ εἶναι τοιαύτη ἐξ ἐσφαλμένης γνώμης, μωροτέρα τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκστομισθῇ. Ἐὰν δὲ ἰσχυρισθῶν, ὅτι εὐτυχία καὶ δυστυχία διαδέχονται ἀλλήλας ἀπὸ πάσης αἰωνιότητος ἀλλ' ὅτι ἡ ψυχὴ, ἅπαξ καθισταμένη εὐδαίμων, δὲν ἐπαναπίπτει πλέον εἰς τὴν ἀθλιότητα, τοῦτο δὲν τοὺς σώζει ἀπὸ τὸ νὰ πιστεύουν, ὅτι ἡ ψυχὴ οὐδέποτε ὑπῆρξε πραγματικῶς εὐτυχὴς προγενεστέρως, ἀλλ' ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν ν' ἀπολαμβάνουν μίαν προσωρινὴν καὶ ἀβεβαίαν εὐδαιμονίαν. Διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου ὁμολογοῦν, ὅτι κάτι μέγα καὶ ἀδόκητον προσβάλλει τὴν ψυχὴν, κάτι ποὺ δὲν τὴν προσέβαλλε ποτὲ προη-

γουμενως. Ἐὰν ἀρνοῦνται τὸ ὅτι ὁ Θεὸς προβλέπει αἰωνίως τὴν αἰτίαν τῶν τοιούτων μεταβολῶν, ἀρνοῦνται συγχρόνως καὶ Αὐτὸν τὸν Ἰδιον ὡς δημιουργὸν τῆς εὐδαιμονίας ἐκείνης, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον εἶναι φρικώδης ἀσέβεια. Ἐὰν δὲ λέγουν, ὅτι ἀπεφάσισεν ἐκ νέου ὁ Θεὸς νὰ εἶναι ἡ ψυχὴ αἰωνίως εὐδαίμων, πόσον μακρὰν θὰ εἶναι ἀπὸ τὸ νὰ τὸν ἀπαλλάξουν ὡς αὐτουργὸν τῆς τοιαύτης μεταβολῆς, τὴν ὁποίαν αὐτοὶ κατακρίνουν! Ἐὰν ὁμως ἀναγνωρίζουν, ὅτι ὁ κόσμος ἔχει μίαν πραγματικὴν ἐν χρόνῳ ἀρχήν, ἀλλ' οὐδέποτε τέρμα ἐν χρόνῳ, θ' ἀποδώσουν, ἄνευ προκαταλήψεως, εἰς τὸν Θεὸν ἀμετάτρεπτον βούλησιν, τοιουτοτρόπως δὲ θὰ πιστεύσουν, ὅτι ὁ κόσμος ἔσχε μίαν ἐν χρόνῳ ἀρχήν καὶ ὅτι αἱ ἀποφάσεις καὶ ἡ βούλησις τοῦ Δημιουργοῦ δὲν μεταβάλλονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐννοήσωμεν τὰ ἄπειρα διαστήματα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ κόσμος ἔχει δημιουργηθῇ ⁽¹⁾.

Καὶ τώρα ἄς ἴδωμεν τί πρέπει νὰ εἴπωμεν εἰς ἐκείνους οἱ

---

(1) Ἐν προκειμένῳ δεόν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ κάτωθι : Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἐκείνην τῶν Ἰνδῶν, διέκειτο ἐν γένει ἐχθρικῶς πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ Ἀπειρου.

Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι, διαισθανόμενοι, ὅτι ἡ ιδέα αὕτη ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως, τὴν παραμερίζουν. Ὁ μυστικισμὸς τῶν μέσων αἰώνων δεικνύει τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δεδομένου ὅτι ἐπιζητεῖ ἀκριβῶς ἐκεῖνο, πρὸς τὸ ὁποῖον, ὡς ὑπερβαῖνον τὰ ὅρια τῆς νοήσεως τοῦ ἀνθρώπου, στρέφεται ὁ πόθος του. Ἡ νεωτέρα σκέψις προσπαθεῖ νὰ κατανοήσῃ τὸ Ἀπειρον ὀρθολογικῶς, ἐν τῇ τοιαύτῃ δὲ προσπαθείᾳ τῆς παραγνώνει τὴν ἀλογικὴν ὑπόστασιν του. Ἡ μεγάλη πρόοδος τῆς νεωτέρας μαθηματικῆς ἐπιστήμης συνίσταται ἐν τῇ ἀποδείξει τοῦ νὰ καθορίσῃ τὸ Ἀπειρον δι' ὑπολογισμοῦ, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία ἐπεδίωκε νὰ τὸ κατανοήσῃ διὰ τῆς σκέψεως. Εἰς τὴν πραγματικότητά παρουσιάζεται ὡς γεγονὸς τὸ ἀντίθετον. Ὁ ὑπολογισμὸς τῶν ἀπειροστών ἐμφανίζει τὸ Ἀπειρον ὡς μὴ δυνάμενον νὰ κατακτηθῇ νοητικῶς. Πράγματι ὁ ὑπολογισμὸς τῶν ἀπειροστών δὲν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτὸ τοῦτο τὸ Ἀπειρον, ἀλλὰ κατὰ προσέγγισιν ἀξίας, αἵτινες εἶναι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς τελείως πεπερασμέναι. Κατὰ

ὅποιοι ὁμολογοῦν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου καὶ ζητοῦν νὰ μάθουν τὴν ἀρχὴν τῆς Δημιουργίας, καὶ τί θὰ μᾶς ἀπαντήσουν ἐκεῖνοι σχετικῶς πρὸς τὸν χῶρον ταύτης. Ἐρωτοῦν διὰ ποῖον λόγον ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη τότε καὶ ὄχι πρωτύτερα, ἡμεῖς δὲ ἐρωτῶμεν διατί ἐπλάσθη εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν καὶ ὄχι εἰς ἄλλον. Διότι ἂν αὐτοὶ φαντάζωνται τὴν ὑπαρξιν ἀπείρων χρονικῶν διαστημάτων πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, κατὰ τὰ ὅποια οὐδὲν ἔπραττεν ὁ Θεός, θὰ πρέπη νὰ ὑποθέσουν καὶ τὴν ὑπαρξιν ἀπείρων διαστημάτων χώρου, εἰς τὸν ὅποιον, ἂν δὲν θεωρήσουν παρόντα καὶ ἐνεργοῦντα τὸν Θεόν, θὰ ἴδουν πραγματοποιούμενον τὸ ὄνειρον τοῦ Ἐπικούρου περὶ τῶν ἀναριθμήτων κόσμων, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι ὁ μὲν Ἐπίκουρος ⁽¹⁾ θεωρεῖ τὸ Σύμπαν δημιουργηθὲν ἐκ τυχαίας τινὸς συνθέσεως ἀτόμων, τῶν ὁποίων ἀποχωριζομένων, οἱ κόσμοι διαλύονται, ἐκεῖνοι δὲ ὀφείλουν νὰ θεωρήσουν ὅλους τοὺς κόσμους τῶν ὡς ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἂν δὲν θέλουν νὰ Τὸν ἀφήσουν ἐντὸς τῶν ἀπείρων ἐκτάσεων ἐκεῖθεν τοῦ κόσμου, καὶ ἂν δὲν θέλουν νὰ «ἐπιτρέψουν», ὅπως οἱ κόσμοι οὗτοι, (ἰδίως δὲ ὁ ἰδικὸς μας) ὑπόκεινται εἰς διάλυσιν. Διότι τώρα θὰ συζητήσωμεν μετ' ἐκείνων, οἵτινες, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡμεῖς, πιστεύουν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀσώματος καὶ ποιητὴς πάντων τῶν πλασμάτων, ἅτινα δὲν εἶναι Αὐτὸς ὁ ἴδιος. Τοὺς ἄλλους ὅμως δὲν ἀξίζει νὰ τοὺς δεχθῇ κανεὶς εἰς τὴν συζήτησιν περὶ τῆς θρησκείας. Οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι ὑπερέβησαν ὅλους τοὺς λοιποὺς ὡς ἐκ τῆς φήμης καὶ τοῦ κύρους των, ἔαν μὴ ὄχι δι' ἄλλον λόγον, τοῦλάχιστον διότι εὗρισκοντο ἄλλοτε μακρὰν τῆς ἀληθείας, τώρα δὲ εἶναι πλη-

---

ταῦτα τὸ Ἄπειρόν παραμένει ὡς ἐν Ἀ γ ν ω σ τ ο ν, δὲν ἀναλύεται, παρέχει δὲ ἀριθμητικὰ ἀποτελέσματα πεπερασμένα, μόνον ἐφ' ὅσον συστενοῦται πάλιν ἀριθμητικῶς, δηλαδὴ ἐφ' ὅσον ἀντικαθίσταται διὰ κατὰ προσέγγισιν πεπερασμένων ἀξιῶν. Ἡ ἀνωτέρα μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἀντιμετωπίζει τὸ Ἄπειρον ὡς ἀ λ ο γ ι κ ὸ ν (irrational), τὸ ὅποιον δὲν ἀναλύεται καὶ οὐδέποτε καθίσταται ὁ ρ θ ο λ ο γ ι κ ῶς νοητόν.

(1) Κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἐκ τῶν σωμάτων τὰ μὲν εἶναι σύνθετα, τὰ δὲ δὲν εἶναι τοιαῦτα. Τὰ συστατικὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν συνίστανται τὰ πάντα, εἶναι τὰ πρωταρχικὰ σώματα, τὰ σπέρματα καὶ αἱ ὕλαι τῶν πραγμάτων : τὰ ἅ τ ο μ α τοῦ Δημοκρίτου. Τὰ ἅτομα εἶναι, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, ἀδιαίρετα καὶ ἀμετάβλητα, διότι, ἂν ἡ διαίρεσις αὐτῶν συνεχίζετο ἐπ' ἄπειρον, τὰ πάντα θὰ διελύοντο πάλιν εἰς τὸ μηδὲν καὶ ἀντιστρόφως τὰ πάντα ἐκ τοῦ μηδενὸς θὰ παρήγοντο.

σιέστεροι εἰς αὐτήν.

Κατὰ ταῦτα, ἂν παραδέχωνται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν οὔτε συστενώνουν, οὔτε περιορίζουν, οὔτε τὴν ἐπεκτείνουν τοπικῶς, ἀλλ' ὅπως εἶναι εὐχάριστον ν' ἀκούσῃ κανεῖς, ὁμολογοῦν ὅτι, λόγῳ τῆς ἀσωμάτου παρουσίας της, εὐρίσκεται ὁλόκληρος εἰς πάντα χῶρον, μήπως θὰ εἴπουν τώρα ὅτι εἶναι ἀποῦσα καὶ μακρὰν τόσων ἐκτάσεων, ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον, καὶ περιοριζομένη μόνον εἰς ἓνα χῶρον, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἄπειρον, τόσον μικρόν, ὅπως εἶναι ὁ κόσμος; Δὲν φαντάζομαι, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ σκέπτονται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον. Ἐὰν διατείνωνται, ὅτι ὁ Θεὸς ἡσχολήθη ἀποκλειστικῶς μὲ ἓνα τόσον περιορισμένον καὶ πεπερασμένον κόσμον, διὰ ποῖον λόγον δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὸ ἐρώτημα, διατί ὁ Δημιουργὸς δὲν ἡσχολήθη μὲ ὅλας τὰς ἀπείρους ἐκτάσεις, καὶ διατί δὲν τὸ ἔπραξε κατὰ τὴν διάρκειαν ἀπείρων πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου αἰώνων. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι συνεπὲς πρὸς ἑαυτὸν ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν κόσμον μᾶλλον ἐκ τύχης παρὰ ἐκ θείας βουλήσεως εἰς τὸν χῶρον, ὅπου εὐρίσκεται καὶ ὄχι εἰς ἄλλον, μολονότι ὁ χῶρος οὗτος δὲν ἀξίζει νὰ προκρίνεται ὅπῃ τὰς ἄλλας ἐκτάσεις εἰς τὸ ἄπειρον, ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ νόησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνίκανος ν' ἀντιληφθῇ τὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἐτοποθέτησεν τὸν κόσμον εἰς τὸν χῶρον αὐτόν. Ἐπίσης δὲν εἶναι συνεπὲς πρὸς ἑαυτὴν ἡ σκέψις, ὅτι ὑπάρχουν παρὰ τῷ Θεῷ τυχαῖαι δράσεις, ἀλλὰ τοῦναντίον, ὅτι ἔπλασε τὸν κόσμον κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον καὶ ὄχι κατ' ἄλλον προγενέστερον κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ἀπείρου παρελθόντος χρόνου, καὶ ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ, εἰὰν τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἐξελέγη ἀντὶ ἄλλου οἷονδῆποτε. Ἐὰν δὲ λέγουν, ὅτι εἶναι μάταιαι αἱ σκέψεις τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῶν ὁποίων συνάγουν τὸ συμπέρασμα περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀπείρων χώρων, εἰς τρόπον ὥστε ἐκτὸς τοῦ κόσμου νὰ μὴν ὑπάρχῃ χῶρός τις, θ' ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτούς, ὅτι εἰς μάτην φαντάζονται ἀπείρους χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐσχόλαζεν ὁ Θεὸς καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε χρόνος τις πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ⁽¹⁾.

---

(1) Ὡς πρὸς τὴν ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ιδέαν τοῦ χρόνου πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Εἰς τὴν ψυχολογίαν ἡ πρώτη ἀφορμὴ πρὸς διάκρισιν τῶν τοπικῶν καὶ τῶν χρονικῶν μορφῶν ἐδόθη ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν αἰσθημάτων, παρατηρηθέντος, ὅτι αἱ εἰρημέναι μορφαὶ προϋποθέτουν ἀμοιβαίας τινὰς ἀλληλεπιδράσεις διαφόρων αἰσθημάτων, καὶ ὅτι αὗται μεταβάλλονται μόνον διὰ τοῦ τ ρ ό π ο υ τῆς ἐν λόγῳ ἀλληλεπιδράσεως καὶ ὄχι διὰ τῶν λοιπῶν ποιότητων τῶν αἰσθη-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Πῶς ὑπῆρξεν ὁμοῦ ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ χρόνου.

Ἐν τούτοις, ἐὰν ἡ αἰωνιότης διακρίνεται εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ τὸν χρόνον, διότι ὁ χρόνος δὲν ὑφίσταται ἄνευ μεταβολῆς τινος, ἐνῷ οὐδεμία μεταβολὴ ὑπάρχει εἰς τὴν αἰωνιότητα, ποῖος δὲν ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ὁ χρόνος δὲν θὰ ὑφίστατο, ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ (δημιουργηθὲν) πλάσμα, τὸ ὁποῖον διὰ τινος κινήσεως θὰ ἐπέφερε κάποιαν μεταβολήν, καὶ ὅτι ἐκ τῆς κινήσεως καὶ τῆς μεταβολῆς, αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται νὰ συνυπάρχουν, δεδομένου ὅτι συμβαίνει πράγματι, πὺν παράγει ἄλλο τοιοῦτον κατὰ μικρὰ ἢ μακρὰ χρονικὰ διαστήματα, θὰ ἐγεννᾶτο ὁ χρόνος; Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι ὁ Θεός, ἡ αἰωνιότης τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ὑφίσταται μεταβολήν, εἶναι ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ ῥυθμιστὴς τῶν αἰώνων, δὲν ἐννοῶ δὲ διατὶ λέγουν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν κόσμον κατὰ χρονικὰ διαστήματα, ἐκτὸς ἐὰν θέλουν νὰ εἶπουν μὲ αὐτό,

---

μάτων. Ὑπῆρξε δυνατόν, ὅπως τοῦτο παρατηρηθῇ ἀκριβέστερον ὡς πρὸς τὸν χρόνον. Εὐθὺς ὅταν κατέστη ἐφικτὴ ἡ πρωταρχικὴ ἀποτίμησις τοῦ χρόνου, διεπιστώθη, ὅτι ἡ πορεία ἀντικειμενικῶν ἐνεργειῶν, ἡ ὁποία γεννᾷ εἰς ἡμᾶς χρονικὴν τινα παράστασιν, καὶ ἡ ἐκ τῆς πορείας ταύτης προερχομένη ἀλληλουχία αὐτοτελῶν αἰσθημάτων συνάδουν τελείως πρὸς ἀλλήλας καὶ ὅτι αἱ ὑποκειμενικαὶ χρονικαὶ καταμετρήσεις μας δυνατόν νὰ εἶναι διάφοροι. Ὅθεν ἡ διάκρισις τῶν χρονικῶν σχέσεων ἐγένετο νοητὴ ἐν μέρει μὲν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ λεγομένου ἀντικειμενικοῦ χρόνου, δηλαδή τῶν ἐξωτερικῶν κινήσεων, πὺν ἐξαρτῶμεν ἐκ τῆς χρονικῆς διαδρομῆς, ἐν μέρει δὲ τῇ παρεμβάσει τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν συναισθημάτων, τῶν συγκροτούντων εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν χρονικὴν τινα ἀλληλουχίαν. Δυσκολώτερον εἶναι τὸ ζήτημα, τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν χωρὸν, διότι, ὡς πρὸς αὐτό, παρίσταται ἀνάγκη ἀκριβεστεράς ἀναλύσεως τῶν παραστατικῶν ἐνεργειῶν, διὰ ν' ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡ τοῦ χρόνου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν αἰσθημάτων. Λόγῳ τῆς μεγάλης δυσχερείας ταύτης, πολλοὶ ψυχολόγοι καὶ φυσιολόγοι ἐμμένουν ἀκόμη εἰς τὴν γνώμην των, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ χωρὸς τυγχάνει ἰδιαιτέρα τῆς αἰσθήσεως ιδιότης, ἣτις ἐμφιλοχωρεῖ εἰς τὰ αἰσθητήρια νεῦρα καθὼς ἀκριβῶς ἡ ιδιότης τῆς αἰσθήσεως τοῦ φωτός, τοῦ ἤχου καὶ τῆς πιέσεως. Ὡς πρὸς τὰς περὶ τοῦ χρόνου ἀντιλήψεις τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου βλ. «Ἐξομολογήσεις», Τεῦχος Βον.

ὅτι κάτι εἶχε δημιουργηθῇ πρὸ τοῦ κόσμου, ἐκ τῶν κινήσεων τοῦ ὁποίου συνεκρατήθησαν οἱ χρόνοι καὶ ἠκολούθησαν τὴν πορείαν των. Ἐὰν δὲ ἡ τόσον ἀληθινὴ Ἱερὰ Γραφὴ λέγῃ: «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» πράγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι οὐδὲν ἐδημιούργησε προγενεστέρως, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ἐξ αὐτοῦ μᾶλλον ὅτι ἐποίησεν ἐν ἀρχῇ ὅ,τι θὰ ἐποίει πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, τοὺς ὁποίους αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπλασεν. Ἀναμφιβόλως ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη μὲ τὸν χρόνον καὶ ὄχι ἐν χρόνῳ, διότι πᾶν ὅ,τι ἐδημιουργήθη ἐν χρόνῳ, ἐδημιουργήθη πρὸ τινος χρόνου ἢ κατόπιν ἐνὸς ὠρισμένου χρόνου. Προγενέστερος χρόνος εἶναι τὸ παρελθόν, μεταγενέστερος τὸ μέλλον, ἀλλ' οὐδεὶς χρόνος παρῆλθε πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, διότι οὐδὲν ὄν εἶχε πλασθῇ ἐκ τῶν μεταβλητῶν κινήσεων τοῦ ὁποίου θὰ ἐγεννᾶτο ὁ χρόνος. Ὁ κόσμος ἐπλάσθη μὲ τὸν χρόνον, προϋποτιθεμένου ὅτι κατὰ τὴν δημιουργίαν του, ἐγεννήθη μία μεταβλητὴ κίνησις, ἡ κίνησις δὲ αὕτη φαίνεται, ὅτι ἦτο ἡ διάταξις τῶν ἐξ ἡ ἑπτὰ ἡμερῶν ἐκείνων, — ἡμερῶν καὶ νυκτῶν — ἕως ὅτου ὁ Θεὸς συνετέλεσε τὸ ἔργον Του, καὶ παρήγγειλεν, ὥς μέγα μυστήριον, ν' ἀγιαζώμεν τὴν ἐβδόμην ἡμέραν. Τὸ πῶς συνεκροτήθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, εἶναι δυσχερέστατον νὰ τὸ διανοηθῇ, πολὺ δὲ δυσχερέστερον νὰ τὸ εἴπῃ τις. ⁽¹⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Πῶς ἐπλάσθησαν αἱ πρῶται ἡμέραι προτοῦ δημιουργηθῇ ὁ ἥλιος.

Ὡς συνήθεις ἡμέρας βλέπομεν ἐκείνας, κατὰ τὰς ὁποίας δὲν ὑπάρχει οὔτε πρωτὶα οὔτε ἑσπέρα, παρὰ μόνον ὅταν ἀνατέλλῃ καὶ δύῃ ὁ ἥλιος. Κατὰ τὰς τρεῖς ὅμως πρώτας ἡμέρας δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη ὁ ἥλιος, ὁ ὁποῖος, ὥς εἶναι γεγραμμένον, ἐπλάσθη τὴν τετάρτην ἡμέραν. Ἐν πρώτοις ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸ φῶς, ⁽²⁾ καὶ διεχώρισεν αὐτὸ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σκότους, καλέσας αὐτὸ ἡμέραν, καὶ τὰ σκότη νύκτα. Ἀλλὰ τί ἦτο αὐτὸ τὸ φῶς

---

(1) Πολλοὶ σύγχρονοι καὶ παλαιοὶ ἐρμηνευταὶ — σύμφωνα μὲ πολλὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης — ἐξηγοῦν διαφορετικὰ τὸ Α' Κεφ. τῆς Γενέσεως καὶ εἰδικὰ τὴν λέξιν ἡμέραν. Λέγουν ὅτι πρόκειται περὶ μεγάλης χρονικῆς περιόδου καὶ οὐχὶ περιορισμένου διαστήματος εἰκοσητεσσάρων ὥρων.

(2) «Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γεννηθήτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς». Γέν. Α', 2 καὶ ἐφεξῆς.

καὶ διὰ ποίας κινήσεως ἐνηλλάσσετο διὰ τὰ δημιουργῆ τὴν πρωτάν, τὴν ἑσπέραν, εἶναι μακράν, τῆς ἀντιλήψεώς μας, οὐδὲ δυνάμεθα τὰ ἐννοήσωμεν τοῦτο. Πάντως ὅμως ὀφείλομεν τὰ πιστεύωμεν χωρὶς δισταγμόν. Διότι τὸ φῶς ἦτο ἢ κάτι σωματικόν, κείμενον εἰς τὰς ὑψηλοτέρας περιοχὰς τοῦ οὐρανοῦ μακράν τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἢ ἐκεῖνο, ἐκ τοῦ ὁποίου κατόπιν ἐδημιουργήθη ὁ ἥλιος, ἢ τέλος μὲ τὴν λέξιν «φῶς» ὑπεδηλοῦτο ἡ θεϊκὴ Πολιτεία τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ τῶν μακαρίων ἐκείνων πνευμάτων περὶ τῆς ὁποίας λέγει ὁ Ἀπόστολος: «ἡ δὲ ἄνω Ἰησοῦσα λῆμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἣτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν» (¹). Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει: «Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας. Οὐκ ἐσμὲν νυκτός οὐδὲ σκότους» (²).

Ὅπως δὴποτε ὅμως δυνάμεθα ἐπίσης τὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς πρωτῆς καὶ τῆς ἑσπέρας τῆς ἐν λόγῳ ἡμέρας, δεδομένου ὅτι γνῶσις τοῦ πλάσματος, συγκρινομένη πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Πλάστου, εἶναι κατὰ τινὰ τρόπον «ἑσπέρα» καὶ σκοτεινὴ, εἶναι δὲ φῶς καὶ πρωτὶ ὅταν ἀναφέρεται εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν τοῦ Δημιουργοῦ, οὐδέποτε δὲ μεταβάλλεται εἰς νύκτα, παρὰ μόνον ὅταν ἡ ἀγάπη τοῦ Πλάστου ἐγκαταλείπῃ τὸ πλάσμα Του. Διὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον ἡ Γραφὴ ἀριθμοῦσα κατὰ τάξιν τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, δὲν ἀναφέρει τὰς νύκτας ποτέ. Δὲν λέγει πονθενὰ ἐγένετο νύξ, ἀλλὰ: «καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωτὶ ἡμέρα μία» (³). Προφανῶς ἡ γνῶσις τοῦ πλάσματος εἶναι, διὰ τὰ εἰπωμεν οὕτω, περισσότερον ἀποχρωματισμένη παρὰ ὅταν ἐνοῦται μὲ τὴν γνῶσιν τοῦ Δημιουργοῦ, ὥς ἐπὶ στερεᾶς βάσεως. Διὰ τοῦτο εἶναι ὀρθότερον τὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἑσπέρας παρὰ περὶ νυκτός, δοθέντος ὅτι, ὅταν τὰ πάντα κατατείνουν πρὸς αἶνον καὶ δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἡ νύξ γίνεται ἡμέρα. Ἐφ' ὅσον λαμβάνει γνῶσιν ἑαυτῆς, εἶναι ἡ πρώτη ἡμέρα. Ἐφ' ὅσον, ἐρχομένη εἰς τὸ Σιερῶμα, χωρίζει τὰ ὕδατα ἐπάνω καὶ κάτω ὑπὸ τὸν οὐρανόν, εἶναι ἡ δευτέρα ἡμέρα. Ἐφ' ὅσον λαμβάνει γνῶσιν τῆς γῆς καὶ ὅλων τῶν ἐπ' αὐτῆς πλασμάτων, ἡ τρίτη ἡμέρα. Ἐφ' ὅσον διακρίνει τὰ δύο φῶτα, τὸ μεγαλύτερον καὶ τὸ μικρότερον ἡ τετάρτη ἡμέρα. Ἐφ' ὅσον γνωρίζει ὅλα τὰ πλάσματα τῶν ὑδάτων, τοὺς ἰχθύς καὶ τὰ πτηνά, ἡ πέμπτη ἡμέρα καὶ τέλος, ἔφ' ὅσον ἔχει γνῶσιν τῶν γηϊνῶν ὄντων ἐν τῷ συνόλῳ των καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἕκτη ἡμέρα.

(¹) Γαλάτ. στ', 26.

(²) Α'. Θεσσαλ. ε', 5.

(³) Γέν. Α', 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

**Ποία τις ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν ἀνάπαυσις
τοῦ Θεοῦ ;**

Τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ἀνεπαύθη τὴν ἑβδόμην ἡμέραν μετὰ τὴν δημιουργίαν ὅλων τῶν ἔργων Του, δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ παιδαριωδῶς, δηλαδὴ ὅτι ὁ Θεὸς εἶχε καταπονηθῇ κατὰ τὸ δημιουργικὸν ἔργον του. Ὅταν εἶπεν: «ἐπλάσθησαν τὰ πάντα», αὐταὶ αἱ λέξεις, διὰ τῶν ὁποίων ὅλα εἶχον πλασθῇ, δὲν εἶχον σημασίαν λεκτικὴν καὶ ἐφήμερον, ἀλλὰ νοητικὴν καὶ αἰωνίαν. Ἀλλά, ἀνάπαυσις τοῦ Θεοῦ δηλοῖ τὴν ἀνάπαυσιν ἐκείνων, πὺν ἀναπαύονται ἐν τῷ Θεῷ, ὅπως ἡ εὐφροσύνη τῆς οἰκίας σημαίνει τὴν εὐφροσύνην τῶν ἐνοίκων, δεδομένου ὅμως, ὅτι ὄχι μόνον ἡ οἰκία, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι παράγοντες παρέχουν τὴν χαράν. Πολὺ περισσότερον, ἐὰν ἡ ὠραιότης τῆς οἰκίας αὐτῆς καθιστᾷ εὐτυχεῖς τοὺς ἐνοίκους της, οὕτως ὥστε ἡ οἰκία αὐτὴ νὰ καλῆται εὐτυχισμένη, δηλαδὴ νὰ ὀνομάζεται εὐτυχισμένον τὸ περιέχον ἀντὶ τοῦ περιεχομένου, ὅπως δηλαδὴ λέγομεν: τὰ θέατρα χορεύουν, οἱ ἄγροὶ μυκῶνται, ἐννοοῦντες ὅτι οἱ ἄνθρωποι χορεύουν εἰς τὰ θέατρα καὶ οἱ βόες μυκῶνται εἰς τοὺς ἄγρους. Ἐν προκειμένῳ δηλοῦμεν ἀντὶ τῆς αἰτίας τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπως καλεῖται εὐχάριστος μία ἐπιστολή, διότι εὐχαριστεῖ τὸν ἀναγνώστην της. Κατὰ ταῦτα, ὅταν αἱ Γραφαὶ ἀναφέρουν ὀρθότατα, ὅτι ἀνεπαύθη ὁ Θεός, ἐννοοῦν δι' αὐτοῦ τὴν ἀνάπαυσιν ἐκείνων, πὺν ἀναπαύονται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἀναπαύει. Διὰ τοῦτο ὁ Προφήτης ὑπεσχέθη εἰς ὅλους ἐκείνους, πρὸς τοὺς ὁποίους ὁμιλεῖ καὶ διὰ τοὺς ὁποίους ἔγραψεν, ὅτι, ἀφοῦ ἐκτελέσουν καλὰ ἔργα, πλησιάζοντες διὰ τῆς εἰς τὴν ζωὴν ταύτην πίστεως των τὸν Παντοδύναμον, θὰ εὗρουν παρ' Αὐτῷ ἀνάπαυσιν αἰωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰνωτέρω συμβολίζονται μὲ τὴν φράσιν: «ἀνεπαύθη τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου», ὁρισθεῖσαν εἰς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον λαόν. Περὶ τοῦ θέματος τούτου θὰ ὁμιλήσωμεν διεξοδικώτερον, ὅπου δεῖ.

✓ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'. ✓

**Τί ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν περὶ τῆς δημιουργίας
τῶν ἀγγέλων.**

Δοθέντος, ὅτι ἤρχισα ἤδη νὰ ὁμιλῶ περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ἁγίας Πολιτείας, φρονῶ, ὅτι πρέπει νὰ ὁμιλήσω πρῶτον

περὶ ἐκείνου, πὺν ἀνήκει εἰς τοὺς ἁγίους ἁγγέλους, ἀποτελοῦν-
τας μέγα τῆς Πολιτείας ταύτης τμήμα, εὐδαιμονέστεροι δὲ ἐν
αὐτῷ ὄντες, οὐδέποτε ἀπεδήμησαν.

Ἐὰς ἴδωμεν ποῖα τεκμήρια τῶν Ἀγίων Γραφῶν ἀναφέρον-
ται εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Αἱ Γραφαί, ὁμιλοῦσαι περὶ τῆς δημι-
ουργίας τοῦ κόσμου, δὲν ἀναφέρουν ἐὰν ἢ μὲ ποῖον τρόπον ἐπλά-
σθησαν οἱ ἄγγελοι, ἀλλὰ δὲν παρασιωπῶνται, τοῦναντίον μνη-
μονεύονται διὰ τῆς λέξεως οὐρανὸς ἐκεῖ, ὅπου λέγει ἡ Γραφή:
«ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν», ἢ
μᾶλλον διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ φωτὸς ἐκείνου, περὶ τοῦ ὁποῖου
ὁμιλῶ. Τὸ ὅτι παρελείφθησαν, δὲν ἡμπορῶ νὰ τὸ φαντασθῶ,
διότι ἡ Γραφή λέγει, ὅτι ὁ Θεὸς ἀνεπαύθη κατὰ τὴν ἑβδόμην
ἡμέραν ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα Του, τὸ αὐτὸ δὲ βιβλίον ἀρχόμενον
μὲ τὰς λέξεις «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ
τὴν γῆν» ὑπονοεῖ ὅτι οὐδὲν πλέον ἐπλάσθη ἔκτοτε. Ἀρχίζει
λοιπὸν ἡ δημιουργία ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ἢ γῆ δὲ
ἦτο, ὅπως λέγει ἡ Γραφή, «ἄορατος καὶ ἀκατασκεύαστος», μὴ
ὑφισταμένου δὲ ἀκόμη φωτός, τὸ σκότος ἐφέρετο «ἐπάνω τῆς
ἀβύσσου». Ὑπῆρχε δηλαδὴ κάποια χαώδης κατάστασις τῆς γῆς
καὶ τῶν ὑδάτων, διότι ὅπου δὲν ὑφίσταται φῶς, ὑπάρχει σκότος.
Ἐκτοτε ἐπροχώρησεν ἡ δημιουργία καὶ τὰ πάντα συνετελέσθη-
σαν ἐντὸς ἑξ ἡμερῶν, πῶς λοιπὸν θὰ παρελείποντο οἱ ἄγγελοι;
Δὲν ἦσαν καὶ οὗτοι ἐν τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀνε-
παύθη τὴν ἕκτην ἡμέραν; Τὸ ὅτι οἱ ἄγγελοι εἶναι δημιούργημα
τοῦ Ὑψίστου, εἶναι βέβαιον, πάντως, μολονότι δὲν παρελείφθη
νὰ μνημονεύεται, δὲν εἶναι ὅμως ἐκπεφρασμένον σαφῶς. Διὸ
καὶ οἱ τρεῖς παῖδες εἰς τὸν ὕμνον αὐτῶν λέγουν: «εὐλογεῖτε
πάντα τὰ ἔργα τὸν Κύριον» (1).

Ἐν συνεχείᾳ πάντα τὰ ἔργα ἀναφέρονται ὁμοῦ μετὰ τῶν
ἁγγέλων. Λέγει ὁ ψαλμωδός: «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν
οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε αὐτὸν
πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνά-
μεις αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἡλῖος καὶ σελήνη. Αἰνεῖτε αὐ-
τὸν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς. Αἰνεῖτε αὐτὸν οἱ οὐρα-
νοὶ τῶν οὐρανῶν καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν.
Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου, ὅτι αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγε-
νήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν» (2). Ἐδῶ βλέ-
πομεν ὅτι ἐλέγχθη σαφέστατα παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι οἱ ἄγγελοι

(1) Πρβλ. Δαν. Γ', 57.

(2) Ψαλμ. ΡΜΗ' (148) 1 καὶ ἐφεξῆς.

εἶναι δημιουργήμα Του εἶπε : «γεννηθήτωσαν καὶ ἐγένοντο». Ὅθεν ποῖος θὰ ἐτόλμα νὰ σκεφθῇ, ὅτι οἱ ἄγγελοι ἐπλάσθησαν κατόπιν ὅλων αὐτῶν τῶν κοινῶν πραγμάτων, τῶν πλασθέντων ἐντὸς ἑξ ἡμερῶν; Ἐὰν δὲ κάποιος σκεφθῇ ἀνοήτως, ὅτι ἐπλάσθησαν μετὰ ταῦτα οἱ ἄγγελοι, αἱ Γραφαὶ θέτουν ἐκποδὼν τὴν σκέψιν ταύτην μετὰ τοῦ αὐτοῦ κύριος ἐκεῖ, ὅπου λέγει ὁ Θεός : «Ὅτε ἐγενήθησαν ἄστρα ἤνεσάν με φωνῇ μεγάλη πάντες ἄγγελοί μου» (¹). Ὡστε, ὅταν τὰ ἄστρα ἐγενήθησαν, οἱ ἄγγελοι ὑπῆρχον, ἐπλάσθησαν δὲ τὴν τετάρτην ἡμέραν οἱ ἀστέρες, δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ ἄγγελοι ἐπλάσθησαν τὴν τρίτην ; Μὴ γένοιτο! Διότι τὸ ἔργον τὸ συντελεσθὲν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἶναι κατάδηλον. Ἡ ξηρὰ ἐχωρίσθη ἀπὸ τὰ ὕδατα, τὰ δύο δὲ ταῦτα στοιχεῖα διεκρίθησαν εἰς ἰδιαίτερα ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν εἶδη, ἡ δὲ γῆ παρήγαγε ὅσα εἶχον ῥιζοβολήσει εἰς αὐτήν. Θὰ εἴπωμεν λοιπὸν τὴν δευτέραν ἡμέραν; Οὔτε αὐτὸ εἶναι βέβαιον. Διότι τότε ἐπλάσθη τὸ Στερέωμα μετὰ τῶν ἐπάνω καὶ τῶν κάτω ὑδάτων καὶ ὠνομάσθη οὐρανός, εἰς τὸ Στερέωμα δὲ τοῦτο ἐπλάσθησαν τὴν τετάρτην ἡμέραν αἱ ἀστέρες. Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι, ἐὰν ἀνῆκουν οἱ ἄγγελοι εἰς τὰ ἔργα ταῦτα, οὗτοι εἶναι τὸ φῶς ἐκεῖνο, ποὺ ἔλαβε τὸ ὄνομα ἡμέρα λόγῳ τῆς ἐνότητος τῆς ὁποίας δὲν ἐκλήθη πρώτη ἡμέρα, ἀλλ' ἀπλῶς ἡμέρα. Οὔτε διαφέρει ἡ δευτέρα ἢ ἡ τρίτη ἡμέρα ἀπ' αὐτήν, ὅλαι ἦσαν μία καὶ μόνη, πολλαπλασιασθεῖσαι εἰς ἑξ ἢ ἐπτά, ἑξ διὰ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ ἐβδόμη διὰ τὴν ἀνάπαυσίν Του. Διότι, ὅταν λέγῃ ὁ Θεός : «Γεννηθήτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς,» ἐὰν διὰ τοῦ φωτὸς νοῆται ἡ δημιουργία τῶν ἀγγέλων, προφανῶς οἱ ἄγγελοι συμμετέχουν εἰς τὸ αἰώνιον φῶς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἀναλλοίωτος σοφία τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἐπλάσθησαν τὰ πάντα, καὶ τὸ ὁποῖον καλοῦμεν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Φωτισθέντες κατὰ τὴν δημιουργίαν των ὑπὸ τοῦ φωτὸς τούτου, ἐγένοντο αὐτοὶ οἱ ἴδιοι φῶς καὶ ὠνομάσθησαν ἡμέρα ὡς ἐκ τῆς συμμετοχῆς των εἰς τὸ ἄσβεστον ἐκεῖνο φῶς, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ οἱ ἄγγελοι καὶ τὰ πάντα ἐποιήθησαν. Διὰ τοῦτο «τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον, ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον», (²) φωτίζει ὁλόκληρον τὸν κόσμον τῶν ἀγγέλων, διότι δὲν εἶναι φῶς ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ. Ἀπομακρυνόμενοι δὲ οἱ ἄγγελοι ἀπὸ τοῦ φωτὸς τούτου, γίνονται ἀκάθαρτοι, ὅπως ὅλοι ἐκεῖνοι, ποὺ καλοῦνται ἀκάθαρτα πνεύματα, καὶ ὅχι πλέον φῶς ἐν Κυρίῳ,

(¹) Ἰωβ, ΔΗ', 7.

(²) Ἰωάνν. Α', 9.

ἀλλὰ σκότος αὐτοὶ εἰς ἑαυτούς, ἐφ' ὅσον στεροῦνται τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ φῶς τὸ αἰώνιον. Διὸ καὶ τὸ κακὸν δὲν ἔχει ἰδίαν ἀτομικὴν φύσιν, ἀλλ' εἶναι ἀπώλεια τοῦ ἀγαθοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ οὐσία καὶ ἄλλο τι ἢ ποιότης.

Κατὰ ταῦτα ὁ Θεὸς εἶναι ὑπέρτατον ἀπλοῦν καὶ συνεπῶς ἀναλλοίωτον ἀγαθόν. Τὸ Ἀγαθὸν τοῦτο ἐδημιούργησε τὰ πάντα, ὅχι ὅμως ἀπλᾶ καὶ κατὰ συνέπειαν μεταβλητά. Ἐδημιουργήθησαν, δηλαδὴ ἐποιήθησαν, δὲν ἐγεννήθησαν, διότι πᾶν ὅ,τι ἐγεννήθη ἐκ τοῦ ἀπλοῦ Ἀγαθοῦ, εἶναι ἀπλοῦν καὶ αὐτὸ καὶ ἴδιον μὲ ἐκεῖνο ἐκ τοῦ ὁποίου ἐγεννήθη. Τὰ δύο δὲ αὐτὰ καλοῦμεν Πατέρα καὶ Υἱόν. Καὶ ὁ εἷς καὶ ὁ ἕτερος μετὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος εἶναι εἷς καὶ μόνος Θεός. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καλεῖται ἐκ τινος ἰδιοτύπου μεταβολῆς τοῦ ὀνόματος εἰς τὰς Ἱερὰς Γραφὰς Ἅγιον Πνεῦμα. Καίτοι δὲ δὲν εἶναι οὔτε ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, ἀλλὰ καλεῖται κατὰ διάφορον τρόπον, δὲν εἶναι ἄλλο τί παρὰ ἓν ἀπλοῦν καὶ ἀμετάβλητον ἀγαθὸν μετ' αὐτῶν καὶ συναιώνιον. Ἡ Τριάς αὕτη εἶναι εἷς καὶ μόνος Θεός, δὲν εἶναι δὲ ἀπλῆ ὡς Τριάς, διότι δὲν καλοῦμεν τὴν φύσιν τοῦ ἀγαθοῦ τούτου ἀπλῆν, ἐπειδὴ εὐρίσκεται ἐν αὐτῷ μόνος ὁ Πατὴρ ἢ μόνος ὁ Υἱός ἢ μόνον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἢ ἐπειδὴ ἡ Τριάς αὕτη εἶναι μόνον τοιαύτη κατ' ὄνομα, δηλαδὴ ἄνευ ὑπάρξεως ἐν αὐτῇ διακεκριμένων προσώπων, ὡς ἰσχυρίζονται οἱ αἵρετικοὶ Σαβελλιανοί⁽¹⁾, ἀλλὰ τὴν ὀνομάζομεν ἀπλῆν, διότι εἶναι μία ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ μία ὡς πρὸς τὴν ποιότητα, ἐξαιρέσει τῆς προσωπικῆς σχέσεως τῶν μελῶν της. Ὁ Πατὴρ ἔχει τὸν Υἱόν του καὶ ὅμως οὗτος δὲν εἶναι υἱός. Ὁ Υἱός ἔχει τὸν πατέρα του, καὶ ὅμως οὗτος δὲν εἶναι πατήρ.

---

(1) Σαβέλλιος. Αἵρετικὸς τοῦ Γ' αἰῶνος ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενος. Ἐπὶ Ζεφυρίνου ἐγκατεστάθη ἐν Ρώμῃ καὶ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ἐπιγόνου, μαθητοῦ τοῦ αἵρετικοῦ Πραξέα ἱδρυθείσης Σχολῆς. Κατὰ τὴν Σχολὴν ταύτην, κέντρον αἵρετικῆς διδασκαλίας, ὑπάρχει ἓν μόνον πρόσωπον ἐν τῷ Θεῷ, μὴ διακρινόμενον ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἡ διδασκαλία αὕτη διεδόθη περὶ τὰ μέσα τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐν τῇ Πενταπόλει τῆς Β. Ἀφρικῆς, ὀνομασθεῖσα Σαβελλιανισμός.

Ἄλλ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ καθ' ἕκαστον πρόσωπα χωριστά, εὐρίσκονται εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ποιότης καὶ οὐσία, διότι τὸ καθὲν ἀπ' αὐτὰ ζῆ, δηλαδή ἔχει ζωὴν καὶ εἶναι ζωὴ αὐτὸ τοῦτο. Ἴδου διατὶ καλεῖται φύσις ἀπλή, δηλαδή διὰ τὸ ὅτι οὐδὲν ὑφίσταται ἐν αὐτῷ δυνάμενον ν' ἀπολεσθῇ. Τὸ περιέχον δὲν εἶναι διάφορον τοῦ περιεχομένου, ὅπως εἶναι τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ὑγρά, τὰ σώματα καὶ τὰ χρώματα, ὁ ἀήρ, τὸ φῶς καὶ ἡ θερμότης, ἡ ψυχὴ καὶ ἡ σοφία. Διότι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ περιεχόμενόν του. Τὸ ἀγγεῖον δὲν εἶναι τὸ ὑγρόν, τὸ ὅποιον ἐμπεριέχει, τὸ σῶμα δὲν εἶναι τὸ χρῶμα, ὁ ἀήρ δὲν εἶναι ἡ θερμότης καὶ τὸ φῶς, ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἡ σοφία. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἡμποροῦν ἐνδεχομένως νὰ χωρισθοῦν ἀπὸ τὸ περιεχόμενόν των καὶ νὰ προσλάβουν ἄλλο τοιοῦτον: Τὸ ἀγγεῖον δυνατὸν νὰ κενωθῇ, τὸ σῶμα ν' ἀποχρωματισθῇ, ὁ ἀήρ ν' ἀποψυγῇ καὶ ἡ ψυχὴ νὰ μωρανθῇ. Πλήν ὅμως, δεδομένου ὅτι τὸ σῶμα θὰ εἶναι κάποτε ἀναλλοίωτον, (*incorruptibile*), ὅπως κατὰ τὴν ἀνάστασιν τὸ σῶμα τῶν Ἀγίων, ἡ κατάστασις αὕτη τῆς μὴ ἀλλοιώσεως οὐδέποτε θ' ἀπολεσθῇ, διότι δὲν εἶναι σωματικῆς φύσεως. Ἡ ἐν λόγῳ μὴ ἀλλοιώσις (*incorruptio*) θὰ εἶναι εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος ἡ ἰδία. Τὸ σῶμα εἶναι μεγαλύτερον εἰς τὸ σύνολόν του παρὰ εἰς τὰ μέρη του, ταῦτα δὲ εἶναι ἄλλα μὲν μεγαλύτερα, ἄλλα δὲ μικρότερα, ἀλλὰ τὸ ἀναλλοίωτον δὲν εἶναι μεγαλύτερον εἰς τὰ μεγαλύτερα καὶ μικρότερον εἰς τὰ μικρότερα μέρη. Κατὰ ταῦτα ἄλλο εἶναι τὸ σῶμα, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι ὁλόκληρον εἰς τὰ μέρη του, καὶ ἄλλο τὸ ἀναλλοίωτον, πὺν ὑπάρχει ὁλόκληρον εἰς ἑαυτό, διὰ τοῦτο ἀκριβῶς κάθε ἀναλλοίωτον μέρος τοῦ σώματος, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶναι ἴσον μὲ ἓνα ἄλλο, τυγχάνει ἐξ ἴσου ἀναλλοίωτον.

Ἐπὶ παραδείγματι, μολονότι τὸ δάκτυλον εἶναι μικρότερον τῆς χειρός, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἀναλλοίωτον ἀπὸ τὴν χεῖρα. Ὅθεν, δεδομένου ὅτι εἰς τὸ ἀναλλοίωτον σῶμα ὑπάρχει μὴ—ἀλλοιώσις ἀδιάπτωτος (*incorruptibilitas inseparabilis*), ἔπεται ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ οὐσία, ἐκ τῆς ὁποίας καλεῖται σῶμα, καὶ ἄλλη ἡ ποιότης αὐτοῦ ἐκ τῆς ὁποίας ὀνομάζεται ἀναλλοίωτον. Τοῦτο, κατ' ἀναγκαίαν συνάρτησιν, ἰσχύει καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ψυχὴν. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν, ὅτι πάντοτε τυγχάνει σοφὴ ἡ ψυχὴ, ὅπως θὰ εἶναι κατὰ τὴν λύτρωσίν της, θὰ εἶναι σοφὴ λόγῳ τῆς συμμετοχῆς της εἰς τὴν ἀναλλοίωτον σοφίαν (*incommutabilis sapientia*), ἥτις ἀναλλοίωτος σοφία εἶναι κατ' οὐσίαν διάφορος τῆς ψυχῆς. Καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἀήρ εἶναι φωτισμένος πάντοτε, δὲν θὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ ἀήρ καὶ τὸ φῶς εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Δὲν λέγω δὲ τοῦτο, ὡς ἐὰν ὁ ἀήρ καὶ ἡ ψυχὴ ἦσαν τὸ

ἴδιο πρᾶγμα, ⁽¹⁾ ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ μὴ δυνάμενοι, νὰ ἐννοήσουν τὴν ἀσώματον φύσιν τῆς ψυχῆς ⁽²⁾. Ἀλλ' ἐδῶ εἰς τὴν ἀνομοιότητα ἐμφιλοχωρεῖ μεγάλη ὁμοιότης. Ἡμπορεῖ δηλαδή νὰ εἴπῃ κανεὶς, ὅτι, ὅπως ὁ σωματικὸς ἀήρ φωτίζεται ὑπὸ τοῦ σωματικοῦ φωτός, οὕτω καὶ ἡ ἀσώματος ψυχὴ καταυγάζεται ὑπὸ τοῦ ἀσωμάτου φωτός τῆς θεϊκῆς σοφίας. Ὅπως δὲ ὁ ἀήρ, χωρὶς τὸ φῶς τοῦτο, γίνεται σκοτεινός, διότι σκότος δὲν εἶναι παρὰ ἐστερημένου φωτός ἀήρ, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ συσκοτίζεται, ὅταν στερηθῇ τοῦ φωτός τῆς σοφίας.

Συμφώνως πρὸς τὰνωτέρω, ἀπλᾶ ὀνομάζονται ὅσα εἶναι πρωταρχικῶς καὶ πραγματικῶς θεϊκά, διότι, ὡς πρὸς αὐτά, δὲν εἶναι ἄλλο ἢ ποιότης καὶ ἄλλο ἢ οὐσία, οὔτε εἶναι ἀπλᾶ ὡς ἐκ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς ἄλλα θεϊκά, σοφὰ ἢ μακάρια πλάσματα. Εἰς τὰς Ἱερὰς ὁμῶς Γραφὰς τὸ πνεῦμα τῆς σοφίας ὀνομάζεται πολλαπλοῦν, (*spiritus sapientiae multiplex*), διότι εἶναι πολλαπλαῖ αἱ ἐν αὐτῷ ἐνοικοῦσαι δυνάμεις, ὅλαι ὁμῶς εἶναι ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ συγκεντρωμέναι εἰς μίαν καὶ μόνην, διότι ἡ σοφία δὲν εἶναι πολλαπλῇ ἀλλ' ἐνιαία, ἐνοικοῦν δὲ εἰς αὐτὴν ἀνεξάντλητοι θησαυροὶ διανοητικῶν πραγμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων αἱ ἀμετάβλητοι καὶ ἀόρατοι αἰτίαι, τῶν πάντων, ὡς καὶ αἱ μεταβληταὶ καὶ ὄραται αἰτίαι, τὰς ὁποίας ἡ ἐν λόγῳ σοφία ἐδημιούργησε, διότι ὁ Θεὸς οὐδὲν ἔπλασεν ἀπερισκέπτως, πρᾶγμα, ποῦ δὲν ἡμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν περὶ οὐδενὸς ἀνθρωπίνου δημιουργοῦ. Τὸ ὅτι δὲ τὰ πάντα ἔπλασεν ἐσκεμμένως, σημαίνει προφανῶς, ὅτι τὰ ἐγνώριζε. Τοῦτο προξενεῖ κατάπληξιν εἰς τὴν ψυχὴν μας, ἀλλ' εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μᾶς εἶναι γνωστός, ἂν δὲν ὑπῆρχε πρᾶγματι, ἀλλὰ διὰ τὸν Θεὸν δὲν θὰ ὑπῆρχεν, ἐὰν δὲν ἦτο γνωστόν εἰς Αὐτόν.

(1) Ἕλληνες φιλόσοφοι, ὁ Ἀναξίμενης, ὁ Ἀναξαγόρας, ἰδίως δὲ Διογένης ὁ Ἀπολλώνιος ἐθεώρουν τὴν ψυχὴν ὡς ἐ ν α ἐ ρ ι ο ν ὄντοτητα, ἥτις κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ ἀνθρώπου διοχετεύεται εἰς τοὺς πνεύμονας καὶ διαχέεται εἰς ὁλόκληρον τὸ σῶμα. Οἱ Ὀρφικοί, ὡς φαίνεται, ἐπίστευον, ὅτι ἐκ τοῦ Ὁ λ ο υ, — (δηλαδή ἐκ τῆς ἐ ν α ε ρ ί ο υ κοσμικῆς ψυχῆς), — μέρος τι ἀποσπᾶται καὶ ὅτι, κατὰ τὴν ἀναπνοὴν φερόμενον εἰς τὸ σῶμα, δημιουργεῖ ἐν αὐτῷ τὴν ἀ τ ο μ ι κ ῆ ν ψυχὴν. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἡ λέξις *anima* ἐθεωρεῖτο συνδεομένη μετὰ τὴν λέξιν *ἀ ν ε μ ο ς*.

(2) Σχετικῶς βλ. ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὰ Μετὰ τὰ Φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, σελ. 16—20. (Ἔκδοσ. «Παπύρου» ἐν Ἀθήναις, 1954)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἐὰν οἱ πεπτωκότες ἄγγελοι εἶχον ἀρχικῶς τὴν ἰδέαν μακαριότητος μετὰ τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους.

Τῶν πραγμάτων οὕτως ἐχόντων, οὐδέποτε ὑπῆρξαν σκότος τὰ πνεύματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια καλοῦνται ἄγγελοι, ἀλλ' εὐθὺς ὅταν ἐπλάσθησαν ἦσαν φῶς, δὲν ἐπλάσθησαν δὲ μόνον διὰ τὸ νὰ ζοῦν κατὰ βούλησιν, ἀλλὰ καὶ κατηυγάσθησαν ὑπὸ τοῦ φωτός, ὅπως διάγουν τὸν βίον αὐτῶν σοφῶς καὶ μακαρίως.

Ἄγγελοί τινες, ἀπομακρυνθέντες ἀπὸ τοῦ φωτός τούτου, δὲν ἀπέκτησαν τὴν σοφὴν καὶ μακαρίαν ζωὴν, ἥτις ἀναμφιβόλως εἶναι αἰώνιος καὶ, ὥς ἐκ τῆς αἰωνιότητός της ἀσφαλῆς, ἀλλ' ἐτρέπησαν εἰς τὸ νὰ διάγουν μίαν ἐστερημένην τοῦ ὀρθοῦ λόγου ζωὴν, τὴν ὁποίαν ἦτο ἀδύνατον ν' ἀπολέσουν, καὶ ἂν ἀκόμη τὸ ἤθελαν. Τὸ πῶς συμμετεῖχον πρὸ τῆς πτώσεώς των εἰς τὴν θείκην ἐκείνην σοφίαν, ποῖος ἤμπορεῖ νὰ τὸ εἴπῃ; Καὶ πῶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς, ὅτι ἦσαν μέτοχοι τῆς σοφίας ταύτης μετὰ ἐκείνους, οἵτινες ἦσαν πράγματι εὐλογημένοι λόγῳ τῆς ἐξησφαλισμένης αἰωνιότητός των, δοθέντος ὅτι, διὰ τὸ εἶναι ἐξ ἴσου μέτοχοι μετ' αὐτῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ συμμετέχουν εἰς τὴν αὐτὴν αἰωνιότητα ⁽¹⁾ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀσφαλείας;

Διότι ἡ ζωὴ ἔχει ἓν τέρμα· δυνατόν νὰ εἶναι μακρά, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀτελεύτητος. Διὰ τοῦτο, μολονότι αἰωνιότης δὲν εἶναι μακαριότης — καλεῖται αἰώνιον καὶ τῆς κολάσεως τὸ πῦρ — πάντως μακαρία καὶ τελεία ζωὴ δὲν εἶναι παρὰ μόνον ἡ αἰωνία.

---

(1) Αἰωνιότης! Μία τῶν μεγαλειωδεστέρων ἀλλὰ καὶ διανοητοτέρων ἐννοιῶν. Ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ πνεῦμα ἑνὸς Αἰγυπτίου ἀποθανόντος πρὸ 6.000 ἐτῶν, ἀπεδεικνύετο, τρόπον τινὰ μαθηματικῶς, ὅτι ἔζη, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Πνευματισμός, θὰ ἐδικαιούμεθα ἄρᾳ γε νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Αἰγυπτίου τούτου θ' ἀπεδεικνύετο ἡ αἰωνιότης; Ἀσφαλῶς ὄχι, ἀλλ' ἀπλῶς μόνον μία μετὰ θάνατον παράτασις τῆς ζωῆς, ἥτις δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀθανασία, δεδομένου ὅτι 6000 ἔτη εἶναι ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα ἀπέναντι τῆς αἰωνιότητος. Ἴδου σχετικῶς ἓνας μῦθος παραστατικώτατος: Κάπου εὐρίσκεται ἓνα ὄρος ἀδαμάντων. Τὸ ὄρος αὐτὸ τὸ ἐπισκέπτεται κάθε χίλια ἔτη ἓνα μικρὸ πουλάκι καὶ τὸ ξύνει μετὰ τὸ ῥάμφος του. Ὅταν λοιπὸν τὸ ἀδαμάντινον τοῦτο ὄρος ἀποξεσθῇ ἀπὸ τὸ μικρὸν ῥάμφος τοῦ πουλιοῦ καὶ ἰσοπεδωθῇ, θὰ ἔχῃ παρέλθει μόνον ἓν δευτερόλεπτον ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα!...

ὅθεν ἡ μακαριότης ἐκείνων δὲν ἦτο ἀληθινή, διότι εἶχε τέρμα, ἐπομένως δὲν ἦτο αἰωνία, εἴτε ἐγνώριζον τοῦτο εἴτε δὲν τὸ ἐγνώριζον. Διὸ καὶ γνωρίζοντες τὸν φόβον καὶ ἀντιλαμβανόμενοι τὴν πλάνην των, δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι μακάριοι. Τὸ ὅτι ὅμως ἡ ἄγνοιά των δὲν προέρχεται ἀπὸ πλήρη ἀμφιβολίαν, καὶ τὸ ὅτι κυμαίνονται μεταξὺ τοῦ τερματισμοῦ καὶ τῆς αἰωνιότητος τῆς μακαριότητός των, ἡ τοιαύτη διακύμανσις ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν συμμετέχουν εἰς τὴν εὐλογημένην τῶν ἁγίων ἀγγέλων εὐδαιμονίαν. Δὲν περιορίζω τὴν λέξιν «μακαριότης» ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων, ὅπου μακάριος εἶναι ἀποκλειστικῶς ὁ Θεός, τόσον μακάριος, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ὑπάρχη πλεόν ἄλλη μακαριότης. Ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς αὐτήν, ποία τις εἶναι ἢ δύναται νὰ εἶναι ἡ μακαριότης τῶν ἀγγέλων καὶ εἰς αὐτὸ ἀκόμη τὸ κατακόρυφον σημεῖόν της;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Σύγκρισις τῆς μακαριότητος τῶν δικαίων πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.

Δὲν φρονοῦμεν, ὅτι πρέπει νὰ καλέσωμεν μακάρια πάντα τὰ λογικὰ καὶ νοητικὰ πλάσματα. Ποῖος θὰ τολμήσῃ ν' ἀρνηθῇ ὅτι οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι εἰς τὸν παράδεισον ὑπῆρξαν μακάριοι πρὸ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, μολονότι δὲν ἦσαν βέβαιοι, πόσον θὰ διετηρεῖτο ἡ μακαριότης των ἢ ἂν θὰ ἦτο αἰωνία; Καὶ θὰ ἦτο πραγματικῶς αἰωνία, ἂν δὲν ἡμάρτανον, διότι καλοῦμεν μακαρίους τοὺς ζῶντας δικαίως καὶ ἐναρέτως μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀθανασίας, χωρὶς μεγάλα ἁμαρτήματα, καταθορυβοῦντα τὴν συνείδησιν, καὶ τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν θεῖον οἶκτον μὲ εἰλικρινῇ συντριβὴν μετανοίας διὰ τὰ ἐγκλήματα τῆς ἀτελοῦς φύσεώς μας. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, καίτοι βέβαιοι περὶ τοῦ ἄθλου τῆς ἐπιμονῆς των, δὲν εἶναι ὅμως πεπεισμένοι, ἂν θὰ δυνηθοῦν νὰ ἐπιμείνουν μέχρι τέλους ὁριστικῶς. Διότι ποῖος ἄνθρωπος εἶναι βέβαιος, ὅτι θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιμείνῃ μέχρι τέλους ἐνασκῶν καὶ προωθῶν τὴν δικαιοσύνην, ἂν δὲν ἐπείσθῃ περὶ τούτου παρ' ἐκείνου, ὅστις διὰ τῆς ἀποκρύφου Προνοίας του δὲν διδάσκει μὲν κάθε ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ οὐδένα ἑξαπατᾷ; Κατὰ ταῦτα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐν τῷ παραδείσῳ ὑπῆρξε περισσότερον μακάριος παρὰ ὅποιοςδήποτε δίκαιος εἰς αὐτὴν τὴν θανάσιμον ἀστάθειαν τοῦ κόσμου. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὴν μελλοντι-

κὴν ἐλπίδα, κάθε ἄνθρωπος καὶ ἐν μέσῳ τῶν σωματικῶν ἀκόμη πόνων, εἶναι μακαριώτερος ἐκείνου πρὸς τὸν ὅποιον εἶπεν ἡ Ἀλήθεια—ὅχι ἡ προσωπικὴ του γνώμη—ὅτι δέον ν' ἀπαλλαγῇ πάσης ἐνοχλήσεως καὶ νὰ συμμεθέξῃ μετὰ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν μέγαν Θεόν, εἰς τὸν ὅποιον δὲν συμμετέσχεν ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος τοῦ παραδείσου ἐν μέσῳ τῆς τόσης εὐδαιμονίας του, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο βέβαιος περὶ τῆς μὴ πτώσεώς του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἐὰν οἱ ἄγγελοι ἐπλάσθησαν εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὐδαιμονίας, ὥστε οὔτε οἱ πεπτωκότες ἐγνώριζαν, ὅτι ἐδέησε νὰ πέσουν, οὔτε ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐπέμειναν, εἶχον προδιαγνώσει, ὅτι ὤφειλον νὰ ἐπιμείνουν.

Συμφώνως πρὸς τὰνωτέρω γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ μακαριότης συνίσταται εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς παράγοντας,—(ἐννοῶ τὴν μακαριότητα ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ποθεῖ ἡ νοητικὴ φύσις)—δηλαδή τὸ ν' ἀπολαμβάνῃ τὸν Θεόν, ἀναλλοίωτον ἀγαθόν, ἄνευ παρενοχλήσεως, καὶ νὰ μένῃ παρ' Αὐτῷ ἔσαεῖ, χωρὶς δισταγμὸν καὶ χωρὶς νὰ περιπίπτῃ εἰς πλάνην. Τὴν μακαριότητα ταύτην πιστεύομεν, ὅτι ἀπολαμβάνουν οἱ ἄγγελοι τοῦ φωτὸς καὶ κατ' ἀναγκαίαν συνάρτησιν, ὅτι δὲν τὴν ἀπελάμβανον οἱ ἁμαρτωλοὶ ἄγγελοι, οἱ ὅποιοι, λόγῳ τῆς πτώσεώς των ἐστερήθησαν τοῦ φωτὸς ἐκείνου. Ὅπως δὲ ποτε, δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι εἶχον καὶ αὐτοὶ κάποιαν μακαριότητα, ὅχι ὅμως καὶ τὴν πρόγνωσιν, ὅτι θὰ ἐδημιουργοῦντο πρὶν ἁμαρτήσουν. Ἐὰν ὅμως εἶναι σκληρὸν τὸ νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἄγγελοί τινες ἐπλάσθησαν, χωρὶς νὰ προγινώσκουν τὴν σταθερότητα των ἢ τὴν πτώσιν των, ἐνῷ ἄλλοι ἐγνώριζαν, ὡς ἀλήθειαν ἀσφαλεστάτην, τὴν αἰωνιότητα τῆς μακαριότητός των· ὅτι ὅμως ὅλοι οἱ ἄγγελοι ἐπλάσθησαν ἀρχικῶς ἐξ ἴσου μακάριοι, οὕτως ὥστε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶναι τώρα ἔνοχοι, ἀπεμακρύνθησαν οἰκειοθελῶς, ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ φωτὸς ἐκείνου· εἶναι ἀκόμη πολὺ σκληρότερον νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι οἱ ἅγιοι ἄγγελοι δὲν εἶναι βέβαιοι διὰ τὴν μακαριότητά των, καὶ ὅτι ἀγνοοῦν ὅτι ἡμεῖς μανθάνομεν ἐκ τῶν Ἱερῶν Γραφῶν σχετικῶς μὲ τὴν γνῶσιν των. Ἀλλὰ ποῖος καθολικὸς Χριστιανὸς ἀγνοεῖ, ὅτι οὐδεὶς ἄγγελος δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς διάβολον, οὐδὲ διάβολος εἰς ἄγγελον εἰς τὸ ἐξῆς;

Βεβαίως, ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου ὑπόσχεται εἰς τοὺς ἁγίους καὶ τοὺς πιστοὺς, ὅτι θὰ εἶναι ὅμοιοι καὶ ἴσοι μὲ τοὺς ἀγγέ-

λους τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι θ' ἀπολαύσουν τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ἐὰν ὅμως ἡμεῖς μὲν εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι οὐδέποτε πρέπει ν' ἀποχωρήσωμεν ἀπὸ τὴν ἀθάνατον ἐκείνην εὐδαιμονίαν, αὐτοὶ δὲ δὲν εἶναι βέβαιοι, τότε ἡμεῖς θὰ εἴμεθα ὄντως ἀνώτεροι καὶ ὄχι ἴσοι πρὸς αὐτούς. Δοθέντος ὅμως, ὅτι δὲν ψεύδεται ἡ Ἀλήθεια, ἡμεῖς μὲν θὰ εἴμεθα πράγματι ἴσοι πρὸς αὐτούς, ἐκεῖνοι δὲ βέβαιοι περὶ τῆς αἰωνίου εὐδαιμονίας των. Τέλος ἀναφέρομεν ὅ,τι λέγει ὁ Χριστὸς περὶ τοῦ διαβόλου: «Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν» (1). Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐπλάσθη, λόγῳ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀποστραφῆς τοῦ Πλάστου καὶ τῆς ὑπεροψίας του νὰ σαγηνεύῃ καὶ νὰ ἐξαπατᾷ, ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν εὐδαιμονίαν, ἀνίκανος ν' ἀποφύγῃ τὴν δύναμιν τοῦ Παντοδυνάμου. Διὸ καὶ δὲν πρέπει νὰ συμεριζώμεθα τὴν γνώμην τῶν αἰρετικῶν, δηλαδὴ τῶν Μανιχαίων ἢ ἄλλης τινὸς τῶν ὀλεθρίων αἱρέσεων, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ διάβολος ἔχει ἰδίαν, ἰδιάζουσαν φύσιν (τὸ κακὸν), ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀρχὴν (τοῦ Ἀγαθοῦ) (2). Οἱ αἰρετικοὶ οὗτοι διακατέχονται ὑπὸ τοιαύτης ἐξάλλου κενοδοξίας, ὥστε νὰ μὴ ἐννοοῦν ὅ,τι εἶπεν ὁ Χριστός, δηλαδή: «καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν»

(1) Ἰωάνν. Η, 44.

(2) Κατὰ τοὺς Μανιχαίους δυὸ ἀρχαί: φῶς καὶ σκότος, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ὕλη εὗρισκονται εὐθὺς ἀμέσως ἐχθρικῶς ἀντιμέτωποι. Τὸ Σύμπαν εἶναι κατ' αὐτοὺς προῖον τῶν δύο τούτων ἀντιρρόπων δυνάμεων, σύμμεξίς φωτὸς καὶ σκότους, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον: ἡ ψυχὴ του ἀνήκει εἰς τὸ βασιλεῖον τοῦ φωτὸς τὸ δὲ σῶμά του εἰς τὸ βασιλεῖον τοῦ σκότους. Ἀλλὰ, καθὼς τὰ φυτὰ κατατείνουν πρὸς τὸ φῶς, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος διαφλέγεται ὑπὸ τοῦ πόθου ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸ σῶμά του. Κατὰ ταῦτα τὸ κακὸν εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ σωματικότης καὶ ἡ αἰσθητικότης, ἡ δὲ ἠθικὴ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τὸν σωματικὸν καὶ αἰσθητικὸν κόσμον. Δεδομένου ὅτι οἱ Μανιχαῖοι θεωροῦν ὡς κακὸν πᾶν ὅ,τι συνδέεται μὲ τὸ σῶμα, καταδικάζουν ἀπολύτως τὸν γάμον, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἄνθρωποι περιπλέκονται εἰς νέους δεσμοὺς καὶ γεννοῦν τέκνα, εἰς τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται ἐκάστοτε ἐντὸς σωμάτων νέαι ψυχαί. Κατὰ τὸν Ἰερὸν Αὐγουστῖνον τὸ κακὸν δὲν ἔχει ἰδίαν, αὐτοτελῆ ὑπόστασιν, ἀλλ' εἶναι ἐλευθέρα ἐνέργεια τῶν πλασμάτων, ἐνῶ τὸ ἀγαθὸν ἢ παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ συντελουμένη ἐνέργεια. Κατὰ ταῦτα, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος πράττει τὸ ἀγαθόν, εἶναι ἐκτελεστῆς τῆς θείας βουλήσεως, καὶ μόνον, ἐφ' ὅσον ἐκτελεῖ τὸ κακὸν ἐνεργεῖ ἐθελουσίως.

ἀλλὰ νὰ φρονοῦν, ὅτι εἶπεν, ὅτι ὁ διάβολος «ἐπλάσθη» ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας. Ὁ Χριστὸς ὅμως ὑποδηλοῖ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ διαβόλου ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, εἰς τὴν ὁποίαν, ἂν παρέμενε σταθερός, καὶ πιστός, θὰ συμμετεῖχεν εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀγγέλων καὶ θὰ ἦτο αἰωνίως μακάριος μετ' αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Τί σημαίνει, τὸ ὅτι ὁ διάβολος οὐχ ἔστηκεν ἐν τῇ ἀληθείᾳ ;

Ὁ Χριστὸς διατυπώνει τὸν λόγον, ἐὰν ἐνδεχομένως τὸν ἐρωτήσωμεν, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ διάβολος «οὐχ ἔστηκεν ἐν τῇ ἀληθείᾳ». Διότι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. Ἐὰν παρέμενε πιστὸς εἰς τὴν ἀλήθειαν, θὰ ἐνεφώλευεν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. Ἀλλ' εἶναι ἀληθὲς τὸ ἀντίθετον: δὲν ἐνεφώλευεν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ διότι δὲν ἔμενε πιστὸς εἰς ταύτην. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ λέγειν ἀπαντᾶται καὶ παρὰ τῷ ψαλμωδῷ: «ἐγὼ ἐκέκραξα, ὅτι ἐπήκουσάς μοι, ὁ Θεός» ⁽¹⁾, ἐννοεῖ ὅμως πραγματικῶς: Μὲ εἰσήκουσες, ὦ Θεέ, ἐπειδὴ Σὲ ἐπεκαλέσθην. Λέγει ὅμως «ἐγὼ ἐκέκραξα», ὡς ἐὰν κανεῖς τὸν ἡρώτα διατί, συνδυάζων τὸν λόγον τῆς ἐκκλήσεώς του μὲ τὸ ἀποτέλεσμά της παρὰ τῷ Θεῷ, ὡς ἐὰν ἔλεγεν: «δηλῶ ὅτι «ἐκέκραξα», διότι μὲ εἰσήκουσες Σὺ, ὦ Θεέ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἡ ἐννοία τοῦ κειμένου: ὁ διάβολος ἡμάρτησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς ὅ,τι λέγει ὁ Ἰωάννης, δηλαδή ὅτι ὁ διάβολος ἡμάρτησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἐὰν τοιαύτη ἦτο ἡ φύσις του, δὲν πρόκειται περὶ ἁμαρτίας. Ἀλλὰ τί ἡμπορεῖ ν' ἀπαντήσῃ κανεῖς, εἰς τοὺς προφήτας, ὅπως εἰς τὸν Ἡσαΐαν, ὁ ὁποῖος προεικονίζων τὸν ἡγεμόνα τῆς Βαβυλῶνος λέγει: «πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἑωσφόρος ὁ πρωτὶ ἀνατέλλων;» ⁽²⁾ Καὶ ὁ Ἰεζεκιήλ: «Ἐν τῇ τρυφῇ τοῦ Παραδείσου τοῦ Θεοῦ ἐγενήθης. Πάντα λίθον χρηστὸν ἐνδεδέσσαι» ὅπου ἐννοεῖται ὅτι κάποτε δὲν ἦτο ἁμαρτωλός. Διὸ καὶ ἀκριβέστερον μᾶς λέγει: «ἐγεννήθης σὺ ἄμωμος ἐν ταῖς ἡμέραις σου, ἀφ' ἧς ἡμέρας σὺ ἐκτίσθης ἕως εὐρέθη τὰ ἀδικήματα ἐν σοί» ⁽³⁾. Τὰ χωρία

⁽¹⁾ Ψαλμ. 16, 6.

⁽²⁾ Ἡσ. ΙΔ', 12.

⁽³⁾ Ἰεζεκ. ΚΗ', 13, 15.

ταῦτα, ἃν δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν ὀρθῶς κατὰ διάφορον τρόπον, δεικνύουν ὅτι (ὁ διάβολος) ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' ὅτι δὲν παρέμεινεν πιστὸς εἰς αὐτήν, ἥ δὲ φράσις ἐκεῖνη τοῦ Ἰωάννου «καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν» δεικνύει, ὅτι εὗρέθη κάποτε ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' ὅτι δὲν ἔμεινεν εἰς ταύτην πιστός. Ἐξ ἄλλου δὲ καὶ ἡ φράσις: «ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς» ⁽¹⁾, σημαίνει τὴν ἀρχὴν τῆς ἁμαρτίας, ἣτις ἤρχισεν ἀπὸ τὴν ὑπεροψίαν του καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν δημιουργίαν. Οὔτε τὸ χωρίον ἐκεῖνο τοῦ Ἰωβ ⁽²⁾ περὶ τοῦ διαβόλου: «τοῦτ' ἔστιν ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου πεποιημένον ἐγκαταπαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ» ἢ τὸ τοῦ ψαλμοῦ: «ἐκεῖ πλοῖα διαπορεύονται δράκων οὗτος, ὃν ἔπλασες ἐμπαίζειν αὐτῇ» ⁽³⁾ πρόπει νὰ ἐρμηνευθοῦν, ὡς ἐὰν ἐπλάσθη ὁ διάβολος ἐξ ἀρχῆς διὰ νὰ ἐμποίεζται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, ἀλλ' ὅτι ἡ ποινὴ αὕτη ἐπεβλήθη, ἀφοῦ (ὁ διάβολος) ἡμάρτησεν, διὰ νὰ τιμωρηθῇ. «Τοῦτ' ἔστιν ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου» διότι οὐδεμία φύσις καὶ τοῦ ταπεινοτάτου ἀκόμη ζώου δὲν ὑφίσταται μὴ πλασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Ἐξ Αὐτοῦ προέρχεται κάθε μορφή, ὑπαρξεις καὶ τάξεις, ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδὲν δύναται νὰ εὔρη ἢ νὰ διανοηθῇ τις εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀγγέλων, ἢ ὁποῖα ὑπερέχει καὶ υπερβαίνει, λόγῳ τῆς ἀξιοπρεπεστεράς της ὑποστάσεως, ὅλα τὰ πλάσματα τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

Περὶ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ὀρθοῦ λόγου κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων.

Ἐκ τῶν ὄντων ποὺ ἐπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὐσία Του, τὰ ζῶντα ὑπερέχουν τῶν μὴ ζώντων, τὰ γόνιμα τῶν ἀγόνων, τὰ ἐφωδιασμένα μὲ αἴσθησιν τῶν στερουμένων τοιαύτης, μεταξὺ δὲ αὐτῶν τὰ λογικὰ πλάσματα τῶν ἀλόγων, ὅπως ἀπέναντι τῶν ζώων ὁ ἄνθρωπος, μεταξὺ δὲ τῶν λογικῶν πλασμάτων, ὑπερέχουν τὰ ἀθάνατα τῶν θνητῶν, ὅπως οἱ ἄγγελοι ἀπέναντι τῶν ἀνθρώπων. Πλὴν ὅμως ὅλα ταῦτα διέπονται ὑπὸ τῆς οἰκονομίας τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀξίας τούτων εἶναι ἰδιότυπος καὶ διάφορος, λόγῳ τῆς διαφοροῦ

⁽¹⁾ Ἰωάνν. Η', 44.

⁽²⁾ Ἰωβ, Μ', 19.

⁽³⁾ Ψαλμ. ΡΓ (ΡΔ), 25.

χρησιμοποίησέως των: πλάσματά τινα, ἔστερημένα αἰσθήσεως, εἶναι προτιμότερα ἀπὸ μερικά ἐφωδιασμένα μὲ αἴσθησιν ὄντα, εἰς τρόπον ὥστε, ἐὰν εἴχαμεν τὴν ἀπαιτουμένην δυνατότητα, θὰ ἐθέταμεν ἐκποδὼν τὰ δεύτερα ἀπὸ τὴν φύσιν, (εἴτε ἐγνωρίζαμεν εἴτε δὲν ἐγνωρίζαμεν ποίαν θέσιν κατέχουν εἰς τὴν γῆν) ἢ θὰ τὰ καθυπετάσσαμεν πρὸς ὄφελος μας. Διότι ποῖος δὲν θὰ ἠθέλε νὰ ἔχῃ τὸ ὀψοφυλάκιόν του πλήρες κρέατος ὄχι καὶ πλήρες ποντικῶν ἢ νὰ ἔχῃ νομίσματα καὶ ὄχι ψύλλους; Τοῦτο δὲν εἶναι ἐκπληκτικόν, διότι εἰς τὴν ἀξιοποίησιν, τὴν καθοριζομένην καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ἡ φύσις τῶν ὁποίων εἶναι τόσον ἀξιοπρεπής, συχνὰ ἀγοράζεται ἀκριβώτερα ἕνας ἵππος, παρὰ ἕνας δοῦλος, ἕνα δακτυλίδι παρὰ μία ὑπηρέτρια. Κατὰ ταῦτα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκλογὴν, ἡ κρίσις τῶν ἀνθρώπων καθορίζεται ἀναλόγως τῆς ἀνάγκης ἢ τῆς ἀπολαύσεως. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐκτιμῶνται ὅσα ἔχουν τὴν θέσιν των εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὴν δευτέραν συμφώνως πρὸς τὸν βαθμόν, κατὰ τὸν ὁποῖον καλύπτουν τὰς ἀνάγκας μας. Ἡ πρώτη ἀξιοποίησις συντελεῖται ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἡ δευτέρα ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθήσεων. Πράγματι, κάποια θέλησις καὶ κάποιος ἔρως διακατέχει τὰς μὲ καθαρὰν νόησιν προικισμένας φύσεις, ὥστε, συμφώνως πρὸς τὴν διάταξιν τοῦ Σύμπαντος, μολονότι οἱ ἄγγελοι κατέχουν θέσιν ἀνωτέραν τῆς τῶν ἀνθρώπων, ἐν τούτοις οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀνώτεροι τῶν κακῶν ἀγγέλων.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

**Τὸ ἐλάττωμα τῆς κακκίας ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν φύσιν,
εἶναι δὲ ἀπότοκον τῆς κακοβούλου θελήσεως καὶ οὐχὶ τῆς
Δημιουργίας.**

“Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν τοῦ διαβόλου, καὶ ὄχι εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὸ κείμενον ὀρθῶς: «τοῦτ' ἔστιν ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου». Δηλαδή προτοῦ παρουσιασθῇ τὸ ἐλάττωμα τῆς κακίας, ἡ φύσις δὲν εἶχεν ἀκόμη διαφθορῇ, δεδομένου ὅτι ἡ κακία ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν φύσιν, ὥστε δὲν ἔμπορεῖ παρὰ νὰ τὴν βλάβῃ. “Οθεν οὐδέποτε θὰ ἐπεζῆται παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἄδειαν νὰ περιπέσῃ εἰς τὴν κακίαν, ἐνῶ πολὺ φυνισκώτερον δι' αὐτὴν θὰ ἦτο νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἑνωσίν της μὲ τὸν Θεόν.

Κατὰ ταῦτα τὸ κακὸν εἶναι καταφανὲς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι

εἶναι ἀγαθὴ ἡ φύσις. Πλὴν ὅμως, καθὼς ἀκριβῶς ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἄριστος δημιουργὸς ἀγαθῶν φύσεων, ἔτσι εἶναι καὶ τῶν κακῶν βουλήσεων ὀυθμιστής, εἰς τρόπον ὥστε, ὅταν αἱ κακαὶ βουλήσεις μεταχειρίζονται κακῶς τὰς ἀγαθὰς φύσεις, Οὗτος μεταχειρίζεται καὶ τὰς ἐνόχους ἀκόμη βουλήσεις καλῶς. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου γίνεται αἰτία, ὥστε ἡ ἀγαθὴ φύσις τοῦ διαβόλου, καὶ ἡ κακὴ του θέλησις ν' ἀποκαλύπτονται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων Του, δηλαδή, ὥστε οἱ πειρασμοὶ τοῦ σατανᾶ νὰ χρησιμεύουν ὡς ἀποδείξεις τῆς σταθερότητος τῶν ἀγίων Του, διὰ τῶν ὁποίων πειρασμῶν οὗτος προσπαθεῖ νὰ τοὺς βλάψῃ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς ὅταν ἔπλαττε τὸν διάβολον, προέβλεπε τὴν μέλλουσαν κακὴν θέλησίν του, ὡς καὶ πόσα καλὰ θὰ προκύπτουν ἐκ τῶν κακῶν αὐτοῦ, ὁ ψαλμωδὸς λέγει: «ἐκεῖ πλοῖα διαπορεύονται δράκων οὗτος, ὃν ἔπλασες ἐμπαίζων αὐτῇ» δηλαδή: «κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πραγματικῆς δημιουργίας (τοῦ διαβόλου) μολονότι οὗτος ἦτο ἀγαθὸς διὰ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Δημιουργοῦ του ὁ Θεὸς εἶχε ἤδη τὴν πρόγνωσιν τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον θὰ τὸν ἐχρησιμοποίει ἀκόμη καὶ ὡς ὀλέθριον παράγοντα ⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ τῆς ὠραιότητος τοῦ Σύμπαντος αὐξανομένης ὑπὸ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν ἀντιθέσεων.

Ὁ Θεὸς δὲν θὰ ἐδημιούργει ὅ,τιδήποτε ἐλαττωματικόν, εἴτε ἀγγέλους εἴτε ἀνθρώπους, — μὲ τὴν πρόγνωσιν ὅτι θὰ ἦτο τοιοῦτον, ἂν δὲν ἐγνώριζε ποίαν χρῆσιν θὰ ἔκαμνον ἐξ αὐτοῦ.

Ὅθεν ἔπλασε τὴν πορείαν τοῦ κόσμου ὡς ἓνα ὠραῖον ποίημα, ἀκόμη περισσότερον χαριτωμένον λόγῳ τῶν ἀντιθέτων εἰκόνων του. Ἀντίθετα ὀνομάζονται εἰς τὴν Λατινικὴν *opposita*, εἶναι δὲ τὰ κομψότερα σχήματα λόγου, μερικὰ ἐξ αὐτῶν καλοῦνται ἐκφραστικώτερον ἀνταντίθετα (*contrapposita*). Δὲν μεταχειρίζομεθα τὴν λέξιν ταύτην, μολονότι ἡ Λατινικὴ καὶ ὅλαι αἱ γλῶσσαι τοῦ κόσμου μεταχειρίζονται τὰ σχήματα ταῦτα τοῦ λόγου. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος τὰ χρησιμοποιεῖ μὲ σπανίαν κομψότητα εἰς τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῆς πρὸς τοὺς Κορινθίους ἐπιστολῆς, ὅπου λέγει: «ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, διὰ τῶν

---

(1) Περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κακοῦ κατὰ τὸν Ἱερὸν Αὐγουστίνον βλ. ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὰς «Ἐξομολογήσεις», δευτέρα καὶ τρίτη ἔκδοσις, 1951.

δπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν, διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας, ὡς πλά· νοι καὶ ἀληθεῖς, ὡς ἀγνοοῦμενοι καὶ ἐπιγιγνωσκόμενοι, ὡς ἀποθνήσκοντες καὶ ἰδοὺ ζῶμεν ὡς παιδευόμενοι καὶ μὴ θανατούμενοι, ὡς λυπούμενοι ἀεὶ δὲ χαίροντες, ὡς πτωχοὶ πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες ὡς μηδὲν ἔχοντες καὶ πάντα κατέχοντες» ⁽¹⁾. Ὅπως λοιπὸν αἱ τοιαῦται ἀντιθέσεις προσδίδουν ἑξαιρετικὴν χάριν εἰς τὸν λόγον, οὕτω καὶ τὸ κάλλος τοῦ κόσμου ἀποτελεῖται ἐξ ἀντιθέσεων, ὅχι εἰκονικῶν, ἀλλὰ φυσικῶν. Τοῦτο, ἀναφωνεῖ ὁ Ἐκκλησιαστής : «ἀπέναντι τοῦ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπέναντι τοῦ θανάτου ἡ ζωὴ· οὕτως ἀπέναντι εὐσεβοῦς ἁμαρτωλός» ⁽²⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἡ σημασία τῆς φράσεως : «καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσου τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσου τοῦ σκότους».

Μολονότι ἡ ἀσάφεια (obscuritas) τῶν Γραφῶν χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ φέρῃ πολλὰς ἀληθείας ὑπὸ τὸ φῶς τῆς γνώσεως, οὕτως ὥστε νὰ τὰς ἀντιλαμβάνεται ὁ μὲν κατ' αὐτὸν ὁ δὲ κατ' ἑκείνον τὸν τρόπον· μολονότι ὅ,τι εἶναι ἀσαφὲς εἰς ἓνα μέρος δύναται νὰ ἐρμηνεύεται εἰς ἄλλα μέρη σαφῶς δι' ἀποδείξεων ἀναμφισβητήτων· μολονότι ὑφίστανται πολλὰ γινώμει, ἐν τέλει καταλήγουσαι εἰς ὅ,τι ἐννοεῖ ὁ συγγραφεύς· μολονότι πολλὰ εἶναι ἀσαφῆ, ὥστε νὰ μὴ γίνωνται νοητὰ εὐκόλως, διευκρινιζομένης ὁμῶς ἐνδελεχῶς τῆς ἀσαφείας των, ν' ἀνακύπτουν ἄλλαι ἀληθιαι, φρονῶ, ὅτι δὲν ἀπάρδει πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ τὸ νὰ πιστεύῃ τις, ὅτι ἡ δημιουργία τῶν ἀγγέλων καὶ ὁ χωρισμὸς τοῦ φωτός ἀπὸ τοῦ σκότος συνετελέσθησαν, ὅταν ἐγένετο τὸ πρῶτον φῶς (prima lux). Διὸ καὶ λέγει σχετικῶς ἡ Γραφή : «καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα» ⁽³⁾.

Διότι μόνον Αὐτὸς ἦτο ἱκανὸς νὰ τὰ διαχωρίσῃ· Αὐτός, ὅστις προεγίνωσκε τὴν πτωσίν των, προτοῦ αὕτη συντελεσθῇ, τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ φωτός τῆς ἀληθείας καὶ τὴν

⁽¹⁾ Κορίνθ. 2. ΣΤ', 7—11.

⁽²⁾ Σοφία Σειράχ, ΛΓ (ΛΣΤ), 14, 15.

⁽³⁾ Γεν. Α. 4, 5.

αἰωνίαν καταβύθισίν των εἰς τὰ σκότη τῆς ὑπεροψίας. Διὰ τοῦτο μεταξὺ τῶν τόσων φανερῶν εἰς ἡμᾶς καταστάσεων, τῆς ἡμέρας δηλαδή καὶ τῆς νυκτός, ἦτοι μεταξὺ τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους, τῶν τόσον εἰς τὰς αἰσθήσεις μας προσιτῶν διέταξεν, ὅπως οἱ φωστῆρες τοῦ οὐρανοῦ χωρισθοῦν, λέγων : «γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός,» καὶ ὀλίγον κατωτέρω : «καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσων εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, καὶ τοὺς ἀστέρας. Καὶ ἔθετο αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἄρχειν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός καὶ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους» ⁽¹⁾ Ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ φωτός τούτου εἰς τὴν ἁγίαν χορείαν τῶν ἀγγέλων, τοῦ ἀπαστράπιοντος ἐν μέσῳ τῆς λαμπρᾶς νοητικῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ἀντιθέτου σκότους, δηλαδή τῶν σκοτεινῶν πνευμάτων τῶν κακῶν ἀγγέλων, τῶν ἀπομακρυνθέντων ἀπὸ τὸ φῶς τῆς δικαιοσύνης, μόνον Αὐτὸς ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς τὸν ἐν λόγῳ διαχωρισμόν, Αὐτὸς ποὺ προγινώσκει καὶ δὲν ἔμπορεῖ παρὰ νὰ προγινώσκη ὅλα τὰ κακὰ τῆς θελήσεώς των καὶ ὅχι τῆς φύσεώς των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἑρμηνεία τοῦ χωρίου : «καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν».

Εἶναι ἐπίσης πρέπον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι, ἀφοῦ εἶπεν ὁ Θεός : «γενηθήτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς» ⁽²⁾, ἡ Γραφή προσθέτει ἐν συνεχείᾳ : «καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν», χωρὶς νὰ εἴπῃ : «ἀφοῦ ἐχώρισε τὸ φῶς ἀπὸ τὸ σκότος, καὶ ἐκάλεσε τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος νύκτα», τοῦτο δὲ ἐκ φόβου, μήπως φανῇ, ὅτι ὁ Θεὸς θὰ ἐπεδοκίμαζεν ἐξ ἴσου τὸ σκότος καὶ τὸ φῶς αὐτό. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰ λοιπὰ σκότη, τὰ μὴ δυνάμενα νὰ λείψουν καὶ τὰ ὅποια χωρίζουν οἱ ἀστέρες ἀπὸ τὸ προσπῖπτον εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μας φῶς, ἡ Γραφή δὲν ἀναφέρει μαρτυρίας τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ Θεοῦ παρὰ μετὰ τὸν χωρισμόν των : «καὶ ἔθετο αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἄρχειν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός καὶ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν».

⁽¹⁾ Γεν. Α', 14, 16, 17.

⁽²⁾ Γεν. Α' 3.

Τὸ ἐν καὶ τὸ ἕτερον Τοῦ ἤρεσε, διότι τὸ ἐν καὶ τὸ ἄλλο εἶναι ἀναμάρτητα. Ὅταν ὁμῶς εἶπεν ὁ Θεός: «γεννηθήτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς», καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλὸν τὸ φῶς, ἡ Γραφή προσθέτει ἀμέσως: «καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους, καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος νύκτα». Δὲν ἐπρόσθεσε δὲ «καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν», ἐκ φόβου μήπως καὶ τὸ ἐν καὶ τὸ ἄλλο θὰ ὠνομάζετο καλόν, ἐνῶ τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο ἦτο κακόν, ὅχι ἐκ φύσεως, ἀλλὰ λόγῳ τῆς προσωπικῆς του κακίας κατὰ τὴν ἐννοιαν ταύτην μόνον τὸ φῶς ἤρεσεν εἰς τὸν Πλάστην. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰ σκότη, δηλαδή εἰς τοὺς πεπτωκότας ἀγγέλους, δὲν ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐπιδοκιμάσῃ, καίτοι εἶχεν ἀπόφασιν νὰ τοὺς διαθήσῃ διὰ κάτι καλόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Περὶ τῆς αἰωνίας καὶ ἀναλλοιώτου γνώσεως τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ὅτι ἔπλασεν, ἤρεσεν εἰς Αὐτὸν ὅπως τὸ εἶχε πλάσει.

Τί πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν μὲ τὰς λέξεις: «καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν», ἐὰν μὴ ἐπιδοκιμασίαν τινὰ τοῦ ἔργου, τοῦ ἐκτελεσθέντος συμφώνως πρὸς τὴν τέχνην ἐκείνην, ἥτις εἶναι ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ; Πράγματι ὁ Θεὸς δὲν ἔμαθεν ὅτι τὸ ἔργον Του ἦτο καλόν μετὰ τὴν ἐκτέλεσίν του, διότι δὲν θὰ τὸ ἐξετέλει, ἐὰν δὲν τὸ ἐγνώριζε προτοῦ προβῇ εἰς τὴν πραγματοποιήσιν του. Ὅταν λοιπὸν λέγῃ ἡ Γραφή «καὶ εἶδεν ὅτι τὸ φῶς ἦτο καλόν,» τὸ λέγει ἀπλῶς διὰ νὰ μᾶς τὸ γνωρίσῃ. Ὁ Πλάτων μάλιστα προηγήθη πολὺ εἰς τὸν ἰσχυρισμόν του, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπῆρξεν ἑξαλλος ἀπὸ τὴν χαράν του, ὅταν ἐτερμάτισε τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ⁽¹⁾. Ὁ φιλόσοφος οὗτος δὲν ἦτο τόσο τρελλός, ὥστε νὰ πιστεύῃ, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπῆρξε μετὰ τὸν τερματισμόν τοῦ ἔργου Του εὐδαιμονέστερος, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ μᾶς κάμῃ νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι τὸ ἔργον, ἤρεσεν εἰς τὸν Θεόν, προτοῦ τὸ ἐκτελέσῃ καὶ ἀφοῦ τὸ ἐξετέλεσεν. Ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ οὐδεμίαν μεταβολὴν ὑφίσταται, ὥς ἐὰν ἐγνώριζε κατ' ἄλλον τρόπον ὅ,τι εἶναι, ὅ,τι ὑπῆρξεν καὶ ὅ,τι θὰ ὑπάρξῃ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ παρόντος, τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας. Δὲν μεταπηδᾷ, ὅπως ἡμεῖς, ἀπὸ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ἄλλο, μεταβάλλων τὴν σκέψιν Του, ἀλλὰ θεᾶται τὰ πάντα κατ' ἀμετάβλητον τρόπον.

Τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον εἶναι πάντοτε παρόντα.

(1) Τίμ. σελ. 37. C.

δι' Αὐτόν καὶ βλέπει τὰ πάντα δι' ἑνὸς μόνον βλέμματος. Δὲν βλέπει μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ μὲ τὸ πνεῦμα κατὰ τρόπον διάφορον, διότι δὲν ἀποτελεῖται ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, οὔτε πράττει τώρα οὕτως καὶ ὕστερον ἄλλως, διότι ἡ γνῶσις Αὐτοῦ δὲν μεταβάλλεται, ὅπως ἡ ἰδική μας, συμφώνως πρὸς τὴν ἀλλαγὴν τῶν αἰώνων. Δὲν ἐλέχθη μήπως περὶ Αὐτοῦ: «πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα»; (¹)

Γνωρίζει τὸν χρόνον διὰ μιᾶς γνώσεως, ἥτις ὑπερπηδᾷ ὅλους τοὺς χρόνους, καθ' ὃν τρόπον κινεῖ τὰ πάντα ἐν τῷ χρόνῳ, χωρὶς νὰ κινῆται Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐν αὐτῷ. Εἶδε λοιπόν, ὅτι ὅσα ἐδημιούργησεν ἦσαν καλὰ, μὲ τοὺς ἰδίους ὀφθαλμοὺς μὲ τοὺς ὁποίους εἶδε τί ἦτο καλὸν νὰ δημιουργήσῃ, δὲν ἐδιπλασίασε δὲ ἡ δὲν ἠύξησε τὴν γνῶσίν Του διὰ νὰ τὸ δημιουργήσῃ, ὥς ἐὰν ἦτο μικροτέρα πρότερον, δηλαδή ἡ γνῶσις Ἐκείνου, τὰ ἔργα τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἦσαν τόσον τέλεια, ἐὰν ἠδύναντο νὰ προσθέσουν κάτι εἰς τὴν τελειότητα τῆς γνώσεως.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἐὰν ἐπρόκειτο μόνον νὰ μᾶς διδάξῃ ποῖός τις ἦτο ὁ πλάστης τοῦ φωτός, θὰ ἤρκει νὰ μᾶς εἴπῃ: «ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε» τὸ φῶς, ἢ, ἐὰν ἡ Γραφὴ ἤθελε νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ νὰ μᾶς πληροφορήσῃ, διὰ τίνος μέσου τὸ ἐδημιούργησε, θὰ ἦτο ἀρκετὸν νὰ μᾶς εἴπῃ: «Ὁ Θεὸς εἶπε, γεννηθήτω τὸ φῶς καὶ ἐγένετο φῶς,» ὁπότε θὰ ἐμανθάναμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ὅχι μόνον ἔπλασε τὸ φῶς, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὸ ἔπλασε διὰ τοῦ λόγου. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο πολὺ σπουδαῖον τὸ νὰ μάθωμεν τρία πράγματα, ἀφορῶντα τὸ δημιουργήμα τοῦτο, δηλαδή τίς τὸ ἔπλασε, μὲ τί μέσον τὸ ἔπλασε καὶ διὰ ποῖον λόγον, ἡ Γραφὴ ἐσημείωσεν ὅλα ταῦτα λέγουσα: «Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς γεννηθήτω τὸ φῶς καὶ ἐγένετο φῶς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν». Κατὰ ταῦτα δημιουργὸς τῶν πάντων εἶναι ὁ Θεός, τὰ ἐδημιούργησε δὲ διὰ τοῦ λόγου Του, καὶ τὰ ἐδημιούργησε, διότι εἶναι καλὰ. Οὐδεὶς δημιουργὸς εἶναι ἀνώτερος τοῦ Θεοῦ, οὔτε τέχνη ἀποτελεσματικωτέρα ἀπὸ τὸν λόγον Του, οὔτε καλυτέρα αἰτία παρὰ ἡ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀγαθοῦ ὑφ' ἑνὸς Θεοῦ, ὅστις εἶναι πανάγαθος.

Καὶ ὁ Πλάτων ἀναφέρει τὸν λόγον αὐτὸν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ παρατηρεῖ ὅτι εἶναι πολὺ λογικὸν τὸ ὅτι τόσον ἀγαθὰ ἔργα ἐξετελέσθησαν παρ' ἑνὸς ἀγαθωτάτου Θεοῦ, ἀδιάφορον ἂν ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀνέγνωσε τᾶνωτέρω εἰς τὰ βιβλία

(¹) Ἰάκ. Α, 17.

μας, ἣ ἂν ἐξήρθη διὰ τῆς μεγαλοφυΐας του ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν ὁρατῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀοράτων μεγαλείων Του, ἣ ὅτι ἐδιδάχθη παρ' ἐκείνων, οἵτινες ἔφθασαν εἰς τὰς ὑψηλὰς αὐτὰς κορυφάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Περὶ ἐκείνων, ποὺ εὐρίσκουν διάφορα ἐλαττώματα εἰς τὸ Σύμπαν τὸ τόσον ἀρτίως ὀργανωμένον παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ποὺ πιστεύουν εἰς τὴν ὑπαρξιν μιᾶς κακῆς φύσεως.

Ἐν τούτοις αἰρετικοί τινες δὲν ἀντελήφθησαν τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἐκτελέσει παρ' Αὐτοῦ ἀγαθῶν ἔργων ἢ, μὲ ἄλλας λέξεις, τὸν λόγον τῆς παγκοσμίου δημιουργίας, τῆς τόσον δικαίας καὶ τόσον ἀξιοπρεποῦς, (*tam justam atque idoneam*)· τῆς δημιουργίας ταύτης, ἣ θέα τῆς ὁποίας, καὶ μόνη αὕτη, ἀρκεῖ νὰ θέσῃ ἐκποδὼν ὅλας τὰς δυσκολίας, τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν προέλευσιν εἰς τὰ ὄμματα ἀνθρώπων ἱκανῶν νὰ βλέπουν καθαρὰ καὶ νὰ ἐμβραθύνουν εἰς ὅ,τι βλέπουν. Οἱ ἀσεβεῖς ἐκεῖνοι δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν παρὰ μόνον τὸ σῶμά μας, θνητὸν καὶ αὐθραυστον ἔνεκα τῆς ποινῆς διὰ τὴν (προπατορικὴν) ἁμαρτίαν, ἐκτεθειμένον ἐδῶ κάτω εἰς πλῆθος περιπετειῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλαι μὲν τὸ βλάπτουν ὅπωςδὴποτε, ἄλλαι δὲ τὸ ἐκμηδενίζουν, ὅπως τὸ πῦρ, τὸ ψῦχος, τὰ ἄγρια θηρία καὶ τὰ ὅμοια. Δὲν λαμβάνουν ὅμως ὑπ' ὄψιν των, πόσον τὰ πράγματα ταῦτα εἶναι ὑπέροχα εἰς τὴν οὐσίαν των καὶ εἰς τὴν θέσιν, ποὺ κατέχουν. πόσον καλῶς εἶναι ὀργανωμένα, μέχρι ποίου σημείου συμβάλλουν ἕκαστον ἐξ αὐτῶν χωριστὰ εἰς τὴν ὠραιότητα τοῦ Σύνπαντος· πόσα ἀγαθὰ μᾶς προσφέρουν, ὅταν γνωρίζωμεν νὰ κάμνωμεν ἐξ αὐτῶν καλὴν χρῆσιν· καὶ αὐτὰ τὰ δηλητήρια ἀκόμη γίνονται φάρμακα, ὅταν χρησιμοποιοῦνται καταλλήλως. Τοῦναντίον τὰ πράγματα, ποὺ μᾶς ἡδύνουν περισσότερον, ὅπως τὸ φῶς, τὸ πίνειν καὶ τὸ τρώγειν εἶναι, ὅταν κάμνωμεν κατάχρησιν αὐτῶν, βλαβερὰ. Ἡ θεία Πρόνοια μᾶς διδάσκει σχετικῶς νὰ μὴ μεμφώμεθα αὐθαίρετως τὰ πράγματα, ἀλλὰ νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ὠφέλειαν ἐξ αὐτῶν. Ὅταν δὲ ὑστερῇ ἡ νόησίς μας, ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὅλα ταῦτα εἶναι ἀπόκρυφα, καθὼς καὶ ἄλλα πολλά, τὰ ὁποῖα μετὰ πολλοῦ κόπου ἀνεκαλύψαμεν. Ἐὰν ὁ Θεὸς ἐπιτρέπη νὰ εἶναι ἀπόκρυφα τὰ πράγματα ταῦτα, τὸ κάμνει διὰ νὰ ἐκγυμνάσῃ τὴν ταπεινοφροσύνην μας ἢ νὰ περιορίσῃ τὴν ὑπεροψίαν μας. Εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑφίσταται κακὴ φύσις, τὸ δὲ κακὸν εἶναι ἄρνησις τοῦ ἀγαθοῦ.

Πλήν ὅμως μεταξὺ τῶν ὁρατῶν καὶ τῶν ἀοράτων ὑπάρχουν μερικὰ καλύτερα ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἢ δὲ ὑπαρξίς των ἐξαρτᾶται κατ' οὐσίαν ἐκ τῆς ἀνισότητός των. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὀλιγώτερον μέγας εἰς τὰ μικρὰ παρὰ εἰς τὰ μεγάλα, διότι δὲν πρέπει νὰ μετρῶμεν τὰ μικρὰ βάσει τοῦ μικροῦ μεγέθους των, πού εἶναι σχεδὸν μηδέν, ἀλλὰ βάσει τῆς σοφίας τοῦ Δημιουργοῦ των. Κατὰ ταῦτα, ἂν ἀφαιρέσῃ κανεὶς ἓνα φρύδι ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπον, θ' ἀποσπάσῃ πολὺ ὀλίγον μέρος τοῦ σώματός του, ἀλλὰ πολὺ ἀπὸ τὴν ὠραιότητά του, διότι τὸ σωματικὸν κάλλος δὲν συνίσταται εἰς τὸ μέγεθος τῶν μελῶν, ἀλλ' εἰς τὴν (ἁρμονικὴν) ἀναλογίαν των. Ἐξ ἄλλου δὲν πρέπει νὰ ἐκπληττώμεθα διὰ τὸ ὅτι οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν ὑπαρξιν κακῆς τινος φύσεως, ἀποτόκου κακῆς τινος ἀρχῆς, δὲν θέλουν ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ὡς αἰτίαν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἰσχυρίζονται τοῦναντίον, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὑπεχρεώθη νὰ δημιουργήσῃ τὴν μηχανὴν τοῦ Σύμπαντος παρὰ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ καὶ διὰ ν' ἀμυνθῇ κατὰ τοῦ κακοῦ, πού ἐστασίαζεν ἐναντίον Του. Τοιοῦτοτρόπως ἀνέμειξε τὴν φύσιν Του, ἥτις εἶναι ἀγαθὴ μὲ τὴν φύσιν τοῦ κακοῦ, διὰ νὰ τὸ πολεμήσῃ καὶ τὸ νικήσῃ. Ἀδυνατεῖ ὅμως ν' ἀποκαθάρσῃ καὶ νὰ λυτρώσῃ τὴν φύσιν ταύτην, διότι τὸ κακὸν τὴν διέφθειρε κατὰ περίεργον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ δύναται ν' ἀποκαθαρθῇ, ὅ,τι δὲ θ' ἀπομείνῃ μετὰ τὴν διαφθοράν της θὰ χρησιμεύσῃ ὡς εἰρκτὴ καὶ σιδηροῦς κλοιὸς διὰ τὸν ἡττηθέντα ἐχθρόν της.

Οἱ Μανιχαῖοι δὲν θὰ ἔκαμναν τοιαύτας ἐξωφρενικὰς σκέψεις, ἂν ἐπίστευον, ὅτι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀμετάβλητος, ἀδιάφθορος, ἀναλλοίωτος, καὶ ἂν ἦσαν πεπεισμένοι ἐκ μιᾶς πραγματικῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὅτι ἡ ψυχὴ, ἡ μεταβληθεῖσα ἀπὸ τὴν ἰδίαν τὴν θέλησίν της καὶ διαφθαρεῖσα ἐκ τοῦ (προπατορικοῦ) ἁμαρτήματος, δὲν εἶναι μέρος τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πλάσμα ἀπείρως ἀπομακρυνθὲν ἀπὸ τὴν τελειότητα τοῦ δημιουργοῦ του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ τοῦ εἰς τὸ δόγμα τοῦ Ὁριγένους ⁽¹⁾ ἀποδιδομένου σφάλματος.

Εἶναι περισσότερον ἐκπληκτικὸν τὸ ὅτι τινές, οἱ ὅποιοι πι-

(1) Ὁριγένης. Ἐπιφανὴς Χριστιανὸς σοφὸς τοῦ τρίτου αἰῶνος (185—254), ἐκδότης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἐρμηνευτὴς τῆς ὅλης Γρα-

στεύουν, ὅπως καὶ ἡμεῖς, ὅτι ὑπάρχει μία καὶ μόνη ἀρχὴ πάντων τῶν πραγμάτων, καὶ ὅτι οὐδεμία φύσις, ἥτις δὲν εἶναι Θεός, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἕτερον πλάστην εἰμὴ μόνον τὸν Παντοδύναμον, δὲν θέλουν νὰ πιστεύσουν, ὅτι ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ. Αὐτοὶ πρεσβεύουν, ὅτι αἱ ψυχαί, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι πράγματι, μέρη τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δημιουργήματά Του, ἡμάρτησαν ἀπομακρυνθεῖσαι τοῦ Δημιουργοῦ των· ὅτι δικαίως ἐν συνεχείᾳ ἐτιμωρήθησαν ἐγκαθειροχθεῖσαι, ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ μέχρι τῆς γῆς, ἐντὸς διαφόρων σωμάτων, ὡς ἐν εἰρκτῇ, ἀναλόγως τῆς βαρύτητος τῶν ἐγκληματικῶν πράξεών των· ὅτι τοῦτο εἶναι ὁ κόσμος καὶ ὅτι ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο τὸ νὰ πλάσῃ ἀγαθὰ ὄντα, ἀλλὰ τὸ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὰ κακά.

Τοιαύτη εἶναι ἡ σκέψις τοῦ Ὠριγένους, τὴν ὁποίαν διέτυπωσεν εἰς τὸ «περὶ Ἀρχῶν» ἔργον του. Μοῦ προξενεῖ μεγάλην κατάπληξιν, ὅτι ἄνθρωπος τόσον σοφὸς καὶ τόσον βαθὺς γνώστης τῶν Ἱερῶν Γραμμάτων, δὲν ἀντελήφθη πόσον ἡ γνώμη του αὕτη ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἡ ὁποία διὰ κάθε ἔργον τοῦ Θεοῦ, πὺν ἀναφέρει, λέγει: «καὶ εἶδεν ὁ Θεός,

---

φῆς. Ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ Κατηχητικῇ Σχολῇ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιμελείᾳ τοῦ πατρός του Λεωνίδου καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Πανταίνου καὶ τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως. Ὁ Ὠριγένης ὑπῆρξεν ὁ πολυγραφώτερος τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἀποκληθεὶς «χαλκέντερος». Φέρεται γράψας περὶ τὰς 6.000 συγγραμμάτων. Ἐξέδωκε διὰ κριτικῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν κειμένων πρωτοτύπου ἐβραϊκοῦ καὶ μεταφράσεων τὴν Π. Διαθήκην, ἡρμήνευσε δὲ σχεδὸν ὅλην τὴν Ἀγίαν Γραφήν εἴτε ὑπὸ μορφὴν σχολίων, εἴτε ἐν εἴδει ὁμιλιῶν, εἴτε διὰ μακροτέρων ὑπομνημάτων, τῶν λεγομένων «Τ ὁ μ ω ν». Ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῆς θειότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔγραψε τὰ «Ὁ κ τ ὠ β ι β λ ί α ε ἰ ς τ ὀ ν Ἀ λ η θ ῆ Ὑ ὀ γ ο ν» τοῦ Κέλσου καὶ συνέταξε διαφόρους «Δ ι α λ ὀ γ ο υ ς» πρὸς Ἰουδαίους ἢ αἰρετικούς, ἐν συνεχείᾳ, συστηματοποιήσας τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἔγραψε τὸ «Π ε ρ ἰ Ἀ ρ χ ῶ ν». Ἔργον διασωθὲν εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Ρουφίνου καὶ εἰς ἀποσπάσματα μόνον τοῦ πρωτοτύπου. Τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἡθικὴν ἔργα του : «Ὁ ε ἰ ς μ α ρ τ ῦ ρ ι ο ν π ρ ο τ ρ ε π τ ι κ ὸ ς λ ὀ γ ο ς» καὶ «Τ ὁ π ε ρ ἰ ε ὕ χ ῆ ς» διεσώθησαν σχεδὸν πλήρη. Ἐκ τῶν ὑπερεκατὸν ἐπιστολῶν τοῦ Ὠριγένους περισώθησαν ἡ πρὸς Γρηγόριον τὸν Θαυματουργόν, Ἰούλιον τὸν Ἀφρικανὸν καὶ τεμάχιά τινα ἐξ ἄλλων. Κατὰ τὸν ἐπὶ Δεκίου Διωγμὸν (249—250) ὁ Ὠριγένης ἐφυλάκισθη καὶ ὑπέστη βασάνους, ἀπαλλαγείς δὲ ἐκεῖθεν ἀπέθανε μετὰ τριῶν ἐτῶν πάροδον εἰς ἡλικίαν 69 ἐτῶν.

ὅτι τοῦτο καλόν», μετὰ δὲ τὴν ἀπομνημόνευσιν ὅλων τῶν ἔργων Του, παρατηρεῖ: «Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι πᾶν ὅ,τι ἔπλασεν ἦτο καλὸν λίαν», καὶ τοῦτο διὰ νὰ δείξῃ, ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἄλλος τις λόγος, διὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον, ἐὰν μὴ ἡ ἀνάγκη νὰ δημιουργηθοῦν ὄντα τελείως ἀγαθὰ παρ' ἐνὸς Θεοῦ ἀγαθωτάτου, καὶ ὅτι, ἐὰν οὐδεὶς εἶχεν ἁμαρτήσῃ, ὁ κόσμος δὲν θὰ ἦτο πεπληρωμένος καὶ κοσμημένος παρὰ μόνον ἐξ ἀγαθῶν φύσεων. Πλὴν ὅμως, τὸ ὅτι ἔχει διαπραχθῇ ἡ ἁμαρτία, δὲν σημαίνει ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἐγκληματικά, δεδομένου ὅτι εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγγελικῶν πλασμάτων, τῶν διαφυλασσόντων τὴν οἰκονομίαν τῆς φύσεως εἶναι ὁ μεγαλύτερος. Ἄλλωστε, ἡ κακὴ θέλησις τοῦ νὰ ἀπομακρυνθοῦν (πλάσματά τινα) ἐκ τῆς οἰκονομίας ταύτης, δὲν ἀπέφυγε τοὺς νόμους τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ, ἥτις διέπει τὰ πάντα. Ὅπως μία εἰκὼν ἀρέσει μὲ τὰς σκιὰς αὐτῆς, ὅταν εἶναι καλῶς διατεταγμένα, ἔτσι καὶ τὸ Σύμπαν εἶναι ὡραῖον ἀκόμη καὶ μὲ τοὺς ἁμαρτωλούς του, μολονότι οἱ ἁμαρτωλοί, αὐτοὶ καθ' ἑαυτούς, εἶναι δυσειδεῖς καὶ κακόμορφοι.

Πλὴν τούτου, ὁ Ὠριγένης ὥφειλε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του, ὅτι, ἐὰν ὁ κόσμος εἶχε δημιουργηθῇ, ὅπως αἱ ὑπὸ τιμωρίαν ψυχαί, λόγω τῶν ἁμαρτιῶν των, ἐγκαθειρchoῦν ἐντὸς σωμάτων, ὡς ἐν εἰρκτῇ, εἰς τρόπον ὥστε αἱ ὀλιγώτερον ἔνοχοι νὰ ἔχουν ἑλαφρότερα σώματα καὶ βαρύτερα αἱ ἄλλαι, θὰ ἔπρεπεν, οἱ δαίμονες, ποὺ εἶναι οἱ χειρότεροι ἀπὸ ὅλα τὰ πλάσματα τοῦ κόσμου, νὰ ἔχουν γῆϊνα σώματα, μᾶλλον αὐτοὶ παρὰ οἱ ἄνθρωποι. Πλὴν ὅμως διὰ νὰ δειχθῇ, ὅτι οὗτος δὲν εἶναι ὁ γνώμων διὰ νὰ κρίνωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ψυχῶν, οἱ δαίμονες ἔχουν ἀερώδη σώματα, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος, καίτοι ὀλιγώτερον ἔνοχος, ἔλαβεν ἀκόμη καὶ πρὸ τοῦ ἁμαρτήματος αὐτοῦ, γῆϊνον σῶμα. Τί αὐθαδέστερον τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι, ἐὰν ὑπάρχῃ εἰς τὸν κόσμον εἰς μόνον ἥλιος, τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν θαυμασίαν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἠθέλησε τοῦτο διὰ τὴν ὡραιότητα καὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ Σύμπαντος, ἀλλὰ διότι συνέβη, ὥστε μία ψυχὴ, ν' ἁμαρτήσῃ καὶ νὰ τιμωρηθῇ ἐγκλεισμένη ἐντὸς ἐνὸς τοιούτου σώματος; Ἐὰν λοιπὸν συνέβαιnen, ὥστε νὰ μὴ ἁμαρτήσῃ μόνον μία, ἀλλ' ἑκατὸ ψυχαί, θὰ ὑπῆρχον ἑκατὸ ἥλιοι εἰς τὸν κόσμον. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὑπῆρξεν εὐτύχημα τὸ ὅτι μία ψυχὴ ἁμαρτωλὴ ἔκαμε μίαν τόσο μεγάλην πρόοδον, ὥστε νὰ γίνῃ ἀξία, ὅπως ἐγκατασταθῇ αὐτὴ καὶ μόνη εἰς τὸν ἥλιον. Ἄλλωστε, ἡ δημιουργία παρὰ τοῦ Θεοῦ παντὸς πράγματος διὰ τοῦ λόγου Του, καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀγαθὰ ὅλα τὰ πλάσματά Του, ὑπαινίσσεται ἄρα γε τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἢ ὑπάρχει κάποιο ἐμπόδιον εἰς τὸ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ χωρίον

τοῦτο τῆς Γραφῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον; Εἶναι ζήτημα, ποὺ ἀπαιτεῖ μακρογορίαν, δὲν μᾶς ἀναγκάζει δὲ τίποτε νὰ ἐρμηνεύσωμεν εἰς ἓνα βιβλίον τὰ πάντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἡ Τριάς παρέσχεν εἰς ὅλα τὰ ἔργα τῆς ἐνδείξεις τινὰς τῆς σημασίας της.

Πιστεύομεν καὶ διακηρύττομεν μετὰ πίστεως, ὅτι ὁ Πατὴρ ἐγέννησε τὸν Λόγον, δηλαδὴ τὴν σοφίαν, δι' ἧς τὰ πάντα ἐγένοντο, τὸν μοναδικὸν Υἱὸν Του, ὁμοούσιον πρὸς Αὐτὸν (unus unum), συναιώνιον Του, ἐξόχως ἀγαθόν, καὶ ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, (Spiritus Sanctus simul et Filii) ὁμοούσιον καὶ συναιώνιον εἰς ἀμφοτέρους. Πιστεύομεν, ὅτι ὅλα ταῦτα εἶναι Τριάς, λόγῳ τῆς ιδιότητος τῶν προσώπων, εἰς δὲ καὶ μόνος Θεός, λόγῳ τοῦ ἀδιασπάστου τῆς Θεότητος τῶν προσώπων, εἰς δὲ καὶ μόνος Θεός, λόγῳ τῆς ἀδιασπάστου θειότητος· εἰς καὶ μόνος Παντοδύναμος, λόγῳ τῆς ἀδιασπάστου παντοδυναμίας Του, εἰς τρόπον ὥστε ἕκαστον τῶν προσώπων εἶναι Θεός καὶ Παντοδύναμος, τὰ δὲ τρία ὁμοῦ δὲν εἶναι τρεῖς διακεκριμένοι θεοὶ καὶ τρεῖς πατοδύναμοι, ἀλλ' εἰς καὶ μόνος παντοδύναμος Θεός, τόσον ἡ ἐνότης τῶν τριῶν τούτων θείων προσώπων εἶναι ἀδιάσπαστος! Ἀλλὰ μήπως τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀγαθόν καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ἀγαθὸν ἐπίσης δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀγαθότης ἀμφοτέρων διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι εἰς τοὺς δύο κοινόν; Δὲν τολμῶ νὰ τὸ διαπιστώσω. Θὰ ἔλεγον μᾶλλον, ὅτι εἶναι ἡ ἀγιότης ἀμφοτέρων, μὴ ἐκλαμβάνων τὴν λέξιν ταύτην ὡς ποιότητα, ἀλλ' ὡς οὐσίαν καὶ ὡς τὸ τρίτον πρόσωπον τῆς Τριάδος. Ὅ,τι μὲ παρεκίνησε νὰ διακινδυνεύσω τὴν ἀπάντησιν ταύτην, εἶναι τὸ ὅτι, μολονότι ὁ Πατὴρ εἶναι πνεῦμα, εἶναι ἅγιος καὶ ὁ Υἱὸς ἐπίσης, δὲν ὀνομάζεται ὅμως ἅγιον Πνεῦμα κυριολεκτικῶς, ὡς ἡ ὁμοούσιος καὶ συναιώνιος ἀγιότης ἀμφοτέρων.

Ἐν τούτοις, ἐὰν ἡ θεία ἀγαθότης οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ θεία ἀγιότης, ἰσχυρός τις λόγος συμβάλλει ἀσφαλῶς περισσότερον παρὰ μία ὑπεροψία αὐθαίρετος ν' ἀνακαλύψωμεν τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος εἰς τὰ τρία ταῦτα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν, δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ποῖος ἔπλασεν ἕκαστον ὄν, διὰ τίνος μέσου καὶ διὰ ποῖον λόγον ἔχει πλασθῇ. Πράγματι ὁ Πατὴρ τοῦ λόγου εἶναι ὁ εἰπών: «Γενηθήτω τοῦτο»! καὶ ἐγένε-

νετο ἀναμφιβόλως διὰ τοῦ λόγου Του. Ὅταν δὲ ἡ Γραφή λέγη: «καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν», δεικνύει ἀριδῆλως, ὅτι τοῦτο δὲν ἐγένετο ἐξ ἀνάγκης ἢ ἐξ ἐνδείας, ἀλλ' ὅτι ὅσα ἔπλασεν ὁ Θεός, τὰ ἔπλασεν ἐκ τῆς ἀγαθότητός Του, δηλαδή ὅτι εἶναι καλὸν ἕκαστον πλάσμα Του. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κάθε πλάσμα δὲν ὠνομάσθη ἀγαθόν, παρὰ μετὰ τὴν δημιουργίαν του, διὰ τὴν δέδειξεν ὅτι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀγαθότητα διὰ τὴν ὁποίαν ἐδημιουργήθη. Ἐὰν δὲ τὴν ἀγαθότητα ταύτην δύναται κάλλιστα νὰ ἐννοήσῃ τις ὡς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὑποδηλοῦται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων τούτων ὁλόκληρος ἡ Τριάς.

Ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ ἀρχή, ἡ ὠραιότης καὶ ἡ μακαριότης τῆς θείας Πολιτείας, πὺν εὐρίσκεται ἐκεῖ ὑψηλὰ εἰς τοὺς ἁγίους ἀγγέλους. Ἐὰν ἐρωτήσῃ τις ποῖος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ὑπάρξεώς της, θ' ἀπαντήσωμεν, ὅτι τὴν ἔπλασεν ὁ Θεός. Ἐὰν ἀπευθύνη τις τὴν ἐρώτησιν, διατί εἶναι σοφή, θ' ἀποκριθῶμεν: διότι τὴν φωτίζει ὁ Παντοδύναμος. Ἐὰν τις θέλῃ νὰ μάθῃ διατί εἶναι μακάριος, θὰ τοῦ ἀπαντήσωμεν: διότι ἀπολαμβάνει τὸν Θεόν.

Κατὰ ταῦτα, ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεως, τοῦ φωτός καὶ τῆς εὐδαιμονίας της. Ὑφίσταται εἰς τὴν αἰωνιότητά Του, ἀπαστρέφει ἐκ τῆς ἀληθείας Του καὶ εὐδαιμονεῖ ἐκ τῆς ἀγαθότητός Του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Περὶ τῆς τριμεροῦς διαιρέσεως τῆς φιλοσοφίας.

Ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἐκκινουῦντες οἱ φιλόσοφοι διήρεσαν τὴν μελέτην τῆς σοφίας εἰς τρία μέρη, ἢ διὰ νὰ εἴπωμεν καλύτερα, υἱοθέτησαν τὴν τοιαύτην διαίρεσιν, ἀφοῦ διέγνωσαν τὴν ὑπαρξίν της, δηλαδή διήρεσαν τὴν φιλοσοφίαν εἰς τρεῖς κλάδους: τὴν φυσικὴν, τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν. Δὲν θέλω νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι οἱ φιλόσοφοι κατὰ τὴν ἐν λόγῳ διαίρεσιν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν Ἁγίαν Τριάδα, καίτοι ὁ Πλάτων, ὅστις τὴν ἀνεκάλυψεν, ἀνεγνώρισε τὸν Θεὸν ὡς μόνον δημιουργὸν ὁλοκλήρου τῆς φύσεως, χορηγὸν τῆς διανοίας καὶ ἐμπνευστὴν τοῦ ἔρωτος ἐκείνου, ὅστις εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἐναρέτου καὶ εὐδαιμόνου ζωῆς. Θέλω νὰ εἴπω μόνον, ὅτι, καίτοι οἱ φιλόσοφοι ἔχουν διαφόρους περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων γνώμας, περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖον δέον νὰ κατευθύν-

νωμεν τὰς πράξεις μας, υἱοθετοῦν οὐχ ἦτιον τὴν μνησθεῖσαν γενικήν διαίρεσιν, οὐδεὶς δ' ἐξ αὐτῶν, εἰς οἵανδήποτε Σχολὴν καὶ ἂν ἀνήκη, θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὸ ὅτι ὑφίσταται κάποια ἀρχὴ τῆς φύσεως, κάποια μέθοδος ἐρεῦνης καὶ κανόνες τινὲς ἀγωγῆς. Ἀλλὰ καὶ εἰς κάθε ἐργάτην συντελοῦν τρία πράγματα διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἔργου του: ἡ φύσις, ἡ τέχνη καὶ ἡ ἀσκήσις.

Ἀναγνωρίζομεν τὴν φύσιν διὰ τοῦ πνεύματος, τὴν τέχνην διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ἀσκήσιν ἐκ τῶν καρπῶν (τῆς δημιουργίας) καὶ ἀπὸ τὴν πρόοδον.

Γνωρίζω καλῶς, ὅτι οἱ καρποί, κατὰ τὴν κυριολεκτικὴν ἐκδοχὴν τῆς λέξεως ἀνήκουν, εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἀπολαύσεως καὶ ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ν' ἀπολαμβάνη κανεὶς κάτι καὶ νὰ τὸ μεταχειρίζεται· ὅτι τὸ ν' ἀπολαμβάνη κάτι, σημαίνει ὅτι τὸ ἀγαπᾷ, ἐνῶ τὸ νὰ τὸ μεταχειρίζεται δηλοῖ ὅτι τὸ ἀγαπᾷ διὰ κάτι ἄλλο. Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ μεταχειρίζομεθα τὰ ἐφήμερα πράγματα, παρὰ μόνον διὰ νὰ γίνωμεν ἄξιοι ν' ἀπολαμβάνωμεν τὰ αἰώνια καὶ νὰ μὴν ἀκολουθῶμεν τὸ παράδειγμα τῶν ἀθλίων ἐκείνων, ποὺ ποθοῦν ν' ἀπολαμβάνουν τὸ χρῆμα καὶ ὑπηρετοῦν τὸν Θεόν, μὴ χρησιμοποιοῦντες δι' αὐτὸν τὸ χρῆμά των, ἀλλὰ λατρεύοντες Τοῦτον διὰ τὸ χρῆμά των. Ὅπως δὴποτε, καὶ ἂν ἀκόμη ἀποδώσωμεν εἰς τὰς λέξεις ταύτας τὴν πλέον κοινὴν σημασίαν των, θ' ἀντιληφθῶμεν, ὅτι χρησιμοποιοῦμεν τοὺς καρποὺς καὶ ἀπολαμβάνομεν τὴν χρησιμοποίησίν των, διότι λέγομεν: «οἱ καρποὶ τῆς γῆς», ἐνῶ τίποτε ἄλλο δὲν κάμνομεν παρὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιοῦμεν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἀκριβῶς μεταχειρίζομαι τὴν λέξιν «χρῆσις», ὁμιλῶν περὶ τῶν τριῶν πραγμάτων, τῶν ὁποίων ἔχει ἀνάγκην ὁ τεχνίτης, δηλαδὴ τῆς φύσεως, τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς χρήσεως ⁽¹⁾. Οἱ φιλόσοφοι ἠρύσθησαν ἐξ αὐτοῦ τὴν τριπλὴν διαίρεσιν τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, ἣτις ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ καθιστᾷ τὴν ζωὴν εὐδαίμονα: φυσικὴν, λόγῳ τῆς φύσεως, νοητικὴν λόγῳ τῆς μαθήσεως καὶ ἠθικὴν λόγῳ τῆς χρήσεως (*moralis propter usum*).

Ἐὰν ἤμεθα οἱ δημιουργοὶ τῆς φύσεώς μας, θὰ ἤμεθα καὶ δημιουργοὶ τῆς ἐπιστήμης μας, καὶ δὲν θὰ εἶχομεν ἀνάγκην τῆς διδασκαλίας ἄλλου. Τοῦτο ἐπίσης θὰ ἦρκει διὰ νὰ εἶμεθα εὐδαίμονες, δηλαδὴ τὸ νὰ στρέφωμεν πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους τὸν ἔρωτά μας καὶ ν' ἀπολαμβάνωμεν τὸν ἑαυτὸν μας ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ὁ Θεὸς δημιουργὸς τῆς φύσεώς μας, ὀφείλομεν, ἐὰν ποθοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εὐτυ-

(1) Δηλαδὴ τῆς συντόνου ἀσκήσεως.

χίαν νὰ ἔχωμεν ἀκράδαντον πίστιν εἰς τὸ ὅτι κύριος καὶ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης μας πρέπει νὰ εἶναι ὁ Θεός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΤ'.

Ἡ εἰκὼν τῆς Τριάδος εἶναι, κατὰ τινὰ τρόπον, ἐγκεχαραγμένη εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀκόμη καὶ προτοῦ καταστῆ μακάριος.

Εὐρίσκομεν πράγματι ἐν ἡμῖν μίαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, δηλαδή τῆς ὑπερτάτης ταύτης Τριάδος. Μολονότι δὲ δὲν εἶναι ὁμοία πρὸς Αὐτὸν ἢ εἰκὼν αὕτη, ἥ, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ἀκριβέστερον, εἶναι ἀπείρως ἀπομεμακρυσμένη ἀπὸ τὸν Θεόν, διότι δὲν εἶναι οὔτε συναιώνιος οὔτε ὁμοούσιος· καὶ μολονότι παρίσταται ἀνάγκη, ὅπως αὕτη μετασχηματισθῇ, διὰ νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς Αὐτὸν ὅπωςδῆποτε, ἐν τούτοις οὐδὲν ἐκ τῶν ἔργων Του εἶναι ἐγγύτερον πρὸς τὴν φύσιν Του. Πράγματι ὑπάρχομεν, γνωρίζομεν, ὅτι ὑπάρχομεν, ἀγαπῶμεν δὲ τὴν ὑπαρξίν μας καὶ τὴν γνῶσιν, πὺν ἔχομεν περὶ αὐτῆς ⁽¹⁾. Εἴμεθα ὑπερβέβαιοι περὶ τῆς ἀληθείας τῶν τριῶν αὐτῶν πραγμάτων, καίτοι δὲν τὰ ἐγγίζομεν δι' οὐδεμιᾶς σωματικῆς αἰσθήσεως, ὅπως κάμνομεν διὰ τὰ ἀντικείμενα πὺν εὐρίσκονται ἔξω ἀπὸ ἡμᾶς, ἥτοι διὰ τὰ χρώματα, τοὺς ἤχους, τὰς ὀσμάς, τοὺς χυμούς, τὰς σφοδράς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀντιστάσεις, δι' ὅλα δηλαδή αὐτὰ τὰ αἰσθησιακὰ ἀντικείμενα, τὰς ὁμοιοτάτας καὶ ἀσωμάτους εἰκόνας τῶν ὁποίων ἔχομεν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὴν μνήμην μας, καὶ αἱ ὁποῖαι μᾶς κάμνουν νὰ τὰ ποθοῦμεν. Εἶμαι ὅμως βεβαιότατος ἐγὼ ὁ ἴδιος, χωρὶς φαντασιώσεις καὶ παραισθήσεις, ὅτι ὑπάρχω, ὅτι νοῶ καὶ ὅτι ἀγαπῶ τὸ Εἶναί μου. Δὲν φοβοῦμαι διόλου ἐν προκειμένῳ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Ἀκαδημαϊκῶν ⁽²⁾.

---

(1) Τὸ χωρίον τοῦτο ὑπενθυμίζει τὸ περίφημον ἐκείνο ἀξίωμα τοῦ Καρτεσίου *cogito ergo sum* (νοῶ ἄρα ὑπάρχω).

(2) Ἡ Ἀκαδημία ὡς σύστημα φιλοσοφικῶν ἀρχῶν διήνυσε μακρὰν ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος π. Χ. μέχρι τῆς διαλύσεως τῆς Πλατωνικῆς Σχολῆς κατὰ τὸν ἕκτον μ. Χ. αἰῶνα (529). Διακρίνονται ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν κατ' αὐτὴν τρεῖς περίοδοι: ἡ τῆς Ἀρχαίας Ἀκαδημίας (387—250), κατὰ τὴν ὁποίαν μετὰ τὸν Πλάτωνα διεκρίθησαν Σπείσιππος ὁ Ἀθηναῖος (347—339), Ξενοκράτης ὁ Χολκηδόνιος (339—314) καὶ Κράτης ὁ Ἀθηναῖος (ἀπὸ τοῦ ἔτους 270 π. Χ.), ἡ τῆς Μέσης, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸς ὑπῆρξεν Ἀρκεσίλαος, ὁ ἐκ τῆς αἰολικῆς Πιτάνης ἀποθανὼν τὸ 241, ἐπιφανὴς δὲ καὶ ἴσως τελευταῖος ἐκπρόσωπος ὁ ἐκ

Δὲν μὲ τρομάζει ἡ ἐρώτησίς των : «καὶ ἂν ἀπατᾶσαι;» Ἐὰν ἀπατῶμαι, ὑπάρχω, διότι ἐὰν κανεῖς δὲν ὑπάρχη, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀπατηθῇ. Προκύπτει ἐντεῦθεν, ὅτι, ὅταν νοῶ ὅτι νοῶ, δὲν ἀπατῶμαι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν. Ὅταν ἀγαπῶ δύο πράγματα, προσθέτω εἰς αὐτὰ ἓνα τρίτον τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἀγάπη μου, ὥς πρὸς τὴν ὁποίαν εἶμαι τόσον βέβαιος, ὅσον καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν δύο αὐτῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀγαπῶ, εἶναι ψευδές, θὰ εἶναι πάντοτε ἀληθές, ὅτι ἀγαπῶ ἓνα ψευδές πρᾶγμα. Καὶ πῶς θὰ μὲ κατηγοροῦν, ὅτι ἀγαπῶ ἓνα πρᾶγμα ψευδές, ἐὰν τὸ ὅτι ἀγαπῶ ἦτο ψεῦδος; Δεδομένου ὅμως, ὅτι ἐκεῖνο, ποὺ ἀγαπῶ εἶναι ἀληθινὸν καὶ βέβαιον, τίς δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ βεβαίου καὶ τοῦ ἀληθοῦς τῆς ἀγάπης μου; Κατὰ ταῦτα δὲν ὑφίσταται κανεῖς, ποὺ νὰ μὴ ἐπιθυμῇ νὰ ὑπάρχη, ὅπως δὲν ὑπάρχει κανεῖς, ποὺ νὰ μὴ θέλῃ νὰ εἶναι εὐδαίμων. Πράγματι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι εὐδαίμων ἐκεῖνος, ποὺ δὲν ὑφίσταται (¹);»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ τῆς ὑπάρξεως, περὶ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἔρωτος πρὸς ἀμφοτέρας.

Ἡ ὑπαρξις εἶναι φυσικὰ τόσον γλυκεῖα, ὥστε καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ δυστυχέστεροι τῶν ἀνθρώπων δὲν θέλουν ν' ἀποθά-
νουν. Καὶ ὅταν ἀκόμη συναισθάνωνται πόσον εἶναι δυστυχεῖς,
δὲν ἐπιθυμοῦν τὴν ἐξόντωσίν των, ἀλλὰ τὴν ἐκμηδένισιν τῆς δυ-

---

Κυρήνης Καρνεάδης, περὶ τὸ ἔτος 160' καὶ ἡ τῆς Νεωτέρας, εἰς
ἣν διέπρεψαν Φίλων ὁ Λαρισαῖος καὶ Αἰτιόχος ὁ Ἀσκαλωνίτης περὶ τὰς
ἀρχὰς τοῦ πρώτου αἰῶνος π. Χ. Ἡ μετὰ Χριστὸν μέχρι τοῦ 529 Ἀκα-
δημία ἡσχολήθη ἐν μέρει μὲν μὲ εὐρείας ἐρμηνείας τῶν πλατωνικῶν
θεωριῶν, ἐν μέρει δὲ προσφκειώθη στοιχεῖα τῆς θεοσοφίας τῶν λαῶν
τῆς Ἀνατολῆς, ἀγωνιζομένη ἰδίως πρὸς τοὺς Ἐπικουρεῖους καὶ πρὸς
τινας ἐκτροχιασθέντας ὁπαδοὺς τῆς μέσης καὶ νεωτέρας Ἀκαδημίας.

(¹) Ὅσον ἀφορᾷ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. εἰς τὴν ἀλήθειαν ὅτι τὸ
φαινόμενον δὲν εἶναι πραγματικὸν ἐξ ἀντικειμένου, δεόν νὰ διευκρινί-
σωμεν, ὅτι ἡ πρὸς τὰ ἴδια ἀντικείμενά της ἀπευθυνομένη αἴσθησις δὲν
εἶναι σφαλερά, ἀλλ' ὅτι τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι ἡ αἴσθησις αὐτὴ καθ'
ἑαυτήν. Ὡστε, παρατηρεῖ, εἶναι ἐκπληκτικὸν τὸ ὅτι οἱ ἀντίπαλοί μας
ἀμφιβάλλουν, ἂν τὰ μεγέθη εἶναι μεγάλα, ἐὰν τὰ χρώματα εἶναι ὁποῖα
εἶναι πραγματικῶς κ.τ.λ. (Τὰ μετὰ τὰ Φυσικὰ Γ, 1010 β).

στυχίας των. Εἶναι δὲ τόσον ἀληθὲς τοῦτο, ὥστε ἂν κανεῖς τοὺς ἔλεγε νὰ ἐκλέξουν εἴτε νὰ παραμείνουν αἰωνίως εἰς τὴν δυστυχίαν των χωρὶς ν' ἀποθάνουν, εἴτε νὰ ἐκμηδενισθοῦν, ἔαν ᾗθελον ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν δυστυχισμένην ζωὴν των, θὰ τοὺς ἔβλεπε νὰ πηδοῦν ἀπὸ τὴν χαρὰν των καὶ νὰ προκρίνουν τὴν πρώτην περίπτωσιν. Διαπιστώνω τὸ ἀτομικὸν συναίσθημά των.

Ἀλλὰ διατί φοβοῦνται τὸν θάνατον καὶ προτιμοῦν νὰ διάγουν τὸν βίον των ἄθλιοι καὶ δυστυχισμένοι, παρὰ νὰ τερματίσουν διὰ τοῦ θανάτου τὴν δυστυχίαν των; Διὰ ποῖον ἄλλον λόγον, παρὰ διὰ τὸ ὅτι ἡ φύσις φοβικᾷ πρὸ τοῦ μηδενός (1).

Διὰ τοῦτο, ὅταν οἱ ἄνθρωποι εὐρίσκονται εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου, θεωροῦν ὡς μεγάλην χάριν ὅ,τι τοὺς κάμνει νὰ διατηρήσουν τὴν ζωὴν, δηλαδή νὰ συνεχίσουν τὴν δυστυχίαν των.

Μὲ αὐτὸ δεικνύουν μετὰ πόσης χαρᾶς θὰ ἐδέχοντο τὴν ἀθανασίαν καὶ ἂν ἀκόμη ἐπρόκειτο νὰ εἶναι αἰωνίως δυστυχεῖς. Τί δὲ νὰ εἶπω περὶ τῶν ζώων τῶν στερουμένων νοήσεως; Ὅλα, ἀπὸ τοὺς μεγάλους δράκοντας μέχρι τῶν ταπεινοτέρων σκωλήκων τῆς γῆς, δὲν δεικνύουν διὰ τῶν κινήσεών των, ὅτι εἶναι πολὺ εὐχαριστημένα νὰ ζοῦν καὶ ὅτι καταλαμβάνονται πρὸ τοῦ μηδενός ὑπὸ φρίκης; Τὰ δένδρα καὶ οἱ θάμνοι, πὺ στεροῦνται αἰσθήσεως, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν ἐκμηδένισίν των, δὲν βυθίζουν, πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ φυλλώματός των εἰς τὸν ἀέρα, τὰς ῥίζας των εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς, διὰ νὰ εὐρίσκουν τροφὴν καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὴν ὑπαρξίν των; Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ σώματα, τὰ ὅποια, ὅχι μόνον δὲν ἔχουν αἴσθησιν, ἀλλὰ καὶ στεροῦνται τῆς ἱκανότητος νὰ διαιωνίζον τὸ εἶδός των, ἀνέρχονται εἰς τὰ ὕψη καὶ κατέρχονται εἰς τὰ βάθη, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν των, τὴν ὑπόστασίν των.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν πόθον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν μάθησιν καὶ τὸν φόβον νὰ πλανᾶται, (2) θὰ προσκομίσω, ὡς ἀπόδειξιν,

---

(1) Εἶναι ἐν προκειμένῳ λίαν χαρακτηριστικὸς ὁ τόσον ψυχολογημένος γνωστὸς μῦθος τοῦ Αἰσώπου: Γέρον δυστυχισμένος, ἄθλιος, πάλμπτωχος, φέρων βαρὺ φορτίον ξύλων, ἀσθμαίνων καὶ κύπτων ὑπὸ τὸ βάρος του, ζητεῖ ὅπωςδὴποτε καὶ ὅπουδὴποτε ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ βάσανα καὶ τὴν πικρίαν τῆς ζωῆς. Ἐπικολεῖται λοιπὸν τὸν Θάνατον διὰ νὰ τὸν λυτρώσῃ. Ὁ Θάνατος σπεύδει προθυμότατα κρατῶν τὸ φοβερὸν δρέπανόν του. «Τί μὲ φωνάζεις, γέροντα; εἶμαι στή διάθεσί σου». «Μά... ἀπαντᾷ ὁ ἐπικαλεσθεὶς τὸν θάνατον διὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς κοιλάδος τῶν δακρύων καὶ τῶν στεναγμῶν, νά.... σ' ἐφώναξα γιὰ νὰ σηκώσῃς τὸ φορτίό μου!...».

(2) «Πάντες ἄνθρωποι, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται

ὅτι οὐδεὶς ὑφίσταται, ὅστις νὰ μὴ προτιμᾷ νὰ εἶναι σοφὸς καὶ νὰ πάσχη παρὰ νὰ χαίρῃ καὶ νὰ εἶναι τρελλός (¹). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ μόνος ἐξ ὅλων τῶν ζώων, ὁ ἐμπορούμενος ὑφ' ἑνὸς τόσον μεγαλειώδους καὶ εὐγενοῦς συναισθήματος. Ζῶά τινα ἔχουν ὀξυδερεστερέους ὀφθαλμούς, διὰ νὰ βλέπουν τὸ φῶς ἐδῶ κάτω, δὲν δύνανται ὅμως ν' ἀντιλαμβάνονται τὸ ἀσώματον ἐκεῖνο φῶς, ποὺ καταυγάζει τὴν ψυχὴν μας καὶ μᾶς κάμνει νὰ κρίνωμεν λογικῶς τὰ πράγματα ἐν τῷ συνόλῳ των, διότι δὲν θὰ ἤμεθα ἱκανοὶ νὰ κρίνωμεν, παρὰ μόνον ἐφ' ὅσον μᾶς φωτίζει τὸ ἀσώματον τοῦτο φῶς. Ἐν τούτοις, μολονότι στεροῦνται σοφίας τὰ ζῶα, κατέχουν ὅμως κάτι παρόμοιον, δὲν ὀνομάζονται δὲ αἰσθησιακά, ἐπειδὴ αἰσθάνονται, ἀλλ' ἐπειδὴ προσπίπτουν εἰς τὴν αἰσθησὴν μας (non quia sentiunt, sed quia sentiuntur), ἀλλὰ καὶ τὰ φυτὰ εἶν' ἐφωδιασμένα μὲ μίαν ἰδιότητα, ἣτις ὀλίγον διαφέρει τῆς αἰσθήσεως, δοθέντος ὅτι τρέφονται καὶ γεννοῦν. Ἐν συντόμῳ, τὰ πάντα ἔχουν εἰς τὴν φύσιν τὰς ὀποκρύφους αἰτίας των. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰς μορφάς, ποὺ χρησιμεύουν πρὸς ἔξωραϊσμόν τοῦ ὁρατοῦ τούτου κόσμου, τὰς ἐκθέτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, εἰς τρόπον ὥστε, ἂν αὗται δὲν δύνανται νὰ γνωρίζουν, τοῦλάχιστον νὰ ἠμποροῦν νὰ γνωρίζωνται. Πλὴν ὅμως, καίτοι αἱ σωματικαὶ αἰσθήσεις μας προσβάλλονται ὑπὸ τῶν μορφῶν τούτων, δὲν κρίνουν ὅμως αὗται περὶ αὐτῶν. Ἐχομεν ἓν ἐσωτερικὸν αἰσθητήριον ὑπεροχώτερον, τὸ ὁποῖον γνωρίζει τί εἶναι ὀρθὸν καὶ τί δὲν εἶναι, τοῦτο μὲν διὰ τινος εἵδους νοητικοῦ, τοῦτο δὲ διὰ τῆς στερήσεως τοῦ εἵδους τούτου. Διὰ τοῦ τοιούτου ἐσωτερικοῦ αἰσθητηρίου εἶμαι βέβαιος ὅτι ὑπάρχω, ὅτι γνωρίζω ὅτι ὑπάρχω καὶ ὅτι ἀγαπῶ τὴν ὑπαρξίν μου καὶ τὴν γνῶσίν μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἐὰν πρέπει ν' ἀγαπῶμεν ἀκόμη καὶ τὸν ἔρωτα μὲ τὸν ὁποῖον ἀγαπῶμεν τὸ εἶναί μας καὶ τὴν γνῶσίν μας, διὰ νὰ ὁμοιάζωμεν περισσότερο μὲ τὴν Τριάδα.

Ἀλλά, ὠμιλήσαμεν ἤδη ἀρκετᾷ διὰ τὸ εἶναί μας, τὴν γνῶσίν μας καὶ τὴν ἀγάπην μας πρὸς τὰ δύο ταῦτα, καθὼς καὶ διὰ

φύσει. Σημεῖον δὲ ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις· καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρειᾶς ἀγαπῶνται δι' ἑαυτάς, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἢ διὰ τῶν ὁμμάτων. (Μετὰ τὰ Φυσικὰ Α, 980α).

(¹) Quisque sana mente mavult quam laetari in amentia.

τὴν ὁμοιότητα, ποὺ εὐρίσκεται, τρόπον τινά, εἰς τὰ λοιπὰ πράγματα, ποὺ εἶναι κατώτερα ἡμῶν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὸν ἔρωτα, μὲ τὸν ὁποῖον ἀγαπῶμεν τὰ τρία ταῦτα, δέον νὰ μάθωμεν, ἔαν τὸν ἀγαπῶμεν καὶ αὐτόν. Περὶ αὐτοῦ δὲν εἶπαμεν τίποτε ἕως τώρα. Πάντως εἶναι εὐκόλον νὰ δείξωμεν ὅτι τὸν ἀγαπῶμεν, δοθέντος ὅτι εἰς ἐκεῖνα, ποὺ ἀγαπῶμεν μὲ ἀγνώτερον καὶ εἰλικρινέστερον ἔρωτα, ἀγαπῶμεν τὸν ἔρωτα τοῦτον ἀκόμη περισσότερον παρ' ὅσον τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν ἡμῶν. Δὲν ὀνομάζομεν χρηστὸν ἄνθρωπον τὸν γνωρίζοντα τί εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τὸν περὶ πολλοῦ ποιούμενον τοῦτο. Πῶς λοιπὸν δὲν θ' ἀγαπῶμεν τὸν ἔρωτα ἐκεῖνον, ποὺ ἡμῶν κάμνει ν' ἀγαπῶμεν ὅ,τι ἀγαθὸν εὐρίσκεται εἰς ἡμᾶς; Πράγματι ὑπάρχει κάποιος ἄλλος ἔρωτος, μὲ τὸν ὁποῖον ἀγαπῶμεν ὅσα δὲν πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν, ἐκεῖνος δὲ ὅστις ἀγαπᾷ τὸν ἔρωτα, μὲ τὸν ὁποῖον ἀγαπῶμεν ὅσα πρέπει ν' ἀγαπῶμεν, ἀποστρέφεται καὶ μισεῖ ἐκεῖνον τὸν ἔρωτα.

Ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος δυνατὸν νὰ συνδυάζῃ τοὺς δύο ἔρωτας τούτους, ὁ τοιοῦτος δὲ συνδυασμὸς τοῦ εἶναι ὠφέλιμος, ὅταν ὁ ἔρωτος ἐκεῖνος, ὅστις ἡμῶν κάμνει νὰ ζῶμεν καλῶς, αὐξάνεται, ὁ ἕτερος δὲ ἐλαττοῦται, ἕως ὅτου παντελῶς ἐκμηδενισθῇ καὶ ἕως ὅτου πᾶν ὅ,τι ζῇ ἐντὸς ἡμῶν μεταβληθῇ ἐπ' ἀγαθῷ. Ἐὰν ἡμεῖς κτήνη, θὰ κατευθύνωμεν τὴν ἀγάπην ἡμῶν πρὸς τὴν ζωὴν τῆς σαρκὸς καὶ τῶν αἰσθησέων, τοῦτο δὲ θὰ ἤρκει διὰ νὰ ἡμῶν κάμνῃ εὐτυχεῖς, χωρὶς νὰ λαμβάνωμεν τὸν κόπον νὰ ἐπιζητῶμεν κάτι ἄλλο. Ἐὰν ἡμεῖς δένδρα, καίτοι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγαπήσωμεν τίποτε ἔξ ἐκείνων ποὺ κολακεύουν τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν, πάντως θὰ ἐφαινόμεθα, ὅτι ἐπιθυμοῦμεν, ὅσα θὰ ἠδύναντο νὰ ἡμῶν καταστήσουν γονιμότερους. Ἀκόμη καὶ ἂν ἡμεῖς λίθοι, κύματα, ἄνεμοι ἢ φλόγες, ἢ κάτι ἄλλο παρόμοιον, θὰ ἐστερούμεθα μὲν πράγματι ζωῆς καὶ αἰσθημάτων, πάντως ὅμως θὰ ἐδοκιμάζαμεν κάποιαν ἐπιθυμίαν νὰ διατηρήσωμεν τὸν χῶρον καὶ τὴν τάξιν, ὅπου ἡμῶν ἐτοποθέτησεν ἡ φύσις (1).

---

(1) Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ ἐξάρωμεν τὴν πράγματι καταπληκτικὴν διαίσθησιν τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου, παρατηροῦντες τὰ κάτωθι: Ὁ μεγάλος Ἰνδὸς σοφὸς Jagadis Chunder Bose εἰς τὸ περίφημον ἔργον του «Plant Autographs and their Revelations» λέγει: «Κατὰ τὴν πορεῖαν τῶν σπουδῶν μου ἐπὶ τῶν συνοριακῶν πεδίων τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Φυσιολογίας ἀνεκάλυψα πρὸς μεγάλην ἐκπληξίν μου, ὅτι τὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐπιστημονικῶν κλάδων ὅρια πολλαχῶς ἐξηφανίζοντο καὶ ὅτι μεταξὺ τοῦ ζωικοῦ καὶ τοῦ ἀνοργάνου βασιλείου ἐνεφανίζοντο πολλὰ σημεῖα ἐπαφῆς. Ἀνεκάλυψα, ὅτι μέταλλα ἀν-

Τὸ βάρος τοῦ σώματός των, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν τὰ κατευθύνῃ πρὸς τὰ ὕψη ἢ πρὸς τὰ βάθη, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἔρως των, ⁽¹⁾ ὅπως δὲ τὸ πνεῦμα ἔλκεται ὑπὸ τοῦ ἔρωτος, οὕτω τὸ σῶμα σύρεται ὑπὸ τοῦ βάρους του. Δουθέντος λοιπόν, ὅτι εἴμεθα ἄνθρωποι, πλασθέντες κατ' εἰκόνα τοῦ Πλάστου, ἡ αἰωνιότης τοῦ ὁποίου εἶναι ἀληθινή, ἡ δὲ εὐσπλαγχνία πραγματικὴ καὶ αἰωνία, καὶ ὅτι Αὐτὸς Οὗτος εἶναι ἡ αἰωνία καὶ ἡ ἀληθινὴ Τριάς, ἄνευ συγχύσεως καὶ διαιρέσεως (*neque confusa neque separata*), ἃς διατρέξωμεν πάντα τὰ ἔργα Του μὲ θαυμασίως ἀμετάβλητον βῆμα καὶ ἃς περισυλλέξωμεν ἵχνη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλα τῆς θειότητος Αὐτοῦ εἰς τὰ πράγματα, πού εἶναι κατώτερά μας καὶ τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θὰ ὑφίσταντο, οὔτε θὰ ἐπεζήτουν ἢ θὰ διετήρουν τάξιν τινὰ (ἐν τῷ κόσμῳ), οὔτε θὰ ἦσαν τόσον ὠραῖα, ἐὰν δὲν ἐδημιουργοῦντο ὑπ' Ἐκείνου, ὅστις ἔχει ὑπέρτατον εἶναι, ὑπερτάτην σοφίαν καὶ ὑπερτάτην ἀγαθότητα. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ ὁραματισθῶμεν τὴν εἰκόνα Του ἐν ἡμῖν, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἁσώτου υἱοῦ τοῦ Εὐαγγελίου ⁽²⁾, ἃς ἐπανέλθωμεν πρὸς Ἐκεῖνον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπεμακρύνθημεν λόγῳ τῶν ἁμαρτημάτων μας. Ἐκεῖ τὸ εἶναι μας δὲν δὰ ὑπόκειται οὐδόλως εἰς τὸν θάνατον, ἢ γνῶσις ἡμῶν εἰς τὴν πλάνην καὶ ὁ ἔρως μας εἰς τὴν διαστροφὴν. Καίτοι εἴμεθα τώρα βέβαιοι, ὅτι εὐρίσκονται ἐντὸς ἡμῶν τὰ τρία ταῦτα πράγματα, καὶ ὅτι δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσφεύγωμεν εἰς ἄλλα, διότι τὰ συναισθανόμεθα καὶ εἴμεθα περὶ αὐτῶν βέβαιοι εἰς τὸν ἐσωτερικόν μας κόσμον, ἐν τούτοις, ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν δι' ἡμῶν τῶν ἰδίων πόσον χρόνον θὰ διαρκέσουν, ἐὰν δὲν θὰ τελειώσουν ποτὲ καὶ ποῦ θὰ καταλήξουν ἀναλόγως τῆς καλῆς ἢ τῆς κακῆς χρήσεως πού θὰ κάμωμεν,

---

τιδρῶσι πρὸς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, ὅτι δεικνύουν κόπωσιν, ἐρεθιστικότητα διὰ χημικῶν τινων ὑλῶν καὶ ὅτι « φ ο ν ε ὑ ο ν τ α ι » διὰ δηλητηρίων».

(1) «Ἦτοι πρῶτιστα χάος γένετ' αὐτὰρ ἔπειτα γαῖ' εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόμεντος Ὀλύμπου, ἡ δ' ΕΡΩΣ, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι πάντων τε θεῶν, πάντων τε ἀνθρώπων δάμναται ἐν στήθεσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν». (Ἡσιόδ. Θεογον.).

(2) «Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι. Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ ἐρῶ αὐτῷ· πάτερ, ἡμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἓνα τῶν μισθίων σου. Λουκ. ΙΕ', 17 καὶ ἐφεξῆς.

ἐπιζητοῦμεν ἢ ἔχομεν ἤδη εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους ἄλλα τεκμήρια τὰ ὁποῖα, ὥς θὰ δείξωμεν ἀλλαχοῦ, εἶναι ἀπηλλαγμένα ἀπὸ κάθε ὑποψίας. Ὅφειλομεν νὰ τερματίσωμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ἐκεῖνο, πὺν ἠρχίσαμεν νὰ ἐξηγοῦμεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν Πολιτείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι διόλου προσκυνητῆς εἰς τὴν θνητὴν αὐτὴν ζωὴν, ἀλλὰ πάντοτε ἀθάνατος εἰς τοὺς οὐρανοὺς, δηλαδὴ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἁγίους ἀγγέλους, πὺν παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ὁποίους Οὗτος ἐχώρισεν, ὥς εἶπαμεν, ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες, ἀπομακρυνθέντες ἀπὸ τὸ αἰώνιον φῶς, ἔγιναν σκότη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Περὶ τῶν ἀγγέλων, ὡς κατόχων τῆς γνώσεως τῆς Τριάδος ἐν τῇ Θεότητι καὶ τοῦ πλάσματος ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ Πλάστου.

Οἱ ἅγιοι οὗτοι ἄγγελοι δὲν γνωρίζουν ἐξ αἰσθησιακῶν λέξεων τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐκ τῆς παρουσίας αὐτῆς ταύτης τῆς ἀναλλοιώτου ἀληθείας, δηλαδὴ ἐκ τοῦ Λόγου, μοναδικοῦ Υἱοῦ Του. Γνωρίζουν δὲ τόσον τὸν Λόγον καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα, ὥς καὶ τὸ ἀδιαίρετον τῆς Τριάδος ταύτης, ἕκαστον πρόσωπον τῆς ὁποίας εἶναι ὁμοούσιον, χωρὶς τὰ τρία ὁμοῦ ν' ἀποτελοῦν τρεῖς διακεκριμένους θεούς, ὥστε ἡ γνῶσις αὕτη εἶναι διὰ τοὺς ἀγγέλους σαφέστερα ἢ ἐκείνη πὺν ἔχομεν διὰ τὸν ἑαυτὸν μας ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. Οἱ ἄγγελλοι γνωρίζουν τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν σοφίαν Του, ὥς καὶ εἰς τὴν τέχνην ἢ ὁποῖα τὸ παρήγαγε, περισσότερο παρὰ εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιον τὸ πλάσμα. Κατὰ συνέπειαν γνωρίζουν τὸν ἑαυτὸν των ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ περισσότερο, παρὰ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, μολονότι γνωρίζουν τὸν ἑαυτὸν των ἀκόμη καὶ εἰς αὐτούς τοὺς ἰδίους. Δεδομένου, ὅτι ἔχουν πλασθῇ καὶ αὐτοί, εἶναι ὄντα διάφορα Ἐκείνου, ὅστις τοὺς ἔχει πλάσει. Τοιουτοτρόπως γνωρίζουν ἑαυτοὺς εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ὑπὸ τὸ ἑσπερινὸν φῶς. Ὑπάρχει ὅμως μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ νὰ γνωρίζωμεν πράγματι διὰ τῆς νοήσεως, αἰτίας τῆς ὑπάρξεώς μας, καὶ νὰ τὸ γνωρίζωμεν αὐτὸ καθ' ἑαυτό (¹). Γνωρίζομεν κατὰ διάφορον τρόπον τὰ μαθημα-

---

(¹) Δηλαδὴ ἄλλο εἶναι νὰ γνωρίζωμεν ἓνα πρᾶγμα χρησιμοποιοῦντες διὰ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ τὰς διανοητικὰς δυνάμεις μας, καὶ ἄλλο εἶναι νὰ τὸ γνωρίζωμεν αὐτὸ καθ' ἑαυτό, τουτέστι εἰς τὴν πραγματικότητα αὐτοῦ ἐξ ἀντικειμένου. Ἐδῶ πρόκειται περὶ τοῦ τόσον

τικά σχήματα, ὅταν τὰ θεώμεθα διὰ τῆς νοήσεως καὶ κατ' ἄλλον, ὅταν τὰ βλέπωμεν ἐγκεχαραγμένα ἐπὶ τῆς ἅμμου. Ἡ δικαιοσύνη εἰκονίζεται κατ' ἄλλον τρόπον εἰς τὴν ἀναλλοίωτον ἀλήθειαν καὶ κατ' ἄλλον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ δικαίου. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸ Στερέωμα, ἐπιδεικνυόμενον μεταξὺ τῶν ἄνω καὶ κάτω ὑδάτων, καὶ τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται οὐρανός, τῆς συσσωρεύσεως τῶν ὑδάτων εἰς χῶρον κατώτερον, τῆς γυμνότητος τῆς γῆς (ter-raeque nudatio), τῆς παραγωγῆς τῶν χόρτων καὶ τῶν δένδρων, τῆς δημιουργίας τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων, τῶν ὑδροβίων ζώων, τῶν πτηνῶν, τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ἀμφιβίων, τῶν λοιπῶν χερσαίων ζώων, τῶν τετραπόδων καὶ τῶν ἐρπετῶν, καὶ τέλος αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ὑπερβαίνοντος πάντα τὰ πλάσματα τῆς γῆς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα. Τὰ θαύματα ταῦτα τῆς Δημιουργίας τὰ γνωρίζουν οἱ ἄγγελοι ἐν τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, ὅπου ἔχουν τὰς αἰτίας των καὶ τὰ αἰώνια κίνητρα τῆς ὑπάρξεώς των κατὰ τρόπον διάφορον παρ' ὅσον γνωρίζουν αὐτὰ τὰ ἴδια τὸν ἑαυτὸν των. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν τὰ γνωρίζουν διὰ μιᾶς βαθυτέρας γνώσεως, ὡς ἐὰν ᾔσαν ἐνήμερα αὐτῆς ταύτης τῆς τέχνης τῆς δημιουργίας των, εἰς τὴν δευτέραν διὰ μιᾶς ἀσφαλεστερας γνώσεως ἀπλῶς ὡς ἔργα τῆς τέχνης. Ὅταν ὅμως τὰ ἔργα ταῦτα ἀναφέρονται εἰς αἶνον καὶ δόξαν τοῦ Θεοῦ, τὸ πνεῦμα ἐκείνου, ποὺ τὰ θεᾶται καταυγάζεται ὡς ὑπὸ τινος ἐωθινῆς ἀνταυγείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀριθμοῦ ΕΞ, ὅστις πρῶτος αὐτὸς ἐξ ὅλων τῶν ἀριθμῶν σχηματίζεται ἐκ τῶν μερῶν του.

Ἡ Γραφὴ ἀναφέρει, ὅτι «συντελέσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἕκτη τὰ ἔργα αὐτοῦ,» ⁽¹⁾ ὅχι ὅμως ἐπειδὴ εἶχεν ἀνάγκην τοῦ χρονικοῦ αὐτοῦ διαστήματος, ὡς ἐὰν δὲν ἦδύνατο νὰ τὰ συντελέσῃ ἐφ' ἅπαξ ὅλα ὁμοῦ καὶ νὰ ἐπισημάνῃ ἐκ τῶν ὑστέρων τὸν χρόνον διὰ καταλλήλων κινήσεων, ἀλλὰ διὰ νὰ δείξῃ τὴν τελειότητα τῶν ἔργων Του δι' ἐκείνης τοῦ ἀριθμοῦ ΕΞ. Οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ἀριθμῶν, ὁ ἀποτελούμενος ἐκ τῶν μερῶν του. Τοῦτο

ἐπιμάχου καὶ λίαν ἀκανθώδους γνωσιολογικοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὄντως ὄντος, τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου.

(1) Γέν. Β', 2.

λέγων, ἐννοῶ τὰ κλάσματα, τὰ ἔχοντα ὡς ἀριθμητὴν τὴν μονάδα καὶ δυνάμενα νὰ ἐκφωνηθοῦν δι' ἑνὸς ἀφηρημένου ἀριθμοῦ, ὅπως εἶναι τὸ ἕκτον [1], τὸ τρίτον [2], καὶ τὸ ἥμισυ [3]. Ὁ ἀριθμὸς 4, ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι φυσικὰ μέρος τοῦ ἀριθμοῦ 9, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐν τῶν κλασμάτων του ἐκείνων, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν, ὅπως ὁ ἀριθμὸς 1, ὅστις εἶναι τὸ ἕνατον, καὶ ὁ ἀριθμὸς 3, ποὺ εἶναι τὸ τρίτον.

Ἀλλ' οἱ δύο οὗτοι κλασματικοὶ ἀριθμοὶ 1 καὶ 3, ὁμοῦ λαμβανόμενοι, ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ σχηματίζουν τὸν ἀριθμὸν ἑννέα. Ἐπίσης τὸ 4 εἶναι κλάσμα τοῦ 10, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τοῦ ἀποδώσωμεν ὡς ἀριθμητὴν τὴν μονάδα, ὅπως δυνάμεθα νὰ τὸ κάμωμεν διὰ τὸ 1 ποὺ εἶναι τὸ $\frac{1}{10}$ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου. Ἐχει ὡσαύτως $\frac{1}{5}$, ποὺ εἶναι 2 καὶ ἐν ἥμισυ, ποὺ εἶναι 5. Πλὴν ὅμως τὸ ἄθροισμα τῶν τριῶν ἀριθμῶν τούτων: 1, 2 καὶ 5 δὲν εἶναι 10, ἀλλ' 8. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸν 12, τὸ ἄθροισμα τῶν κλασμάτων του, λαμβανομένης πάντοτε τῆς λέξεως ὑπὸ τὴν ἑννοιαν ταύτην, σχηματίζει μεγαλύτερον ἀριθμόν, δεδομένου, ὅτι 1, 2, 3, 4 καὶ 6, ἦτοι τὸ δωδέκατον, τὸ ἕκτον, τὸ τέταρτον, τὸ τρίτον καὶ τὸ ἥμισύ του δὲν εἶναι 12, ἀλλὰ 16. Φρονῶ, ὅτι ὠφείλον νὰ θίξω τὸ θέμα τοῦτο παρεμπιπτόντως, διὰ νὰ δείξω τὴν τελειότητα τοῦ ἀριθμοῦ 6, ὅστις, ὡς ἀνέφερα, εἶναι ὁ πρῶτος ἐξ ὅλων τῶν ἀριθμῶν, ὁ ἀποτελούμενος ἐκ τοῦ ἄθροίσματος τῶν μερῶν του, ὅπως τὰ ὑπέδειξα ἀνωτέρω. Μὲ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ὁ Θεὸς ἐτερμάτισε τὰ ἔργα Του. Ὅθεν θὰ εἴχαμεν ἄδικον νὰ καταφρονῶμεν τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους δυνάμεθα ν' ἀρυσθῶμεν ἐκ τῶν ἀριθμῶν, ἐκεῖνοι δὲ οἱ ὅποιοι τοὺς ἐξετάζουν μὲ μεγαλυτέραν προσοχὴν, ἀντιλαμβάνονται πόσον εἶναι σπουδαῖοι εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν Γραφῶν. Δὲν ἀναπέμπουν τὸν αἶνον τοῦτον πρὸς τὸν Θεὸν εἰς μάτην διὰ τὸ ὅτι ἐδημιούργησε τὰ πάντα μὲ βάρη, μὲ μέτρα καὶ ἀριθμοὺς (1).

---

(1) Πάντα μέτρον καὶ ἀριθμῶ καὶ σταθμᾷ διέταξας. Σοφ. Σολ. ΙΑ', 21.

Ἡ Λαογραφία διδάσκει, ὅτι ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων, ἀπεδόθη πολλάκις εἰς τοὺς ἀριθμοὺς δύνάμις αὐτόχρημα μαγικὴ καὶ τέλος κατήντησαν τυπικοὶ εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς. Οἱ ἀριθμοὶ 3, 7, 12 καὶ 40 παίζουσι πάντοτε πρωτεύοντα ρόλον. Οἱ Πυθαγόρειοι ἀνήγαγον τοὺς ἀριθμοὺς εἰς ὄντοῦτας ἱεράς, εἰς οὐσίας τῶν ὄντων, κατὰ δὲ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν περίοδον, ἡ θεωρία αὕτη τῶν Πυθαγορείων, ἀναμειχθεῖσα μὲ παλαιότερας περὶ ἀριθμῶν δοξασίας, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν συγκρότησιν φιλοσοφικοθρησκευτικῶν θρησκευμάτων, εἰς τὰ ὅποια οἱ ἀριθμοὶ θεωροῦνται κατέχοντες θρησκευτικὴν σημασίαν καὶ δύνάμιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ΄.

**Περὶ τῆς καθαγιάσεως καὶ τῆς ἀναπαύσεως κατὰ τὴν ἐβδόμην
ἡμέραν.**

“Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐβδόμην ἡμέραν, δηλαδὴ τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἐπαναλαμβανομένην ἑπτάκις, ἀριθμός, ὅστις εἶναι καὶ αὐτοτέλειος δι’ ἓνα ἄλλον λόγον, αὕτη σημειώνει τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἱκανοποίησιν Του. Κατὰ ταῦτα, ὁ Θεὸς δὲν ἠθέλησε νὰ καθαγιάσῃ διὰ τῶν ἔργων Του τὴν ἡμέραν ταύτην ἀλλὰ τὴν ἀνάπαυσίν Του, ἥτις εἶναι ἀνέσπερος (*quae non habet vesperam*), διότι δὲν ὑφίσταται ἔκτοτε πλάσμα, τὸ ὁποῖον διαγνωσκόμενον ἐν τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τρόπον διάφορον παρὰ εἰς τὸν ἑαυτόν του, ν’ ἀποτελῇ τὴν διαίρεσιν τῆς ἡμέρας εἰς πρωΐαν καὶ ἑσπέραν ⁽¹⁾. Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν πολλὰ περὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτά, πλὴν ὅμως τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι ἤδη πολὺ μακροσκελές, καὶ φοβοῦμαι, μήπως μοῦ προσάψουν τὴν μομφήν, ὅτι θέλω νὰ κάμω μίαν ματαιόδοξον ἐπίδειξιν τῆς ἐπαρκείας μου. Ὅφειλω λοιπὸν νὰ δείξω μετριοπάθειαν καὶ νὰ λάβω ὑπ’ ὄψιν τὴν σοβαρότητα τοῦ θέματός μου ἐκ φόβου μήπως, ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀριθμῶν παρὰ πολὺ διεξοδικῶς, προξενήσω τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι παραμελῶ τὸ βάρος καὶ τὸ μέτρον. Ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι τὸ 3

Ἐν προκειμένῳ ἀναφέρομεν πρὸ παντὸς ἄλλου τὸν Γνωστικὸν Οὐαλεντίνον καὶ παρατηροῦμεν σχετικῶς, ὅτι καὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθοῦν τὸν συμβολισμὸν τῶν ἀριθμῶν, ἀντικαταστήσαντες μόνον τοῦτον διὰ χριστιανικῶν ἐννοιῶν. Ὑπάρχουν καὶ ἀριθμητικὰ ἁσμάτια καὶ παραμύθια, ἢ ἀρχὴ τῶν ὁ ὁποίων εἶναι πιθανώτατα «γνωστική». Ὑπάρχουν, ἐπὶ παραδείγματι, παραμύθια, ὅπου ὁ φρουρὸς τοῦ πύργου καὶ τοῦ θησαυροῦ δράκος προβάλλει ὡς ἐρωτήματα ἀριθμούς.

(1) Τὸ χωρίον *neque enim ulla creatura est ut etiam ipsa aliter in Dei Verbo, aliter in se cognita faciat aliam velut diurnam, aliam velut vespertinam notitiam* εἶναι δυσνόητον. Ὁ Γάλλος μεταφραστὴς τὸ ἀποδίδει : *Car il n’y a plus dès lors de créature qui, comme dans le Verbe de Dieu autrement qu’en elle-même, constitue la distinction du jour en matin et en soir.* Ὁ δὲ Ἁγγλος : *For this is none of His works, such as being considered first in God, and then in itself, will produce a day’s Knowledge and an even’s.*

εἶναι ὁ πρῶτος περιττός καὶ τὸ 4 ὁ πρῶτος ἄρτιος ἀριθμός, ὥς καὶ ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ ἀριθμοὶ ἀθροιζόμενοι, σχηματίζουν τὸν ἀριθμὸν 7. Τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν μεταχειρίζονται διὰ τὸν λόγον τοῦτον συχνά, δηλαδή ὅπως ὑποδηλώσουν ἀπεριορίστως ὅλους τοὺς ἀριθμούς. «Ἐπτάκις γὰρ πεσεῖται δίκαιος καὶ ἀναστήσεται» ⁽¹⁾, δηλαδή ὅσες φορές καὶ ἂν πέσῃ, δὲν θὰ χαθῇ. Δὲν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὰς πτώσεις του ὡς ἁμαρτίας, ἀλλ' ὡς συμφοράς, πὺν χρησιμεύουν εἰς τὸ νὰ κάμνουν ταπεινὸν τὸν ἄνθρωπον.

Ὁ ψαλμωδὸς λέγει ἐπίσης : «ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἤνεσά σε ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου» ⁽²⁾. Τοῦτο διατυπῶνται ἀλλαχοῦ κατὰ τρόπον διάφορον : «Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, διαπαντός ἡ αἵνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου» ⁽³⁾. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα χωρία εἰς τὰς Ἱερὰς Γραφάς, ὅπου ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ δηλοῖ ποιὰν τινα γενικότητα πραγμάτων. Ἐξ ἄλλου χρησιμεύει πρὸς δήλωσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅταν ὁ Κύριος λέγῃ : «ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» ⁽⁴⁾. Εἶναι ἐκεῖ, ὅπου εὐρίσκεται ἡ ἀνάπαυσις τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἀναπαυόμεθα εἰς τὸν Θεόν, διότι ἡ ἀνάπαυσις εὐρίσκεται εἰς τὸ ὅλον καὶ ἡ ἐργασία εἰς τὸ μέρος. Κατὰ ταῦτα εἶναι ὁ χρόνος τῆς ἐργασίας ἐκεῖνος, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἀτελεῖς γνώσεις, πρὸς τὸ παρόν ⁽⁵⁾, ἀλλ' ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνο, πὺν εἶναι τέλειον, ὅ,τι εἶναι μόνον ἐν μέρει τοιοῦτον θὰ ἐξαφανισθῇ. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται τὸ ὅτι μετὰ κόπου ἀνακαλύπτομεν τὴν ἐννοίαν τῶν Γραφῶν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἁγίους ἀγγέλους, τὴν εὐδαίμονα συντροφίαν τῶν ὁποίων ποθοῦμεν εἰς τὸ ἐπίπονον τοῦτο προσκύνημα, ἐπειδὴ ἀπολαύουν μιᾶς σταθερᾶς καὶ ἀμεταβλήτου καταστάσεως, ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ ἐννοοῦν, εἶναι ἴση πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ἀναπαύσεώς των. Πράγματι, ἂν μᾶς παρέχουν τὴν βοήθειάν των, χωρὶς καταπόνησιν, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι αἱ κινήσεις αὐτῶν εἶναι ἐλεύθεραι καὶ οὐράνιαι.

⁽¹⁾ Παροιμ. ΚΔ', 16.

⁽²⁾ Ψαλμ. ΡΙΗ (118), 164.

⁽³⁾ Ψαλμ. ΛΓ', 2.

⁽⁴⁾ Ἰωάνν. ΙΣΤ', 13.

⁽⁵⁾ Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκουμεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν Α, Κορίνθ. ΙΓ'. 9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Περὶ τῶν πιστευόντων, ὅτι οἱ ἄγγελοι προηγήθησαν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου.

Τινὲς διατείνονται, ὅτι οἱ λόγοι ἐκεῖνοι τῆς Γενέσεως «γενηθήτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς» δὲν σημαίνουν ποσῶς τὴν δημιουργίαν τῶν ἀγγέλων, ἀλλ' ἓνα σωματικὸν φῶς, ὅποιονδήποτε, καὶ ὅτι οἱ ἄγγελοι ἐπλάσθησαν ὅχι μόνον πρὸ τοῦ Στερεώματος, ἀλλὰ καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου ὄντος.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνώμης ταύτης θὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι ὁ πρῶτος στίχος τῆς Γενέσεως δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ εἶναι τὰ πρῶτα πράγματα, πὺ ἐπλάσεν ὁ Θεός, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη δημιουργήσει τοὺς ἀγγέλους, ἀλλ' ὅτι τὰ πάντα ἐποιήθησαν ἐν τῇ σοφίᾳ Του, δηλαδὴ ἐν τῷ Λόγῳ, τὸν ὅποιον ἡ Γραφή καλεῖ ἐν προκειμένῳ ἀρχήν, ὄνομα τὸ ὅποιον λαμβάνει αὐτὸς οὗτος εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, ὅταν ἀπαντᾷ εἰς τοὺς Ἰουδαίους, οἱ ὅποιοι ἠρώτων αὐτὸν τίς ἦτο ; (1). Δὲν θὰ πολεμήσω ποσῶς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, λόγῳ τῆς μεγάλης ἱκανοποιήσεως ἡμῶν νὰ βλέπωμεν τὴν Τριάδα ὑποδεικνυομένην ἤδη εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱεροῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως. Εὐθὺς ἀμέσως ἀναγινώσκομεν : «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ Πατὴρ ἐποίησε τὸν κόσμον διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ ψαλμοῦ : «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου» (2).

Ἀλλ' ἡ Γραφή δὲν βραδύνει νὰ κάμῃ μνείαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀφοῦ ἀνέφερε ποία ἦτο ἡ γῆ ἥτις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἡ ποία μᾶζα ἡ ὕλη, ὁ Θεὸς παρεσκεύασε διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ Σύμπαντος ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν περιγράφει οὕτως : «ἡ δὲ γῆ ἦν ἄορατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου», προσθέτει ἀμέσως, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν προσώπων τῆς Τριάδος : «καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος». Ἀλλως τε ὁ καθείς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐννοήσῃ, ὅπως θέλει, ἐκεῖνο πὺ εἶναι τόσον βαθύ, πάντως οἱ ἀναγνώσται δύνανται νὰ σχηματίσουν σχετικῶς διαφόρους γνώμας,

---

(1) «Ἐλεγον οὖν αὐτῷ· σὺ τίς εἶ ; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· τὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ἡμῖν» Ἰωάνν. Η', 25.

(2) Ψαλμ. 103, 24.

ἀνταποκρινομένους πρὸς τὴν πίστιν. Πρέπει ὅμως νὰ μὴ ἀμφιβάλλῃ τις, ὅτι οἱ ἅγιοι ἄγγελοι δὲν εἶναι πράγματι συναιώνιοι τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ νὰ εἶναι βέβαιοις περὶ τῆς πραγματικῆς καὶ αἰωνίου εὐδαιμονίας των. Εἰς τὴν μακαριωτάτην αὐτὴν κοινωνίαν τῶν ἀγγέλων ἀνήκουν, ὡς μᾶς διδάσκει ὁ Κύριος, τὰ μικρὰ τέκνα του : « Ἀφετε τὰ παιδιὰ καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἔλθεῖν πρὸς με· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Μᾶς διδάσκει ἐπίσης διὰ τῶν ἐπομένων λέξεων ποίαν εὐδαιμονίαν ἀπολαμβάνουν οἱ ἄγγελοι εἰς τὸν οὐρανόν. « Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσιν τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » (1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Δυνάμεθα μὲ τὰς λέξεις φῶς καὶ σκότος νὰ ἐννοήσωμεν τὰς δύο χορείας τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ἀγγέλων.

Τὸ ὅτι ἄγγελοί τινες ἡμάρτησαν καὶ ὅτι κατεκρημνίσθησαν εἰς τὰς κατωτέρας ἐσχατίας τοῦ κόσμου, ὅπου εὐρίσκονται ὡς ἐν δεσμοτηρίῳ μέχρι τῆς τελευταίας καταδίκης των, τῆς ἀπαγγελθησομένης τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, δεικνύει ὁ ἀπόστολος Πέτρος σαφῶς, ὅταν λέγῃ : « Ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τηρουμένους » (2). Ποῖος ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ Θεὸς ἐχώρισε τοὺς μὲν ἀπὸ τοὺς δὲ ἐκ προγνώσεως ἢ ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος ; (3) Ποῖος θ' ἀρνηθῇ, ὅτι οἱ δεύτεροι (4) καλοῦνται ὀρθότατα φῶς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου, ὅταν οὗτος δίδῃ τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς ἡμᾶς, οἱ ὅποιοι ζῶμεν ἀκόμη ἐκ τῆς πίστεως καὶ ἔχομεν δι' ἐλπίδος, ὅτι θὰ γίνωμεν μὲν ὅμοιοί των, ἀλλ' ὅτι εἰσέτι δὲν εἴμεθα τοιοῦτοι ; « ἦτε γὰρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ » (5).

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τοὺς παραστρατήσαντας ἀγγέλους, αἱ γνωρίζοντες ἢ οἱ πιστεύοντες, ὅτι οὗτοι εἶναι χειρότεροι τῶν εἰδωλωλατρῶν, ἀναγνωρίζουν ὅτι ἡ Γραφὴ πολὺ ὀρθῶς τοὺς ἐκάλεσε σκότη. Τοιουτοτρόπως, ἐὰν πρέπη νὰ ἐννοήσωμεν ἐν ἄλλο διὰ-

(1) Ματθ. ΙΗ' 10.

(2) Β' Πέτρ. Β'. 4.

(3) Δηλαδή συνεπεία τοῦ γεγονότος τῆς ἀποστασίας των.

(4) Οἱ μὴ ἀποστατήσαντες ἄγγελοι.

(5) Ἐφεσ. Ε', 8.

φορον φῶς ἐκ τοῦ χωρίου ἐκείνου τῶν Γραφῶν: «καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς», καὶ ἐν συνεχείᾳ «διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκούτους» δὲν ἔχουν λόγους νὰ μᾶς ψέξουν διὰ τὸ ὅτι τὰ ἐρμηνεύομεν ὡς δύο κοινωνίας ἀγγέλων, ἐξ ὧν ἡ μία ἀπολαμβάνει τὸν Θεόν, ἡ δὲ ἑτέρα, φυσιοῦται ἐκ κενοδόξου ὑπερηφανείας. Ἡ μία πρὸς τὴν ὁποίαν λέγουν: «προσκυνήσατε αὐτῷ πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ» ⁽¹⁾ καὶ ἡ ἑτέρα, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὁποίας ἀνακράζει: «πάντα σοι δώσω, ἐάν πεσὼν προσκυνήσης μοι» ⁽²⁾. Ἡ μία διακαιομένη ἐκ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἑτέρα καταναλισκομένη ἐκ τῶν ἀκαθάρτων φλογῶν τοῦ μεγαλείου της, δεδομένου δὲ ὅτι «ὁ Θεὸς τοῖς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν,» ⁽³⁾ ἡ μὲν μία κατοικεῖ εἰς τοὺς οὐρανούς τῶν οὐρανῶν, ἡ δὲ ἑτέρα ἐκρημνίσθη ἐκ τοῦ μακαρίου τούτου ἐνδiciαιτήματος καὶ ἐβυθίσθη εἰς τὴν χαμηλὴν ταύτην περιοχὴν τοῦ ἁέρος. Ἡ μία εἶναι ἡρεμος καὶ κατάμεστος μιᾶς φωτισμένης εὐσεβείας, ἡ δὲ ἄλλη πολυθόρυβος καὶ συνταρασσομένη ἀπὸ τυφλὴν πλεονεξίαν. Ἡ μία βοηθεῖ μετ' ἀγαθότητος καὶ τιμωρεῖ μὲ δικαιοσύνην, ἡ δὲ ἑτέρα διακατέχεται, ἐμπνεομένη ἀπὸ τὴν ματαιοδοξίαν της, ἀπὸ τὸ πάθος νὰ βλάβῃ καὶ νὰ κυριαρχῇ. Ἡ μία, βοηθουμένη ὑπὸ τῆς καλοκαγαθίας τοῦ Θεοῦ, πράττει τὸ ἀγαθόν, ὅσον τῆς ἀρέσει, ἡ δὲ ἄλλη δεσμεύεται ὑπὸ τῆς παντοδυναμίας Του, ἵνα μὴ ἐκτελῇ τὸ κακὸν ὅσον θέλει. Ἡ πρώτη ἀδιαφοροῦσα δι' ὅσα ἐπωφελεῖται, χωρὶς τὴν θέλησίν της, ἡ δευτέρα ὡς ἐκ τῶν διωγμῶν. Ἡ δευτέρα φθονοῦσα τὴν πρώτην, ὁσάκις τὴν βλέπῃ περισυλλέγουσαν τοὺς προσκυνητάς. Ἐάν, συμφώνως πρὸς ἄλλα χωρία τῆς Γραφῆς, ἀπεικονίζοντα σαφέστερον τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν δύο τούτων κοινωνιῶν τῶν ἀγγέλων, τῆς μιᾶς ἀγαθῆς ἐκ φύσεως ἢ ἐκ βουλήσεως, τῆς ἑτέρας κακῆς ἐκ βουλήσεως καὶ ἀγαθῆς ἐκ φύσεως, ἐπιστεῦσαμεν, ὅτι τὰς βλέπομεν σημειούμενας ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τῆς Γενέσεως ὑπὸ τὸ ὄνομα φῶς καὶ σκότη, καίτοι αὕτη δὲν ἦτο ἴσως ἡ πρόθεσις τοῦ συντάξαντος τὸ βιβλίον τοῦτο, πάντως ὅ,τι εἶπαμεν, δὲν εἶναι ἀνωφελές, ἐφ' ὅσον δὲν ἀπεμακρύνθημεν διόλου ἐκ τοῦ κανόνος τῆς πίστεως, γνωστοῦ εἰς τοὺς πιστοὺς ἐξ ἄλλων χωρίων τῶν ἰδίων Ἱερῶν Γραφῶν. Πράγματι, μολονότι τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως

(1) Ψαλμ. 96, 8.

(2) Ματθ. Δ'. 9.

(3) Ἰάκ. Δ', 6.

δὲν φαίνεται νὰ κάμνη μνείαν παρὰ μόνον τῶν σωματικῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, ταῦτα ὅμως δὲν παύουν νὰ ἔχουν μετὰ τῶν πνευματικῶν ποιάν τινα σχέσιν. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει : « Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτὸς ἐστέ καὶ υἱοὶ ἡμέρας. Οὐκ ἐσμέν νυκτὸς οὐδὲ σκότους » (¹). Ἀλλὰ, ἐὰν ὁ γράψας τὸ βιβλίον τοῦτο εἶχε τὴν αὐτὴν σκέψιν μεθ' ἡμῶν, ἡ συζήτησις εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθαμεν, λαμβάνει νέαν ἐνίσχυσιν. Κατὰ βάθος εἶναι πολὺ εὐλογοφανές, ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἔμπλεος θείας σοφίας, ἢ μᾶλλον τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἐλάλει ἐν αὐτῷ, δὲν ἐλησμόνησε, κατὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, τοὺς ἀγγέλους, εἴτε ἂν ἐννοήσωμεν μὲ τὰς λέξεις « ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν » ὅτι εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ κατ' ἀρχὰς ἐδημιούργησεν, εἴτε, ὅπερ μοῦ φαίνεται λογικώτερον, ἂν ἐρμηνεύσωμεν τὸ χωρίον τοῦτο ὡς ὑπονοοῦν τὸν Λόγον Του καὶ τὸν Υἱόν Του, τὸν μοναδικόν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐποίησε τὰ πάντα. Ἐξ ἄλλου μὲ τὰς λέξεις οὐρανὸς καὶ γῆ δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ὅλα τὰ πλάσματα, τόσον τὰ πνευματικά, ὅσον καὶ τὰ σωματικά, — αὕτη δὲ εἶναι ἡ πιθανωτέρα ἐρμηνεία — ἢ τὰ δύο ταῦτα μεγάλα μέρη τοῦ κόσμου, τὰ περιέχοντα τὰ ὑπόλοιπα δημιουργήματα, καὶ τὰ ὁποῖα προβάλλει πρῶτα ἐν γένει ὁ Μωϋσῆς, διὰ νὰ προβῇ ἐν συνεχείᾳ εἰς μίαν λεπτομερῆ περιγραφὴν συμφῶνως πρὸς τὸν μυστηριακὸν ἀριθμὸν τῶν ἑξ ἡμερῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Περὶ τῶν φρονούντων, ὅτι μὲ τὴν φράσιν : « γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος » (¹) πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς ἀγγέλους, καὶ περὶ τινῶν ἄλλων, οἵτινες φαντάζονται, ὅτι οὐδέποτε ἐδημιουργήθησαν τὰ ὕδατα,

Μερικοὶ ἐπίστευσαν, ὅτι τὰ ὕδατα σημαίνουν τὴν πληθύν τῶν ἀγγέλων καὶ ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν μὲ τὰς λέξεις : « γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος » (²), δηλαδή, τρόπον τινά, ὅτι τὰ ὑπεράνω τοῦ Στερεώματος ὕδατα εἶναι οἱ ἄγγελοι, τὰ δὲ ὑπὸ κάτω κείμενα εἶναι ἢ τὰ ὕδατα, τὰ προσπί-

(¹) Α, Θεσσαλ. Ε', 5.

(²) Γεν. Α'. 6.

πιοντα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μας, ἢ αἱ ὁμάδες τῶν κακῶν ἀγγέλων, ἢ ὅλοι οἱ λαοὶ καὶ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Ἦμπορεῖ νὰ πιστεύσῃ κανεὶς, ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι, τόσον τρελλοί, καὶ τόσον ἄσεβεῖς, ὥστε νὰ μὴ παραδέχωνται, ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὰ ὕδατα, ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι οὐδαμοῦ εἶναι γεγραμμένον : «Εἶπεν ὁ Θεὸς γενηθήτωσαν τὰ ὕδατα ; ». Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ εἴπωμεν τὸ ἴδιον καὶ ὡς πρὸς τὴν γῆν, διότι δὲν ἀναγινώσκουμεν πουθενά : «εἶπεν ὁ Θεὸς γενηθήτω ἡ γῆ». Λέγουν ὅμως, ὅτι ἐγράφη : «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν», ὥστε πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν σχετικῶς, ὅτι πρόκειται καὶ περὶ τοῦ ὕδατος, διότι τὰ δύο αὐτὰ πράγματα ἐκφράζονται μὲ τὴν ἰδίαν λέξιν. Πράγματι «αὐτοῦ ἐστὶν ἡ θάλασσα», ὡς λέγει ὁ ψαλμωδός, «καὶ αὐτὸς ἐποίησεν αὐτήν, καὶ τὴν ξηρὰν αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἐπλασαν» ⁽¹⁾. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι φρονοῦν, ὅτι μὲ τὰ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τοῦ οὐρανοῦ κείμενα, ἐννοοῦνται αἱ χορεῖαι τῶν ἀγγέλων, δὲν συμμερίζονται τὴν γνώμην ταύτην, παρὰ μόνον ἕνεκα τῆς βαρείας καὶ ὑγρᾶς φύσεως τοῦ στοιχείου τούτου, τὸ ὁποῖον, δὲν πιστεύουν, ὅτι δύναται νὰ μένῃ κατὰ τρόπον τοῦτον κρεμάμενον. Κατὰ ταῦτα, ἐὰν ἡδύναντο νὰ πλάσουν ἓνα ἄνθρωπον, δὲν θὰ ἔθετον εἰς τὴν κεφαλὴν του τὸ φλέγμα ⁽²⁾, ποὺ εἶναι ὅπως τὸ ὕδωρ ἐκτὸς τῶν τεσσάρων στοιχείων, τῶν συναποτελούντων τὸ σῶμα ἡμῶν. Ἡ κεφαλὴ εἶναι πράγματι ἡ ἔδρα τοῦ φλέγματος καὶ τοῦτο εἶναι ἄριστα διατεταγμένον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὴν σκέψιν αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, αὕτη εἶναι τόσον ἐξωφρενικὴ, ὥστε, ἐὰν ἀγνοοῦσαμεν περὶ τίνος πρόκειται, καὶ ἐὰν ἐγράφετο εἰς τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως, ὅτι ὁ Θεὸς ἔθεσεν ἓνα χυμὸν ψυχρὸν καὶ ὑγρὸν καί, κατὰ συνέπειαν βαρύν, εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ζυγισταὶ αὐτοὶ τῶν στοιχείων, δὲν θὰ τὸ ἐπίστευον καὶ θὰ ἔλεγον, ὅτι πρόκειται περὶ ἀλληγορίας. Πλὴν ὅμως, ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς πᾶν ὅ,τι γράφεται εἰς τὸ θεϊκὸν βιβλίον τοῦτο τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, τὸ ἐγχείρημα τοῦτο θὰ ἀπῆται χρόνον μακρὸν καὶ θὰ μᾶς ὠδήγει πάρα πολὺ μακράν. Δεδομένου ὅτι ὠμιλήσαμεν ὡς πιστεύομεν, ἀρκετὰ περὶ τῶν ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλας κοινωνιῶν τῶν ἀγγέλων, ὅπου εὐρίσκονται ἀπαρχαί τινες τῶν Πολιτειῶν, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν ἐν συνεχείᾳ, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ τερματίσωμεν τὸ βιβλίον αὐτό.

(1) Ψαλμ. 4 Δ' (94), 5.

(2) Pituitas = 1) τὸ φλέγμα, Pituitam extrahere = ἀποφλεγματίζω, 2) τὸ μυῶδες τῶν δένδρων, 3) ἡ κόρυζα ἢ μύγα.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

✓ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. ✓

Περὶ τῆς ἐνιαίας φύσεως τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν δαιμόνων.

Πρὶν ἢ ἐπιληφθῶ τῆς πραγματεύσεως τοῦ θέματος περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου θὰ ἐκθέσω τὰς ἀπαρχὰς τῶν δύο Πολιτειῶν παρ' ἀνθρώποις, ἐπειδὴ ἔγινε κάποιος λόγος εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον, ἀναφερόμενος εἰς τὴν πολιτείαν τῶν ἀγγέλων, φρονῶ, ὅτι ὀφείλω νὰ εἶπω ἀκόμη ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ἰδίων ἀγγέλων, διὰ νὰ δείξω, ὅτι ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀγγέλων δὲν εἶναι ἀσύμφωνος, εἰς τρόπον ὥστε δὲν ὑφίστανται τέσσαρες πολιτεῖαι ἡ κοινωνίαι, δύο τῶν ἀγγέλων καὶ δύο τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχουν μόνον δύο, ἐξ ὧν ἡ μία ἀποτελεῖται ἐξ ἀγαθῶν καὶ ἡ ἑτέρα ἐκ κακῶν ἀγγέλων ἡ ἀνθρώπων.

Δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι αἱ πρὸς ἀλλήλας ἀντιτιθέμεναι κλίσεις, τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ἀγγέλων προέρχονται ἐκ τῆς θελήσεώς των καὶ ὄχι ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν, δεδομένου ὅτι ὁ Θεός, ὅστις δὲν ἐδημιούργησε πάρα μόνον τὸ ἀγαθόν, εἶναι καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ ὁ Πλάστης, ἡ μεταξὺ δὲ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ἀγγέλων διαφορὰ, δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι οἱ μὲν παρέμειναν σταθεροὶ εἰς τὸ ἀγαθόν, κοινὸν εἰς πάντας, τὸ ὅποιον εἶναι ὁ Θεός, χωρὶς οὐδέποτε ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν αἰωνιότητά Του, ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν Του, ἐνῶ οἱ ἄλλοι μεθυσμένοι ἀπὸ τὴν δύναμιν των, ὥς ἐὰν ἀνῆκον ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν των, ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τὸ κοινὸν ἀγαθόν, περιελθόντες δὲ εἰς κατάστασιν, ὥστε νὰ εὐρίσκωνται εἰς μίαν ἐπιδεικτικὴν ἑξαρσιν καὶ ὄχι εἰς τὴν ἀμάραντον δόξαν τῆς αἰωνιότητος, εἰς μίαν ἱταμὴν ματαιοδοξίαν καὶ ὄχι εἰς τὴν ἀκλόνητον ἀλήθειαν, εἰς ἓνα πνεῦμα φατριαστικὸν καὶ ὄχι εἰς τὴν ἐνότητα τῆς εὐσπλαγχνίας, κατήντησαν ὑπερφίαλοι, φθονεροὶ καὶ ἀπατεῶνες. Τοιουτοτρόπως, αἰτία τῆς μακαριότητος τῶν μὲν εἶναι ἡ εἰς τὸν Θεὸν προσκόλλησίς των, λόγος δὲ τῆς ἀθλιότητος τῶν δὲ ἡ ἐξ Αὐτοῦ ἀποστασία

των. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἀριδῆλως, ὅτι μόνον ὁ Θεὸς δύναται νὰ καταστήσῃ εὐτυχῇ τὰ λογικὰ καὶ νοητικὰ πλάσματα Του. Συνέπεται ἔξ αὐτοῦ, ὅτι, καίτοι δὲν εἶναι δυνατὸν κάθε πλάσμα νὰ εἶναι εὐδαιμον, (διότι ἓνα ζῶον, ἓνα ξύλον, ἓνας λίθος εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι τοιαῦτα), ἐν τούτοις ὅποιο ἡμπορεῖ νὰ εἶναι εὐτυχές, δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι εὐτυχές ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του, δεδομένου ὅτι ἐπλάσθη ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλὰ δι' Ἐκεῖνον, ὅστις τὸ ἐπλάσε. Ἐνα πλάσμα εἶναι πράγματι εὐτυχισμένον, ἐφ' ὅσον κατέχει Ἐκεῖνον, ἢ ἀπώλεια τοῦ ὁποίου τὸ καθιστᾷ δυστυχές, ἐνῶ τὸ ὄν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι εὐτυχές ὅχι δι' ἄλλου, ἀλλὰ διὰ τοῦ δημιουργοῦ του, οὐδέποτε δυστυχεῖ, διότι οὐδέποτε ἀπόλλυται.

Λέγομεν λοιπόν, ὅτι οὐδὲν ἀμετάβλητον καὶ ἀναλλοίωτον ὑφίσταται παρὰ μόνον ὁ ἀληθινὸς Θεός, ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὰ πλάσματα, ὅτι εἶναι πράγματι ἀγαθὰ, διότι ἔξ αὐτοῦ προέρχονται, καὶ ὅτι εἶναι μεταβλητά, διότι δὲν ἐδημιουργήθησαν ἐκ τῆς οὐσίας Του, ἀλλ' ἐκ τοῦ μηδενός ⁽¹⁾. Ἐν τούτοις, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι μεταβλητά, δὲν παύουν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι μεγάλα ἀγαθὰ, δοθέντος ὅτι, διὰ νὰ εἶναι εὐτυχῇ, ἀρκεῖ νὰ συνενοῦνται μὲ τὸ ἀναλλοίωτον Ἀγαθόν τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ ἀγαθὸν ἰδικόν των, εἰς τρόπον ὥστε ἄνευ αὐτοῦ καθίστανται μοιραίως δυστυχῇ. Ἀλλ' ἔξ αὐτοῦ δὲν ἔπεται, ὅτι τὰ λοιπὰ πλάσματα εἶναι ὑπεροχώτερα, διότι δὲν δύνανται νὰ εἶναι δυστυχῇ, ὅπως τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ σώματος δὲν εἶναι εὐγενέστερα τῶν ὀφθαλμῶν ἐπειδὴ δὲν διατρέχουν τὸν κίνδυνον νὰ τυφλωθοῦν. Ὅπως ἡ αἰσθησιακὴ φύσις, ἀκόμη καὶ ὅταν πάσχη, εἶναι ἀνωτέρα τοῦ λίθου, πού δὲν πάσχει ποτέ, οὕτω καὶ ἡ λογικὴ φύσις, μολονότι δυστυχῆς, εἶναι ἀνωτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἡ στέρησις αἰσθήσεως ἢ νοήσεως καθιστᾷ ἀνίκανον νὰ πάσχη. Κατὰ ταῦτα, ἐὰν τὸ πλάσμα τοῦτο, τὸ τόσον ὑπέροχον, ἢ μεταβλητικότης τοῦ ὁποίου δὲν τὸ ἐμποδίζει νὰ εἶναι εὐδαιμον, ἐφ' ὅσον προσκολλᾶται εἰς τὸ ὑπέρτατον, ἀμετάβλητον Ἀγαθόν, δὲν συμπληροῖ τὴν ἔνδειάν του παρὰ μόνον, ἐὰν ἀποκτήσῃ τὴν μακαριότητα, ὃ δὲ Θεός καὶ μόνον Οὗτος, τοῦ παρέχει τὸ μέσον νὰ τὴν ἀποκτήσῃ, θὰ εἶναι ἀναμφιβόλως κακία καταφανῆς ἐκ μέρους τοῦ πλάσματος τούτου τὸ νὰ μὴ προσκολληθῇ εἰς τὸν Θεόν. Ἀλλὰ κάθε κακία βλάπτει τὴν φύσιν καὶ συνεπῶς τυγχάνει ἐχθρική πρὸς αὐτήν. Ὅθεν τὸ πλάσμα, τὸ μὴ προσκολλώμενον εἰς τὸν Θεόν, διαφέρει τοῦ πλάσματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον προσκολλᾶται εἰς Αὐτόν, ὅχι λόγῳ τῆς φύσεώς του, ἀλλὰ λόγῳ τῆς κακίας του.

Ὅταν λέγωμεν, ὅτι ἡ τυφλότης εἶναι ἐλάττωμα τῶν ὀφθαλ-

(1) Ἀνασκευὴ τοῦ πανθεΐσμοῦ.

μῶν καὶ ἡ κωφότης τῶν ὠτῶν, δεικνύομεν, ὅτι ἡ ἀκοὴ εἶναι φυσικὴ εἰς τὰ ὦτα καὶ ἡ ὄρασις εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Ἐπίσης, ὅταν λέγωμεν, ὅτι ἡ κακία τοῦ ἀγγελικοῦ πλάσματος συνίσταται εἰς τὸ νὰ μὴ ἐνοῦται μὲ τὸν Θεόν, δηλοῦμεν, ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἔγκειται εἰς τὴν ἐνωσίν του. Πόσον μεγάλη εἶναι ἡ δόξα νὰ προσκολλᾶται κανεὶς εἰς τὸ Θεόν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ζῇ παρὰ μόνον δι' Αὐτόν, νὰ μὴ εἶναι παρὰ μόνον δι' αὐτοῦ σοφός, νὰ μὴ εἶναι παρὰ μόνον ἐν Αὐτῷ εὐδαίμων, καὶ νὰ συμμετέχη ἐνὸς τόσον μεγάλου ἀγαθοῦ, χωρὶς ὁ θάνατος, ἡ πλάνη ἢ ἄλλη τις συμφορὰ νὰ δύναται νὰ διαταράσῃ τὴν τοιαύτην εὐδαιμονίαν; Τίς δύναται ν' ἀντιληφθῇ ἢ νὰ ἐκφράσῃ δεόντως διὰ λέξεων τὴν μακαριότητα ταύτην; Ὡστε καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ κακία τῶν ἀγγέλων, τῶν μὴ ἐνωμένων μὲ τὸν Θεόν, δὲν χρησιμεύει παρὰ εἰς τὸ νὰ ἐξάρῃ τὴν ἐξοχότητα τῆς φύσεώς των, δεδομένου ὅτι τίποτε δὲν δύναται νὰ εἶναι δι' αὐτοὺς πλεονεκτικώτερον ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι συνδεδεμένοι μὲ τὸν Θεόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Οὐδεμία φύσις δύναται ν' ἀντιταχθῇ πρὸς τὸν Θεόν, καίτοι τὸ εὐδραυστον ὁλεκλήρου τοῦ κόσμου φαίνεται ἀντιτιθέμενον πρὸς τὴν ἀμετάβλητον αἰωνιότητά Του.

Τὰ εἶπα ὅλα αὐτὰ ἐκ φόβου, μήπως, ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ τῶν στασιασάντων ἀγγέλων, φαντασθῇ τις, ὅτι ἡ φύσις αὐτῶν προέρχεται ἐκ τινος ἄλλης ἀρχῆς καὶ ὅτι δὲν εἶναι ὁ Θεός, ὁ δημιουργός των. Θὰ εἶναι ὅμως εὐκολώτερον ν' ἀμυνθῶμεν κατὰ τῆς τοιαύτης ἀσεβοῦς πλάνης, ἐὰν ἐννοήσωμεν ἀκριβέστερον ὅ,τι εἶπεν ὁ Θεός πρὸς τὸν Μωϋσῆν δι' ἐνὸς ἀγγέλου, τὸν ὅποιον εἶχε πέμψει πρὸς τὰ τέκνα τοῦ Ἰσραήλ: «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν». Πράγματι, δεδομένου ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἡ ὑπερτάτη οὐσία, δηλαδή ὅτι ὑφίσταται ἀπολύτως καὶ ὅτι εἶναι κατ' ἀκολουθίαν ἀμετάβλητος, ἔδωκε τὴν ὑπαρξιν εἰς τὰ ὄντα, τὰ ὅποια ἔπλασεν ἐκ τοῦ μηδενός, εἰς ἄλλα μὲν περισσοτέραν εἰς ἄλλα δὲ ὀλιγωτέραν, ἀλλὰ διατηρῶν δι' ἑαυτὸν τὸ ὑπέρτατον εἶναι, καὶ διεβάθμισε κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὴν φύσιν διὰ διαφόρων οὐσιῶν (*essentiarum gradibus ordinavit*). Ὅπως ἡ λέξις *sapientia* (σοφία) παράγεται ἐκ τοῦ *sapere* (μανθάνειν), οὕτω ἡ λέξις *essentia* (ὑπόστασις) παράγεται ἐκ τοῦ *esse* (εἶναι) καὶ ἐπολιτογραφήθη τελευταίως εἰς τὴν Λατινικὴν, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δὲν τὴν μετεχειρίσθησαν ποτέ, σήμερον δὲ εὐρίσκεται ἐν χρήσει, διὰ νὰ ἔχωμεν καὶ ἡμεῖς μίαν λέξιν ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν ΟΥ-

ΣΙΑΝ τῶν Ἑλλήνων. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἡ ὑπερτάτη οὐσία ἐδημιούργησε τὰς λοιπὰς, ὅποῖαι εἶναι, οὐδὲν θ' ἀντιτάσσεται περισσότερον πρὸς τὴν φύσιν της παρὰ τὸ μὴ—Εἶναι, διότι τὸ μὴ—Εἶναι ἀντιτίθεται πρὸς τὸ Εἶναι. Ἄρα οὐδεμία οὐσία ἀντιτάσσεται πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ἡ ὑπερτάτη οὐσία καὶ ὁ πλάστης πασῶν τῶν οὐσιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες εἶναι τοιοῦτοι ὅχι ἐκ φύσεως, ἀλλ' ἐκ διεστραμμένης βουλήσεως, ἥτις βλάπτει ταυτοχρόνως καὶ αὐτοὺς καὶ τὴν φύσιν, διότι ἡ ἰδιότης τῆς κακίας καὶ ὅ,τι συγκροτεῖ τὴν ὑπαρξίν της, ἔγκειται εἰς τὸ νὰ βλάπτῃ.

Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦν αἱ Γραφαί, δὲν εἶναι τοιοῦτοι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, ἀλλὰ λόγῳ τῶν κακιῶν των, δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ βλάπτουν τὸν ἀμετάβλητον καὶ ἀσώματον Θεόν, παρὰ μόνου τὸν ἑαυτὸν των συνεπείᾳ τῆς ἀνισχύρου ἀντιδράσεως, τὴν ὁποίαν τολμοῦν νὰ Τοῦ ἀντιτάσσουν. Τὸ ἐλάττωμα δὲ τῆς κακῆς θελήσεώς των τοὺς βλάπτει, διότι καταστρέφει εἰς τὴν ψυχὴν των τὸ ἀγαθὸν τῆς φύσεως. Ὅθεν δὲν εἶναι ἡ φύσις, ἡ ἀντιτασσομένη πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἡ κακία, διότι τὸ κακὸν εἶναι ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν. Πλὴν ὅμως, καίτοι ἀντιτίθεται πρὸς Αὐτόν, δὲν Τὸν βλάπτει, δὲν βλάπτει παρὰ μόνον τὴν φύσιν, τὴν ὁποίαν διαφθείρει. Οὐδὲν κακὸν δύναται πράγματι νὰ βλάψῃ τὸν Θεόν. Τὸ κακὸν δὲν ἔχει τὴν δύναμιν ταύτην παρὰ μόνον ἐπὶ τῶν μεταβλητῶν καὶ φθαρτῶν φύσεων, ἀγαθῶν ὅμως κατὰ βάθος, καθὼς ἀκριβῶς δεικνύουν καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἐλαττώματά των, διότι, ἂν δὲν ἦσαν ἀγαθαί, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχουν ἐλαττώματα. Πράγματι, τὸ κακὸν εἰς τί θὰ ἠδύνατο νὰ τὰς βλάψῃ, ἔὰν μὴ εἰς τὸ ν' ἀφαιρέσῃ τὴν ἀκεραιότητά των, τὸ κάλλος των τὴν δύναμίν των, τὴν ἀρετὴν των καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ τῆς φύσεως, τὰ ὅποια ἡ κακία συνηθίζει ν' ἀφαιρῇ ἢ νὰ ἐλαττώνη; Ἐὰν αὕτη δὲν ἀφαιρῇ τίποτε, δὲν τὰς βλάπτει ποσῶς, κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶναι διόλου ἓνα κακόν, δεδομένου ὅτι ἡ φύσις τοῦ κακοῦ εἶναι νὰ βλάπτῃ. Κατὰ ταῦτα, μολονότι, τὸ κακὸν ἀδυνατεῖ νὰ βλάπτῃ τὸ ἀμετάβλητον ἀγαθόν, δὲν δύναται οὐχ ἥττον νὰ προξενῇ βλάβην παρὰ μόνον εἰς τὸ ἀγαθόν, διότι δὲν εὐρίσκεται παρὰ μόνον ἐκεῖ, ὅπου βλάπτει. Μόνον τὸ ἀγαθὸν ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ κάπου ἀποκλειστικῶς.

Δὲν ὑπάρχουν διεστραμμένοι φύσεις ἐκ κακῆς θελήσεως, αἱ ὅποιοι νὰ μὴ εἶναι ἀγαθαὶ ὡς φύσεις, δὲν εἶναι δὲ κακαὶ πάρα μόνον διότι εἶναι διεστραμμένοι καὶ ἂν ἀκόμη τιμωρηθῇ μία διεφθαρμένη φύσις, δὲν παύει τοῦ νὰ εἶναι ἀγαθὴ ὡς φύσις, εἶναι ὅμως καλὸν νὰ μὴ μένη ἀτιμώρητος, διότι ἡ ποινὴ εἶναι δικαία, πᾶν δὲ δίκαιον εἶναι ἀγαθόν. Πράγματι οὐδεὶς τιμωρεῖται διὰ τὰ σωματικά του ἑλαττώματα, ἀλλὰ διὰ τὰ ἐκούσια παραπετώματά του. Ὅθεν ἡ κακία, τὴν ὁποίαν μετέβαλεν εἰς δευτέραν φύσιν ἡ συνήθεια εἶναι ἀπότοκοι τῆς θελήσεώς μας. Ὡστε δὲν ὁμιλοῦμεν τώρα παρὰ διὰ τὰ ἑλαττώματα τῆς φύσεως ἐκείνης, τὸ πνεῦμα τῆς ὁποίας εἶναι προσιτὸν εἰς τὸ νοητικὸν φῶς ποὺ μᾶς κάμνει νὰ διακρίνωμεν τὸ δίκαιον ἀπὸ τοῦ ἀδίκου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Τὰ στερούμενα ζωῆς καὶ διανοίας πλάσματα δὲν ἀλλοιώνουν τὸ κάλλος τοῦ καθολικοῦ συστήματος τοῦ Σύμπαντος.

Εἶναι μωρία νὰ καταδικάζωμεν τὰ ἑλαττώματα τῶν ζώων, τῶν δένδρων καὶ τῶν λοιπῶν μεταβλητῶν καὶ θνητῶν πλασμάτων, τῶν ἐστερημένων νοήσεως, αἰσθήσεως ἢ ζωῆς. Τὰ ἑλαττώματα ταῦτα, πράγματι, διαστρέφουν τὴν φύσιν των, πρέπει ὅμως νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι ὁ ἀποκλειστικὸς τῶν πλασμάτων τούτων προορισμὸς ἔγκειται εἰς τὸ νὰ συμπληροῦν τὴν μικροτέραν ὡραιότητα τοῦ κόσμου, πάντως ὅμως μίαν ὡραιότητα κατάλληλον διὰ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχουν ἐν τῷ Σύμπαντι.

Τὰ πράγματα τῆς γῆς δὲν πρέπει προφανῶς νὰ εἶναι ἴσα με ἐκεῖνα τοῦ οὐρανοῦ, δὲν πρέπει δὲ νὰ στερῇσωμεν τὸν κόσμον ἀπὸ τὰ πρῶτα ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι εἶναι ἀνώτερα τὰ δεύτερα. Ὅταν λοιπὸν βλέπωμεν πλάσματα νὰ γεννῶνται ἐξ ἀλληλοκαταστροφῆς εἰς τοὺς τόπους, ὅπου ὀφείλουν νὰ εὐρίσκουν τὴν θέσιν των· ὅταν βλέπωμεν τὰ ἀσθενέστερα νὰ ὑποκύπτουν εἰς τὰ ἰσχυρότερα, οἱ δὲ νικηταὶ νὰ προσεταιρίζονται τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἡττημένων, δέον νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι τοιαύτη εἶναι ἡ τάξις τῶν ἐφημέρων πραγμάτων.

Τὸ ὅτι ἡ τάξις αὕτῃ μᾶς ἀπαρέσκει, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ θνητὴ φύσις μας, ἡ ὁποία μᾶς τοποθετεῖ εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν μᾶς ἐμποδίζει ν' ἀντιλαμβανώμεθα καλῶς τὸ σύνολον τοῦτο, ἡ θέα τῶν μερῶν τοῦ ὁποίου μᾶς δυσαρεστεῖ, μολονότι εἶναι τὰ μὲν πρὸς τὰ δὲ ἁρμονικῶς διατεταγμένα. Εἶναι λοιπὸν πρέπον, ὅπως εἰς τὰ πράγματα ἐκεῖνα, ὡς πρὸς τὰ ὅποια εἴμεθα ἀνίκανοι νὰ διακρίνωμεν τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ἐντελλώμεθα νὰ τὴν πιστεύ-

ωμεν ἐκ φόβου, μήπως κατακρίνωμεν αὐθαιρέτως ἐνὸς τόσον μεγάλου δημιουργοῦ τὸ ἔργον. Ἐὰν συγκεντρώσωμεν τὴν σκέψιν μας καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἐλαττώματα τῶν γηϊνῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια, δὲν εἶναι οὔτε ἐκούσια οὔτε ποινὰ ἁμαρτιῶν, θὰ εὕρωμεν ὅτι δὲν χρησιμεύουν παρὰ νὰ ὑποδεικνύουν τὴν ἐξοχότητα τῶν φύσεων, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεμία ὑφίσταται, μὴ ἔχουσα τὸν Θεὸν δημιουργόν. Ὅ,τι μᾶς ἀπαρέσκει εἰς αὐτάς, εἶναι τὸ ὅτι τὰ ἐλαττώματά των ἀλλοιώνουν ἀκριβῶς τὰς ιδιότητάς των ἐκείνας, αἱ ὅποια μᾶς εἶναι εὐάρεστοι.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι αἱ περὶ ὧν πρόκειται φύσεις ἀπαρέσκουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους συχνά, ὅταν προξενοῦν εἰς αὐτοὺς βλάβην, διότι δὲν τὰς ἐξετάζουν αὐτάς καθ' ἑαυτάς, ἀλλ' ἀναλόγως τῶν ὠφελιμάτων, ποὺ παρέχουν. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἐπὶ παραδείγματι, δὲν ἀγαποῦν τὰ μικρὰ ἐκεῖνα ζωῦφια, ποὺ τοὺς ἐξαπέλυσεν ὁ Θεός, διὰ νὰ κολάσουν τὴν κενοδοξίαν των ⁽¹⁾ Ἀλλὰ θὰ ἡδύνατό τις κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν νὰ κατακρίνη καὶ τὸν ἥλιον διὰ τὸν λόγον, ὅτι οἱ δικασταὶ κατεδίκαζον ἐνίοτε τοὺς κακοποιοὺς καὶ τοὺς χρεωκόπους νὰ ἐκτίθενται εἰς τὰς καυστικὰς ἀκτῖνάς του. Ὅθεν ἡ φύσις, ἐξεταζομένη αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἀποτελεῖ τὴν δόξαν τοῦ δημιουργοῦ της. Ναὶ μὲν τὸ πῦρ εἶναι ἡ βάσανος τῶν κακῶν [εἰς τὴν κόλασιν], δὲν εἶναι ὅμως ὥς ἐκ τῆς φύσεώς του ὀλιγώτερον ἀγαθόν. Τί ὠραιότερον τοῦ πυρός, ποὺ σκορπᾷ φλόγας καὶ φῶς; Τί ὠφελιμώτερον τοῦ πυρός, ποὺ θερμαίνει, ψήνει καὶ ἀποκαθαίρει; Καὶ ὅμως οὐδὲν περισσότερον δυσάρεστον ἅπ' αὐτό, ὅταν κατακαίῃ καὶ κατατήκη. Ὅθεν τὸ πῦρ τυγχάνει λυσιτελὲς ἀναλόγως τῆς χρησιμοποίησέως του. Ποῖος ἡμπορεῖ ν' ἀπαριθμήσῃ ἐν λεπτομερείᾳ τὰ ὠφελήματα, ποὺ παρέχει εἰς τὸν κόσμον; Δὲν πρέπει ν' ἀκούωμεν ἐκείνους, οἵτινες ἐπαινοῦν τὸ φῶς τοῦ πυρός καὶ κατακρίνουν τὴν καυστικὴν ιδιότητά του, διὰ τὸν λόγον, ὅτι εἶναι μὲν εὐτυχεῖς, ὅτι βλέπουν, δὲν θέλουν ὅμως νὰ καίωνται. Κρίνοντες τὸ στοιχεῖον τοῦτο μᾶλλον ἐκ τῆς ὠφελείας ἢ τῆς βλάβης του παρὰ ἐκ τῆς φύσεώς του, δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν των, ὅτι τὸ φῶς τοῦτο βλάπτει τοὺς ἀσθενεῖς ὀφθαλμοὺς καὶ ὅτι ἡ καυστικὴ ιδιότης αὐτοῦ τὴν ὁποίαν κατακρίνουν, δίδει εἰς τινὰ ζῶα ζωήν.

---

(1) Ἐποίησε δὲ ὁ Κύριος οὕτως, καὶ παρεγένετο ἡ κυνόμυια πλῆθος εἰς τοὺς οἴκους Φαραὼ καὶ εἰς τοὺς οἴκους τῶν θεραπόντων αὐτοῦ καὶ εἰς πᾶσαν γῆν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐξωλοθρεύθη ἡ γῆ ἀπὸ τῆς κυνομυίας. Ἔξοδ. Η, 20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Πᾶσα οἰαδήποτε φύσις τιμᾷ τὸν Δημιουργόν.

Οὐδεμία ὑφίσταται ἀμφιβολία, ὅτι ὅλαι αἱ φύσεις εἶναι ἀγαθαί, διότι ὑπάρχουν, διότι ἔχουν τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸ κάλλος τῶν, καὶ διότι συμβάλλουν εἰς τὴν ἁρμονικὴν διάταξιν τοῦ παγκοσμίου συστήματος. Ἀπαξ τοποθετούμεναι ἐκεῖ, ὅπου ὀφείλουν νὰ εὐρίσκωνται, παραμένουν εἰς τὴν βαθμίδα, ἣτις εἶναι δι' αὐτὰς προσδιωρισμένη. Αἱ φύσεις ἐκεῖναι, αἵτινες δὲν ἔχουν λάβει μόνιμον ὑπαρξιν, μεταβάλλονται ἐπὶ τὰ χεῖρω ἢ τὰ βελτίω, ἀναλόγως τῆς χρησιμοποίησεως καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἄλλων, εἰς τὰς ὁποίας καθυποτάσσονται, συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ φέρονται ἀφ' ἑαυτῶν εἰς τὸν ἑξαφανισμόν, τὸν ὁποῖον ἔταξεν εἰς αὐτὰς ἡ θεία Πρόνοια, ἣτις ἔχει τὸν λόγον τῆς ἐν τῇ καθόλου διακυβερνήσει τοῦ Σύμπαντος, μὲ τὸν σκοπόν, ὅπως ἡ διαφθορὰ τῶν μεταβλητῶν καὶ θνητῶν φύσεων μὴ τὰς ἐκμηδενίσῃ κατὰ τρόπον, ὥστε ὁ ἐκμηδενισμός τῶν νὰ μὴ δίδῃ γένεσιν εἰς τὰς διαδόχους τῶν.

Τῶν πραγμάτων οὕτως ἐχόντων, τὸν Θεόν, ὅστις ὑφίσταται ἀπολύτως καὶ ὅστις διὰ τὸν λόγον τοῦτον, εἶναι ὁ πλάστης πάσης οὐσίας, ἣτις δὲν ὑπάρχει κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, διότι δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἴση πρὸς Αὐτόν, ὥς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργηθεῖσα, καὶ ἡ ὁποία οὐδόλως θὰ ὑπῆρχεν, ἂν δὲν ἐδημιουργεῖτο παρ' Αὐτοῦ· τὸν Θεόν, λέγω, δὲν πρέπει νὰ τὸν μεμφώμεθα διὰ τὰ ἐλαττώματα, τὰ ἐμφιλοχωροῦντα εἰς τὰς διαφόρους φύσεις, ἀλλὰ ν' ἀναπέμπωμεν ὕμνους πρὸς Αὐτὸν διὰ τὴν ὑπαρξιν, τὴν ὁποίαν ἐδώρησεν εἰς ταύτας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Περὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων καὶ τῆς ἀθλιότητος τῶν κακῶν.

[Κατὰ ταῦτα, ὁ ἀληθὴς λόγος τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι προσκολλῶνται εἰς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, τῶν δὲ κακῶν εἰς τὸ ὅτι ἀπеспάσθησαν ἀπὸ τοῦ ὑπερτάτου τούτου Ὄντος, διὰ νὰ στραφοῦν πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς ἰδίους, οἵτινες ἔχουν ὀλιγωτέραν ὑπαρξιν. Τὸ ἐλάττωμα τοῦτο δὲν εἶναι ὅ,τι ὀνο-

μάζομεν ὑπεροψίαν; «ἀρχὴ λόγων στόματος αὐτοῦ ἀφροσύνη, καὶ ἐσχάτη στόματος αὐτοῦ περιφέρεια πονηρά» (¹). Δὲν ἠθέλησαν ν' ἀποδώσουν εἰς Αὐτὸν τὸ μεγαλεῖόν των (²). Ὅταν δὲ δὲν ἀπέκειτο παρὰ μόνον εἰς αὐτοὺς νὰ μεγαθύνουν τὴν ὑπαρξίν των, προσκολλώμενοι εἰς τὴν ὑπερτάτην θυσίαν, προέκρινον τὴν ὀλιγωτέραν ὑπαρξιν, προτιμῶντες ἀπὸ τὸν Θεὸν ἑαυτοὺς τοὺς ἰδίους.

Ἴδου ἡ πρωταρχικὴ πτώσις καὶ τὸ πρωταρχικὸν ἐλάττωμα τῆς φύσεως ἐκείνης, ἣτις δὲν εἶχε δημιουργηθῇ διὰ νὰ ἔχη τὴν τελειότητα τοῦ εἶναι καὶ ἡ ὁποία οὐχ ἦτιον θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι εὐδαίμων ἐν τῇ ἀπολαύσει τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, ἐνῶ ἡ ἀποστασία της δὲν τὴν ἐβύθισε μὲν πραγματικῶς εἰς τὴν ἄβυσσον τοῦ μηδενός, ἀλλὰ τὴν κατέστησε μικροτέραν ἀπὸ ὅσον ἦτο, καὶ συνεπῶς ἀξιολάκρυνον. Δυνάμεθα νὰ ζητήσωμεν τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς κακῆς ταύτης θελήσεως; Δὲν ὑφίσταται οὐδόλως τοιοῦτος. Οὐδὲν καθιστᾷ κακὴν τὴν θέλησιν, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δημιουργεῖ τὸ κακόν. Ὅθεν ἡ κακὴ θέλησις εἶναι ἡ αἰτία τῶν κακῶν πράξεων, οὐδεμία ὁμως ἡ αἰτία τῆς κακῆς ταύτης θελήσεως. Πράγματι, ἐὰν εἶναι κάτι ἡ αἰτία, τὸ κάτι τοῦτο ἔχει θέλησιν ἢ δὲν ἔχει διόλου τοιαύτην. Ἐὰν ἔχη θέλησιν, ἡ θέλησις αὕτη θὰ εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ. Ἐὰν εἶναι ἀγαθὴ, τίς θὰ εἶναι τόσον μωρός, ὥστε νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι μία θέλησις ἀγαθὴ δύναται νὰ δημιουργήσῃ μίαν κακὴν τοιαύτην; Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, αἰτία τῆς ἁμαρτίας θὰ εἶναι ἡ ἀγαθὴ θέλησις, πράγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον νὰ ἰσχυρισθῇ τις, χωρὶς νὰ περιπέσῃ εἰς μίαν ἐξωφρενικὴν μωρίαν. Ἐὰν τὸ κάτι αὐτό, πὺν ἀνεφέραμεν εἶναι αἰτία τῆς ἀγαθῆς θελήσεως, θὰ ἔχη κάποιαν αἰτίαν, πὺν θὰ εἶναι κακὴ. Καὶ ἐρωτῶμεν: ποῖοι τὴν ἐδημιούργησαν; Διότι τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὸ ἄπειρον. Ἐὰν μᾶς ἀπαντήσουν, ὅτι οὐδεὶς τὴν ἐδημιούργησε καὶ ὅτι συνεπῶς πάντοτε ὑπῆρξε, θὰ ἐρωτήσωμεν, ἐὰν ὑφίστατο εἰς κάποιαν φύσιν, ἐὰν εἰς οὐδεμίαν φύσιν ὑφίστατο, δὲν ὑπῆρξε ποτέ, ἐὰν δὲ ὑπῆρχε εἰς μίαν τοιαύτην, θὰ τὴν διέφθειρε, θὰ ἦτο καταστρεπτικὴ δι' αὐτὴν καὶ κατὰ συνέπειαν θ' ἀφαιροῦσε τὸ ἀγαθόν της. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἡ κακὴ θέλησις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ εἰς μίαν κακὴν, ἀλλ' εἰς μίαν ἀγαθὴν φύσιν, μολονότι μεταβλητὴν, τὴν ὁποίαν τὸ ἐλάττωμα θὰ ἠδύνατο νὰ βλάψῃ. Ἐὰν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τὴν βλάψῃ, δὲν

(¹) Ἐκκλησ. Ι', 13.

(²) Πρβλ. Τὸ κράτος, πρὸς σὲ φυλάξω, ὅτι σύ, ὁ Θεὸς ἀντιλήπτωρ μου. Ψαλμ. ΝΗ', (58), 10.

θὰ ἦτο ἐλάττωμα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν θὰ ἔπρεπε διόλου νὰ εἴπωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ κακῆς θελήσεως. Ἐὰν δὲ τὴν εἴχε βλάβει, θὰ ἀφαιροῦσε ἢ θὰ προσέβαλλε τὸ ἀγαθόν, ποὺ ἐνεφιλοχώρει εἰς ταύτην. Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ὑπῆρξεν αἰωνίως κακὴ θέλησις εἰς ἓνα πλάσμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπῆρχε προηγουμένως ἓνα φυσικὸν ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο ν' ἀφαιρέσῃ μία κακὴ θέλησις, ἐπιφέρουσα εἰς αὐτὸ βλάβην.

Ἐὰν λοιπὸν δὲν ὑπῆρξεν αἰωνία ἡ κακὴ αὕτη θέλησις, ἐρωτῶ, ποῖος τὴν ἐδημιούργησεν; Ἐκεῖνο, ποὺ δύναται τις νὰ εἴπῃ σχετικῶς, εἶναι τὸ ὅτι ἡ θέλησις αὕτη ἀπέβη κακὴ ἀπὸ ἓνα κάτι, εἰς τὸ ὁποῖον οὐδεμία θέλησις ὑφίστατο. Ἐρωτῶ λοιπόν, ἂν αὐτὸ τὸ κάτι εἶναι ἀνώτερον, κατώτερον ἢ ἴσον. Ἐὰν εἶναι ἀνώτερον, θὰ εἶναι καλύτερον, ἀλλὰ τότε διατί θὰ στερῇται θελήσεως; Διατί δὲν ἔχει θέλησιν ἀγαθὴν; Ἐὰν πάλιν εἶναι ἴσον, δεδομένου ὅτι, ἂν δύο ὄντα ἔχουν ἀγαθὴν θέλησιν, εἶναι ἀδύνατον τὸ ἓν νὰ γεννᾷ κακὴν θέλησιν εἰς τὸ ἕτερον. Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς κακῆς ἀγγελικῆς φύσεως, ἥτις ἡμάρτησε πρώτη, εἶναι κάτι κατώτερον τῆς φύσεως ταύτης καὶ στερεῖται θελήσεως. Ἀλλὰ τὸ κάτι τοῦτο, ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι κατώτερον τῆς φύσεως ταύτης, καὶ ἐὰν δὲν εἶναι παρὰ μόνον γῆ, τὸ τελευταῖον καὶ ταπεινότερον τῶν στοιχείων, δὲν παύει ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς φύσεως καὶ οὐσίας, νὰ εἶναι ἀγαθὴ καὶ νὰ ἔχῃ τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ κάλλος τῆς ὡς πρὸς τὸ εἶδός της καὶ τὴν τάξιν της. Πῶς λοιπὸν ἐν ἀγαθὸν πλάσμα δύναται νὰ παραγάγῃ μίαν κακὴν θέλησιν; Πῶς, ἐπαναλαμβάνω, ἐν ἀγαθὸν δύναται νὰ εἶναι ἡ αἰτία ἐνὸς κακοῦ; Ὅταν ἡ θέλησις ἀφίνη ἐκεῖνο, ποὺ εὐρίσκεται ὑπεράνω αὐτῆς, ὅπως στραφῇ πρὸς ἐκεῖνο, ποὺ εἶναι κατώτερόν της, ἀποβαίνει κακὴ, ὅχι διότι τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται εἶναι κακόν, ἀλλὰ διότι εἶναι κακὸν τὸ νὰ στρέφεται πρὸς τοῦτο. Ὡστε τὴν κακὴν θέλησιν δὲν τὴν δημιουργεῖ ἓνα κατώτερον ἀντικείμενον, ἀλλ' εἶναι αὕτη αὕτη ἡ θέλησις, ἡ κατευθυνομένη πρὸς ἓνα κατώτερον ἀντικείμενον λόγῳ διεστραμμένης ἐπιθυμίας. Ὅταν δύο ἄνθρωποι, ἔχοντες τὴν αὐτὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν διάθεσιν, βλέπουν μίαν καλλονήν, ἀλλ' ὁ μὲν εἰς τὴν παρατηρεῖ μὲ λάγνους ὀφθαλμούς, ἐνῶ ὁ ἕτερος διατηρεῖ ἀγνὴν τὴν καρδίαν του, πόθεν προέρχεται τὸ ὅτι ὁ μὲν εἰς ἔχει τὴν κακὴν αὐτὴν θέλησιν, ὁ δὲ ἕτερος δὲν τὴν ἔχει; Τίς ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης ἀταξίας; Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τὸ κάλλος τοῦ σώματος, δοθέντος ὅτι τὸ εἶδον καὶ οἱ δυὸ ἐξ ἴσου, ἀλλὰ συνεκινήθησαν ἐπὶ τῇ θεᾷ του κατὰ τρόπον διάφορον. Δὲν εἶναι ἐπίσης ἡ διαφορετικὴ διάθεσις τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἐν λόγῳ δύο ἀνθρώπων, διότι ὑποθέτομεν, ὅτι εἶχον

τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς διάθεσιν. Μήπως θὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ εἷς ἐπηρεάσθη ἀπὸ μίαν ἀπόκρυφον ὑποβολὴν τοῦ πονηροῦ πνεύματος, ὥς ἐὰν δὲν ἐναπέκειτο εἰς αὐτὸν νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν ὑποβολὴν ταύτην; Ὅθεν ἡ συναίνεσις τῆς βουλήσεώς του εἶναι ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν ὑπέκυψεν εἰς τὸν πειρασμόν.

Διὰ νὰ ἄρῳμεν τὴν δυσκολίαν ταύτην, ἐὰν ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ὅτι καὶ οἱ δύο ἀνωτέρω μνημονευθέντες ἄνθρωποι ἔσχον τὸν αὐτὸν πειρασμόν ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς καλλονῆς ταύτης, ἀλλ' ὁ μὲν εἷς ὑπέκυψεν εἰς αὐτόν, ὁ δὲ ἕτερος τὸν ἀντεμετώπισεν ἐξορωμένως, τί ἄλλο δυνάμεθα ἄρα γε νὰ εἴπωμεν εἰμὴ μόνον, ὅτι ὁ εἷς ἠθέλησε νὰ μείνῃ ἄγνός, ὁ δὲ ἕτερος δὲν ἠθέλησε; Καὶ πῶς ἐγένετο τοῦτο, ἐὰν ὅχι μόνον συνεπεία τῆς θελήσεως τῶν αὐτῶν προσώπων, προϋποτιθεμένου, ὅτι εἶχον, ὥς εἶπαμεν, τὴν ἰδίαν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν διάθεσιν; Καὶ αἱ δύο εἶδαν τὴν αὐτὴν καλλονὴν ἐξ ἴσου, τί λοιπὸν ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τῆς κακῆς θελήσεως τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν; Προφανῶς, ἂν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰ πράγματα, θὰ ἴδωμεν, ὅτι οὐδὲν παρήγαγε τὴν κακὴν ταύτην θέλησιν. Μήπως θὰ εἴπωμεν, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος τὴν εἶχε δημιουργήσει; Ἀλλὰ ποῖος ἦτο αὐτὸς ὁ ἴδιος πρὸ τῆς κακῆς θελήσεως ταύτης, ἐὰν ὅχι μία φύσις ἀγαθὴ, δημιουργὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ Θεός, ὅστις εἶναι τὸ ὑπέρτατον Ἀγαθόν; Πῶς, ὅταν ἦτο ἀγαθὸς πρὸ τῆς κακῆς θελήσεως ταύτης, ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ τὴν κακὴν ταύτην θέλησιν; Τὴν παρήγαγεν ἄρα γε ὥς φύσιν ἢ ὥς ὑπόστασιν ἀντληθεῖσαν ἐκ τοῦ μηδενός; Ἐὰν σκεφθῇ τις ὠριμώτερον, θὰ παραδεχθῇ τὴν δευτέραν περίπτωσιν. Ἐὰν ἡ φύσις εἶναι ἡ αἰτία τῆς κακῆς θελήσεως, δὲν θ' ἀναγκασθῶμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ κακὸν δὲν προέρχεται παρὰ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι τοῦ κακοῦ ἡ αἰτία; Ἀλλὰ πῶς εἶναι ποτε δυνατόν μία φύσις ἀγαθὴ, καίτοι μεταβλητὴ, νὰ διαπράξῃ κατὰ κακόν, δηλαδὴ νὰ δημιουργήσῃ μίαν κακὴν θέλησιν, ἂν δὲν ἔχῃ ἐκ τῶν προτέρων τὴν κακὴν θέλησιν ταύτην;

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς κακῆς βουλήσεως.

Κατὰ ταῦτα οὐδεὶς ὀφείλει νὰ ζητῇ τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς κακῆς βουλήσεως. Ἡ αἰτία αὕτη εἶναι μία καταπτώσεως αἰτία δεδομένου ὅτι τὸ νὰ ἐκπίπτῃ ἐν κυρίαρχον πλάσμα ἐξ ἐκείνου τὸ ὁποῖον κατέχει, διὰ νὰ στραφῇ πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει ὀλιγωτέραν ὑπαρξιν, σημαίνει ὅτι ἤρχισε νὰ ἔχῃ κακὴν τινὰ βούλη-

σιν. Ἀλλὰ τὸ νὰ θέλῃ τις ν' ἀνακαλύπτῃ τοὺς ἀποχρῶντας λόγους τῶν τοιούτων καταπτώσεων, εἶναι, ὡς ἐὰν ἐζήτει νὰ ἴδῃ τὸ σκότος ἢ ν' ἀκούσῃ τὴν σιγὴν. Ἐν τούτοις τόσον τὸ σκότος ὅσον καὶ ἡ σιγὴ εἶναι γνωσταὶ καταστάσεις, δὲν εἶναι δὲ γνωσταὶ παρὰ μόνον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ὠτῶν, δηλαδή ὄχι ἀπὸ τὰ εἶδη τῶν ἄλλ' ἀπὸ τὴν ἄρνησιν (στέρησιν) τῶν εἰδῶν τῶν. Κανεὶς λοιπὸν ἄς μὴ θελήσῃ νὰ μάθῃ παρ' ἐμοῦ ὅτι ἐγὼ ἀγνοῶ, ἐκτὸς ἂν θέλῃ νὰ μάθῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζει κανεὶς ⁽¹⁾. Τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν γνωρίζομεν παρὰ λόγῳ τῆς στέρησεώς των, τ' ἀντιλαμβανόμεθα, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν περιέρχονται εἰς τὴν γνῶσιν μας. Πράγματι, ὅταν ἡ ὄρασις περιεργάζεται αἰσθησιακὰ ἀντικείμενα, δὲν βλέπει τὸ σκότος παρὰ μόνον, ὅταν ἀρχίσῃ νὰ μὴ βλέπῃ τίποτε. Ἐπίσης τὰ ὦτα δὲν ἀκούουν τὴν σιωπὴν, παρὰ ὅταν τίποτε δὲν ἀκούουν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὰ πνευματικὰ ἀντικείμενα. Τ' ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῆς νοήσεώς μας, ἀλλ' ὅταν λείπουν, τὰ αἰσθανόμεθα ὡς μὴ προσπίπτοντα εἰς τὸν νοῦν μας, διότι «παραπτώματα τίς συνήσεις; Ἐκ τῶν κρυφίων μου καθαρίσόν με» ⁽²⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τοῦ διεστραμμένου ἔρωτος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ ἑνα ἀναλλοιώτου ἀγαθὸν χάριν ἐνὸς ἀναλλοιώτου τοιούτου.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον γνωρίζω εἶναι τὸ ὅτι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ δὲν ὑπόκειται εἰς καμμίαν κατάπτωσιν, καὶ ὅτι τὰ ὄντα τ' ἀποσυρθέντα ἐκ τοῦ μηδενὸς ὑπόκεινται εἰς ταύτην. Γνωρίζω οὐχ ἥτιον, ὅτι ὅσον τὰ ὄντα ταῦτα ἔχουν περισσοτέραν ὑπαρξιν, τόσον περισσότερον ἐκτελοῦν τὸ ἀγαθόν, διότι, ὅταν πράττουν κάτι, καθορίζονται ὑπὸ ἀποχρῶντων λόγων, ὅταν ὁμως ἐκπίπτουν, δηλαδή ὅταν διαπράττουν τὸ κακὸν — καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τί ἄλλο κάμνουν παρὰ νὰ προβαίνουν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν κενοδόξων ἐνεργειῶν ; — δὲν διέπονται παρὰ ὑπὸ αἰτιῶν

---

(1) Σοφωτάτη παρατήρησις τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Ἀντιλαμβανόμεθα πράγματα πολλὰ ἐκ τῆς ἀρνητικῆς διατυπώσεώς των διὰ τοῦ στερητικοῦ α : Ἄπειρον, τὸ μὴ πεπερασμένον, ἀπεριόριστον, τὸ μὴ περιορισμένον, ἀθάνατον τὸ μὴ θνητόν, ἀγνωστον τὸ μὴ γνωστὸν κτλ.

(2) Ψαλμ. ΙΗ', 13.

καταπτώσεως. Γνωρίζω επίσης, ὅτι ἡ κακὴ θέλησις δὲν εὐρίσκειται παρὰ μόνον εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν ἔχη. Κατὰ ταῦτα τιμωρεῖται δικαίως ἡ κατάπτωσις ἐκεῖνη, ἥτις εἶναι θεληματική. Πάντως ἡ κατάπτωσις αὕτη δὲν συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ θέλησις κατευθύνεται πρὸς ἓνα διεστραμμένον ἀντικείμενον, ἐφ' ὅσον δὲν δύναται νὰ κατευθύνεται παρὰ μόνον πρὸς τινα φύσιν, ὅλαι δὲ αἱ φύσεις εἶναι ἀγαθαί, ἀλλὰ διότι ἐνεργεῖ ἐν προκειμένῳ κακῶς, ἥτοι ἐναντίον αὐτῆς ταύτης τῆς διατάξεως τῶν φύσεων, ἐγκαταλείπουσα τὴν ὑπερτάτην ὑπαρξιν χάριν μιᾶς ταπεινοτέρας τοιαύτης. Ἡ φιλαργυρία, ἐπὶ παραδείγματι, δὲν εἶναι ἐλάττωμα τοῦ χρυσοῦ, ἀλλὰ τοῦ προσώπου, πού τὸν ποθεῖ ὑπερμέτρως, τὸ ὅποιον, πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ μετάλλου τούτου, ποδοπατεῖ τὴν δικαιοσύνην, τὴν ὁποίαν ὤφειλεν ἀπολύτως νὰ προτιμᾷ. Ἡ ἀκολασία δὲν εἶναι ἐλάττωμα τοῦ σώματος, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς, πού ἀγαπᾷ τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις μὲ ὑπερβολικὸν ἔρωτα, παραμελοῦσα τὴν ἐγκράτειαν, ἥτις μᾶς συνδέει μὲ πολὺ ὠραιότερα πράγματα, διότι ταῦτα εἶναι πνευματικὰ καὶ ἄφθαρτα. Τέλος, ἡ ὑπεροψία δὲν εἶναι ἐλάττωμα ἐκεῖνου, πού παρέχει τὴν ἰσχὺν ἢ αὐτῆς ταύτης τῆς ἰσχύος, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς, πού διακατέχεται ἀπὸ τὸ ἀχαλίνωτον πάθος πρὸς ἀπόκτησιν ἀπεριορίστου δυνάμεως καὶ καταφρονεῖ τὴν ἰσχὺν ἐκεῖνου, ὅστις εἶναι ἰσχυρότερος. Κατὰ ταῦτα, ὅστις ἀγαπᾷ ἐλλιπῶς τὸ ἀγαθὸν εἰς οἵανδήποτε φύσιν καὶ ἂν ἀνήκη, δὲν παύει, μολονότι τὸ ἀποκτᾷ, νὰ εἶναι κακὸς καὶ ἄθλιος ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀγαθόν του, διότι στερεῖται ἀνωτέρου ἀγαθοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἡ καλὴ θέλησις τῶν ἀγγέλων καὶ ὁ Πλάστης τῶν.

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀποχρῶν λόγος ἢ, ἂν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ τὸ εἴπωμεν, οὐσιαστικὴ αἰτία τῆς κακῆς θελήσεως, δοθέντος ὅτι ἐξ αὐτῆς τῆς ἰδίας γεννᾶται τὸ κακόν, τὸ ὅποιον καταστρέφει τὸ ἀγαθὸν τῆς φύσεως, τίποτε δὲ δὲν καθιστᾷ τὴν θέλησιν τοιαύτην, ὅσον ἡ λιποψυχία, λόγῳ τῆς ὁποίας ἐγκαταλείπει τὸν Θεόν, καὶ ἥτις δὲν ἔχει ἄλλην αἰτίαν παρὰ τὴν κακίαν καὶ τὴν στέρησιν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀγαθὴν θέλησιν, ἐὰν εἴπωμεν, ὅτι δὲν ἔχει καὶ αὐτὴ ἀποχρῶντα λόγον, ἃς προσέξωμεν, μήπως συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀγαθὴ θέλησις τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων, δὲν ἔχει πλασθῆ, ἀλλ' ὅτι εἶναι μετὰ τοῦ Θεοῦ συναιώνιος, πρᾶγμα πού θὰ ἦτο μωρία καταφανής. Ἀφοῦ οἱ ἄγγελοι ἔχουν

δημιουργηθῇ, πῶς δὲν θὰ ἐδημιουργεῖτο καὶ ἡ θέλησίς των; Ἐὰν ὅμως ἔχη πράγματι δημιουργηθῇ, ἐδημιουργήθη ὁμοῦ μετ' αὐτῶν, ἢ ὑπῆρξαν ἄνευ αὐτῆς ἐπὶ τινὰ χρόνον; Ἐὰν ἀπαντήσωμεν, ὅτι ἐπλάσθη μετ' αὐτῶν, οὐδεμία ὑφίσταται ἀμφιβολία, ὅτι ἐπλάσθη παρ' Ἐκείνου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐπλάσθησαν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι. Τοιουτοτρόπως, ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς δημιουργίας των προσεκολλήθησαν πρὸς τὸν Δημιουργόν των διὰ τῆς ἀγάπης μὲ τὴν ὁποίαν ἐπλάσθησαν, ἀπεσπάσθησαν δὲ ἐκ τῆς χορείας τῶν λοιπῶν, διότι ἐνέμειναν πάντοτε σταθεροὶ εἰς τὴν ἀγαθὴν θέλησιν, ἐνῶ οἱ λοιποὶ ἀπεχώρησαν ἐγκαταλείποντες ἐθελουσίως τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν. Ἐὰν οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι ὑπῆρξαν ἐπὶ τινὰ χρόνον χωρὶς τὴν ἀγαθὴν θέλησιν, παρήγαγον δὲ ἅφ' ἑαυτῶν, ἄνευ τῆς συμπαραστάσεως τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀγαθὴν θέλησιν ταύτην, τότε θὰ ἔχουν γίνεαι ἅφ' ἑαυτῶν τῶν ἰδίων καλύτερα ἀπὸ Ἐκείνον, ποὺ τοὺς ἔπλασε. Ἄς μᾶς φυλάξῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τῆς σκέψιν ταύτην. Τί θὰ ἦσαν ἄνευ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως; Ἀναμφιβόλως κακοί. Ἡ, καὶ ἂν δὲν ἦσαν κακοὶ διὰ τὸν λόγον, ὅτι δὲν εἶχον κακὴν θέλησιν, — διότι δὲν εἶχον ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως, ποὺ δὲν εἶχον ἀκόμη — πάντως δὲν θὰ ἦσαν τόσον ἀγαθοί, ἂν ἑσπεροῦντο ἀγαθῆς θελήσεως. Ἡ, ἂν εἶναι ἀληθὲς νὰ εἴπωμεν, ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ γίνουν καλύτεροι ἀπὸ ὅσον τοὺς ἐδημιούργησεν ὁ Θεός, δεδομένου ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ κάμῃ κάτι καλύτερον, δέον νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ἀγαθὴ θέλησις αὕτη εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀγαθὴ θέλησις ἔκαμεν, ὥστε νὰ μὴ συσπειρωθοῦν εἰς ἑαυτούς, οἵτινες εἶχον ὀλιγωτέραν ὑπαρξιν, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, διὰ νὰ προσκολληθοῦν εἰς Αὐτὸ καὶ νὰ συμμετέξουν τῆς ὑπερτάτης σοφίας καὶ εὐδαιμονίας Του, τί ἄλλο μᾶς διδάσκει παρὰ τὸ ὅτι ἡ θέλησις, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἀγαθὴ θὰ παρέμενε πάντοτε πενιχρά, ἂν δὲν θὰ εἶχε παρὰ εὐτελεῖς πόθους, ἂν Ἐκείνος, ὅστις ἐδημιούργησε τὴν φύσιν, ἱκανὴν νὰ τὸν κατέχη, δὲν συνεπλήρωνε τὴν ἱκανότητα ταύτην, προσφερόμενος εἰς αὐτήν, ἀφοῦ εἶχε προηγουμένως ἐμπνεύσει εἰς αὐτὴν σφοδρότατον πόθον;

Ἐὰν οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι ἐδημιούργουν ἅφ' ἑαυτῶν τὴν ἀγαθὴν ταύτην θέλησιν, δυνάμεθα πολὺ καλὰ νὰ ἐρωτήσωμεν, ἂν ἔπραξαν τοῦτο ἢ ὄχι ἐκ τινος ἄλλης θελήσεως. Προφανῶς ἄνευ θελήσεως δὲν θὰ ἔφθανον μέχρι τοῦ σημείου τούτου, ἢ θέλησις ὅμως θὰ ἦτο ἀναγκαίως ἀγαθὴ ἢ κακὴ. Ἐὰν ἦτο κακὴ, πῶς μία κακὴ θέλεσις θὰ ἐδημιούργει μίαν ἀγαθὴν τοιαύτην; Ἐὰν ἦτο ἀγαθὴ, (οἱ ἄγγελοι) θὰ εἶχον ἤδη ἀγαθὴν θέλησιν, ποῖος δὲ θὰ τὴν εἶχε πλάσει, ἂν μὴ Ἐκείνος, ποὺ τοὺς ἔχει δημιουργήσει

μὲ καλὴν θέλησιν, δηλαδή μὲ τὸν ἄγνόν ἔρωτα, ποὺ τοὺς συνδέει μετ' Ἐκείνου, παρὰ τοῦ ὁποίου ἔλαβον ταυτοχρόνως τὴν φύσιν καὶ τὴν χάριν; Τοιουτοτρόπως δέον νὰ πιστεύωμεν, ὅτι οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἄνευ θελήσεως ἀγαθῆς, δηλαδή ἄνευ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς λοιπούς, οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ ὑπῆρξαν ἀγαθοί, ἔγιναν κακοὶ ἐκ τῆς ἰδίας θελήσεώς των, ἥτις δὲν εἶχε διαστραφῇ παρὰ μόνον, ὅταν ἡ φύσις διεφθάρη ἐξ ἰδίας αἰτιότητος καὶ ἀπεσπάσθη ἀφ' ἑαυτῆς ἀπὸ τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ δὲν εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' ἡ ἐγκατάλειψίς του, πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔλαβον ἀγάπην μικροτέραν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν σταθεροί, ἢ, ὅτι, ἐὰν ἐπλάσθησαν ἐξ ἴσου ἀγαθοί, οὗτοι μὲν κατέπεσαν λόγῳ τῆς κακῆς θελήσεώς των, ἐκεῖνοι δὲ ἔλαβον μεγαλυτέραν βοήθειαν, διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς εὐδαιμονίας, ἀπ' ὅπου ἦσαν βέβαιοι, ὅτι δὲν θὰ κατέπιπτον ποτέ, ὅπως ἤδη ἀπεδείξαμεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον. Ὡς ὁμολογήσωμεν λοιπὸν πρὸς δίκαιον ἔπαινον τοῦ Δημιουργοῦ, ὅτι ὄχι μόνον περὶ τῶν χρηστῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μετεδόθη εἰς αὐτοὺς διὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ⁽¹⁾ καὶ ὅτι τόσον τὸ ἀγαθὸν τῶν ἀγγέλων ὅσον καὶ τῶν ἀνθρώπων ἔγκειται εἰς τὸ νὰ εἶναι στενῶς συνδεδεμένοι μὲ τὸν Θεόν ⁽²⁾. Οἱ συμμετέχοντες τοῦ ἀγαθοῦ τούτου συγκροτοῦν μεταξὺ των καὶ μετ' Αὐτοῦ ἁγίαν τινὰ κοινωνίαν, πάντες δὲ ὁμοῦ συναποτελοῦν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν Πολιτείαν τοῦ Θεοῦ, τὸν αὐτὸν ναὸν καὶ τὴν αὐτὴν θυσίαν. Εἶναι τώρα καιρὸς νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ἐκείνων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν διαπορεύονται ἀκόμη ἐπὶ τῆς γῆς, συνισταμένης ἐκ θνητῶν ἀνθρώπων, οἵτινες δέον νὰ συνδεθοῦν μετὰ τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων, οἱ δὲ ἄλλοι ἀναπαύονται εἰς τὰ ἐνδιαιτήματα τὰ προοριζόμενα διὰ τῶν ἀγαθῶν τὰς ψυχάς. Πρέπει νὰ ἴδωμεν τὴν προέλευσιν τοῦ τμήματος τούτου τῆς Πολιτείας τοῦ Θεοῦ, ὅπως εἶδαμεν ἐκείνην τῶν ἀγγέλων, διότι ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔλκει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ ἐξ ἑνὸς μόνον ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον πρῶτον ἐδημιούργησεν ὁ Θεός, σύμφωνα πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῶν Ἀγίων Γραφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπέκτησαν δικαίως θαυμαστὴν αὐθεντίαν εἰς ὁλόκληρον τὴν γῆν καὶ μετὰ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων, δοθέντος ὅτι, πλὴν τῶν λοιπῶν, ποὺ προεῖπον, ἀνήγγειλαν πρὸς τούτοις καὶ τὴν πίστιν τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτάς.

(¹) Ρωμ. Ε', 5.

(²) Ὅτι ἰδοὺ οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται, ἐξωλόθρευσας πάντα τὰ πορνεύοντα ἀπὸ σοῦ. Ἐμοὶ δὲ τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθόν ἐστι. Ψαλμ. 72, 27.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ τοῦ ψεύδους τῆς Ἱστορίας, ἀριθμούσης μυριάδας ἐτῶν εἰς τὸ παρελθόν.

Ἐὰς παραμερίσωμεν τὰς ὑποθέσεις ἐκείνων, οἵτινες παραλογίζονται ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οἱ μὲν πιστεύουν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὑπῆρξαν πάντοτε, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ὁ κόσμος. Ἐντεῦθεν ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Ἀπουλητίου, ὅτι ὁ καθ' ἕκαστον ἄνθρωπος εἶναι θνητός, ἀλλὰ πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν ἀθάνατοι ⁽¹⁾. Ἐὰν ὅμως τοὺς ἐρωτήσωμεν πῶς ἡ γνώμη αὕτη δύναται νὰ συναρμονισθῇ μὲ ἐκεῖνο, ποὺ ἀναφέρουν αἱ ἱστορίαι περὶ τῶν πρώτων ἐφευρετῶν τῶν τεχνῶν, ἢ περὶ ἐκείνων, οἵτινες πρῶτοι κατώκησαν ὠρισμένους τόπους, θ' ἀπαντήσουν, ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν λαμβάνουν χώραν κατακλυσμοὶ καὶ πυρκαϊαί, ἐρημοῦντες μέρη τῆς γῆς καὶ ἐξολοθρεύοντες τοὺς κατοίκους των, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον συνεπάγεται τὴν λησμοσύνην τῆς προελεύσεως τῶν τεχνῶν, τὴν ὁποίαν οἱ κατόπιν ἐρχόμενοι, τρόπον τινά, ἀνακαινίζουν, ἕνας ὅμως ἄνθρωπος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γεννηθῇ παρὰ ἐξ ἄλλου μόνον ἀνθρώπου.

Ἐξ ἄλλου περιπίπτουν εἰς πλάνην ἕκ τινων μυθολογικῶν ἀφηγήσεων, ποὺ ἀναφέρουν χρονικὴν περίοδον μυριάδων ἐτῶν ἐνῶ, συμφώνως πρὸς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, δὲν συνεπληρώθησαν ἕξ χιλιάδες ἐτῶν ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ⁽²⁾. Διὰ νὰ δείξωμεν ἐν μιᾷ λέξει, ὅτι δὲν πρέπει διόλου νὰ στηριζώμεθα εἰς τοιούτου εἴδους ἱστορίας, ἀναφέρομεν τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν μητέρα του. Ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἐκθέσεως αἰγυπτίου τινὸς ἱερέως, προερχομένης ἐκ τῶν ἱερῶν ἀρχείων τῆς πατρίδος του, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ὁμιλεῖ

(1) Ἀθάνατοι, τρόπον τινά, ὡς πλατωνικὴ ἰδέα.

(2) «Εἶναι περίπου ἕξ χιλιάδες ἐτῶν», λέγει ὁ ἅγιος Κυπριανός, καθ' ἃ ὁ διάβολος διεξάγει πόλεμον κατὰ τῶν ἀνθρώπων». (Βλ. Θεοφίλ. ad Autolic. Ἰππόλ. ἐν τῷ Φωτίῳ, τὸ ἀπόκρυφον βιβλίον τοῦ Νικοδήμου, Σεβίρ. Σαλπικ. Ἱερὰν Ἱστορίαν, Ὡριγ. «Ὀμιλίας» κ.τ.λ.). Ὁ Ἀρνόβιος : Advers. Gentes ἀριθμεῖ δέκα χιλιάδες πρὸ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ Χριστιανισμοῦ συμφώνως πρὸς τὴν χρονολογίαν τῶν Ἐθνικῶν ἀντιθέτως πρὸς ἐκείνην τῶν Γραφῶν, ὅπως λέγει ὁ Ὡριγένης «Κατὰ Κελσίου».

ἐπίσης περὶ μοναρχιῶν, περὶ τῶν ὁποίων ποιεῖται μνείαν ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία. Συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἡ μοναρχία τῶν Ἀσσυρίων εἶχε βίον πλεόν τῶν πέντε χιλιάδων ἐτῶν, ἐνῶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν δὲν διήρκεσε παρὰ χίλια τριακόσια ἔτη ⁽¹⁾. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ ἀναφέρει ἐξ ἄλλου, ὅτι τὸ κράτος τῶν Περσῶν καὶ τῶν Μακεδόνων ἔσχε βίον ὀκτὼ χιλιάδων καὶ πλεόν ἐτῶν, ἐνῶ κατὰ τοὺς Ἑλληνας αἱ δύο αὐταὶ μοναρχίαι δὲν ἀριθμοῦν μακροτέραν τῶν ἑπτακοσίων χρόνων ζωὴν ⁽²⁾. Ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὰ αἰγυπτιακὰ ἔτη ἦσαν τότε πολὺ βραχύτερα, δὲν εἶχον παρὰ τέσσαρας μόνον μῆνας, εἰς τρόπον ὥστε ἐχρειάζοντο τρία ἔτη διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἐν ἰδικόν μας. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, διὰ νὰ συμφωνήσῃ ἡ χρονολογία τῶν Αἰγυπτίων μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ πιστεύσωμεν μᾶλλον τὴν δευτέραν, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ὑπερβάλλει ποσῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς τὴν Γραφὴν σημειουμένων ἐτῶν. Ἐφ' ὅσον παρατηροῦμεν ἓνα τόσον σημαντικὸν λογιστικὸν λάθος εἰς τὴν περίφημον ταύτην τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐπιστολὴν, πόσον ὀλιγωτέραν πίστιν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὰς ἀγνώστους καὶ μυθοπλαστικὰς ἐκείνας ἀφηγήσεις, τὰς ὁποίας ἀντιτάσσουν πρὸς ἐκείνην τῶν περιφήμων καὶ ἱερῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα προεῖπον, ὅτι ὁλόκληρος ἡ ὑδρογείος σφαῖρα θὰ πιστεύσῃ κάποτε ὅ,τι διαλαμβάνουν καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τῆς πραγματοποιήσεως ἐκείνων, πού προανήγγειλαν, δεικνύουν ὅτι ὅσα ἐκθέτουν περὶ τοῦ παρελθόντος, εἶναι ἀληθινά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ ἐκείνων, οἵτινες, μὴ παραδεχόμενοι τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου, ὑποδέτουν τὴν ὑπαρξιν μεγάλου ἀριθμοῦ κόσμων ἢ ἑνὸς καὶ μόνου, ὅστις ἀποθνήσκει καὶ ἀναγεννᾶται κατὰ τὴν πορείαν τῶν αἰώνων.

“Ὅσον ἀφορᾷ εἰς ἐκείνους, οἵτινες δὲν πιστεύουν τὸν κόσμον αἰώνιον, εἴτε διότι παραδέχονται πολλοὺς κόσμους, εἴτε ἓνα καὶ μόνον ἀποθνήσκοντα καὶ ἀναγεννώμενον κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων, οὗτοι πρέπει νὰ ὁμολογήσουν, ὅτι ὑφίσταντο ἄνθρωποι προτοῦ ὑπάρξουν ἄλλοι, ὅπως τοὺς γεννήσουν. Προ-

---

(1) Δηλαδή ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Βήλου, τὸν ὁποῖον καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἀναγνωρίζουν ὡς βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων.

(2) Τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων 485 ἔτη, τῶν Περσῶν 233.

φανῶς δὲν ἡμποροῦν νὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι, ὅταν ἐξηφανίσθῃ ὁ κόσμος ὁλόκληρος, διεσώθῃ μικρὸς ἀριθμὸς ἀνθρώπων, διὰ ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅπως λέγουν προκειμένου περὶ τῶν κατακλυσμῶν καὶ τῶν πυρκαϊῶν, πού, ἐρημώνουν ἐν μόνον μέρος τῆς γῆς. Ἐπειδὴ ὅμως πρεσβεύουν, ὅτι ὁ κόσμος ἀναγεννᾶται ἐκ τῆς ἰδίας ὕλης του, ἀναγκάζονται νὰ πιστεύουν, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐκπορεύεται ἀρχικῶς ἐκ τῶν στοιχείων τῆς καὶ ὅτι πολλαπλασιάζεται βραδύτερον, ὅπως τὰ λοιπὰ ζῶα, διὰ τῶν γεννήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ἀπάντησις εἰς τοὺς ἐρωτῶντας, διατὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπλάσθη ἐνωρίτερον.

Εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐρωτοῦν διὰ ποῖον λόγον ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπλάσθη κατὰ τοὺς ἀπείρους ἐκείνους χρόνους, πού προηγήθησαν τῆς δημιουργίας του, καὶ διατὶ ὁ Θεὸς ἐβράδυνε τόσον πολὺ, ὥστε, κατὰ τὴν Γραφήν, τὸ ἀνθρώπινον γένος νὰ μὴ ἀριθμῇ παρὰ μόνον ἑξ χιλιάδων ἐτῶν ζωὴν, θὰ δώσω τὴν ἰδίαν ἀπάντησιν, καθὼς ἀκριβῶς εἰς ἐκείνους, οἵτινες εὗρισκουν τὴν αὐτὴν δυσκολίαν περὶ τὴν κατανόησιν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ οἱ ὅποιοι δὲν πιστεύουν, ὅτι ὁ κόσμος δὲν ὑπῆρξε πάντοτε. Εἰς τὴν χορείαν τῶν προσώπων αὐτῶν ἀνήκει καὶ ὁ Πλάτων, μολονότι τινὲς διατείνονται, ὅτι διετύπωσε τὴν σκέψιν αὐτὴν παρὰ τὰς προσωπικὰς ἐν προκειμένῳ ἀντιλήψεις του. Ἐὰν δὲν ἂποροῦν παρὰ μόνον διὰ τὴν βραχύτητα τοῦ χρόνου, τοῦ διαρρεύσαντος ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους, δέον νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν των, ὅτι ὅσα τερματίζονται εἶναι βραχεία καὶ ὅτι ἅπαντες ὁμοῦ οἱ αἰῶνες εἶναι μηδὲν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Κατὰ ταῦτα ἀκόμη καὶ ἂν ὁ Θεός, ὅχι πρὸ ἑξ χιλιάδων ἐτῶν, ἀλλὰ πρὸ ἑξακοσίων χιλιάδων καὶ περισσοτέρων, ἐπλάσῃ τὸν ἄνθρωπον, καὶ πάλιν θὰ προεβάλλετο ἡ ἐρώτησις, διατὶ δὲν ἔχει πλασθῇ ἐνωρίτερον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν αἰωνιότητα ἐκείνην τῆς ἀναπαύσεως, εἰς τὴν ὁποίαν παρέμενεν ὁ Θεός, χωρὶς νὰ πλάσῃ τὸν ἄνθρωπον, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ αἰωνιότης αὕτη θὰ ἔχῃ μεγαλυτέραν δυσαναλογίαν μὲ οἶονδ' ἕποτε φανταστικὸν ἀριθμὸν παρὰ μία σταγὼν μὲ τὸν ὠκεανόν, δεδομένου ὅτι ὠκεανὸς καὶ σταγὼν εἶναι δυὸ πράγματα πεπερασμένα. Ὅθεν ὅ,τι ἡμεῖς ζητοῦμεν νὰ μάθωμεν μετὰ πέντε χιλιάδες ἔτη, οἱ ἀπόγονοί μας θὰ θελήσουν νὰ τὸ πληροφορηθοῦν ὕστερον ἀπὸ ἑξακοσίας χιλιάδας χρόνους, ἔαν

θὰ δυνηθοῦν νὰ φθάσουν μέχρι τῆς χρονικῆς περιόδου ταύτης καὶ ἂν θὰ εἶναι, ὅσον ἡμεῖς, ἀμαθεῖς καὶ ἀδύνατοι. Ἐκεῖνοι, οἵτινες ὑπῆρξαν πρὸ ἡμῶν, κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ἠδύναντο νὰ προβάλουν τὴν αὐτὴν ἐρώτησιν. Τέλος καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πρῶτος ἄνθρωπος θὰ ἤμποροῦσε νὰ ἐρωτήσῃ, διατί δὲν εἶχε πλασθῇ ἐνωρίτερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ τῆς κανονικῆς πορείας τῶν αἰώνων, ἡ ὁποία, κατὰ τινας φιλοσόφους, ἐπαναφέρει τὰ πάντα εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ τὴν αὐτὴν κατάστασιν.

Φιλόσοφοί τινες ⁽¹⁾ πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς δυσκολίας ταύτης ἐπενόησαν, ἄγνοῶ ποίας μεταστάσεις τῶν χρόνων, κατὰ τὰς ὁποίας ἀνακαινίζονται καὶ ἀενάως ἀναδημιουργοῦνται τὰ πάντα, εἴτε κατὰ τοῦτο, ὅτι αἱ τοιαῦται μεταστάσεις λαμβάνουν χώραν ἐν τῷ κόσμῳ, εἴτε κατὰ τοῦτο, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ κόσμος ἀποθνήσκων καὶ ἀναγεννώμενος ἐκάστοτε, ὑπόκειται αἰωνίως εἰς τὰς ἐν λόγῳ περιστροφάς. Δὲν ἐξαιροῦν οὔτε αὐτὴν ταύτην τὴν ψυχὴν, τὴν ἀθάνατον, ἡ ὁποία, ὅταν ἐξιχθῇ εἰς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς σοφίας, μεθίσταται, κατ' αὐτούς, εἰς μίαν πραγματικὴν ἀθλιότητα. Ἀλλὰ πῶς δύναται νὰ εἶναι εὐδαίμων, ἐφ' ὅσον οὐδέποτε εἶναι βεβαία περὶ τῆς εὐδαιμονίας της, ἢ ἐφ' ὅσον ἄγνοεῖ τὴν ἀθλιότητα, ἣτις τὴν ἀναμένει, ἢ ἐφ' ὅσον αὕτη τὴν ἀπειλεῖ; Ἐὰν εἴπουν, ὅτι μεθίσταται ἐκ τῆς δυστυχίας εἰς τὴν εὐτυχίαν, ὅπως παραμείνῃ σταθερῶς εἰς αὐτήν, θ' ἀπαντήσωμεν, ὅτι συμβαίνει εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν κάτι ἐν τῷ χρόνῳ, τὸ ὁποῖον δὲν τερματίζεται διὰ τοῦ χρόνου ποτέ. Διατί νὰ μὴ εἴπωμεν τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πλασθέντος ἐν χρόνῳ, χωρὶς νὰ προσφύγωμεν εἰς τὰς τοιαύτας χιμαιρικὰς τῶν αἰώνων περιστροφάς;

Ματαίως προσπαθοῦν τινὲς νὰ τὰς στηρίξουν τὸ χωρίον ἐκεῖνο τοῦ Σολομῶντος εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ: «Τί τὸ γεγονός αὐτὸ τὸ γενησόμενον· καὶ τί τὸ πεποιημένον; Αὐτὸ τὸ ποιηθσόμενον· καὶ οὐκ ἔστι πᾶν πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ὅς λαλήσει καὶ ἐρεῖ ἰδὲ τοῦτο κενόν ἐστιν, ἥδη γέγονεν ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς γενομένοις ἀπὸ

(1) Ὁ Ἡράκλειτος ἐν Ἑλλάδι καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας ὁ Βουδδισμός.

ἐμπροσθεν ἡμῶν» (1). Τὸ χωρίον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ παρὰ μόνον περὶ ἐκείνων, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησεν (ὁ Ἐκκλησιαστής) προηγουμένως, ὅπως περὶ τῆς διαδοχῆς τῶν γενεῶν, τῆς τροχιάς τοῦ ἡλίου, τῆς πτώσεως τῶν χειμάρρων, ἢ, τοῦλάχιστον, περὶ παντὸς ὅ,τι γεννᾶται καὶ ἀποθνήσκει εἰς τὸν κόσμον αὐτόν. Πράγματι ὑπῆρξαν ἄνθρωποι πρὸ ἡμῶν καὶ θὰ ὑπάρξουν κατόπιν μας, καθὼς καὶ φυτὰ καὶ ζῷα.

Καὶ αὐτὰ τὰ τέρατα, μολονότι διαφέρουν τὰ μὲν ἀπὸ τὰ δέ, καὶ μολονότι τινὰ ἐξ αὐτῶν μίαν μόνον φορὰν ἐνεφανίσθησαν, εἶναι ὅμοια κατὰ τοῦτο, ὅτι ὅλα εἶναι τέρατα καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι «πρόσφατον» τὸ ὅτι γεννᾶται ὑπὸ τὸν ἥλιον ἓνα τέρας. Ἄλλοι προχωροῦν περισσότερο, διατείνονται δηλαδὴ ὅτι ὁ σοφὸς ἐνόησε μὲ τὰς λέξεις ταύτας, ὅτι τὰ πάντα διέπονται ὑπὸ τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει καινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ἄλλ' ἄς μᾶς διαφυλάξῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ νὰ τὰ ἐννοῶμεν ὡς φανταστικὰς περιστροφάς, διὰ τῶν ὁποίων φρονοῦν, ὅτι ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου ἐπανέρχονται. Ὡστε, διὰ νὰ φέρωμεν ἓνα παράδειγμα, κάποιος φιλόσοφος ὀνόματι Πλάτων ἐδίδαξεν ἄλλοτε τὴν φιλοσοφίαν εἰς σχολὴν τῶν Ἀθηναίων, καλουμένην Ἀκαδημίαν, αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ἐδίδαξε τὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν, εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν καὶ ἐνώπιον τῶν ἰδίων ἀκροατῶν μακρὸν χρόνον πρωτύτερα εἰς ἐποχὴν ἀπείρως ἀπομεμακρυσμένην καὶ θὰ διδάξῃ αὐτὴν ἀκόμη μετὰ πορείαν αἰώνων πολλῶν. Μακρὰν ἡμῶν ὁ παραλογισμὸς οὗτος! «Εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει», (2) καὶ ἡμεῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν θὰ εἴμεθα μετὰ τοῦ Κυρίου, πρὸς τὸν ὁποῖον λέγομεν τώρα ὅπως ὁ ψαλμωδός: «σύ, Κύριε, φυλάξαις ἡμᾶς καὶ διατηρήσαις ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης καὶ εἰς τὸν αἰῶνα» (3) Μοῦ φαίνεται ἐπίσης, ὅτι ἐκεῖνο, ποὺ ἀκολουθεῖ εἰς τὸν ἴδιον ψαλμὸν ἀρμόζει ἀρκετὰ διὰ τοὺς φιλοσόφους, ποὺ ἀναφέραμεν: «κύκλω οἱ ἀσεβεῖς περιπατοῦσι» (4) ὅχι διότι ἐπιθυμοῦν νὰ διέλθουν διὰ τῶν κύκλων τούτων, τοὺς ὁποίους φαντάζονται, ἀλλὰ διότι βαδίζουν γύρω ἀπὸ τὸν λαβύρινθον τῶν πλανῶν.

---

(1) Ἐκκλησ. Α', 9 καὶ 10.

(2) Ρωμ. ΣΤ', 9.

(3) Ψαλ. ΙΑ', 8.

(4) Αὐτόθι 9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

**Περὶ τῆς προσωρινῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους,
τὸ ὁποῖον ἔπλασεν ὁ Θεὸς δι' αἰωνίου σκοποῦ.**

Πρέπει νὰ ἐκπλαγῶμεν διὰ τὸ ὅτι, περιπλανηθέντες ἐντὸς τῶν κύκλων τούτων, δὲν δύνανται νὰ εὔρουν πλεον οὔτε εἴσοδον οὔτε ἔξοδον; Ἀγνοοῦν ἀκόμη καὶ ποίαν ἀρχὴν ἔσχε τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ ποῖον τέρμα ὀφείλει νὰ ἔχῃ, διότι εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἐμβαθύνουν εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ πῶς, αἰώνιος ὢν καὶ ἀναρχος, ἠδυνήθη νὰ δώσῃ μίαν ἀρχὴν εἰς τοὺς χρόνους καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἐν χρόνῳ τὸν ἀνθρώπον, ὅχι ἐξ αἰφνιδίας καὶ νέας ἀποφάσεως, ἀλλ' ἐκ τινος αἰωνίου καὶ ἀμετατρέπτου σχεδίου. Τίς δύναται νὰ βολιδοσκοπήσῃ αὐτὴν τὴν ἄβυσσον; Διὸ καὶ λέγει ὁ ψαλμωδός, «σὺ Κύριε φυλάξαις ἡμᾶς καὶ διατηρήσαις ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης καὶ εἰς τὸν αἰῶνα», ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀνασκευάζει τὴν ἐσφαλμένην καὶ ἀσεβῆ γνώμην ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν παραδέχονται, ὅτι ἡ λύτρωσις καὶ ἡ εὐδαιμονία τῆς ψυχῆς εἶναι αἰώνια, λέγων : «κύκλῳ οἱ ἀσεβεῖς περιπατοῦσι», ὡς ἐὰν τοῦ ἀντέλεγον : ποία εἶναι ἡ ἀντίληψίς σου δι' αὐτό; Μήπως πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς κατήρτισεν ἑξαπίνης τὸ σχέδιον νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἀνθρώπον, ἀφοῦ εἶχε παρέλθει μία αἰωνιότης προτοῦ τὸν δημιουργήσῃ Ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν γεννᾶται τίποτε νέον καὶ δὲν ὑφίσταται τίποτε δυνάμενον νὰ μεταβληθῇ; Ἀπαντᾷ ἀμέσως, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Θεόν, ἐκ φόβου μήπως ἡ δυσχέρεια αὕτη μᾶς θορυβήσῃ: «κατὰ τὸ ὕψος σου ἐπολυώρησας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων» ⁽¹⁾ ὡς ἐὰν ἔλεγε: "Ὅ,τι δῆποτε καὶ ἂν σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι, Σὺ ἐπολλαπλασίασες τὰ τέκνα τῶν ἀνθρώπων σύμφωνα πρὸς τὸ βάθος τῶν συμβουλῶν ἐκείνων, τὰς ὁποίας οὐδεὶς εἶναι ἱκανὸς νὰ προσβάλλῃ, δεδομένου ὅτι εἶναι δυσκολώτατον νὰ ἐννοήσῃ τις τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ὅτι ἠθέλησε νὰ πλάσῃ τὸν ἀνθρώπον ἐν τῷ χρόνῳ, χωρὶς νὰ μεταβάλῃ τὸ σχέδιον καὶ τὴν βούλησίν Του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

**Πῶς ἠδυνήθη νὰ εἶναι Κύριος πάντοτε ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον δὲν
ὑπῆρχον πάντοτε πλάσματα καὶ κατὰ τίνα τρόπον, ἐὰν ὑπῆρ-
ξαν πάντοτε τοιαῦτα, δὲν ἦσαν συναιώνιά Του.**

Ὡς πρὸς ἐμέ, ἐπειδὴ δὲν τολμῶ νὰ εἶπω ὅτι Κύριος ὁ Θε-

---

(1) Ψαλμ. ΙΑ', 9.

ὅς δὲν ὑπῆρξε πάντοτε Κύριος, ὁφείλω νὰ εἶπω, ἄνευ δισταγμοῦ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε ὑπῆρξε πρὸ τοῦ χρόνου καὶ ὅτι ἐπλάσθη ἐν τῷ χρόνῳ. Πλὴν ὅμως, ὅταν σκεφθῶ τίνος ὑπῆρξε Κύριος ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρξαν πλάσματα, τρέμω μὴ δυνάμενος νὰ διαπιστώσω τίποτε σχετικόν, διότι γνωρίζω ποῖος εἶμαι καὶ ἐνθυμοῦμαι τὸ γραφόμενον : «Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου ; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο ;» ⁽¹⁾ Διότι «λογισμοὶ θνητῶν δειλοί, καὶ ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι ἡμῶν· φθαρτὸν γὰρ σῶμα βαρύνει ψυχὴν, καὶ βρίθει τὸ γεῶδες σκῆνος νοῦν πολυφρόντιδα». ⁽²⁾ Ἴσως, ἐξ ὧν σκέπτομαι περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὑπάρχει ἓνα, ἀληθινόν, τὸ ὁποῖον δὲν σκέπτομαι καὶ δὲν δύναμαι νὰ εὔρω. Ἐὰν εἶπω ὅτι ὑπῆρξαν πάντοτε πλάσματα, διὰ νὰ εἶναι πάντοτε Κύριος ὁ Θεός, ἀλλὰ πότε μὲν τοῦτο, πότε δὲ ἐκεῖνο, ἐκ φόβου μήπως τὰ ἐκλάβω συναιώνια τοῦ Δημιουργοῦ (ἀντίληψις, πού καταδικάζουν ἡ λογικὴ καὶ ἡ πίστις), ὁφείλω νὰ προσέξω, μήπως εἶναι μωρία νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι ἓνα πλάσμα θνητὸν ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ὅτι ἐν ἀθάνατον δὲν ἤρχισε νὰ ὑπάρχῃ κατὰ τοὺς ἰδικούς μας χρόνους, ὁπότε ἐπλάσθησαν οἱ ἄγγελοι, τοῦλάχιστον ἐὰν οὗτοι ὑποδηλοῦνται διὰ τοῦ πρωταρχικοῦ φωτὸς ἐκείνου, περὶ οὗ γίνεται λόγος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Γενέσεως, ἢ μᾶλλον διὰ τοῦ οὐρανοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου λέγεται : «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι οἱ ἄγγελοι ὑπῆρξαν πάντοτε, θὰ ἐδημιουργεῖ τὴν πίστιν ὅτι τυγχάνουν συναιώνιοι τοῦ Θεοῦ. Πράγματι, ἐὰν εἶπω, ὅτι δὲν ἐδημιουργήθησαν ἐν τῷ χρόνῳ, ἀλλ' ὅτι πρὸ παντὸς χρόνου ὑφίσταντο, καὶ ὅτι ὁ Θεός, ὅστις εἶναι Κύριός των, διετήρησε τὴν ιδιότητά Του ταύτην ἀείποτε, ⁽³⁾ θὰ μὲ ἐρωτήσουν, πῶς συμβαίνει, ὥστε ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶχον δημιουργηθῇ, ὑπῆρξαν πάντοτε. Ἴσως θὰ ἡδύνατό τις ν' ἀπαντήσῃ, ὅτι ὑπῆρξαν πάντοτε, δεδομένου ὅτι δύναταί τις ὀρθότατα νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι τὸ ὑφιστάμενον ἐν παντὶ χρόνῳ ὑπάρχει ἀείποτε, καὶ ὅτι [οἱ ἄγγελοι] ὄχι μόνον ὑπῆρξαν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας, ἀλλὰ καὶ ὅτι πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐπλάσθησαν, προὑποτιθεμένου ὅμως ὁπωσδήποτε ὅτι ὁ χρόνος ἤρχισεν ὑφιστάμενος μετὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὅτι οἱ ἄγγελοι ὑπῆρξαν πρὸ τῆς δημιουργίας του. Ἐὰν ὁ χρόνος, ἀντὶ ν' ἀρχίσῃ μὲ τὴν δημιουργίαν τοῦ οὐρανοῦ, ὑπῆρχε προγενεσιέρως,

---

⁽¹⁾ Ρωμ. ΙΑ', 34.

⁽²⁾ Σοφ. Σειρ. Θ', 13 — 15.

⁽³⁾ Ἐννοεῖ τὴν αἰωνιότητα.

βεβαίως ὅχι εἰς τὰς ὥρας, τὰς ἡμέρας, τοὺς μῆνας καὶ τὰ ἔτη, ἀφοῦ εἶναι φανερόν, ὅτι τὰ μέτρα ταῦτα τῶν χρονικῶν διαστημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα δίδομεν τὸ ὄνομα «χρόνος», ἤρχισαν ὁμοῦ μὲ τὰς κινήσεις τῶν ἀστέρων, πῶς συμβαίνει, ὥστε ὁ Θεός, δημιουργῶν τούτους, εἶπεν : «γενηθήτωσαν φωστήρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς-φαῖσιν ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ διαχωρίζειν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός· καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα καὶ εἰς καιροὺς καὶ εἰς ἡμέρας καὶ εἰς ἐνιαυτούς» ⁽¹⁾. Ἐάν, λέγω, ὁ χρόνος ὑπῆρξε πρὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ κινήσει μεταβλητοῦ τινος πράγματος, τὰ μέρη τοῦ ὁποίου διαδέχονται ἄλληλα, διότι δὲν ἤμποροῦν νὰ ὑπάρχουν ὅλα ὁμοῦ, καὶ ἂν ὑπῆρξε κάτι παρόμοιον εἰς τοὺς ἀγγέλους πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἂν οἱ ἄγγελοι ὑπέκειντο εἰς τὰς κινήσεις ταύτας ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς δημιουργίας των, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὑπῆρχον εἰς πάντα χρόνον, ἐφ' ὅσον οἱ χρόνοι ἐπλάσθησαν μετ' αὐτῶν. Καὶ ποῖος δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι τὸ ὑφιστάμενον ἐν παντὶ χρόνῳ δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ;

Ἀλλά, ἐὰν ἀπαντήσω κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, θὰ μ' ἐρωτήσουν : «Πῶς οἱ ἄγγελοι δὲν εἶναι συναιώνιοι τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ὑπῆρξαν πάντοτε τόσον, ὅσον καὶ Αὐτὸς ὁ Ἰδιος;» «Ἐξ ἄλλου πῶς ἤμπορεῖ νὰ εἴπῃ κανεὶς, ὅτι ἐπλάσθησαν, ἀφοῦ πάντοτε ὑπῆρξαν;» Τί ν' ἀπαντήσωμεν σχετικῶς; Θὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν, ἐπειδὴ ὑφίσταντο ἐν παντὶ χρόνῳ, διότι ἐδημιουργήθησαν ὁμοῦ μὲ τὸν χρόνον ἢ ὁ χρόνος μετ' αὐτῶν καὶ θὰ προσθέσωμεν ἐν τούτοις, ὅτι πράγματι ἐπλάσθησαν ; Εἰς τὴν πραγματικότητα, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἰδιος ὁ χρόνος ἔχει δημιουργηθῇ, μολονότι οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ χρόνος ὑφίστατο εἰς πάντα χρόνον. Ἐὰν δὲν ἔχῃ οὕτω τὸ πρᾶγμα, θὰ ἦτο ἀληθὲς τὸ ὅτι ὑπῆρξε χρόνος τις, καθ' ὃν δὲν ὑπῆρχε διόλου χρόνος; Οὐδεὶς εἶναι τόσον ἀνόητος, ὥστε νὰ εἴπῃ τοιοῦτόν τι. Δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὁρθότατα: ὑπῆρξε μία ἐποχή, καθ' ἣν δὲν ὑφίστατο ἡ Ρώμη. Ὑπῆρξε μία χρονικὴ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἰερουσαλὴμ δὲν ὑφίστατο. Ὑπῆρξε μία ἐποχή, καθ' ἣν ὁ Ἀβραὰμ δὲν εὕρισκετο εἰς τὴν ζωὴν. Ὑπῆρξε μία ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑφίστατο, καὶ τέλος, ἐὰν ὁ κόσμος δὲν εἶχε δημιουργηθῇ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ χρόνου, ἀλλὰ μετὰ τινος χρόνον, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν ὁ κόσμος δὲν ὑφίστατο. Ἀλλὰ τὸ νὰ εἰπώμεν ὅτι ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν δὲν ὑπῆρχεν ὁ χρόνος, εἶναι ὡς νὰ ἰσχυ-

(1) Γεν. Α' 14 καὶ 15.

ρισθῶμεν, ὅτι ὑπῆρξεν ἄνθρωπός τις, ὅταν οὐδεὶς ἄνθρωπος ὑφίστατο, ἢ ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ὑπῆρχεν, ὅταν οὐδεὶς κόσμος ὑφίστατο. Ἐκ τοῦ ὅτι ὁ χρόνος ἔχει δημιουργηθῆ, καίτοι ὑπῆρξε πάντοτε, δὲν ἔπεται, ὅτι οἱ ἄγγελοι, ἐπειδὴ ὑπῆρξαν πάντοτε, δὲν ἐδημιουργήθησαν ποτέ.

Τὸ νὰ λέγωμεν, ὅτι ὑπῆρξαν πάντοτε, σημαίνει, ὅτι ὑφίσταντο εἰς πάντα χρόνον, ἂν δὲ ὑπῆρξαν εἰς πάντα χρόνον, δηλοῖ, ὅτι ὁ χρόνος δὲν ἠδύνατο ἄνευ αὐτῶν νὰ ὑφίσταται. Πράγματι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχη χρόνος ἐκεῖ, ὅπου δὲν ὑφίσταται πλάσμα, αἱ διαδοχικαὶ κινήσεις τοῦ ὁποίου τὸν συγκρατοῦν. Συνέπεται ἐκ τούτου, ὅτι (οἱ ἄγγελοι) μὲ τὸ ὅτι ὑπῆρξαν πάντοτε, δὲν παύουν ἀπὸ τὸ νὰ ἔχουν δημιουργηθῆ, καὶ ὅτι δὲν εἶναι συναιώνιοι τοῦ Δημιουργοῦ των. Ὁ Θεὸς ὑπῆρξε πάντοτε διὰ μιᾶς αἰωνιότητος ἀμεταβλήτου, ἐνῶ ἐκεῖνοι δὲν ὑπῆρξαν πάντοτε διότι ὁ χρόνος δὲν ἠδύνατο ἄνευ αὐτῶν νὰ ὑπάρξη. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ χρόνος παρέρχεται, δὲν δύναται νὰ ἐξομοιωθῇ πρὸς μίαν ἀμετάβλητον αἰωνιότητα. Διὸ καί, μολονότι ἡ ἀθανασία τῶν ἀγγέλων δὲν διαρρέει ἐν τῷ χρόνῳ, δὲν παρέρχεται, ὥς ἐὰν μὴ ὑπῆρξε ποτέ, οὔτε ἔρχεται, ὥς ἐὰν μὴ ὑφίστατο ἀκόμη, αἱ κινήσεις των ὅμως, αἱ συναποτελοῦσαι τὸν χρόνον, μεθίστανται ἀπὸ τοῦ μέλλοντος εἰς τὸ παρελθὸν καὶ ὥς ἐκ τούτου δὲν εἶναι οὐδόλως συναιώνιοι μὲ τὸν Θεόν, ὅστις δὲν ὑπόκειται ποσῶς εἰς τὰς κινήσεις ταύτας.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ἐὰν ὑπῆρξε πάντοτε Κύριος ὁ Θεός, ἔσχεν ἐκάστοτε πλάσματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς Αὐτὸν ὑποτεταγμένα καὶ δὲν εἶχον γεννηθῆ ἐκ τῆς οὐσίας Του, ἀλλ' ἀνεσύρθησαν ἐκ τοῦ μηδενός, οὕτως ὥστε δὲν εἶναι συναιώνιά Του. Ὑπῆρξε πρὶν ἀπὸ αὐτά, καίτοι οὐδέποτε ἄνευ αὐτῶν ὑπῆρξε, διότι δὲν προηγήθη αὐτῶν κατὰ τι χρονικὸν διάστημα, ἀλλὰ κατὰ μίαν αἰωνιότητα καθωρισμένην. Ἐὰν δώσω τὴν ἀπάντησιν ταύτην εἰς ἐκείνους, πὺν ἔρωτοῦν, πῶς ὑπῆρξεν ὁ Θεὸς πάντοτε Κύριος, χωρὶς νὰ ὑφίστανται πλάσματα, τὰ ὁποῖα νὰ καθυποτάσσωνται εἰς Τοῦτον, ἢ πῶς ἐπλάσθησαν, ἰδίως δὲ διατί δὲν εἶναι συναιώνιά Του, ἀφοῦ ὑπῆρξεν, φοβοῦμαι, ὅτι θὰ μὲ κατηγορήσουν, ἐὰν θελήσω ν' ἀποδείξω ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀγνοῶ μᾶλλον, παρὰ ἐὰν διδάξω, ἐκεῖνο πὺν γνωρίζω. Ἐπανερχομαι λοιπὸν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ Κύριος ἠθέλησε νὰ μᾶς καταστήσῃ γνωστόν, ὅσον δὲ ἀφορᾷ ὅ,τι κατὰ τὴν ζωὴν ταύτην ἀπεκάλυψεν εἰς ἱκανώτερα πρόσωπα ἢ ἐπεφύλαξεν εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν διὰ τοὺς τελείους, αὐτὰ ὑπερβαίνουν τὴν (πνευματικὴν) δυνάμιν μου. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀκριβῶς ἐπίστευσα, ὅτι θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ ὁμιλήσω περὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, χωρὶς νὰ δια-

πιστώσω τίποτε μὲ τὸν σκοπόν, ὅπως οἱ ἀναγνῶσται, τῶν γραμμῶν τούτων μάθουν ν' ἀποφεύγουν τὰ ἐπικίνδυνα ταῦτα ζητήματα καὶ νὰ μὴ πιστεύουν, ὅτι εἶναι ἱκανοὶ δι' ὅλα, ὁλλὰ ν' ἀκολουθοῦν μᾶλλον τὴν σοφὴν ἐκείνην συμβουλὴν τοῦ Ἀποστόλου: «λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἐκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως» ⁽¹⁾. Ὅταν δὲν δίδωμεν εἰς ἓνα παιδί πάρα μόνον ὅσῃν τροφὴν δύναται ν' ἀνεχθῇ, καθίσταται ἱκανὸν αὐξανόμενον (φυσιολογικῶς) νὰ δεχθῇ περισσοτέραν, ἐνῶ ἐὰν τοῦ δίδωμεν τροφὴν ὑπὲρ τὸ μέτρον, μᾶλλον θ' ἀποθάνῃ παρὰ θ' ἀκολουθήσῃ τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνάπτυξιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ὑπεσχέθη εἰς τὸν ἄνθρωπον αἰωνίαν ζωὴν πρὸ αἰωνίων χρόνων.

Ὁμολογῶ, ὅτι ἄγνοῶ πόσοι αἰῶνες διέρρευσαν πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς, εἶμαι ὅμως βέβαιος, ὅτι οὐδὲν πλάσμα εἶναι συναιώνιον τοῦ Πλάστου. Ὁ Ἀπόστολος ὁμιλεῖ μάλιστα περὶ αἰωνίων χρόνων, ὅχι περὶ ἐκείνων, ποὺ θὰ ἔλθουν, ἀλλὰ, πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἐκπληκτικώτερον,—περὶ τῶν παρωχημένων χρόνων. Ἴδου μὲ ποῖον τρόπον ἐκφράζεται: «ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφάνέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις τὸν λόγον αὐτοῦ ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθη ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ» ⁽²⁾ Τοῦτο σημαίνει σαφῶς, ὅτι ὑπῆρξαν χρόνοι αἰώνιοι, οἵτινες ὅμως δὲν ἦσαν συναιώνιοι τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεὸς ὅχι μόνον ὑπῆρχε πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, ἀλλὰ καὶ ὑπεσχέθη αἰωνίαν ζωὴν. Τί δὲ ἀνώτερον τοῦ λόγου Του; Καὶ πῶς προέβη εἰς τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην, ἐφ' ὅσον δὲν ἀπηυθύνετο παρὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι πρὸ τῶν αἰωνίων χρόνων δὲν ὑφίσταντο; Ἴσως τοῦτο δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι, ὅσα ἐπρόκειτο νὰ συμβοῦν ἐν τῷ μέλλοντι ἦσαν ἤδη προκαθωρισμένα εἰς τὴν αἰωνιότητα καὶ τὸν Λόγον Του, συναιώνιόν Του.

⁽¹⁾ Ρωμ. ΙΒ', 13.

⁽²⁾ Τίτ. Α, 2, 3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ ἐκείνου, ποὺ μᾶς διδάσκει ἡ πίστις, σχετικῶς πρὸς τὴν ἀμετάβλητον βούλησιν τοῦ Θεοῦ, κατὰ τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, οἵτινες παραδέχονται τὴν περιοδικὴν τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου μεταβολήν.

Ἐπίσης δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι ὑπῆρχον ἄνθρωποι πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ἀνθρώπου καὶ ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς οὗτος ἢ πλάσμα ὅμοιον, ποὺ νὰ εἶχε ἀναδημιουργηθῇ ἐν τῷ Σύμπαντι κατόπιν ἀγνοῶ πόσων περιοδικῶν μεταβολῶν.

Οἱ φιλόσοφοι δὲν προβάλλουν ἐπιχειρήματα ἱκανὰ πρὸς ἀνασκευὴν τῆς πίστεώς μου. Ἐξ ἄλλου δὲν ἐκλονίσθη ἐν τῷ ἰσχυρισμῷ τούτῳ, ποὺ θεωρεῖται λεπτεπίλεπτος, καὶ διακηρύσσει τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ κατανοήσῃ τὸ Ἄπειρον. Ἐξ αὐτοῦ συνάγουν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Θεός, αὐτὸς ὁ ἴδιος, δὲν ἐπιδιώκει, παρὰ πεπερασμένα σχέδια, σχετικὰ πρὸς πάντα τὰ πεπερασμένα ὄντα, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησεν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ ἀγαθότης Του ὑπῆρξέ ποτε χαλαρά, ἐκ φόβου μήπως συμπεράνωμεν ἐξ αὐτοῦ, ὅτι, ἐὰν ἡ ἀνάπαυσις Αὐτοῦ ὑπῆρξεν αἰωνία, ἤρχισε νὰ ἐργάζεται ἐν χρόνῳ, ὥς ἐὰν μετενόει διὰ τὴν ἀρχικὴν Του ἀδράνειαν. Παρίσταται ἀνάγκη, ἰσχυρίζονται, ὅπως τὰ αὐτὰ πράγματα ἐπανέρχονται ἐκάστοτε περιοδικῶς, εἴτε διότι ὁ κόσμος εὑρίσκεται πάντοτε ἐκτὸς τῶν περιοδικῶν κυκλικῶν περιστοφῶν τούτων, εἴτε διότι οὗτος καθυποτάσσεται εἰς αὐτάς, γεννᾶται καὶ ἀποθνήσκει ἀκαταπαύστως. Δεδομένου δὲ ὅτι, ἐὰν τὰ ἴδια πράγματα δὲν ἐπανέρχονται διηνεκῶς, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν πότε ἤρχισεν ὁ Θεὸς νὰ ἐκτελῇ τὰ ἔργα Του, ταῦτα θὰ ἦσαν ἄπειρα ἐν τῷ διαφορισμῷ των, καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἦδύνατο νὰ τὰ ἐννοήσῃ.

Ὅταν μᾶς λείπουν ἐπιχειρήματα διὰ ν' ἀνασκευάσωμεν τὰς κενοδόξους λεπτολογίας ταύτας, τὰς ὁποίας μεταχειρίζονται οἱ ἁσεβεῖς, ὅπως μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν καὶ μᾶς ὀδηγήσουν εἰς τὸν λαβύρινθόν των, ἀρκεῖ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ γελάσωμεν δι' αὐτὰ μόνον ἡ πίστις, ἔχομεν ὅμως καὶ πολλὰ μέσα, ὅπως ἐκμηδενίσωμεν ὅλας αὐτάς τὰς χιμαιρικὰς κυκλικὰς περιστροφάς. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐξαπατᾷ τοὺς ἀντιπάλους μας, εἶναι τὸ ὅτι μετροῦν μὲ τὸ μεταβλητὸν καὶ περιορισμένον πνεῦμά των τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ποὺ εἶναι ἀμετάβλητον καὶ ἀπεριόριστον καὶ γνωρίζει διὰ μιᾶς καὶ μόνης σκέψεως τὰ πάντα ⁽¹⁾. Συμ-

(1) Β' Κορίνθ. Ι', 12.

βαίνει εἰς αὐτοὺς ὅ,τι λέγει ὁ Ἀπόστολος : «Οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρίναι ἢ συγκρίναι ἑαυτοὺς τισιν τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων· ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν» (¹). Καθὼς ἀκριβῶς, ὅταν ἐκτελοῦν κάτι νέον, τὸ ἐκτελοῦν συμφώνως πρὸς νέον σχέδιον, διότι τὸ πνεῦμά των τυγχάνει μεταβλητόν, οὕτω φαντάζονται, ὅτι ἐνεργεῖ καὶ ὁ Θεός, εἶναι δὲ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀναμφίβολον, ὅτι λαμβάνουν τὴν θέσιν Του καὶ δὲν τὸν παραβάλλουν πρὸς Αὐτὸν τὸν Ἰδιον, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς ἰδίους. Εἰς ἡμᾶς ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι διατεθειμένος κατὰ τρόπον διάφορον, ὅταν ἀναπαύεται καὶ ὅταν δρα, δὲν πρέπει μάλιστα οὔτε νὰ λέγωμεν, ὅτι εἶναι διατεθειμένος, ὥς ἐὰν ἐγίνετο κάτι ἐν Αὐτῷ, τὸ ὁποῖον δὲν ὑφίστατο πρότερον. Πράγματι, ὁ ἔχων ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν διάθεσιν πάσχει, ὁ δὲ ὅ,τι δήποτε πάσχων ὑπόκειται εἰς μεταβολήν. Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ διαβλέπωμεν ὀκνηρίαν ἢ ἀδράνειαν ἐν τῇ ἀναπαύσει [τοῦ Θεοῦ], οὔτε κόπωσιν καὶ δισταγμοὺς ἐν τῇ δράσει Του. Γνωρίζει νὰ ἐνεργῇ ἀναπαυόμενος καὶ ν' ἀναπαύεται ἐνεργῶν. Δύναται νὰ ἐκτελῇ νέον ἔργον δι' ἐνὸς αἰωνίου σχεδίου, ὅταν δὲ ἀρχίζῃ νὰ ἐκτελῇ κάτι, δὲν μετανοεῖ διότι δὲν τὸ ἐξετέλεσεν ἐνωρίτερον. Εἰς δὲ τοὺς λέγοντας, ὅτι πρῶτον ἀνεπαύθη καὶ ἔπειτα προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου Του, θ' ἀπαντήσωμεν, ὅτι αἱ χρονικαὶ αὗται διαφοραὶ δὲν πρέπει νὰ ἐννοῶνται παρὰ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὄντα, πὺν ἐδημιούργησε, διότι μία νέα βούλησις δὲν μετέβαλε τὴν πρώτην. Πλὴν ὅμως αὐτὴ αὕτη ἡ αἰωνία καὶ ἀμετάτρεπτος βούλησίς Του ἀντετάχθη εἰς τὸ νὰ μὴ δημιουργηθοῦν τὰ πράγματα ἐνωρίτερον, καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὰ μίαν ἀρχήν, πιθανῶς διὰ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς ἱκανοὺς νὰ Τὸν ἐννοοῦν, ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν ἀνάγκην τῶν πλασμάτων Του καὶ τὰ ἔπλασεν ἐκ μιᾶς ἀγαθότητος μεγαλοψύχου, διότι ἦτο ἄνευ αὐτῶν αἰωνιότης καὶ ὅχι ὀλιγώτερον μακάριος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Κατὰ τῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι τὸ Ἀπειρον ἀδυνατεῖ νὰ τὸ ἐννοήσῃ καὶ αὐτὸς ὁ Θεός.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἰσχυρισμόν, ὅτι οὔτε αὐτὸς ὁ Θεὸς εἶναι ἱκανὸς νὰ κατανοήσῃ τὸ Ἀπειρον, δὲν ὑπολείπεται πλέον, διὰ

(¹) Β' Κορ. 10, 12 Ὑπέροχος ἀνασκευὴ τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καὶ ἡ νηροποκεντρισμαῦ.

ἀποκορυφώσουν τὴν ἀσέβειάν των, παρὰ νὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν γνωρίζει ὅλους τοὺς ἀριθμούς, οἵτινες προφανῶς εἶναι ἄπειροι, διότι ἀδυνατεῖ νὰ τοὺς πολλαπλασιάσῃ εἰς τὸ ἄπειρον, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχουν δύο ἀριθμοὶ ἴσοι καὶ ὥς ἐκ τούτου ὑφίσταται ἄπειρος διαφορισμός. Μήπως ὁ Θεὸς δὲν θ' ἀντελαμβάνετο παρὰ μόνον ὠρισμένους ἀριθμούς καὶ θ' ἄγνοοῦσε τοὺς λοιπούς; Οὐδεὶς θὰ ἐτόλμα νὰ ὑποστηρίξῃ τοιαύτην τινὰ ἐξωφρενικὴν γνώμην. Δὲν πιστεύω, ὅτι θὰ ἰσχυρισθοῦν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τοὺς ἀριθμούς καὶ ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶναι ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης Του, ἐφ' ὅσον ὁ Πλάτων, ὅστις θεωρεῖται μεγάλη παρ' αὐτῶν αὐθεντία, πρεσβεύει ἑτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον δι' ἀριθμῶν. Ὅταν ἀναγινώσκωμεν εἰς τὴν Γραφήν: «καὶ χωρὶς δὲ τούτων, ἐνὶ πνεύματι πεσεῖν ἐδύναντο ὑπὸ τῆς δίκης διωχθέντες καὶ λικμηθέντες ὑπὸ πνεύματος δυνάμεώς σου· ἀλλὰ πάντα μέτρῳ καὶ ἀριθμῷ καὶ σταθμῷ διέταξας» ⁽¹⁾ ὅταν λέγῃ ὁ προφήτης: «Ὁ ἐκφέρων κατ' ἀριθμὸν τὸν κόσμον αὐτόν», ⁽²⁾ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον: «ὕμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες ἡριθμημέναι εἰσὶ» ⁽³⁾ εἶναι δυνατόν, κατόπιν τόσων τεκμήριων, ὅτι πᾶς ἀριθμὸς εἶναι γνωστός εἰς Ἐκεῖνον, ὅστις κατὰ τὸν ψαλμῶδὸν εἶναι: «ἀριθμῶν πλήθη ἄστρων, καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόμασι καλῶν» ⁽⁴⁾ Ἐὰν πᾶν ὅ,τι νοεῖται, εἶναι πεπερασμένον εἰς τὴν διάνοιαν ἐκείνου, ὅστις τὸ ἐννοεῖ, οὐδὲν πεπερασμένον ὑφίσταται ὥς πρὸς τὸν Θεόν, ἐφ' ὅσον οὐδὲν εἶναι δι' Αὐτὸν ἀκατανόητον. Ποῖοι εἴμεθα ἡμεῖς, οἱ βουλόμενοι νὰ περιορίσωμεν τὴν γνῶσίν Του καὶ νὰ λέγωμεν, ὅτι ἐὰν δὲν ἐπανήρχοντο κυκλικῶς τὰ αὐτὰ πράγματα, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τὰ ἐννοήσῃ Ἐκεῖνος, τοῦ ὁποῦ ἡ σοφία εἶναι τόσον ἀπέραντος, ὥστε καὶ ἂν ἀκόμη ἐδημιούργει καθημερινῶς νέα πράγματα, θὰ τὰ ἐγνώριζεν ὅλα ἀκριβέστατα καὶ θὰ τὰ προέβλεπεν εἰς πᾶσαν αἰωνιότητα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Οἱ αἰῶνες τῶν αἰώνων.

Δὲν θὰ ἔχω τὴν ἱταμότητα νὰ ἰσχυρισθῶ, ἂν ἡ Γραφή ὁμιλοῦσα περὶ τῶν αἰώνων τῶν αἰώνων, ἐννοῇ τὴν διαδοχὴν

⁽¹⁾ Σοφ. Σολομ. ΙΑ, 21.

⁽²⁾ Ἡσ. Μ, 26.

⁽³⁾ Ματθ. 1130.

⁽⁴⁾ Ψαλμ. 146, 5.

ἐκείνην τῶν αἰώνων, οἵτινες διαδέχονται ἀλλήλους διηνεκῶς συμφώνως πρὸς μίαν θαυμασίαν τάξιν καὶ ποικιλίαν, ἥ ἂν θέλῃ νὰ δείξῃ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους, οἵτινες μένουν ἀμετάβλητοι ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι καθὼς ἀκριβῶς αἱ αἰώνιαι αἰτίαι τῶν λοιπῶν ἐκείνων αἰώνων, τοὺς ὁποίους ὁ χρόνος παρασύρει ἐν τῇ πορείᾳ του. Ὁ αἰὼν δὲν εἶναι πιθανῶς παρὰ οἱ αἰῶνες, ὁ δὲ αἰὼν τῶν αἰώνων, οἱ αἰῶνες τῶν αἰώνων, ὅπως ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν εἶναι εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Γραφῶν ἐν καὶ τὸ αὐτό. Πράγματι ὁ Θεὸς καλεῖ οὐρανὸν τὸ Στερέωμα ὑπεράνω τοῦ ὁποίου κεῖνται τὰ ὕδατα, καὶ ὅμως λέγει ὁ ψαλμοδός : «αἰνεῖτε αὐτὸν οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν». Εἶναι λοιπὸν λίαν δυσχερὲς νὰ διακρίνωμεν τίς ἐκ τῶν δύο εἶναι ἡ ἂν πρόκειται ἀκόμη περὶ ἄλλου τινὸς πάγματος. Ἄλλωστε δὲν ἐνδιαφέρει ποσῶς τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον πραγματευόμεθα τώρα. Ἐδῶ δὲν πρόκειται παρὰ περὶ τῆς γνώμης ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται, ὅτι τὰ πάντα ἐπανέρχονται κατόπιν ὠρισμένων τινῶν χρονικῶν διαστημάτων. Λοιπὸν, οἵανδήποτε γνώμην καὶ ἂν ἔχουν σχετικῶς πρὸς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἡ γνώμη αὕτη τυγχάνει ἀπολύτως ξένη πρὸς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας κυκλικὰς περιστροφάς, δοθέντος ὅτι, εἴτε ἐννοοῦν μὲ τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἐκείνους, πὺν διαρρέουν ἐδῶ κάτω εἰς τὴν γῆν εἰς μίαν διαδοχὴν καὶ ἀλληλουχίαν ἀδιάπτωτον, ἄνευ οὐδεμιᾶς κυκλικῆς περιστροφῆς καὶ χωρὶς ὅσοι εἶναι ἅπαξ μακάριοι νὰ ἐπαναπέσουν εἰς τὴν ἀθλιότητα ἐκ τῆς ὁποίας ἔχουν ἀπαλλαγῇ, εἴτε τοὺς θεωροῦν ὡς τὰς αἰωνίας αἰτίας, τὰς ῥυθμιζούσας τὰς κινήσεις ὅλων τῶν προσωρινῶν καὶ εἰς τὸν χρόνον ὑποκειμένων ὄντων, προκύπτει καὶ ἐκ τῆς πρώτης καὶ ἐκ τῆς δευτέρας γνώμης ἐκάστοτε, ὅτι αἱ ῥηθεῖσαι στροφαὶ καὶ ἐπιστροφαί, αἱ ἐπαναφέρουσαι τὰ αὐτὰ πράγματα, εἶναι ὅλως δι' ὅλου φανταστικαὶ καὶ τελείως ἀνασκευάζονται ἐκ τῆς αἰωνίας ζωῆς τῶν μακαρίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀσέβεια τῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι αἱ ψυχαί, ἀφοῦ ἀπολαύσουν τὸν Θεόν, ἐπανέρχονται εἰς τὰ σώματα, διὰ μιᾶς αἰωνίας κυκλικῆς κινήσεως εὐδαιμονίας καὶ ἀθλιότητος.

Ποῖος ἄνθρωπος, ἔστω καὶ πολὺ ὀλίγον θρησκευτικός, δύναται ν' ἀκούσῃ μὲ ψυχραιμίαν, ὅτι κατόπιν μιᾶς ζωῆς, ὑποκειμένης εἰς τόσας ἀθλιότητας, ἐὰν εἶναι δυνατόν νὰ ὀνομάσῃ κα-

νεὶς ζωὴν ἓνα θάνατον πραγματικὸν καὶ τοσούτῳ μᾶλλον φοβερόν, καθ' ὅσον δὲν θέλομεν ἀπ' αὐτοῦ ν' ἀπαλλαγῶμεν· κατόπιν τόσων κακῶν, ποὺ ὑπέστημεν, τόσων κόπων καὶ μόχθων· κατόπιν μιᾶς ζωῆς ἐξαγνισθείσης ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν καὶ τὴν πραγματικὴν σοφίαν, θὰ καταστῶμεν εὐδαιμονέστατοι ἐντροφῶντες εἰς τὴν θεάν τοῦ ἀσβέστου θεοῦ φωτός. Πλὴν ὅμως θ' ἀναγκασθῶμεν μίαν ἡμέραν ἄρά γε νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὸ φῶς τοῦτο τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς πρώτας ἀθλιότητάς μας καὶ εἰς μίαν κατάστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν θ' ἀπολέσωμεν τὸν Θεὸν καὶ θὰ μισήσωμεν τὴν ἀλήθειαν· εἰς μίαν κατάστασιν, ὅπου θὰ μολυνθῶμεν μὲ παντοειδῆ ἐγκλήματα διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν μακαριότητα, αἱ τοιαῦται δὲ κυκλικαὶ διαδρομαὶ θὰ ἐπαναλαμβάνονται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ τοῦτο διὰ νὰ μὴ μένη ὁ Θεὸς ἄνευ ἀπασχολήσεως καὶ διὰ νὰ ἡμπορῇ νὰ καθίσταται ἐνήμερος τῶν ἔργων Του, διὰ νὰ τὰ ἐκτελῇ ἐξ ἀρχῆς αἰωνίως, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πράττῃ, ἐὰν προέβαινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν νέων ἔργων ἐκάστοτε; Ποῖος δύναται ν' ἀνεχθῇ ἐξωφρενισμοὺς αὐτοῦ τοῦ εἵδους; Ποῖος ἡμπορεῖ νὰ τοὺς πιστεύῃ; Ἀλλὰ καὶ ἂν ἦσαν ταῦτα ἀληθινά, δὲν θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ τὰ παρασιωπῶμεν ἢ, ἐὰν ἐπιτρέπεται, νὰ ἐκφράσω τὴν σκέψιν μου, δὲν θὰ ἦτο μεγαλυτέρα σοφία τὸ νὰ τ' ἀγνοῶμεν; Ἐὰν ἡ εὐδαιμονία μας εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν συνίσταται νὰ τὰ ἀγνοοῦμεν, διὰ ποῖον λόγον νὰ αὐξάνωμεν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγείου ζωῆς τὴν δυστυχίαν μας; Ἐὰν μᾶς εἶναι δύσκολον νὰ μὴ τὰ γνωρίζωμεν κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον, ἅς τ' ἀγνοῶμεν τοῦλάχιστον εἰς αὐτὴν ἐδῶ κάτω τὴν ζωὴν, διὰ νὰ μᾶς καθιστᾷ εὐδαίμονας ὅτι θ' ἀποκτήσωμεν τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἢ ἐλπίς, ἐὰν δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο ἡ διακατοχὴ Του.

Μήπως θὰ εἶπουν, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἄλλου κόσμου, ἐὰν δὲν μάθῃ εἰς τὸν ἐπίγειον κόσμον, ὅτι ἡ εὐδαιμονία ὑπόκειται εἰς ὅλας τὰς μνημονευθείσας κυκλικὰς διαδρομάς; Ἀλλὰ πῶς θὰ ὁμολογήσουν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, ὅτι ὅσον περισσότερον ἀγαπᾷ τις τὸν Θεόν, τόσον γρηγορώτερον θὰ ἐξιχθῇ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην, ἐκεῖνοι, ποὺ διδάσκουν πράγματα, δυνάμενα νὰ χαλαρώσουν τὸν ἔρωτα πρὸς τὸν Ὑψιστον; Ποῖος ἄνθρωπος δὲν θὰ ἡγάπα μὲ ὀλιγωτέραν ζέσιν ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον γνωρίζει, ὅτι ὅχι μόνον πρόκειται νὰ ἐγκαταλείψῃ κάποτε, ἀφοῦ τὸν εἶχεν ἀποκτήσει, ὅσον τοῦ ἦτο δυνατόν, ἀλλ' ὅτι ὀφείλει καὶ νὰ τὸν πολεμήσῃ ἐκ μίσους διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν σοφίαν του; Θὰ ἦτο ἀδύνατον ν' ἀγαπήσῃ κανεὶς ἓνα φίλον, ὅταν προβλέπῃ, ὅτι θὰ γίνῃ

μίαν ἡμέραν ἐχθρός. Ἐὰς βοηθήσῃ λοιπὸν ὁ Θεὸς νὰ μὴν εἶναι ἀληθινὴ καμμία λέξις ἐξ ἐκείνων ποὺ μᾶς λέγουν, δηλαδή ὅτι ὑφίσταται μιὰ ἀληθινὴ δυστυχία, ἣ ὁποία δὲν θὰ τελειώσῃ ποτέ, ἀλλὰ θὰ διακόπτεται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ὑπὸ μιᾶς ψευδοῦς εὐδαιμονίας! Ὑπάρχει μεγαλυτέρα πλάνη ἀπὸ αὐτὴν τὴν εὐδαιμονίαν, ὅπου θ' ἀγνοοῦμεν τὴν μέλλουσαν δυστυχίαν μας ἐν μέσῳ ἑνὸς τόσον μεγάλου φωτὸς ἀληθείας, τὸ ὁποῖον θὰ διαχέῃ ἐφ' ἡμῶν τὰς ἀκτῖνάς του; Ὑπάρχει κάτι, ἀπατηλότερον ἀπὸ τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην, ἐπὶ τῆς ὁποίας δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ στηριχθῶμεν ποτὲ καὶ ὅταν ἀκόμη αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὸ ἀποκορύφωμά της; Ἐὰν δὲν πρέπη νὰ προβλέπωμεν ἐκεῖ ἐπάνω τὴν ἀθλιότητα, ποὺ μᾶς περιμένει, ὅσονδήποτε δυστυχεῖς καὶ ἂν εἴμεθα ἐδῶ κάτω, θὰ ἤμεθα πάντως σοφώτεροι, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν τὴν μακαριότητα, εἰς τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ ἐξιχθῶμεν. Ἐὰν δὲ ἡ δυστυχία αὕτη δὲν μᾶς εἶναι ἄγνωστος, εἴμεθα εὐτυχέστεροι δυστυχεῖς ὄντες καὶ ἐλπίζοντες καλυτέραν τύχην, παρὰ εὐδαίμονες καὶ φοβούμενοι, ὅτι θὰ παύσωμεν νὰ εἴμεθα τοιοῦτοι. Κατὰ ταῦτα θὰ ἐδικαιολογούμεθα περισσότερον, ἔὰν προεκρίναμεν τὴν δυστυχίαν ἀπὸ τὴν εὐδαιμονίαν μας. Δοθέντος ὅτι ἐδῶ μὲν πάσχομεν ἐκ παρόντων κακῶν, ἐκεῖ δὲ φοβούμεθα μέλλοντα τοιαῦτα, εἶναι ἀληθέστερον νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἴμεθα πάντοτε δυστυχεῖς παρὰ νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐνίστε εὐδαιμονοῦμεν.

Πλὴν ὅμως, ὅταν ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ ἀλήθεια φωνάζουν, ὅτι αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι κυκλικαὶ πορεῖαι εἶναι φανταστικαὶ καὶ ὅτι ἡ θρησκεία μᾶς ὑπόσχεται εὐδαιμονίαν, περὶ τῆς ὁποίας εἴμεθα βέβαιοι καὶ ἥτις δὲν θὰ προσβάλλεται ἀπὸ καμμίαν δυστυχίαν, ἡμεῖς ὀφείλομεν ν' ἀκολουθῶμεν τὴν εὐθεϊαν ὁδόν, ἥτις εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, καὶ νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὰς ἀπατηλὰς ὁδοὺς τῶν ἀσεβῶν τούτων. Ἀφοῦ ὁ Πορφύριος, μολονότι Πλατωνικός, δὲν ἠθέλησε νὰ παραδεχθῇ τὰς τοιαύτας αἰωνίας μεταπτώσεις τῶν ψυχῶν μεταξὺ εὐδαιμονίας καὶ δυστυχίας, εἴτε διότι εἶχε καταπλαγῇ ἀπὸ τὴν ἑξωφρενικὴν ταύτην γνώμην, εἴτε διότι τὴν ἀπέρριψεν, ὅταν ἐγνώρισε τὸν Χριστιανισμόν· καὶ ἀφοῦ, καθὼς ἀνέφερα εἰς τὸ δέκατον βιβλίον, προέκρινε νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐστάλη εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, διὰ νὰ μάθῃ τὸ κακόν, ὅπως μὴ καθυποτάσσεται πλέον εἰς τοῦτο, ὅταν, ἀποκαθαρθεῖσα, θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν Πατέρα, πόσον περισσότερον οἱ πιστοὶ ὀφείλουν ν' ἀποφεύγουν καὶ ν' ἀποστρέφονται μίαν γνώμην τόσον σφαλερὰν καὶ ἀπάδουσαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν! Ὅθεν, ἀφοῦ ἀπεδείξαμεν ἐσφαλμένας ὅλας τὰς εἰρημένας κυκλικὰς διαδρομὰς, οὐδὲν μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος δὲν

ἔσχε μίαν ἀρχήν. Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἀπαλλάσσεται μετὰ θάνατον ἀπολύτως ἀπ' ὅλας αὐτὰς τὰς ἀθλιότητας, συμβαίνει εἰς τὸν ἀνθρώπον ἓν γεγονὸς, τὸ ὁποῖον δὲν συνέβη ποτὲ εἰς αὐτόν, ἓν γεγονὸς σημαντικώτατον, δηλαδὴ μία αἰώνιος εὐδαιμονία. Ἐὰν λοιπὸν συμβαίνει κάτι νέον εἰς μίαν φύσιν ἀθάνατον, διατί νὰ μὴ γίνεται τοῦτο καὶ εἰς τὰς θνητὰς φύσεις; Μήπως θὰ εἶπουν, ὅτι δὲν εἶναι νέον γεγονὸς τῆς ψυχῆς ἡ εὐδαιμονία, ἐφ' ὅσον ἦτο εὐδαίμων προτοῦ ἐνωθῆ μετὰ τοῦ σώματος; Τοῦλάχιστον εἶναι νέον γεγονὸς δι' αὐτὴν τὸ ὅτι ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν ἀθλιότητά της, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀθλιότης ἦτο δι' αὐτὴν νέα κατάστασις, διότι οὐδέποτε τὴν ἐδοκίμασε προηγουμένως. Ἐν τούτοις, ἂν ἡ τοιαύτη ἀνακαίνισις δὲν ἀνήκη ποσῶς εἰς τὴν τάξιν τῆς Προνοίας, ἀλλὰ γίνεται ἀπλῶς ἐκ συγκυρίας, ποῦ καταλήγουν ὅλαι αὐταὶ αἱ διεργουθμισμέναι καὶ καθωρισμέναι κυκλικαὶ πορεῖαι, κατὰ τὰς ὁποίας, μακρὰν τοῦ νὰ δημιουργῇται κάτι τὸ νέον, ἐπανέρχονται τὰ πάντα τὰ μὲν κατόπιν τῶν δέ; Ἐὰν δὲ ἀνήκη εἰς τὴν τάξιν τῆς Προνοίας αὐτὴ αὕτη ἡ ἀνακαίνισις, εἴτε διότι ἡ ψυχὴ ἐστάλη εἰς τὸ σῶμα, εἴτε διότι εἰσῆλθεν αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ εἰς αὐτό, δύναται νὰ δημιουργηθῇ κάτι νέον, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπῆρχε μὲν πρότερον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀντίθειον πρὸς τὴν οἰκονομίαν τοῦ Σύμπαντος. Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἔχῃ περιπέσει ἐξ ἀφροσύνης εἰς νέαν ἀθλιότητα, θὰ εἴχομεν τὴν τόλμην ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὁ Θεὸς δύναται νὰ ἐκτελῇ ἔργα, ἅτινα δὲν εἶναι νέα δι' Αὐτόν, ἀλλὰ διὰ τὸν κόσμον καὶ τὰ ὁποῖα προεῖδεν εἰς πᾶσαν αἰωνιότητα, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, ὅτι ἡ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ συμπεριέλαβε τὴν ψυχὴν εἰς τὴν τάξιν τῶν ὄντων, ὅπως τὴν ἀπολυτρώσῃ ἡμέραν τινά; Ἐὰν εἶπουν, ὅτι πράγματι αἱ ψυχαί, ἅπαξ ἀπαλλαγεῖσαι τῆς ἀθλιότητός των, δὲν ἐπανέρχονται εἰς αὐτὴν πλεον, ἀλλ' ὅτι, ὡς πρὸς αὐτό, δὲν συμβαίνει τίποτε νέον, διότι ὑπῆρξαν καὶ θὰ ὑπάρχουν πάντοτε ἀπολυτρωμέναι ψυχαί, ὀφείλουν νὰ παραδεχθῶν, ὅτι δημιουργοῦνται νέαι ψυχαί, διὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀθλιότης καὶ ἡ ἀπολύτρωσις εἶναι νέαι. Τὸ νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι αἱ ψυχαί, ἐκ τῶν ὁποίων δημιουργοῦνται καθημερινῶς νέοι ἄνθρωποι, — ἀλλ' αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ἐμψυχώσουν πλεον ἄλλους ἀνθρώπους, ἐφ' ὅσον αὐταὶ ἔζησαν καλῶς—εἶναι παλαιαὶ καὶ ὑπῆρξαν πάντοτε, σημαίνει, ὅτι εἶναι ἄπειροι, διότι οἷονδὴποτε ἀριθμὸν ψυχῶν καὶ ἂν φαντασθῶμεν, δὲν θὰ ἡδύνατο ν' ἀρκέσῃ, ὅπως δημιουργοῦνται αἰωνίως νέοι ἄνθρωποι εἰς ἄπειρον διάστημα χρόνου. Ὅθεν δὲν βλέπω, πῶς ἡμποροῦν νὰ παραδεχθῶν τὴν ὑπαρξιν ἀπείρου ἀριθμοῦ ψυχῶν, ἐφ' ὅσον, κατ' αὐτούς, ὁ Θεὸς δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ τὰς γνωρίξῃ, λόγῳ τῆς ἀδυναμίας Του νὰ ἐννοήσῃ τὸ Ἄπειρον.

Ποῖον συμπέρασμα ἡμποροῦμεν νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῶν διαλογισμῶν τούτων, διὰ τῶν ὁποίων ἀνεσκευάσαμεν τὴν χιμαιρικὴν γνώμην περὶ τῶν τοιούτων κυκλικῶν διαδρομῶν μακαριότητος καὶ δυστυχίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκεινται αἱ ψυχαί, κατὰ τινας φιλοσόφους, ἐνῶ οὐδὲν συνάδει πρὸς τὴν εὐσέβειαν περισσότερον τοῦ νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς δύναται, ἐφ' ὅσον φαίνεται καλὸν εἰς Αὐτόν, νὰ δημιουργῇ νέα ὄντα, χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ τὰς βουλὰς Του; Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὸ ζήτημα, ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν ψυχῶν τῶν ἀπαλλασσομένων τῆς ἀθλιότητος, χωρὶς νὰ ἐπαναπίπτουν πλέον εἰς αὐτήν, δύναται ν' αὐξηθῇ εἰς τὸ ἄπειρον, ἀφίνω ν' ἀποφανθοῦν περὶ αὐτοῦ ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶναι τόσον ὀξυδερεῖς, ὥστε νὰ διακρίνουν μέχρι ποίου σημείου δύνανται νὰ φθάσουν τὰ πάντα. Ἡμεῖς ὁμῶς, εὐρίσκομεν πάντοτε τὸν λογαριασμόν μας, ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἔχουν τὰ πράγματα. Ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν ψυχῶν δύναται ν' αὐξηθῇ εἰς τὸ ἄπειρον, διατί νὰ μὴ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ πλάσῃ ὅ,τι δὲν ἡμπόρεσε νὰ δημιουργήσῃ πρωτύτερα διὰ τὸν λόγον, ὅτι νέαι ψυχαὶ δὲν θὰ παύσουν ν' ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴν ἀθλιότητά των, μολονότι δὲν εἶχον ἀπαλλαγῇ ποτέ; Ἐὰν δὲ δὲν πρέπει ὅπως αἱ ψυχαὶ αὗται ὑπερβοῦν ἓνα ὠρισμένον ἀριθμόν, ὁ ἀριθμὸς οὗτος οὐδέποτε ὑπῆρξε προηγουμένως. Ἐπίσης, δὲν εἶναι δυνατόν, ὅπως ὁ ἀριθμὸς οὗτος αὐξάνεται καὶ φθάνῃ εἰς τὸ τέλος τῆς αὐξήσεώς του, χωρὶς νὰ ἔχῃ κάποιαν ἀρχήν. Ἡ ἀρχὴ ὁμῶς αὕτη δὲν ὑπῆρξεν ἐπίσης ποτέ, καὶ διὰ νὰ ὑπάρξῃ ἐπλάσθη ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, πρὸ τοῦ ὁποίου οὐδεὶς ὑπῆρξεν ⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἡ κατάσταση τοῦ πρώτου ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τοῦ περιλαμβανομένου ἐν αὐτῷ.

Τώρα, ὁπότε ἡρμηνεύσαμεν, ἐφ' ὅσον μᾶς ἦτο δυνατόν, τὸ τόσον δυσχερὲς ζήτημα τῆς αἰωνιότητος τοῦ Θεοῦ, ὅστις δημιουργεῖ νέα πράγματα ἄνευ βουλήσεως νέας, εἶναι εὐκόλον νὰ ἴδωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς πολὺ καλῶς ἐπραξε νὰ μὴ πλάσῃ κατ' ἀρχὰς παρὰ ἓνα καὶ μόνον ἄνθρωπον, ἐκ τοῦ ὁποίου κατάγονται οἱ ἄλλοι. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ λοιπὰ ἔμβρια ὄντα, εἴτε τὰ ἄγρια καὶ

---

(1) Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς : Quod initium eo modo antequam nunquam fuit. Hoc ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit.

μονοδίαται, ὅπως εἶναι οἱ αἰετοί, οἱ ἰέρακες, οἱ λέοντες, οἱ λύκοι, εἴτε τὰ κατ' ἀγέλας διαιτώμενα, ὅπως αἱ περιστεραί, τὰ ψαρώνια, τὰ λάφια, οἱ αἵγαγροι καὶ ἄλλα πολλά, δὲν τὰ ἔκαμε νὰ γεννηθοῦν ἐξ ἑνὸς καὶ μόνον, ἀλλὰ τὰ ἔπλασε ἐπανειλημμένως. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν ἄνθρωπον, προοριζόμενον νὰ κατέχη μεταξὺ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν κτηνῶν ἐνδιάμεσον θέσιν, εἰς τρόπον ὥστε, ἐὰν καθυπετάσσετο εἰς τὸν Δημιουργὸν αὐτοῦ καὶ ἀληθινὸν Κύριόν του, θὰ εἰσῆρχετο, χωρὶς ν' ἀποθάνῃ, εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγγέλων, ὅπως ἀπολαμβάνῃ αἰώνιον εὐδαιμονίαν ἐν αὐτῇ, ἐνῶ, ἐὰν προσέβαλλε τὸν Κύριον καὶ τὸν Θεόν του ἐξ ὑπεροψίας καὶ ἐκουσίας ἀνυποταγῆς, θὰ ὑπετάσσετο εἰς τὸν θάνατον καὶ θὰ περιήρχετο εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ κτήνους, δοῦλος τῶν παθῶν του καὶ προωρισμένος μετὰ θάνατον νὰ ὑφίσταται αἰώνια βασασιστήρια· ὅσον, λέγω, ἀφορᾷ τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, ὁ Θεὸς ἔκρινε καλὸν νὰ πλάσῃ ἓνα καὶ μόνον, ὅχι διὰ νὰ τὸν ἀφήσῃ ἄνευ συντροφίας, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸν κάμῃ ν' ἀγαπήσῃ περισσότερον τὴν ἐνότητά καὶ τὴν ὁμόνοιαν διὰ νὰ μὴν εἶναι οἱ ἄνθρωποι συνδεδεμένοι μεταξὺ των λόγῳ τῆς ὁμογενείας τῆς φύσεώς των ἀποκλειστικῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν δεσμῶν τῆς συγγενείας τόσον, ὥστε δὲν ἠθέλησε νὰ πλάσῃ οὔτε τὴν γυναῖκα, ὅπως ἔπλασε τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ τὴν ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ σώματος τοῦ ἀνδρός, ὅπως ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος γεννηθῇ ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς καθ' ὃν προεῖδεν ὁ Θεὸς τὸ ἁμάρτημα τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, προεῖδε καὶ τὸν μεγάλον ἀριθμὸν τῶν εὐσεβῶν, τοὺς ὁποίους ἔδει νὰ σώσῃ ἡ χάρις Του.

Ἐν τούτοις ὁ Θεὸς δὲν ἠγνόει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπέπρωτο ν' ἁμαρτήσῃ καὶ ὅτι, θνητὸς γενόμενος, θὰ ἐγέννα ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι θὰ προέβαινον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τόσων χυδαίων πράξεων ὅπως τὰ ζῶα, τὰ στερούμενα λογικῆς, τὰ ὅποια θὰ ἔζων ἀσφαλέστερα καὶ ἠρεμώτερα μεταξὺ των παρὰ οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τόσον περισσότερον συνδεδεμένοι μεταξὺ των, ἔφ' ὅσον ὅλοι κατάγονται ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου ἀνθρώπου· διότι οἱ λέοντες καὶ οἱ δράκοντες οὐδέποτε διεξήγαγον πολέμους ὁμοίους πρὸς ἐκείνους τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ' ὁ Θεὸς προεῖδε συγχρόνως, ὅτι τὰ πλήθη τῶν πιστῶν θὰ ἐκαλοῦντο διὰ τῆς χάριτός Του νὰ γίνουν θετὰ τέκνα Του, ἀφοῦ δὲ θὰ παρεῖχεν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν των διὰ τῆς ἐπελεύσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, θὰ τοὺς συνέδεε μετὰ τῶν ἀγγέλων, διὰ ν' ἀπολαμβάνουν

μετ' αὐτῶν αἰωνίαν ἀνάπαυσιν, ἀφοῦ θὰ τοὺς ἀπήλλασεν ἀπὸ τὸν θάνατον τελευταῖον ἐχθρόν των. Ὁ Θεὸς ἐγνώριζε ποῖον θὰ ἦτο τὸ ὄφελος τῶν πιστῶν, ἐὰν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἔπλασεν ἐξ ἑνὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, διὰ νὰ δείξῃ πόσον ἡ ἐνότης εἶναι εἰς Αὐτὸν εὐάρεστος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ τῆς ψυχῆς τῆς κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ πλάσθεισης.

Ὁ Θεὸς ἔπλασε κατ' εἰκόνα Του τὸν ἄνθρωπον, δεδομένου ὅτι ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν μίαν ψυχὴν, προικισμένην μὲ νόησιν καὶ κρίσιν, ἥτις τὸν ἐξυποῖ ὑπεράνω πάντων τῶν ζώων. Ἀφοῦ δὲ τοῦ τὴν ἐδώρησεν, εἴτε ἀφοῦ τὸν εἶχε δημιουργήσει προηγουμένως, εἴτε ἀφοῦ τὸν ἔπλασε, χοῦν τῆς γῆς λαβὼν καὶ ἐμφυσήσας πνοὴν ζωῆς εἰς τὸ πρόσωπόν του ⁽¹⁾ τοῦ ἔδωκε μίαν γυναῖκα διὰ τὴν διαιώνισιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀποσπάσας αὐτὴν ἐκ τοῦ ὁστοῦ μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ διὰ τῆς θεϊκῆς παντοδυναμίας Του ⁽²⁾. Διότι, φυσικά, δὲν πρέπει ν' ἀντιληφθῶμεν τοῦτο κατὰ λέξιν χονδροειδῶς, ὥς ἐὰν ὁ Θεὸς μετεχειρίσθῃ τὰς χεῖράς Του, ὅπως βλέπομεν καθημερινῶς τοὺς τεχνίτας νὰ τὰς μεταχειρίζονται διὰ νὰ κατασκευάζουν τὰ ἰδικά των ἔργα. Χεὶρ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ παντοδυναμία Του, ἥτις ἀοράτως ἐκτελεῖ ὁρατὰ ἔργα. Πλὴν ὅμως, τοῦτο φαίνεται σὰν παραμύθι εἰς τὸ πνεῦμα ἐκείνων, πού μετροῦν ἐκάστοτε μὲ ὅ,τι βλέπουν τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἥτις δύναται νὰ δημιουργῇ ἀκόμη καὶ σπέρματα ἄνευ σπερμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα πού γνωρίζουν, ὅπως ἡ σύλληψις καὶ ἡ γέννησις τῶν ἀνθρώπων, θὰ ἐφαίνοντο εἰς αὐτοὺς ἀκόμη περισσότερον ἀκατανόητα, ἂν δὲν εἶχον τὴν σχετικὴν, περὶ αὐτῶν πείραν, μολονότι οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἀποδίδουν τὰ φαινόμενα ταῦτα μᾶλλον εἰς φυσικὰς αἰτίας παρὰ εἰς τὴν θείαν δύναμιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Οἱ ἄγγελοι δὲν δὰ ἠδύναντο νὰ δημιουργήσουν τίποτε.

Ἀλλά, δὲν ἔχομεν νὰ ξεδιαλύνωμεν τίποτε μὲ ἐκείνους, πού δὲν πιστεύουν, ὅτι τὰ πάντα ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἢ ὅτι περὶ αὐτῶν φροντίζει. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Πλατωνικούς, οἵτινες παραδέχονται μετὰ τοῦ διδασκάλου αὐτῶν ὅτι ἡ δημιουργία τῶν θνητῶν ἐμβίων ὄντων δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, δημιουργοῦ τοῦ Σύμ-

(1) Γεν. Β, 7.

(2) Γεν. Β, 21.

παντος, ἀλλὰ ἄλλων κατωτέρων θεῶν, οἵτινες εἶναι ἐπίσης ἔργον Του, ἐκ τοῦ ὅτι ἐδείξαμεν, ὅτι εἶναι δεισιδαιμονία τὸ νὰ προσφέρωμεν θυσίαν εἰς αὐτούς, ἔπεται ὅτι εἶναι πλάνη νὰ πιστεύωμεν, ὅτι μᾶς ἔχουν πλάσει. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ πιστεύωμεν, ἢ νὰ λέγωμεν ὅτι ἄλλος τις οἰοσδήποτε, πλὴν τοῦ Θεοῦ, ἔπλασεν ἔστω καὶ τὸ μηδαμινώτερον πρᾶγμα, ἀκόμη καὶ προτοῦ τὸ κατανοήσωμεν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τοὺς ἀγγέλους, τοὺς ὁποίους συνήθως ὀνομάζουν θεοὺς οἱ Πλατωνικοί, καίτοι χρησιμοποιοῦν τὴν παρέμβασιν αὐτῶν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Σύμπαντος, συμφώνως πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὴν ἄδειαν, πὺν ἔχουν σχετικῶς, δὲν εἶναι ὅμως περισσότερον δημιουργοὶ τῶν ἐμβίων πλασμάτων παρ' ὅσον οἱ γεωργοὶ τῶν δένδρων καὶ τῶν σιτηρῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ποιητὴς τῶν πάντων δὲν εἶναι παρὰ μόνον ὁ Θεός.

Οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ γλύπται δύνανται ν' ἀπεικονίζουσιν τὰς ἐξωτερικὰς μορφὰς τοῦ σώματος τῶν ζώων, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ μορφή, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλουν τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν, δὲν ἔχει ἄλλον δημιουργὸν παρὰ τὸν μόνον Θεόν, πὺν ἔπλασε τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀγγέλους δίχως ἀγγέλους καὶ δίχως κόσμον. Ἡ αὐτὴ δύναμις, δύναμις θεία καὶ τρόπον τινὰ τελεσιουργικὴ, ἥτις εἶναι ἡ αἰτία τῆς στρογγυλότητος τῆς γῆς καὶ τῆς σελήνης, εἶναι καὶ ἡ αἰτία τοῦ στρογγύλου σχήματος τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ μήλου καὶ ὅλων ἐν γενεῇ τῶν φυσικῶν μορφῶν.

Δὲν ἔχουν καμμίαν ἄλλην ἀρχήν, παρὰ τὴν ἀπόκρυφον δύναμιν ἐκείνου, ὅστις εἶπεν: «μὴ οὐχὶ τὸν οὐρανὸν ἐγὼ πληρῶ;» ⁽¹⁾ καὶ ἡ σοφία τοῦ ὁποίου «διατείνει ἀπὸ πέρας εἰς πέρας εὐρώστως καὶ διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶς» ⁽²⁾. Ἀγνοῶ λοιπὸν ποίαν ὑπηρεσίαν οἱ κατὰ πρῶτον πλασθέντες ἄγγελοι προσέφεραν εἰς τὸν Πλάστην εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν λοιπῶν πραγμάτων, ἐπειδὴ δὲ δὲν τολμῶ ν' ἀποδώσω εἰς αὐτοὺς μίαν δύναμιν, τῆς ὁποίας στεροῦνται, δὲν δύναμαι ν' ἀρνηθῶ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν κατέχουν πράγματι. Ὅπως δὲποτε, καὶ ἂν ἀκόμη προσέφερον ποιάν τινα συμβολὴν εἰς τὴν δημιουργίαν, δὲν ἀποδίδουν ταύτην ὀλόκληρον παρὰ μόνον εἰς τὸν Θεόν, τὸν ὁποῖον ἀναγνωρίζουσιν καὶ ὡς δοτῆρα τῆς χάριτος, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ὀφείλουν τὸ εἶναί των. Ὅχι μόνον δὲν λέγομεν, ὅτι οἱ ἀγρόται εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῶν καρπῶν, ὁποιοιδήποτε καὶ ἂν εἶναι οὗτοι, διότι ἀναγινώσκομεν ὅτι «οὔτε ὁ φυτεύων ἐστὶ τι οὔτε ὁ πο-

(1) Ἱερ. ΚΓ', 24.

(2) Σοφ. Σειρ. Η' 1.

τίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεὸς» ⁽¹⁾ ἀλλὰ δὲν λέγομεν τοῦτο οὔτε ὅσον ἀφορᾷ καὶ τὴν γῆν, καίτοι αὕτη φαίνεται γόνιμος μήτηρ ὅλων τῶν πραγμάτων, διότι ἀναγινώσκομεν ἐπίσης: «ὁ δὲ Θεὸς αὐτὸς δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε καὶ ἐκάστῳ τῶν σπερμάτων ἴδιον σῶμα» ⁽²⁾. Πρὸς τούτοις δὲν πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ δημιουργία ἐνὸς τέκνου ὀφείλεται εἰς τὴν μητέρα του, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς Ἐκεῖνον, ὅστις εἶπεν εἰς ἓνα τῶν θεραπόντων του: «πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ ἐπίσταμαί σε καὶ πρὸ τοῦ σε ἐξελθεῖν ἐκ μήτρας ἡγίακά σε, προφήτην εἰς ἔθνη τέθεικά σε» ⁽³⁾. Καὶ ἂν ἀκόμη μία ἔγκυος γυνὴ δύναται νὰ ἐξασκῇ ποιάν τινα ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ καρποῦ της, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ παραπλανηθέντα πρόβατα τοῦ Ἰακώβ, ὅστις ἔθεσε ράβδους μὲ διάφορα χρώματα ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἐγκύων ἀμνάδων ⁽⁴⁾ ἐν τούτοις ἡ ἐν λόγῳ γυνὴ δὲν δημιουργεῖ αὕτη αὕτη τὸ τέκνον της, ὅπως δὲν δημιουργεῖ τὸν ἑαυτὸν της. Οἰασδὴποτε ἄλλας αἰτίας καὶ ἂν ὑποθέσῃ τις ἐν σχέσει πρὸς τὴν διαδοχὴν τῶν γενεῶν, εἴτε τὴν παρέμβασιν τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, εἴτε τὴν αὔξησιν τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος, καὶ ὁσηνδὴποτε ἐπίδρασιν ἐξασκοῦν οἱ πόθοι καὶ αἱ φαντασίαι τῶν μητέρων ἐπὶ τῶν καρπῶν τῆς κοιλίας των, ἀκόμη λεπτεπιλέπτων καὶ τρυφερῶν, δεὸν πάντοτε ν' ἀναγνωρίζωμεν, ὅτι πλάστης ὅλων τῶν φύσεων εἶναι μόνον ὁ Θεός.

Ἡ ἀπόκρυφος δύναμις Του, παροῦσα παντοῦ καὶ πάντοτε, εἶναι ἡ δίδουσα τὴν ὑπαρξιν εἰς πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, ὅστις δὴποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν τοῦτο γίνεται. Ἐὰν δὲν λέγωμεν, ὅτι ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια ἐκτίσθησαν ἀπὸ κτίστας καὶ ξυλουργούς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν βασιλέων, ἡ διαταγὴ τῶν ὁποίων τὰς ᾠκοδόμησεν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ μία νὰ ἔχῃ ἰδρυτὴν τὸν Ρωμύλον καὶ ἡ ἑτέρα τὸν Ἀλέξανδρον, κατὰ μείζονα λόγον πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Θεός,—καὶ μόνος οὗτος—εἶναι ὁ δημιουργὸς ὅλων τῶν φύσεων, δεδομένου ὅτι οὐδὲν ἐκτελεῖ παρὰ μόνον ἐκ τῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν, ὅτι δὲν ἔχει ὥς ἐργάτας παρὰ μόνον ὅσους αὐτὸς ἔπλασε, καὶ ὅτι ἂν ἀπέσυρεν ἐκ τῶν πλασμάτων Αὐτοῦ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν Του, ταῦτα θὰ ἐπανέπιπτον εἰς τὸ πρῶτον μηδέν, λέγω δὲ εἰς τὸ πρῶτον ἀναφορικῶς πρὸς τὴν αἰωνιότητα καὶ ὄχι ὥς πρὸς τὸν χρόνον. Διότι ὑπῆρξεν ἄρα γε ἕτερός τις δημιουργὸς τῶν αἰώνων, ὅστις νὰ ἔπλασε τὰντικείμενα, δι' ὧν καταμετρεῖται ὁ χρόνος;

(1) Α' Κορίνθ. Γ', 7.

(2) Α' Κορίνθ. ΙΕ', 38.

(3) Ἱερεμ. Α, 5.

(4) Πρβλ. Γεν. Α, 35 καὶ ἐφεξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΤ'.

Ἡ γνώμη τῶν Πλατωνικῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἔπλασε τοὺς ἀγγέλους, οἵτινες πάλιν ἔπλασαν τὰ σώματα.

Ὁ Πλάτων, εἶναι ἀλήθεια, ἀποδίδει τὴν δημιουργίαν τῶν ψυχῶν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρεσβεύει, ὅτι μόνον τὰ σώματα τῶν λοιπῶν ζώων ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῶν κατωτέρων θεῶν, οὗτοι δὲ πάλιν ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ. Τοιουτοτρόπως, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πορφύριος λέγει, ὅτι διὰ ν' ἀποκαθαρθῇ ἡ ψυχὴ, πρέπει ν' ἀποφεύγῃ πᾶσαν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ σώματος, ἰσχυρίζεται δέ, καθὼς ἀκριβῶς ὁ διδάσκαλός του ὁ Πλάτων καὶ οἱ λοιποὶ Πλατωνικοί, ὅτι οἱ ἀνήμερον βίον διάγοντες ἐδῶ κάτω ἐπανερχονται, ὡς θνητὰ σώματα, ὅπως ἀποτίσουν ἐντὸς αὐτῶν τὴν ποινὴν των, προκύπτει ὅτι οἱ θεοὶ οὗτοι, τοὺς ὁποίους θέλουν νὰ δοξάζωμεν ὡς δημιουργοὺς τῆς ὑπάρξεώς μας, δὲν εἶναι παρὰ οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀλύσεών μας καὶ τῆς εἰρκτῆς μας. Ἄς παύσουν λοιπὸν οἱ Πλατωνικοὶ νὰ μᾶς ἀπειλοῦν διὰ τοῦ σώματος ὡς δι' ἐνὸς βασανιστηρίου ἢ ἄς μὴ προτείνουν εἰς τὴν λατρείαν μας θεοὺς, τοὺς ὁποίους μᾶς παροτρύνουν ν' ἀποφεύγωμεν καὶ νὰ παραμερίζωμεν τὸ ἔργον των. Ἀλλὰ καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἑτέρα ἐκ τῶν δύο γνωμῶν τούτων εἶναι ἀπείρως ἐσφαλμένη. Εἶναι πλάνη τὸ ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐπανερχονται εἰς τὰ σώματα, ὅπως τιμωρηθοῦν δι' ὅσα κακὰ διέπραξαν εἰς τὸν κόσμον· ἐπίσης εἶναι πλάνη ὅτι ὑπάρχει ἄλλος τις δημιουργὸς παντὸς ὅ,τι ἔχει ζωὴν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, πλὴν ἐκείνου, ὅστις ἐδημιούργησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

Πράγματι, ἐὰν εἶχον ἓνα σῶμα, μόνον διὰ νὰ ἐπανορθώσωμεν τὰ ἐγκλήματα, ποὺ διεπράξαμεν, διατί αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων λέγει, ὅτι διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν τελειότητα τοῦ κόσμου, ἦτο ἀναγκαῖον ὅπως ὑπάρχουν ἔμβια ὄντα παντοειδῆ, θνητὰ καὶ ἀθάνατα; Ὡστε, ἐὰν τὰ σώματά μας, καὶ τοὶ θνητά, εἶναι εὐεργέτημα τοῦ Θεοῦ, πῶς εἶναι ἡ εἰς αὐτὰ ἐπάνοδος τιμωρία; Ἄλλως τε, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὰ ἀρχέτυπα πάντων τῶν ὄντων, ὅπως τόσον συχνὰ ἐπαναλαμβάνει ὁ Πλάτων, πῶς δὲν ἔχει πλάσει τὰ πάντα ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος συνεκέντρωνεν ὁλόκληρον τὴν πληρότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἰς τὴν ὁποίαν ἔβλεπεν ἐκ τῶν προτέρων ὁ Θεὸς τὸ μέρος ποὺ ἐπρόκειτο νὰ σώσῃ καὶ τὸ μέρος τὸ διὰ τὴν καταδίκην προοριζόμενον.

Ἡ ἀληθινὴ θρησκεία ἀναγνωρίζει καὶ διακηρύσσει τὸν Θε-

ὄν ὡς δημιουργὸν ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου καὶ ὅλων τῶν ἐμβίων πλασμάτων, δηλαδή τόσον τῶν σωμάτων ὅσον καὶ τῶν ψυχῶν. Μεταξὺ τῶν χειρσαίων ζώων ὁ ἄνθρωπος κατέχει τὴν πρώτην θέσιν, ἐφ' ὅσον ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ, διὰ δὲ τὸν λόγον τὸν ὁποῖον ἀνέφερα ἢ δι' ἄλλον τινὰ ἀκόμῃ καλύτερον λόγον, ὁ Θεὸς δὲν ἔπλασε παρὰ μόνον ἓνα καὶ μόνον ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν τὸν ἄφησε μόνον. Οὐδὲν ζῶον ἐπὶ τῆς γῆς τυγχάνει ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ κοινωνικώτερον τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι οὐδὲν ζῶον ὑπάρχει, τὸ ὁποῖον ἢ κακία νὰ καθιστᾷ ἀγριώτερον. Ἡ φύσις, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ ἢ νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακὸν τῆς διαιρέσεως, δὲν ἔχει ἓν ἀσφαλέστερον μέσον παρὰ τὸ νὰ ὑπενθυμίξῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι κατάγονται ὅλοι ἀπὸ ἓνα καὶ μόνον ἄνθρωπον. Ἡ σύζυγός του ἐπίσης δὲν ἀπεσπάρθη ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ παρὰ διὰ ν' ἀνακαλῇ εἰς τὴν μνήμην του πόσον πρέπει νὰ εἶναι στενὸς ὁ δεσμός μεταξὺ τῶν δύο συζύγων. Τὰ ἔργα ταῦτα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἐκτακτά (inpositata) παρὰ διότι εἶναι πρωταρχικά, ἐκεῖνοι δὲ οἵτινες δὲν τὰ πιστεύουν, δὲν πρέπει νὰ πιστεύουν κανένα θαῦμα, διότι, πᾶν ὅ,τι συμβαίνει συμφώνως πρὸς τὴν συνήθη πορείαν τῆς φύσεως, δὲν εἶναι πλεόν θαῦμα. Ἀλλὰ τί δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι γεννᾶται ἀνωφελῶς ἐν τῇ τάξει μιᾶς τόσον ὑπερόχου Προνοίας, καίτοι ἡ αἰτία εἶναι ἀπόκρυφος ; «δεῦτε καὶ ἴδετε, λέγει ὁ ψαλμός, τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἃ ἔθετο τέρατα ἐπὶ τῆς γῆς» (1). Ἀναβάλλω νὰ εἴπω ἀλλαχοῦ, διατὶ ἡ γυνὴ ἀπεσπάρθη ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ ἀνδρός, καὶ τί ἀπεικονίζει τὸ θαῦμα τοῦτο.

Τώρα, ὅποτε πρέπει, νὰ περατώσωμεν τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς σκεφθῶμεν, ὅτι δύο κοινωνίαι, ὅπως δύο μεγάλαι Πολιτεῖαι συνεκροτήθησαν παρὰ τῷ πρώτῳ αὐτῷ ἀνθρώπῳ τοῦλάχιστον συμφώνως πρὸς τὴν πρόβλεψιν τοῦ Θεοῦ. Πράγματι ἐκ τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἀνθρώπου ἔδει νὰ προέλθουν ἄλλοι ἄνθρωποι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν διὰ τινος ἀποκρύφου, ἀλλὰ δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ θὰ εἶναι σύντροφοι εἰς τὴν ποινὴν τῶν κακῶν ἀγγέλων, οἱ δὲ ἄλλοι εἰς τὴν δόξαν τῶν ἀγαθῶν ἀφοῦ δὲ εἶναι γεγραμμένον, ὅτι «πᾶσαι αἱ ὁδοὶ Κυρίου ἔλεος καὶ ἀλήθεια τοῖς ἐκζητοῦσι τὴν διαθήκην αὐτοῦ καὶ τὰ μαρτύρια αὐτοῦ» (2) ἢ χάρις Αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄδικος καὶ ἡ τιμωρία Του σκληρά.

(1) Ψαλμ. ΜΕ', 8.

(2) Χαλμ. ΚΔ', 10.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

	σελ.
Α'. Ἐναντίον ἐκείνων οἵτινες πρεσβεύουν, ὅτι πρέπει νὰ λατρεύωμεν τοὺς θεοὺς ὅχι διὰ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, ἀλλὰ διὰ τὴν αἰωνίαν ζωὴν	2
Β'. Περὶ τῶν πλανῶν καὶ τῶν ἀμφιβολιῶν τοῦ Οὐάρρωνος	6
Γ'. Καταμερισμὸς τῶν συγγραμμάτων τῶν συνταχθέντων ὑπὸ τοῦ Οὐάρρωνος περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων	8
Δ'. Ἐκ τῆς συζητήσεως τοῦ Οὐάρρωνος προκύπτει, ὅτι εἰς τοὺς λάτρεις τῶν θεῶν εὐρίσκονται τὰ ἀνθρώπινα πρὸ τῶν θείων	9
Ε'. Ὁ Οὐάρρων μᾶς ἀφίνει νὰ ὑπονοήσωμεν, ὅτι ἡ πολιτικὴ θεολογία εἶναι στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν μυθοπλαστικὴν	12
ΣΤ'. Ταυτότης τῆς πολιτικῆς θεολογίας μὲ τὴν μυθοπλαστικὴν. Ἡ κοινὴ τῶν ἀνηθικότης	15
Ζ'. Σχέσις καὶ συγγένεια μεταξὺ τῆς μυθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς θεολογίας	19
Η'. Εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν εἰς τὴν πολιτικὴν θεολογίαν σύμβολον τῆς φυσικῆς θεολογίας	24
Θ'. Ὁ γελοῖος καὶ σκανδαλώδης χαρακτήρ τῆς πολιτικῆς θεολογίας	27
Ι'. Ὁ Σενέκας καὶ ἡ περὶ δεισιδαιμονίας πραγματεία	32
ΙΑ'. Ὁ Σενέκας καὶ οἱ Ἑβραῖοι	36
ΙΒ'. Οἱ θεοὶ τῆς πολιτικῆς θεολογίας εἶναι ἀνίκανοι νὰ παράσχουν τὴν αἰωνίαν ζωὴν	37

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Α'. Πῶς εἶναι δυνατόν ν' ἀνακαλυφθῇ ἡ Θεότης μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν, ἐφ' ὅσον δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν πολιτικὴν θεολογίαν	39
Β'. Ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν δὲν ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς σπουδαιότητος τῆς λειτουργίας των	41
Γ'. Ἀδύνατον νὰ διακρίνη κανεὶς τοὺς λόγους τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς, καθ' ὅσον οἱ μικρότεροι θεοὶ ὑπερτεροῦν τοὺς κυριωτέρους θεοὺς εἰς τὴν εὐγένειαν τῶν ὑπηρεσιῶν	42

	σελ.
Δ'. Τους ἐκλεκτοὺς θεοὺς συχνὰ κακομεταχειρίζονται οἱ λά- τρες των	47
Ε'. Αἱ φυσιοκρατικαὶ ἐρμηνεῖαι τοῦ Οὐάρρωνος περὶ τῶν Ἑ- θνικῶν	48
ΣΤ'. Συζήτησις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος	50
Ζ'. Ὁ Ἴανὸς καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τὸν Τέρμινον	51
Η'. Ὁ Ἴανὸς καὶ ἡ σημασία τοῦ ἀγάλματός του	53
Θ'. Ὁ Ζεὺς καὶ αἱ μετὰ τοῦ Ἴανοῦ σχέσεις του	54
Ι'. Περὶ τοῦ ἄν ὃ Ἴανὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν Δία	58
ΙΑ'. Ὁ Ζεὺς καὶ αἱ πολλαπλαῖ λειτουργίαι του	58
ΙΒ'. Διὰ ποῖον λόγον ὁ Ζεὺς καλεῖται Pecunia	60
ΙΓ'. Ὁ Ζεὺς δὲν πρέπει ν' ἀναγάγῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὅλους τοὺς θεοὺς, ιδίως δὲ τὸν Κρόνον καὶ τὸν Δαίμονα (Genius)	61
ΙΔ'. Ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἄρης	62
ΙΕ'. Ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἄρης. Μωρία ἐκείνων, ποὺ συνταυτίζουν τοὺς θεοὺς μετὰ τοὺς ἀστέρας, ποὺ φέρουν τὰ ὀνόματά των	64
ΙΣΤ'. Ἄλλοι ἐκλεκτοὶ θεοὶ	66
ΙΖ'. Καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Οὐάρρων διστάζει νὰ ἐκφέρῃ ὀριστι- κὴν καὶ ἀσφαλῆ κρίσιν περὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν	68
ΙΗ'. Αὐτοὶ οἱ θεοὶ δὲν εἶναι παρὰ θεοποιηθέντες ἄνθρωποι	70
ΙΘ'. Ὁ Κρόνος	71
Κ'. Ἡ Δήμητρα	73
ΚΑ'. Ὁ Ἑλεύθερος	74
ΚΒ'. Ὁ Ποσειδῶν	76
ΚΓ'. Διατί ἐδημιούργησαν μίαν θεὰν ἐκ τῆς Γῆς; Ἡ σχέσις της μετὰ τὸν Δία—Πατέρα (Dis Pater), τὴν Περσεφόνην, τὸν Τελλοῦμον κ.λ.π.	77
ΚΔ'. Ἡ Χθὼν (Tellus). Προσπάθεια τοῦ Οὐάρρωνος ν' ἀναγά- γῃ εἰς αὐτὴν καὶ ἄλλας θεότητας, ιδίως δὲ τὴν Μεγάλην Μητέρα. Ἡ φρίκη τῆς τοιαύτης λατρείας	81
ΚΕ'. Ἡ ἐρμηνεία, ποὺ δίδουν οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς ἐκτομῆς τοῦ Ἄττεως	84
ΚΣΤ'. Ἡ βδελυγμία τῶν μυστηρίων τῆς Μεγάλης Μητρός. Οἱ εὐνοῦχοι	85
ΚΖ'. Οἱ ἐκλεκτοὶ θεοὶ εἶναι προφανῶς ἀποθεωθέντες ἄνθρωποι. Ἡ λατρεία των εἶναι σκανδαλώδης ἐν τῇ ἀσκήσει της καὶ ιερόσυλος ὥς πρὸς τὸ ἀντικείμενόν της. Ὁ ρόλος τῶν δαιμόνων	88
ΚΗ'. Πλήρης ἀποτυχία τῶν προσπαθειῶν τοῦ Οὐάρρωνος, ὅπως σώσῃ τὴν λατρείαν τῶν ἐκλεκτῶν θεῶν	90
ΚΘ'. Αἱ ιδιότητες, τὰς ὁποίας ὁ Οὐάρρων προσπαθεῖ ν' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς θεοὺς, ἀνήκουν εἰς τὴν πραγματικότητα μόνον εἰς τὸν ἓνα καὶ ἀληθινὸν Θεόν	94

Λ'.	Συνέχεια ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος	σελ. 95
ΛΑ'.	Ὁ ἀληθινὸς Θεὸς εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ σωτὴρ μας καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς εὐδαιμονίας μας	97
ΛΒ'.	Τὸ μυστήριον τῆς λυτρώσεώς μας δὲν ἦτο σκοτεινὸν κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, ἀλλ' ὑπεδηλοῦτο ὑπὸ διαφόροις ἐκδοχάς	97
ΛΓ'.	Μόνον διὰ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι δυνατόν ν' ἀποφεύγωμεν τὴν πανουργίαν καὶ τὴν γοητείαν τῶν πονηρῶν πνευμάτων, ποὺ ἐξαπατοῦν τοὺς ἀμαθεῖς	98
ΙΔ'.	Ἡ ἱστορία τῆς ἀνακαλύψεως τῶν βιβλίων τοῦ Νουμᾶ διαπιστώνει τὰ συμπεράσματα, ποὺ ἐπετεύχθησαν προηγουμένως	99
ΛΕ'.	Ἡ ὑδρομαντεία, ὑπὸ τῆς ὁποίας ἀπεπλανήθη ὁ Νουμᾶς δι' ὀπτασιῶν τῶν δαιμόνων.	101

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

Α'.	Τὰ θέματα τῆς φυσιοκρατικῆς θεολογίας. Σχετικὴ συζήτησις μετὰ τῶν περιφημοτέρων φιλοσόφων	105
Β'.	Αἱ δύο σχολαὶ τῶν φιλοσόφων: ἡ Ἰταλικὴ καὶ ἡ Ἰωνικὴ. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι	106
Γ'.	Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους	110
Δ'.	Ὁ Πλάτων. Οὗτος θέτει τὸν Θεὸν εἰς τὴν κορυφὴν τῶν τριῶν μερῶν τῆς φιλοσοφίας του	113
Ε'.	Ὑπεροχὴ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος ἀπέναντι ὅλων τῶν θεολογιῶν καὶ ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων	115
ΣΤ'.	Ὁ Θεὸς τοῦ Πλάτωνος μορφή πρωταρχικὴ, ἀμετάβλητος καὶ ἀπλῆ	118
Ζ'.	Ὁ Θεὸς τοῦ Πλάτωνος, φῶς καὶ πνεῦμα	121
Η'.	Ὁ Θεὸς τοῦ Πλάτωνος ὑπέρτατον ἀγαθόν	122
Θ'.	Περίληψις τῶν τριῶν προηγηθέντων κεφαλαίων	124
Ι'.	Χριστιανισμὸς καὶ Φιλοσοφία	125
ΙΑ'.	Ὁ Πλάτων ἐγνώρισε τὰς Ἱερὰς Γραφάς;	127
ΙΒ'.	Ἐξ ὅλων τῶν φιλοσόφων μόνον μετὰ τῶν Πλατωνικῶν μία περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς συζήτησις δύναται ν' ἀποβῇ καρποφόρος	130
ΙΓ'.	Ἐὰν πάντες οἱ θεοὶ εἶναι ἀγαθοί, ποῖοι θεοὶ ἀρέσκονται εἰς τοὺς σκηνικοὺς ἀγῶνας ;	132
ΙΔ'.	Περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τῶν δαιμόνων	133
ΙΕ'.	Οὔτε τὸ λεπτεπίλεπτον καὶ τὸ ἐδραῖον τοῦ σώματός των, οὔτε τὸ ἐνδιαίτημά των εἰς ὑψηλοτέραν περιοχὴν καθιστᾷ τοὺς δαίμονας ἀνωτέρους μας	136
ΙΣΤ'.	Ἐξέτασις τῶν χαρακτήρων, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀπουλήϊος ἀποδίδει εἰς τοὺς δαίμονας. Οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν δικαιολογεῖ τὴν πρὸς αὐτοὺς ὁποιανδήποτε λατρείαν	138
ΙΖ'.	Τὰ πάθη ποὺ διαταράσσουν τὴν ψυχὴν τῶν δαιμόνων, καθιστοῦν αὐτοὺς ἀναξίους τῆς λατρείας μας	140

	σελ.
ΙΗ'. Ἡ ἠθικὴ ἀναξιότης τῶν δαιμόνων τοὺς καθιστᾷ ἀνικάνους νὰ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων	141
ΙΘ'. Τὸ κοινὸν αἰσθητήριον ἀποκρούει ὁμοθυμαδὸν τὴν μαγείαν, ἔργον τῶν δαιμόνων. Πῶς λοιπὸν θὰ ᾔσαν εὐπρόσδεκτοι αἱ ὑπηρεσίαι των εἰς τοὺς θεούς;	142
Κ'. Ὁ Θεὸς θὰ ἐπεκοινώνει μετὰ μεγαλυτέρας εὐχαριστήσεως μὲ τοὺς θρησκευτικούς ἀνθρώπους παρὰ μὲ τοὺς ἀπατηλοὺς δαίμονας	145
ΚΑ'. Προσβάλλομεν τοὺς θεούς, ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι διὰ νὰ ἐπικοινωνήσουν μεθ' ἡμῶν ἔχουν ἀνάγκην τῆς παρεμβάσεως τῶν δαιμόνων.	146
ΚΒ'. Οἱ δαίμονες δὲν ἔμπορουν νὰ εἶναι ἀγγελιαφόροι. Οὐδεμία λατρεία ὀφείλεται εἰς αὐτοὺς	149
ΚΓ'. Ὁ Ἑρμῆς θεωρεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ δημιουργοῦν θεούς, προαναγγέλλει δὲ τὴν μέλλουσαν κατάργησιν τῶν λατρειῶν τῆς Αἰγύπτου	150
ΚΔ'. Ὁ Ἑρμῆς, αὐτὸς ὁ ἴδιος, καταδικάζει τοὺς δημιουργοὺς τῶν θεῶν. Ἡ ματαιότης τῶν τιμῶν, τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὰ εἰδωλα	155
ΚΕ'. Οὐδεμία ἀπόστασις δύναται νὰ μᾶς χωρίσῃ ἀπὸ τοὺς ἀγαθοὺς θεούς, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους. Δύναται νὰ μᾶς χωρίσῃ ἀπ' αὐτοὺς μόνον ἡ κακὴ θέλησις	161
ΚΣΤ'. Ἀνοησία τοῦ Ἑρμοῦ νὰ θρηγῇ τὴν κατάργησιν τῶν λατρειῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐξέλιξις τῆς λατρείας τῶν Μαρτύρων	162
ΚΖ'. Ἡ λατρεία τῶν μαρτύρων ἀνωτέρα τῆς λατρείας πρὸς τοὺς θεούς	166

BIBLION ENATON

Α'. Τὰ ἐκ τοῦ ὀγδόου βιβλίου συμπεράσματα	170
Β'. Ὑπάρχουν ἀγαθοὶ δαίμονες ;	171
Γ'. Τίποτε δὲν μᾶς κάμνει νὰ ὑποθέσωμεν εἰς τὰς ἀναλύσεις τοῦ Ἀπουληίου, ὅτι ὑπάρχουν ἀγαθοὶ δαίμονες. Ὅλοι ὑπόκεινται εἰς τὰ πάθη μέχρι καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ πνεύματος των	172
Δ'. Παρὰ τὰς ἐπιφανειακὰς ἀσυμφωνίας Στωϊκοὶ καὶ Πλατωνικοὶ συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι τὰ πάθη οὐδεμίαν ἐπίδρασιν δέον νὰ ἐξασκοῦν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ σοφοῦ	173
Ε'. Αἱ περὶ τῶν παθῶν ἀντιλήψεις τῆς Γραφῆς	177
ΣΤ'. Τὰ πάθη ἐξουσιάζουν καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ πνεῦμα τῶν δαιμόνων	179
Ζ'. Οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ Ἀπουληίου ἐφαρμόζονται εἰς ὅλους τοὺς δαίμονας	180
Η'. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ πλατωνικοῦ φιλοσόφου Ἀπουληίου περὶ τῶν οὐρανίων θεῶν, τῶν ἐναερίων δαιμόνων καὶ τῶν γήινων ἀνθρώπων	182

	σελ.
Θ'. Παράδοξος κατάστασις τῶν δαιμόνων. Ἡ ψυχὴ των διακατεχομένη ὑπὸ τῶν παθῶν. Ἡ συγγένειά των πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τὸ αἰώνιον σῶμά των συγγενεῦει πρὸς τοὺς θεοὺς	184
Ι'. Ἡ αἰωνιότης τοῦ σώματος τῶν δαιμόνων αὐξάνει τὴν δυστυχίαν των	185
ΙΑ'. Μεταμόρφωσις τῆς ψυχῆς τῶν νεκρῶν εἰς δαίμονας	186
ΙΒ'. Οἱ δαίμονες πῶς δύνανται νὰ κατέχουν μίαν ἐνδιάμεσον θέσιν μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων	187
ΙΓ'. Οἱ δαίμονες δὲν δύνανται νὰ κατέχουν μίαν ἐνδιάμεσον θέσιν παρὰ μόνον ἐὰν εἶναι δυστυχεῖς, ἄρα ἔνοχοι. Οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι δὲν ἔμποροῦν νὰ εἶναι μεσάζοντες	188
ΙΔ'. Ἐὰν ἓνας ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ εἶναι πραγματικῶς εὐτυχὴς εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, θὰ ἦτο καταλληλότερος ὥς μεσολαβητὴς παρὰ οἱ ἀγαθοὶ ἢ οἱ κακοὶ δαίμονες	192
ΙΕ'. Θνητὸς καὶ μακάριος ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ ἀγαθὸς μεσάζων. Ἀντιτάσσεται πρὸς τοὺς δαίμονας κακοβούλους μεσολαβητὰς	192
ΙΣΤ'. Ἀνασκευὴ τῆς φράσεως ἐκείνης τοῦ Πλάτωνος: ὁ Θεὸς δὲν ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων	195
ΙΖ'. Ἡ ἐπαφὴ τῆς σαρκὸς δὲν θὰ ἦτο διὰ τὸν Θεὸν μόλυνσις	199
ΙΗ'. Οἱ δαίμονες δὲν ἐπωφελοῦνται τῆς ἐνδιαμέσου θέσεώς των, παρὰ μόνον διὰ ν' ἀπομακρύνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸν Θεὸν	200
ΙΘ'. Οὐδεὶς λόγος συντρέχει νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς ἀγαθοὺς ἄγγελους ἀγαθοὺς δαίμονας	202
Κ'. Ἡ σημασία τῆς λέξεως δαίμων	203
ΚΑ'. Πῶς ἀπεκαλύφθη ὁ Ἰησοῦς εἰς τοὺς δαίμονας	204
ΚΒ'. Ἡ εὐσέβεια τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων. Πῶς γνωρίζουν τὸ μέλλον	205
ΚΓ'. Οὔτε οἱ Πλατωνικοὶ οὔτε αἱ Γραφαὶ διστάζουν νὰ καλοῦν τοὺς ἀγγέλους θεοὺς	206

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

Α'. Γενικὸν θέμα τοῦ δεκάτου βιβλίου. Πῶς νὰ ὀρίσωμεν τὸν ἰδιάζοντα σεβασμόν, τὸν εἰς τὸν Θεὸν ὀφειλόμενον	210
Β'. Οἱ Πλατωνικοὶ παραδέχονται, ὅτι οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἀγαθοὶ θεοὶ ὀφείλουν εἰς τὸν Θεὸν ὀλόκληρον τὴν εὐδαιμονίαν των	214
Γ'. Οἱ ἄγγελοι δὲν ἔμποροῦν παρὰ νὰ θέλουν νὰ μᾶς βλέπουν εὐτυχεῖς, ὅπως εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι λόγῳ τῆς ἀποκλειστικῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνίας των	216
Δ'. Αἱ θυσίαι ὀφείλονται μόνον εἰς τὸν Θεὸν	218
Ε'. Ποῖον ὄφελος δύνатаи ν' ἀποκομίσῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τὰς θυσίας;	219
ΣΤ'. Περὶ τῆς ἀληθινῆς καὶ τελείας θυσίας	221
Ζ'. Οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι θέλουν νὰ μᾶς βλέπουν προσφέροντας τὰς θυσίας μας εἰς τὸν Θεόν. Ἀπόδειξις τὰ θαύματα, μὲ τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν διακήρυξιν τοῦ Νόμου	224

	σελ.
Η'. Δέν ἔπαυσαν νά τελοῦνται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ μεγάλα θαύματα	224
Θ'. Ὑπεροχή τῶν βιβλικῶν θαυμάτων ἐπὶ τῶν θαυμάτων τῆς θεουργίας. Ἀντιφατικοὶ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Πορφυρίου σχετικῶς πρὸς τὴν ὠφελιμότητα τῆς θεουργίας	227
Ι'. Τὰ ιερόσυλα δόγματα τῶν θεουργῶν	231
ΙΑ'. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Πορφύριος εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Αἰγύπτιον Ἀνήβοντα ἀποκαλύπτει τοὺς παραλογισμοὺς τῶν θεουργικῶν δογμάτων	233
ΙΒ'. Τὰ θαύματα τῆς θεουργίας εἶναι ἔργον τῶν δαιμόνων, ὁ ἀόρατος ὁμως Θεὸς δὲν ἀπαξιοῖ νὰ ἐκτελῇ ὁρατὰ θαύματα	237
ΙΓ'. Ὁ ἀόρατος Θεὸς δὲν ἀπαξιοῖ ν' ἀποκαλύπτεται ὁρατός	238
ΙΔ'. Ὁ πνευματικὸς Θεὸς δὲν ἀπαξιοῖ νὰ ὑπόσχεται καὶ νὰ χορηγῇ ὕλικά ἀγαθὰ	239
ΙΕ'. Ὅρατὰ θαύματα καὶ ὑποσχέσεις γήϊναι εἰς τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως	241
ΙΣΤ'. Μεγάλα θαύματα καὶ μία θρησκευτικωτέρα ἀναγγελία μᾶς συνιστοῦν, πρὸς διατράνωσιν τῆς πίστεώς μας, τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀγγέλων, ποὺ ἐπηγρύπνουν ἐπὶ τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ	242
ΙΖ'. Τὰ θαύματα τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης (Arca Testimonii)	246
ΙΗ'. Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τοῦ κύρους τῶν θαυμάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς Γραφάς	248
ΙΘ'. Αἱ ὁραταὶ θυσίαι δὲν πρέπει νὰ προσφέρωνται παρὰ μόνον εἰς τὸν ἀόρατον Θεὸν	249
Κ'. Ὁ Χριστὸς μᾶς ἐδίδαξε νὰ προσφέρωμεν θυσίας εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης Του	251
ΚΑ'. Μὲ ποῖον τρόπον οἱ δαίμονες ὑφαρπάζουν θυσίας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους	252
ΚΒ'. Πόθεν ἡ κατὰ τῶν δαιμόνων δύναμις τῶν Ἀγίων καὶ πόθεν ὁ ἀληθινὸς ἐξαγνισμὸς τῆς ψυχῆς	254
ΚΓ'. Ὁ Πορφύριος παραδέχεται, ὅτι ἡ ψυχὴ δύναται ν' ἀποκαθαρθῇ ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν, δηλαδὴ ὑπὸ θείων προσώπων	255
ΚΔ'. Ὁ Πορφύριος ἀρνεῖται ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν Χριστὸν ὡς Ἀρχὴν, διότι ἡ ἐνσάρκωσις τὸν σκανδαλίζει	257
ΚΕ'. Ἡ πίστις εἰς τὴν ἐνσάρκωσιν εἶναι καὶ ὑπῆρξε πάντοτε ἡ πηγὴ πάσης χάριτος	259
ΚΤΣ'. Ὁ Πορφύριος διστάζει νὰ ὁμολογήσῃ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ νὰ καταδικάσῃ τὴν λατρείαν τῶν δαιμόνων	263
ΚΖ'. Ὁ Πορφύριος ἀποδίδει καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς θεοὺς τὰ ἀνθρώπινα πάθη. Γίνεται διαπρύσιος κήρυξ τῶν δαιμόνων	265
ΚΗ'. Ἀνακολουθίαι τοῦ Πορφυρίου εἰς τὸ περὶ ἀποκαθάρσεως δόγμα του	268
ΚΘ'. Ὁ Πορφύριος ὁμολογεῖ τὰς ἀρχὰς τῆς χάριτος, ἀλλ' ἀποκρούει τὸ δόγμα τῆς ἐνσαρκώσεως	270
Λ'. Διατί ὁ Πορφύριος δὲν ἠθέλησε νὰ διορθώσῃ τὰ δόγματά του, ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν συμφωνοῦν μὲ τὸ γεγονὸς τῆς ἐνσαρκώσεως;	274

ΛΑ'.	Ἀνακολουθίαι τῶν Πλατωνικῶν, ἀρνούμενων νὰ παραδε- χθοῦν τῆς ψυχῆς τὴν δημιουργίαν	σελ. 277
ΛΒ'.	Ποῦ ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν παγκόσμιον λύτρωσιν;	279

BIBLION ENDEKATON

Α'.	Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τῶν δύο πολιτειῶν, ἥτοι τῆς οὐρανίας καὶ τῆς γήϊνης πολιτείας	287
Β'.	Οὐδεὶς δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν, ἐὰν μὴ διὰ τῆς μεσο- λαβήσεως μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀνθρώ- που Ἰησοῦ Χριστοῦ	288
Γ'.	Περὶ τοῦ κύρους τῆς Κανονικῆς Γραφῆς (Scripturae Cano- nicae) τοῦ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ παρεχομένου	289
Δ'.	Ἡ κατάστασις τοῦ κόσμου δὲν εἶναι οὔτε αἰωνία, οὔτε κα- θορίζεται ὑπὸ τινος σκέψεως τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν Οὗτος εἶχε μὲν προγενεστέρως, ἀπέκρουσε δὲ μεταγενεστέρως	290
Ε'.	Δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐννοήσωμεν τὰ ἄπειρα διαστή- ματα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ κόσμος ἔχει δημιουργηθῇ.	292
✓ ΣΤ'.	Πῶς ὑπῆρξεν ὁμοῦ ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ χρόνου	295
Ζ'.	Πῶς ἐπλάσθησαν αἱ πρῶται ἡμέραι προτοῦ δημιουργηθῇ ὁ ἥλιος	296
Η'.	Ποία τις ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν ἐβδόμην ἡμέραν ἀνάπαυσις τοῦ Θεοῦ;	298
Θ'.	Τί ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν περὶ τῆς δημιουργίας τῶν ἀγγέλων	298
Ι'.	Περὶ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, ἐν τῇ ὁποία δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ οὐσία καὶ ἄλλο τι ἢ ποιότης	301
ΙΑ'.	Ἐὰν οἱ πεπτωκότες ἄγγελοι εἶχον ἀρχικῶς τὴν ιδέαν μακα- ριότητος μὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους	304
ΙΒ'.	Σύγκρισις τῆς μακαριότητος τῶν δικαίων πρὸς τὴν κατάστα- σιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος	305
ΙΓ'.	Ἐὰν οἱ ἄγγελοι ἐπλάσθησαν εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὐ- δαιμονίας	306
ΙΔ'.	Τί σημαίνει, τὸ ὅτι ὁ διάβολος οὐχ ἔστηκεν ἐν τῇ ἀληθείᾳ;	308
ΙΕ'.	Ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου: ὁ διάβολος ἡμάρτησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς	308
✓ ΙΣΤ'.	Περὶ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ὀρθοῦ λόγου κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων	309
ΙΖ'.	Τὸ ἐλάττωμα τῆς κακίας ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν φύσιν, εἶναι δὲ ἀπότοκον τῆς κακοβούλου θελήσεως καὶ οὐχὶ τῆς Δημιουργίας	310
✓ ΙΗ'.	Περὶ τῆς ὠραιότητος τοῦ Σύμπαντος αὐξανομένης ὑπὸ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν ἀντιθέσεων	311
ΙΘ'.	Ἡ σημασία τῆς φράσεως: «Καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέ- σου τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσου τοῦ σκότους»	312

Κ'.	Ἑρμηνεία τοῦ χωρίου: «Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλὸν»	σελ. 313
ΚΑ'.	Περὶ τῆς αἰωνίας καὶ ἀναλλοιώτου γνώσεως τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ὅ,τι ἔπλασεν, ἤρρεσεν εἰς Αὐτὸν ὅπως τὸ εἶχε πλάσει	314
ΚΒ'.	Περὶ ἐκείνων, ποὺ εὐρίσκουν διάφορα ἐλαττώματα εἰς τὸ Σύμπαν τὸ τόσον ἀρτίως ὠργανωμένον παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ποὺ πιστεύουν εἰς τὴν ὑπαρξιν μιᾶς κακῆς φύσεως	316
ΚΓ'.	Περὶ τοῦ εἰς τὸ δόγμα τοῦ Ὁριγένους ἀποδιδομένου σφάλματος	317
ΚΔ'.	Ἡ Τριάς παρέσχεν εἰς ὅλα τὰ ἔργα Τῆς ἐνδείξεις τινὰς τῆς σημασίας τῆς	320
ΚΕ'.	Περὶ τῆς τριμεροῦς διαιρέσεως τῆς φιλοσοφίας	321
ΚΣΤ'.	Ἡ εἰκὼν τῆς Τριάδος εἶναι, κατὰ τινὰ τρόπον, ἐγκεχαρ- γμένη εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀκόμη καὶ προτοῦ καταστῆ μα- κάριος	323
ΕΖ'.	Περὶ τῆς ὑπάρξεως, περὶ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἔρωτος πρὸς ἀμφοτέρους	324
ΚΗ'.	Ἐὰν πρέπει ν' ἀγαπῶμεν ἀκόμη καὶ τὸν ἔρωτα μὲ τὸν ὅποιον ἀγαπῶμεν τὸ εἶναί μας καὶ τὴν γνῶσίν μας, διὰ νὰ ὁμοιάζωμεν περισσότερον μὲ τὴν Τριάδα	326
ΚΘ'.	Περὶ τῶν ἀγγέλων, ὡς κατόχων τῆς γνώσεως τῆς Τριάδος ἐν τῇ Θεότητι καὶ τοῦ πλάσματος ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ Πλάστου	329
Λ'.	Περὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀριθμοῦ ἙΞ, ὅστις πρῶτος αὐτὸς ἐξ ὅλων τῶν ἀριθμῶν σχηματίζεται ἐκ τῶν μερῶν του	330
ΛΑ'.	Περὶ τῆς καθαγιάσεως καὶ τῆς ἀναπαύσεως κατὰ τὴν ἐβδό- μην ἡμέραν	332
ΛΒ'.	Περὶ τῶν πιστευόντων, ὅτι οἱ ἄγγελοι προηγήθησαν τῆς δη- μιουργίας τοῦ κόσμου	334
ΛΓ'.	Δυνάμεθα μὲ τὰς λέξεις φῶς καὶ σκότος νὰ ἐννοήσωμεν τὰς δύο χορείας τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ἀγγέλων	335
ΛΔ'.	Περὶ τῶν φρονούντων, ὅτι μὲ τὴν φράσιν: «Γεννηθῆτω στε- ρέωμα» πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς ἀγγέλους, καὶ περὶ τινων ἄλλων, οἵτινες φαντάζονται, ὅτι οὐδέποτε ἐδημιουργήθησαν τὰ ὕδατα	337

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

Α'.	Περὶ τῆς ἐνιαίας φύσεως τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν δαι- μόνων	σελ. 339
Β'.	Οὐδεμία φύσις δύναται ν' ἀντιταχθῇ πρὸς τὸν Θεὸν	341
Γ'.	Περὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ	342
Δ'.	Τὰ στερούμενα ζωῆς καὶ διανοίας πλάσματα δὲν ἀλλοιώ- νουν τὸ κάλλος τοῦ καθολικοῦ συστήματος τοῦ Σύμπαντος	343
Ε'.	Πᾶσα οἰαδήποτε φύσις τιμᾷ τὸν Δημιουργὸν	345
ΣΤ'.	Περὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων καὶ τῆς ἀθλιό- τητος τῶν κακῶν	345

Z'.	Δέν πρέπει νά ζητῶμεν τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς κακῆς βουλήσεως	348
H'.	Περὶ τοῦ διεστραμμένου ἔρωτος, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ ἑνα ἀναλλοίωτον ἀγαθὸν χάριν ἐνὸς ἀναλλοιώτου τοιούτου	349
✓ Θ'.	Ἡ κακὴ θέλησις τῶν ἀγγέλων καὶ ὁ Πλάστης των	350
✓ I'.	Περὶ τοῦ ψεύδους τῆς Ἱστορίας, ἀριθμούσης μυριάδας ἐτῶν εἰς τὸ παρελθόν	353
✓ IA'.	Περὶ ἐκείνων, οἵτινες, μὴ παραδεχόμενοι τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου, ὑποθέτουν τὴν ὑπαρξιν μεγάλου ἀριθμοῦ κόσμων, ἢ ἐνὸς καὶ μόνου, ὅστις ἀποθνήσκει καὶ ἀναγεννᾶται κατὰ τὴν πορείαν τῶν αἰώνων	354
IB'.	Ἀπάντησις εἰς τοὺς ἐρωτῶντας, διατὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπλάσθη ἐνωρίτερον.	355
IG'.	Περὶ τῆς κανονικῆς πορείας τῶν αἰώνων, ἡ ὁποία, κατὰ τινες φιλοσόφους, ἐπαναφέρει τὰ πάντα εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ τὴν αὐτὴν κατάστασιν	356
✓ ID'.	Περὶ τῆς προσωρινῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὸ ὁποῖον ἐπλάσεν ὁ Θεὸς δι' αἰωνίου σκοποῦ	358
IE'.	Πῶς ἠδυνήθη νὰ εἶναι Κύριος πάντοτε ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχον πάντοτε πλάσματα καὶ κατὰ τινὰ τρόπον, ἐὰν ὑπῆρξαν πάντοτε τοιαῦτα, δὲν ἦσαν συναιωνία Του	358
✓ IΣΤ'.	Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ὑπεσχέθη εἰς τὸν ἄνθρωπον αἰωνίαν ζωὴν πρὸ αἰώνων χρόνων	362
IZ'.	Περὶ ἐκείνου, πού μᾶς διδάσκει ἡ πίστις, σχετικῶς πρὸς τὴν ἀμετάβλητον βούλησιν τοῦ Θεοῦ, κατὰ τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, οἵτινες παραδέχονται τὴν περιοδικὴν τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου μεταβολὴν	363
IΗ'.	Κατὰ τῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι τὸ Ἄπειρον ἀδυνατεῖ νὰ τὸ ἐννοήσῃ καὶ αὐτὸς ὁ Θεός	364
IO'.	Οἱ αἰῶνες τῶν αἰώνων	365
K'.	Ἀσέβεια τῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι αἱ ψυχαί, ἀφοῦ ἀπολαύσουν τὸν Θεόν, ἐπανερχονται εἰς τὰ σώματα διὰ μιᾶς αἰωνίας κυκλικῆς κινήσεως εὐδαιμονίας καὶ ἀθλιότητος	366
KA'.	Ἡ κατάστασις τοῦ πρώτου ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τοῦ περιλαμβανομένου ἐν αὐτῷ	370
KB'.	Κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς καθ' ὃν προεῖδεν ὁ Θεὸς τὸ ἁμάρτημα τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, προεῖδε καὶ τὸν μεγάλον ἀριθμὸν τῶν εὐσεβῶν, τοὺς ὁποίους ἔδει νὰ σώσῃ ἡ χάρις Του	371
KG'.	Περὶ τῆς ψυχῆς τῆς κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ πλασθείσης	372
KA'.	Οἱ ἄγγελοι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ δημιουργήσουν τίποτε	372
✓ KE'.	Ποιητὴς τῶν πάντων δὲν εἶναι παρὰ μόνον ὁ Θεός	373
KΣΤ'.	Ἡ γνώμη τῶν Πλατωνικῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἔπλασε τοὺς ἀγγέλους, οἵτινες ἔπλασαν πάλιν τὰ σώματα	375
✓ KZ'.	Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος συνεκέντρωνεν ὁλόκληρον τὴν πληρότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἰς τὴν ὁποίαν ἔβλεπεν ἐκ τῶν προτέρων ὁ Θεὸς τὸ μέρος πού ἐπρόκειτο νὰ σώσῃ καὶ τὸ μέρος τὸ διὰ τὴν καταδίκην προοριζόμενον	375